

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
Кафедра морально-психологічного забезпечення діяльності військ

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Частина I

*За загальною редакцією
доктора психологічних наук, професора,
заслуженого працівника освіти України В. В. Стасюка*

**Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для слухачів, курсантів
та студентів вищих навчальних закладів**

Видання університету

Київ • 2012

УДК 37.03.6-057.36: 355.1.(477)
ББК Ц4.6(4Укр)301.1.
М 63

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-8696 від 17. 09. 2010 р.)*

Рецензенти

Сафін О. Д. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри військової педагогіки та психології Військового інституту Київського Національного університету імені Тараса Шевченка;
Ягупов В. В. – доктор педагогічних наук, професор, заступник начальника Воєнно-дипломатичної академії з наукової роботи;
Литвиненко Е. С. – кандидат психологічних наук, начальник відділу морально-психологічного забезпечення – заступник начальника соціально-психологічного управління Головного управління виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України.

За заг. редакцією В. В. Стасюка – доктора психологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України.

Авторський колектив:

канд. військ. наук, ст. наук. співроб. В. І. Алещенко (2.3.1; 4.2.4 у співавт.); канд. іст. наук, доц. В. Г. Безбах (2.3.2); канд. психол. наук, ст. наук. співроб. С. В. Василенко (4.2.3 у співавт.; 4.2.6); канд. іст. наук, доц. В. М. Вилко (4.1 у співавт.; 4.5.2; 4.5.4), канд. іст. наук. М. В. Герасименко (2.1 у співавт.); канд. іст. наук, ст. наук. співроб. В. М. Грицюк (1.1 у співавт.; 2.2 у співавт.; 3.1 у співавт.), В. Г. Дикун (1.2; 1.3 у співавт.; 3.1 у співавт.; 3.4 у співавт.; 4.2.2 у співавт.; 4.2.4 у співавт.; 4.2.7; 4.3.1; 4.5.1 у співавт.; 4.5.6); д-р. військ. наук, проф. О. М. Загорка (3.4 у співавт.); Н. В. Замотаєва (4.5.5); А. О. Кобзар (2.2 у співавт.; 3.3; 4.4.2); д-р. військ. наук, проф. В. О. Косєвцов (1.1 у співавт.); канд. психол. наук, доц. **П. П. Криворучко** (4.2.3 у співавт.); А. В. Луценко (2.4.1); канд. іст. наук, ст. наук. співроб. В. М. Малюга (2.4.4; 4.6.2); канд. філос. наук, доц. В. Д. Мулява (3.2.2 у співавт.; 4.2.4 у співавт.; 4.3.2 у співавт.; закінчення); канд. іст. наук. А. О. Науменко (2.1 у співавт.; 4.6.1 у співавт.); канд. пед. наук. Л. В. Олійник (3.2.2 у співавт.); О. П. Остапчук (2.2 у співавт.); канд. іст. наук. С. В. Павловська (4.5.3); В. І. Пазина (2.4.2 у співавт.; 3.4 у співавт.); канд. філол. наук, доц. О. П. Позняков (4.1 у співавт.); д-р. військ. наук, проф. Ю. Є. Репіло (2.4.2 у співавт.; 4.2.2 у співавт.); канд. філос. наук, доц. М. П. Ротань (словник у співавт.); д-р. військ. наук, проф. В. М. Серватюк (1.3 у співавт.); О. Г. Скрипкін (словник у співавт.; предметний покажчик); д-р. психол. наук, проф. В. В. Стасюк (вступ; 1.4 у співавт.; 2.4.3; 4.2.1; 4.2.2 у співавт.; 4.2.5), канд. військ. наук. С. Є. Талаур (3.2.1; 4.5.1 у співавт.); канд. іст. наук, доц. В. К. Філіпов (4.3.2 у співавт.; 4.4.1; 4.6.1 у співавт.); д-р. філос. наук, проф. В. С. Чорний (1.1 у співавт.; 1.4 у співавт.)

М 63 Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Підручник: у 2 ч. Ч.1. / колектив авторів; за заг. ред.. В. В. Стасюка. – К.: НУОУ, 2012. – 682 с.

У першій частині підручника розкрито теоретико-методологічні засади морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил).

Призначений для науково-педагогічних працівників, слухачів і ад'юнктів Національного університету оборони України, курсантів та студентів вищих навчальних закладів Міністерства оборони України, а також для офіцерів військ.

УДК 37.03.6-057.36: 355.1.(477)
ББК Ц4.6(4Укр)301.1.

З М І С Т

ВСТУП	6

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ)

1.1. Морально-психологічний фактор як компонент воєнної могутності держави	8
<i>Контрольні запитання (19) Рекомендована література (19)</i>	
1.2. Морально-психологічний стан як складова морально-психологічного фактору та предмет морально-психологічного забезпечення	20
<i>Контрольні запитання (37) Рекомендована література (37)</i>	
1.3. Вплив факторів сучасного бою на морально-психологічний стан та поведінку особового складу	38
<i>Контрольні запитання (57) Рекомендована література (58)</i>	
1.4. Сутність морально-психологічного забезпечення	59
<i>Контрольні запитання (73) Рекомендована література (73)</i>	

РОЗДІЛ 2

ДОСВІД МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ)

2.1. Ретроспективний аналіз проблеми морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)	74
<i>Контрольні запитання (89) Рекомендована література (90)</i>	
2.2. Особливості організації партійно-політичної роботи у збройних силах Радянського Союзу	90
<i>Контрольні запитання (132) Рекомендована література (132)</i>	
2.3. Досвід організації морально-психологічного впливу та релігійної підтримки в арміях провідних країн світу	133
2.3.1. Особливості морально-психологічної підготовки та релігійної підтримки у збройних силах Сполучених Штатів Америки	135
2.3.2. Особливості організації морально-психологічного впливу у збройних силах Федеративної Республіки Німеччини	147
<i>Контрольні запитання (176) Рекомендована література (177)</i>	
2.4. Досвід морально-психологічного забезпечення бойових дій військ (сил) у ході сучасних локальних війн та збройних конфліктів	177
2.4.1. Морально-психологічне забезпечення дій багатонаціональних сил НАТО у Перській затоці (1991–1992)	177

2.4.2. Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) збройних сил Російської Федерації	194
2.4.3. Особливості урахування психологічних аспектів у ході підготовки та проведення операції армією оборони Ізраїлю “Литий свинець”	225
2.4.4. Значення морально-психологічного фактора у російсько-грузинській війні 2008 року	233
<i>Контрольні запитання (238) Рекомендована література (238)</i>	

РОЗДІЛ 3 СИСТЕМА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

3.1. Система морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Збройних Сил України: сутність та характеристика основних елементів	240
<i>Контрольні запитання (257) Рекомендована література (258)</i>	
3.2. Наукові основи ефективного функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) у Збройних Силах України	258
3.2.1. Зміст і функції морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)	258
3.2.2. Закономірності та принципи ефективного функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)	269
<i>Контрольні запитання (278) Рекомендована література (278)</i>	
3.3. Нормативно-правова база функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) у Збройних Силах України	279
<i>Контрольні запитання (286) Рекомендована література (286)</i>	
3.4. Методичні основи оцінювання ефективності функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)	287
<i>Контрольні запитання (293) Рекомендована література (293)</i>	

РОЗДІЛ 4 ФУНКЦІОНАЛЬНІ СКЛАДОВІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

4.1. Інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю	295
<i>Контрольні запитання (336) Рекомендована література (336)</i>	
4.2. Психологічне забезпечення	337
4.2.1. Сутність, зміст і завдання психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил)	338
4.2.2. Зміст і завдання психологічного проектування бою (бойових дій). Психологічна модель бою	344
4.2.3. Зміст і особливості оцінювання морально-психологічного стану особового складу військ (сил)	353
4.2.4. Бойові психогенні втрати: причини виникнення, класифікація та особливості прогнозування	380
4.2.5. Зміст і особливості психологічної підготовки особового складу військ (сил) до бою (бойових дій)	415
4.2.6. Психологічне супроводження бойових дій	455
4.2.7. Особливості надання психологічної допомоги та реабілітації	

Зміст

психотравмованих військовослужбовців у бою (бойових умовах)	459
<i>Контрольні запитання (484) Рекомендована література (485)</i>	
4.3. Соціально-правове забезпечення	487
4.3.1. Зміст соціально-правового забезпечення бою (бойових дій)	487
4.3.2. Особливості організації соціально-правового забезпечення в умовах бою (бойових дій)	513
<i>Контрольні запитання (522) Рекомендована література (523)</i>	
4.4. Культурологічне забезпечення	523
4.4.1. Мета, завдання й особливості організації культурологічного забезпечення у бойових умовах	524
4.4.2. Вітчизняний досвід використання можливостей державних та громадських закладів культури у бойових умовах	535
<i>Контрольні запитання (538) Рекомендована література (539)</i>	
4.5. Захист від негативного інформаційно-психологічного впливу	540
4.5.1. Інформаційно-психологічний вплив як компонент збройної боротьби	541
4.5.2. Особливості інформаційно-психологічного впливу у ході операції військ НАТО “Союзницька сила” в Югославії	555
4.5.3. Особливості інформаційно-психологічного впливу під час контртерористичної операції військ США “Непохитна свобода” в Афганістані	558
4.5.4. Особливості інформаційно-психологічного впливу у ході операції “Свобода Іраку”	563
4.5.5. Особливості інформаційного протистояння у російсько-грузинській війні 2008 року	582
4.5.6. Мета, завдання та особливості захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника	587
<i>Контрольні запитання (609) Рекомендована література (610)</i>	
4.6. Специфічні складові морально-психологічного забезпечення	611
4.6.1. Організація спеціальних військово-прикладних соціологічних досліджень	612
4.6.2. Забезпечення військових частин і з’єднань технічними засобами виховання	628
<i>Контрольні запитання (631) Рекомендована література (631)</i>	
 ЗАКІНЧЕННЯ	 632
 ДОДАТКИ	 634
 СЛОВНИК НАЙУЖИВАНІШИХ ТЕРМІНІВ	 667
 ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	 679

Досконале озброєння, якісний план, знання військами техніки означають дуже багато, але не більш як нулі, коли зліва від них стоїть одиниця... Цією одиницею у воєнній справі, як і у будь-якому виді діяльності, є людина.

М. І. Драгомиров

ВСТУП

Серед найважливіших проблем вирішуваних командирами усіх рівнів та їх заступниками, органами військового управління, начальниками родів військ та служб, службовими особами органів виховної та соціально-психологічної роботи тощо, виділяється морально-психологічне забезпечення. Введене в бойові статuti, настанови та засади застосування Збройних Сил України як самостійний вид, морально-психологічне забезпечення органічно вписується в загальну систему всебічного забезпечення застосування військ (сил).

Події останніх десятиліть виразно показали виняткову актуальність та необхідність глибокого осмислення проблем морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил). Це особливо важливо тому, що ґрунтуючись на наукового аналізі та результатах теоретико-прикладних досліджень військових учених і практиці військ, можна побудувати оптимальну

Вступ

модель морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України в сучасних умовах, а також у ході їх застосування в умовах локальних війн і збройних конфліктів, які стають основним видом збройного протиборства у сучасному світі.

За змістом підручник відповідає програмі вивчення проблем морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) та морально-психологічного забезпечення операцій (бойових дій) у системі підготовки фахівців оперативно-стратегічного, оперативно-тактичного і тактичного рівнів та призначений для слухачів Національного університету оборони України, інших навчальних закладів Міністерства оборони України, а також слухачів академічних курсів підвищення кваліфікації, ад'юнктів і науково-педагогічних працівників, щоб допомогти засвоїти навчальний матеріал, спрямувати їх увагу на найважливіші проблеми морально-психологічного забезпечення як одного з основних видів всебічного забезпечення застосування військ (сил) у сучасних умовах, стимулювати інтерес відповідних командирів (начальників), офіцерів органів військового управління, виховної та соціально-психологічної роботи до зазначених проблем під час виконання завдань за призначенням.

1
Р О З Д І Л

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ)**

**1.1. Морально-психологічний фактор як компонент
воєнної могутності держави**

Війна і вирішення завдань забезпечення обороноздатності держави – специфічна сфера людської діяльності, яка вимагає мобілізації і надмірного напруження фізичних та духовних (морально-психологічних) сил суспільства, держави та їх збройних сил. Формування та підтримання відповідного духовного стану суспільства і морально-психологічного стану особового складу військ (сил) як у мирний час, так і в період воєнного протистояння неможливі без наявності у населення країни, його соціальних груп, збройних сил, військових колективів, конкретної особистості духовного (морально-психологічного) потенціалу. Саме тому морально-психологічний фактор у сучасній війні (збройному конфлікті) набуває особливого значення, стає одним із головних для держави та її збройних сил.

Сучасна війна є випробуванням матеріальних та духовних сил народу, держави і її збройних сил. Тому кожна держава підтримує свою обороноздатність на такому рівні, щоб гарантовано забезпечити надійний захист суспільства.

Обороздатність держави – це здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Обороздатність держави складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю економічного, науково-технічного, соціального, морально-психологічного (духовного) та воєнного потенціалів (рис. 1.1).

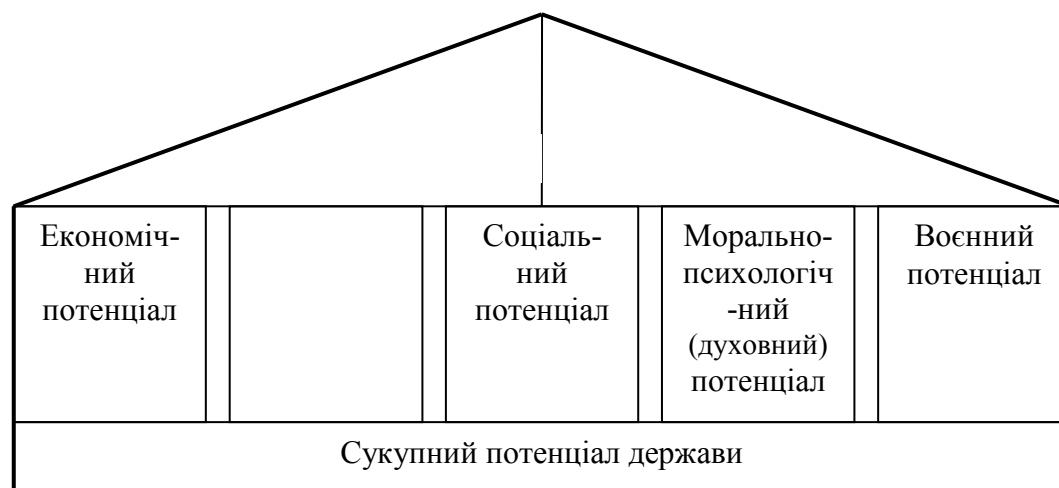

Рис. 1.1. Обороздатність держави

Сутність і зміст обороздатності держави можна розглядати лише в контексті поняття “сукупного потенціалу держави”.

Потенціал (від лат. *potentia* – сила) – це сукупність наявних сил, засобів, запасів (ресурсів) та можливостей, які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення мети, вирішення завдань.

Сукупний потенціал держави – це теоретично можлива множина ресурсів і можливостей, які держава спроможна мобілізувати і використати за певних умов.

Сукупний потенціал держави визначається насамперед економічним, науково-технічним, соціальним, морально-психологічним (духовним) та воєнним потенціалами, які можуть бути використані в інтересах суспільства.

Економічний потенціал держави – це сукупність наявних та доданих для мобілізації основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної

економічної системи держави, що можуть бути використані в інтересах суспільства та його захисту. Структурно економічний потенціал складається із природного, трудового, наукового, технічного, технологічного, інформаційного потенціалів тощо.

Науково-технічний потенціал держави характеризує реальні можливості держави із використання об'єктивних досягнень науково-технічного прогресу. Науково-технічний потенціал включає матеріально-технічну базу, кадри наукової системи, інформаційну систему, організаційно-управлінську підсистему.

Соціальний потенціал держави визначається рівнем добробуту суспільства, взаєминами різних категорій, класів, груп, станом освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Морально-психологічний (духовний) потенціал визначає здатність нації витримати протягом війни найбільше напруження, труднощі, втрати, навіть поразки, не втративши волі до перемоги – активного прагнення народу та особового складу збройних сил перемогти будь-якою ціною, в готовності заради цього принести будь-які жертви, виявити мужність, стійкість і героїзм. Проте морально-психологічний (духовний) потенціал – це лише можливості, приховані у духовних силах нації, які для втілення у життя необхідно мобілізувати й уміло використовувати, що є одним із головних завдань системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил). Оскільки морально-психологічний (духовний) потенціал – це загальні можливості у духовній сфері, то реальна здатність суспільства до збройної боротьби, захисту держави, визначається через ту його частину, яка реалізується у воєнній могутності держави (рис. 1.2).

Воєнний потенціал держави – це сукупність можливостей держави щодо забезпечення воєнної безпеки.

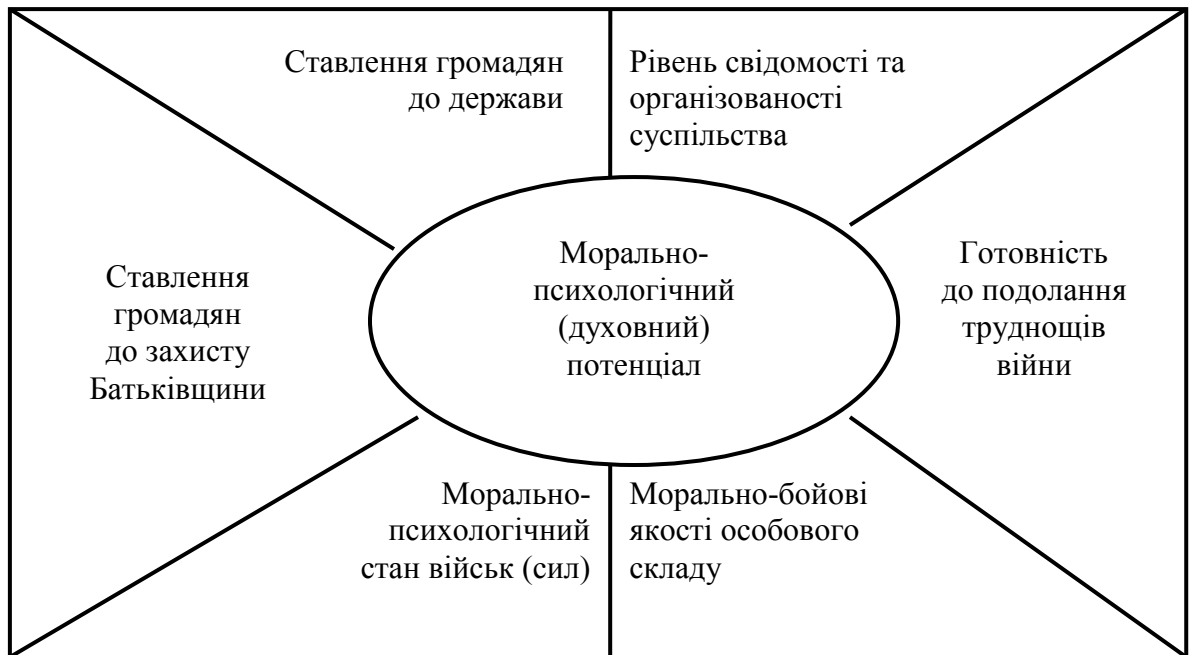

Рис. 1.2. Структура морально-психологічного (духовного) потенціалу

Від сукупного потенціалу держави залежить максимальна кількість сил і засобів (максимальна воєнна могутність), яку держава може виділити для військових цілей. Воєнна могутність держави, можливості із її нарощування визначаються воєнним потенціалом, що залежить від сукупного потенціалу, від того, що можна використати в інтересах військового будівництва і зміцнення обороноздатності держави.

Таким чином, для своєї обороноздатності держава використовує найрізноманітніші можливості із різних сфер життя.

Як окремі види потенціалу, сукупний потенціал держави в кожен період часу характеризуються кількісними показниками, які може виділити держава у певний період за визначених умов, порівнянням яких оцінюють воєнну могутність держави. Саме реалізована частина воєнного потенціалу визначає воєнну могутність держави (рис. 1.3).

Воєнно-економічний потенціал держави не є постійною величиною: зі зростанням економічного потенціалу збільшуються й максимальні

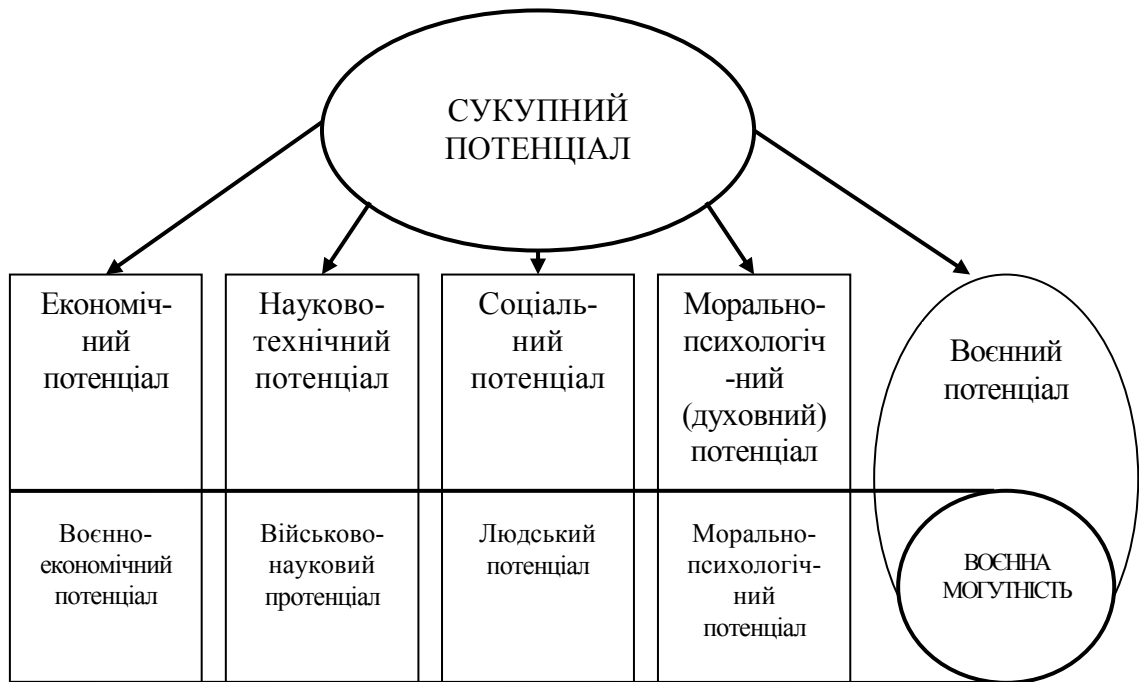

Рис. 1.3. Структура воєнної могутності держави

можливості із економічного забезпечення війни, військового будівництва, а отже посилюється воєнна могутність держави.

Особливе місце в сукупному потенціалі держави посідає військово-науковий потенціал як частина наукового потенціалу держави – вираження максимальних наукових сил і засобів, які держава може виділити зі свого наукового потенціалу і використовувати в інтересах створення і нарощування своєї воєнної могутності.

Ще одним елементом воєнного потенціалу держави є його соціальний потенціал, основу якого складають людські ресурси, що є суттєвими для визначення мобілізаційних можливостей держави – можливостей зі швидкого та максимального нарощування й ефективного використання інших потенціалів для досягнення мети в мирних умовах і в ході підготовки та ведення війни.

Елементом воєнного потенціалу держави є морально-психологічний (духовний) потенціал – це максимальні можливості, які держава може

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

мобілізувати, перетворити на духовні сили людських мас, у тому числі морально-психологічний стан особового складу військ (сил), і використати для вирішення завдань у мирний і воєнний час.

Морально-психологічний (духовний) потенціал об'єднує систему потенціалів держави в єдине і є інтегруючим.

Основними напрямками формування морально-психологічного (духовного) потенціалу як елемента воєнної могутності держави є: духовно-моральний, психологічний і професійно-діяльнісний.

Духовно-моральний напрям – це усвідомлення особистістю вищих цінностей, ідеалів та орієнтирів, соціально значущих процесів і явищ реального життя, здатність керуватися ними як визначальними принципами та позиціями у практичній діяльності і поведінці, виховання найважливіших духовних, моральних і культурно-історичних цінностей, що відображають специфіку формування і розвитку суспільства, національної самосвідомості, світосприйняття і світогляду нації.

Психологічний напрям передбачає закріплення у цивільного населення та військовослужбовців емоційно-вольової і психологічної стійкості, підвищення функціональної надійності їх психіки, здатності до ефективних і адекватних дій у мирний і воєнний час, в екстремальних умовах.

Професійно-діяльнісний напрям передбачає набуття суб'єктами морально-психологічного (духовного) потенціалу складних знань – управлінських, організаційних, дидактичних, гуманітарних, інженерних тощо, а також формування практичних професійних навичок, управлінських та організаційних умінь методичного, методологічного, операційного рівнів.

Морально-психологічний потенціал як компонент воєнної могутності держави визначається глибоким усвідомленням суспільством, особовим складом збройних сил мети війни; прагнення до перемоги, моральною та

психологічною готовністю до виконання бойових завдань; високим професіоналізмом і фізичною витривалістю; рівнем довіри до військово-політичного керівництва держави, командирів і начальників; постійним і цілеспрямованим формуванням і нарощуванням морально-бойових якостей; своєчасним і всебічним забезпеченням військ (сил) усім необхідним, задоволенням потреб і запитів військовослужбовців; ефективним відновленням боєздатності військ, у тому числі психологічною реабілітацією і відновленням духовних сил особового складу тощо.

Таким чином, воєнний потенціал будучи взаємопов'язаним з економічним, науковим, соціальним та морально-психологічним (духовним) потенціалом, безпосередньо виявляється у воєнній могутності держави, що як реалізована частина воєнного потенціалу включає воєнно-економічний, військово-науковий, людський потенціал (ресурси) та морально-психологічний потенціал, реалізованою частиною якого є морально-психологічний стан особового складу військ (сил).

Отже, *воєнна могутність держави* – це сукупність сил та засобів, виділених у певний період державою із воєнного потенціалу, для захисту її інтересів; реалізована частина воєнного потенціалу держави. Безпосередньо воєнна могутність держави втілюється у збройних силах, можливості держави утримувати й удосконалювати їх, підвищувати їх боєздатність, поповнювати навченими кадрами, забезпечувати сучасною зброєю та військовою технікою і всіма видами постачання в мирний і воєнний час. Чим більший воєнний потенціал, тим більша воєнна могутність держави і сильніші збройні сили.

Складовими воєнної могутності є: кількість і якість озброєння та військової техніки; ступінь забезпечення військ матеріально-технічними запасами у розмірах, необхідних для ведення сучасної війни; ступінь

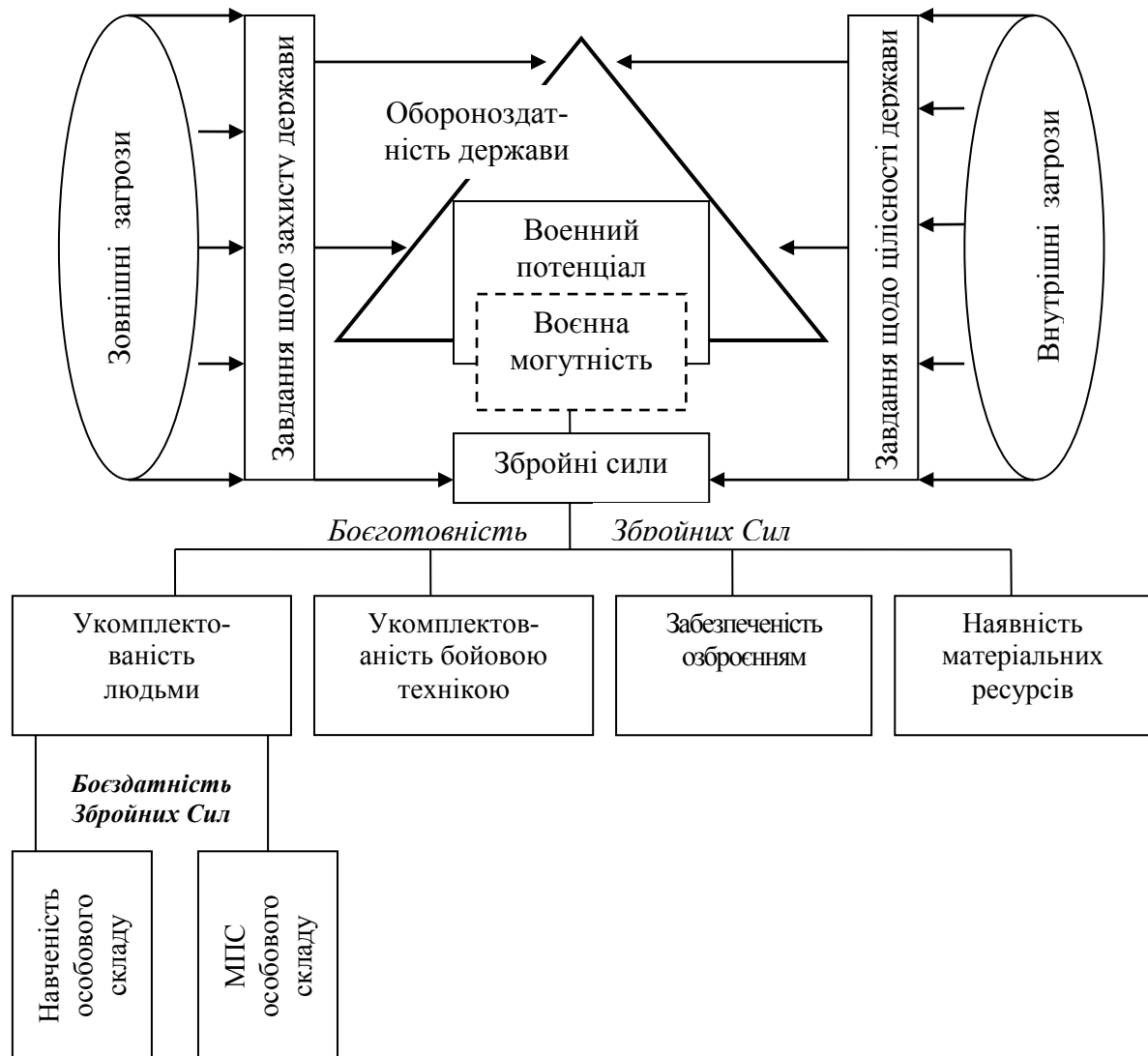

Рис. 1.4. Роль морально-психологічного стану в обороноздатності держави

укомплектованості особовим складом, рівень підготовленості командних кадрів, рівень військово-професійної підготовленості особового складу, а також його моральна готовність до збройного захисту Батьківщини та психологічна здатність до подолання труднощів війни. У цілому *воєнна могутність держави визначають збройні сили*, бойова здатність яких забезпечується відповідністю організаційної структури і технічного

оснащення військ (сил) їх призначенню; укомплектованістю військ (сил) особовим складом, забезпеченістю зброєю та військовою технікою; наявністю матеріальних запасів; бойовим вишколом і злагодженістю військових частин та з'єднань, органів військового управління; організаторськими якостями командного складу, організацією надійного управління військами (силами) та належним морально-психологічним станом особового складу.

Таким чином, воєнну могутність держави визначають збройні сили, від морально-психологічного стану яких значною мірою залежать їх боєздатність та бойова готовність, спроможність виконати поставлені бойові завдання у сучасному бою (операції) (рис. 1.4).

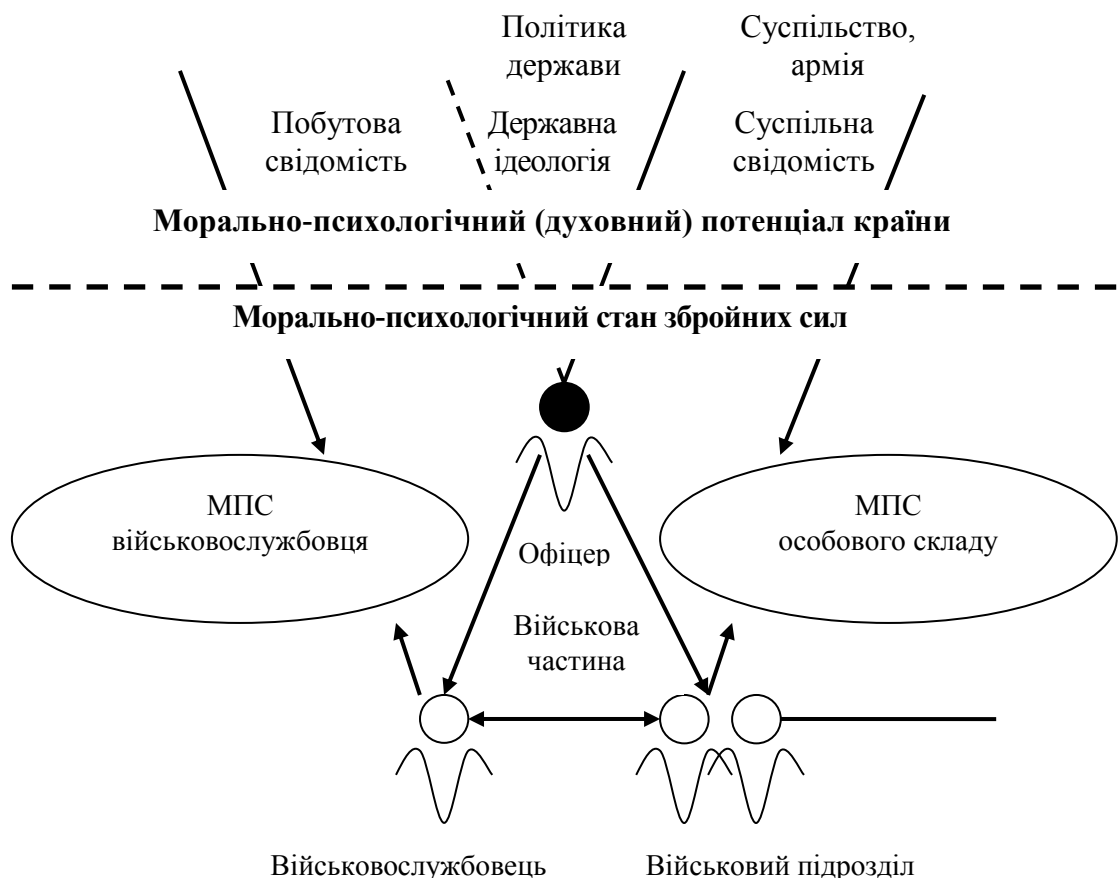

Рис. 1.5. Загальна структура формування морально-психологічного стану особового складу збройних сил

Морально-психологічний стан характеризується проявом суспільної свідомості, що визначає готовність і здатність людей вирішувати суспільно важливі завдання щодо збройного захисту Батьківщини (рис. 1.5).

Формування морально-психологічного стану особового складу збройних сил є складним завданням, до реалізації якого мають бути залучені значні сили держави. Основними соціальними інститутами, які безпосередньо впливають на морально-психологічний стан особового складу збройних сил, є держава, сім'я, церква тощо (рис. 1.6).

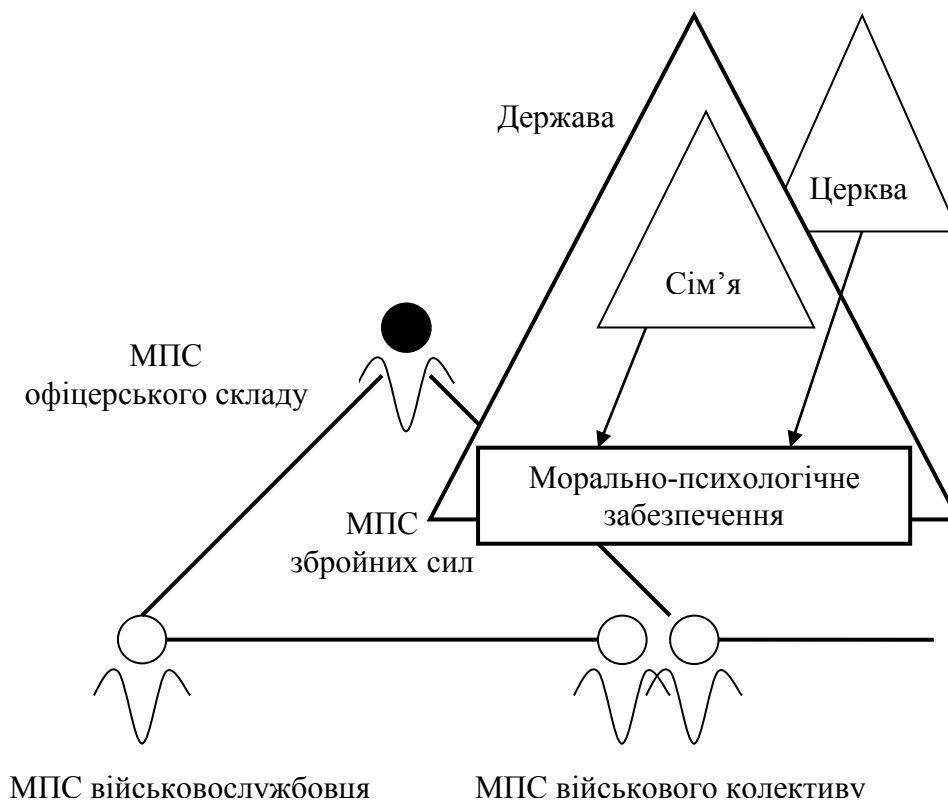

Рис. 1.6. Основні суб'єкти впливу на морально-психологічний стан особового складу збройних сил

Отже, реалізованою частиною морально-психологічного (духовного) потенціалу обороноздатності держави від, якого значною мірою залежать воєнна могутність держави, боєздатність та боєготовність її збройних сил, є морально-психологічний стан особового складу.

Для забезпечення воєнної могутності держава використовує найрізноманітніші можливості із різних сфер громадського життя: економічної, наукової соціальної, морально-психологічної (духовної) і воєнної.

Окремі види потенціалу та сукупний потенціал у кожен період часу характеризуються певними кількісними показниками, порівнюючи які й оцінюють обороноздатність держави.

Вираженням гранично можливої кількості сил і засобів, які держава у певний період може спрямувати є воєнна могутність, складовими якої є військово-економічний, військово-науковий, соціальний і морально-психологічний потенціали.

Саме морально-психологічний потенціал, будучи стрижнем, який пронизує усі інші компоненти сукупного потенціалу держави, забезпечує через людину функціонування всіх елементів воєнної могутності держави.

Результатами діяльності суб'єктів держави із формування *морально-психологічного (духовного) потенціалу* обороноздатності держави мають стати:

на соціальному рівні – ставлення громадян до держави, готовність населення країни виступити на захист своєї Вітчизни, ступінь свідомості й організованості народу, розуміння високої громадської значущості військової служби як вирішального чинника забезпечення безпеки держави;

на мікросоціальному рівні – підтримання постійної бойової готовності, високого рівня організованості, військової дисципліни, належного морально-психологічного стану у військових колективах, військових частинах, з'єднаннях;

на особовому рівні – необхідний рівень сформованості морально-бойових (моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних))

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

якостей, які об'єктивувалися в моральну, психологічну та професійну готовність особового складу до умілих дій у бойовій обстановці – морально-психологічний стан кожного військовослужбовця.

Отже, сформувані і максимально реалізувати моральні та психологічні можливості особового складу збройних сил, захистити його від негативного інформаційно-психологічного впливу, а особливо цілеспрямованих деморалізуючих зусиль противника в бойовій обстановці, мобілізувати особовий склад на вирішення бойових завдань може лише скоординована система морально-психологічного забезпечення, яка дозволяє впливати на психіку окремого воїна і морально-психологічний стан військових колективів.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення обороноздатності держави.
2. Розкрийте структуру сукупного потенціалу обороноздатності держави та визначте роль у ньому воєнного потенціалу.
3. Що визначає морально-психологічний (духовний) потенціал?
4. Назвіть основні напрями формування морально-психологічного (духовного) потенціалу як елемента воєнної могутності держави.
5. Що є змістом воєнної могутності держави і яка роль у ньому належить морально-психологічному стану особового складу збройних сил?
6. Що має стати результатом діяльності суб'єктів держави із формування морально-психологічного (духовного) потенціалу обороноздатності держави?

Рекомендована література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Преса України, 1997. – 79 с.
2. Закон України “Про оборону України” // Законодавство України з питань військової сфери: Збірник законів та інших нормативно-правових актів – К.: “Азимут - Україна”. – 2003. – С. 58–72.

3. Закон України “Про Збройні Сили України” // Законодавство України з питань військової сфери: Збірник законів та інших нормативно-правових актів – К.: “Азимут - Україна”. – 2003. – С. 72–78.
4. Наказ Міністра оборони України “Про введення в дію Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України” від 05.05.1999 р., № 142. – К.: МО України, 1999.
6. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил), становлення та сутність: навч. посіб. – К.: НАОУ, 1999. – 56 с.
7. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. – 87 с.
8. Морально-психологічне забезпечення бойової підготовки з’єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України: метод. посіб. / В. І. Алещенко, О. В. Копаниця, В. М. Федічев та ін. – К.: НАОУ, 2000. – 76 с.
9. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
10. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія. – Ніжин: Видавництво Аспект-Поліграф, 2009. – 368 с.

1.2. Морально-психологічний стан як складова морально-психологічного фактора та предмет морально-психологічного забезпечення

Управління морально-психологічним станом людей в усі часи було актуальною проблемою. Державні діячі та полководці завжди намагалися знайти найефективніші засоби, форми та методи управління поведінкою та морально-психологічним станом особового складу військ. Ці проблеми є не менш важливими і сьогодні у Збройних Силах України. Введення морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) передбачає перехід на нову модель управління поведінкою особового складу та духовними процесами у військах (силах). Разом з тим говорити про остаточне її становлення, мабуть, ще рано.

Так, у теорії та практиці військ і нині наявні такі словосполучення, як “моральна готовність”, “морально-психологічна готовність”, “морально-психологічна стійкість”, “моральний дух”, “бойовий дух” військ, що мають

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

однаковий зміст, але їх вживання та різне тлумачення істотно впливає на практику підготовки, боєготовності та боєздатності військ.

У воєнно-енциклопедичному словнику визначено: “Морально-психологічна готовність – це наявний морально-психологічний стан особового складу, який дозволяє забезпечити вирішення покладених на війська (сили) бойових завдань”.

“Моральний дух”, “Бойовий дух” відповідно до словника-довідника основних понять і категорій з філософсько-методологічних проблем військово-соціального управління, філософського словника – “це духовна готовність і здатність військовослужбовців переносити випробування війни (бойових дій), труднощі військової служби, досягати перемоги над ворогом. Основою бойового духу військ (сил) є морально-психологічний стан особового складу”.

У цілому вивчення різних джерел у галузях філософській, психологічній та педагогічній, їх порівняльний аналіз свідчить, що всі вищеперераховані терміни є однозначно похідними від загальноновживаної, науково обґрунтованої та нормативно закріпленої у Збройних Силах України (засадах, статутах, настановах та наказах) категорії “морально-психологічний стан”.

Для досконалого теоретичного обґрунтування зазначеного питання необхідно розглянути сутність морально-психологічного стану особового складу як складову морально-психологічного фактора та предмета морально-психологічного забезпечення.

Морально-психологічний стан, будучи дієвою частиною морально-психологічного (духовного) потенціалу обороноздатності держави, морально-психологічним фактором досягнення перемоги, створює необхідні умови для якісного виконання особовим складом навчальних, навчально-бойових та бойових завдань, ефективного функціонування системи всебічного

забезпечення застосування військ (сил).

Так, у наукових джерелах як морально-психологічний стан особового складу розуміють обумовлений впливом ряду факторів досить стійкий і в той же час обмежений певним терміном стан змобілізованості та налаштованості свідомості й психіки особового складу, психології військових колективів на вирішення поставлених завдань.

Взявши за основу ряд підходів до структури особистості (С. Л. Рубінштейна, К. К. Платонова), спираючись на запропоноване визначення, структуру морально-психологічного стану можна визначити як цілісну інтегральну сукупність морально-бойових якостей (моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних) тощо) або компонентів ціннісно-мотиваційних, військово-професійних та психофізіологічних якостей, які визначають рівень сформованості морально-психологічного стану особового складу та визначатимуть поведінку особового складу у певних умовах обстановки, під час виконання поставлених завдань (рис. 1.7).

Морально-бойові якості – це комплекс взаємопов’язаних та взаємообумовлених моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних) якостей, необхідних для успішного виконання особовим складом своїх обов’язків у мирний та воєнний час.

Зазначимо, що військова педагогіка до морально-бойових якостей зараховує ще й фізичні, що характеризують рівень фізичного розвитку, натренованості військовослужбовців, їх здатність переносити значні навантаження, можливі в умовах сучасного бою (війни). Разом з тим, зважаючи на специфіку військової діяльності, слід зазначити, що фізичні якості належать до військово-професійних, адже, при низькому рівні фізичної підготовки військовослужбовця визначають як професійно непридатного.

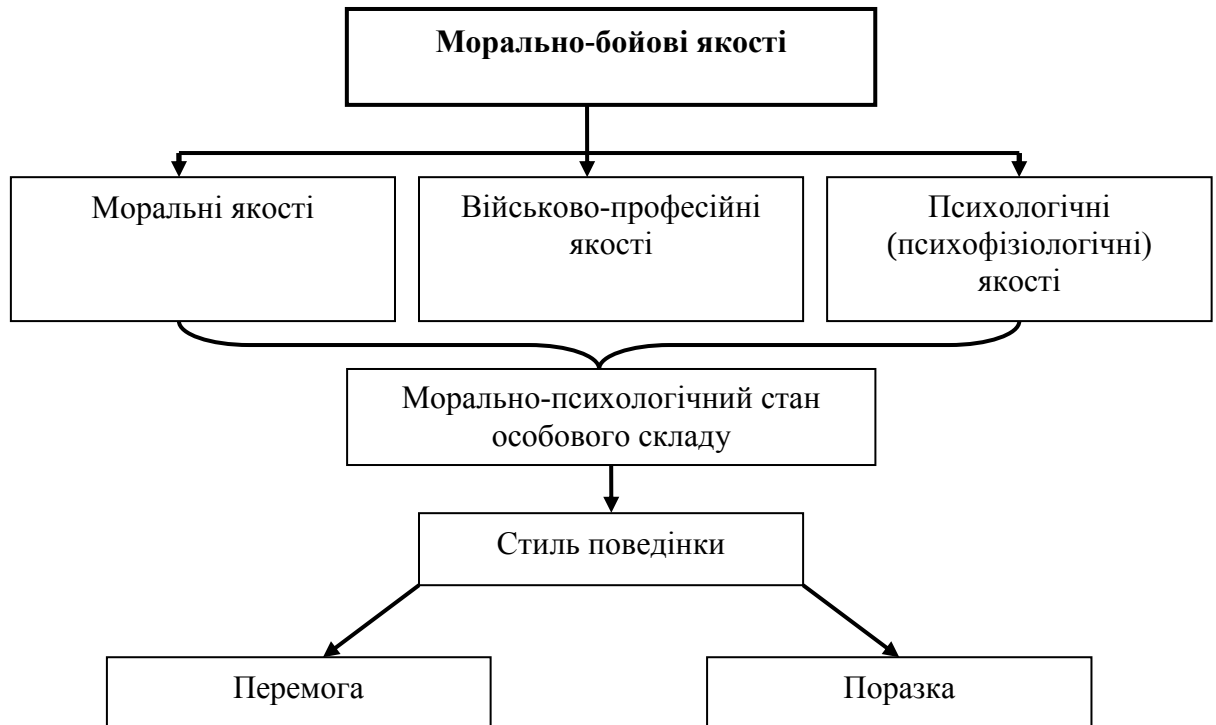

Рис. 1.7. Структура морально-психологічного стану та можливого стилю поведінки особового складу

Отже, морально-бойові якості особистості, які лежать в основі морально-психологічного стану особового складу та визначають поведінку особового складу в бойових умовах, умовно можна поділити на три основні групи: моральні, військово-професійні та психологічні (психофізіологічні), що взаємопов'язані і доповнюють одна одну, у той же час кожній групі властиві свої особливості.

Моральні якості визначають моральну спрямованість особи, моральні риси характеру, світогляд, ідеали, суспільно корисні інтереси особистості військовослужбовця, його почуття обов'язку, патріотизму, ненависті до ворогів, особисту відповідальність за захист Вітчизни та завоювань демократії, почуття честі, колективізму, взаємодопомоги і тощо.

У структурі морально-бойових якостей провідним є світогляд військовослужбовця, який визначає спрямованість і зміст інших компонентів. Основою світогляду військовослужбовця є переконаність у необхідності та правоті своєї ратної справи.

Переконаність – визначальна риса особистості, у якій втілюється активна сила усіх елементів свідомості, це вірування без жодного відтінку сумніву, усталена думка тощо. Переконаність надає будь-якій діяльності цілеспрямованості, породжує впевненість у свої сили і готовність здолати будь-які труднощі на шляху досягнення соціально значущої мети.

Визначаючи спрямованість свідомості, переконаність є головною спонукальною силою дій та вчинків військовослужбовців, формуючи високі моральні, психологічні та військово-професійні якості особистості, адже ідеї та погляди, які стали особистими переконаннями, посилюють психологічний компонент, більше того, визначають зміст усього психічного і передусім – спрямованості свідомості. Моральні переконання є найважливішим регулятором потреб військовослужбовця, впливаючи на їх зміст і спрямованість.

Моральні переконання формують ідеал, а також впливають на формування почуттів і вольових якостей особистості.

Високі моральні почуття (патріотизм) та вольові якості (цілеспрямованість, мужність, наполегливість тощо) також формуються під впливом ідейних переконань. Наприклад, під впливом світогляду дисциплінованість як моральна якість військовослужбовця стає усвідомленою і дієвою та свідчить про його готовність до якісного та ефективного виконання бойових завдань.

Ідеї, погляди та переконання істотно впливають і на успадковані якості людини, нейтралізуючи їх небажані прояви або навіть змінюючи їх у процесі виховання та самовиховання. Військовослужбовець, для якого усвідомлення правоти та справедливості, за які він бореться, стали його особистими переконаннями, здатний відстоювати їх за будь-яких життєвих обставин, що

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

надає йому упевненості у своїх силах, сприяє успіху, допомагає долати будь-які труднощі бойової обстановки.

Отже, основу морально-психологічного стану особового складу збройних сил становлять: суспільна активність особового складу, політична й моральна зрілість, громадянська вихованість; згуртованість військових формувань на основі національних, духовних і моральних цінностей, ступінь морально-психологічної єдності військ; ставлення до подій внутрішнього й міжнародного життя, рішень політичного керівництва держави, виконання поставлених завдань; духовна готовність військовослужбовців захищати Батьківщину й беззаперечно виконувати вимоги військово-політичного керівництва країни, самовіддано відстоювати інтереси свого народу; упевненість у перемозі над ворогом.

Стрижнем, що визначає зміст морально-психологічного стану в цілому, є моральна свідомість у вигляді моральних норм і принципів, які склалися під впливом зовнішніх факторів, внутрішнього сприйняття, етичних категорій добра і зла, громадянського та військового обов'язку, честі, совісті, гідності, мужності, героїзму тощо. Моральна свідомість є проявом сукупності ідей, поглядів, почуттів, які домінують у свідомості особистості.

Військово-професійні якості відображають рівень підготовленості особового складу до успішного ведення сучасного бою, умілої експлуатації та застосування зброї і бойової техніки, що передбачає необхідність формування у особового складу військової майстерності, бойової виучки, набуття глибоких теоретичних і практичних знань техніки та озброєння, розвитку тактичного і технічного мислення, виховання організованості та бойової активності, наступального пориву, дисциплінованості, гордості та любові до військової професії, любові до військової справи, бойової техніки,

зброї тощо. Військово-професійний компонент пов'язаний із навчанням і бойовою підготовкою.

Чималу роль у формуванні військово-професійних якостей у військовослужбовців відіграють фізичні якості особистості, які також визначають рівень їх професійної придатності і характеризують рівень фізичного розвитку, натренованості військовослужбовців, їх здатність витерплювати значні фізичні та психологічні навантаження, можливі в умовах сучасного бою.

Таким чином, військово-професійний компонент морально-психологічного стану характеризує військово-професійну готовність особового складу (рівень військово-технічних знань, рівень оволодіння військовим фахом), ступінь змобілізованості, бойової майстерності особового складу, здатність і налаштованість військовослужбовців (військових колективів) до ефективного та якісного виконання службових обов'язків, бойового завдання.

Психологічні якості визначають психологічну готовність особового складу до бойових дій в умовах сучасної війни, збройного конфлікту. До психологічних якостей належать розвиненість сприйняття, уваги, мислення, пам'яті, мови; швидкість і точність реакцій; емоційно-вольова стійкість. Розвиток психологічних якостей сприяє максимально повному прояву військово-професійних знань, умінь і навичок та фізичних якостей особового складу в різних, найскладніших ситуаціях сучасного бою.

Формування високої емоційно-вольової стійкості вимагає виховання у воїнів мужності, стійкості, самовладання, рішучості, готовності до саможертвності, ініціативності, цілеспрямованості тощо.

Психологічний компонент включає різноманітні психічні явища, передусім і психічні властивості особистості, які обумовлюють суспільно

значущу поведінку і діяльність людини.

Особливу роль у діяльності та поведінці військовослужбовців відіграє система мотивів і завдань, які ставить перед собою особистість. Мотиви є тією спонукальною силою, яка характеризує не лише те, що робить або як чинить, поступає військовослужбовець, але і те, заради чого він це робить або поступає так, а не інакше.

Мотиви можуть бути суспільно значущими та особистими. Наприклад, якщо добросовісне ставлення військовослужбовців до своїх службових обов'язків ґрунтується на почутті обов'язку й особистої відповідальності за захист Батьківщини, то усі їх дії і вчинки будуть продиктовані інтересами держави і суспільства, спонукані суспільно значущими мотивами. Якщо ж ставлення військовослужбовців до своїх обов'язків визначається лише особистісними інтересами, приватними мотивами, то їх дії і вчинки визначатимуться обстановкою, що склалася.

У процесі виховання, організації службової діяльності, у поведінці військовослужбовців слід обов'язково враховувати їх особистісні мотиви, співвідносячи їх з інтересами служби і при цьому формувати і розвивати суспільно значущі мотиви, які надають службовій діяльності ідейного змісту, сприяють глибокому усвідомленню її мети та завдань. У процесі виховання у військовослужбовців морально-бойових якостей необхідно формувати стійкі суспільно значущі мотиви, які проявляються в усвідомленні та глибокому розумінні свого обов'язку і відповідальності за захист інтересів Батьківщини. У процесі формування морально-психологічного стану особового складу, навчанні та вихованні важливо враховувати і те, що на рівень сформованості морально-бойових якостей певним чином впливають генетичні, біологічно обумовлені якості людини, її індивідуальні властивості: особливості нервової

системи, темперамент, конституція тіла (фізичні й анатомічні особливості організму), стать, вік тощо.

Так, властивості темпераменту, що є спадковими суттєво впливають на прояв морально-бойових якостей, надаючи їм певного емоційного забарвлення.

Від особливостей, типу нервової системи залежить також швидкість формування і закріплення певних якостей і рис характеру. За рівних умов рішучість значно швидше можна виховати і закріпити у сангвініка та холерика, ніж у флегматика і меланхоліка, тоді як самовладання можна швидше сформувати у флегматика і сангвініка, ніж у холерика.

Враховуючи вплив біологічного компонента на формування у особового складу морально-бойових якостей, не слід перебільшувати його значення. Важливо мати на увазі, що успадковані особливості нервової системи не є постійними, вони змінюються залежно від умов діяльності і цілеспрямованого виховного впливу. Отже, формування та закріплення певних морально-бойових якостей сприятливо впливатиме і на зміну успадкованих якостей людини. Крім того, природжені особливості нервової системи та організму характеризують лише динамічний бік діяльності, поведінку воїна, а змістовний бік визначається власною активністю особистості, світоглядом, ідейними і моральними переконаннями військовослужбовця.

Отже, усі морально-бойові якості взаємопов'язані, доповнюють одна одну і визначають морально-психологічний стан особового складу.

Так, високий рівень свідомості, намагання зразково виконувати військовий обов'язок, наполегливість, активність у навчанні та бойовій підготовці тощо допомагають особовому складу досконало оволодіти зброєю та бойовою технікою, сформувати навички та уміння керувати відповідними

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

приладами і механізмами, поглиблювати свої знання з тактики сучасного бою, успішно вирішувати складні бойові завдання.

У той же час, чим краще військовослужбовець засвоїв бойову техніку та озброєння, способи їх ефективного застосування в бою, тим сміливіше, рішучіше, наполегливіше і впевненіше він діє, тим менше на його поведінку впливають негативні фактори бойової обстановки. Глибокі знання техніки та її можливостей, упевненість у своїх діях, поведженні зі зброєю посилюють сміливість, стійкість, самовладання, активність особового складу під час бою, а недостатнє оволодіння бойовою технікою навіть у досить простих ситуаціях спричиняє невпевненість у своїх діях та розгубленість, які, у свою чергу, призводять до того, що навіть смілива людина втрачає витримку і допускає помилки. Встановлено, що при низькому рівні морально-психологічного стану особового складу час виконання вогневого завдання збільшується на 35%, а кількість промахів на 40–50%.

Отже, морально-бойові якості є складним поєднанням морального (ціннісно-мотиваційного), військово-професійного і психологічного (психофізіологічного) компонентів, які діалектично взаємопов'язані і взаємопроникні, тому жоден з них не можна розглядати ізольовано. Недооцінювання хоча б одного з цих компонентів може призвести до розриву цілісної структури і, як наслідок, до зниження рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу. На думку багатьох фахівців саме ці компоненти є базовими під час оцінювання рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу.

Наприклад, чи багато користі в бойовій обстановці від ідеологічно підкованого, але слабовільного солдата, чи можна командирові бути повністю впевненим у підлеглому з гартом рейнджера, який воює виключно з матеріальних мотивів?

Таким чином, *морально-психологічний стан особового складу* – це ступінь моральної готовності, військово-професійної та психологічної здатності особового складу виконати визначені завдання за будь-яких умов обстановки. При такому підході морально-психологічне забезпечення передбачає організований, чітко спланований вплив на свідомість і всі рівні та елементи психіки особового складу – від моральних цінностей до елементарних вмінь та уявлень, що робить основні завдання не тільки більш цілеспрямованими, й диференціює їх за способами реалізації.

З цієї точки зору морально-психологічний стан (як предмет та показник ефективності морально-психологічного забезпечення) – це динамічна частина морально-психологічного потенціалу, наявних духовних сил військовослужбовців, ступінь їх змобілізованості на виконання конкретного бойового завдання, морально-психологічний фактор досягнення перемоги.

На думку ряду авторів, як в цілому морально-психологічний стан, так і окремі його складові характеризуються певним змістом та спрямованістю і виражаються у ступені згуртованості військовослужбовців у масштабах підрозділу, військової частини та з'єднання, готовності особового складу до виконання поставленого завдання, стійкості та рівні сформованості морально-психологічного стану. Разом з тим вказані компоненти відображаються у поточних оцінних судженнях, ставленні, емоційному стані військовослужбовців, їх готовності виконувати різні бойові завдання, що дозволяє виділити додаткові параметри морально-психологічного стану, що стосуються його змісту, спрямованості, спільності, стійкості, рівня сформованості та динамічності.

За ствердженнями ряду науковців, змістом морально-психологічного стану особового складу є сукупність моральних, політичних, правових, військово-професійних, естетичних, культурних цінностей, потреб та інтересів,

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

мети, поглядів та переконань, суджень, життєвих позицій військовослужбовців, які становлять морально-психологічну готовність особового складу, незважаючи на позбавлення, які виникають на етапі підготовки та у ході бою. Морально-психологічний стан відображає рівень реального ставлення військовослужбовців до факторів бою та подій воєнного, політичного й морального характеру, виступає показником ступеня засвоєння особовим складом моральних цінностей та культурних традицій народу, суспільства, держави. Своєрідність змісту морально-психологічного стану, переважання в ньому певних компонентів у визначений проміжок часу обумовлює його спрямованість у відповідних умовах діяльності військовослужбовців.

Спрямованістю морально-психологічного стану вважаємо ступінь зорієнтованості та згуртованості військовослужбовців на виконання завдань, засоби і способи їх реалізації. Спрямованість виявляється у готовності та намаганні особового складу вирішувати поставлене бойове завдання відповідно до детермінованих у підрозділі, військовій частині, з'єднанні тощо військово-професійних цінностей, оцінок та зорієнтованості військовослужбовців.

Морально-психологічний стан може охоплювати весь особовий склад (підрозділу, військової частини, з'єднання) деяку частину особового складу чи певні категорії військовослужбовців, тому важливою є така характеристика морально-психологічного стану, як ступінь його спільності.

Спільність морально-психологічного стану, на думку авторського колективу, характеризує сферу поширення домінуючого морально-психологічного стану серед різних категорій військовослужбовців у масштабі конкретного підрозділу, військової частини, з'єднання. Зрозуміло, що дієвість домінуючого морально-психологічного стану буде вищою за умови охоплення більшості особового складу.

Ще однією важливою характеристикою морально-психологічного стану є рівень його сформованості.

За ствердженням вітчизняних фахівців М. Й. Варія, М. Ю. Зелєнкова, Ю. С. Лоскута та Ю. А. Московчука, морально-психологічний стан визначається ступенем відповідності та суперечностей моральних цінностей військово-професійних, психологічних та фізичних якостей, що сформувалися та виявляються у військовослужбовців у конкретних умовах бойової діяльності.

Наступною характеристикою морально-психологічного стану особового складу є його стійкість – це певний ступінь опору, здатність протистояти, не піддаючись негативному впливу, зовнішній соціальній та природній сферам, внутрішнім і зовнішнім факторам бойової обстановки та соціальним факторам (негативному впливу ЗМІ, економічній, політичній, криміногенній обстановці, негативному інформаційно-психологічному впливу противника тощо).

Відмітною рисою морально-психологічного стану особового складу є динаміка – рівень його функціонування (піднесення, спад, апатія тощо).

Значний вплив на морально-психологічний стан особового складу, його стійкість та динаміку чинить військово-професійна підготовка військовослужбовців, злагодженість дій бойових обслуг, екіпажів, підрозділів, військових частин, їх матеріально-технічна забезпеченість, а також задоволеність особового складу рівнем харчування, забезпеченістю речовим майном та іншими видами забезпечення, рівень укомплектованості, досвід дій в умовах сучасного бою та інших складних обставинах у ході виконання відповідного бойового завдання.

Морально-психологічний стан кожного військовослужбовця та військового колективу, військової частини взаємопов'язані та взаємообумовлюють один одного. Морально-психологічний стан особового складу, військової частини (з'єднання) безпосередньо впливає на зміст і динаміку дій конкретного підрозділу, а також окремих військовослужбовців у ході виконання бойового завдання.

Вітчизняні та зарубіжні автори на основі аналізу війн та збройних конфліктів другої половини XX – початку XXI ст. встановили залежність боєздатності військових частин від рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу.

Зокрема *М. Ю. Зелєнков* стверджує: якщо за основу взяти втрати в живій силі, які найсуттєвіше впливають на боєздатність військ, то у разі низького рівня морально-психологічного стану особового складу війська можуть втратити свою боєздатність вже при 10–20% втрат, а у разі високого рівня морально-психологічного стану особового складу військових частин та підрозділів – лише при 50% і більше.

Дослідження, проведені американськими військовими соціологами свідчать про залежність морально-психологічного стану від кількості санітарних втрат особового складу. Отримані результати підтверджують, що втрати на рівні від 40% до 50% спричиняють різке зниження морально-психологічного стану військовослужбовців, через що військова частина втрачає повну боєздатність.

У свою чергу *І. Я. Дінер* на основі статистичних даних заявляє, що умовною межею, після досягнення якої різко знижується боєздатність особового складу можна вважати морально-психологічний стан на рівні 50% від максимального.

Як стверджує *С. К. Ільїн* морально-психологічний фактор у сучасних війнах значно впливає на оперативне мистецтво й тактику, і зазначає, що стратегія має справу з морально-психологічним потенціалом (можливостями) всієї держави, а оперативне мистецтво й особливо тактика прямо залежать від рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу.

В оперативній і тактичній ланках морально-психологічний стан є невід’ємним компонентом боєздатності військових частин та з’єднань,

відображається у бойовій активності та стійкості особового складу, його моральній та психологічній готовності долати труднощі бойової обстановки, виконувати накази командування. Морально-психологічний стан особового складу необхідно враховувати і під час вироблення замислу та прийняття рішення на бій, через те що виконання задуму командування на полі бою лягає на плечі живих людей – особового складу.

Спрощено, але цілком вірно, відштовхуючись від того, що морально-психологічний стан є визначальним основним показником боєздатності військових частин та з'єднань, Є. В. Саричев стверджує про необхідність розгляду рівня його сформованості як коефіцієнта морально-психологічної стійкості ($K_{мпс}$) військ під час визначення фактичного рівня їх боєздатності. Іншими словами, виходячи із залежності, що фактична боєздатність ($\PhiБЗ$) військ може бути меншою або рівною потенційній ($ПБЗ$), Є. В. Саричев пропонує формалізовано фактичну боєздатність військ розглядати таким чином:

$$\PhiБЗ = K_{мпс} \times ПБЗ$$

Цей вираз є лише загальним характер і як модельне дослідження може бути застосований за умови визначення коефіцієнта морально-психологічного стану, який максимально враховував би вплив ряду факторів сучасного бою на реалізацію бойових можливостей військ. Як коефіцієнт морально-психологічної стійкості військ Є. В. Саричев пропонує вважати співвідношення досягнутого рівня сформованості МПС особового складу $R_{др}$ до потенційного $R_{п}$:

$$K_{мпс} = \frac{R_{др}}{R_{п}}.$$

Загалом розгляд боєздатності військ через морально-психологічний стан дозволяє більш наочно уявити залежність виконання бойових завдань від духовних сил військовослужбовців, їх морально-психологічного стану.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Якщо *ФБЗ* принципово не може за абсолютним значенням бути більшою *ПБЗ*, то і бойове завдання, поставлене військам має відповідати моральним, психологічним, фізичним та військово-професійним можливостям особового складу. Саме тому для правильної оцінки боєздатності військ, їх стійкості та активності у ході бою необхідно знати про їх морально-психологічний стан, тобто те, що можна від них вимагати, не ризикуючи їх деморалізувати. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка американського воєнного соціолога *Р. Бретнора* який наголошує, що морально-психологічний стан особового складу необхідно розглядати, як елемент боєздатності, без якого, у кращому разі, неможливо досягти повної реалізації можливостей військово-технічного потенціалу і який, у гіршому разі, знижує цінність та ефективність воєнно-технічного потенціалу до нуля. Маючи за основу розглянутий підхід до залежності боєздатності військ (сил) від морально-психологічного стану особового складу, на рис. 1.8 графічно зобразимо залежність боєздатності особового складу від рівня сформованості морально-психологічного стану.

Отже, морально-психологічний стан особового складу військ (сил) не тільки є предметом морально-психологічного забезпечення, а й може цілком обґрунтовано бути розглянутий, як інтегральний та підсумковий показник його ефективності, визначальна складова частина узагальненої характеристики боєздатності особового складу, що відображає ступінь готовності військовослужбовців до виконання поставленого бойового завдання.

Таким чином, *морально-психологічний стан особового складу* – це складне динамічне утворення, основою якого є свідоме розуміння особовим складом необхідності виконання бойового завдання, а також військово-професійна здатність та психологічна готовність військовослужбовців до дій у бойових умовах.

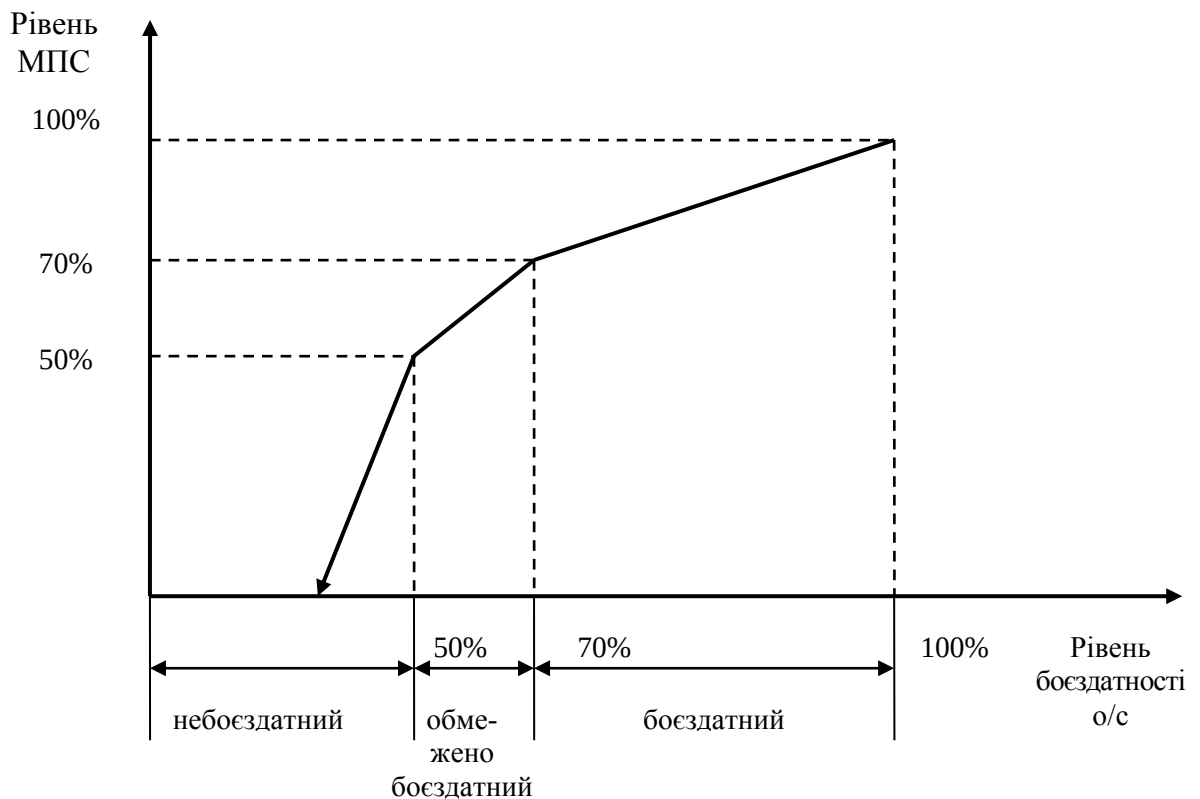

Рис. 1.8. Залежність боєздатності особового складу від рівня сформованості морально-психологічного стану

Разом з тим морально-психологічний стан особового складу є інтегральним, підсумковим показником — визначальною складовою частиною узагальненої характеристики боєздатності особового складу, і відображає ступінь його моральної, військово-професійної та психологічної готовності до реалізації цілей поставленого бойового завдання, що відображається у стійкості та бойовій активності, готовності підлеглих до активних дій у бойових умовах, адже основою морально-психологічного стану особового складу є цілісна, інтегральна сукупність морально-бойових якостей, рівень сформованості яких і визначає морально-психологічний стан та поведінку особового складу в бою.

Визначена структура морально-психологічного стану сприяє конкретизації факторів (чинників), що найістотніше впливають на особовий склад, його поведінку та морально-психологічний стан у бойових умовах.

Контрольні запитання:

1. Що розуміють як морально-бойові якості особового складу?
2. Які якості є основою сформованості морально-психологічного стану?
3. Розкрийте сутність моральних, військово-професійних та психологічних якостей особового складу.
4. Дайте визначення і розкрийте залежність боєздатності особового складу від рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу.
5. Які характеристики визначають зміст і спрямованість морально-психологічного стану особового складу?

Рекомендована література:

1. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні: монографія. – Львів: ВВП ДУ “ЛПГ”, 1996. – 311 с.
 2. Виховна робота в підрозділі Збройних Сил України: навч. посіб. / В. Г. Безбах, В. Ф. Баранівський, М. С. Бабенко та ін. – К.: НАОУ, 2005. – 246 с.
 3. Военная педагогика: учебник. – СПб.: Питер, 2008. – 640 с.
 4. Ильин С. К. Моральный фактор в современных войнах: уч. пособ. – М.: Воениздат, 1979. – 223 с.
 5. Караяни А. Г, Сыромятников И. В. Прикладная военная психология: уч.-метод. пособ. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
 6. Криворучко П. П., Хміляр О. Ф., Шпак Р. А. Морально-психологічний стан військового підрозділу: оцінка та прогнозування: навч. посіб. – К.: НАОУ, 2004. – 52 с.
 7. Московчук Ю. А. Методика оцінки морально-психологічного стану особового складу частин і підрозділів Збройних Сил України. – Вінниця: Управління виховної роботи Військово-повітряних Сил України, 1997. – 20 с.
 8. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера: уч. пособ. – М.: Воениздат, 2006. – 488 с.
 9. Рекомендації Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України щодо оцінки морально-психологічного стану особового складу та військової дисципліни // Збірник нормативно-правових документів з питань організації виховної роботи у Збройних Силах України: Випуск перший. – К.: Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України, 2000. – С. 34–35.
 10. Человек в экстремальной производственной ситуации: Опыт социологических исследований ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС / Е. И. Головаха, Н. Н. Чурилов, С. А. Войтович и др. – К.: Наукова думка, 1990. – 143 с.
-

1.3. Вплив факторів сучасного бою на морально-психологічний стан та поведінку особового складу

Сучасний бій – це суворе випробування фізичних і духовних сил військовослужбовців, їх здатності активно протистояти діям екстремальних, несприятливих для життя факторів, зберегти волю та рішучість, до кінця виконати поставлене бойове завдання (наказ). Одночасно бій є жорстокою боротьбою цілей, мотивів, переконань, настроїв, волі, думок військовослужбовців протилежних сторін.

Включення особового складу у реальні бойові умови, у небезпечну ситуацію спричиняє різку зміну поведінки, морально-психологічного стану військ. Через те, що від морально-психологічного стану особового складу залежить успіх бою, кожному командирі (начальнику), заступникам командирів з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи необхідно знати та враховувати вплив цих факторів з метою якісного планування та організації морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил), тобто передбачити фізичне і морально-психологічне навантаження якого зазнає особовий склад, щоб ефективно використати “людський чинник” для досягнення перемоги над противником. Наявність відповідних знань допоможе командирам (начальникам), офіцерам органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи забезпечити не лише необхідну моральну та психологічну готовність особового складу до бойових дій, а й високу його організованість та бойову активність.

Загальний аналіз особливостей діяльності особистості в екстремальних умовах свідчить, що незалежно від інтенсивності фізичних та психологічних навантажень структурні зміни морально-психологічного стану особового

складу є переважно негативними. Доведено, що лише 25 % військовослужбовців, які вперше беруть участь у бойових діях, адекватно реагують на бойову обстановку та в змозі вести активні бойові дії, у решти відбувається дезорганізація психічної діяльності, у деяких випадках – аж до розвитку патологічних реактивних станів. Зазначимо, що в бойових умовах у діях військовослужбовців помітна суттєва реакція, яка передусім пов'язана із суб'єктивним сприйняттям подій, що відбуваються.

Для адекватного реагування та вжиття відповідних заходів командири (начальники), офіцери органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи мають знати фактори та особливості їх впливу на поведінку і морально-психологічний стан військовослужбовців та їх дії під час бою.

Воєнні вчені, досліджуючи такі фактори дійшли до думки, що підготовка військовослужбовців до ведення бойових дій у сучасних умовах можлива лише на підставі знань закономірностей бою, функціонування психіки та поведінки особового складу в конкретній бойовій обстановці, тобто з урахуванням специфіки цілей, завдань, засобів та способів діяльності військовослужбовця в різних умовах та видах бою. За твердженнями вітчизняних фахівців П. П. Криворучка, І. І. Ліпатова, О. П. Макаревича, О. Д. Сафіна, В. В. Стасюка, О. В. Тімченка, А. І. Черкашина та інших, сам факт та думка про майбутній бій викликають зміни у психологічній діяльності особового складу: дискомфорт, страх, переживання, депресію. Психологічне напруження спричиняє невпевненість у зброї, бойовій техніці, командирах, друзях тощо.

Отже, очікування небезпеки – це суб'єктивний стан, який виникає у військовослужбовців у відповідь на бойову небезпеку. Разом з цим, небезпека може перерости у постійну проблему страху, що може виявлятися у різних формах гіперактивності або розвитку гальмівних процесів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Можливі прояви психологічних реакцій і станів
у особового складу у ході сучасного бою**

Позитивні	Негативні
Психологічна мобілізація; загострення психологічних реакцій; стійка саморегуляція; посилення колективних почуттів, злагодженості; розуміння і контроль за обстановкою ...	Дезорієнтованість; неуважність; страх; втрата самоконтролю; виснаження; втрата навичок; шоків реакції; почуття безвиході ...

Найнебезпечнішим для бойової обстановки є агресивно-безконтрольний тип поведінки військовослужбовців, що може призвести до неконтрольованих, безладних дій – паніки.

Доктор психологічних наук *В. В. Стасюк* наголошує, що загальна адаптація особового складу обмеженого контингенту Радянських військ до факторів зовнішнього середовища в Афганістані відбувалася протягом двох місяців. За цей час військовослужбовець звикав до думки про реальність того, що відбувається, у нього стабілізувалися психофізіологічні реакції, знижувалася особиста тривожність, зникали негативні переживання, які накопичилися в період підготовки і були пов'язані із нез'ясованістю небезпеки. Процес повної адаптації, що передбачав участь у бойових діях, тривав шість місяців і більше, проте повне звикання до бойової обстановки спричиняло неадекватне реагування на незвичні бойові ситуації.

Досить цікавою є схема можливого реагування особистості на негативні фактори, запропонована О. В. Лібіним (рис. 1.9).

Думка, що лише “слабкі духом” особи можуть зламатись, отримати психологічну травму під час бою, є помилковою. Майже всі, хто перебуває у зоні бойових дій, певною мірою страждають від психічної недієздатності.

Нарешті, психічні розлади не мають нічого спільного із “духовною слабкістю” або боязливістю, це результат бою (табл. 1.2).

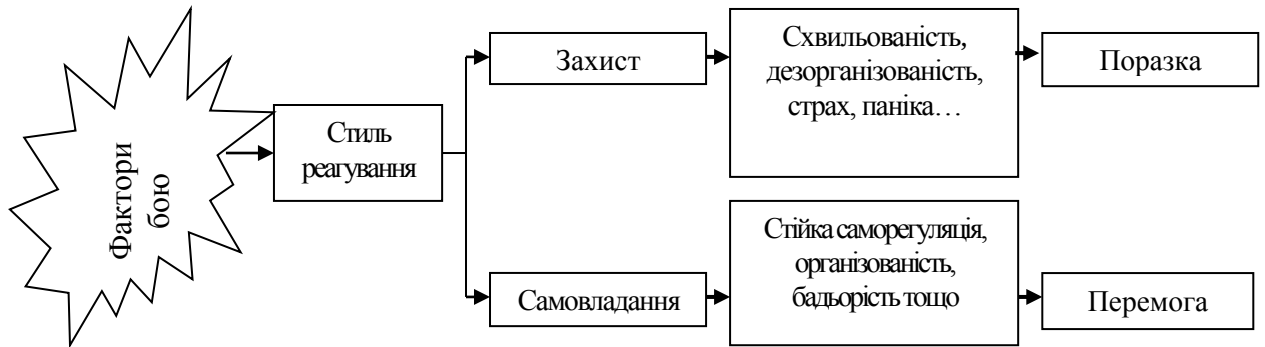

Рис. 1.9. Можливе реагування особистості на негативні фактори бою

За даними американських психологів у 65 % особового складу найбільші переживання спостерігаються на початку бою; у 21 % у ході бою; у 8 % – після бою, а 6 % не можуть прокоментувати своїх переживань.

Військовослужбовці у ході сучасного загальновійськового бою зазнають впливу різноманітних факторів. Сучасні вчені мають декілька точок зору на їх класифікацію.

Згідно з положеннями тактики та оперативного мистецтва загальними факторами, які впливають на боєздатність військ, є угруповання противника та можливість завдання вогневого ураження. Так, окремі автори беруть за основу лише елементи бойової обстановки і тактичні характеристики бою: розмах бойових дій, можливість застосування вогневих засобів, використання захисних властивостей місцевості та підготовки її в інженерному відношенні тощо.

Інші дослідники визначають лише психологічні фактори, які негативно впливають на боєздатність військ (сил), стверджуючи, що найхарактернішими психологічними рисами бойової обстановки є такі: загроза життю чи поранення; факт смерті, вбивства особового складу та цивільного населення; непередбачуваність обстановки; можливість потрапити

в полон тощо. В умовах цих загроз військовослужбовці змушені активно діяти та реагувати, що за певних умов, може “зламати” психологічний опір організму, спричинити емоційний зрив.

Таблиця 1.2

Прояв психологічних розладів у військовослужбовців у ході ряду війн XX ст.

Розлади	Перша світова	Друга світова	Війна у В'єтнамі	Арабо-Ізраїльські війни	
				1973	1982
Пригніченість	+	—	—	+	+
Страх	+	—	—	+	+
Тремтіння кінцівок	+	—	—	—	—
Розлад рухових функцій	+	—	—	—	—
Чутливість до шумів, переляк	+	—	—	—	—
Істеричні реакції	+	+	—	+	+
Розлади мислення	+	—	—	—	—
Почуття занепокоєності	—	+	—	+	+
Нічні видіння (кошмари)	—	+	—	+	—
Втома	—	+	—	—	—
Втрата апетиту	—	+	—	—	—
Шлунково-кишкові розлади	—	+	—	—	—
Головні болі	—	+	—	—	—
Безсоння	—	+	—	+	+
Судоми	—	+	+	+	+
Соціальна відчуженість	—	—	+	—	—
Поведінкові розлади	—	—	+	—	—
Агресивність	—	—	+	—	—
Зловживання спиртним, наркотиками	—	—	+	—	—

Примітка: “+” – психічні розлади, про які офіційно заявили ті, хто постраждав у кожній із вказаних війн.

Разом з цим М. І. Дяченко, Л. А. Кандибович, В. І. Ковальов, В. Д. Рябчук та інші фахівці вважають, що поведінка військовослужбовця у бойових умовах залежить від соціально-ситуативних факторів. Реакція на соціальні фактори безпосередньо залежить від сформованих ще до бою світоглядних позицій, активізація яких лише сприяє ефективній розумовій діяльності і, як результат, високоактивним бойовим діям.

Проте в умовах бою можуть виникати і ситуативні почуття: переляк, страх, розгубленість. Як правило, це сильні переживання, які в бойовій обстановці можуть викликати у особового складу невпевненість у своїх діях, призвести до бойової пасивності тощо. За досвідом війни у В'єтнамі головний психолог воєнно-психологічного інституту США Ж. Агелл про поведінку американських солдатів у бою пише, що виражений страх відчувають 80–90 % учасників бою, що заважає солдатам ефективно застосовувати зброю.

Досить цікавою з цього приводу є думка вітчизняного військового психолога М. Й. Варія, який наголошує, що “Поведінка особового складу в бойових умовах значно залежить від ходу бойових дій, успіху або невдачі, а формування морально-психологічного стану відбувається під впливом багаторівневих та багатфакторних відношень двох контурів: зовнішнього і внутрішнього”. Перший (зовнішній) відображає вплив політичних, духовних, національних, соціальних та економічних факторів, процесів взаємодії; другий (внутрішній) пов’язаний із соціально-психологічними процесами, які відбуваються у військово-соціальній організації. Ці контури є відображенням складних генералізованих процесів, які впливають на рівень сформованості морально-психологічного стану та поведінку особового складу, і разом створюють ту силу, яка видозмінює і деформує соціально-психологічні явища і процеси, дає їм інше спрямування, піднімає або знижує емоційний

фон їх прояву, значно впливає на моральну та психологічну готовність, стійкість і надійність особового складу.

Залежність ефективності бойової діяльності від морально-психологічного стану і “працездатності” військовослужбовців, зазначає М. Й. Варій, виявляється через певні закономірності взаємодії психіки із надзвичайними факторами зовнішнього середовища. Пояснюючи свою точку зору, М. Й. Варій стверджує, що виконання бойових завдань вимагає від особового складу не тільки високої професійної підготовки, що у свою чергу передбачає належний рівень навичок і вмінь із виконання будь-яких дій, й певних морально-психологічних якостей, сили волі, мобілізації всіх енергетичних запасів людини на виконання поставленого завдання.

Конкретний бій є позитивним для військовослужбовців характер лише за умови бачення у ньому життєво важливих потреб. Тут постає питання про співвідношення двох форм спонук (мотивів), які виникають у військовослужбовців у бойових умовах: природного потягу, інстинкту самозбереження (збереження власного життя, уникнення труднощів, перевантажень, обмежень тощо) та об’єктивно заданої необхідності (жорстких вимог обстановки, вольових вимог до себе тощо). Кожна із форм у певній ситуації та ставленні військовослужбовців може мати позитивну або негативну емоційну спрямованість. У результаті у свідомо вольових спонуканнях військовослужбовців спостерігається діалектична єдність суперечних моментів мотивації – інстинкту самозбереження та необхідності, які активізуються в конкретних умовах бойових дій та утворюють специфічне збудження, яке протистоїть негативним ситуаціям.

На думку *В. Ф. Місюри*, причинами виникнення негативних психічних станів у військовослужбовців є психотравмуючі фактори, які умовно можна поєднати у п’ять груп:

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

особистісні – обумовлені індивідуально-психологічними особливостями військовослужбовців вразливістю, неврівноваженістю, обуренням – сімейні, особистісні та службові переживання; сукупність поглядів, інтересів; моральні якості; схильність до нервово-психічних захворювань або їх наявність;

фізіологічні – пов'язані із незакінченим фізіологічним формуванням організму у більшості солдатів та сержантів – перевтома; недосипання; захворювання, травми тощо;

соціальні – характеризують психологічні реакції особистості на її положення та роль у колективі, зміни звичних соціальних умов. Негативні психологічні стани можуть бути викликані конфліктними ситуаціями; категоричними реакціями на спробу самовираження, самоствердження особистості, необхідністю підпорядкування, образою тощо;

ситуативні – залежать від змін бойової обстановки, специфіки виконання бойових завдань; різних факторів бою; недостатньої інформованості; недостатнього бойового досвіду, знань тощо;

управлінські – призводять до травмування психіки військовослужбовців через недостатню психолого-педагогічну підготовку командирів (начальників), нерозуміння посадовими особами психологічних станів окремих військовослужбовців; незнання вікових, професійних особливостей військовослужбовців; неврахування особливостей адаптування військовослужбовців до умов бойової обстановки; створення надмірних фізичних та емоційних навантажень; віддання суперечливих наказів; неупорядковану зміну діяльності підлеглих тощо.

Аналізуючи бойову діяльність обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, В. В. Стасюк за змістом чинників, що впливають на

морально-психологічний стан та поведінку особового складу, виділяє дві групи факторів:

об'єктивні – загальні фактори бойових умов; специфічні фактори, властиві конкретному виду бойових дій. Загальні фактори бойових умов – наявність постійної небезпеки і значного фізичного навантаження. Загрожуючи життю особового складу, небезпека захоплює увагу військовослужбовців, максимально знижуючи межі їх сприйняття, у небезпечній ситуації частіше виявляються елементи самозбереження, тому поведінка військовослужбовців у небезпечній ситуації залежить від стану психіки, її регулятивних властивостей, морально-психологічної стійкості до впливу психологічних і фізичних навантажень, від рівня згуртованості військових колективів, довіри до командирів, від військової майстерності та вміння діяти відповідно до умов бою, небезпечної ситуації;

специфічні фактори властиві конкретному виду бойових дій, умовам бою – тривалість перебування в бойових умовах; спотворення та замовчування інформації про хід бойових дій у цілому і перебіг конкретного бою; кліматичні умови; велике фізичне навантаження; побутова невлаштованість; загроза нападу диверсійних груп противника, партизанських загонів; недостатнє знання психології, звичаїв, етнокультури, релігійних традицій населення тощо; розгорнутий негативний інформаційно-психологічний вплив противника; масове застосування технічних засобів пропаганди, друкованих матеріалів, поширення чуток, пліток; обмеженість контактів, тривале очікування небезпеки; відсутність досвіду участі у бойових діях; відсутність підтримки місцевим населенням, недостатнє задоволення соціальних потреб, недостатнє застосування матеріального та морального стимулювання.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Цікавими є дані, які наводить В. В. Стасюк, щодо кількості бойових психогенних травм, отриманих особовим складом під впливом загальних та специфічних факторів:

із 380 осіб, що не мали бойового досвіду, отримали бойові психогенні травми 216 (57 %);

із 230 осіб, що мали бойовий досвід, отримали бойові психогенні травми 102 (44 %);

із 83 осіб, що мали бойовий досвід і бойові психогенні травми, ще раз отримали бойові психогенні травми 55 (66 %).

суб'єктивні – фактори навколишнього середовища (бою), які індивідуально переживають військовослужбовці – загроза; фактори психофізіологічного сприйняття та відображення об'єктивної дійсності.

Російські військові психологи П. І. Керський, І. І. Лазуткін, М. Г. Марков, С. А. Маслюков на підставі вивчення та аналізу причин виникнення бойових та психологічних розладів у військовослужбовців в екстремальних умовах виділяють такі групи психотравмуючих факторів: ситуативно-психогенні; специфічно-професійні; особистісні. Вчені стверджують, що на вплив психотравмуючих факторів організм людини реагує рефлекторно: відбувається сильна енергетична мобілізація особистості, спрямована на активну фізичну роботу підвищення захисних властивостей організму.

Ці фахівці умовно виділяють три типи реакцій на психотравмуючі фактори:

легка – люди відчують збудливість, подразливість, нездатність зосередитись;

середня – характерні апатія або істерія;

важка – характеризується втратою контакту між військовослужбовцями, неадекватною поведінкою окремих осіб.

Цікавою є думка *В. Б. Шапаря*, який пропонує розширити перелік наведених факторів і до вищенаведених додати ще рівень фахової підготовки військовослужбовців, вважаючи, що рівень емоційної збудливості особистості підвищується у разі недостатньої кваліфікаційної підготовки, яка не відповідає вимогам бою.

Цієї думки дотримується і вітчизняний військовий психолог *І. І. Липатов*, у своїх дослідженнях порушує питання про достатньо низький рівень знань офіцерського складу щодо можливого управління поведінкою і морально-психологічним станом особового складу в екстримальних та бойових умовах. Так, за його даними на питання про можливі способи усунення негативного морально-психологічного стану та проявів поведінки особового складу у ході бою з офіцерів, які не брали участі у бойових діях, 51,9 % не змогли вірно відповісти, з них 43 % визначили зовсім неприйнятні (неефективні) способи, 3,7% назвали лише один прийнятний спосіб, 18,5 % відмовились від відповіді. Результати проведеного опитування показали, що близько 75 % опитаних офіцерів помиляються у прогнозуванні діяльності підлеглих під час бою, непевно уявляють шляхи і способи своєї управлінської та організаційної діяльності. Характерно, що лише 3,7 % опитаних як спосіб подолання негативного морально-психологічного стану у бою назвали особистий приклад офіцера.

Для зручності у практичній роботі, створення єдиного підходу до класифікації факторів, під впливом яких формується морально-психологічний стан особового складу перед боєм та у бойовій обстановці, *М. Є. Мартинов*, *С. О. Огнєв*, *М. Г. Панін* та *П. В. Сергієчко* запропонували поділити їх на три групи:

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

мотиваційно-ціннісні – ставлення до виконання конкретного бойового завдання; ставлення особового складу до місцевого населення та органів місцевого самоуправління, до органів державної влади та політики держави, яку вони проводять;

військово-професійні – фахова підготовка військовослужбовців до ведення конкретного виду бою, виконання бойового завдання; наявність бойового досвіду; впевненість у зброї та бойовій техніці; впевненість у товаришах; ступінь довіри до своїх командирів;

психологічні – психологічна готовність до виконання бойового завдання; самопочуття військовослужбовців; настрій; готовність до самопожертви; наявність невпевненості, страху; фізичний стан особового складу тощо.

Цікавими є підходи *О. П. Макаревича* та *В. В. Ягупова*, які пропонують виділяти дві групи факторів, що впливають на бойову діяльність особового складу військ: зовнішні та внутрішні. Вплив цих факторів у бойових умовах сприяє виникненню так званих вторинних суб'єктивних факторів, пов'язаних із особистісними переживаннями учасників бойових дій, тобто це реальне відбиття у свідомості особистості військовослужбовця дійсних чи уявних факторів бою, сучасної війни; конкретний продукт роботи психіки окремого військовослужбовця, морально-психологічний стан, який викликаний його сприйняттям, уявою, переживанням екстремальної ситуації. Психологічні особливості бойових дій обумовлюються специфікою цілей, застосовуваними засобами і способами збройної боротьби. Незважаючи на розбіжності в тактиці ведення окремих видів бою, умов переходу до нього, є загальні закономірності прояву психіки і поведінки військовослужбовців в бою.

На думку вітчизняних авторів *М. Й. Варія*, *В. В. Стасюка*, *В. В. Ягупова*, росіян *О. Г. Караяні*, *М. Г. Маркова*, *І. В. Сиромятнікова*, на психіку особового складу в бойовій обстановці впливають такі фактори:

небезпека – усвідомлення військовослужбовцями обстановки як такої, що загрожує їх життю;

раптовість – різка, неочікувана військовослужбовцями зміна обстановки під час бойових дій;

невизначеність – відсутність, недостатність або суперечливість інформації про умови виконання, зміст бойового завдання або противника;

новизна – наявність раніше невідомих військовослужбовцям елементів в умовах виконання або в самому бойовому завданні (визначається досвідом військовослужбовців);

збільшення темпу бойових дій – скорочення часу на виконання певних дій;

дефіцит часу – умови, за яких успішне виконання завдань можливе не через просте збільшення темпу дій а, наприклад, через зміну структури діяльності.

Американські фахівці найвагомішими факторами, які впливають на поведінку та морально-психологічний стан особового складу, вважають такі: ставлення військовослужбовців до воєнної політики держави; систему матеріального стимулювання військовослужбовців; рівень професійної підготовки військовослужбовців; стан і тактико-технічні дані бойової техніки та озброєння; ступінь ідеологічного впливу на особовий склад; бойову обстановку.

Поряд із вищенаведеними факторами, на думку психологів Бундесверу, боєздатність військовослужбовців також прямо залежить від емоційного напруження. Воєнний психолог *Е. Дінтер* установив залежність бойових можливостей людини від тривалості перебування на передньому краї у безпосередньому зіткненні з противником та вважає, що перебування особового складу на передовій не повинно перевищувати 40 діб. Аналогічної точки зору дотримуються й американські психіатри *Р. Свонк* та *У. Маршан*. На їх думку, у 98 % особового складу, який безперервно бере участь у бойових діях протягом

35 діб, виникають психічні розлади. Визначаючи закономірною таку динаміку психологічних можливостей людини, військове керівництво багатьох країн світу регулює термін перебування військовослужбовців безпосередньо в зоні бойових дій (рис. 1.10)

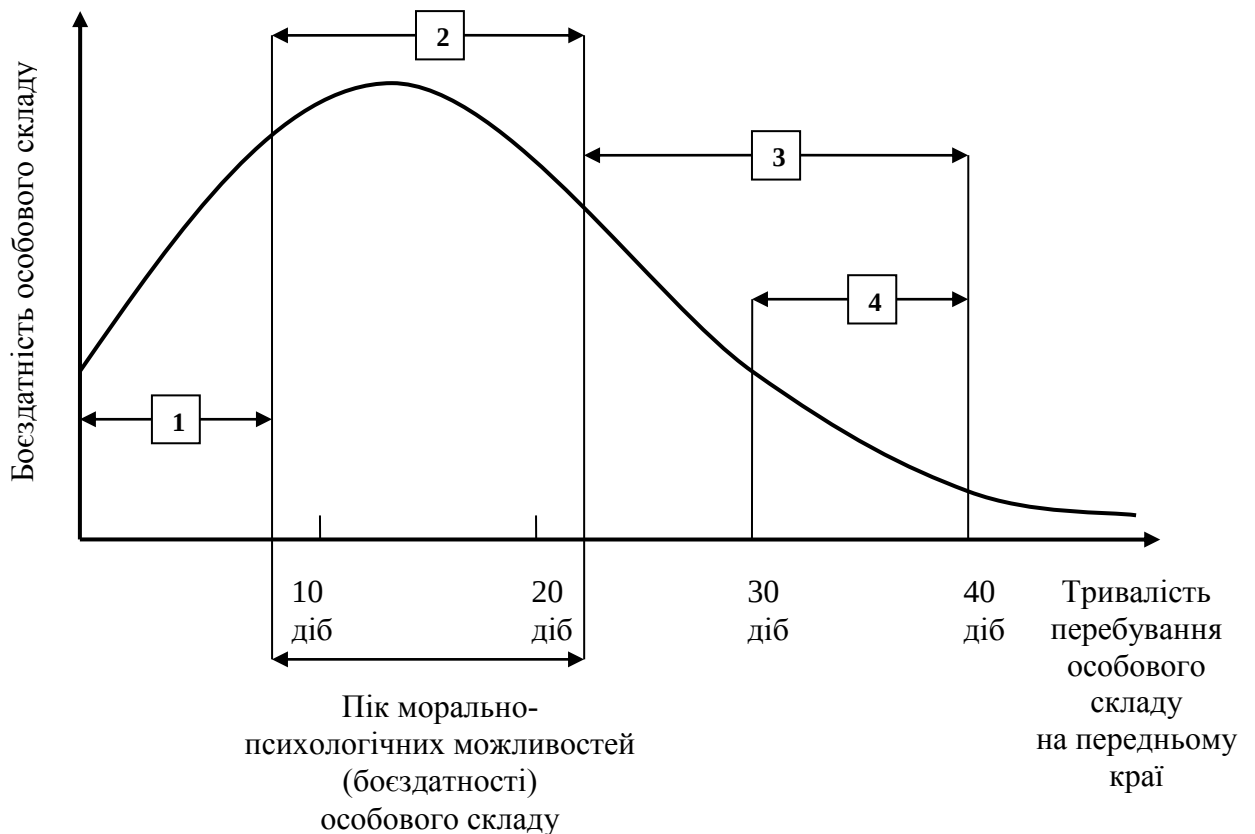

Рис. 1.10. Залежність боєздатності особового складу від тривалості перебування на передньому краї

1. – набуття бойового досвіду;
2. – пік морально-психологічних можливостей (боєздатності) особового складу (25-25 діб);
3. – значне фізичне та морально-психологічне виснаження особового складу (після 25-30 діб);
4. – повне фізичне та морально-психологічне виснаження особового складу.

На підставі цих даних виведено “закон сну”, згідно з яким потрібне щодобове виділення 4 год. на сон солдату та 6 год. – командирі, а у разі безперервного ведення бойових дій необхідно дотримуватись закону “чотири через чотири” (4 год. бойової активності необхідно чергувати з 4 год. сну, відпочинку) (рис. 1.11).

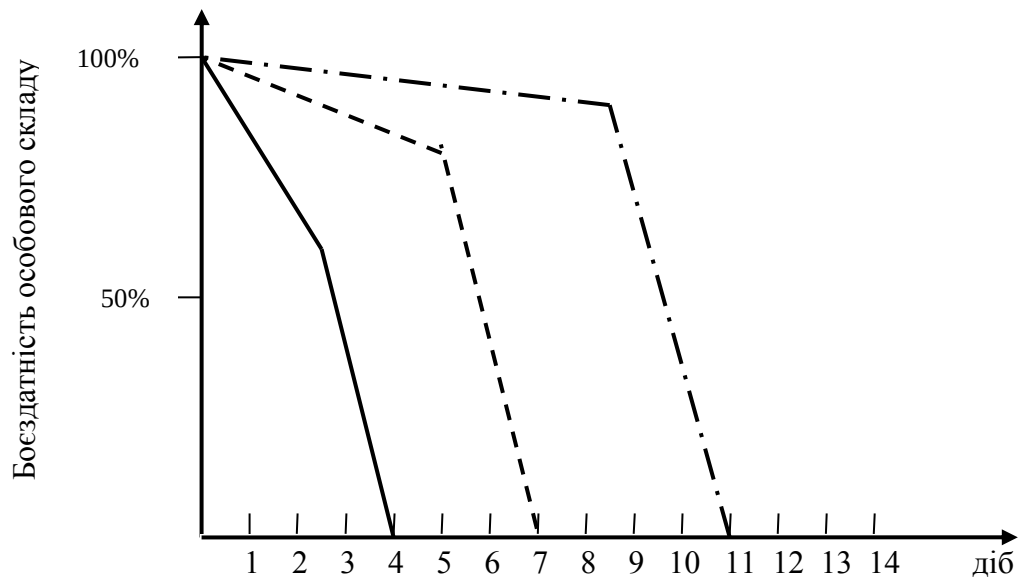

Рис. 1.11. Залежність боєздатності особового складу від тривалості сну

————— – особовий склад не має можливості відпочити;

----- – тривалість сну 1,5 год. на добу;

-.-.-.-.-. – тривалість сну 3 год. на добу.

Інтенсивність впливу факторів бою, рівень фізичних, емоційних та психологічних навантажень на військовослужбовців перед боєм, під час бойових дій і після його закінчення є причиною виникнення різних психологічних станів (рис. 1.12).

Можливий характер бойових дій загалом, відмітні риси та особливості сучасного бою передбачають підвищені вимоги до моральної та психологічної готовності особового складу, морально-психологічного стану

військ та комплексне урахування факторів бойової обстановки.

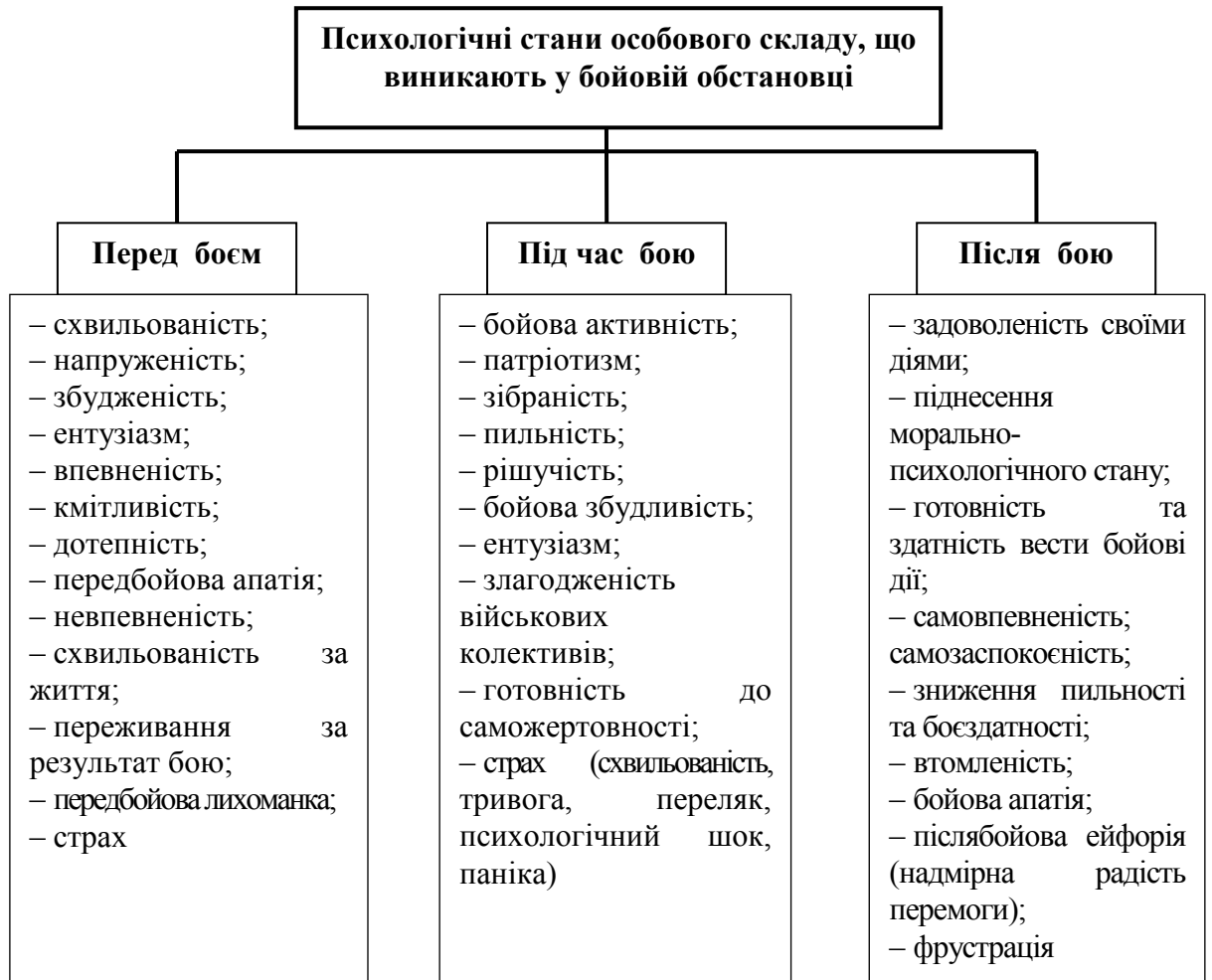

Рис 1.12. Вплив бою на рівень виникнення психологічних станів у військовослужбовців

Загалом наведений аналіз поглядів вітчизняних і зарубіжних фахівців щодо факторів безпосереднього впливу бойової обстановки на поведінку військовослужбовців та їх морально-психологічний стан дає можливість класифікувати їх та звести до єдиної системи факторів (рис. 1.13).

Зовнішні фактори (об’єктивні умови обстановки) включають соціальні (суспільно-політичні), суто бойові та еколого-ергономічні фактори.

Соціальні фактори є основою для формування широких соціальних мотивів поведінки особового складу, різноманітних бойових установок і передбачають

Розділ I

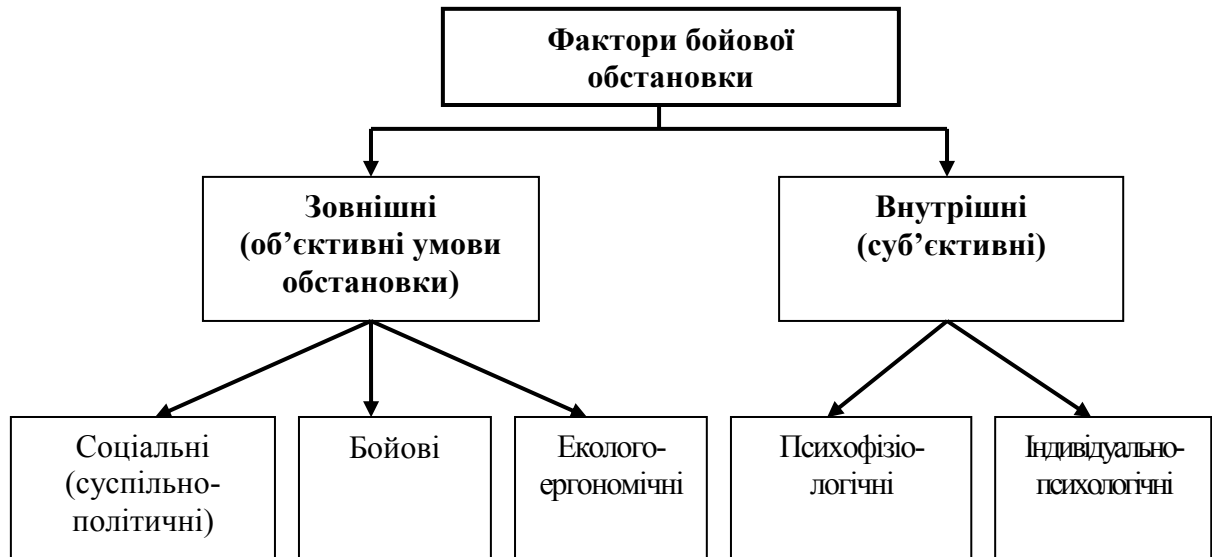

Рис. 1.13. Класифікація факторів безпосереднього впливу бойової обстановки на морально-психологічний стан та поведінку особового складу

вплив на особистість макросоціальних явищ (ставлення народу та військовослужбовців до війни, бойових дій, бою), а також мікросоціальних факторів, що безпосередньо впливають на поведінку військовослужбовців у ході бою, злагодженість військових колективів (підрозділів, військових частин), на довіру особового складу до своїх командирів, психологічну сумісність особового складу малих груп (відділень, екіпажів, розрахунків, взводів, рот тощо).

Досвід свідчить, що активність особового складу залежить від ставлення народу до війни, розуміння мети війни (збройного конфлікту, бойових дій), ставлення до соціальних, економічних, національних, релігійних інтересів у структурі причин, які її викликали. У цьому випадку доцільно навести одну із закономірностей війни: від того, який образ потенційного чи реального конфлікту склався у суспільства, і яке місце в ньому відведено армії значною мірою і буде залежати можливість застосування різних мотивів

для спонукання військовослужбовців до активних бойових дій. В умовах війни діє такий соціально-психологічний закон: основа належного морально-
Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

психологічного стану армії не в ній самій, а в суспільстві, інтереси якого армія захищає. Так було у ході війни США у В'єтнамі, Радянських військ в Афганістані, дій коаліційних військ в Іраку, угруповання військ Російської Федерації в Чечні, Грузино-Російському конфлікті тощо.

Разом з цим ефективність бойової діяльності, бойова активність особового складу значною мірою залежать і від згуртованості військових частин та підрозділів, розуміння підлеглими свого місця та ролі в бою. Основою згуртованості особового складу військових частин і підрозділів є їх психологічна сумісність. Наприклад, О. Г. Караяні наводить такі дані: при незадовільному мікрокліматі в екіпажі бойової машини її швидкість знижується на 19 %, час виконання вогневих завдань зростає на 35 %, а кількість промахів збільшується на 40 %.

Бойові фактори – широкий спектр змінних, що викликають певні реакції, стани, регулюють поведінку військовослужбовців у бою. До бойових факторів належать: вид та інтенсивність бойових дій, особливості застосування зброї та бойової техніки, обсяг та співвідношення втрат з обох сторін тощо.

Еколого-ергономічні фактори відображають специфіку впливу зовнішніх (географічних, природно-кліматичних, техніко-технологічних) обставин та режиму бойових дій (тривалості, частоти зіткнень із противником, ергономічності бойової техніки, ступеня ізольованості від головних сил, порушення ритмів життєдіяльності) на морально-психологічний стан протидіючих сторін.

Внутрішні фактори (суб'єктивні) – це стійкі сформовані якості особистості військовослужбовця зокрема і військового колективу в цілому. До внутрішніх факторів належать психофізіологічні та психологічні.

Розділ I

До *психофізіологічних* факторів належать: відповідність психофізіологічної конституції і темпераменту військовослужбовця вимогам майбутньої бойової діяльності; стан втоми, стан працездатності людей; стан фізичного і психічного здоров'я військовослужбовця, наявність бойової психічної травми; рівень нервово-психічної стійкості.

Так, військовослужбовці сангвінічного типу темпераменту у складних умовах швидко приймають рішення та діють сміливо; холерики діють сміливо та рішуче у стані емоційного підйому, а в стані знесилення зазнають безпідставного страху; флегматики будуть діяти рішуче у разі попередньої ретельної підготовки, їм притаманні стабільність емоційних переживань, наполегливість та витримка; меланхоліки здатні проявляти активність та рішучість лише протягом нетривалого часу тощо.

До *індивідуально-психологічних* факторів належать: стан мотиваційної сфери військовослужбовця, її орієнтування на активну участь у вирішенні бойових завдань; наявність бойового досвіду, здатність адаптуватися до бойових умов і дій у складі військового підрозділу; розвиток інтелектуальних та емоційно-вольових якостей відповідно до вимог майбутньої діяльності та інші. Військовослужбовець не є сліпою зброєю в руках зовнішніх обставин бою та природних інстинктів, його поведінка значною мірою визначається спрямованістю особистості, особливостями характеру, інтелекту, сили волі, емоцій, здібностей тощо. Без розуміння цього неможливо пояснити основи саможертвності, ризику, взаємовиручки, героїзму, особливо в тих умовах, коли має спрацювати інстинкт самозбереження. Саме тому командирам

(начальникам) усіх рівнів необхідно вміти передбачати специфіку впливу факторів сучасного загальновійськового бою та можливу поведінку особового складу, намагатися активізувати її, мобілізувати підлеглих на виконання поставленого бойового завдання.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Ось чому, на думку авторського колективу, запропонована класифікація факторів безпосереднього впливу бойової обстановки на морально-психологічний стан та поведінку особового складу може бути своєрідною настановою з питань організації морально-психологічного забезпечення та ефективного вирішення завдань, які стоять перед особовим складом.

Отже, сучасний бій висуває високі вимоги до особового складу військ (сил) та його морально-психологічного стану. небезпечну для життя обстановку кожен сприймає залежно від власного розуміння мети війни (бойових дій), ціннісних установок, ставлення до противника, товаришів по службі, командирів тощо.

Загалом для ефективної діяльності особового складу в бойових умовах необхідні: високий рівень мотивації поведінки для виконання поставленого бойового завдання; високий рівень сформованості морально-бойових якостей; військово-професійна майстерність; здатність швидко адаптуватися у бойовій обстановці; вміння долати вплив негативних факторів бою; злагодженість військових колективів тощо.

Контрольні запитання:

1. Що являє собою сучасний бій з точки зору психологічного сприйняття особистістю?
2. Які можливі прояви психологічних реакцій, станів та поведінки у особового складу в бойовій обстановці?
3. Розкрийте залежність боєздатності особового складу від тривалості перебування в зоні бойових дій, тривалості сну та відпочинку.

4. Яким чином за проявами поведінки і морально-психологічного стану особового складу можна класифікувати фактори бою?
5. Назвіть зовнішні та внутрішні фактори бойової обстановки.
6. Які фактори належать до соціальних, бойових, еколого-ергономічних, психофізіологічних, психологічних?

Розділ 1

Рекомендована література:

1. Барабаншиков А. В., Феденко Н. Ф. История советской военной психологии: уч. пособ. – М.: ВПА, 1983. – 278 с.
2. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні: монографія. – Львів: ВВП ДУ “ЛПГ”, 1996. – 311 с.
3. Военная педагогика и психология / Под ред. А. В. Барабаншикова. – М.: Военный университет, 1986. – 328 с.
4. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности: уч. пособ. – Минск: Изда-во БГУ, 1976. – 176 с.
5. Караяни А. Г, Сыромятников И. В. Прикладная военная психология: уч.-метод. пособ. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
6. Лебедев В. И. Личность в экстремальных ситуациях: ученик. – М.: Политиздат, 1989. – 304 с.
7. Либин А. В. Дифференциальная психология на пересечении европейских, российских и американских традиций. – М.: Смысл, Per Se, 2000. – 594 с.
8. Макаревич О. П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях: навч. посіб. – К.: ВГІ НАОУ, 2000. – 188 с.
9. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Частина II / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 160 с.
10. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України: підручник. – Хмельницький: НАПВУ, 2001. – 448 с.
11. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: навч. посіб. / В. М. Замана, Г. П. Воробйов, П. П. Ткачук та ін. – Львів: АСВ, 2012. – 404 с.
12. Психология и педагогика. Военная психология: учебник / Под. ред. А. Г. Маклакова. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.
13. Психолого-педагогические основы деятельности командира: уч. пособ. / М. И. Дьяченко, Е. Ф. Осипов, Л. Е. Мерзляк; Под ред. И. Г. Павловского. – М.: Воениздат, 1977. – 295 с.
14. Решетников М. М. Психология войны: от локальной до ядерной: уч. пособ. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2011. – 496 с.
15. Рябчук В. Д., Ковальов В. И. Психология решения командира: уч. пособ. – М.: Воениздат, 1976. – 206 с.
16. Современная военная психология: хрестоматия / Сост. А. А. Урбанович. – Мн.: Харвест, 2003. – 576 с.

17. Стасюк В. В. Військова психологія видородової діяльності: підручник. – К.: Золоті ворота, 2012. – 458 с.
18. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. – К.: НАОУ, 2006. – 570 с.
19. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: монографія. – К.: НАОУ, 2005. – 322 с.
20. Стасюк В. В., Симончук П. П., Примак П. Т. Морально-психологічне забезпечення бойових дій в республіці Афганіста у 1979-1989 роках: навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 61 с.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

21. Феденко Н. Ф. Военная психология: ученик. – М.: ВПА, 1978. – 334 с.
22. Феденко Н. Ф. Социальная и военная психология: ученик. – М.: ВПА, 1990. – 386 с.
23. Ягупов В. В. Військова дидактика: навч. посіб. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2000. – 400 с.
24. Ягупов В. В. Військова й соціальна психологія: навч. посіб. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2000. – 522 с.
25. Ягупов В. В. Військова психологія: підручник. – К.: Тандем, 2004. – 656 с.

1.4. Сутність морально-психологічного забезпечення

Суспільство і держава на всіх історичних етапах розвитку цілеспрямовано впливали на свідомість та психіку військовослужбовця, морально-психологічний стан військового колективу та в цілому збройних сил.

У різні історичні періоди цю діяльність визначали як “виховання”, “ідеологічну роботу”, “морально-політичну підготовку”, “партійно-політичну роботу”, “політичну роботу в бойовій обстановці”, “соціально-психологічну роботу”, “виховну роботу” тощо.

Поняття “морально-психологічне забезпечення” було запропоновано вченими Воєнно-політичної академії Збройних Сил СРСР у 90-х роках ХХ ст.

Із 1995 року термін став офіційним у Збройних Силах України, а з 1999 року – ознакою нового виду всебічного забезпечення – морально-психологічного. Сьогодні морально-психологічне забезпечення як вид всебічного забезпечення визначено та нормативно закріплено у ряді керівних

документів, які визначають порядок підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України.

Для розкриття сутності морально-психологічного забезпечення насамперед необхідно визначити зміст та обсяг понять “моральне” і “психологічне”, що ґрунтуються не тільки на змістовних ознаках моралі й

Розділ 1

психіки, а й на їх інтегрованій взаємодії. Мораль є складовою і водночас продуктом людської психіки і свідомості. Без людської свідомості моралі не існує. Свідомість є вищим рівнем розвитку психіки людини, особливим суспільно-історичним утворенням що полягає в суб’єктивному відображенні об’єктивної дійсності. Крім того, мораль і моральні якості людини впливають на формування її особистості та поведінку.

Саме тому слід розглянути окремо сутність морального і психічного, а також морально-психологічного як цілісного явища.

У словнику іншомовних слів *мораль* (франц. *Morale*, від лат. *moralis* – моральний, *mores* – звичаї) визначено таким чином:

система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості;

перен. повчальний висновок; повчання.

У філософському словнику мораль визначено, як одну із форм суспільної свідомості, соціальний інститут, функцію регулювання поведінки людей в усіх без винятку галузях суспільного життя.

У словнику з етики мораль визначено як предмет вивчення етики; форму суспільної свідомості, яка виконує функцію регулювання поведінки людини

у всіх без винятку сферах її суспільного життя – у праці й повсякденній поведінці, у політиці і науці, у сім’ї та громадських місцях.

Автори словника психофізіології професійної діяльності визначають, що мораль – це сукупність принципів і норм поведінки людей відносно інших,

суспільства і природи; спосіб нормативного регулювання поведінки й свідомості людини в усіх сферах індивідуального і суспільного життя, її взаємин з природою; це абсолютна моральність, єдина у всі часи для всіх народів, для всього людства.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Наприклад, *С. Е. Крапівенський* про мораль пише, що це форма суспільної свідомості, в якій знаходять своє відображення погляди й уявлення, норми й оцінки поведінки окремих індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому; регулятивна система, обов'язкова для кожного формаційного і цивілізаційного ступеня розвитку суспільства. Моральні норми поведінки підтримуються лише суспільною думкою. Моральна санкція (схвалення чи засудження) є ідеально-духовною: людина повинна усвідомити оцінку поведінки суспільною думкою, прийняти її внутрішньо і скорегувати свою поведінку на майбутнє. Основними оціночними категоріями моралі є добро, зло, справедливість, обов'язок, совість, честь, гідність, щастя, сенс життя.

Моральні норми стосуються усіх відносин між людьми. Мораль не обмежується якимось предметним уособленням або іншою локалізованою сферою явищ, а наявна в усіх сферах діяльності військовослужбовців та актах їх поведінки.

Мораль – це не лише певна сукупність категорій, понять та інших чинників, які взаємодіють у певній єдиній площині, а багаторівнева та багатосистемна структура із різними залежностями субординації і кореляції, які виявляються як дещо цілісне, моральне. Мораль немовби визначає змістовний аксіологічний і деонтологічний потенціал вчинку, дії, діяльності через поняття добра або зла, справедливого або несправедливого, гідного або негідного тощо. Мораль впливає на людську поведінку через принципи,

норми, імперативні вимоги, оцінки та ідеали, скеровує та соціально інтегрує мотиви і внутрішній вибір особистості. Моральне регулювання передбачає усвідомлення особистістю моральних цінностей, внаслідок чого домінує внутрішній мотив поведінки, а не просто сила конформізму.

Розділ I

У змісті морального кристалізуються суще людське і людяне, прогресивне гуманістичне світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння, почуття Батьківщини й обов'язку перед нею, відданості народу і відповідальності за його долю, ставлення до світу, Вітчизни, народу, колективу та інших людей, до обов'язку, війни, збройного конфлікту і т. ін. Отож, у моралі відображаються різні чинники зовнішнього і внутрішнього соціального середовища: політичні, матеріальні, духовні, ідеологічні, національні, військові, бойові тощо.

Таким чином, моральне реалізує єдність *об'єктивного* (загальнолюдського, цивілізаційного в суспільстві, соціальних відносинах, об'єктивних соціальних потребах, інтересах та цінностях, що проявляється в реальних станах, конкретних вчинках, поведінці людей, у тому числі під час війни, бойових дій) і *суб'єктивного* (особистісного світосприйняття і світорозуміння конкретного військовослужбовця, його готовності до відповідних моральних дій, що визначається як моральна свідомість).

Моральна свідомість – одна із форм суспільної свідомості, яка відображає особливості суспільного буття, рівень розвитку людських взаємин, суспільно сформовані уявлення про відповідну поведінку, рекомендаційно-оцінне ставлення до поведінки членів суспільства.

Проте будь-яка моральна дія окремої людини або соціальної спільноти чи відмова від неї відбувається внаслідок відповідної психічної або соціально-психологічної настанови. Американський учений *П. Ноуел-Сміт*

стверджує, що будь-яка дія, виконана із проявами моралі, є наслідком відповідної “настанови” щодо виконання цієї дії або відмови від неї. Цієї ж точки зору дотримувався *Д. К. Узнадзе*, що як центральний пояснювальний принцип психології ввів поняття “настанови” – цілісна модифікація суб’єкта, його готовності сприймати дійсність і діяти певним чином. У “настанові”, на *Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)*

думку *Узнадзе*, поєднуються свідомі і несвідомі сфери психіки людини, тому поняття “настанови” необхідне для обґрунтування і навіть виправдання будь-якого вчинку чи дії: військовослужбовець вчинив саме так, тому що мав “настанову” щодо здійснення такого вчинку і ухиляється від іншого, через те, що мав “настанову” ухилитися від таких вчинків.

Як відомо, мораль є полі функціональною, що впливає на її структуру і функції. До основних функцій моралі належать такі:

- пізнавальна;
- регулятивна;
- гуманістична;
- нормативно-оцінна.

Кожна із функцій моралі під час її реалізації спирається і на психічне: наприклад, пізнавальна функція включає відображення, регулятивна і гуманістична – певні соціально-психічні настанови, вольові процеси, нормативно-оцінна – відчуття, сприйняття, пам’ять, мислення, стереотипи тощо.

Іншою специфічною особливістю моралі є її ідеально-спонукальна спрямованість, адже мораль створює деякі ідеальні моделі, зразки і норми поведінки людей у соціальних спільнотах та суспільстві, а також спонукає дотримуватись їх, співвідносити і порівнювати з ними свої дії, вчинки і поведінку.

Моральна поведінка, пише *О. Г. Дробницький*, “...не може бути виділеною емпірично, як факт, безпосередньо відмінний від інших: поняття моральної поведінки є теоретичною абстракцією, яка вичленовує який-

небудь бік у багатоманітних явищах суспільного життя. Мораль – це не уособлена сфера діяльності людини, її поведінка, а специфічний спосіб її регуляції, котра не залежить від предметного змісту дій. Мораль – це особлива форма соціальних відносин, які регулюють діяльність людей у найрізноманітніших галузях суспільного життя”.

Розділ 1

Мораль відображає суспільну дійсність, соціальні процеси, події і факти, соціальні об’єкти тощо не тільки в об’єктивному їх стані, а й такими, що пройшли через призму усього морального. Як зауважує О. Г. Дробицький, “...мораль – утворення досить багатовимірне, яке не може зазнати редуціювання до будь-якої однієї площини явищ. Різноманітність способів її існування і робить неможливим емпіричне її визначення”.

У моралі наявне дещо таке, що і вбирає, і виражає через себе різні явища, але це вираження є уже орієнтованим, з моральними і психічними відображеннями. Мораль у психіці окремої людини і соціально-психологічних явищах соціальних груп (колективів) виявляється як специфічне відображення суспільного буття, як специфіка самого відображення і як суспільна свідомість.

Роль регулятора відносин мораль виконує за допомогою так званої нормативної системи моральних цінностей – добра, ідеалу, обов’язку, честі, гідності, совісті, щастя. Проте кожен із цих компонентів не існує абстрактно, а проходить через людську психіку, має свою психічну структуру, емоційні і вольові компоненти. Таким чином, мораль регулює і спрямовує вчинки та поведінку військовослужбовців, впливає на сутність, особливості перебігу соціально-психологічних явищ у військовому колективі.

Нормативність моралі виявляється в тому, що на явища і процеси, які відбуваються у підрозділі (військовій частині), на діяльність окремих військовослужбовців і військово-соціальних груп, мораль впливає через

поняття добра, зла, ідеалу, обов'язку, свободи, честі, совісті, відповідальності, через свої критерії оцінювання будь-яких явищ і процесів, їх трансформацію у відповідну “настанову”, яка входить до системи психічного.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Моральні принципи і норми, якими керується окрема особистість чи група, – це стійкі мотиви їх вчинків і поведінки, що формують відповідну соціально-психічну “настанову”. Рівень актуалізації “настанови”, сила прояву залежать від самої особистості з одного боку і навколишнього середовища з іншого. Отже, прояв морального завжди має і психологічний компонент.

У навчально-бойовій і бойовій діяльності військ (сил) у мирний і воєнний час часто вплив і дія усього морального визначається як *моральний фактор* – моральна свідомість, моральні принципи, ідеї, норми, оцінки, настанови, почуття, погляди, відносини, ставлення і якості, які інтегровано взаємодіють та безпосередньо впливають на характер дій військовослужбовців у будь-яких умовах діяльності, у тому числі й бойовій.

Психологічний фактор у бойовій діяльності включає індивідуально-психічні особливості військовослужбовців, їх психічні процеси, стани, властивості й утворення, прояв різних соціально-психологічних явищ військово-соціальних груп (соціально-психологічну атмосферу, соціально-психічні стани, морально-психологічний клімат тощо), а також усю сукупність соціально-психологічних і психічних явищ у їх взаємодії і взаємовпливі.

Прикметник “*психологічний*” формується від поняття “психологія” – наука про психіку. Відповідно поняття “психологічний” характеризує все, що належить до науки “психології”. Основними складовими психіки людини є

психічні процеси, стани, властивості й утворення. Вищим рівнем розвитку психіки є *свідомість*, її основними ознаками є такі:

категоріальне відображення дійсності через узагальнений суспільний досвід;

узагальнене відображення суттєвих, закономірних зв'язків дійсності;

Розділ 1

передбачення явищ, усвідомлення цілі діяльності;

взаємозв'язок індивідуальної і суспільної свідомості (наука, ідеологія, мистецтво, релігія, мораль, право);

самосвідомість.

Основними функціями свідомості є відображувальна, креативна, регулятивно-оцінна, комунікативна і рефлексивна.

Свідомість має свою структуру. Професор *В. П. Зінченко* виокремлює два шари свідомості (рис. 1.14):

перший – побутова свідомість, що включає біодинамічні властивості руху, досвід дій, а також почуттєві уявлення;

другий – рефлексивна свідомість, яка включає значення та сенс.

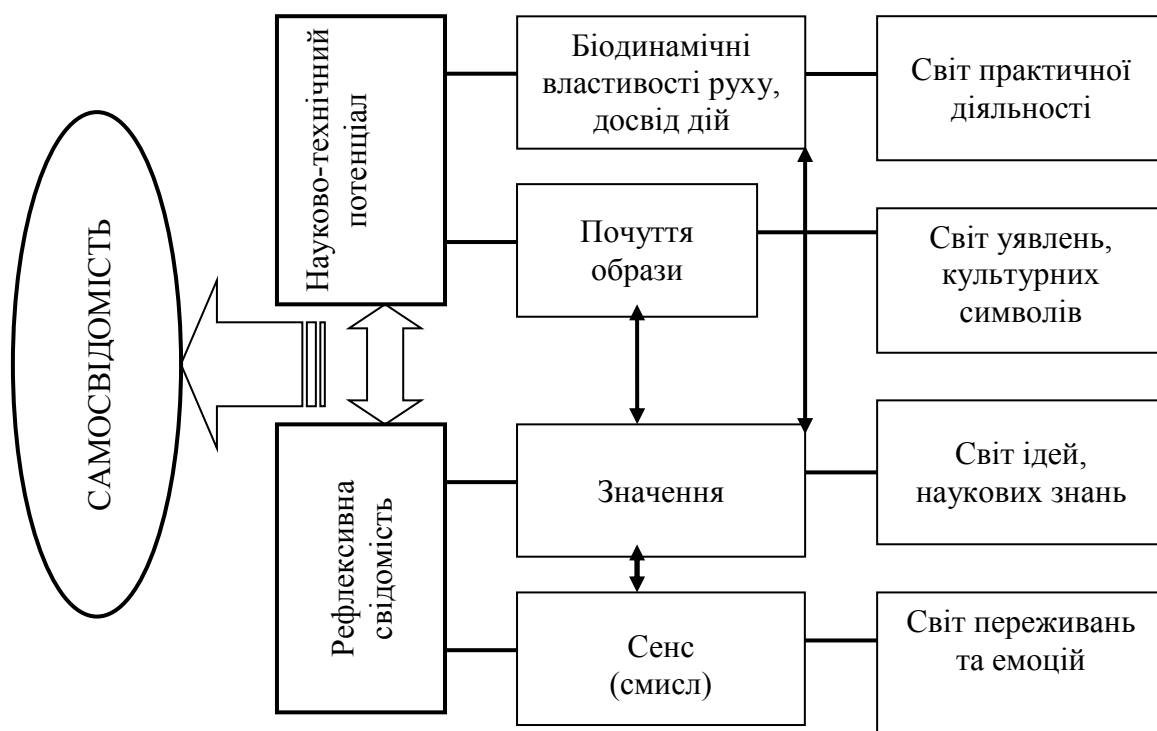

Рис. 1.14. Структура свідомості

На думку академіка *А. В. Петровського*, свідомість містить сукупність знань про світ; здатність до цілеспрямованої діяльності.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Свідомість можна правильно зрозуміти й адекватно пояснити, якщо розглядати її як продукт і результат розвитку діяльності. Свідомість і діяльність не протилежні одна одній, але й не тотожні. Тут існує певна єдність і взаємозалежності. Єдність свідомості та діяльності полягає в тому, що свідомість виникає і виявляється у процесі діяльності, а діяльність формує свідомість. Крім того, єдність свідомості й діяльності виявляється у тому, що діяльність є формою і проявом активної свідомості.

Свідомість має суспільну природу, оскільки виникає і розвивається лише в людському суспільстві.

Мозок сам по собі як складова частина організму не має свідомості, матеріальним субстратом свідомості стаючи лише тоді, коли людина у

процесі активної діяльності набуває досвіду й культури. Зрозуміло, що для розвитку свідомості потрібний нормальний мозок.

Основними рівнями людської свідомості є свідоме, підсвідоме, несвідоме, самосвідомість. Як вони співвідносяться?

У процесі життєдіяльності проявляються не лише усвідомлені явища, а й такі, яких людина не усвідомлює. “Підсвідоме” – це сукупність актуально неусвідомлюваних психічних процесів і станів, що активно впливають на поведінку людини і зміст її свідомості. До підсвідомого належать реакції на подразники, які виразно не відчуються, – автоматичні дії, сон та патологічні явища (марення, галюцинації тощо).

Несвідоме – це сукупність психічних явищ, що відсутні у свідомості людини, перебувають поза сферою розуму, непідзвітні свідомості і принаймні у визначений момент не можуть бути контрольовані. Несвідомі процеси реалізують специфічну функцію людської психіки, сутність якої полягає в адекватному відображенні людиною дійсності й ефективному регулюванні відносин із дійсністю, що відбуваються поза порогом свідомості.

Розділ 1

До несвідомого належать наслідування, творче натхнення, мимовільне згадування тощо. Кінцевим результатом несвідомого відображення й пізнання є пристосування до дійсності, що ґрунтується на неосмисленому урахуванні інформації про самого себе і зовнішній світ. Несвідомі процеси виконують охоронну функцію щодо психіки, позбавляючи її від постійного напруження свідомості під час дій і поведінки у стандартних ситуаціях.

Якщо результатом свідомості є знання про світ, то *самосвідомість* відображає знання людини про саму себе і свої реальні та потенційні можливості. Такі показники самосвідомості як самопізнання, самоконтроль, самовдосконалення є вершиною розвитку людської психіки.

Отже, у функціонуванні психіки військовослужбовця, соціально-психологічних явищ групи військовослужбовців безпосередньо чи опосередковано виявляється моральне – ставленням до світу, людей, колективу, товаришів, до себе, військового обов'язку, а також вчинків і поведінки. Моральне немовби пронизує психіку кожного військовослужбовця, будучи регулятором її функціонування. Саме тому моральне набуває психологічного змісту в емоціях, почуттях, переживаннях, настроях, настановах, волі, а у результаті утворюється цілісне морально-психологічне явище – морально-психологічний стан, який за формою прояву набуває цілісного інтегрованого соціально-психологічного змісту.

Таким чином, у діяльності військовослужбовця і груп військовослужбовців моральний і психологічний чинники розділені досить умовно, а насправді проявляються як ціле морально-психологічне. У морально-психологічному концентруються потреби, інтереси, цінності, цілі, думки, емоції, почуття, настанови людських спільнот (різних соціальних груп) та окремої особистості, які є похідними від інтегрованої взаємодії моральних (духовних), політичних, ідеологічних, соціальних, економічних,

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

військово-службових, навчально-бойових (у воєнний час бойових), різних соціально-психологічних і психічних факторів, та в цілому виражаються у змісті й динамічності (ступені значущості та енергетичності) ставлення до світу, до свого та інших народів, різних соціальних груп і колективів, до інших людей, соціальних явищ і процесів, подій і фактів, ситуацій і відносин, до мети війни, збройного конфлікту, до своєї Батьківщини, її свободи і незалежності, до обов'язку, сенсу свого буття, вчинків тощо.

Морально-психологічне виявляється в інтегрованій єдності морального і психологічного. У моральному викристалізовані високі ідеї, ідеали, принципи, норми, погляди тощо, які трансформуються у сферу

психологічного – емоцій, почуттів і волі, переконаності і віри, рішучості і стійкості.

Кожне морально-психологічне явище має три підсистеми:

морально-перцептивна – полягає у сприйнятті, розумінні, оцінюванні та переживанні окремими людьми і соціальними групами моралі (і моральності) інших людей, соціальних груп, колективів, їх намірів, настанов, дій, думок, традицій, їх відносин, соціальних явищ, подій і фактів, а також своєї поведінки;

чуттєво-спонукальна – полягає в тому, що дійсність, соціальне буття “відчувають” людина чи соціальна група (людина і соціальна спільнота), сприймають та усвідомлюють через дію різних моральних категорій та понять і переживають, на основі чого з’являються нові спонукання. Відчуття розриву, невідповідності між моральними утвореннями і реальною дійсністю приводить або до морального скептицизму (зневіри, сумнівів тощо), або до оптимістичної позиції (діяльності щодо удосконалення світу, себе, відносин, боротьби з недоліками, злом, аморальністю, порушеннями норм моралі тощо). В обох випадках виникають супровідні емоції, почуття, переживання:

Розділ I

моральне незадоволення, протест трансформуються у відповідну соціальну поведінку, а моральний мотив слугує передумовою і поштовхом до активних дій;

духовно-практична – відображає сукупність критеріїв відповідного морального виміру свого соціального буття у процесі його практичного засвоєння і реалізацію ставлення до світу, суспільства, колективу і самого себе, до інших людей, народів, держав, їх свободи і майбутнього, національної гідності, мови, до військової служби й армії, до війни, ворога тощо.

Морально-психологічне явище спирається на стійкий передусім моральний мотив або певну сукупність стійких мотивів, кожний з яких має два аспекти:

змістовний – виражає смислову сутність мотиву, його зміст і положення в ієрархічній структурі мотиваційної системи військовослужбовця чи військового колективу;

динамічний – віддзеркалює ступінь значущості певного мотиву чи сукупності мотивів для військовослужбовця або військово-соціальної групи через відповідний рівень сили, потенціалу його емоційного вираження й впливу на поведінку конкретного військовослужбовця.

Змістовний і динамічний аспекти у взаємодії утворюють енергетично-психологічний потенціал спонукання, який трансформується у відповідну настанову з таким же потенціалом.

Отже, морально-психологічне як цілісне явище має пізнавально-відображувальну, нормативно-оцінну, регулятивну, ідейно-спонукальну, комунікативну, орієнтувальну, мобілізуючу, формувальну, прогнозувальну функції.

Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Моральні та психологічні явища, їх поєднання і прояв в інтегральній взаємодії формують у окремих військовослужбовців та у соціальній психології військових колективів (різних військово-соціальних груп) певні морально-бойові якості та їх морально-психологічні стани.

Аналіз основних теорій особистості свідчить про правомірність цього положення. У переважній більшості сучасних теорій особистості моральні якості людини посідають провідне місце (гуманістичні теорії особистості К. Роджерса, Г. Олпорта й А. Маслоу, культурно-історична теорія розвитку психіки людини Л. С. Виготського, логотерапія В. Франкла, теорія

особистості С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва, К. К. Платонова, Г. С. Костюка тощо). Коротко проаналізуємо деякі з цих теорій особистості.

Представник гуманістичної теорії особистості *К. Роджерс* центральною ланкою особистості вважав самооцінку, уявлення людини про себе, “Я-концепцію”, що породжується у взаємодії з іншими людьми. Здатність до гнучкої самооцінки, вміння, виходячи з досвіду, переоцінювати сформовану систему цінностей є, на його думку, важливою умовою цілісності особистості та її психічного здоров’я в різних життєвих ситуаціях. Як відомо, основою самооцінки передусім є моральні принципи та критерії.

Автор теорії особистості *А. Маслоу* вважає, що ядром особистості є гуманістичні потреби в добрі, моральності, доброзичливості.

На думку *Л. С. Виготського*, людина має опанувати історично-культурний досвід, щоб стати особистістю. Вищі психічні функції, які є основою особистості, розвиваються і будуються шляхом переходу від безпосередніх, природних форм поведінки до опосередкованих, штучних, що виникають у процесі культурного розвитку психологічних функцій. Цей період в онтогенезі відповідає процесові історичного розвитку людської поведінки, вдосконалення існуючих форм і засобів мислення та вироблення

Розділ I

нових, що спираються на мову або на іншу систему знаків (у тому числі й моральних).

Особистість у логотерапії *В. Франкла* перебуває у постійному пошуку Логосу, сенсу життя, що є рушійною силою людської поведінки й діяльності. Пошук сенсу життя відбувається завдяки актуалізації цінностей, які існують у суспільстві, тому людина не вибирає сенсу свого існування, а швидше виявляє, знаходить його.

За *С. Л. Рубінштейном*, особистість зумовлена історично і є більш значущою, чим більше в ній представлене загальне, суспільне. Провідними

С. Л. Рубінштейн вважає систему мотивів і завдань, що зумовлюють вчинки людей.

За *О. М. Леонтьєвим*, психологічну підструктуру особистості складають темперамент, потреби, потяги, емоційні переживання й інтереси, навички та звички, моральні риси характеру тощо, які виявляються в конкретних умовах життєдіяльності особистості. Тож коли у особистості відбувається боротьба мотивів, власне моральні принципи й цінності визначають остаточний вибір конкретного мотиву, що особливо важливо для бойової діяльності військовослужбовців.

Такої ж точки зору дотримуються Г. С. Костюк і К. К. Платонов. За *Г. С. Костюком*, важливою підсистемою структури особистості є спрямованість, яка визначається потребами й інтересами, ціннісними орієнтаціями, цілями й настановами, моральними та іншими почуттями. За *К. К. Платоновим*, спрямованість і досвід особистості є першою і другою взаємопов'язаними підструктурами особистості.

Таким чином, з точки зору цілісності психіки та багатогранності особистості моральне є головним в особистості військовослужбовця, тому з точки зору структури психіки військовослужбовця моральне є безпосередньою Теоретичні основи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

її складовою, а з точки зору ефективного функціонування психіки моральне є регулятором свідомості й поведінки військовослужбовця. Отже, прийняття рішення щодо введення морально-психологічного забезпечення є цілком виваженим, обґрунтованим та правомірним.

Контрольні запитання:

1. Яким чином співвідносяться поняття “моральне” та “психологічне”?
2. Дайте визначення та розкрийте зміст поняття моралі.

3. Яким чином моральне виявляється в діяльності військовослужбовця?
4. Яка роль належить психологічному чиннику у бойовій діяльності військ?
5. Дайте визначення свідомості, розкрийте її основні функції та структуру.

Рекомендована література:

1. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил), становлення та сутність: навч. посіб. – К.: НАОУ, 1999. – 56 с.
 2. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. – 87 с.
 3. Еникеев М. И., Кочетков О. Л. Общая, социальная и юридическая психология. Краткий энциклопедический словарь. – М.: Юридическая литература, 1997. – 459 с.
 4. Коломієць М. П., Молодова Л. В. Словник іншомовних слів. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.
 5. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
 6. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Частина I / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 200 с.
 7. Психологічна енциклопедія. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
 8. Психология: учеб. пособ под ред. В. А. Крутецкого. – М.: Просвещение, 1996. – 336 с.
 9. Словарь по этике. – М.: Политиздат, 1983. – 374 с.
 10. Філософія: навч. посіб. – Львів: Новий світ, 2007. – 506 с.
 11. Філософія: підручник. – К.: Академвидав, 2005. – 592 с.
 12. Філософія: словник-довідник: навч. посіб. – К.: Дельта, 2006. – 160 с.
 13. Філософія: навч. посіб. за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2005. – 516 с.
 14. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
 15. Чорний В. С. Словник-довідник основних понять та категорій з філософсько-методологічних проблем військово-соціального управління. – К.: НАОУ, 2006. – 112 с.
-

2 **РОЗДІЛ**

ДОСВІД МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ)

2.1. Ретроспективний аналіз проблеми морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

У військовій історії відомо безліч прикладів виняткової ролі морально-психологічного фактора в досягненні перемоги, коли результат бою залежав не від кількісної переваги живої сили, озброєння і техніки, а від морально-психологічного стану особового складу. Військовий досвід яскраво підтвердив правило: “Не можна вести в бій війська, які не впевнені в перемозі”. Протягом всієї історії розвитку людства використовувались різні форми і методи впливу на свідомість і психіку військової людини, саме тому в теорії та практиці морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України також неможливо обійтись без аналізу й врахування історичного досвіду формування морально-психологічного стану військ.

Ще до нашої ери у Давньому Китаї у філософських вченнях були закладені основи того, що сьогодні називають морально-психологічним забезпеченням. Так, у 206 р. до н. е. у трактаті “Шість таємних вчень” Тайгуна наголошувалось, що полководець повинен мати апарат виховання воїнів, який складався б із чиновників “кігтів та зубів”, “пір’я та крил”, які “відповідають за відбір талановитих та сильних людей, підвищення бойового

духу, надихання та піднесення армії, яке розпалює та несе їх на ворога; за залякування дальніх земель...”

У давній Греції також розробляли питання пізнання та розуміння значення духовних сил народу й армії в рабовласницьких республіках. Найбільш концентровано виклав погляди з цього питання представник воєнно-теоретичної думки давньої Греції *Ксенофонт*, який спробував комплексно охарактеризувати деякі моральні фактори, зокрема повагу до старших, витривалість, фізичну та духовну стійкість, одностайність, взаємну підтримку, хоробрість, знання військової справи, обмеження своєї волі, дисципліну та покірливість, особливо необхідні для армії.

На особливості пізнання морально-психологічних явищ у військовій справі в ті часи вагомо вплинули праці видатних мислителів: Демокрита, Арістотеля, Платона, Еврипіда, Фукідіда. Суспільно-історична і військова практика рабовласницького суспільства, а також рівень розвитку науки слугували джерелом досить обмеженого підходу до пізнання духовних та психологічних процесів, уявлень про сутність і зміст морального фактора.

Сучасники Ганнібала, Цезаря, Олександра Македонського, Чингізхана, дослідники діяльності цих полководців вважали, що їх перемоги – це передусім результат правильного розуміння та використання морально-психологічного фактора. Цікавими є дослідження французького воєнного теоретика і практика полковника А. де Піка, який стверджував, що знання людини, її духовних якостей створило римську тактику, визначило успіхи Ганнібала і Цезаря.

В епоху феодалізму, особливо на ранніх стадіях його розвитку, не було внесено нічого принципово нового у процес дослідження морально-психологічного фактора. Феодальний спосіб виробництва майже не змінив соціально-політичного характеру війн, системи комплектування армії, способів

ведення бойових дій.

Економічна і політична роздрібненість в епоху феодалізму спричиняла і військову роздрібненість, що відображалось на чисельності військ, які брали участь у війнах та битвах. У багатьох великих битвах, не враховуючи піших воїнів, брали участь від однієї до двох тисяч кінних рицарів. Фактично результат бою визначався індивідуальною підготовкою кожного бійця, високим вишколом рицаря, його бойовою майстерністю. Недооцінювання ролі групового бойового порядку було пов'язане із послабленням уваги до морально-психологічного фактора, дисципліни, організованості, злагожденості.

Загальний розвиток науки, виробництва та військової практики вимагав постійного, всебічного усвідомлення структури морально-психологічного фактора, вивчення його впливу на перебіг та кінцевий результат збройної боротьби. Якісно нові умови ведення війн викликали необхідність удосконалення підготовки особового складу.

Талановитий військовий діяч, полководець *О. В. Суворов* (1729–1800) не тільки творчо узагальнив все краще, чого досягла військова наука того часу, а й зробив суттєвий внесок у розвиток системи навчання і виховання військ. Будучи ще командиром піхотного полку, *О. В. Суворов* сформулював важливе положення, яке стосується підготовки особового складу: “...успіх бою залежить не стільки від кількості солдатів, скільки від їх морального духу”.

Суворов вважав, що основною силою на війні є людина з відмінною бойовою виправкою та знанням таємниць “побиения неприятеля”, а також властивими їй високими моральними та бойовими якостями.

Суворов зумів набагато глибше, ніж його попередники - мислителі, відобразити складові морально-психологічного фактора. Так, керуючи морально-психологічним

станом військ, полководець активно спирався на почуття патріотизму: кожній битві передувала моральна та психологічна підготовка солдатів, якою він займався особисто. У своїй праці “Наука перемагати” Суворов сформулював відомий принцип: навчати війська тому, що необхідно на війні, та визначив, які морально-бойові якості необхідно мати воїну. Поряд із вихованням сміливості, хоробрості, мужності, стійкості, безстрашності полководець відводив значне місце вихованню у воїна ініціативи, кмітливості та впевненості у своїх силах. Суворов був великим майстром формування високого бойового духу військ. Система його виховання базувалась на правильному розумінні головної постаті війни – людини.

Суворовські заповіді були продовжені в діяльності *М. І. Кутузова* (1745–1813), який особливу увагу звертав на формування високого бойового духу військ і зазначав, що “як би не були озброєні війська, вони можуть залишитися безсилими, якщо не будуть пожвавлені бойовим духом, адже війна найпереконливіше довела, що головною зброєю у бою є не що інше як людина, а тому для успіху в бою необхідно мати добре навчений, сильний духом особовий склад і якісно підготовлений командний склад”.

Поряд із цим ні О. В. Суворов, ні М. І. Кутузов за своїм світоглядом не змогли піднятися вище своєї епохи. Постійне звернення уваги на моральний фактор, проблеми навчання і виховання військ відобразилися лише в наказах, розпорядженнях, інструкціях і настановах і були не стільки теоретичними, скільки повчальними. Це було закономірно для того часу, оскільки військово-наукові дисципліни, у тому числі воєнна педагогіка та психологія, лише зароджувалися.

Воєнні теоретики кінця XIX – початку XX ст. аналізуючи зміст і структуру морально-психологічного фактора, з’ясовували вплив його структурних компонентів на бойові можливості військ. Значна роль у вирішенні цього завдання

належить П. О. Язикову, М. І. Драгомирову, М. П. Міхнєвичу, Д. О. Мілютіну, О. О. Нєзнамову, К. Клаузевіцу та іншим.

У наукових працях цих воєнних теоретиків було зроблено крок до розмежування та визначення моральних і фізичних факторів збройної боротьби. Так, *П. О. Язиков* висунув ряд думок про основні фактори (називав їх елементами), які впливають на вирішення стратегічних завдань. Розглядаючи теорію стратегії, Язиков поділив фактори на дві частини: “1) вищу, або моральну частину ... яка ґрунтується на моральному і політичному елементах; 2) нижчу, або механічну частину, що ґрунтується на всіх інших елементах, тобто на елементах фізичних. У теорії ці частини мають бути розділені для зрозумілості дослідження. На практиці ці дві частини сукупно впливають на весь хід війни, і тому разом вони досить важливі”.

Прогресивні воєнні теоретики минулого, обґрунтовуючи у своїх працях ідею значущості морально-психологічного фактора у війні, не обмежувались загальною характеристикою його структурних елементів, а й розглядали взаємопов’язаність його елементів, робили спроби встановити залежність різних сторін бойової діяльності від моральних сил військ. Наприклад *М. П. Міхнєвич* зробив спробу визначити вплив бойових втрат на морально-психологічний стан військ, широко застосовуючи соціальну статистику, намагався визначити “Коефіцієнт енергії, тобто цифрове вираження стійкості армії у складні хвилини”.

У своїх працях *О. О. Нєзнамов* мав намір сформулювати деякі принципи управління морально-психологічним станом військ.

Значний внесок у розвиток воєнної науки зробив *К. Клаузевіц*, який всебічно, глибше, ніж його попередники, показав взаємозв’язок моральних і психологічних сил та їх значення на війні.

Як моральні величини К. Клаузевіц розумів талант полководця, військову доблесть армії та дух народу. Як складові морально-психологічного фактора К. Клаузевіц вперше визначає не лише волю, мужність, сміливість, жертовність, а й позитивні мотиви: честолюбство, любов до Батьківщини, піднесення. Заслугою Клаузевіца є безпосереднє поставлення питання про важливість морально-психологічного фактора на війні.

Комплекс ідей про зміст морально-психологічного фактора і його роль у війні міститься в основному творі К. Клаузевіца “Про війну”.

Загалом К. Клаузевіц мав намір визначити вплив моральних якостей на бойову ефективність військ. Говорячи про роль військової доблесті у ході бою, він закликав “оцінювати вплив доблесті як засобу, продуктивність якого можна вирахувати”.

Проте в умовах того часу практичні потреби узагальнення досвіду збройної боротьби, що полягали в необхідності всебічного дослідження мети і ролі морально-психологічного фактора у війні, не могли бути забезпечені рівнем розвитку науки.

Одним із воєнних діячів, який розумів важливість морально-психологічного фактора у бою, був *М. І. Драгомиров*, що досліджував духовні явища. На основі його праць наприкінці XIX ст. відбувалася уся теоретична підготовка російської армії. Так, М. І. Драгомиров вважав, що на хід і результат збройної боротьби впливають два фактори: людина і техніка. Головна роль належить людині: “зброя не є самостійною, а лише підпорядкованою похідною, вона є не більш як продовження органів людини... Досконале озброєння, якісний план, знання військами техніки означають дуже багато, але не більш як нулі, коли зліва від них стоїть одиниця... Цією одиницею у воєнній справі, як і в будь-якому виді діяльності, є людина”, – зазначав М. І. Драгомиров.

Своє розуміння морально-психологічного фактора М. І. Драгомиров виклав у “Підручнику тактики”. На його думку, як морально-психологічну стійкість у військовій справі слід розуміти: “1) кмітливість, доведена до такого стану, коли людина не розгубилась би від несподіванки; 2) рішучість і наполегливість; 3) впевненість, що тільки для того успіх можливий, хто порятунок товариша ставить вище особистої небезпеки; 4) здатність зберегти холоднокрровний стан в найкритичніші хвилини”.

Головне завдання військового виховання, на думку М. І. Драгомирова, полягає у зміцненні і розвитку “моральної енергії” військовослужбовця, адже “моральна енергія” – міцний характер і розвинені емоційно-вольові якості воїна – є важливою властивістю людини. “Моральна енергія” солдата має бути сформована і розвинена до такого ступеня, щоб солдат був готовий у бою загинути, але при цьому занапастити ворога.

Таким чином, М. І. Драгомиров вчив, що військове навчання і виховання має бути спрямоване передусім на формування у солдатів та офіцерів самовідданості, рішучості, здатності віддати життя, щоб перемогти в бою, але щоб ця загибель дісталася ворогу найдорожчою ціною: “...вище за все стоїть готовність страждати й умирати, тобто самовідданість. Перемагатиме завжди та армія, в якій солдати мають рішучість здобути перемогу над ворогом навіть ціною власної загибелі”.

Важливе місце у навчанні військовослужбовців, на думку М. І. Драгомирова, належить розвитку у солдатів стійкості, завзятості, здатності витримувати труднощі воєнного часу, що можна розвивати систематичними і наполегливими вправами у процесі бойової підготовки.

Без сумніву можна стверджувати, що впровадженням нових принципів організації військ, способів навчання та виховання солдатів М. І. Драгомиров створив військово-педагогічну систему, яка враховувала зміни у веденні

бойових дій, особливості психіки та навченості кожного воїна: “У бою тільки той б’є, хто не боїться загинути...”. Теоретична і практична діяльність генерала М. І. Драгомирова була спрямована на те, щоб виховати дисциплінованого, вольового, ініціативного, свідомого, “такого, який розуміє свій маневр” солдата, що має рішучість переборювати труднощі воєнного часу, розвинене почуття військового обов’язку і здатний йти на самопожертву заради перемоги в бою.

Таким чином, більшість представників військової думки зазначеного періоду, розглядаючи проблеми морально-психологічного характеру, першочерговим вважали питання виховання, а психологічній підготовці приділяли незначну увагу через те що сама наука психологія в той час тільки почала розвиватися. Поряд із цим військові теоретики, полководці вирішували цю проблему емпірично, бажаючи зрозуміти психологію солдата й офіцера, вплинути на їх свідомість і почуття.

На початок 1917 року військова думка царської Росії мала значний теоретичний і практичний досвід знань у галузі виховання та навчання військовослужбовців. Так, психологію бою та психологічні стани військовослужбовців, проблеми формування у них високих морально-бойових якостей з опорою на досвід, набутий у війнах та воєнних конфліктах початку ХХ ст., розробляли такі спеціалісти російської, дореволюційної, військової психологічної школи як К. Дружинін, Г. Гіре, П. І. Ізмєстьєв та інші.

Наприклад, *П. І. Ізмєстьєв* у своїй науковій праці “Нариси з військової психології (Деякі основи тактики і військового виховання)” пише: “Щоб вміти використовувати “солдатський матеріал”, необхідно розуміти, враховувати значення морального елемента, тобто розуміти в цілому психіку цього матеріалу, який складається із живих організмів, а не машин”.

Враховуючи досвід та уроки Першої світової війни, аналізуючи наукові праці та публіцистичний матеріал, П. І. Ізмістьєв зазначає: “...війна переконливо довела, що головною зброєю бою є людина, а тому для успіху необхідно мати високоосвічених, сильних духом бійців та ретельно підготовлений командний склад”, через те головне місце відводить впровадженню і використанню у військовій справі досягнень психології та підкреслює велике значення прикладної психології, до якої належить військова психологія.

Спираючись на наукові погляди К. Клаузевіца, беручи за основу психологічний аспект, П. І. Ізмістьєв дає таке визначення війни: “Війна – це прояв насилля з метою змусити противника виконати нашу волю”. Характеризуючи бій як найважливіший аспект війни, Ізмістьєв зазначає, що “Бій – є порівнянням сил фізичних і моральних”.

Розглядаючи питання перехоплення й утримання моральної та психологічної переваги над противником під час війни, у бою, під час досягнення перемоги, П. І. Ізмістьєв стверджує: “...щоб підпорядкувати собі волю противника, похитнути його моральні сили, необхідно самому пройнятися бажанням досягти успіху, незважаючи на небезпеку бою”.

Головним фактором досягнення перемоги у війні та під час бою, на думку П. І. Ізмістьєва, є не матеріальне знищення, а визнання особистістю факту поразки: “Переможеним вважається той, у свідомості якого починає стверджуватись думка про недоцільність подальшої боротьби. Безпосередньо цим моментом, а не кількістю втрат визначається його поразка...”, “...програним вважається той бій, який програно в нашій свідомості”.

Позитивним у наукових поглядах П. І. Ізмістьєва є розгляд не тільки теоретичного аспекту проблеми, а й відпрацювання ряду практичних рекомендацій командирам (начальникам) стосовно навчання та виховання підлеглих, підготовки їх до дій в умовах бою, війни. Проблеми впливу на

особовий склад (особистість) у процесі виховання П. І. Ізмєстьєв розглядав інтегровано в діалектичному взаємозв'язку морального і психологічного елементів, що в комплексі нині називається морально-психологічним забезпеченням.

Багато прикладів моральної та психологічної підготовки воїнів, військово-патріотичного виховання молоді та населення України залишилося в історичній пам'яті українського народу.

Україна та її збройні формування не стояли осторонь історичного розвитку людства, навпаки географічне положення України обумовило необхідність підтримання збройних формувань у постійній готовності до відсічі ворогів. Починаючи з княжих часів і закінчуючи періодом Директорії постійно звертали увагу на підготовку озброєних, вишколених і морально загартованих українських вояків.

Вже у Київській Русі з розвитком феодального устрою військове виховання набуло організованого характеру. На кінець X – початок XI ст. князь Володимир почав створювати школи при монастирях, чільне місце в яких посідало військове навчання та виховання. Система підготовки у школі передбачала формування у хлопчиків та юнаків якостей (фізичних, моральних, психологічних та військово-професійних), необхідних справжньому захисникові Батьківщини.

До наших днів збереглося чимало свідчень іноземних мандрівників та літописців, які високо оцінювали військову майстерність, витривалість та бойовий дух наших предків. Візантієць Маврикій із захопленням висловлювався про слов'янську витривалість до будь-якого лиха – спеки, холоду, дощу, браку одягу та харчування.

Однією із найяскравіших сторінок літопису боротьби українського народу за свою незалежність було козацтво. Козаки стали тією силою, яка протягом

XIV–XVIII ст. стояла на сторожі прав і свободи українського народу.

Процес підготовки чоловіків до військових випробувань достатньо досліджено у вітчизняній науці. У працях Д. Яворницького, В. Кузя, Г. Темка та інших описано характерні морально-психологічні риси, притаманні козакам: готовність боротися до загибелі за волю, віру, честь і славу України; нехтування небезпекою, коли йдеться про життя друзів, побратимів, неньку-Україну; ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завоюників; героїзм, подвижництво у праці і бою, кмітливість, дотепність, винахідливість.

При вступі до запорізького товариства кожний новачок мав проголосити ось таку клятву: “Хто хотів би за християнську віру потрапити на палю, хто хотів би бути четвертованим, колесованим, хто хотів би прийняти всілякі муки – вступай до наших лав. Не треба смерті боятися, вмирати все одно один раз”.

Проте справжнім козаком ставав лише той, хто проявив себе у військовому поході, довів свою військову зрілість і здатність переносити всі негаразди військового життя. Існувала ціла система відбору й вишколу молодих людей для козацької служби. Досвідчені козаки, козацька старшина уважно і прискіпливо, із відповідальністю перевіряли загартованість і витривалість новобранців у спеку й холод, дощ і сніг. До тих, хто хотів бути козаком, ставили вимоги: бути сильною, вольовою, вільною й мужньою людиною, володіти українською мовою, присягнути на вірність Україні, сповідувати християнську віру.

Запорізька Січ майже безперервно вела важку збройну боротьбу за волю свого народу. Слава запорозького війська була така велика, що багато істориків порівнювали козаків із найсильнішими й наймужнішими народами світу.

Дуже високо оцінили військову звитягу і моральні якості козаків британські історики: “Здавна вони прославилися як чудові кавалеристи та вправні розвідники. Кожен козак завдяки участі в нескінченних військових вправах і наскоках відзначався такими прекрасними рисами, як особиста мужність і звитяга, був безстрашним флібустьєром. Особливо приваблює це бойове товариство й вірність, що зближує козака з вікінгом або тевтонським рицарем, братчиком Лівонського ордену мечоносців”.

Отже, моральна та психологічне загартування козаків було складовою частиною військового виховання.

У XVIII ст. настав занепад козацької держави, що спричинило певне згортання національного військового виховання та підготовки молоді до військової справи аж до кінця XIX – початку XX ст., періоду, ознаменованого новим підйомом національно-визвольної боротьби українського народу.

Лютнева революція, а потім і Жовтневий переворот у 1917 році дав українському народові можливість хоч на короткий термін створити свою державу.

Найяскравішими особистостями, які приділяли належну увагу створенню збройних сил незалежної України того періоду були гетьман П. Скоропадський та С. Петлюра.

У ході побудови національних збройних сил, їх навчання та виховання Скоропадський прагнув продемонструвати відродження козацьких традицій. Проте у розбудові національної армії гетьман та його військове міністерство знехтували необхідністю створення в армії органів, які б відповідали за моральний та психологічний вплив на особовий склад, проводили з вояками виховну та роз’яснювальну роботу із формування національно-патріотичних переконань.

Таким чином, при Гетьмані П. Скоропадському були закладені тільки організаційні основи Української армії. У результаті повстання переважна більшість гетьманських військ перейшла на бік Директорії, а на боці Гетьмана виступила незначна частина російських офіцерів, які у свою чергу не змогли відстояти гетьманський режим.

З приходом до влади Директорії УНР тривав процес розбудови національного війська. Під керівництвом головного отамана військ УНР С. В. Петлюри та Генерального штабу в армії приділяли значну увагу вихованню вояків і підтриманню їх морально-психологічного стану на належному рівні. У poradнику Генерального штабу військ УНР наголошувалось: “...щоб мати завжди перемогу над ворогом, мало вміти тільки володіти зброєю, знати військові науки та мати численну армію. Це – зовнішній бік військової справи. Більш важливий бік її внутрішній: виховання з національного боку, з боку тих бажань політичних і соціальних, які народ хоче втілити в життя або які мають для нього найбільше значення”.

Головний отаман військ УНР *Симон Петлюра* у своїх творах, говорячи про підготовку нації до оборони батьківщини, приходить до висновку “...про велике значення моральних чинників як психологічної бази для правильного і глибокого опанування нацією ідеї оборони свого краю. Коли ця база утворена в душі кожного свідомого громадянина, технічно-організаційні заходи оборони проводяться легше, швидше, економічніше і продуктивніше. Вони легко набирають плоти і крові”. Можливість перемоги в бою Петлюра пов’язує з технічно-військовим вишколом у поєднанні із “воєнним духом”. “Якщо технічні знання мистецтва війни у мобілізованого можна відновити коротким повторним навчанням, то психологічні передумови доброго бійця технічними вправами реставрувати значно складніше, а часто й неможливо, коли він не принесе їх із собою... . Це завдання досягається сукупністю державно-виховних заходів і

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

відповідної праці громадянства, що утворює належну атмосферу для цього і постійно підживлює соки, що з них живиться “воєнний дух” нації”.

Досить якісно було організовано морально-психологічний вплив, виховну роботу в Українській Галицькій Армії (УГА), яка базувалась на ідеї соборності українських земель та єдності української нації. Восени 1919 року в УГА була створена “Пресова квартира начальної команди УГА”, яка складалась із семи відділів: організаційного (освітньої та виховної роботи); видавничого; вічевого (роботи з місцевим поповненням); історичного; інформаційного; бібліотечного; театрального. Пресовій квартирі підпорядковувались “бюро пропаганди”, створені в усіх корпусах. Важливим чинником морального виховання в УГА було військове духовенство, або капеланство. Для капеланів були запроваджені окремий однострій, звання, спеціальні нагороди.

Отже, лише короткий аналіз поглядів на питання організації моральної та психологічної підготовки в українських військових формуваннях періоду визвольної боротьби 1917–1920 рр. дає змогу стверджувати, що ця проблема була у полі зору воєнно-політичного керівництва України. Разом з тим аналіз архівних та історико-публіцистичних джерел свідчить, що більшою мірою перевагу у ході морально-психологічного впливу надавали національно-державній складовій, тоді як психологічні та соціальні проблеми залишалися майже без уваги.

Значний досвід зміцнення морального духу і психологічної стійкості особового складу армії і флоту був накопичений у радянський період.

У Червоній Армії, збройних силах Радянського Союзу завдання морально-психологічного забезпечення вирішували переважно засобами партійно-політичної роботи: в армії і на флоті було введено політичні органи, партійно-політичний апарат частин та підрозділів, створено партійні організації. Хоча

термін “морально-психологічне забезпечення” у той час майже не застосовували, у військах приділяли значну увагу зміцненню морального духу особового складу, вихованню у військовослужбовців вірності військовому обов’язку, психологічної готовності до захисту Вітчизни.

Ідеологічну основу партійно-політичної роботи в мирний час і політичної роботи в бойовій обстановці складали класовий підхід, положення марксизму-ленінізму про захист соціалістичної Вітчизни, партійне керівництво військовим будівництвом. Не потрібно цілком ідеалізувати всю попередню систему роботи з особовим складом, але слід зазначити, що в умовах панування однієї ідеології, однієї партії вона не могла бути і не була видом забезпечення військової діяльності. Ідеологічний аспект поставав над усіма формами взаємовідносин людей у військовій формі.

Безперечно, організаційно система була добре налагодженою і морально-психологічний стан радянських військовослужбовців був високим. Загалом завдання партійно-політичної роботи вирішувались професійно: наприклад, виховання почуття ненависті до ворога і здатності до саможертвності під час захисту Вітчизни в роки Другої світової війни, готовності до виконання бойових завдань у Кореї, В’єтнамі, Анголі, Ефіопії, Афганістані. Разом з цим проблеми психологічної, психофізичної, психофізіологічної стійкості військовослужбовців у бойовій обстановці, підвищення функціональної надійності їх психіки в екстремальних умовах, запобігання психологічним втратам і їх зменшення, психодіагностику, психокорекцію, психореабілітацію та багато інших вважали другорядними і практично не вирішували у межах чинної на той час системи партійно-політичної роботи.

Таким чином, узагальнюючи воєнно-історичний аналіз різних поглядів та підходів до проблеми морально-психологічного забезпечення бойових дій,

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

необхідно зазначити таке: в арміях усіх суспільно-економічних формацій та у діяльності усіх видатних полководців проводили заходи, спрямовані на формування, підтримання та поновлення моральної й психологічної стійкості військ. Разом з тим особливості процесу пізнання морально-психологічних явищ, вирішення проблем морально-психологічного забезпечення бойових дій прямо залежить від історичного періоду, розвитку військової практики, а також стану розвитку науки.

Проте набутий у різні історичні періоди теоретичний і практичний досвід здійснення морально-психологічного впливу на особовий склад військ є цінним у сучасному процесі реформування та розвитку Збройних Сил України, адже уважне вивчення попереднього досвіду, його критичне переосмислення і творче використання може суттєво допомогти військовим фахівцям у вирішенні завдань на сучасному етапі.

Разом з тим дослідження проблеми становлення системи морально-психологічного забезпечення в його історичному розвитку дає можливість зробити висновок про те, що організований, цілеспрямований та ефективний морально-психологічний вплив на військовослужбовців, військові колективи є закономірною і нагальною необхідністю сьогодення.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте роль морально-психологічного фактору у війні залежно від суспільно-історичного та економічного розвитку людства.
2. Яка роль, за поглядами представників воєнно-теоретичної думки дореволюційної Росії, належить морально-психологічному фактору у структурі бойових можливостей військ?
3. Розкрийте погляди відомих Вам військових діячів на роль морально-психологічного фактора у бою, військовій справі.
4. Розкрийте особливості військового виховання та морально-психологічного загартування козаків війська запорозького.

5. Розкрийте особливості організації моральної та психологічної підготовки в українських військових формуваннях у період визвольної боротьби 1917–1920 рр.

Рекомендована література:

1. Велика історія України: У 2-х т.: Т. 1. – К.: Глобус, 1993. – 352 с.
2. Велика історія України: У 2-х т.: Т. 2. – К.: Глобус, 1993. – 400 с.
3. Драгомиров М. И. Избранные труды: вопросы воспитания и обучения войск / под. ред. Л. Г. Бескровного. – М.: Воениздат, 1956. – 687с.
4. Измествьев П. И. Очерки по военной психологии (Некоторые основы тактики и военного воспитания). – Петроград: Военное издательство Петроградского военного округа, 1923. – 114с.
5. Історія Українського війська: У 2-х т.: Т. 1. – К.: ВАРТА, 1994. – 377 с.
6. Історія Українського війська: У 2-х т.: Т. 2. – К.: ВАРТА, 1994. – 464 с.
7. Кауфман С. Сунь-цзи “Искусство войны”: Современное толкование древнего трактата. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 112 с.
8. Клаузевиц К. О войне: Собр. соч. в 2-х т. – Изд. 5-е: Т. 1. – М.: Военное издательство НКО СССР, 1941. – 536 с.
9. Клаузевиц К. О войне: Собр. соч. в 2-х т. – Изд. 5-е: Т. 2. – М.: Военное издательство НКО СССР, 1941. – 560 с.
10. Корольчук М. С., Криворучко П. П. Історія психології: навч. посіб. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 248 с.
11. О долге и чести воинской в российской армии: Собр. материалов, О-11 документов и статей / Сост. Ю. А. Галушко, А. А. Колесников; под. ред. В. Н. Лобова. – 2-е изд. – М.: Воениздат, 1991. – 368 с.
12. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Либідь, 1995. – 672 с.
13. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2-х т. – Т. 2. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
14. Сергійчук В. С. Морські походи запорожців. – Київ, МП “Фотовідеосервіс”, 1992. – 61 с.
15. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
16. Темко Г. Д., Тамчук М. І. Методологічні основи виховання воїнів Збройних Сил України: монографія. – К.: Варта, 1997. – 88 с.
17. У-Цзин. Семь военных канонов Древнего Китая. – СПб.: Евразия, 1998. – 336 с.

**2.2. Особливості організації партійно-політичної роботи
у збройних силах Радянського Союзу**

Значний досвід морально-політичної та психологічної підготовки особового складу до ведення бойових дій накопичено в радянський період історії.

У цей час була створена чітка система формування у особового складу політико-моральних, бойових і психологічних якостей, необхідних для досягнення перемоги в бою. Після революції 1917 року, незважаючи на зміну, ідеологічної основи роботи з особовим складом, у військах збереглася чітка спадкоємність у підході до оцінювання ролі морально-психологічного стану військ. Підтвердження цьому знаходимо у працях В. І. Леніна: “У всякій війні, – зазначав він, – перемога обумовлюється духом тих мас, які на полі бою проливають свою кров”.

Видатні військові мислителі і полководці: П. І. Ізмістьєв, М. В. Фрунзе, М. М. Тухачевський, Б. М. Шапошніков, С. С. Каменєв, О. С. Бубнов, А. І. Єгоров, С. І. Гусєв та багато інших зробили гідний внесок у розвиток теорії і практики морально-політичної та психологічної підготовки, всебічного забезпечення бойових дій військ (сил). Погляди військових теоретиків цього періоду були закріплені у військовій доктрині і перших військових статутах Робітническо-Селянської Червоної Армії.

Наукові розробки і практичні висновки для військ із проблем морально-психологічного забезпечення проходили перевірку в роки громадянської війни (1918–1920), що стала важким випробуванням для народних мас, особового складу армій воюючих сторін, за запеклістю і надмірними людськими жертвами перевершивши інші війни, які вела царська Росія до цього часу проти зовнішніх ворогів. Це була воістину національна трагедія, і здається протиприродним говорити про силу морального духу, психологічну стійкість, героїзм воїнів, адже ці якості проявлялися в боротьбі між громадянами однієї країни. Тим більше доводиться дивуватися з того, що в цій братовбивчій війні, як у “звичайній” війні між ворожими державами, особовий склад обох армій проявляв належні морально-бойові якості, героїзм і саможертвність.

Витоки їх – у забезпечені бойових дій військ, яке проводили різні органи, установи та організації Білої і Червоної армій. І хоча ця робота у той час називалася “ідейно-політичним вихованням”, за своєю суттю вона була спрямована саме на формування високих моральних, бойових, психологічних та інших якостей, необхідних для успішного виконання особовим складом військ бойових завдань.

Як свідчать матеріали різноманітних досліджень, в організації, формах і методах цієї роботи в обох арміях було багато спільного.

По-перше, це стосується визнання вождями і лідерами обох сторін ролі та значення морально-психологічного фактора у війні, їх глибокого переконання щодо необхідності проведення роботи з формування морально-бойових якостей особового складу через ідейно-політичне виховання.

По-друге, загальним був об’єкт впливу – співгромадяни однієї країни, більшість з яких були вихідцями з прошарку селян, одягнених у солдатські шинелі. Часом важко пояснити, за яким принципом диференціювали населення під час комплектування армій, проте класовий поділ, політичні погляди, симпатії і антипатії не були визначальними критеріями, за якими відбувалося розмежування під час комплектування та поповнення Червоної і Білої армій. Відомо, що в Червоній Армії була значна кількість офіцерів царської армії, які добровільно вступили до неї, у той же час у рядах Білої армії були з’єднання, що цілком склалися з робітників, козацтво ж було представлене в обох арміях.

По-третє, загальними були деякі напрями ідейно-політичного виховання, наприклад, патріотичне виховання особового складу. Люди, що займалися вихованням воїнів, апелювали до патріотичних почуттів, прагнули перетворити їх на засіб формування бойових якостей воїнів.

Звичайно, патріотизм в арміях обох сторін мав різні підстави: у Червоній Армії формувався на класовій основі і трактувався як “пролетарський патріотизм”, невід’ємний від ненависті “до експлуататорів”, у Білій армії в його основі були почуття любові до багатовікової історії Росії, вірності цареві, гордості за історичне минуле Батьківщини. Цілковите підтвердження цього знаходимо у похідній пам’ятці російського солдата (рис. 2.1) та книжці червоноармійця (дод. 2).

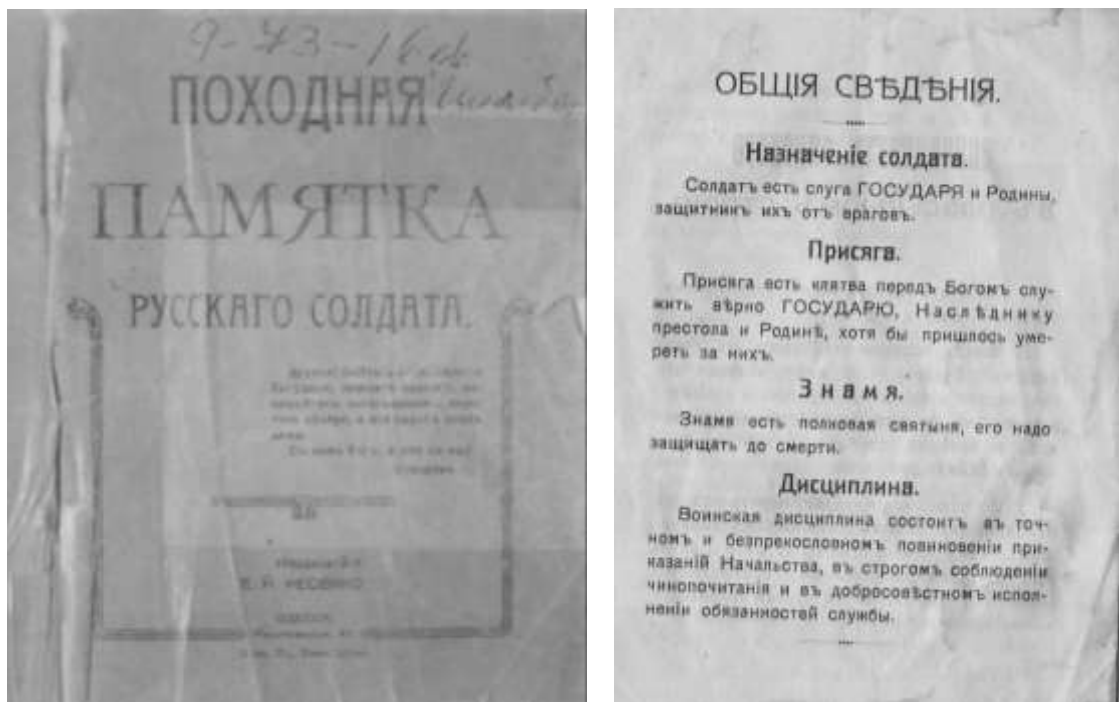

Рис. 2.1. Похідна пам’ятка російського солдата (1914 рік)

По-четверте, однаковим був рівень забезпечення обох армій, за винятком більш високого рівня забезпечення поліграфічною, радіотехнічною і спеціальною технікою Білої армії завдяки допомозі союзників.

По-п’яте, приблизно однаковими були форми і методи виховання, проте у Білій армії як заохочення за успішне виконання бойового завдання застосовували поняття “військовий трофей (здобич)”.

У той же час в ідейно-політичному вихованні армій воюючих сторін існували і значні відмінності. Це, в першу чергу, стосується методологічних основ: у Червоній Армії – більшовицька ідеологія, у Білій армії – самодержавність, патріотизм, духовність (релігійність).

Відмінність полягала і в самих вихователях. У Червоній армії це були комісари та комуністи, як високоосвічені, інтелігентні, підготовлені люди, так і малограмотні, з низькою культурою, але високою “революційною інтуїцією і пристрастю”. Так, за даними політвідділу 14-ї армії на 1 серпня 1920 р. 65 % політпрацівників армії мали лише початкову освіту, а 1 % були взагалі неграмотними.

Із самого початку формування Червоної армії (з 1918 року) більшовики були вимушені включити до командування її частин царських офіцерів та генералів, через те що навчених військових кадрів у Робітничо-Селянській Червоній Армії тоді просто не було. Військові спеціалісти (військспеци), які складали на той час 75 % командного складу Червоної Армії, далеко не всі були надійні і досить часто зраджували, переходячи на бік білогвардійців, тому у Робітничо-Селянській Червоній Армії практично відразу з’явилися комісари – віддані радянському уряду люди. Головним їх завданням був нагляд за командуванням, а крім того – політико-моральне виховання командирів та особового складу (комісари мали переконувати командирів і червоноармійців, що перед Робітничо-Селянською Червоною Армією поставлені справедливі і потрібні народу цілі та завдання). Діяльністю комісарів керувало Всеросійське бюро військових комісарів (дод. 3).

Рішення про створення центрального військово-політичного органу, на який покладалося завдання управління усією партійно-політичною роботою у Червоній Армії, було прийнято VIII з’їздом ВКП(б) у 1919 році.

Кінець створення центрального військово-політичного органу в Червоній Армії датується 18 квітня 1919 року, про що свідчить наказ Револуційної військової Ради Республіки № 674, згідно з яким у квітні 1918 року Всеросійське бюро військових комісарів 18 квітня 1919 року було реорганізовано в Політичний відділ Револуційної військової Ради Республіки, перейменованій 15 травня 1919 року в Політичне управління Револуційної військової Ради Республіки (ПУР).

Система керівництва партійними органами була закріплена в Статуті РКП (б) 1919 року. У роки громадянської війни ПУР керував політорганом Робітниче-Селянської Червоної Армії. До обов'язків політуправління належала вся політично-просвітницька й агітаційна робота у Червоній Армії і Флоті. З цією метою політичне управління випустило серію із восьми посібників для політруків. При цьому кожен випуск посібника було присвячено вивченню відповідного розділу партійного статуту – “политустава”. (рис. 2.2)

Начальника ПУРу призначала Реввійськрада, він підпорядковувався Реввійськ раді в адміністративному відношенні та у своїх діях керувався наказами Реввійськради Республіки і вказівками ЦК Російської комуністичної партії. Положення затвердило структуру політорганів, яка склалась на 1 вересня 1920 року. З переходом на мирний стан ПУР отримав назву Політуправління Робітниче-Селянської Червоної Армії (ПУРСЧА).

Творцем у Червоній Армії інституту комісарів – представників політичного керівництва держави – був Л. Д. Троцький, тодішній народний комісар із військових та морських справ. Зазначимо, що РСЧА не перша заснувала інститут військових комісарів, наприклад, комісари з'явилися ще у французькій армії після Великої Французької революції, на початку XIX ст. в армії США.

Рис. 2.2. Посібник для політруків з питань вивчення партійного статуту №1 (1922 рік)

Офіцери старої російської армії, які після революції перейшли на службу до Червоної Армії, займалися переважно штабною, а не виховною роботою.

У Білій армії більшість офіцерів займалися виховною роботою у разі необхідності, оскільки розуміли, що від настрою солдатських мас багато в чому залежав результат громадянської війни, а отже, і їх доля. Інша частина офіцерів – “новоспечені” командири, що отримали офіцерські погони, після закінчення курсів, корпусних шкіл і юнкерських училищ за прискореною програмою, – не мала необхідних навичок виховання солдатів, а часто і недооцінювала цей бік роботи.

У Білій армії існував дієвий та ефективний інститут військових священиків, який виконував важливу роль в духовно-моральному, ідейно-політичному і морально-бойовому вихованні особового складу: військові священики проводили культурно-освітню роботу, створювали атмосферу спокою у військових колективах, сприяли моральному “очищенню” воїнів, знімали сумніви і сум’яття в душах вояків.

Відмінними були і цілі виховання: якщо в Червоній Армії виховували свідомого і стійкого “захисника влади трудящих”, готового померти за ідеали соціалізму, то в Білій армії стійкого бійця “проти більшовиків”, що зазіхнули на віковічні основи Святої Русі (недоторканості власності, порядку, християнської віри і царизму).

Вивчення досвіду громадянської війни дозволяє зробити і деякі висновки про сильні і слабкі сторони ідейно-політичного виховання в обох арміях.

Сильною стороною у виховній роботі в Червоній Армії було передусім ретельне теоретичне обґрунтування мети, завдань, засобів, форм і методів цього процесу, його масштабність. Більшовики, уперше прийшовши до влади, змогли використати для ідеологічного впливу на маси усю державно-політичну машину, що передбачала наявність взаємопов'язаної і добре організованої системи органів, установ та організацій для проведення ідеологічної підготовки особового складу в особі політорганів, партійних організацій, комісарів.

Крім того, існував сприятливий ґрунт для ідеологічної обробки населення й особового складу. Усі свої довгоочікувані надії щодо отримання обіцяної землі вони пов'язували з новою “народною” владою, перемогами Червоної Армії, основу якої складали представники народних мас. Маси вірили у правоту ідей більшовиків, не сумнівалися у здійсненні мети, завдань та обіцянок їх вождів. Це разом із цілеспрямованою і безперервною виховною роботою, яка проводилася щодня і щогодини, в бойових умовах, між боями під час відпочинку, на фронті і в тилу, давала вагомі результати.

Слабкими сторонами в системі виховання червоноармійців були такі: віра комісарів в безгрішність вождів та догматичне прагнення за всяку ціну виконати вказівки центру; прагнення поліпшити виховний вплив за рахунок проведення масових заходів; відсутність єдності у формах і методах виховання (хоча це навряд чи було серйозним недоліком, оскільки йшли пошуки найефективніших з них);

слабка підготовленість вихователів – значний розрив у загальноосвітньому та військовому рівні підготовленості керівників ідейно-політичного виховання (членів реввоєнрад фронтів і армій, начальників політвідділів) і безпосередніх виконавців директив (комісарів, політпрацівників, комуністів).

Сильними сторонами ідейного і бойового виховання особового складу в Білій армії були такі:

висока духовна спрямованість завдяки військовому духовенству, яке своєю постійною і цілеспрямованою роботою створювало особливу високоморальну атмосферу серед особового складу. Військові священики домагалися усвідомлення особовим складом святості присяги і наказів командирів, насаджували дух честі і гідності воїнів, вказували на гріховність пияцтва, розбоїв і грабежів, стримували тваринні інстинкти людей, примушуючи їх задуматися про вічне;

достатньо висока як на той період технічна забезпеченість ідейно-виховного процесу, наявність високопродуктивної поліграфічної техніки й устаткування, забезпеченість радіо і кіно-засобами;

високий професійний рівень культурно-освітніх працівників завдяки підтримці “Білого руху” інтелігенцією.

До слабких сторін виховної роботи в Білій армії належали такі:

недостатня теоретична обґрунтованість цього процесу, використання дореволюційних військово-педагогічних ідей, розроблених із урахуванням боротьби із зовнішніми ворогами, та неврахування особливостей саме громадянської війни, у якій противниками Білої армії були свої співгромадяни;

сильний негативний вплив на свідомість особового складу білогвардійської армії настроїв більшості народних мас, які не підтримували “Білого руху”;

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

невідповідність декларацій, заяв та обіцянок вождів “Білого руху” конкретним заходам і справам, відсутність чіткої програми щодо земельного питання, прав робітничого класу, що знижувало ефективність виховного впливу;

певна розмежованість між вихователями (офіцерами) і вихованцями (солдатами), культурна та освітня нерівність між ними.

Кривава і жорстока громадянська війна завершилася перемогою Радянської влади. Поза сумнівом, що такий результат був визначений багатьма об’єктивними і суб’єктивними чинниками, головний з яких – підтримка Радянської влади більшістю народу. Саме такої точки зору щодо причин поразки білогвардійського руху дотримуються багато дослідників, істориків.

У той же час війна показала, що ідейно-політичне виховання було додатковим чинником, що сприяв перемогам або спричиняв поразки армій воюючих сторін. Ось чому в роки війни в Білій і Червоній арміях проводили значну роботу із формування, нарощування та підтримання на належному рівні морально-політичного і психологічного стану військ. Цю роботу організовували, проводили і відповідали за неї спеціальні органи, установи й організації, що використовували найрізноманітніші форми, методи і засоби впливу на свідомість і поведінку особового складу.

Досвід ідейно-політичного виховання воїнів армій воюючих сторін у роки громадянської війни має велике значення і в сучасних умовах, оскільки дозволяє зробити певні висновки та урахувати уроки минулого:

по-перше, досвід показує, що до участі у війні особовий склад необхідно готувати, у тому числі і з морально-психологічної точки зору, адже недооцінювання помилки і прорахунки в підготовці військ неминуче спричиняють невдачі, поразки, великі людські жертви, особливо у початковий період;

по-друге, ефективність і належна моральна та психологічна підготовка особового складу залежать від правильного визначення центральної ідеї, навколо якої має базуватися увесь виховний процес у військах (силах). Такою ідеєю в сучасних умовах може бути лише ідея патріотизму, захисту Вітчизни, любові до своєї Батьківщини;

по-третє, історія вчить, що морально-психологічне забезпечення бойових дій дає бажаний результат лише в умовах високого рівня його організації, а це передбачає не лише створення злагодженої системи морально-психологічного забезпечення у збройних силах, а й розроблення механізму її реалізації у військах;

по-четверте, треба пам'ятати, що морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил) має бути орієнтованим на конкретного противника, на реальні бойові умови, бойові завдання з урахуванням особливостей сучасної війни і наявних засобів. Належного морально-психологічного стану військових частин і підрозділів можна досягти лише на підставі поєднання глибокої переконаності, військової майстерності і психологічної підготовки воїнів. У процесі морально-психологічного забезпечення якнайтісніше мають взаємодіяти командири, штаби, органи виховної роботи;

по-п'яте, морально-психологічний стан воюючих сторін значною мірою залежить і від духовного та морально-психологічного стану суспільства, ставлення його до армії, від підтримки армії суспільством, що є важливою умовою перемоги у війні.

Успішному вирішенню завдань морально-психологічного забезпечення в сучасних умовах сприяє правильно організована робота із навчання командирів (начальників) усіх рівнів, офіцерів виховних структур теорії і практиці формування у особового складу необхідних морально-бойових якостей, належного морально-психологічного стану, необхідного для якісного виконання завдань захисту своєї Вітчизни.

Після закінчення громадянської війни у військово-науковій літературі аналізували її підсумки, розробляли теоретичні проблеми і практичні рекомендації військам із питань морально-політичного та психологічного забезпечення. У цей період була проведена військова реформа (1924–1928), уточнені положення воєнної доктрини та інших документів, у тому числі і з питань виховної роботи, морально-політичної та психологічної підготовки.

З березня 1925 року на підставі рішення ЦК ВКП(б) у тих військових частинах, якими командували командири-комуністи, що мали достатній особистий досвід партійно-політичного керівництва, та для дотримання єдиноначальності посаду комісара скасовували. Командир мав цілковито відповідати за всю діяльність військ. Щоправда до штату військової частини вводили нову посаду – помічника командира із політичної частини. У решті випадків зберігались посади комісарів.

У 20-ті роки помітно посилилася увага до психологічних ідей. Розвиток військової психології був передумовою розроблення ефективних методів бойової підготовки. У 1921 році у ряді військово-навчальних закладів був введений курс військової психології, в академії Генерального штабу – курс “Психологія воїна” тощо.

Найпомітнішою роботою з військової психології перших років після громадянської війни була видана у 1923 році книга П. І. Ізмєтьєва “Нариси з військової психології” (рис. 2.3), присвячена аналізу передусім, психологічного стану особового складу в бою, виявленню причин страху і паніки. У своїй праці *П. І. Ізмєтьєв* свідомо прагнув здолати ідеалізм у військовій психології, обґрунтував значення психології в підготовці військ до бойових дій, показав роль морального чинника у війні і шляхи його зміцнення.

У цей же період за ініціативою *М. В. Фрунзе* була створена система психофізіологічних лабораторій (центральної, окружної, лабораторії військових установ і навчальних закладів).

*Рис. 2.3. Титульний аркуш книги П. І. Ізмєстьєва
“Нариси з військової психології” (1923 рік)*

У 20-ті роки чітко простежується системний, комплексний підхід до нематеріальної сфери збройної боротьби, проблем свідомості і психіки військовослужбовців. У ці роки було видано багато книг, брошур, статей з питань виховання і навчання воїнів, серед них визначне місце посідали роботи М. В. Фрунзе, М. М. Тухачевского, В. В. Куйбишева. Значний внесок у розвиток військової педагогіки і психології, практики підготовки військ зробили журнали: “Война и революция”, “Политработник”, “Военно-педагогический журнал”, “Партработник” та ін.

30 жовтня 1928 року ЦК ВКП(б) ухвалив спеціальну постанову “Про політико-моральний стан Червоної Армії”, у якій були визначені завдання та заходи із активізації політико-морального виховання особового складу, підвищення ролі науки у процесі морально-політичної та психологічної підготовки військовослужбовців.

Проте у практиці підготовки особового складу в ці роки було допущено істотний розрив між вихованням і навчанням. У статті “Навчання військ” *М. М. Тухачевський* назвав розрив навчання і виховання “надзвичайним, винятковим злом” для Червоної Армії. “Тільки політична зрілість та свідомість може дати червоноармійцю волю до перемоги, рішучість, витривалість, без чого ні стройова, ні тактична підготовка не може йому бути зрозуміла”.

У 30-ті роки ХХ ст. почали перебудовувати усю систему морально-політичної та психологічної роботи.

У 1935 році у РСЧА було відновлено систему військових звань, а для політпрацівників введені спеціальні звання: “заступник політрука”, “молодший політрук”, “політрук роти”, “старший політрук”, які відповідали військовим званням “лейтенант”, “старший лейтенант”, “капітан”, звання “батальйонний комісар” відповідало загальновійськовому званню “майор”, “полковий комісар” – полковник, “дивізійний комісар” – комдив.

Із 10 травня 1937 року інститут військових комісарів було знову відновлено в усіх військових частинах, починаючи з полку і вище, у штабах, управліннях та установах.

Організаційно станом на 1 листопада 1938 року Політичне управління РСЧА складалось із таких відділів: керівництва політорганам; із роботи серед комсомолу; мобілізаційної підготовки; культури і пропаганди; інформації і друку; політичної роботи у військових академіях, училищах і на курсах; з політичної роботи у мотомеханізованих частинах і частинах артилерії; з політичної роботи в частинах авіації і ППО; керівництва парторганами центральних управлінь Народного комісаріату оборони СРСР; постачання політ майном; кадрів; партійної комісії.

Ускладнення військової справи потребувало і змін методики навчання та виховання особового складу. Важливу роль у цьому відіграв Центральний інститут праці (ЦІТ). Звернення до методик ЦІТу сприяло поживавленню військово-педагогічної і військово-психологічної думки в армії і на флоті.

Великі маневри, проведені Наркоматом оборони у 1935–1936 рр., засвідчили про досягнення значних результатів у формуванні необхідного морально-психологічного стану особового складу. У той же час виявилися і серйозні упущення з питань морально-політичного та психологічного забезпечення бойових дій у складних умовах обстановки. Головна причина цього суттєвого недоліку полягала в тому, що війська орієнтували на можливість легкої перемоги над противником і не готували до подолання труднощів тогочасного бою.

У наступні роки для підвищення бойової готовності РСЧА, підтримання належного політико-морального стану особового складу було проведено низку заходів, спрямованих на поліпшення комплектування, навчання і виховання військ. З цією метою був ухвалений новий польовий статут Робітничо-Селянської Червоної Армії (ПУ-39) (рис. 2.4), у якому визначено обов'язки військових комісарів:

“... ретельне та всебічне вивчення своєї частини, знання бойових якостей кожного підрозділу, частини й окремих командирів;

вивчення стану військ противника та бойової обстановки;

участь у розробленні всіх без винятку бойових наказів і директив, організація та керівництво разом із командиром процесом бойової діяльності частини;

контроль за виконанням підлеглими командирами та політпрацівниками бойових наказів і директив;

Рис. 2.4. Польовий статут Робітничо-Селянської Червоної Армії (ПУ-39)

зміцнення політико-морального стану, революційної військової дисципліни та створення наступального пориву, спрямованого на повний розгром та знищення ворога ...”.

Разом з тим про наявність великої кількості недоліків в організації політичної роботи у бойових умовах яскраво засвідчили бойові дії на Карельському перешийку взимку 1939–1940 років та на Далекому Сході. Проаналізувавши істотні недоліки у бойовій підготовці особового складу та системі політичної роботи, у військах почали активно впроваджувати у практику бойової підготовки принцип “Учити війська тому, що необхідно на війні”. Війська навчали діяти вдень і вночі, у будь-яку погоду, на різноманітній місцевості, привчали терпіти тривале фізичне навантаження, уміло використовувати бойову техніку. Головне управління політичної пропаганди надіслало у війська директиву “Про перебудову партійно-політичної роботи” із вимогою докорінного поліпшення організаційної і виховної роботи з

урахуванням досвіду бойових дій. Значну увагу приділяли удосконаленню політико-морального та військового виховання.

На нараді вищого комскладу в січні 1941 року було розглянуте питання про розвиток військової психології і підвищення її ролі у зміцненні морального стану військ. Практична і теоретична робота, яку проводили в ці роки, в цілому сприяла підвищенню боєздатності збройних сил та зміцненню їх морально-психологічного стану.

Проте до початку Великої Вітчизняної війни значна частина недоліків не була усунута, і це разом з іншими причинами негативно позначилося на діях радянських військ у початковий період війни. Зазначимо, що за період з 1918 до 1941 року було сформовано чітку систему політико-моральної підготовки військ, створено відповідні органи, політвідділи і систему підготовки політкадрів, розроблено і практично реалізовано керівні документи з організації та проведення партійно-політичної роботи у військах. У складних, напружених і суперечливих внутрішніх і міжнародних умовах було зроблено багато для того, щоб з моральної, бойової і психологічної точок зору підготувати збройні сили до смертельної сутички з ворогом, вистояти перед ним, а потім розгромити його.

Система політико-морального та психологічного забезпечення бойової діяльності військ, яка склалася в передвоєнні роки у радянських Збройних Силах, яскраво виявилася в роки Великої Вітчизняної війни. У цій системі чітко можна виділити три напрями.

Перший охоплював коло питань, пов'язаних із формуванням у особового складу належних моральних якостей, міцного політико-морального стану, ідейної (комуністичної) зрілості: передусім зміцнення патріотичної свідомості, прагнення за всяку ціну розгромити ворога, виховання у воїнів ненависті до німецько-фашистських загарбників. Не випадково в перші тижні і місяці війни ця робота була спрямована на переведення свідомості народу та армії з мирного на воєнний лад.

Основу політико-моральної та психологічної роботи складало формування у особового складу переконаності у справедливому, визвольному характері Великої Вітчизняної війни. Командири і політпрацівники робили все можливе, щоб у солдатів, сержантів та офіцерів не залишалося найменшого сумніву у справедливості ведення священної війни за свою Вітчизну. Непотрібно пояснювати, чому цю роботу тісно пов'язували з вихованням воїнів у дусі дружби та братерства усіх народів СРСР, об'єднання бійців різних національностей в єдину бойову сім'ю.

Другий напрям політико-моральної та психологічної підготовки включав вирішення проблем, пов'язаних із формуванням і розвитком у особового складу військово-професійних якостей, вихованням у особового складу мужності, відваги, героїзму, хоробрості, емоційно-вольової стійкості, здатності не втрачати в екстремальній обстановці бою готовності до саможертвності, дисциплінованості, вірності військовому обов'язку, взаємної виручки, прагнення до якомога швидшого оволодіння військовою справою.

Третій напрям політико-моральної та психологічної підготовки включав спецпропаганду на війська і населення фашистської Німеччини.

З початком війни питання політико-морального та психологічного забезпечення покладались на політичні органи. Загальне керівництво політичними органами у збройних силах здійснювали Головне політичне управління РСЧА та Головне політичне управління ВМФ (обидва – на правах військових відділів ЦК ВКП(б)).

У перші тижні і місяці війни основна увага командирів, штабів, політорганів, політичного апарату, партійних організацій була зосереджена на перебудові усієї системи політико-морального та психологічного загартування військ відповідно до вимог війни, умов і завдань воєнного часу. Перебудова стосувалася усіх ланок і відбувалася на усіх рівнях – від підрозділу, військової частини, з'єднання і до вищих армійських структур.

У цей період радянські війська мали зрозуміти усю глибину небезпеки, яка нависла над Радянським Союзом, усвідомити, що мова йде про життя або смерть держави, поневолення народів Радянського Союзу.

У ході війни чільне місце у зміцненні морального духу та психологічної стійкості військ відводилося формуванню у особового складу високих морально-бойових якостей, належного політико-морального стану з акцентом на розвиток та зміцнення у особового складу патріотичної свідомості, любові до Вітчизни, відданості радянському народу, прагнення до розгрому ворога. Значну увагу приділяли вихованню у військовослужбовців ненависті до німецько-фашистських загарбників, викриття фашистської ідеології. Перед Червоною Армією ставили завдання: знищити усіх німецьких окупантів, що пробралися на територію нашої Батьківщини.

Рис. 2.5. Таємний указ верховного командування Вермахту "Про комісарів"

Про значення цієї роботи свідчить таємний указ, підписаний верховним командуванням вермахту, згідно з яким необхідно було знищувати захоплених

у полон комісарів (політруків). В указі також ішлося і про першочергове знищення комуністичних активістів (рис. 2.5).

Командири і політпрацівники робили все можливе, щоб у солдатів, сержантів і офіцерів не було сумніву у праведності справи, заради якої вони б'ються, в тому, що вони захищають свою землю, своїх батьків і матерів, дружин, дітей, братів і сестер від фашистських загарбників, ведуть велику священну війну за свою Вітчизну. “Наша справа праведна, ворог буде розбитий, перемога буде за нами!” – цей лозунг був головним закликком для воїнів Червоної Армії, визначав їх моральний настрій з першого дня війни і до переможного її завершення.

Багатонаціональний склад Червоної Армії зумовлював необхідність проведення роботи з виховання особового складу в дусі дружби і братерства народів країни, об'єднання бійців різних національностей у єдину бойову сім'ю. Це сприятливо позначалося на морально-психологічному кліматі в підрозділах та військових частинах, виконанні бойових завдань. У військових колективах майже не спостерігалось проявів неприязні на національному підґрунті. Військовослужбовці усіх національностей стійко захищали єдину для усіх Вітчизну – Радянський Союз, проявляючи при цьому мужність, відвагу і героїзм.

У цілому робота, яку проводили у військах, сприяла зміцненню політико-морального стану військ, підвищенню бойової активності особового складу і позитивно позначилася на виконанні бойових завдань. У той же час об'єктивний аналіз цієї роботи показує, що в її змісті й організації було багато недоліків і прорахунків, які негативно позначалися на морально-психологічному стані військ і, як наслідок, результатах бойової діяльності.

Для усунення цих недоліків військові ради, політоргани, заступники командирів з політичної частини, використовуючи різні методи, організовували

навчання командирів і політпрацівників прийомам і формам проведення партійно-політичної, виховної роботи у бойовій обстановці. Проте не завжди це вдавалося зробити, тому багатьом командирам і політпрацівникам доводилося набувати досвіду безпосередньо на полях боїв методом проб і помилок, часто розплачуючись за це своєю кров'ю і кров'ю своїх підлеглих.

Одним із основних напрямів морально-політичного та психологічного забезпечення бойових дій Червоної Армії в роки війни було роз'яснення комплексу проблем, пов'язаних із формуванням і розвитком у особового складу психологічної готовності та бойових якостей, вкрай необхідних для виконання бойових завдань у складній, напруженій і небезпечній для життя обстановці, – мужності, відваги, героїзму, хоробрості, емоційно-вольової стійкості, здатності орієнтуватись у бойовій обстановці, готовності до саможертвності, дисциплінованості, вірності військовому обов'язку, військовому товариству і взаємній виручці в бою, інших якостей, без яких не можна було досягти перемоги над ворогом.

Рис. 2.6. Пам'ятка парторгу партійної організації стрілецької роти

Для цього Головне політичне управління Червоної Армії випускало настанови та рекомендації щодо організації та проведення роботи безпосередньо у військах. Наприклад, у пам'ятці парторгу, виданій у 1942 році,

визначались основні напрями роботи з особовим складом в роті (батареї) (рис. 2.6): “...щоденно спілкуйся з комуністами, виховуй у них ненависть до ворога; домагайся, щоб кожний комуніст був лідером у бою, піднімав моральний дух бійців, словом та ділом вселяв у них віру у правоту нашої справи, в нашу перемогу та неминучу поразку німецьких окупантів. Щоденно відверто спілкуйся із червоноармійцями та командирами, роз’яснюй їм положення, що склалося на фронтах Вітчизняної війни, та розповідай про успіхи Червоної Армії в боротьбі з ворогом”. Також з цією метою Головне політичне управління Червоної Армії випускало газети, методичні матеріали для агітаторів тощо.

У цілому зміст партійно-політичної роботи з політичного та морального виховання особового складу у бойових умовах визначався особливостями бойової обстановки. У першому і частково другому періодах війни основну увагу зосереджували на підготовці особового складу до ведення оборонних боїв. Саме у цей складний для Радянської Армії і країни час якнайповніше проявилось величезне значення психологічної стійкості військ, стали очевидними серйозні недоліки у психологічній підготовці особового складу, допущені в передвоєнні роки та початку війни, у результаті чого багато солдатів, сержантів та офіцерів виявилися не готовими до відбиття несподіваного для них нападу противника, його стрімкого просування в глиб країни, веденню важких оборонних боїв, активної боротьби з танками і літаками противника, подолання панічних настроїв.

З цією метою у 1941–1942 роках було проведено так звану партійну мобілізацію та призов “політбійців”, – комсомольців та комуністів, яких відбирали за дорученням ЦК ВКП(б) обкоми партії, навчали на зборах при військових училищах та направляли на найбільш загрозливі ділянки фронту.

Політбійці, покликані демонструвати зразки мужності та стійкості, були першими помічниками політруків. Головне політичне управління РСЧА доповідало ЦК ВКП(б) у жовтні 1941 року, що “вони відіграли виключну роль у зміцненні частин Червоної Армії”.

Про роль інституту військових комісарів і в цілому важливість та значення цього напрямку діяльності свідчать листівки того часу, які використовували з агітаційно-пропагандистською метою (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Листівка, у якій визначалася роль військових комісарів у РСЧА в умовах війни

У цілому командири, політпрацівники та політбійці немало зробили для подолання несприятливої ситуації, що склалася для Червоної Армії і в цілому СРСР на початку війни, показали особовому складу, що і в оборонних боях можна бити ворога, виховували у підлеглих стійкість і завзятість, прагнення будь-якою ціною, у тому числі і ціною власного життя, утримувати займані позиції, рубежі, не допускати просування противника в глиб країни. Значна робота була проведена в оборонних битвах під Смоленськом, Москвою, Одесою, Севастополем, Ленінградом, Сталінградом, на Північному Кавказі та Курській дузі.

Так, під час підготовки до Курської битви, враховуючи появу у противника нових важких танків, самохідних установок і літаків, важливе місце у роботі з особовим складом було відведене вивченню способів ефективної боротьби з ними, подоланню у військовослужбовців танко- і літакобоязні. У військах було організовано вивчення бойових можливостей німецьких танків, міцності їх броні, наявності уразливих місць, способів боротьби з ними.

Так, військові частини по черзі відводили в тил, де на навчальних полях була скопійована оборона противника, там стрілецькі підрозділи проходили обкатку танками, вчилися вести вогонь по літаках противника, військовослужбовці вчилися пропускати через свої траншеї ворожі танки, відсікати від них піхоту, а потім вогнем артилерії, мінометів, протитанкових рушниць, в'язками гранат і пляшками із запальною сумішшю знищувати їх, що якнайкраще позначилося на ході і результаті оборонних боїв.

У роки війни, особливо у ході оборонних боїв, значну увагу приділяли підтриманню у військах міцної військовою дисципліни як найважливішої умови стійкості особового складу із утримання займаних рубежів.

Для посилення партійно-політичної роботи у директиві Головного політичного управління РСЧА від 10 жовтня 1942 року від усіх командирів (начальників) вимагалось: “... ні в якому разі не принижувати значення політичної роботи в армії, навпаки, політична робота повинна набути ще ширшого розмаху та глибшого ідейного змісту”.

Різноманітну роботу із психологічної підготовки, загартування особового складу проводили і в ході наступальних боїв, що особливо було характерно для другого і третього періодів Великої Вітчизняної війни. Командири і політпрацівники основну увагу зосереджували на формуванні у особового складу високого наступального пориву, здатності до прориву довгострокової підготовленої оборони противника, знищення його оточених угруповань,

форсування з ходу великих водних перешкод, штурму міст-фортець. У разі тривалого перебування військ в обороні важливою була психологічна підготовка особового складу до переходу від стану, характерного для оборонних дій, до рішучого наступу.

Під час наступальних боїв робота командирів та політпрацівників зосереджувалася на підтриманні високих темпів наступу, щоб не дати противнику закріпитися на проміжних рубежах, забезпеченні чіткої взаємодії піхоти, танків, артилерії і авіації, своєчасному забезпеченні військ боєприпасами, пально-мастильними матеріалами, організацією харчування, відпочинку особового складу, своєчасній евакуації з поля бою поранених, наданні їм першої медичної допомоги і відправленні їх в тил, похованні загиблих.

Цікавим є приклад психологічного забезпечення Берлінської наступальної операції, що завершилася капітуляцією фашистської Німеччини. На спеціально створених навчальних полях проводили тренування із прориву оборони ворога, форсування водних перешкод, ведення бойових дій у населених пунктах, лісистій місцевості і вночі.

Головну увагу приділяли підготовці особового складу до ведення боїв у великому місті, де кожен будинок противник перетворював у фортецю. Враховували, що танки, вступивши на вулиці Берліна, втрачають одну з головних переваг – маневреність, стають уразливими і можуть бути легкою здобиччю для противника, тому ставку було зроблено на підготовку і застосування штурмових груп і загонів, склад яких ретельно підбирали, до них обов'язково включали досвідчених воїнів, комуністів і комсомольців.

У роки Великої Вітчизняної війни в діючій армії був накопичений багатий арсенал різноманітних методів, форм і засобів виховання особового складу, формування у нього належного морального духу, психологічної стійкості і бойової активності: індивідуальне і групове спілкування командирів та політпрацівників

з підлеглими, усна і наочна агітація, радіо, газети і журнали, бойові листки, рукописні листівки-блискавки тощо. Значну увагу приділяли пропаганді бойового досвіду, популяризації бойових подвигів особового складу.

На особовий склад мобілізуюче впливали накази і виступи Верховного Головнокомандувача, Народного Комісара оборони Й. В. Сталіна, особливо сформульовані у них бойові заклики: “Стояти на смерть!”, “Ні кроку назад!”, “Очистимо радянську землю від німецько-фашистських загарбників!”, “Доб’ємо фашистського звіра в його власному барлозі!”, “Поставимо Прапор Перемоги над Берліном!”.

У роки війни активізувалася робота із виховання особового складу на героїчних традиціях минулого. Для цього були засновані нові бойові ордени: Вітчизняної війни, Суворова, Ушакова, Кутузова, Нахімова, Богдана Хмельницького, Олександра Невського. У Червоній Армії було введено традиційні для російської армії форму одягу, погони, офіцерські звання. Військові частини і з’єднання, що відзначилися в боях перейменовували у гвардійські, їм присвоювалися почесні найменування: Харківська, Київська тощо.

Надзвичайний мобілізуючий вплив на особовий склад мало своєчасне подання військовослужбовців, що відзначилися у боях, до державних нагород і вручення їх перед усім особовим складом військової частини, підрозділу. Усього за роки Великої Вітчизняної війни було здійснено 5 млн 300 тис нагороджень орденами і 7 млн 580 тис медалями, звання Героя Радянського Союзу було удостоєно 11 тис. 635 чоловік, у тому числі 115 – двічі, 3 – тричі. Гвардійськими стали 11 загальновійськових і усі 6 танкових армій, 82 армійських корпуси, 215 дивізій, багато окремих частин, а також ряд військово-морських з’єднань і кораблів.

На загал, українці у складі радянських військ виявилися вправними вояками, у ході війни одержали 2,5 млн орденів та медалей. Частка українців серед Героїв Радянського Союзу склала 18,2%. Зі 115 двічі Героїв Радянського Союзу 35 були українцями та вихідцями з України. Серед трьох Героїв Радянського Союзу, які удостоїлись цієї нагороди тричі, – льотчик І. М. Кожедуб, також українець. Із 12 міст-героїв – чотири українські.

Серед різноманіття методів, форм та засобів впливу на свідомість і поведінку особового складу в бойовій обстановці особливе місце належало особистому прикладу командирів, політпрацівників, комуністів і комсомольців.

Абсолютна більшість цих людей були втіленням особистої гідності, відваги і прагнення до перемоги над ворогом. Не випадково, що в роки війни втрати серед політпрацівників, комуністів були особливо великими. Усього за роки Великої Вітчизняної війни в боях з німецько-фашистськими загарбниками загинули 3 млн комуністів, у тому числі 100 тис. кадрових політпрацівників. Званням Героя Радянського Союзу було нагороджено 451 політпрацівника.

Важливе місце в забезпеченні бойових дій Червоної Армії посідала ідеологічна робота, спрямована на війська і населення фашистської Німеччини, яку проводили, щоб підірвати їх моральний та бойовий дух, зламати волю до опору і схилити до виходу з розв'язаної гітлерівцями війни. Цю роботу організовували і проводили органи спецпропаганди, які входили до складу політорганів і працювали разом із командирами і штабами усіх рівнів.

Найпоширенішими формами інформаційно-психологічного впливу на війська і населення противника в роки Великої Вітчизняної війни були такі: листівки, які розповсюджували за допомогою агітаційних мін, снарядів і авіаційних бомб; різні види газет, брошур, плакатів, журналів; застосування

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

окопних гучномовних установок, мовлення на противника через мегафони, рупори; радіопропаганда; наочна агітація тощо. У другому і третьому періодах війни використовували також метод відпускання військовополонених у свої підрозділи з пропагандистськими намірами, початок яким було покладено під час Сталінградської битви.

Слід зауважити, що різноманітні методи і форми інформаційно-психологічного впливу на війська і населення фашистської Німеччини давали максимальний результат, коли поєднувалися з активними наступальними операціями Червоної Армії.

У цілому в роки Великої Вітчизняної війни у Червоній Армії був накопичений багатий досвід морально-політичного та психологічного забезпечення бойових дій, партійно-політичної роботи в бойових умовах. Об'єктивний дослідник знайде в ньому чимало позитивних моментів, які зрештою разом з іншими факторами забезпечили високий моральний дух і психологічну стійкість радянських військ, сприяли досягненню перемоги, проте не важко знайти в цьому досвіді і недоліки, адже щось можна було зробити краще, з меншими втратами.

Разом з тим досвід морально-політичного та психологічного забезпечення бойових дій, партійно-політичної роботи в бойових умовах, накопичений під час війни, має величезне значення для організації цього виду діяльності в сучасних умовах у Збройних Силах України.

По-перше, Велика Вітчизняна війна переконливо підтвердила необхідність морально-психологічного загартування особового складу, показала, що до війни та бойових дій потрібно готуватися завчасно, не забуваючи про необхідність підтримання постійної боєздатності армії. Недооцінювання морально-психологічного стану військ, як і невідповідні реаліям ідеологічні установки на швидку і легку перемогу спричинили значні

людські і територіальні втрати, руйнування народного господарства.

По-друге, досвід підказує, що у процесі виховання та морально-психологічного загартування потрібна належна підготовленість та організованість усіх ланок військового управління, виховних структур тощо.

По-третє, ефективність морально-психологічного забезпечення в бойовій обстановці неабиякою мірою залежить від правильного визначення його змісту, вибору головної ідеї, на основі якої і буде базуватись весь процес морально-психологічного забезпечення.

По-четверте, формування у особового складу високих ідейно-моральних якостей тільки тоді дасть позитивний результат, коли поєднуватиметься із психологічним загартуванням і бойовим вишколом військ: мало бути ідейно переконаним, розуміти мету і завдання війни, потрібно ще досконало володіти зброєю і бойовою технікою, бути психологічно стійким, не втрачати контролю над собою, своєю поведінкою в найскладнішій і найнебезпечнішій для життя обстановці.

По-п'яте, досвід Великої Вітчизняної війни показав, що морально-психологічний стан військ залежить не лише від активної і цілеспрямованої роботи командирів (начальників), штабів тощо, а й від політико-морального стану усього суспільства, від рівня підтримки армії народом, ставлення до неї в суспільстві, упевненості людей в тому, що армія веде справедливу війну. Саме таке ставлення суспільства, усього радянського народу до Збройних Сил було характерним для того часу. Народ духовно підтримував армію, забезпечував зброєю і бойовою технікою, з гордістю направляв в її ряди своїх синів і дочок, пишався своєю армією, що веде справедливу, визвольну боротьбу з агресором, усіма духовними і фізичними силами підтримував її, вважав рідною. На боці Червоної Армії були громадські організації, засоби масової інформації, трудові колективи, діячі літератури і мистецтва, учені.

Під час вивчення досвіду, накопиченого в роки Великої Вітчизняної війни, і його використання у практичній роботі у військах необхідно помічати серйозні недоліки та прорахунки, які призводять до великих людських втрат. Проте не слід абсолютизувати цей досвід і керуватися тільки ним, інакше ми готуватимемо війська до минулих воєн, а сучасні війни принципово інші за своєю суттю, змістом, напрямками, формами і методами ведення та морально-психологічного забезпечення.

У післявоєнні роки практика морально-психологічного забезпечення дій радянських військ набула подальшого розвитку. Були розроблені й активно втілювалися в життя ряд керівних документів з питань політичної роботи в бойовій обстановці. Проте вже до середини 80-х років багато учених, командирів, партполітпрацівників політорганів висловлювали думку, що суть і зміст політичної роботи в бойовій обстановці не відповідає вимогам життя, відстає від змін, які відбуваються у військовій науці і воєнному мистецтві. У цей період з'явився і термін “морально-психологічне забезпечення”. На жаль, ця ідея не була підтримана військово-політичним керівництвом Збройних Сил і не була закріплена у воєнній доктрині, інших керівних документах. Проте у повсякденному житті військ і під час ведення бойових дій морально-психологічне забезпечення в його сьогоdnішньому розумінні здійснювалося досить успішно. Про це свідчить досвід партійно-політичної роботи та морально-політичної підготовки у військових частинах і з'єднаннях обмеженого контингенту радянських військ на території Демократичної Республіки Афганістан у 1979–1989 рр.

Афганську війну можна умовно поділити на чотири етапи:

грудень 1979 – лютий 1980 року – введення радянських військ в Афганістан, розміщення їх у гарнізонах, організація охорони пунктів дислокації та різних об'єктів;

березень 1980 – квітень 1985 року – ведення активних бойових дій, у тому числі широкомасштабних, спільно з афганськими з'єднаннями і військовими частинами; робота з реорганізації та зміцнення збройних сил Афганістану.

квітень 1985 – січень 1987 року – перехід від активних бойових дій до підтримки дій афганських військ радянською авіацією, артилерією і саперними підрозділами; застосування мотострілецьких, повітрянодесантних і танкових підрозділів 40-ї армії як резерву і для підвищення моральної та бойової стійкості афганських військ. Підрозділи спеціального призначення продовжували вести боротьбу з припинення постачання зброї і боєприпасів з-за кордону;

січень 1987 – лютий 1989 року – підтримання радянськими військами бойових дій афганських військ.

Головним завданням військ на території Афганістану було проведення бойових операцій для розгрому великих угруповань і баз опозиційних сил. Основним засобом зміцнення морально-психологічного стану військ, мобілізації особового складу на виконання бойового завдання була партійно-політична робота у формі морально-політичної і психологічної підготовки. Перед введенням на територію Афганістану особовий склад готували (протягом п'яти місяців) до бойових дій в одному із навчальних центрів.

Основними напрямками морально-психологічного забезпечення в цей період були такі:

нейтралізація і спростування думок, упереджень, пов'язаних із пацифізмом, політичною пасивністю, неправильним розумінням майбутніх завдань, страхом перебування в екстремальних умовах;

формування у особового складу прагнення якісного оволодіння своєю військовою спеціальністю, штатною зброєю, позитивних установок до бойових

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

дій у специфічних умовах, поглиблення знань про театр воєнних дій, устрій життя афганського народу, природно-кліматичні особливості та історію Афганістану. Психологічну підготовку проводили на заняттях з тактики в умовах, максимального наближених до майбутніх бойових дій. На досить високому рівні здійснювали фізичну підготовку. Дієвими засобами виховання військовослужбовців були культурно-масова робота, а також викриття політики імперіалістичних держав, спрямованої проти Афганістану;

формування у військовослужбовців упевненості в собі, прищеплення почуття гордості за свою причетність до справи державного значення, розширення уявлень про підступи ворожих соціалістичних сил та рівень підготовки сил противника.

Основними напрямками партійно-політичної роботи, морально-політичної і психологічної підготовки були такі:

роз'яснення інтернаціональних завдань радянських військ в Афганістані;

переналаштування психології і свідомості військовослужбовців на воєнний лад;

виховання у особового складу належних моральних, психологічних і бойових якостей, постійної моральної та психологічної готовності до виконання несподіваних бойових завдань, до холоднокривних та впевнених дій у небезпечних і критичних ситуаціях;

виховання у особового складу дисциплінованості, дружби і товариськості, готовності до взаємовиручки в бою;

виховання у радянських військовослужбовців поваги до звичаїв і традицій місцевого населення;

моральна та психологічна підготовка особового складу до виконання майбутніх бойових завдань у складі малих підрозділів, груп у відриві від головних сил (від з'єднання, як правило, виділяли до 500 сторожових застав і

постів, розташованих на маршрутах протяжністю до 300 км і більше, полк мав більше 100 застав і постів на маршруті близько 130 км);

розвиток у воїнів здатності стійко переносити складнощі бойової обстановки, готовності до активних та організованих дій у складних умовах гірської та пустельної місцевості;

турбота про побутове, матеріально-технічне забезпечення (особливо боєприпасами, пально-мастильними матеріалами, водою та їжею), про дотримання заходів безпеки, збереження життя і здоров'я особового складу, про безперебійну доставку листів, газет, журналів та іншої кореспонденції.

У цілому морально-психологічне забезпечення бойових дій проводилося в три етапи:

- 1) у підготовчий період (до виходу на бойове завдання);
- 2) у ході виконання бойових завдань;
- 3) після виконання бойових завдань.

У підготовчий період основну увагу зосереджували на роз'ясненні особовому складу мети і завдань операції, доводили до військовослужбовців інформацію про суспільно-політичну обстановку в районі бойових дій, вивчали маршрути висування військ, ознайомлювали солдатів, сержантів та офіцерів із тактикою дій опозиційних формувань, з національними і релігійними особливостями місцевого населення, їх культурними звичаями і традиціями, ретельно готували до проведення операції бойову техніку й озброєння.

У центрі уваги командирів, політорганів, політпрацівників, комуністів перебували питання матеріально-технічного забезпечення операції, бойових дій: доставлення на позиції боєприпасів і пального, забезпечення особового складу продуктами, сухим пайком, водою, теплим одягом, організація санітарно-медичного обслуговування, евакуація з поля бою поранених та убитих. Під час вирішення цих питань враховували особливості ведення

бойових дій в гірсько-пустельній місцевості і на значних висотах.

Найхарактернішими формами роботи на цьому етапі були такі:

загальні збори особового складу підрозділів, військових частин;

наради, інструктажі сержантів, партійного, комсомольського та бойового активу;

спільні мітинги особового складу підрозділів та військових частин із доданими підрозділами, з якими належало взаємодіяти під час виконання бойових завдань, проведення спільних “Вечорів бойової співдружності”;

зустрічі із військовослужбовцями, що відзначилися в попередніх боях, нагородженими урядовими нагородами;

технічні вікторини, змагання на кращого фахівця підрозділу, військової частини з підйомом прапора на честь переможців;

обмін досвідом із різними категоріями особового складу за спеціальностями;

випуск стінних, сатиричних, фотогазет, бойових листків, листків-блискавок;

закріплення двох-чотирьох молодих воїнів за досвідченими солдатами тощо.

Найпоширенішими і такими, що виправдали себе на практиці, стали такі форми роботи:

виступ колективів художньої самодіяльності;

відвідування кімнат бойової слави;

зустрічі молодих воїнів із солдатами, сержантами, прапорщиками, офіцерами учасниками боїв під девізом: “Перший бій і як з нього вийти переможцем”;

бесіди за матеріалами, в яких узагальнювався досвід попередніх бойових дій.

Підготовчий період завершувався оглядом готовності особового складу, техніки й озброєння до виходу на бойове завдання (операцію), у ході якого перевіряли готовність до проведення заходів партійно-політичної роботи в бойових умовах. Після огляду давали час для усунення недоліків, завантаження боєприпасів і продовольства, відпочинку, задоволення своїх потреб.

За час перебування в Афганістані у військах обмеженого контингенту склався ритуал виходу підрозділів на виконання бойових завдань (якщо дозволяли умови та залежно від змісту бойового завдання). Весь особовий склад шикувався у визначених місцях, виносили Бойовий Прапор військової частини, проводили мітинг з обов'язковим виконанням гімну, вручали урядові нагороди тим, хто відзначився у попередніх бойових діях, а також зачитували наказ командування про заохочення особового складу за зразкове виконання військового обов'язку та листи батьків, листи з підприємств, навчальних закладів, шкіл, з областей, з якими були встановлені шефські зв'язки, із наказом гідно виконувати свій військовий та інтернаціональний обов'язок. Потім відповідні командири підрозділів, які виходили на бойові завдання, віддавали бойові накази своїм підлеглим. Після закінчення мітингу виконувався гімн, особовий склад проходив урочистим маршем і прямував на виконання бойового завдання у вказаний район.

У військових частинах, де були створені меморіали пам'яті загиблим однополчанам, бойовий наказ віддавали біля пам'ятників, де особовий склад давав клятву гідно виконувати поставлені завдання, після чого проходив урочистим маршем, віддаючи військову честь пам'яті бойових товаришів.

У ході бойових дій (операції) основні зусилля зосереджували на підтриманні у особового складу належного морально-психологічного стану, бойової активності, згуртованості й організованості, вихованні почуття взаємодопомоги і взаємовиручки, готовності до будь-яких випробувань, аж

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

до саможертвності; на роботі з особовим складом розвідувальних дозорів, сторожової (бойової) охорони, водіями бойових і транспортних машин, воїнами інженерно-саперних підрозділів, тактичних (повітряних) десантів.

Важливими у ході операції були організація бойового інформування особового складу про обстановку в районі бойових дій, про противника, місця його розташування, бойові успіхи наших військ, військовослужбовців, що відзначилися, факти ініціативності та винахідливості в бою, приклади мужності, відваги і героїзму, а також узагальнення та поширення передового досвіду, популяризація бойових подвигів.

Поряд із проведенням операцій щодо знищення опозиційних збройних формувань радянські воїни виконували бойові завдання із охорони різних об'єктів, комунікацій, бензопроводів, перевезення вантажів на великі відстані, у ході яких особовому складу доводилось діяти невеликими групами, у відриві від своїх підрозділів, основних сил. У цих умовах основні зусилля партійно-політичної роботи спрямовували на ретельному відборі, підборі та комплектуванні цих груп, розставлення бойового активу у групі, всебічному інструктуванні особового складу, вихованні почуття особистої відповідальності за виконання поставленого завдання.

Під час виконання бойових завдань активно застосовувалися такі форми і методи :

особистий приклад командирів (офіцерів);

заклики;

товариська взаємодопомога;

поради в бою досвідчених військовослужбовців-фахівців;

оголошення перед особовим складом подяк за мужні та відважні, героїчні вчинки з використанням штатних бойових радіостанцій;

випуск та розповсюдження серед особового складу бойових листків-блискавок;

зустрічі (у перерві між боями) з особовим складом взаємодіючих підрозділів;

прослуховування радіоприймача або магнітофонного запису радіопередач, поширення їх у вигляді бюлетенів “Останні вісті” або “Радіо Москви”.

Як і в роки Великої Вітчизняної війни, командири і політпрацівники надавали великого значення своєчасному поданню до урядових нагород військовослужбовців, які відзначилися під час проведення операції (бойових дій). Все робилося для того, щоб вручення нагород відбувалося своєчасно і проходило в урочистій обстановці.

Важливим напрямом діяльності командирів, штабів, політорганів, політпрацівників радянських військ в Афганістані була політична робота серед місцевого населення, афганських військовослужбовців і спецпропаганда для опозиційних військових формувань, яку проводили штатні органи спецпропаганди.

Для ведення спец пропаганди, були спеціально створені штатні бойові підрозділи – бойові агітаційно-пропагандистські загони дивізій, бригад та окремих полків із різноманітними засобами пропаганди: гучномовними станціями, електромегафонами, клубними машинами, похідними друкарнями, розмножувальною (копіювальною) друкарською технікою, устаткуванням для запису і тиражування магнітофонних касет тощо. У військових частинах (включно до окремого батальйону) було створено нештатні агітаційно-пропагандистські групи, організовано широке залучення нештатного активу із найбільш підготовлених військовослужбовців радянського контингенту військ, які добре володіли мовами народів Афганістану.

У ході операцій (бойових дій) ефективно використовували можливості і так званого малого друку: друкарні дивізійних газет готували в середньому від 6 до 12 різних видів друкованої продукції (листівок, бюлетенів з інформацією про передовий досвід, пам'яток тощо) перед кожним бойовим завданням (операцією). Як і в роки Великої Вітчизняної війни, на багатьох з них було написано: “Прочитай і передай товаришеві!”. Практикували передавання таких матеріалів “по цепі”, коли кожен солдат, прочитавши його, розписувався на звороті і передавав далі.

Практикували використання у бойових умовах можливостей гучномовних станцій із загонів пропаганди й агітації – за їх допомогою передавали звернення командування як до особового складу своїх підрозділів, так і до опозиційних військових формувань. Ефективність цієї роботи зросла створенням в 1986 році на базі радіокомплексу “Буря-М” спільної із збройними силами Афганістану редакції радіостанції “Голос афганця”.

Додаткового розгляду потребує етап виходу з бою після закінчення виконання бойового завдання. Траплялося, що опозиційні сили (душмани) затаївшись, завдавали несподіваного удару, що призводило до втрат у живій силі та бойовій техніці. Щоб не допустити цього, зменшити втрати, офіцери, політпрацівники мали забезпечувати пильність, бойову активність, настороженість, готовності особового складу до відбиття раптового нападу аж до прибуття до місця постійної дислокації.

Після бойових дій негайно вживали заходів щодо відновлення бойової готовності підрозділів та психологічної реабілітації особового складу. Для зняття фізичної втоми, психологічного напруження, духовного відпочинку відповідні командири та політпрацівники проводили такі заходи: від урочистої зустрічі і миття в лазні особового складу, який повернувся з бойового завдання,

до вечорів відпочинку, концертів колективів художньої самодіяльності, професійних художніх колективів та ансамблів, вручення подарунків від шефів, звукових листів від рідних і близьких тощо.

Певною мірою це стало приводом для створення самодіяльних вокально-інструментальних ансамблів “Каскад” і “Голубі берети”, які згодом здобули всесоюзну популярність.

У подальшому діяльність командування була спрямована на якісне виконання робіт з обслуговування бойової техніки, зброї, ремонту індивідуального спорядження, приведення зовнішнього вигляду особового складу в належний стан, наведення та підтримання статутного порядку в розташуванні підрозділів, військових частин.

Одночасно готували розбір виконання бойового завдання і підводили підсумки ефективності партійно-політичної роботи в бойових умовах, у ході яких оцінювали діяльність кожного військовослужбовця, підрозділу (групи).

Відразу намічали й обговорювали заходи, необхідні для закріплення досягнутих успіхів, форми і методи партійно-політичної роботи з усунення викритих недоліків.

Вивчення документів про перебування радянських військ в Афганістані показує, що поступово партійно-політичні органи спрямували роботу від пасивних методів (колективного читання газет інформаторами, прослуховування радіо або перегляду телепередач) до активних, які вимагали від кожного військовослужбовця особистого ознайомлення з матеріалом і його осмислення.

Для цього готували інформаційні бюлетені, друкували копії архівних документів та історичних довідок про бойові дії в період боротьби з басмацтвом: складали пам’ятки кишенькового формату, призначені для кожного радянського воїна у яких описували традиції і характер населення

Афганістану, правила поведінки, положення про можливу юридичну (кримінальну) та іншу відповідальність військовослужбовців за порушення законів країни перебування. У батальйоні підготовки резерву офіцерського складу був введений спеціальний курс із вивчення історії Середньої Азії, особливостей військових дій проти басмацтва.

Таким чином, складна, динамічна бойова обстановка в Афганістані вимагала великого напруження моральних, психічних і фізичних сил солдатів, сержантів, прапорщиків і офіцерів під час виконання бойових завдань, різнопланової, активної роботи для забезпечення безперервного виховного впливу на кожного військовослужбовця.

Такими є позитивні аспекти діяльності офіцерського складу Збройних Сил, політорганів, партполітпрацівників щодо зміцнення морально-психологічного стану обмеженого контингенту радянських військ, який виконував бойові завдання на території Афганістану.

Проте у цій діяльності були і недоліки. Головний з них полягав в тому, що, незважаючи на величезні зусилля, політичному і військовому керівництву Радянського Союзу, засобам масової інформації, командирам і політпрацівникам 40-ї армії так і не вдалося сформувати в усього особового складу повного розуміння цілей і завдань обмеженого контингенту радянських військ. Частина військовослужбовців армії і флоту негативно ставилися до перебування частин і підрозділів збройних сил в Афганістані, не була упевнена в тому, що, виконує інтернаціональний військовий обов'язок із захисту і своєї Вітчизни. Ідея надання інтернаціональної допомоги афганському народу в боротьбі із внутрішньою контрреволюцією і міжнародним імперіалізмом у цих умовах не давала необхідного результату.

Негативно впливало на морально-психологічний стан особового складу військ обмеженого контингенту і те, що тривалий час політичне і військове

керівництво країни приховувало від народу, військовослужбовців армії і флоту участь радянських військ у бойових операціях на території Афганістану. У засобах масової інформації стверджувалося, що, перебуваючи на афганській території, наші війська займаються звичайною навчально-бойовою підготовкою і нічого не говорилось про те, що вони ведуть там бойові дії. Замовчувалася і чисельність втрат радянських військ в людях і бойовій техніці, факти негативного ставлення афганського населення до радянський військ, солдатів та офіцерів. Під час поховання загиблих військовослужбовців на перших порах, як правило, не повідомляли, що вони були убиті на території Афганістану.

Було чимало недоліків у бойовій і психологічній підготовці військ: не усе було зроблено для переведення свідомості особового складу з мирного на воєнний лад, що нерідко спричиняло втрату пильності, неорганізованості, потрапляння в полон.

Багато солдатів та офіцерів виявилися психологічно невідготовленими до ведення бойових дій у складних кліматичних умовах Афганістану, в гірській і пустельній місцевості, часто у складі малих підрозділів, невеликих груп у відриві від основних сил. Не вдалося військам уникнути великих втрат в особовому складі і бойовій техніці через недостатнє інженерно-саперне забезпечення, невміння частиною особового складу вести бойові дії за умови інтенсивного мінування місцевості. Не все було гаразд зі сприятливим ставленням місцевих партійних і радянських органів влади до учасників бойових дій в Афганістані, членів сімей загиблих воїнів, яким досить часто відмовляли в матеріальній допомозі. Місцеві партійні і радянські органи влади переважно формально піклувалися про своєчасне забезпечення житлом цієї категорії громадян, не виявляли належної турботи і про поранених, що перебували на лікуванні в госпіталях та лікарняних закладах.

Зрештою радянське політичне і військове керівництво визнало факт невиконання наміченої мети та поставлених перед обмеженим контингентом радянських військ завдань, усвідомило безперспективність перебування їх на території Афганістану і прийняло в цих умовах єдине правильне рішення про їх виведення.

Проте це рішення аж ніяк не зменшує заслуг солдатів, сержантів та офіцерів, які виконували свій військовий обов'язок в Афганістані, у напруженій суспільно-політичній обстановці, складних кліматичних умовах, важких і кровопролитних боях чесно і сумлінно виконували покладені на них завдання. За мужність і відвагу, проявлені у ході бойових дій в Афганістані, 86 осіб удостоєні звання Героя Радянського Союзу, понад 200 тис. нагороджені орденами та медалями. Серед нагороджених – 110 тис. солдатів і сержантів, близько 20 тис. прапорщиків, понад 65 тис. офіцерів та генералів, 2,5 тис. працівників Радянської Армії.

Таким чином, за роки радянської влади у Збройних Силах СРСР склалася чітка система морально-політичної, бойової і психологічної підготовки військ (сил), що незважаючи на ряд недоліків, головний з яких полягав у надмірній ідеологізації впливу на свідомість і поведінку особового складу, мала яскраво виражений зміст, чітку організацію, багатий арсенал форм, методів і засобів впливу на моральний дух військ, їх психологічну стійкість, готовність до захисту Вітчизни. Багатий досвід морально-політичної і психологічної підготовки військ, накопичений у Радянських Збройних Силах у бойовій обстановці має величезне значення в сучасних умовах і може бути з успіхом використаний у навчанні і вихованні особового складу Збройних Сил.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте особливості організації ідейно-політичного та бойового виховання в Червоній Армії під час громадянської війни 1918–1920 рр.
2. Розкрийте особливості організації та проведення морально-політичної та психологічної підготовки особового складу збройних сил СРСР у роки Другої світової війни (1939–1945).
3. Розкрийте особливості морально-психологічного забезпечення бойових дій у республіці Афганістан у 1979–1989 рр.

Рекомендована література:

1. Вторая мировая война 1939–1945 гг.: Военно-исторический очерк. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1958. – 931 с.
 2. Грицюк В. М., Малюга В. М. Політична робота в Керченсько-Ельтигенській десантній операції: навч. посіб. – К.: НАОУ, 2009. – 54 с.
 3. Измestьев П. И. Очерки по военной психологии (Некоторые основы тактики и военного воспитания). – Петроград: Военное издательство Петроградского военного округа, 1923. – 114с.
 4. Колычев В. Г. Партийно-политическая работа в Красной Армии в годы гражданской войны (1918–1920). – М.: Наука, 1979. – 407 с.
 5. Крайнюков К. В. Партийно-политическая работа в Советских Вооружённых Силах в годы Великой Отечественной войны (1941–1945): Краткий ист. обзор. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1963. – 525 с.
 6. Опыт организации ведения боевых действий на территории Республики Афганистан: учеб. пособ. – Ташкент: Штаб ТуркВО, 1988. – 300 с.
 7. Партийно-политическая работа в Красной Армии (апрель 1918 – февраль 1919): документы. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1961. – 360 с.
 8. Партийно-политическая работа в Советских Вооружённых Силах в годы Великой Отечественной войны (1941–1945): Краткий исторический обзор. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1968. – 583 с.
 9. Решетников М. М. Психология войны: от локальной до ядерной: уч. пос. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2011. – 496 с.
 10. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. – К.: НАОУ, 2006. – 570 с.
 11. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: монографія. – К.: НАОУ, 2005. – 322 с.
 12. Стасюк В. В., Симончук П. П., Примаков П. Т. Морально-психологічне забезпечення бойових дій в республіці Афганістан у 1979–1989 роках: навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 61 с.
-

2.3. Досвід організації морально-психологічного впливу та релігійної підтримки в арміях провідних країн світу

Щоб якісно засвоїти сутність і зміст морально-психологічного забезпечення, необхідно вивчати і зарубіжний досвід організації та здійснення морально-психологічного впливу у збройних силах. Це дозволить отримати актуальну і всебічну інформацію з цієї проблеми; співставити мету, зміст систем і механізмів морально-психологічного забезпечення в арміях провідних країн світу, порівняти з ними чинну систему і механізм морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України; взяти усе краще і гідне уваги з урахуванням вітчизняних умов; виробити концептуальні підходи до організації морально-психологічного забезпечення; створити оптимальну систему морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил).

Військове командування, вчені розвинених країн світу розглядають морально-психологічний стан особового складу як базу для досягнення перемоги над противником.

Теоретичною основою організації морально-психологічного впливу є прагматизм (основоположник – американський вчений В. Джеймс), – наукові ідеї про рефлексивну природу психіки, про свідомість як найважливішу форму відображення психічного, а також теорія американського психолога А. Маслоу, в основу якої покладений принцип ієрархії потреб особистості. Відповідно до положень цієї теорії морально-психологічний стан військ визначають так: щоб перемогти, індивід повинен вірити в себе, армія у свої сили, армія повинна вірити у свого командира; у свою країну, у справу своєї країни.

Військовослужбовцям навіюється ідея про те, що вони є гарантами і захисниками свободи, демократії, миру, релігії, прогресивного способу життя і передової культури.

У цілому система зарубіжного досвіду організації морально-психологічного впливу на свідомість та психіку особового складу являє собою діалектичну єдність таких структурних елементів: головної мети забезпечення; суб'єкта й об'єкта морально-психологічного впливу; основних напрямків морально-психологічного впливу; форм, методів і засобів морально-психологічного впливу.

Морально-психологічний стан особового складу обумовлюють ідеологічний, соціальний, службовий, психологічний і побутовий чинники. Виходячи з цього, система морально-психологічного впливу в арміях провідних країн світу, як правило, включає: ідейно-виховний вплив; психологічну підготовку; соціальну роботу; захист особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, що поєднується з аналогічним впливом на нього засобами психологічних операцій.

В армії кожної країни світу існує своя система морально-психологічного впливу на особовий склад. Найбільш організовано і цілеспрямовано до цієї справи ставляться у США та їх збройних силах, Бундесвері, збройних силах Ізраїлю, Російської Федерації, де проблему морально-психологічного забезпечення вважають пріоритетною державною справою, що ґрунтується на наукових засадах.

Для з'ясування структури, основних форм і напрямів організації морально-психологічного впливу в арміях провідних країн світу спів ставимо їх з організаційними формами і структурами морально-психологічного забезпечення у Збройних Сил України.

Інформацію пов'язану з особливостями організації цієї роботи в бойових умовах, військове командування збройних сил ряду країн утримує в суворій таємниці, тому наведена далі інформація стосується питань моральної та психологічної підготовки особового складу до дій в бойових умовах.

2.3.1. Особливості морально-психологічної підготовки та релігійної підтримки у збройних силах Сполучених Штатів Америки

У комплексі заходів, які проводять державне і військове керівництво США із підтримання необхідного рівня бойової готовності та боєздатності збройних сил, важлива роль належить морально-психологічній підготовці особового складу. Завдання морально-психологічної підготовки узгоджуються із завданнями збройних сил, та спрямовані на формування необхідних якостей в усіх категорій військовослужбовців. Кінцевим результатом цього процесу є висока моральна та психологічна стійкість військовослужбовців, підрозділу, військової частини, збройних сил США в цілому.

Структурно моральна та психологічна стійкість, за поглядами американських воєнних спеціалістів, включає такі елементи: військову дисципліну, бойовий дух, волю до перемоги, вміння володіти собою, почуття особистої гідності, чесність, вірність військовому обов'язку, почуття солдатської та офіцерської честі і гідності. В основу морально-психологічної підготовки особового складу покладено ідеї американського способу життя, відданості національному прапору та президенту США, а також дотримання традицій збройних сил, видів і родів військ, служб, об'єднань, з'єднань, військових частин.

Організаційно до складу апарату, який працює з особовим складом збройних

сил США із питань морально-психологічної підготовки військовослужбовців до дій в бойових умовах, входять:

служба зв'язків з громадськістю (близько 6 тис. осіб), яка включає три управління – організаційно-адміністративне, інформації та цензури. Основна функція служби із зв'язків з громадськістю полягає в тісній взаємодії з громадськими організаціями, приватним бізнесом, молоддю для створення позитивного ставлення до збройних сил і служби в них. Службу із зв'язків з громадськістю очолює помічник міністра оборони США, що безпосередньо керує засобами масової інформації збройних сил, йому підпорядковано спеціальне управління в апараті міністерства оборони;

служба по роботі з особовим складом і тилу (понад 5 тис. осіб), до складу якої входять два управління за програмою “Розвиток можливостей” (з особовим складом і керівництвом), її завданням є ідеологічне виховання особового складу під час спеціальних занять;

військово-юридична служба, яка відповідає за дотримання прав і гарантій військовослужбовців, їх соціально-правового статусу як обов'язкової умови служби у збройних силах США;

служба військових священників (3,5 тис. священників та їх помічників) зі числа спеціально підготовлених солдат та сержантів.

При штабі армійського корпусу діє відділ громадських відносин (20 штатних одиниць), відділ по роботі з особовим складом (25 штатних одиниць), відділ капеланів (30 штатних одиниць). Такі структури існують до штабу батальйону включно. У кожному виді збройних сил США розгорнуті психологічні служби, у яких задіяні як військові, так і цивільні спеціалісти (психологи та соціологи). Також у кожній дивізії у складі медичної роти є психіатр, психолог і соціолог, а також шість-вісім їх помічників з-поміж сержантів. Загалом в інтересах армії США станом на 2010 рік було задіяно

приблизно 8 тис. психологів (дод. 11).

У статуті AR 600-5 “Стандарти поведінки” наведено комплекс традицій, які визначають морально-етичні і психологічні аспекти поведінки військовослужбовців і виконання ними поставлених завдань:

служба суспільству –військовослужбовець є “слугою суспільства” у мирний час постійно готується до захисту держави, а в ході війни безпосередньо бере участь у бойових діях;

виконання поставлених завдань –першочергова вимога до військовослужбовця;

управління (командування) – офіцери повинні вміти планувати, ставити завдання, етично будувати відносини з підлеглими, бути стабілізуючою частиною військового колективу;

вірність (лояльність) – відданість військовослужбовців від президента і командира до новобранця;

дисциплінованість – заснована на принципі єдиної дисципліни для всіх категорій військовослужбовців незалежно від військового звання та посади;

готовність – відображає постійну наявність у військовослужбовців однієї із найвищих рис – бути завжди готовим до виконання бойових завдань, а також різкої зміни обстановки, обов’язків і завдань;

взаємодія і взаємодопомога – мистецтво спільної роботи (діяльності) військовослужбовців, необхідне для досягнення загальної мети;

постійне підтримання іміджу порядної людини – дотримання коректності, ввічливості під час спілкування, недопущення вульгарності та грубості;

політичне неутручання – збройні сили США виконують військове забезпечення національної політики незалежно від перебування при владі певної

політичної партії, особистих поглядів та інтересів.

Ці традиції систематично і масово закріплюються у свідомості військовослужбовців через службу по роботі з особовим складом, зв'язків з громадськістю, військово-юридичну службу та військових священників.

Важливе місце в системі морально-психологічного впливу у збройних силах США відведено соціальній роботі. Керівництво соціальною роботою в американській армії покладено на органи суспільних (соціальних) відносин та інформації, що вказує на пріоритетність соціальної роботи порівняно з іншими видами діяльності, які належать до комплексу заходів моральної та психологічної підготовки.

Провідне місце в системі організації соціальної роботи в армії США належить “корпусу головних сержантів”, які виконують одну з найскладніших функцій соціальної роботи – соціально захищають інтереси солдатів і сержантів, відстоюють на усіх рівнях їхні права, одночасно проводячи виховну роботу із формування ревного ставлення до виконання службових обов'язків. Позитивної мотивації військовослужбовців збройних сил США до військової служби досягають переважно умінням застосовувати матеріальні стимули, наданням військовослужбовцям та членам їхніх сімей різноманітних пільг (безкоштовного медичного обслуговування, можливості отримати вищу освіту за рахунок військового відомства тощо).

У США важливим інструментом забезпечення реалізації соціально-економічних прав військовослужбовців є розроблені міністерством оборони спеціальні програми. Основними цілями цих програм є: підтримання високого морально-психологічного стану військовослужбовців та членів їх сімей, забезпечення високої ефективності їх діяльності, підвищення привабливості та престижу військової служби; підтримання на відповідному рівні соціального

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

статусу військовослужбовців та членів їх сімей, їх фізичного та інтелектуального розвитку; забезпечення зайнятості та підвищення загальноосвітнього рівня членів сімей військовослужбовців; створення відповідних умов для раціонального використання позаслужбового часу військовослужбовцями та членами їх сімей; підтримання сприятливих умов життя військовослужбовців та формування впевненості у завтрашньому дні.

Досвід організації соціальної роботи у збройних силах США свідчить, що соціальне самопочуття військовослужбовців і членів їх сімей вважають не менш важливим компонентом боєздатності військових колективів, ніж нову військову техніку і навчання особового складу.

Значну увагу у системі морально-психологічного впливу збройних сил США приділяють психологічній роботі (психологічному забезпеченню), моральній та психологічній підготовці військовослужбовців до бойових дій. Згідно з досвідом армії США під час інтенсивних бойових дій у перші 30 діб боїв один випадок нервового зриву припадає на кожен із чотирьох випадків бойових втрат; після 30-денних високоінтенсивних бойових дій бойові психічні втрати можуть перевищити санітарні втрати; після 60-денних бойових дій не виключена втрата боєздатності більшої частини особового складу.

Традиційно психологічна підготовка у збройних силах США має забезпечувати психологічну стійкість особового складу до зовнішніх подразників. Її проводять комплексно, інтенсивно та безперервно в умовах повсякденної діяльності, на навчаннях і в ході ведення бойових дій. Основу психологічної підготовки складають програми реалістичної підготовки, що є не тільки жорсткими, а й небезпечними та пов'язані з ризиком для життя військовослужбовців. Вважаючи принцип реалізму в навчанні військ найбільш перспективним з точки зору підвищення емоційно-вольової стійкості особового складу та запобігання психогенним втратам під час бойових дій,

військове командування збройних сил США посилено готує військовослужбовців до дій у реальній бойовій обстановці.

Аналіз друкованих джерел дозволяє виділити основні напрями і способи психологічної підготовки особового складу збройних сил США, до яких належать такі: моделювання реалістичного образу, тактики дій, бойових можливостей ймовірного противника; підготовка в умовах, наближених до природно-географічних та кліматичних умов регіону майбутніх бойових дій; моделювання реалістичної багатовимірної картини сучасного бою; створення у процесі бойової підготовки фізичних і психологічних навантажень, характерних для сучасного бою; згуртування військових колективів, формування у них відносин взаємовиручки та взаємодопомоги; розширення внутрішніх можливостей військовослужбовців щодо подолання бойових стрес-факторів через засвоєння прийомів психотехніки; психологічна допомога та реабілітація.

Важливим аспектом забезпечення у особового складу збройних сил США необхідного морально-психологічного стану є культурологічне обслуговування військовослужбовців, культурно-виховна та просвітницька робота.

Культурно-виховна робота у збройних силах США пов'язана з культурним життям країни. В армії успішно функціонують спеціальні служби, що забезпечують зв'язки із громадськими цивільними організаціями, які ведуть релігійну пропаганду й навчання, організовують шефську допомогу, забезпечують дозвілля особового складу.

Для активізації просвітницької роботи командування США збільшує тиражі окремих видань. Вважається, що на протигагу радіо і телебаченню, преса є засобом більш тривалого впливу на розум та серця людей. Найбільш розповсюдженою є газета "Stars and straipts", яку видають два американських

командування: у Європейській зоні і в зоні Тихого океану. Крім того, газети видають у з'єднаннях, частинах і гарнізонах.

Актуальними у сучасних умовах у збройних силах США є інформаційно-психологічний вплив та інформаційно-психологічна боротьба в інтересах досягнення морально-психологічної переваги над противником, що є вирішальною передумовою досягнення загальної переваги над ним.

У США ще в 1995 році офіційно було ухвалено статутний бойовий документ FM 100-5 “Ведення операцій”, що регламентує організацію та проведення інформаційних операцій, після попередньої директиви міністра оборони США (1992р.) “Інформаційна війна”.

Основним концептуальним документом щодо організації психологічних операцій практично у всіх країнах НАТО є польовий статут армії США FM 33-1 “Психологічні операції”. Інформаційно-психологічний вплив на противника чинять формування психологічних операцій зі складу збройних сил.

Таким чином, деморалізуючий вплив на противника та його населення чинять, одночасно забезпечуючи інформаційно-психологічну безпеку своїх військ. Інформаційно-психологічний захист своїх військ являє собою систему взаємопов'язаних за цілями, завданнями, об'єктами, місцем і часом інформаційно-психологічних та оперативно-профілактичних акцій, заходів, які проводять командири, штаби, органи по роботі з особовим складом за єдиним задумом для нейтралізації (послаблення наслідків) психологічних операцій противника, захисту моральної стійкості населення, морально-бойового духу військ і створення необхідних умов для вирішення поставлених завдань.

За оцінками американських експертів, однією із основних складових системи морально-психологічного впливу у збройних силах США є релігійна підтримка, спрямована на духовну, етичну та моральну підтримку

військовослужбовців і працівників збройних сил. Релігійна підтримка здійснюється через розвинуту систему військових священників, так званий “Корпус (Службу) капеланів” (“Chaplain Corps”/“Chaplain Service”).

Це пояснюється великою кількістю наявних релігійних общин та церковних течій (за даними “Щоденника американських та канадських церков”, у США їх понад 220) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Дані про релігійний склад військовослужбовців сухопутних військ США
станом на 2011 рік, %**

Військовослуж- бовці	Про- тестанти	Католики	Іудеї	Буддисти	Мусульма- ни	Інші	Атеїсти
Офіцери	60,4	20,0	2,3	0,6	0,4	2,8	8,5
Рядовий та сержантський склад	53,6	22,0	0,6	1,6	0,8	8,5	12,9

Історія корпусу військових священників у збройних силах США починається з моменту виникнення держави.

На цей час на 700 осіб особового складу припадає один штатний капелан. Така посада передбачена в усіх з’єднаннях та військових частинах, аж до окремого батальйону.

Діяльністю служби військових капеланів керує рада капеланів (6 осіб) при помічникові міністра оборони з особового складу і тилу. До ради входять три головних капелани видів збройних сил у званнях генерал-майор та контр-адмірал, які по чергово (протягом одного року) виконують обов’язки голови ради капеланів (рис. 2.8).

Апарат військових капеланів організовує проведення релігійних обрядів, занять у недільних церковних школах та гуртках, забезпечення особового складу релігійною літературою, організацією виступів на теми релігії та моралі.

Обов'язками військових капеланів є консультування командного складу з питань релігії, участь у плануванні та проведенні заходів з релігійної пропаганди у військах (дод. 11).

Рис. 2.8. Структура релігійних органів у збройних силах США

Капелани традиційно відіграють провідну роль у системі моральної та психологічної підготовки військовослужбовців. Не випадково один із відомих генералів США Д. Ейзенхауер заявляв, що добрий військовий священик коштує більше, ніж його особиста вага в золоті.

Зарахування до лав збройних сил США розпочинається із вручення новобранцю капеланом в урочистій обстановці кишенькової Біблії та спеціального молитовника для військовослужбовців із початковими словами: “Люби Бога і службу у збройних силах”.

Під час бойових дій військові капелани активно залучаються до відправлення релігійних обрядів у польових умовах. Так, у період бойових дій у Перській затоці понад 1 тис. капеланів та їх помічників брали участь у

забезпеченні культових заходів, організації дозвілля та побуту військовослужбовців.

Оскільки капелани є офіцерами збройних сил США, на них покладаються і всі тяготи військової служби – не тільки забезпечувати відповідний морально-психологічний стан особового складу, а й у разі потреби замінити командира.

Капеланів та їх помічників готують у центрі та школі військових священиків (Форт-Монмаут, штат Нью-Джерсі). До школи приймають осіб у віці до 30 років, політично благонадійних, з високим рівнем інтелекту та хорошими фізичними даними. Кандидати у військові священики повинні мати свідоцтво про закінчення трирічного курсу у сфері теологічних наук будь-якого навчального закладу, визнаного національною радою церков США, звання бакалавра богословських наук (або рівний йому теологічний ступінь), а також дозвіл (рекомендацію) від своєї церкви. Необхідно, щоб кандидат за своїм віросповіданням належав до одного з тих 120 віроучинь, за якими проводиться служба у збройних силах США. Після закінчення цих курсів, випускникам присвоюють первинне військове звання “другий лейтенант”.

Після п’яти – семи років служби у військах значна частина військових священиків повертаються в центр підготовки на курси підвищення кваліфікації (21 тиждень), де удосконалюють свою майстерність, набувають командирських якостей, удосконалюють штабну роботу, методику управління військово-релігійною службою у військах тощо.

Для підготовки вищого складу військових священиків у збройних силах існують спеціальні курси та річна аспірантура у Форт-Монмаут. Аспірантура готує капеланів вищої кваліфікації для заміщення керівних посад.

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

У збройних силах США існує потужна нормативно-правова база, яка регламентує та забезпечує діяльність капеланів, допомагає їм у роботі з особовим складом з урахуванням індивідуальних потреб кожного військовослужбовця будь-якого віросповідання.

Станом на 2011 рік у збройних силах США діяли такі правові та керівні документи, що обумовлюють та регламентують діяльність системи військових священників – “Корпусу капеланів”:

Бойовий статут СВ США № 105 “Релігійне забезпечення та підтримка” (Field Manual “Religious Support” FM 105);

Керівництво “Щодо діяльності капеланів у ЗС США” (Religious Support Handbook for the Unit Ministry Team) № TC 105;

Керівництво “Щодо діяльності капеланів у СВ США” (Army Regulation №165–1, Religious Activities, Chaplain Activities in the United States Army);

Директива Міністра ВПС США “Щодо Служби капеланів ВПС США” (Air Force Policy Directive 52-1, 2 October 2006, Chaplain Service);

Інструкція начальника штабу ВМС США “Щодо релігійного забезпечення та підтримки ВМС США” (OPNAV Instruction 1730.1d, Chief Of Naval Operations Religious Ministry In The NAVY);

Керівництво “Щодо діяльності капеланів корпусу морської піхоти США” (Religious Ministry Support in the USMC, Religious Ministry Support in the U.S. Marine Corps);

Інструкція заступника Міністра оборони США з питань кадрової політики та мобілізаційної готовності “Щодо релігійного забезпечення та підтримки у видах ЗС США” (Department of Defense, Instruction, Number 1300.17, February 10, 2009, Accommodation of Religious Practices Within the Military Services);

Директива Міністра оборони США “Щодо призначень військових капеланів ЗС США” (Department of Defense, Directive, Number 1304.19, June 11, 2004, Appointment of Chaplains for the Military Departments).

Для розпізнання військових священників у збройних силах США введені певні розпізнавальні знаки (рис. 2.9).

Знак ради військових капеланів збройних сил США

Берет із відповідним знаком капелана збройних сил США

Каска із позначкою капелана ВПС збройних сил США

Знак капелана повітряного десанту “крила падре”

Рис. 2.9. Розпізнавальні знаки військових священників збройних сил США

У цілому, релігійну обробку особового складу військові фахівці США вважають однією із форм занять з особовим складом зі зняття морального та психологічного напруження, пов’язаного з умовами сучасного бою та впливом складних систем типу “людина-машина”.

Таким чином, у збройних силах США існує чітка система структур морально-психологічного впливу та релігійної підтримки особового складу, яка включає службу по роботі з особовим складом, зв’язків із громадськістю,

військово-юридичну службу та військових священників, які діють самотійно, проте – виключно узгоджено, гнучко та ефективно.

2.3.2. Особливості організації морально-психологічного впливу у збройних силах Федеративної Республіки Німеччини

Однією із провідних країн світу з найбільш боєздатною армією є Федеративна Республіка Німеччина. Військове керівництво цієї держави приділяє серйозну увагу проблемам ефективного використання людського фактора в сучасній війні, у ході підготовки до ведення бойових дій. У своїх виступах військове керівництво ФРН постійно вказує на вирішальну роль людини і морально-психологічного фактора в сучасній війні.

У зв'язку з цим командування бундесверу відповідно до затверджених настанов особливого значення надає морально-психологічному впливу, формуванню необхідних морально-бойових якостей військовослужбовців, морально-психологічного стану особового складу військ (сил).

Організаційно морально-психологічний вплив у Бундесвері здійснюють за такими напрямками:

інтенсивна, цілеспрямована моральна та психологічна підготовка військовослужбовців;

релігійна діяльність військової церковної служби;

соціально-правове забезпечення;

діяльність військ “психологічної оборони” тощо.

Особливості організації морально-психологічного впливу у збройних силах ФРН регламентовані такими документами:

бойовим статутом сухопутних військ ФРН (HDv 102/10);

статутом HDv 100/100 “Управління військами в бою”;

статутом HDv 100/200 “Принципи управління сухопутними силами” та відповідними статутами ВПС і ВМС;

статутом ZDv 1/200 “Психологічна оборона”;

директивою Генерального інспектора Бундесверу “Вказівки щодо ведення психологічної оборони”.

Крім того, діяльність військово-церковної служби регламентується статутами 66/1, 66/2; спеціальною інструкцією Генерального інспектора Бундесверу “Про спільну роботу з військовими священиками”.

Загалом апарат, на який покладаються питання організації морально-психологічного впливу у збройних силах ФРН, за різними джерелами, нараховує 1370 осіб (з них 650 офіцерів “внутрішнього керівництва”, 120 офіцерів преси, 600 офіцерів по роботі з молоддю). Значний внесок в організацію цієї роботи роблять 160 офіцерів по роботі з громадськістю та понад 300 військових священиків, тобто, один висококваліфікований штатний фахівець у сфері морально-психологічного забезпечення припадає на 200–250 військовослужбовців (дод. 12).

У цілому питання морально-психологічного впливу у бундесвері вирішують двоєдине завдання: вплив на свої війська (окремі категорії військовослужбовців, групи, підрозділи, військові частини) і населення, а також вплив на війська і населення противника. Саме тому доцільно розглянути особливості організації досвіду морально-психологічного впливу у бундесвері. Оскільки в бундесвері немає чіткої градації морально-психологічного впливу за складовими, доцільним буде розгляд його структур, зважаючи на вітчизняну градацію.

Особливості організації та зміст морально-психологічної підготовки особового складу у збройних силах ФРН

У чинному статуті сухопутних військ Німеччини висуваються високі вимоги до морально-бойових якостей військовослужбовців і підкреслюється головна роль людини у сучасній війні, тому особливу увагу приділено формуванню у військовослужбовців Бундесверу відповідальності, дисциплінованості, належного морально-психологічного стану, вірності військовому обов'язку.

Поняття “морально-психологічний стан” у Бундесвері називають “мораллю військ”, “волею до супротиву”, “мотивацією”, “внутрішнім станом”. Командування бундесверу відповідно до коаліційних настанов керівництва НАТО особливого значення надає моральній та психологічній підготовці військ, формуванню морально-бойових якостей військовослужбовців, їх здатності зберігати на високому рівні необхідну морально-психологічну стійкість у складній ситуації.

Безпосередньо керує моральною та психологічною підготовкою у Бундесвері Центр “внутрішнього керівництва” (м. Кобленц). “Внутрішнє керівництво” – концепція та комплекс заходів інформаційно-виховної, ідеологічної та соціально-психологічної діяльності Бундесверу, викладені у чинному статуті, затвердженому в березні 1993 р. Комплекс заходів включає такі структурні елементи: керівництво людьми; кадрове керівництво; право і внутрішня служба; турбота про людей; інформаційна робота.

Центр “внутрішнього керівництва” включає п'ять основних організаційних центрів-відділів: із зв'язків з громадськістю, з керівництва особовим складом та соціального забезпечення, політичної освіти, військової дисципліни та вивчення законів, міжнародного співробітництва. (рис. 2.10)

Центр та інші структури “внутрішнього керівництва” у своїй діяльності активно спираються на теоретичну, організаційну, кадрову допомогу різних наукових і навчальних установ, зокрема Академії інформації та зв’язку (м. Вельдбрель) (до 1990р. – Академія управління), Мюнхенського інституту соціальних наук, університетів бундесверу. Для комплексної роботи з морально-психологічного впливу на особистість і колектив діє Рада з питань “внутрішнього керівництва”, що є консультативним органом міністерства оборони ФРН. Рада складається із представників громадськості, економічних установ, різних сфер науки та виховної роботи, а також церкви, профспілок, об’єднань і товариств, тобто відображає позиції провідних суспільних сил у ФРН.

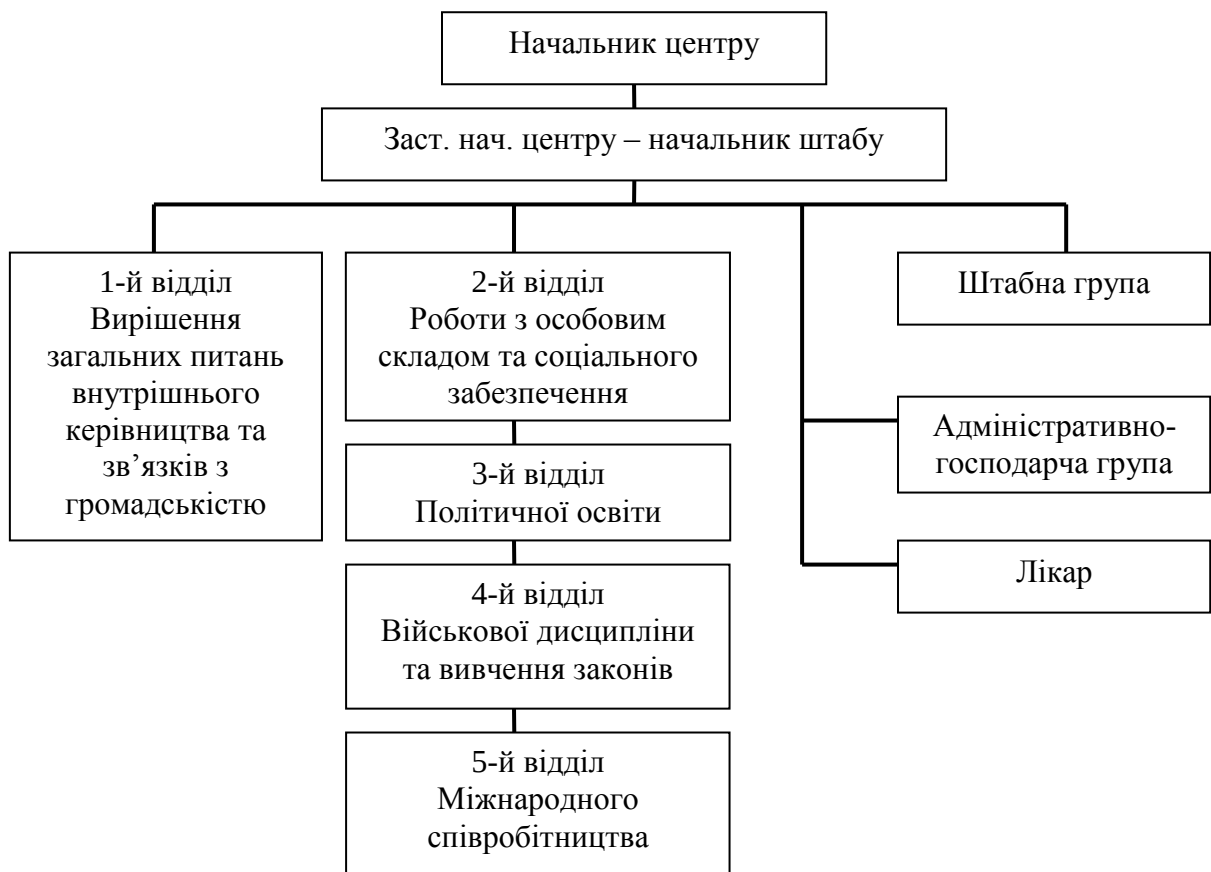

Рис. 2.10. Центр внутрішнього керівництва бундесверу

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

У збройних силах ФРН моральну та психологічну підготовку особового складу проводять у повсякденній діяльності військ, передусім під час проведення заходів оперативної і бойової підготовки, під час навчань та у ході виконання завдань за призначенням.

Відповідальними за моральну та психологічну підготовку у збройних силах є безпосередньо командири. Активну участь у процесі беруть політичні діячі, керівництво країни, які часто бувають присутні на військових навчаннях, виступають на ювілейних зібраннях, зустрічаються з особовим складом у різних умовах.

Під час організації моральної та психологічної підготовки враховують рекомендації військових психологів і соціологів, що базуються на досвіді минулих війн, а також збройних конфліктів сучасності. Особливу увагу приділяють аналізу психологічних факторів бойових дій періоду Другої світової війни, локальних війн і збройних конфліктів останніх десятиліть. Фахівці бундесверу вважають, що стереотипи майбутньої поведінки особового складу в бойових умовах можна суттєво змінити через моральну та психологічну підготовку, тому командир повинен їх знати і враховувати під час поставлення завдань підлеглим.

Фахівці бундесверу дійшли висновку, що важливими завданнями моральної та психологічної підготовки особового складу до війни є забезпечення подолання страху та недопущення паніки; встановлення та зміцнення дружніх відносин між військовослужбовцями в малих групах (відділенні, обслузі, екіпажі, команді), що є головною складовою бойового духу та психологічної стійкості військ, досягнення безперервного і твердого управління. Останнє вважається в бундесвері особливо важливим, оскільки відповідно до оцінки психологів молоде покоління солдатів психічно більш слабке і нестійке порівняно з їх попередниками із вермахту.

Особливу увагу у процесі моральної та психологічної підготовки приділяють заходам із подолання страху. Вважається, що страх – вроджена властивість людини, пов'язана з підсвідомою сферою психіки. Цілком його подолати неможливо, певною мірою страху зазнають всі військовослужбовці. Як стверджують військові психологи бундесверу, у 90 % особового складу страх у бойовій обстановці має явно виражені форми наприклад, порушення функції шлунка, причому 30 % військовослужбовців відчувають найбільший страх перед боєм, 35 % – під час бою, 16 % – після бою. Саме тому одним із завдань морально-психологічної підготовки особового складу збройних сил ФРН є забезпечення “звикання” психіки військовослужбовців до небезпеки, до умов, які викликають страх, а також надання рекомендацій, як краще поводитися у бойових умовах.

На думку психологів бундесверу, страх посилюється через те, що військовослужбовець у ході бою боїться залишитись духовно або фізично ізольованим від свого підрозділу (групи), отримати важке поранення, бути фізично слабким, мати надмірне психічне збудження, боїться бездіяльності командування, непередбачуваних і незрозумілих явищ (відсутності інформації) тощо.

Фактори і їх елементи, що формують стереотипи поведінки солдатів у ході бою, зведені психологами бундесверу у “зірку хоробрості” (рис. 2.11). Відповідно до неї психологічна стійкість залежить від довіри військовослужбовців до керівництва (ставлення до політичної мети та завдань війни, визнання їх правомірними), до товаришів по службі, від особистої духовної і фізичної готовності. Довіра залежить від рівня групової згуртованості (“групової інтеграції”), впевненості у необхідності і справедливості своїх дій (“надія і віра”), рівнів навченості, фізичного стану та розвитку необхідних особистісних якостей.

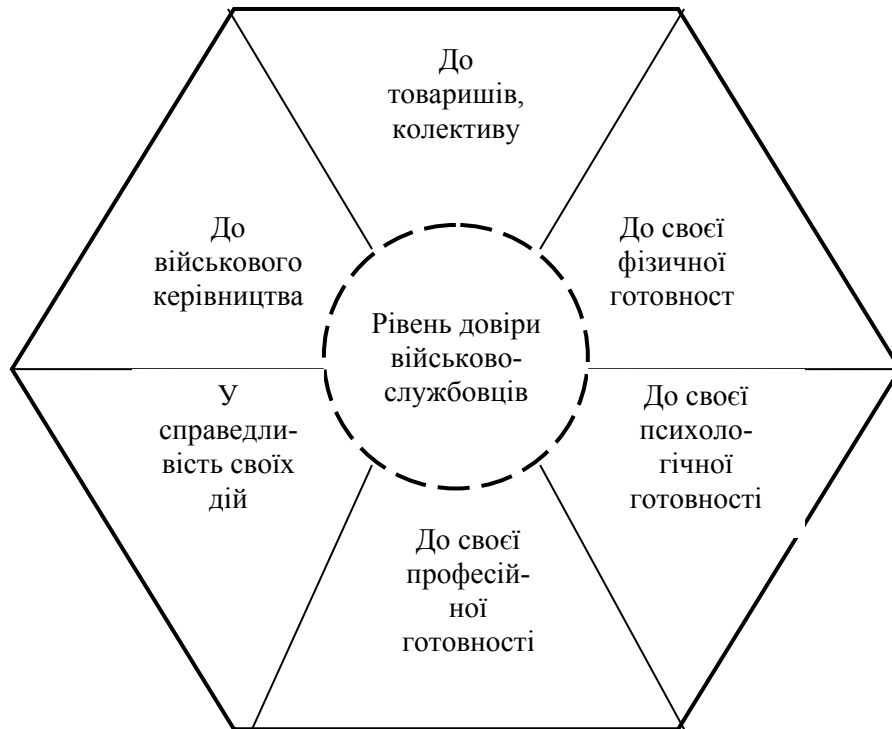

Рис. 2.11. “Зірка хоробрості” – фактори та елементи, які визначають поведінку особового складу у бойових умовах

Відповідно до значень факторів “зірки хоробрості” спеціалісти бундесверу вважають, що підвищувати моральну та психологічну стійкість, морально-бойові якості у особового складу потрібно шляхом підвищення фізичної готовності, рівня навченості, поліпшення керівництва, а також зміцнення внутрішньогрупової злагодженості. У злагодженості військові психологи вбачають важливий засіб підвищення психологічної стійкості і бойового духу військ в екстремальних умовах. Наприклад: відносини особового складу у відділеннях, обслугах, екіпажах тощо командири повинні розглядати не тільки з професійної, а й із психологічної точки зору, більше уваги приділяти психологічній відповідності членів екіпажу, їх сумісності і т. д.

Міжособистісні відносини базуються на взаємній підтримці, розумінні військовослужбовцем того, що у разі вияву ним боягузтва у ході бою він

стане “чужим” у своїй групі, буде позбавлений моральної та іншої підтримки і, безумовно, загине.

Психологи бундесверу вважають, що переживання бути морально ізольованим через боягузтво впливає на поведінку військовослужбовців під час бою більше, ніж будь-які заклики, краще допомагає подолати страх. У цьому і є морально-психологічна цінність групової згуртованості. Як наголошує *Е. Дінтер*, “страх втрати довіри групи діє сильніше за все, дозволяє здійснювати сміливі вчинки”. Таким чином, група (обслуга, екіпаж, відділення тощо) є фактором психологічної стійкості кожного її члена. Виходячи з цієї рекомендації, командування бундесверу у ході морально-психологічної підготовки приділяє особливу увагу “груповій інтеграції”, скрупульозно комплектує невеликі підрозділ, намагається не допускати виникнення у них конфліктів та негативних відносин.

Формування умінь долати страх і паніку, зміцнення групової злагодженості у процесі підготовки підлеглих є головним завданням кожного командира бундесверу. Від командирів вимагається організувати тверде та безперервне управління особовим складом в будь-яких умовах обстановки на основі знань з військової психології і педагогіки. Більшість психологів бундесверу важливою умовою цього вважає здатність офіцерів та унтер-офіцерів показати особистий приклад під час бою, наявність у офіцерів морально-бойових якостей, вмінь запобігати психологічним стресам у підрозділі та швидко їх ліквідовувати у разі виникнення. Центром “внутрішнього керівництва” бундесверу розроблено перелік якостей із понад 30 позицій, якими мають володіти офіцери: воля, рішучість, почуття відповідальності, здатність витерплювати високі психологічні і фізичні навантаження, розвинене почуття товариськості, надійність, здатність швидко оцінювати обстановку тощо.

З цією метою висуното вимоги до професійного відбору кандидатів на військову службу, збільшено кількість військових тестів. Загалом психологічне тестування у збройних силах ФРН започатковане ще у 1965 році, а зараз його проводять з усіма категоріями військовослужбовців.

Під час проведення психологічних перевірок особового складу практикується навмисне створення різних перешкод (звукових, світлових тощо), які викликають у підлеглих (тих, кого перевіряють) додаткове психологічне напруження. Практикується проведення тестів після тривалих піших маршів, у нічний час, у захисному одязі, у повному спорядженні. На думку спеціалістів, це має сприяти повному й об'єктивному виявленню якостей і здібностей у тих, кого перевіряють, виявленню їх потенційних морально-психологічних можливостей успішно долати навантаження бойової обстановки. Звертають увагу на тих кандидатів, які демонструють кращі показники у складних умовах. На думку спеціалістів, безпосередньо ця категорія людей може бути розсудливою та спокійною у складній ситуації, а можливо і взяти на себе роль лідера у разі виникнення нестандартної ситуації у ході бою.

Перевірки офіцерського та унтер-офіцерського складу, дані яких враховують під час просування їх по службі та висування на вищі посади, проводять регулярно, що дозволяє, крім того, виявити осіб із відхиленнями психіки від норми (близько 6 % перевірених), використовувати яких на командирських посадах заборонено.

Командний склад військових частин і підрозділів бундесверу зобов'язаний у ході організації моральної та психологічної підготовки підлеглих брати до уваги дані професійного відбору і рекомендації психолога. Ці дані враховують передусім на заняттях із бойової і фізичної підготовки, під час військових змагань, навчань, проведення військових маневрів в умовах значного психологічного і фізичного напруження та в

обстановці, максимально наближеній до бойової.

В одиночній підготовці солдатів характерною для бундесверу є муштра, за допомогою якої навички володіння особистою зброєю і виконання деяких типових прийомів бойових дій доводять до повного автоматизму. У журналі “Труппенпраксис” писалось: “Муштра є найбільш дієвим методом, за допомогою якого при максимальному навантаженні забезпечують надійність застосування зброї. Крім цього, діями, доведеними до автоматизму, можна подолати паніку і страх». Психолог фон Шонау вказує: “Напруженість і муштра необхідні у процесі підготовки, щоб солдат відповідав вимогам фізичних і психологічних навантажень на війні”.

У цілому фахівці бундесверу вважають, що ці положення підтвердилися під час бойових дій на Близькому Сході: доведене до автоматизму володіння зброєю надавало військовослужбовцям збройних сил ФРН помітної психологічної переваги над противником.

Вважаючи одним із найважливіших завдань під час підготовки до війни формування у військовослужбовців моральної та психологічної готовності долати труднощі і небезпеку в бойовій обстановці, а також здатності витримувати значні навантаження, командування бундесверу створює відповідні умови на заняттях та навчаннях. Це дозволяє особовому складу завчасно відчувати труднощі, з якими доведеться зіштовхнутися під час бою. Практичні заняття, військові змагання, навчання насичують елементами небезпеки і ризику, проте, як підкреслюється в настановах з бойової підготовки, у межах припустимого для мирного часу, щоб забезпечити дієве тренування психіки солдатів.

Цієї мети досягають проведенням таких заходів:

подоланням складних перешкод в умовах реальної небезпеки для життя солдатів (наприклад форсуванням танками глибокої річки по дну);

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

наступом підрозділів відразу після вибухів снарядів своєї артилерії;
форсування водних перешкод (річок, озер) зі зброєю та у спорядженні,
за допомогою підручних засобів;

обкаткою особового складу танками і пересуванням його на танках із
подальшим спішуванням на ходу;

тривалою активністю солдатів під час використання засобів
індивідуального захисту від ядерної і хімічної зброї противника;

довготривалими пішими маршами у складних погодних умовах і в
нічний час (приділенням особливої уваги переходам при низьких
температурах повітря);

пересуванням по важкодоступній місцевості (болотах, лісових масивах,
середньовисоких горах).

Великого значення надають заняттям і бойовим стрільбам за межами
пунктів постійної дислокації. Особовий склад проводить поза пунктами
постійної дислокації від 90 до 100 діб на рік, для нього демонструють “поле
бою”, спеціально обладнане на полігонах, імітують “зони руйнувань і
пожеж”. Для підсилення емоційного впливу використовують світлові і
звукові ефекти (записи вибухів снарядів, бомб, криків і стогонів поранених,
манекени трупів “вбитих” солдатів та офіцерів). На думку психологів, чим
жахливіший вигляд має такий полігон, тим сильніше це впливає на психіку
та “загартовує” її, сприяє подоланню страху в реальних бойових умовах.
Вважається, що солдат повинен не тільки уявляти відповідні умови за
розповідями, а й бачити їх на заняттях, діяти відповідно до умов бою.

Морально-психологічну підготовку організовують та проводять з
урахуванням належності військовослужбовців до певного виду та роду
військ. У ВПС, наприклад, практикують польоти на максимальну дальність,
заправлення в повітрі. Програма включає поодинокі і групові польоти на

малих і гранично малих висотах (30–40 м), що створюють велике емоційне навантаження, підсилюване однотипним ландшафтом місцевості, яке ускладнює орієнтування, і швидкозмінними кліматичними умовами. У ВМС збройних сил ФРН значну увагу приділяють відпрацюванню дій екіпажу у боротьбі за живучість корабля. Такі заняття з бойової підготовки у ВПС і ВМС, як вважають психологи, дуже важливі для підвищення психологічної стійкості особового складу.

Психологічне загартування проводять і в ході занять з фізичної підготовки, на яку виділяють до 15 % навчального часу. На цих заняттях, застосовують елементи змагань, а також виконують вправи, які вимагають рішучості і сміливості, що зміцнює психіку військовослужбовців. Також заохочують проведення позапланових занять, тренувань і змагань з плавання, бігу, гімнастики, а особливо таких видів, які допомагають розвитку вольових якостей та агресивності (боксу, фехтування, різних видів боротьби).

Найефективнішими формами моральної та психологічної підготовки особового складу у бундесвері вважають навчання і маневри. Під час навчань створюють фізичні психологічні навантаження на всі категорії особового складу. Труднощі, фізичні навантаження та незручності, які породжують негативні емоції і стани, активний “противник”, обстановка “бою” – все це дозволяє, на думку військових спеціалістів Бундесверу, як найкраще готувати особовий склад в умовах мирного часу до війни та забезпечити виконання однієї із вимог бойового статуту сухопутних військ бундесверу HDv 102/100: “Підготовка військ має відповідати потребам бойових дій”.

Увага до морально-психологічної підготовки, використання наявного досвіду і досягнень науки, застосування в навчальному процесі нових технічних засобів дають, на думку військових спеціалістів ФРН, значні результати, допомагають підвищенню боєздатності особового складу.

Організацію морально-психологічної підготовки особового складу збройних сил ФРН, методи її проведення постійно вдосконалюють, враховуючи досвід інших країн НАТО.

Організацією морально-психологічної підготовки займається воєнно-психологічна служба (її представниками безпосередньо у військах є психологи у вищих штабах до з'єднань включно і психіатри в санітарних батальйонах, в окружних воєнно-призовних управліннях – психологи, які перевіряють психологічну придатність призовників до служби).

Розкриваючи питання моральної та психологічної підготовки особового складу збройних сил ФРН, необхідно зупинитись на особливостях організації “ідеологічної обробки” особового складу – політичній освіті. У більшості армій розвинених країн світу, політичну освіту особового складу військ (сил) виділяють у самостійний напрям ідеологічної роботи, який вважають пріоритетним.

Основні вимоги до організації політичної освіти у збройних силах ФРН викладені у спеціальних службових документах: Статуті 10/1 “Рекомендації з внутрішнього керівництва” і Статут 12/1 “Політична освіта в бундесвері”. До речі, поняття “політична освіта” в бундесвері у 1973 р. замінило термін “духовна освіта”, який існував раніше.

Загалом, не зважаючи на деякі недоліки, на цей час у збройних силах ФРН система моральної та психологічної підготовки в поєднанні з ідеологічною роботою дозволяє, на думку воєнно-політичного керівництва, забезпечити необхідний рівень морально-психологічного стану, психологічної стійкості особового складу бундесверу до виконання завдань за призначенням, дій в умовах сучасного бою.

Сучасна практика соціально-правового забезпечення у збройних силах Федеративної Республіки Німеччини

Соціально-правове забезпечення збройних сил ФРН призначене для підтримання на необхідному рівні морально-психологічного стану особового складу бундесверу, створення необхідних соціальних та правових умов виконання особовим складом завдань за призначенням.

Воєнно-політичне керівництво ФРН приділяє значну увагу питанням соціально-правового забезпечення: від матеріального стимулювання служби у бундесвері до питань соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в цілому.

Основними напрямками діяльності бундесверу в цій сфері є: турбота про поліпшення матеріального забезпечення військовослужбовців і членів їхніх сімей через удосконалення системи страхування і гуманізацію військової служби, підвищення рівня їх правової захищеності, надання пільг звільненням із військової служби, рідним та близьким загиблих у ході виконання службового обов'язку тощо.

Отже, важливим компонентом соціально-правового забезпечення в бундесвері є правовий захист. Військовослужбовець має різні можливості із захисту своїх прав: користується всіма правами громадянина країни, у разі потреби може зробити заяву, зустрічну пропозицію, звернутися із заявою до воєнного уповноваженого та подати скаргу в установленому порядку. Найефективніша форма захисту прав військовослужбовців, яку практикує особовий склад збройних сил ФРН – звернення в незалежний суд. На початку служби всіх військовослужбовців обов'язково інструктують і консультують відповідні фахівці щодо прав та можливостей захисту.

Суб'єктами правової системи бундесверу є радники командирів із правових питань, яких призначають від дивізії і вище. Крім вирішення всіх

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

службово-правових питань, радники із правових питань допомагають командирам та контролюють заняття з питань права, правового виховання у військових частинах, готують офіцерів з питань воєнного і міжнародного права, дають їм необхідні поради, за сумісництвом є консультантами з правових питань при військових судах (проводять дізнання і висувають звинувачення перед військовими судами в дисциплінарному порядку).

Соціальна служба бундесверу заснована військовослужбовцями і цивільними працівниками міністерства оборони у 1960 році як організація самодопомоги з питань організації відпочинку дітей і вільного часу молоді та пенсіонерів, роботи молодіжних таборів, профілактичних закладів із підтримання здоров'я тощо.

Соціальна служба організована та функціонує при командуванні гарнізонів, разом із радниками командирів з правових питань вирішує завдання соціального обслуговування та консультування командирів з питань виконання ними своїх обов'язків, а також ставлення до військовослужбовців і цивільного персоналу.

Назва "працівник соціальної служби" поширюється у бундесвері і на дипломованих спеціалістів, які надають консультаційну та організаційну допомогу з питань дотримання законів. Працівники соціальної служби адміністративно-господарського управління гарнізону надають військовослужбовцям та членам їх сімей консультаційну допомогу з особистих та сімейних питань.

Службовці адміністративно-господарських інстанцій – "радники із соціальних питань" – консультують діючих і колишніх військовослужбовців, командирів з'єднань і військових частин, військових лікарів з усіх питань соціального права, співпрацюють з ротними фельдфебелями, біржею праці,

службою підвищення кваліфікації, службою постачання військового округу, службою забезпечення та іншими.

Матеріальне забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей командування збройних сил ФРН вважає важливою складовою їх соціальної захищеності. Окрім посадового окладу відповідно до розряду тарифної сітки, всі категорії військовослужбовців отримують різні надбавки: на утримання сім'ї (розмір залежить від кількості дітей і працевлаштування дружини); добові під час навчань і службових відряджень; компенсації за виконання особливо відповідальних службових завдань і робіт у складних умовах; виплат за кожну годину служби у святкові і вихідні дні (у суботу після 13.00 та у неділю); компенсації за піднаймання житла і на транспортні витрати у разі службових поїздок на особистому транспорті; одноразові виплати до різдвяних свят, а також у разі виходу у чергову відпустку.

Додаткові щомісячні надбавки за службу в особливих умовах, що збільшують місячний прибуток виплачують військовим льотчикам, десантникам, військовослужбовцям авіаційно-диспетчерської служби, членам екіпажів підводних човнів, водолазам тощо.

Військовослужбовці бундесверу користуються і певними пільгами під час сплати страхового внеску. Після звільнення в запас відповідно до закону про матеріальне забезпечення офіцерів запасу та офіцерів у відставці вони отримують пенсію, розмір якої залежить від посади, яку офіцер обіймав до звільнення. Крім цього, відповідна категорія військовослужбовців та членів їхніх сімей мають право на безкоштовне лікування.

У збройних силах ФРН офіцер має право на пенсію вже після 10 років служби. Максимальний розмір пенсії 75 % від розміру зарплати при наявності 35 років вислуги.

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Військовослужбовці, які прослужили у збройних силах 12 років, отримують свідоцтво, яке гарантує призначення їх після звільнення на посади чиновників у державному апараті або господарчо-адміністративних органах бундесверу, а також протягом 10 років після звільнення доплату до заробітної плати до рівня грошового забезпечення, яке отримали в останній місяць служби.

Командування збройних сил ФРН постійно піклується про поліпшення соціального та правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Що стосується правового захисту, то радники-консультанти з питань юстиції, федеральний воєнний прокурор з адміністративно-дисциплінарних питань і викладачі права стежать за дотриманням федеральних законів у бундесвері. При органах управління на дивізійному рівні працює близько 2100 незалежних юрисконсультів. Кожен військовослужбовець може оскаржити протиправні дії командира, надіславши скаргу на розгляд вищому начальнику або у воєнно-дисциплінарний суд відповідного адміністративного корпусу. Якщо військовослужбовець не задоволений їх рішенням, то має право протягом місяця звернутися у федеральний адміністративний суд.

Таким чином, вдосконалення системи соціально-правового забезпечення військовослужбовців збройних сил ФРН, надання їм нових матеріальних пільг і постійне збільшення грошового забезпечення допомагають підвищенню престижу військової служби та поліпшенню морально-психологічного стану особового складу у бундесвері.

Сили і засоби військ “психологічної оборони” бундесверу як складова інформаційно-психологічної протидії та захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника

Досвід війн і збройних конфліктів сучасності засвідчує, що в сучасних умовах основним завданням у війні є не знищення збройних сил противника, як це було раніше, а послаблення його морально-психологічного стану.

Штатні підрозділи “психологічних операцій” у збройних силах ФРН були створені наприкінці 50-х років (після створення бундесверу) за вказівкою федерального канцлера, у їх роботі передбачалося використання досвіду ведення підривної пропаганди військами вермахту у роки Другої світової війни.

У 1957 році при головному штабі бундесверу було організовано відділ із ведення “психологічних операцій”, а у квітні 1958 року створено спеціальні сили (належні до військ управління). Спочатку їх називали підрозділами “психологічної війни”, а з 1973 року – підрозділами “психологічної оборони”, щоб приховати від суспільства особливості їх діяльності (послаблення морально-психологічного стану та бойового духу військ противника). Зі створенням спеціальних сил у листопаді 1959 року була сформована 993-тя радіорота (населений пункт Рейнгсдорф, земля Рейнланд-Пфальц), а трохи пізніше – 983-тя рота звукомовлення, випуску і розповсюдження листівок. З часом першу було перетворено у батальйон радіомовлення та передислоковано в м. Андернах (земля Рейнланд-Пфальц), а другу – у батальйон звукомовлення, випуску і розповсюдження листівок (м. Клаусталь-Целлерфельд, земля Нижня Саксонія). У 1981 році з переходом сухопутних сил на нову організаційну структуру (“структура 4”) ці два батальйони було приведено до єдиної організаційної структури (850-й і 800-й батальйони відповідно).

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Сили і засоби “психологічної оборони” – це рід військ сухопутних військ ФРН, який включає органи центрального підпорядкування (навчальний курс “психологічної оборони” при академії бундесверу, академія “психологічної оборони” бундесверу, 801-ша навчальна рота “психологічної оборони”, друкарський взвод) і підрозділи, які належать до складу територіальних військ (800-й і 850-й батальйони, 600-та рота ПСХО).

Щоб готувати кадри для сил “психологічної оборони”, з 1961 року функціонувала навчальна група, яка стала у 1965 році школою, перетвореною у вересні 1987 (рішенням міністра оборони ФРН) в академію “психологічної оборони” (м. Вальдбрель, земля Північна Рейн-Вестфалія). На думку командування бундесверу, її створення має сприяти поліпшенню науково-дослідної роботи за всіма напрямками, навчанню різних категорій військових кадрів, залученню до “психологічної оборони” командного складу, а також наданню кваліфікованої допомоги цивільним фахівцям та організаціям, які займаються аналогічними проблемами.

Академія є основним закладом збройних сил ФРН, призначеним для підготовки кадрів із ведення “психологічної оборони” та організації науково-дослідної діяльності у цій галузі. Вирішення цих питань покладено на постійний склад (офіцерів, унтер-офіцерів і цивільних спеціалістів, разом близько 70 осіб).

Організаційно академія включає командування, штабну групу, три науково-дослідних відділи (аналізу воєнно-політичної обстановки, оцінювання морально-психологічного стану, розроблення теоретичних основ ведення “психологічної оборони”) і два навчальних відділи (цикли).

Командний склад з’єднань і військових частин усіх видів збройних сил проходить обов’язкову підготовку в академії на різних за терміном і тематикою курсах під загальною назвою “Ведення психологічної війни –

одна зі сфер діяльності командира”. Слухачів ознайомлюють з основами її організації і головними принципами проведення, наявними силами і засобами, їх бойовими можливостями. Мета навчання – надати слухачам знання із ведення психологічного впливу на противника в інтересах досягнення успіху у ході бою, а також переконати кожного командира, у необхідності займатися цими питаннями.

Академія готує кваліфікованих спеціалістів офіцерського та унтер-офіцерського складу, яких направляють після закінчення навчання у підрозділи “психологічної оборони”. Щорічно в академії проходять підготовку близько 1,5 тис. осіб. Резерв (близько 1,5 тис. осіб) для цих підрозділів також готує академія. Спеціалісти здобувають знання і набувають практичних навичок із ведення друкованої пропаганди (розроблення, виготовлення і розповсюдження листівок, буклетів, плакатів тощо), використання радіостанцій, звукових та інших засобів, а також порядку збору інформації про морально-психологічний стан особового складу військ противника, суспільно-політичну обстановку, її аналіз і оцінювання.

Батальйони (800-й і 850-й) і 600-та рота є основними підрозділами, які мають вирішувати завдання “психологічної оборони” у мирний та воєнний час. Слід зазначити, що у цих підрозділах підтримують високий рівень укомплектованості особовим складом і технічними засобами.

Батальйони ПсО (800-й і 850-й) призначені для бойового застосування головним чином за планами головнокомандувача ОЗС НАТО, їх чисельність за штатами воєнного часу складає по 800 осіб. Батальйон включає п’ять рот (штабну і забезпечення, радіомовлення, друкарську і дві гучномовних станції).

Рота штабна і забезпечення (22 особи) призначена для забезпечення керівництва підрозділами батальйону у ході вирішення ними поставлених завдань та виконання тилового забезпечення підрозділів у бойових умовах.

Рота радіомовлення (237 осіб) займається підготовкою спеціалістів з питань створення радіопрограм та ведення радіопропаганди серед військ противника, а також з ідеологічної обробки своїх військ і населення. До складу роти входять два взводи: господарчий та радіомовлення (є дві радіомовні станції). Передбачається, що у воєнний час рота для вирішення завдань “психологічної оборони” може задіяти федеральні і земельні радіостанції. На озброєнні роти є мобільна радіостанція потужністю 80 кВт і дальністю дії до 270 км, яка в змозі цілодобово вести радіомовлення російською, польською, чеською, німецькою та іншими мовами. На базі цих радіостанцій можуть бути розгорнуті два комплекти передавальних приладів (радіопередавачів) потужністю 40 кВт кожний і дальністю дії до 70 км.

Друкарська рота (136 осіб) виготовляє листівки і за допомогою спеціальних засобів розповсюджує їх у тилу противника. До складу роти входять три взводи (господарчий, друкарський, повітряних куль). Один взвод повітряних куль протягом 12 год може доставити до цілі понад 1 млн листівок.

Рота гучномовних станцій (90 осіб) готує і здійснює звукову пропаганду на противника, включає п'ять взводів (господарчий і чотири гучномовних станцій) та озброєна 24 гучномовними станціями дальністю дії від 2,5 до 5 км, а також військовими мегафонами.

600-та окрема рота ПсО (264 особи) призначена для підтримання бойових дій, організаційно складається з восьми взводів (господарчого, розроблення листівок, радіопередавачів, друкарського, повітряних куль і трьох взводів гучномовних станцій). На її озброєнні перебувають дві мобільні радіостанції потужністю до 40 кВт, шість мобільних друкарень, три установки запуску повітряних куль (кожна може нести 2600 листівок форматом А5) і 18 мобільних гучномовних станцій дальністю дії від 2,5 до 5 км.

Загальне керівництво силами і засобами ПсО здійснює генеральний інспектор бундесверу через головний штаб бундесверу, у якому з цією метою сформовано відділ ПсО у складі 3-го управління.

Для служби у підрозділах “психологічної оборони” добирають осіб, із досвідом роботи у відповідній цивільній сфері (дикторів, звукооператорів, редакторів, художників, фотографів тощо).

Погляди командування Бундесверу на зміст і ведення “психологічної оборони” (операцій), застосування сил і засобів ПсО викладені у відповідних документах: статутах HDv 100/100 “Управління військами в бою” і HDv 100/200 “Принципи управління сухопутними силами”, а також “Вказівках з ведення психологічної оборони”. Згідно з цими документами метою ПсО є послаблення морально-психологічного стану, бойового духу особового складу противника, його волі до спротиву, створення передумов паніки, зародження сумнівів у доцільності ведення бойових дій, розпалювання протиріч між різними категоріями військовослужбовців і груп (прошарків) населення противника тощо.

На території, зайнятій своїми військами, органи ПсО покликані підтримувати політику НАТО через консолідацію населення навколо воєнно-політичного керівництва блоку.

Як об’єкт психологічного впливу розглядають особовий склад збройних сил противника, відповідних об’єднань, з’єднань і військових частин, окремі категорії і групи військовослужбовців, населення регіону, держави, прошарки суспільства, групи.

Відповідно до положень, прийнятих у НАТО, залежно від масштабу і характеру вирішуваних завдань, а також застосовуваних сил командування бундесверу поділяє “психологічні операції” на такі:

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

стратегічні – розробляють і проводять проти великих військових контингентів противника (усіма засобами, передусім за допомогою радіо- і друкованої пропаганди, із застосуванням державних органів інформації);

тактичні – проводяться проти конкретних військових частин і груп населення противника, які мешкають у певних районах (із застосуванням лише штатних засобів бундесверу);

консолідуючі – спрямовані на протидію ідеологічним і психологічним акціям противника, спрямовані на свої війська і населення.

За оцінками командування бундесверу, на цей час штатна структура, чисельність, рівень підготовки особового складу і технічний стан сил “психологічної оборони” дозволяє виконувати покладені на них завдання.

Діяльність військової церковної служби у Бундесвері

У військовій сфері, як і в інших сферах життя, духовні начала є основою дій і вчинків людини, саморегулятором поведінки. Проте значення свідомості, моралі, психіки людини у військовій справі незрівнянно більші, ніж в інших сферах життя. Ось чому одним із напрямків морально-психологічного впливу у збройних силах ФРН є військово-церковна служба (віруючі у бундесвері складають 60–80 % особового складу).

Військово-церковна служба у збройних силах ФРН є одним із найавторитетніших виховних інститутів, який пройшов випробування часом та бойовим досвідом. Право військовослужбовців на задоволення релігійних потреб було закріплено ще в конституції Веймарської республіки і без змін перенесено в конституцію ФРН.

Ще в серпні 1956 року міністерство оборони підписало директиву 66/1 про організацію військово-церковної служби у збройних силах ФРН. В липні

1957 року було ухвалено закон “Про духовне обслуговування армії”, відповідності до якого діяльність військово-церковної служби фінансує переважно державний бюджет. Керують військово-церковною службою євангельський і католицький військові єпископи. Виконавчими релігійними органами у збройних силах ФРН є управління євангельської церкви у справах Бундесверу та управління католицького військового єпископа, що через деканів військових округів контролюють діяльність понад 300 священиків обох віросповідань.

Міністерство оборони ФРН не чинить тиску на військово-церковну службу під час вирішення релігійних питань, але з адміністративної точки зору виконавчі релігійні органи підпорядковуються особисто міністру оборони. Також при міністерстві оборони створено раду з питань ідеологічної роботи, до складу якої входить 25 осіб – представників політичних партій, підприємців, профспілок, молодіжних організацій, засобів масової інформації, католицької та євангелістської церков. У роботі ради регулярно беруть участь начальник центру ідеологічної роботи, генеральний інспектор бундесверу та інспектори видів збройних сил. Рада є консультативним органом, який розробляє рекомендації та пропозиції з питань посилення ідеологічної роботи у військах та подає їх на розгляд міністру оборони.

Військові священики не є кадровими військовими і в мирний час не зобов’язані носити військову форму. За своїм правовим статусом військові священики прирівнені до державних чиновників. Священики укладають контракт з міністерством оборони терміном на шість – вісім років (його продовження можливе не більш ніж на чотири роки), а потім повертаються до попереднього місця виконання своїх обов’язків. Винятком є військовий генеральний декан, військовий генеральний вікарій і начальники відділів у

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

виконавчих релігійних органах, а також декани військових округів та їх заступники, термін служби яких не обмежується.

Євангельський військовий єпископ, якого призначає Рада євангельської церкви за погодженням із федеральним урядом, надає раді щорічний письмовий звіт про діяльність військово-церковної служби, призначає на посади всіх євангельських священиків бундесверу і контролює їх діяльність. Щорічно євангельський військовий єпископ зустрічається зі своїм католицьким колегою, щоб обговорити актуальні проблеми військово-церковної служби. Крім того, періодично відбуваються зустрічі обох єпископів з міністром оборони. Обов'язком євангельського військового єпископа також є регулярне відвідування військових частин і контроль за виданням церковної літератури, передусім "Солдатського євангельського молитовника", який роздають безкоштовно усім військовослужбовцям.

Євангельська церква періодично проводить семінари військових священиків у військових округах для обговорення теологічних, етичних і політичних проблем. Щорічно дві конфесії військово-церковної служби влаштовують конференції на федеральному рівні.

Католицького військового єпископа призначає папська курія, його основні обов'язки в цілому такі ж, як і у євангельського єпископа.

Священником бундесверу може стати будь-який німецький священик, який відповідає певним вимогам: повинен закінчити теологічний факультет вищого навчального закладу, мати трирічний стаж служби як священик, бути не старшим 35 років і пройти тримісячний термін випробовувань. Особи, призначені священиками, проходять навчання на місячних курсах, де їх ознайомлюють зі специфікою діяльності у збройних силах.

Об'єктом впливу військової церковної служби є всі категорії військовослужбовців, цивільні службовці бундесверу, а також члени їх сімей.

Кожен військовий священик очолює общину кількістю до 1500 осіб. У гарнізонах із невеликою кількістю особового складу на позаштатній основі можуть бути залучені місцеві священики, що укладають з військовим відомством контракт, в якому передбачають умови їх діяльності та порядок оплати. У директиві міністра оборони ФРН 66/1 визначені форми діяльності військових священиків: участь в роботі рад з питань “внутрішнього керівництва” при командирах військових частин, церковні богослужіння та виконання релігійних обрядів, проведення занять з питань моралі, керівництво групами віруючих солдатів, групові та індивідуальні бесіди з військовослужбовцями, участь в організації дозвілля солдатів.

У спілкуванні з рядовим складом основну увагу приділяють проведенню занять “про сутність життя”, для цього відводять 2 год навчального часу щомісячно. Крім того, рядовий склад бере участь у так званих церковних семінарах, які відбуваються, як правило, у спеціальних будинках, що належать військово-церковній службі. Для участі у семінарі солдати отримують короткотермінову відпустку. Священики супроводжують військовослужбовців на навчаннях, під час спеціальних відряджень особового складу за кордон, а у ВМС – під час дальнього плавання. Культовий працівник впливає на офіцерів та унтер-офіцерів не тільки безпосередньо, а й побічно, сприяючи згуртуванню їх сімей: у вихідні дні із сім’ями військовослужбовців проводить бесіди на релігійні теми, перебуває поряд із сім’єю військовослужбовця протягом усього життя, починаючи з обряду вінчання і закінчуючи похованням. Крім того, священник займається організацією церковних свят.

Додатково, відповідно до наказу міністра оборони ФРН, у 1973 році було впроваджено інститут помічника військового священика. За своїм правовим положенням помічник є цивільним службовцем збройних сил. Його обов’язками

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

є ведення діловодства, надання необхідної допомоги священику у ході виконання ним своїх обов'язків, керування службовим автомобілем. Помічниками призначають осіб не старше 35 років, що мають середню освіту і відслужили строкову службу у бундесвері. Термін випробування для кандидатів на цю посаду – півроку.

Діяльність військових священиків поширюється також на військові госпіталі, навчальні і науково-дослідні заклади бундесверу. Наприклад, у Гамбурзькому і Мюнхенському університетах, а також академії збройних сил викладають професори і доценти – спеціалісти у галузі євангельської і католицької теології. Серед викладачів Центру внутрішнього керівництва також є священики. В інституті суспільних наук бундесверу вчені-теологи займаються дослідженням військово-релігійних проблем.

У 1978 році в м. Барсбюттель (передмістя м. Гамбург) був створений католицький інститут теології світу – на цей час єдиний самостійний науково-дослідний заклад військової церковної служби ФРН, завданням якого є вивчення та систематизація літератури з проблеми миру, встановлення контактів з національними і зарубіжними дослідними закладами, які вивчають ці проблеми, проведення теологічних досліджень з означених проблем. План наукової роботи і публікацій, а також бюджет інституту затверджує опікунська рада, якою керує військовий генеральний вікарій.

Однією із функцій військової церковної служби у бундесвері є участь в організації дозвілля військовослужбовців. Цим займаються не тільки священики військових частин, а й благодійні організації – євангельські і католицькі товариства з надання шефської допомоги військовослужбовцям.

Одним із напрямків діяльності католицької військово-церковної служби є турбота про дітей військовослужбовців. З цією метою в 1972 році було створено “Товариство допомоги батькам”, яке займається організацією роботи

католицьких дитячих садків у гарнізонах бундесверу, де немає інших дитячих садків. Таких гарнізонів у бундесвері небагато, відповідно і кількість дітей військовослужбовців, які перебувають під патронатом католицької церкви, не перевищує декількох сотень, проте наявність таких дитячих садків підвищує авторитет католицької церкви.

Для збільшення свого впливу у збройних силах і поліпшення духовного та морального виховання військовослужбовців євангельська і католицька церкви створили у бундесвері організації віруючих солдатів і офіцерів. Об'єднання військовослужбовців євангелістів – товариство ім. Корнеліуса, яке виникло в Німеччині ще на початку XX ст. – має багаті традиції. Його діяльність не припинялась ні в рейхсвері, ні у вермахті. Наприкінці 70-х товариство почало поєднувати не тільки офіцерів, а й усі категорії військовослужбовців. Католицька організація офіцерів у збройних силах ФРН (Кенігштайнський офіцерський гурток) була створена у 1961 році, а в 1982 перейменована в Спілку військовослужбовців-католиків. На цей час спілка нараховує близько 100 первинних організацій та поєднує декілька тисяч солдатів та офіцерів. Основною формою роботи релігійних громад є проведення зустрічей членів первинних організацій, на яких, як правило, присутній військовий священик. На зустрічах обговорюють актуальні політичні і морально-етичні проблеми, вивчають релігійну літературу.

Військово-церковна служба бундесверу підтримує тісні контакти з аналогічними службами збройних сил інших країн, переважно тих які входять до НАТО, а також тих, що межують з ФРН. Це дозволяє віруючим брати участь у міжнародних релігійних зустрічах і семінарах, що передбачають проведення богослужінь та відвідування історичних місць, пов'язаних із розвитком релігії.

Необхідно зазначити, що військово-політичне керівництво ФРН завжди приділяло відповідну увагу релігійному впливу як одній із найефективніших форм духовного та морального виховання солдатів і офіцерів, тому військово-церковна служба має значну державну підтримку. Діяльність священиків у Бундесвері допомагає зміцненню військової дисципліни, поліпшенню ефективності моральної та психологічної підготовки особового складу, готовності військовослужбовців до ведення бойових дій, формуванню сприятливого морально-психологічного стану особового складу, морально-психологічного клімату у військових колективах.

Таким чином, зміст морально-психологічного стану особового складу бундесверу обумовлюють ідеологічний, соціальний, службовий, психологічний і побутовий чинники. Виходячи з цього, загальна система морально-психологічного впливу у бундесвері включає ідейно-виховний вплив, моральну та психологічну підготовку, соціально-правову роботу, а також діяльність військової церковної служби. Усе це додає певної специфіки процесу планування бойових дій, оперативній та бойовій підготовці військ, організації їх бойової діяльності, системі керівництва військовими частинами та з'єднаннями в мирний час та у бойовій обстановці.

Головним суб'єктом морально-психологічного впливу у збройних силах ФРН є командир.

Функції безпосередніх організаторів (координаторів) морально-психологічного впливу у бундесвері виконують визначені за своїм складом, організаційно-штатною структурою та підлеглистю органи, призначені для організації політичних, ідеологічних, інформаційних, психологічних, соціально-правових, культурно-просвітницьких та інших заходів, які можна об'єднати одним поняттям “морально-психологічне забезпечення”.

Морально-психологічний вплив в армії ФРН реалізується на основі концепції “внутрішнього керівництва”. Її психолого-педагогічний зміст виявляється у формуванні у військовослужбовців достатньо міцної мотивації до виконання службових обов’язків, поставлених завдань. Це забезпечується цілеспрямованою роботою відповідних органів, спрямованою на досягнення гарантій поваги до особового складу та забезпечення гуманних відносин у підрозділах; налагодження системи забезпечення військовослужбовців усім необхідним, матеріального і морального стимулювання, соціального та правового захисту; забезпечення високого рівня знань посадовими особами у галузі психології та педагогіки; розвиток ідеї німецької пунктуальності, обов’язковості, надійності та високої культури.

Сильними сторонами морально-психологічного стану особового складу збройних сил ФРН є: високий рівень особистої професійної підготовки військовослужбовців та постійне намагання його поліпшити; гордість військовослужбовців за належність до своєї держави та її збройних сил; відданість традиціям збройних сил та своєї частини; впевненість у своїй зброї, неперевершеність бойової техніки; “військовий практицизм”, кмітливість, технічна культура; високий рівень фізичної підготовки; психологічна готовність до бойових дій.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте особливості організації морально-психологічної підготовки у збройних силах США.
2. Розкрийте зміст, структуру та особливості організації релігійної підтримки у збройних силах США.
3. Розкрийте зміст та особливості організації морально-психологічної підготовки особового складу збройних сил ФРН.

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

4. Розкрийте особливості організації соціально-правового забезпечення в збройних силах ФРН.
5. Розкрийте структуру та основні завдання сил “психологічної оборони” Бундесверу.
6. Розкрийте особливості діяльності військово-церковної служби у Бундесвері.

Рекомендована література:

1. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. – 87 с.
 2. Говоруха В. В., Іллюк О. О. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. – Харків: Військовий інституту внутрішніх військ МВС України, 2002. – 283 с.
 3. Морально-психологічне забезпечення бойової підготовки з’єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України: метод. посіб. / В. І. Алещенко, О. В. Копаниця, В. М. Федічев та ін. – К.: НАОУ, 2000. – 76 с.
 4. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
 5. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України: підручник. – Хмельницький: НАПВУ, 2001. – 448 с.
 6. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
 7. Ягупов В. В. Військове виховання: історія, теорія та методика: навч. посіб. – К.: Graphics Design, 2002. – 560 с.
 8. Ягупов В. В. Військова дидактика: навч. посіб. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2000. – 400 с.
 9. Ягупов В. В. Військова й соціальна психологія: навч. посіб. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2000. – 522 с.
 10. Ягупов В. В. Морально-психологічне забезпечення: курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2002. – 349 с.
-

**2.4. Досвід морально-психологічного забезпечення
бойових дій військ (сил) у ході сучасних локальних війн
та збройних конфліктів**

**2.4.1. Морально-психологічне забезпечення дій багатонаціональних
сил НАТО у Перській затоці (1991–1992)**

Війна у Перській затоці (1991–1992) за своїм розмахом і залученими силами до того часу не мала аналогів в історії і не відповідала жодному відомому стандарту локальних конфліктів.

За даними ряду джерел, багатонаціональні сили антиіракської коаліції налічували 676 130 військовослужбовців, 1 740 бойових літаків, 3 673 танки, БТР і БМП, 147 бойових кораблів. На території Туреччини було дислоковано 42 літаки зі складу угруповання ВПС НАТО.

Збройні сили Іраку мали в регулярних військах 510 тис. осіб (у резерві – 480 тис., у народному ополченні – 850 тис.), 510 бойових літаків, 5,500 танків, БТР і БМП, а також 15 бойових кораблів.

Безпосередньо у бойових діях, у різних видах забезпечення брали участь військові або тиллові частини і підрозділи збройних сил 28 держав антиіракської коаліції. У цілому 36 держав прямо або побічно були залучені в діяльність коаліційних сил у Перській затоці. Щодня війна обходилася державам коаліції в 1 млрд доларів, у тому числі на боєприпаси усіх видів витрачалося 500 млн доларів.

У ході війни морально-психологічне забезпечення бойових дій проводили за такими напрямками:

ведення психологічних операцій;

моральна та психологічна підготовка особового складу багатонаціональних сил.

Важливою складовою бойових дій багатонаціональних сил у зоні Перської затоки стало проведення широкомасштабних психологічних операцій (ПсО). Психологічні операції вели за двома напрямками:

зовнішньополітичний – забезпечення підтримання контрзаходів багатонаціональних сил щодо Іраку, зміцнення позицій антиіракської коаліції і послаблення агресора;

безпосереднє інформаційно-пропагандистське забезпечення бойових дій – посилення психологічного тиску внаслідок погіршення бойової обстановки, що, на думку відповідних фахівців, мало погіршувати морально-психологічний стан населення та особового складу збройних сил противника, знижувати його боєздатність.

Одним із головних напрямів психологічних операцій, особливо на етапі підготовки до бойових дій, стала стратегічна дезінформація, тобто переконання світової громадськості у необхідності заходів, здійснюваних американським керівництвом. Для цього поширювали чутки про наявність в Іраку величезної кількості запасів хімічної і навіть бактеріологічної зброї, а також планів її застосування, наводили значно перебільшені дані про чисельність іракського угруповання і т. ін. Крім того, необхідно було ввести в оману іракське керівництво щодо термінів початку проведення операції багатонаціональних сил.

Для виконання цих стратегічних завдань психологічна війна проти Іраку була спрямована на те, щоб підірвати його військову могутність формуванням невпевненості у власних силах і введенням керівництва країни в оману щодо намірів багатонаціональних сил.

Так, ще на початковому етапі конфлікту (серпень 1990 р.) командування багатонаціональних сил у районі Перської затоки звернулося до президента і міністра оборони США із доповідною запискою, в якій наполягало на проведенні психологічної операції на усіх рівнях для сприяння виконанню поставлених завдань. Іншими словами, психологічна операція за значущістю і розмахом порівнювалася з військовою операцією.

У результаті президент США підписав три секретних директиви, які визначали порядок організації і ведення ПсО на весь період іраксько-кувейтської кризи. Ці документи регламентували об'єднання зусиль майже

усіх національних засобів масової інформації, розвідувальних служб (як військових, так і цивільних), науково-дослідних інститутів, що займаються проблемами арабського Сходу, психологів, а також армійських органів ПсО із складу багатонаціональних сил. У директивах були визначені основні напрями, а також форми і методи ведення ПсО. Головне завдання психологічної війни усередині Іраку полягало в тому, щоб підірвати довіру населення країни до президента Саддама Хусейна, переконати іракців у безперспективності спротиву США і їх союзникам, дезінформувати іракського лідера та іракське військове командування про плани дій американських військ у районі Перської затоки, підтримати рух опору в Кувейті, надати допомогу опозиційним силам в Іраку.

Для виконання цих завдань передбачалося проведення активної пропаганди за допомогою цілодобового радіо- і телемовлення та розповсюдження листівок над позиціями іракських військ та у їх тилу. Для координації дій сил, які залучали до ПсО, безпосередньо при штабі командування збройних сил США у Саудівській Аравії було створено робочу групу, укомплектовану спеціально підготовленими офіцерами, з покладанням на неї відповідальності за проведення психологічних дій, акцій та операції в інтересах багатонаціональних сил в цілому.

Однією із форм роботи цієї групи була радіопропаганда на всіх рівнях, спрямована на формування світової думки, а також громадської думки особового складу і населення Іраку.

Події в зоні Перської затоки підтвердили, що силам коаліції вже з перших годин початку операції “Буря в пустелі” вдалося захопити стратегічну ініціативу та досягти повної несподіваності для противника. У результаті керівництво Іраку, а разом з ним і громадськість інших країн, виявилися повністю дезорієнтованими щодо справжніх термінів початку

повітряних нальотів, реальних планів антиіракських сил. Це, на думку ряду аналітиків, і є одним із доказів тієї величезної ролі, яку відіграє один із різновидів психологічної війни – стратегічне дезінформування, що проводиться на усіх рівнях від державного до армійського.

Так, приблизно за місяць до дня “Ч” (15 січня) на офіційний Багдад був спрямований потік інформації з “компетентних американських джерел” про те, що багатонаціональні сили будуть готові до “нічної” війни лише на початку березня, а до “денної” – у кращому разі до середини лютого. Це підтверджували у численних коментарях у різних друкованих виданнях, програмах радіо і телебачення. “Достовірні відомості” просочувалися і в місця дислокації іракських військ каналами кувейтських розвідслужб, їх “ненавмисно” називали у ході ефірних передач антиурядовими радіостанціями, що ведуть мовлення з території Саудівської Аравії.

Пік “дезінформаційної війни” припав на останні чотири передвоєнні дні, якраз після того, як в Білому домі було остаточно визначено дату початку військової операції проти Іраку – 12 січня. “Закінчення термінів ультиматуму щодо виведення іракських військ з Кувейту не означає автоматичного вступу США у війну”, – зазначала за декілька годин до першого американського нальоту телекомпанія Ей-Бі-Сі, коментуючи причину проведення екстреної наради Радою національної безпеки. Агентство преси (АП) із посиланням на “секретні джерела” у Вашингтоні, уточнило, що президент США “ще не прийняв рішення щодо війни з Іраком”, і “кожен новий день дає Багдаду можливість уникнути війни”.

Для кращого прийому радіостанцій, які діяли в інтересах багатонаціональних сил, на території Кувейту й Іраку, в Саудівській Аравії були встановлені особливо потужні ретранслятори, що забезпечували цілодобове мовлення арабською мовою.

Радіопропаганду проводили у тісній взаємодії з підрозділами радіоелектронної боротьби, які мали завдання із придушення трансляцій “Радіо Багдада”. За задумом робочої групи з ПсО при штабі американського командування в Саудівській Аравії, 150 тис. радіоприймачів і ретрансляторів, розповсюджених серед населення й особового складу іракської армії, вже перед початком повітряної війни повинні були приймати інформацію радіозасобів коаліції багатонаціональних сил.

Відповідно до коаліційного плану взаємодії в інтересах ведення радіопропаганди радіостанція Бі-Бі-Сі у перші ж дні бойових дій збільшила час мовлення арабською мовою з 3 до 10,5 годин на добу, для чого була створена спеціальна група з 80 осіб.

Саме цілеспрямований потік дезінформації, як вважають багато аналітиків, остаточно сплутав карти іракського військово-політичного керівництва, що не очікувало настільки інтенсивного початку війни (за лічені години на військово-економічні об’єкти було скинуто тисячі тон боєприпасів великої руйнівної сили).

При цьому коаліційні засоби “інформаційної пропаганди” значно перевершували іракські як за технічним рівнем і мобільністю, так і за рівнем професійної підготовленості фахівців. Іракські органи ПсО були зорієнтовані на стереотипи ірано-іракської війни, проте колишній досвід примітивних та однобоких інформаційно-пропагандистських матеріалів просто не спрацьовував у новій ситуації. Коаліційні експерти, яким вдалося поговорити з іракськими військовополоненими, одностайно говорили про скарги на обмежену інформованість щодо ходу бойових дій, деяку “невизначеність і невпевненість”, “ізолюваність” від польових штабів і командирів, труднощі з їжею і медичним обслуговуванням. Безперервні повітряні нальоти союзницьких сил поступово привели до того, що багато солдатів та офіцерів

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

відчували жах вже при наближенні літаків противника, втрачали самоконтроль і поводитися абсолютно неприродно. Психологи при американському контингенті називали цей синдром “аерофобією”.

Намагаючись максимально впливати на іракських військовослужбовців, що було особливо важливо напередодні наземної операції, органи психологічних операцій коаліційних сил розгорнули широку кампанію з “остаточної деморалізації” передових підрозділів в окупованому Кувейті.

У ході повітряних рейдів ВПС коаліції на розташування особового складу іракської армії були скинуті десятки мільйонів листівок, доставлених у Перську затоку зі США і Європи. Наприклад, тільки 31 січня 1991 року було поширено 5 млн листівок за допомогою 50 літаків і вертольотів, а також артилерійських частин морської піхоти США. Ефективність друкованої продукції високо оцінили самі представники противника. За словами командира однієї з іракських дивізій, “листівки за силою дії на морально-психологічний стан солдатів поступалися лише повітряним бомбардуванням”, 70 % іракських військовослужбовців, захоплених у полон, під час опитування підтвердили, що саме листівки вплинули на їх рішення здатися в полон. І це, незважаючи на наказ розстрілювати будь-кого, у кого буде знайдена листівка противника.

У листівках не лише повідомляли про “істинний стан справ” на фронтах і в тилу, а й давалися детальні рекомендації, як потрібно здаватися в полон, “посилено” інтерпретували різні висловлювання іракського президента наприклад, його заяву про те, що “Ірак, без сумніву здобуде перемогу у разі застосування при потребі деяких видів зброї масового ураження”). У спеціально розроблених листівках, а згодом і в радіо матеріалах, призначених для іракських військ, “доступно і красномовно” роз’яснювалося, що використання такої зброї відіб’ється бумерангом на іракських військовослужбовцях, що перебуватимуть

між двох вогнів – власним і американським, викликаним “акцією розплати у відповідь на покарання злочинця”. При цьому вдало розігрували тезу, що понад 20% іракських військовослужбовців не забезпечені індивідуальними засобами захисту від зброї масового враження.

Зміст листівок, за оцінками саудівських фахівців, вирізнявся “лаконічністю і простотою”: вони невеликі за форматом, не бояться води і прямих сонячних променів, їх мова доступна і проста, а стиль викладення – “відвертий та щирий”. Разом з листівками досить часто розповсюджували малогабаритні радіоприймач, які забезпечували прослуховування радіопередачі лише на фіксованих частотах “антиіракських радіостанцій”.

Під час бойових дій широко використовували можливості гучномовних станцій, встановлених на автомобілях високої прохідності або вертольотах: 66 груп із гучномовними засобами були додані командирам військових частин та підрозділів по усьому фронту дій сухопутних військ США для їх тактичної підтримки та заклику іракських військовослужбовців до здавання у полон. Гучномовні станції застосовували також для введення в оману противника стосовно переміщень частин багатонаціональних сил і їх дислокації.

Необхідно зазначити, що у ході операції “Буря в пустелі” органи психологічних операцій ВПС США мали додаткове завдання – аналізувати матеріали багдадських ЗМІ і програм іракських органів психологічної війни, отримані за допомогою різних засобів перехоплення інформації. Записуючи і ретельно обробляючи отриману інформацію, досвідчені фахівці знаходили в ній немало цінних матеріалів, які потім використовували двояко, частину негайно передавали в оперативні штаби для об’єктивного контролю за результатами повітряних рейдів багатонаціональних сил, частину ж “досліджували” органи психологічних операцій для підготовки суто контрпропагандистських передач.

Організація радіо- і телепропаганди стала одним з основних компонентів ведення ПсО органами багатонаціональних сил. Напередодні операції Пентагон спільно із представниками органів ПсО багатонаціональних сил розробив так звану “інструкцію для журналістів” із 60 пунктів, відповідно до якої вводилася заборона на поширення інформації, яка могла деякою мірою розкрити стратегічні й оперативні плани коаліції чи показати негативні моменти в поведінці військовослужбовців багатонаціональних сил. Обмежувалася свобода пересування кореспондентів і репортерів у розташуванні багатонаціональних сил. Ці заходи дозволили маніпулювати громадською думкою і поширювати явну дезінформацію.

Таким чином, аналіз окремих складових психологічної війни в період проведення операції “Буря в пустелі” підтверджує, що питаннями дії на психіку і морально-психологічний стан особового складу противника займалися не лише спеціальні інститути, що вивчають проблеми поширення інформаційної продукції. Якщо американські засоби ПсО використовували переважно проти частин і підрозділів противника, державні засоби масової інформації залучали для доведення “потрібної” інформації до цивільного населення країн-учасниць конфронтації, а також до громадян інших держав та регіонів. Із таким “розподілом повноважень” органи психологічних операцій увійшли і в завершальний (наземний) етап війни зі звільнення Кувейту.

Напередодні наступу та у ході його ведення у складі багатонаціональних сил (як правило, у підрозділах американських піхотинців) активно діяли так звані “пропагандистські точки”. Використовуючи пересувні гучномовні станції, у тому числі на вертольотах, вони вели “обробку” іракських військовослужбовців: передачі готували з урахуванням “реального рівня морально-психологічного стану” особового складу військ противника, вели доступною арабською мовою.

Значну увагу органи психологічних операцій приділяли роботі з військовополоненими. Спільно із бойовими підрозділами було організовано конвоювання їх до спеціально підготовлених інженерними частинами багатонаціональних сил таборів – величезних наметових містечок із системою життєзабезпечення й охорони. Були повідомлення, що відразу ж після звільнення з полону частина колишніх військовополонених Іраку (після відповідної обробки) влилася в ряди учасників народних антисаддамівських виступів.

У цілому наявна інформація про діяльність органів ПсО багатонаціональних сил у системі організації та ведення бойових дій свідчить про високий рівень їх професійної підготовленості, навченості координувати свою роботу зі штабами та службами для зниження рівня боєздатності іракського військового угруповання.

Таким чином, комплексна дія на населення й особовий склад армії Іраку у ході ПсО багатонаціональних сил сприяла виконанню бойових завдань із мінімальними втратами у живій силі і техніці.

Цікавим є досвід роботи з питань підтримання морально-психологічного стану особового складу багатонаціональних сил антиіракської коаліції у ході операції “Буря в пустелі”.

Так, військово-політичне керівництво обох сторін вважало морально-психологічний стан військовослужбовців найважливішим складовим елементом бойового потенціалу частин і підрозділів на кувейтському ТВД. Для цього проводили різноманітні заходи впливу на свої війська та війська противника.

Специфіка ситуації полягала в тому, що коаліційне керівництво завдяки військово-технічній перевазі мало більше можливостей із формування моральної стійкості своїх військ, а також впливу на психіку особового складу іракської армії. Динаміка зміни морально-психологічного стану коаліційних сил у цілому не мала різких перепадів і стрибків, чому насамперед сприяла

підтримка світового суспільства щодо намірів альянсу в конфлікті, а також переконаність переважної більшості військовослужбовців багатонаціональних сил у правочинності місії.

Зміни морально-психологічного стану іракських військ були протилежними: спостерігалась стійка тенденція до деградації більшості іракських військ на кувейтському операційному напрямі, деморалізація не лише передових частин, а й військової еліти Багдада – Республіканської гвардії. Саме цей чинник є одним із вирішальних під час визначення конкретних етапів проведення операції “Буря в пустелі”.

Американські аналітики вказують на те, що перевага в “повітряній війні” дозволила командуванню США не лише розпочати виконання оперативних завдань у глибині іракської території, а й зняти психологічне навантаження з особового складу підпорядкованих підрозділів. На їх думку, психологічний дискомфорт американської армії багато в чому загострився через тривале очікування розвитку подій і “рутинне бойове навчання” у специфічних умовах спекотного пустельного клімату.

Повітряні рейди проти Іраку та бойові успіхи льотчиків викликали почуття задоволення у пригніченої частини солдатів і офіцерів американського контингенту. Більше того, численні інтерв'ю з пілоти та обслуговуючим персоналом, інформація про “колосальні втрати” Іраку посилювали ейфорію у американських військовослужбовців та відчуття святості обраних ними принципів.

Загальний піднесений настрій коаліційного угруповання у цей період дозволив американському командуванню значною мірою нейтралізувати почуття страху і безвихідності перед можливим застосуванням Іраком зброї масового ураження. Стереотипи “упевненості та фізичної переваги” відсунули на задній план можливі труднощі сухопутної фази.

Ейфорія американського “бліцкригу” відобразилася на сторінках газет і екранах телевізорів: засоби масової інформації всіляко перебільшували “необмежені можливості” американської бойової техніки і “непохитну силу волі” людей, яким вона була надана.

Проте з часом через зазнані втрати і за відсутності ознак повного знищення систем управління іракських військ ейфорія спала, що вимагало внесення термінових коректив у морально-психологічний стан особового складу багатонаціональних сил.

Розуміючи можливість зниження рівня морально-психологічного стану особового складу через затяжні бої в повітрі і на суші, воєнно-політичне керівництво США розробило серію конкретних заходів. Спочатку були встановлені жорсткі обмеження на діяльність засобів масової інформації в районі бойових дій, потім до складу підрозділів американського контингенту були введені досвідчені психіатри, які спільно зі штатними психологами допомагали усувати стреси, що несприятливо впливали на особовий склад в умовах війни. Традиційним методом роботи були індивідуальні та групові бесіди, у ході яких невимушено, але цілеспрямовано кожному військовослужбовцеві навіювали, що успіх нинішньої місії залежить від нього самого, від чіткого дотримання вимог “кодексу поведінки” тощо. Такі бесіди у поєднанні з психологічним тестуванням, як вважають американські фахівці, сприяли збереженню у військовослужбовців самоконтролю у критичних ситуаціях, гарантували холонокровність і витримку у напруженій обстановці бою.

Процес зміцнення морально-психологічного стану військовослужбовців не міг бути успішним і ефективним без виявлення чинників, які провокували антивоєнні настрої в армійському середовищі. За висновками американських психологів, це вплив зовнішніх “подразників” та “внутрішня специфіка” тобто умови, у яких перебуває військовослужбовець.

По-перше, пацифістські настрої, джерелом яких було 100-тисячне американське угруповання, передислоковане до Саудівської Аравії з ФРН. На особовий склад угруповання ще до відправлення у Перську затоку вплинули антивоєнні настрої, поширені серед німецького населення, а також зміст розповсюджених брошур та яскравих буклетів, де викривалися злочинні цілі війни як такої, а особливо війни на Близькому Сході, багатому на нафту. Характерно, що напередодні направлення до Саудівської Аравії понад 350 американських військовослужбовців звернулися в різні німецькі інстанції із запитом проконсультувати їх з приводу “можливого ухилення” від відправлення в район, розташований поза сферою діяльності НАТО. Зрештою понад 100 осіб дезертирували, а 500 написали рапорти за командою з проханням про звільнення від служби. За три дні до завантаження в літаки військово-транспортної авіації особовому складу угруповання було суворо наказано перебувати на території військових частин, щоб уникнути “небажаних наслідків”. З цього приводу експерти вказують, що лише загроза 5-річного тюремного ув’язнення утримала тоді багатьох американців від рішучих форм вираження свого протесту.

Другою групою американських військовослужбовців, схильною до навіювання пацифістських настроїв, виявилися резервісти, загальна чисельність яких у Саудівській Аравії перевищила 70 тис. осіб. За даними Пентагону, у резервних частинах на території США, призначених для направлення в район бойових дій, неодноразовими були самовільні відлучки і дезертирства на знак протесту проти війни на Близькому Сході. З початком бойових дій у цих підрозділах було виявлено численні факти розповсюдження магнітофонних записів із піснями антивоєнного змісту. Були випадки небажання виконувати накази командирів і начальників через їх “антигуманність”.

По-друге, особовий склад деяким чином змістив акценти в основному мотивуванні американської присутності в Саудівській Аравії. Гасло “Ми тут, щоб битися з ворогом!” ніяк не поєднувалося із повідомленнями органів багдадської пропаганди про велику кількість жертв серед мирного населення у ході бомбардувань іракських об’єктів. Ця тенденція особливо проявилася після визнання американським командуванням факту загибелі сотень мирних жителів через пряме попадання бомб в одне із бомбосховищ в іракській столиці.

По-третє, серед особового складу військ США поширювалося почуття підвищеної стурбованості характером можливих бойових дій на суші через спробу іракських військ захопити саудівське місто Расель-Хафджи, після чого солдати, за оцінками військових психологів, все частіше почали відчувати дискомфорт внаслідок можливих зухвалих і неочікуваних рейдів іракських підрозділів у глибину розташування американських військових частин.

Негативний психологічний вплив на особовий склад американських військ чинили також телевізійні репортажі з Багдада, в яких показували військовополонених із слідами побиття. Деякі військовослужбовці, крім того, засуджували війну як несправедливу з боку Сполучених Штатів та їх союзників. На морально-психологічний стан особового складу негативно впливали і розповіді солдатів зі спеціальних команд, призначених для збору трупів з поля бою.

Почуття страху викликали повідомлення про терористичні акти, вчинені за вказівкою С. Хусейна, проти контингентів багатонаціональних сил у Саудівській Аравії. Усього з початку бойових дій було відомо про 70 фактів вчинення або спроб вчинення терористичних актів. Частково особовий склад заспокоювало те, що американське командування спільно з ЦРУ створило спеціальний підрозділ по боротьбі з тероризмом у районі Перської затоки.

Зважаючи на комплекс проблем, а також важливість збереження високого морально-психологічного стану у американських військовослужбовців, до активної роботи в зоні Перської затоки були залучені разом із психологами інформаційні та соціологічні служби Пентагону. На американські та інші англомовні контингенти розпочали мовлення чотири мобільних радіостанцій (найпопулярніша з них – “Щит пустелі”). Для прослуховування радіопередач серед солдатів і офіцерів розповсюдили декілька тисяч мініатюрних радіоприймачів. Для пропаганди у своїх військах почали використовувати також можливості пересувних гучномовних станцій.

Під час організації радіопередач широко застосовували в'єтнамський досвід підготовки радіоматеріалів. Слова з ефіру мали підтримувати життєвий тонус військовослужбовців, їх душевний комфорт на рівні звичайних армійських буднів, щоб кожен офіцер не почувався “обтяжено та ізольовано”, а підтримував постійний зв'язок із зовнішнім світом.

У цьому контексті уміло підбирали музичні блоки, значну частину часу відводячи для популярних патріотичних пісень США та інших країн. “Війна без музики неможлива” – говорили військовослужбовці італійського контингенту журналістам радіо “Панорама”. Постійно підтримували зворотний зв'язок із слухачами, як правило, даючи вичерпні відповіді на усі поставлені ними питання.

Позитивно поставилися американські військовослужбовці до рішення адміністрації і військового відомства щодо увічнення пам'яті тих, хто брав участь у війні на Аравійському півострові. Так, наказом міністра оборони США від 21 лютого 1991 року солдатів і офіцерів, які перебували на військовій службі після 2 серпня 1990 року, нагороджували медаллю “За службу в інтересах національної оборони”. Факт запровадження цієї медалі американські військовослужбовці розуміли як “жест високого визнання”

народом і урядом США тієї величезної ролі, яку відіграють американські збройні сили й “американський патріотизм” у сучасному світі. Незабаром у військах був оголошений наказ командувача багатонаціональних сил про збір “експонатів” для майбутнього музею “кувейтської військової кампанії” з метою “пропагування героїзму американських військовослужбовців”.

Позитивні емоції у американських військовослужбовців також викликало рішення Білого дому про повне або часткове звільнення особового складу, який перебував у Саудівській Аравії, від сплати податків на прибутки.

Незважаючи на проблеми, можна зробити цілком аргументований висновок, що морально-політичний стан американських військовослужбовців, які брали участь в операції “Буря в пустелі”, характеризувався високим рівнем сформованості та вираженою тенденцією до стабілізації. Окремі негативні моменти, що виникали, негайно та успішно нейтралізовували умілою організацією роботи спеціальних органів і служб, а пасивність іракської оборони, повна безпорадність Багдада у повітрі і на морі лише сприяли формуванню у американських військовослужбовців стійких моральних і психологічних якостей.

Доречно зазначити, що “високий бойовий порив” протягом усієї операції підтримувався і в підрозділах інших держав коаліції, ґрунтуючись на тих же об’єктивних чинниках динаміки кризової ситуації. Нечисленні за складом групи фахівців регулярно вели спостереження, фіксуючи навіть мінімальні відхилення від “стандартного рівня” морально-психологічного стану певної категорії особового складу, а також військового підрозділу в цілому, узагальнювали виявлені недоліки і вносили пропозиції щодо їх швидкого усунення. Так, на думку британського командування, важливу роль у підтриманні належного морально-психологічного стану військовослужбовців національного контингенту

відігравали свіжа преса і спеціальні передачі англійських радіостанцій, тому штаб британського угруповання приклав максимум зусиль для розгортання на території Саудівської Аравії трьох ретрансляторів Бі-Бі-Сі.

Ефективним засобом підтримання психічної рівноваги та подолання стресів здавна у збройних силах Великобританії вважалася релігія. “Війна за своєю суттю не краще місце для божественних настанов, – стверджували капелани. Проте думка про те, що в будь-яку хвилину ти можеш розлучитися з життям, робить свідомість солдата більше схильною для слів і повчань священика”.

Розуміючи “корисність” релігійної дії в умовах “кувейтського ТВД”, командування британського контингенту та інших країн вжило рішучих заходів для додаткового постачання в регіон декількох десятків тисяч екземплярів Біблії і літератури на релігійну тематику.

Таким чином, динаміка змін морально-психологічного стану особового складу воюючих сторін у ході війни у Перській затоці у цілому визначалася двома тенденціями: зростанням переконаності американських військовослужбовців і їх союзників по коаліції у морально-психологічній перевазі над противником, підвищенням їх мотивації до участі в бойових діях, підкріпленої пропагандистськими та інформаційними службами багатонаціональних сил, а також падінням морального та бойового духу особового складу іракських військ, розвитком депресивних явищ, психологічною пригніченістю, зниженням їх полоностійкості до нульової відмітки.

2.4.2. Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) збройних сил Російської Федерації

Нині у збройних силах Російської Федерації відбуваються важливі перетворення: набирає сили військова реформа, реалізація якої нерозривно пов'язана з вирішенням комплексу найважливіших практичних завдань військового будівництва, серед яких морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил), метою якого є підготовка свідомості і психіки особового складу до виконання бойових завдань.

Проблеми морально-психологічного забезпечення діяльності військ у збройних силах Російської Федерації опрацьовують фахівці Головного управління виховної роботи збройних сил Російської Федерації, наукові та науково-педагогічні працівники Воєнного університету, Воєнної академії імені М. В. Фрунзе, Академії Федеральної Прикордонної служби, Академії Генерального штабу Росії, про що свідчать навчальні, навчально-методичні посібники, методичні розробки, наукові роботи тощо.

Аналізуючи доступні російські джерела, а також оглядові і тематичні статті в періодичних виданнях, можна зазначити, що проблема зміцнення моральної та психологічної стійкості особового складу збройних сил Російської Федерації є на сьогодні не тільки важливою справою, а й актуальним завданням, вирішуваним у процесі морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) збройних сил.

Зміст і конкретні завдання морально-психологічного забезпечення у збройних силах Росії викладені у Бойових статутах, Настанові з морально-психологічного забезпечення операцій (бойових дій), наказі міністра оборони Російської Федерації від 1996 року “Про удосконалення морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах Російської Федерації” та

інших директивних документах.

Морально-психологічне забезпечення у збройних силах Російської Федерації поряд із бойовим, тилowym і технічним із 1993 року належить до основних видів забезпечення. Його безпосередніми організаторами є органи виховної роботи збройних сил Російської Федерації, які під керівництвом командирів (начальників) та при взаємодії зі штабами й іншими органами військового управління підтримують морально-психологічну стійкість особового складу до ведення успішних бойових дій у будь-якій обстановці.

Так, наприклад, у бригаді є спеціальні посадові особи з виховної роботи: заступник командира бригади з виховної роботи; офіцер із суспільно-державної підготовки та інформування; офіцер із соціальної роботи та профілактики правопорушень; психолог; офіцер із організації дозвілля – начальник клубу; інструктор по роботі з сім'ями військовослужбовців.

У лінійних батальйонах (дивізіонах), ротах (батареях) є штатні заступники командира з виховної роботи.

Органи виховної роботи у ході реалізації рішень командира на бій, мети і завдань морально-психологічного забезпечення конкретних бойових дій виконують необхідні функції та вирішують складні питання підтримання і нарощування морально-психологічної переваги над противником. Крім того, до їх компетенції належать такі питання: аналіз суспільно-політичних і психологічних умов виконання підрозділами бойових завдань; відпрацювання пропозицій командира з морально-психологічного забезпечення бойових дій; планування основних заходів морально-психологічного забезпечення та їх практичне виконання.

Морально-психологічне забезпечення у мирний та воєнний час зберігає свою єдність в головному, але суттєво відрізняється за змістом, формами та методикою.

У мирний час – це комплекс узгоджених заходів, здійснюваних державою, військовим керівництвом, командирами (начальниками), структурами виховної роботи та штабами, із забезпечення морально-психологічного стану збройних сил та населення Росії для формування у особового складу армії та флоту, усього населення країни свідомості, психології та моралі захисників Вітчизни, виховання відповідних переконань, норм, правил, принципів поведінки та дій.

У бойових умовах головним завданням морально-психологічного забезпечення є недопущення деморалізації своїх військ, збереження їх моральної та психологічної стійкості.

В основу методології організації та проведення усього комплексу заходів морально-психологічного забезпечення покладено державно-патріотичну ідеологію, загальнонаціональну ідею, яка базується на наявних у російському суспільстві традиціях і національних цінностях, із залученням досягнень сучасної науки.

Морально-психологічне забезпечення – самостійний вид забезпечення діяльності військ (сил), що, як визначено керівними документами, включає: інформаційно-виховну роботу; психологічну роботу; воєнно-соціальну роботу; культурно-дозвільну роботу; протидію та захист військ від інформаційно-психологічного впливу противника.

Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил) збройних сил Російської Федерації залежить, як записано у бойових статутах і настанові з морально-психологічного забезпечення, від конкретного бойового завдання та умов його виконання, а також вимог, викладених у розпорядженнях та директивах вищого командування, задуму та рішення командира на майбутні бойові дії, а також від морально-психологічного стану військ.

Саме тому доречно розглянути особливості організації морально-психологічного забезпечення дій російських військ у ряді воєнних кампаній, які велися на території Російської Федерації за активною участю російських збройних сил.

Особливості морально-психологічного забезпечення бойових дій федеральних військ у воєнній кампанії 1994–1999 років

Після розпаду Радянського Союзу та появи на карті світу нових держав на території Російської Федерації, особливо в регіонах із переважанням мусульманського населення, розпочалися процеси підвищення свого національного статусу із послабленням диктату Москви (Башкирія, Татарстан) до повного відокремлення від Росії та створення незалежної держави (Чечня). Особливого загострилися зазначені події у Чеченській Республіці.

На початку 90-х років XX ст. склалася ситуація, коли Росія повинна була або погодитися із власною дезінтеграцією і, як наслідок, розпадом, або застосувати силу, як це трапилось в Чечні.

Усвідомлюючи неможливість введення в республіці режиму надзвичайного стану (через відсутність легітимних органів влади, здатних забезпечити його виконання, уся влада була в руках Джохара Дудаєва), Президент Росії Б. М. Єльцин 9 грудня 1994 р. видає Указ № 2166 “Про заходи щодо припинення діяльності незаконних збройних формувань на території Чеченської Республіки й у зоні осетино-інгушського конфлікту” і доручає уряду використовувати всі наявні у розпорядженні держави засоби для забезпечення державної безпеки, законності, прав і гарантій громадян, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, роззброювання незаконних збройних формувань. На виконання цього указу уряд Російської Федерації прийняв відповідну постанову № 1360, у

якій зазначалось, що у разі неможливості вилучення зброї та бойової техніки міністерству оборони доручається знищити її. Загалом участь збройних сил у ліквідації внутрішніх джерел воєнних загроз не суперечить основним положенням Воєнної доктрини Росії. Отже, цим указом були поставлені завдання військам із проведення військової операції території Чеченської Республіки.

За даними різних джерел, угруповання федеральних військ нараховувало до 23 тис. осіб (для порівняння – в операції з депортації чеченців та інгушів у 1944 р. брало участь угруповання військ чисельністю близько 200 тис. осіб).

Об'єднаному угрупованню федеральних військ протистояли:

збройні сили Чеченської Республіки, на озброєнні яких була бронетехніка й авіація;

незаконні збройні формування – загони, створені на релігійному ґрунті (ваххабітсти), загони найманців, загони та полки самооборони (народного ополчення) чисельністю до 1000 осіб з легкою стрілецькою зброєю та протитанковими засобами.

Одночасно із прийняттям рішення на застосування військових частин та з'єднань федеральних військ в операції із роззброєння незаконних збройних формувань у Чеченській Республіці постало питання морально-психологічного забезпечення дій військ, формування моральної та психологічної готовності особового складу до виконання завдань за призначенням.

Відділ виховної роботи Північнокавказького військового округу визначив основні напрямки діяльності командирів, штабів, органів виховної роботи для вирішення цих завдань.

Вже за підсумками перших боїв було організовано роботу із поглибленого вивчення морально-бойових якостей особового складу для виявлення осіб із психологічною нестійкістю, потенційних панікерів та дезертирів. Так, психологи

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

частин провели опитування й анкетування, які дозволили скласти чітку картину про особовий склад та організувати індивідуальну роботу з підлеглими.

Важливим напрямком діяльності структур виховної роботи був аналіз морально-психологічного стану особового складу і вироблення рекомендацій командирам (начальникам) щодо його підтримання на рівні, необхідному для якісного виконання бойових завдань.

Основними формами роботи офіцерів з виховної роботи були такі:

надання практичної допомоги безпосередньо у частинах та підрозділах (на початку грудня 1994 р. офіцери відділу виховної роботи Північнокавказького військового округу були відряджені в частини, які готувалися до участі в операції й постійно працювали в них);

роз'яснення особовому складу поставлених перед військами завдань, доведення до військ директивних вказівок з організації морально-психологічного забезпечення дій частин і підрозділів, а також довідково-інформаційних матеріалів, роз'яснення військовослужбовцям законності і правової обґрунтованості їх дій у зоні конфлікту. Ця робота значно ускладнювалася через відсутність у командирів, офіцерів-вихователів чіткої інформації щодо майбутніх завдань бойових дій та невизначеність правового статусу дій федеральних військ у Чечні;

формування і підтримання у особового складу впевненості у своїх силах, зброї, бойовій техніці, командирах і товаришах. Робота з оцінювання можливостей противника була ускладнена відсутністю достовірних даних про противника і його можливості;

постійне відстежування та аналіз суспільно-політичної обстановки як в цілому у республіці, так і в районах бойових дій, роз'яснення її особовому складу. Робота була значно ускладнена через відсутність офіційної, державної

інформації, а також брак матеріалів у центральній пресі про ситуацію в республіці, тому основний наголос було зроблено лише на поширення матеріалів про історію розвитку взаємин Чечні з Росією.

Поряд із цим встановлювали взаємодію з органами виховної роботи Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації, повітряно-десантних військ та інших військових формувань.

У підготовчий період у частинах, крім традиційних форм роботи (занять із суспільно-державної підготовки, бесід, інструктажів тощо), значну увагу приділяли індивідуально-виховній роботі, а також суспільно-політичному, бойовому й оперативному інформуванню особового складу.

Проте, незважаючи на проведену роботу, під час штурму Грозного значна кількість військовослужбовців не розуміла того, що війна вже почалася.

У ході висування військ у район м. Грозного командирам та офіцерам-вихователям федеральних військ не вдалося сформувати правильного та чіткого уявлення про противника, а думка про простоту перемоги над ним призвела до легковажності, втрати пильності, розхлябаності і зрештою до невиправданих втрат серед особового складу та невиконання бойових завдань.

Яскравим прикладом такої поведінки особового складу можуть слугувати бойові дії 131-ї омсбр, яка під час новорічного штурму Грозного пройшла через усе місто, без втрат вийшла у район залізничного вокзалу та зайняла його. Уявна простота перемоги дезорганізувала командирів та підлеглих. Вважаючи, що завдання виконане, люди розслабилися і втратили пильність: не виставивши бойової охорони, залишили техніку, а самі розійшлись по привокзальній площі, за що жорстоко поплатились. Зібравши сили, бойовики завдали по бригаді потужного удару. Протягом доби особовий склад 131-ї омсбр та 81-го мсп, що прибув на допомогу, перебували під ураганим вогнем артилерії, мінометів і протитанкових засобів бойовиків. Солдати й офіцери постійно відбивали удари

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

ворога, але лише незначній частині особового складу вдалось прорвати кільце оточення і наступного дня вийти з нього. Така безпечність дорого коштувала. Зневага до противника, необачність зумовили невиправдані втрати у живій силі і техніці.

Вже перші сутички з противником спричинили невпевненість і пригнічений стан особового складу, що не був готовий до важких морально-психологічних навантажень бойових дій: вбити противника, бути свідком загибелі товариша, спостерігати за ураженням бойових машин тощо. Завзятий опір чеченських бойовиків виявив низький професіоналізм не лише солдатів та молодших командирів, а й офіцерів і навіть вищого керівництва.

Загалом на той час морально-психологічний стан російських військ бажав би бути кращим. Холод, постійні обстріли, безсонні ночі, відсутність матеріального забезпечення, антиармійські настрої в державі, відверто непатріотична поведінка деяких депутатів Державної Думи, а також елементарний страх за своє життя стали причиною нервових зривів і самогубств серед солдатів та офіцерів. Командувач угруповання генерал Л. Рохлін розповідав про це так: “У групі федеральних військ “Північ” у результаті мінометного обстрілу практично всі військові частини, які входили до угруповання, втратили своїх командирів. Найскладніша ситуація склалася після поранення командира 74-ї омсбр. У зв’язку з цим я викликав до себе заступника командира бригади й командира першого батальйону і поставив їм завдання щодо утримання найважливіших об’єктів, пообіцявши подати їх до нагород та вищих посад. У відповідь замкомбрига заявляє, що готовий звільнитися, але командувати не буде. І відразу пише рапорт. Пропоную комбатові: “Давай ти...”. “Ні, – відповідає, – я теж відмовляюся”. Це був найважчий удар для мене. Сил і так не вистачало, а тут ціла бригада залишилася без управління...”

За таких умов психологічне напруження долали організацією наполегливої роботи усіх ланок – командирів, штабів, органів виховної роботи – зі згуртування військових колективів, формування взаємної довіри, забезпечення психологічної сумісності, формування навичок взаємодії, і лише згодом ця робота стала давати результати.

У січні – лютому 1995 р. штаби й органи виховної роботи посилено працювали над поліпшенням морально-психологічного стану військ. Через ведення бойових дій в умовах міст та населених пунктів, особовий склад з'єднань і військових частин діяв не у складі основних сил, а дрібними підрозділами, що спричинило надмірну втому, додаткові фізичні та психологічні навантаження, занепокоєння та пригнічення. Внаслідок цього у багатьох воїнів притупився інстинкт самозбереження, деякі солдати й офіцери зовсім не реагували на розриви бомб і снарядів, постріли снайперів і т. ін.

У ході боїв за м. Грозний як ніколи актуальним став особистий приклад командирів, вплив їх позитивного, мужнього вчинку, тому призначення офіцерів і, особливо наголосимо, вихователів на найвідповідальніші та небезпечні для життя ділянки, дало позитивні результати.

У міру втягування військ в активні бойові дії в січні 1995 р. частими стали ухилення офіцерського складу від виконання своїх обов'язків. Так, траплялися випадки, коли офіцери під приводом сімейних обставин (хвороба дружини, дітей і т. ін.) намагалися уникнути участі у бойових діях.

Через зазанані втрати навесні 1995 р. бойовики змінили тактику дій, трансформували великі за чисельністю частини у невеликі самостійні партизанські загони. Змінилася і психологія дій незаконних збройних формувань: не маючи можливості кардинально вплинути на ситуацію, в основу своєї поведінки бойовики поклали мотив помсти за загиблих рідних без дотримання будь-яких правил і законів, що обумовило надзвичайну напруженість

та жорстокість бойових дій на півдні Чечні. Крім того, у цей період посилилася дисципліна у незаконних збройних формуваннях, внаслідок запровадження покарання за законами шаріату у разі провини.

Змінилася психологія і особового складу федеральних військ. Не маючи політичної та інформаційної підтримки з боку керівництва країни, втрачаючи бойових товаришів від нескінченних провокацій бойовиків, які уникають помсти під видом мирних жителів, військовослужбовці озлоблювалися та часом допускали неправомірні дії щодо місцевого населення.

Підтвердження цьому ми знаходимо у спогадах генерала Трошева: “Приблизно після цих подій місцеві жителі почали ешелонувати федеральні війська на свій лад. Перший “ешелон”, говорили вони, переважно б’є бойовиків і ділиться з місцевим населенням консервами та сухарями (це переважно підрозділи міністерства оборони). Другий “ешелон” нічим не ділиться, але в дім не заходить, доки про всяк випадок не кине гранату (це переважно підрозділи внутрішніх військ МВС РФ). Третій “ешелон” проходить село з великими сумками через плече та забирає у місцевих жителів все цінне (переважно це міліція)”.

З цієї причини значну увагу приділяли питанням недопущення випадків мародерства, безчинств щодо місцевого населення, інших військових злочинів. Цю роботу проводили у тісній взаємодії з органами військової юстиції, а також виховними структурами МВС, парашутно-десантних військ та інших силових структур, особовому складу доводили положення Женевської конвенції, статутів та інших законодавчих актів РФ.

Через те, що деяка частина військовослужбовців федеральних військ у ході бойових дій потрапила у полон до бойовиків, у військах виникла потреба роз’яснення особовому складу особливостей поведінки в полоні, способів звільнення з нього тощо.

Одним із важливих заходів, здійснюваних командуванням авіаційних частин щодо забезпечення належного морально-психологічного стану особового складу, була якісна та своєчасна організація пошуку й порятунку льотчиків із підбитих літаків і вертольотів.

Як зазначалось в офіційних документах, лише на кінець лютого 1995 р. командуванню об'єднаного угруповання вдалося досягти змін у поведінці особового складу: почуття обов'язку й дисциплінованості стало притаманним для більшості військовослужбовців, які перебували на передових позиціях. Проте основним завданням морально-психологічного забезпечення залишалось постійне відстежування та поглиблений аналіз морально-психологічного стану особового складу військових частин і підрозділів, які перебувають у зоні бойових дій, а також частин, що прибули до Чечні на доукомплектування військ. Дослідження виявили значні відмінності у морально-психологічному стані особового складу, що брав участь у бойових діях, і прибулих військовослужбовців, а також особового складу частин забезпечення. Зокрема неоднозначним виявилось ставлення військовослужбовців до участі в майбутніх заходах: безпосередні учасники бойових дій схвалювали надзвичайні заходи, вжиті російським керівництвом, а прибулі – навпаки.

На підставі аналізу надалі було організовано роботу з особовим складом передусім тим, який прибував на доукомплектування військ. З урахуванням набутого бойового досвіду в роботу органів виховної роботи було внесено суттєві корективи. Організуючи заходи морально-психологічного забезпечення, насамперед ураховували фактори, які негативно впливали на морально-психологічний стан військовослужбовців і якість проведеної роботи. Так, великі втрати під час звільнення м. Грозного підірвали віру військовослужбовців у можливості своєї зброї і бойової техніки, у правильність

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

командирських рішень. У цих умовах серйозну увагу було приділено узагальненню й поширенню бойового досвіду підрозділів та окремих військовослужбовців, які найуспішніше діяли в боях за м. Грозний, досвіду офіцерів та прапорщиків, що брали участь у бойових діях в Афганістані.

Зі зміною тактики дій у місті командири та офіцери-вихователі, перебуваючи серед особового складу, інформували його про зміни бойової обстановки, доводили відомості про характер дій противника, уточнювали бойові завдання. Для цього в усіх підрозділах було організовано щоденне бойове інформування особового складу, налагоджено доставку газет у кожний підрозділ, а також доукомплектовано підрозділи технічними засобами виховання, насамперед телевізорами, радіоприймачами, фотоапаратурою, музичними інструментами тощо.

Основною формою морально-психологічного забезпечення у бойових умовах залишалась індивідуальна робота із військовослужбовцями під гаслом “офіцер завжди поруч”. Військовослужбовцям постійно прищеплювали впевненість у своїх силах та можливостях, думку про повну відповідальність командирів за їх життя.

У ході кампанії також була розгорнута активна робота з місцевим населенням. Відділ виховної роботи Північнокавказького військового округу разом із розвідуправлінням розробив, роздрукував та поширив за допомогою авіазасобів листівки із закликами не допускати присутності бойовиків у населених пунктах. Ця робота була досить ефективною і дозволила звести до мінімуму втрати особового складу під час бойових дій у населених пунктах.

Певну роль у підтриманні морально-психологічного стану особового складу відіграла гуманітарна допомога, яку надавали державні органи і громадські організації російським військовим.

Особливе місце посідала робота із представниками комітетів солдатських матерів і батьками військовослужбовців, які прибували у зону бойових дій щоб одержати інформацію про своїх дітей або забрати їх додому. Для роботи з ними спеціально створили інформаційний центр, де працювали офіцери виховних структур усіх округів, флотів і МВС. Оперативність роботи центру дозволила до мінімуму звести випадки самовільного залишення частин військовослужбовцями й запобігти негативному впливу представників деяких громадських організацій.

На кінець 1995 року органам виховної роботи федеральних військ у зоні бойових дій вдалося організувати культурно-дозвільне забезпечення частин і підрозділів: виступи окружних ансамблів пісні і танцю, артистів філармонії, представників естради, колективів художньої самодіяльності. У частинах було розгорнуто польові автоклуби, організовано показ кіно- та відеофільмів.

Протягом усієї кампанії важливою формою інформаційного впливу з боку чеченців залишалася друкована пропаганда. Крім офіційного органу Чеченської Республіки – щотижневої газети “Ічкерія”, яка була головним втілювачем ідей продовження збройного опору федеральній владі, у багатьох населених пунктах поширювалися й інші видання. Виражаючи де-юре інтереси уряду національного відродження або комітету національної згоди, такі видання регулярно розміщували на своїх сторінках матеріали тенденційного, а часом і відверто антиросійського змісту. Інформаційна служба Чечні не менш активно використовувала у своїх інтересах можливості ЗМІ і на міжнародному рівні. Висока ефективність такої інформаційно-пропагандистської кампанії підтвердилася тим, що у лютому 1995 року крім 15 тис. бойовиків проти російських військ діяло вже, за різними даними, близько 30–40 тис. так званих народних ополченців.

На цьому тлі російська інформаційна кампанія мала неідеальний вигляд. За даними досліджень, 55 % публікацій у державних та громадських

ЗМІ були антиросійськими, а офіційна інформація, що виходила із Міноборони, склала менше 5 % усієї кількості повідомлень, пов'язаних із подіями у Чечні.

Відзначаючи високу інформаційну активність з боку керівництва Чечні, можна зробити висновок, що масоване й багаторівневе використання Грозним інформаційних можливостей у власних інтересах вплинуло на хід конфлікту і стало об'єктивною передумовою для припинення бойових дій восени 1996 р. і початку мирного діалогу в рамках переговорного процесу. Окремі спроби федерального керівництва спрямувати інформаційний потік у свій бік результатів не дали. У зв'язку з цим, як свідчать результати соціологічних досліджень, близько 80 % особового складу не розуміло необхідності наведення конституційного ладу у Чечні силовим методом.

Загалом російські війська у Чечні зіштовхнулись із якісно новими обставинами, принципово нетиповою для них оперативною обстановкою, яку можна охарактеризувати як широкомасштабний внутрішній збройний конфлікт з ознаками локальної війни. Характер і масштаби цього конфлікту вимагали залучення в зону бойових дій, крім внутрішніх військ та підрозділів МВС, значного угруповання сухопутних військ, застосування артилерії та авіації під час проведення спеціальних операцій.

Дії федеральних військ на перших етапах кампанії були шаблонними, не мали невідомих чи неочікуваних для бойовиків прийомів та способів ведення бою. Плануючи бойові дії, командування російських військ часто не дотримувалось вимог бойових статутів, а в більшості випадків навіть ігнорувало їх, тому мало величезні втрати серед особового складу та бойової техніки (за різними джерелами за весь період кампанії загинуло та пропало безвісти більше 6 тис. військовослужбовців).

Таким чином, аналіз ефективності морально-психологічного забезпечення, конкретної роботи з людьми свідчить, що прийняття недостатньо обґрунтованих управлінських рішень не дозволило командуванню федеральних військ забезпечити необхідний рівень морально-психологічного стану особового складу та всебічну готовність військовослужбовців до виконання бойових завдань.

Морально-психологічне забезпечення контртерористичної операції об'єднаного угруповання військ Російської Федерації на території Чечні у 1999–2000 роках

Внаслідок поспішного виведення у 1996 році федеральних військ із території Чечні росіяни змушені були залишити значну кількість озброєння та бойової техніки. Це сприяло уряду Аслана Масхадова у відновленні регулярних збройних сил та інших силових структур, що стало однією з причин проведення повторної військової операції на території Чечні.

Нова фаза бойових дій, яка розпочалась у середині 1999 року, на відміну від попередньої, характеризувалася значним підвищенням якості всебічної підготовки кампанії з боку федеральних військ.

На відміну від першої (невиразної) кампанії, друга, (1999–2000 рр.), мала назву контртерористичної операції. Цілями операції були:

ізоляція зони бойових дій, недопущення поповнення бандформувань зброєю, бойовою технікою, боєприпасами та іншими матеріальними засобами з-за кордону;

забезпечення власної безпеки військ;

боротьба із диверсійно-розвідувальними групами (ДРТ);

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

ведення антидиверсійної та розвідувальної діяльності у тилу незаконних збройних формувань тощо.

Найменування операції як контртерористичної досить точно відображало сутність бойових дій під час другої кампанії в Чечні, яскраво виражала її політичне підґрунтя і, можна сказати, стала ідеологічним підґрунтям морально-психологічного забезпечення другої кампанії.

Так, на відміну від кампанії 1994–1996 рр., морально-психологічне забезпечення в період підготовки до проведення контртерористичної операції було спрямоване на роз'яснення військовослужбовцям воєнної та суспільно-політичної обстановки в регіоні, мети та завдань проведення операції, визначених Президентом Російської Федерації; підготовку офіцерського складу, офіцерів виховних структур до здійснення морально-психологічного забезпечення у бойових умовах; формування моральної та психологічної готовності особового складу до бойових дій; забезпечення безперервного інформування особового складу, узагальнення і поширення бойового досвіду, найефективніших способів і прийомів боротьби з противником, популяризації героїчних вчинків особового складу, прояву турботи про своєчасне заохочення військовослужбовців, подання до державних нагород тощо.

Метою морально-психологічного забезпечення контртерористичної операції було формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу на рівні, необхідному для ефективного виконання завдань у складній різко змінюваній бойовій, суспільно-політичній та інформаційно-психологічній обстановці. Основні завдання спрямовувались на формування необхідних бойових і психологічних якостей військовослужбовців, підтримання військової дисципліни, організованості й порядку, постійне інформування особового складу з питань державної політики зі встановлення та підтримання миру на Північному

Кавказі, забезпечення психологічної стійкості та соціального захисту військовослужбовців.

На відміну від попередньої кампанії, морально-психологічне забезпечення контртерористичної операції планували і здійснювали диференційовано з урахуванням завдань та характеру майбутніх бойових дій. Під час виконання бойових завдань основні зусилля морально-психологічного забезпечення були спрямовані на підтримання необхідного морально-психологічного стану особового складу, мобілізацію його на ведення активних рішучих дій, подолання почуття страху в умовах масованих обстрілів з боку бойовиків і надзвичайних психологічних та фізичних навантажень під час дій у гірській місцевості.

Під час планування, організації та проведення заходів морально-психологічного забезпечення широко застосовували наявний бойовий досвід, а також враховували недоліки першої кампанії.

Організаційно-управлінська діяльність командування об'єднаного угруповання військ щодо морально-психологічного забезпечення бойових дій передбачала перебування у межах нормативно-правового поля, суворе дотримання вимог спеціальних нормативних документів та виконання заходів інформаційно-виховної, психологічної, військово-соціальної, культурно-дозвільної роботи, захисту військ від інформаційно-психологічного впливу противника.

Інформаційно-виховна робота була спрямована на роз'яснення особовому складу звичаїв народів Північного Кавказу, національних традицій та відносин, що склалися між ними. Формами цієї роботи були: індивідуальні і групові бесіди, мітинги, зустрічі з ветеранами, священиками, старійшинами, місцевим населенням, станичниками. У підрозділах було організовано роботу бойового та інформаційного активу. Так, за офіційними даними штабу федеральних військ, з особовим складом регулярно проводили заняття із суспільно-державної підготовки (один раз на тиждень по 1 год); щоденне інформування у підрозділах

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

протягом 15–20 хв, а на пунктах управління – 10–15 хв. Досить часто особовий склад в умовах бою інформували шляхом індивідуального спілкування “від позиції до позиції”. Усього у військах об’єднаного угруповання налічувалось понад 1,6 тис. груп суспільно-державної підготовки, крім того, позаштатні інформаційні групи були у з’єднаннях (до 10 осіб), частинах (до 5 осіб), підрозділах (з-поміж підготовлених сержантів або солдатів 2-го року служби). До того ж в інтересах інформаційно-виховної роботи серед особового складу об’єднаного угруповання військ було налагоджено взаємодію з державними органами влади, громадськими організаціями і традиційними релігійними конфесіями. Недоліки та прорахунки такої роботи у ході першої кампанії були переважно враховані та виправлені з початком контртерористичної операції.

Новим напрямом морально-психологічного забезпечення у ході контртерористичної операції стало інформаційне забезпечення роботи з місцевим населенням. Для цього до комендатур, розгорнутих у звільнених населених пунктах Чечні та районах м. Грозного, було спрямовано шість польових автоклубів, які разом з інформаційним та культурно-дозвільним обслуговуванням військовослужбовців вели агітаційно-пропагандистську роботу на місцях. Ця робота була організована у тісній взаємодії з об’єднаною редакцією друкованих та електронних ЗМІ, розгорнутою на території Чеченської Республіки.

Отже, російським військам вдалося під час організації контртерористичної операції більшою мірою, ніж у першій кампанії, використати можливості військової преси, радіо й телебачення.

Новим та важливим для органів військового управління стало створення єдиної системи оперативного інформування військ на базі сучасних інформаційних технологій.

Так, для ефективного інформаційного забезпечення діяльності об’єднаного угруповання військ у червні 2000 р. у пунктах постійної дислокації 42-ї мсд були

розгорнуті експериментальні приймальні комплекти інформаційного каналу “Военный вестник”. Який діяв на базі загальноросійського інформаційного каналу при Управлінні справами Президента Росії.

Не менш важливим фактором підтримання належного морально-психологічного стану особового складу, як і під час першої кампанії, була гуманітарна допомога, масово надавана російським військовим адміністративними органами та громадськими організаціями.

Психологічну роботу під час другої кампанії вели штатні та додані сили і засоби, спрямовуючи її на формування у особового складу психологічної стійкості, готовності до ведення бойових дій, зниження психогенних втрат, надання психологічної допомоги і проведення заходів психологічної реабілітації на базі чотирьох стаціонарних, семи польових центрів, а також у полкових пунктах психологічної допомоги та реабілітації. У медичних ротах з'єднань та військових частин функціонували групи психологічного здоров'я, у підрозділах – групи психологічної підтримки. За відгуками командування військових частин та підрозділів федеральних військ, добре зарекомендували себе рухомі групи психологічної допомоги.

Особливо слід відмітити, на відміну від першої кампанії, якість організації заходів військово-соціальної роботи. Так, постановами Уряду Росії були встановлені додаткові грошові виплати військовослужбовцям, що безпосередньо беруть участь у бойових діях. Крім того, час фактичної участі в бойових діях зараховували у вислугу років (трудовий стаж) для призначення пенсій з розрахунку один місяць за три.

У ході бойових дій багато військовослужбовців одержали поранення, тому керівництво вжило ряд заходів, спрямованих на надання матеріальної допомоги їх родинам. Так, відповідно до розпорядження Уряду Російської Федерації було встановлено розміри матеріальної допомоги для відшкодування збитків родинам

поранених за проїзд та проживання у місцях лікування військовослужбовців. Слід зауважити, що зазначені пільги визначено у нормативних документах, виданих у 1999 році до початку активної фази контртерористичної операції.

Культурно-дозвільну роботу вже з самого початку проводили із використанням сил і засобів частин та з'єднань об'єднаного угруповання військ при активній участі військових і цивільних установ культури. Найбільшим успіхом користувалися виступи концертних бригад професійних і самодіяльних артистів з майже усіх військових округів та флотів. Так, у вересні – жовтні 1999 року силами концертних бригад було проведено понад 100 концертів. Але особливості ведення бойових дій у горах вносили певні корективи і в цю роботу. Так, наприклад, у ході бойових дій в одному із гірських районів Чечні під час організації культурно-дозвільної роботи особливо гостро відчувалась віддаленість від основних закладів культури, відсутність будинків офіцерів та клубів військових частин, а недостатньо розвинена дорожня мережа створювала значні перешкоди та обмежувала маневр сил і засобів культурно-дозвільної роботи.

Контртерористична операція ще раз підтвердила набутий у роки Великої Вітчизняної війни досвід, що після припинення участі особового складу в бойових діях організація і проведення культурно-дозвільних заходів із військовослужбовцями сприяє зміцненню військової дисципліни, згуртуванню військових колективів, створює умови для активної психологічної релаксації та реабілітації особового складу.

У питаннях захисту військ від негативного інформаційно-психологічного впливу противника командуванню федеральних військ вдалося досягти інформаційної переваги в районі проведення операції руйнуванням систем управління та зв'язку в Чечні. Так, наприклад, в інтересах захисту особового складу випускали аркуші-попередження із закликами до військовослужбовців

щодо посилення пильності та розповідями про жорстокість і підступність ворога. Такі заходи супроводжували всі етапи операції російських військ: від розгортання угруповання на Північному Кавказі до завершення масштабних бойових дій.

У ході другої кампанії акценти в інформаційному та інформаційно-технічному забезпеченні багато в чому змінилися. Державним ЗМІ вдалося створити у населення Російської Федерації своєрідний “античеченський синдром”.

Отже, морально-психологічне забезпечення контртерористичної операції 1999–2000 рр., на відміну від попередньої, проводилось організовано, враховуючи набутий досвід та прорахунки. Основу морально-психологічного забезпечення контртерористичної операції складали заходи інформаційно-виховної, психологічної, військово-соціальної, культурно-дозвільної роботи та захисту військ від інформаційно-психологічного впливу противника.

Завдяки цілеспрямованій роботі командирів, офіцерів-вихователів, психологів у підготовчий період та у ході бойових дій у особового складу вдалося сформувати почуття готовності до виконання бойових завдань, відповідальності за своє життя, життя товаришів та поставлене бойове завдання.

Таким чином, аналіз і критичне осмислення досвіду морально-психологічного забезпечення дій федеральних військ у ході двох кампаній у Чечні дозволили сформулювати деякі висновки.

Обидві кампанії показали, що особовий склад до ведення бойових дій потрібно готувати, у тому числі і з морально-психологічної точки зору. Недооцінювання цього аспекту, помилки та прорахунки у підготовці з'єднань, частин і підрозділів, безумовно, призводять до поразок, великих людських жертв і втрат. При цьому головну увагу необхідно приділяти всебічній підготовці особового складу до виконання конкретного бойового

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

завдання з урахуванням специфіки регіону, морально-психологічного стану та бойової навченості своїх військ і військ противника.

Важливою складовою діяльності військ як у ході підготовки, так і під час виконання бойових завдань є морально-психологічне забезпечення. Досвід ведення бойових дій під час обох кампаній свідчить, що його ефективність здебільшого залежить від правильного визначення мети, завдань, змісту, на підставі яких організовують морально-психологічне забезпечення дій військ.

Бойові дії російських військ на Північному Кавказі засвідчили, що морально-психологічне забезпечення дає ефективний результат лише за умов його якісної організації, дотримання командирами, штабами та органами виховної роботи певної технології управління, а також за наявності налагодженої системи дій органів та посадових осіб, які відповідають за формування у особового складу високих моральних та психологічних якостей, необхідних для виконання бойових завдань.

Систему морально-психологічного забезпечення необхідно створювати завчасно в усіх ланках управління, основні зусилля командирів, штабів та органів виховної роботи зосереджувати безпосередньо в підрозділах, що виконують бойові завдання.

Аналіз бойових дій показав, що необхідно розробляти та впроваджувати у практику морально-психологічного забезпечення систему заходів інформаційно-виховної, психологічної, військово-соціальної, культурно-дозвільної роботи та захисту військ від інформаційно-психологічного впливу противника. При цьому особливу увагу необхідно приділяти і питанням морально-психологічного впливу на війська та населення противника. До цієї діяльності органи виховної роботи мають готуватися заздалегідь, вивчаючи та аналізуючи суспільно-політичну й економічну, демографічну, національно-етнічну, релігійну, політичну ситуацію у районі майбутніх бойових дій,

морально-психологічний стан та бойовий вишкіл військ противника, звичаї і традиції місцевого населення, готувати пропагандистські матеріали тощо.

Особливості морально-психологічного забезпечення контртерористичної операції в Республіці Дагестан

На початку і в ході операції із ліквідації терористичних угруповань загальна обстановка на території Дагестану і навколо нього була вкрай складною, що зумовило особливі вимоги до планування, організації та здійснення морально-психологічного забезпечення.

Метою морально-психологічного забезпечення операції було формування та підтримання у особового складу належного морально-психологічного стану, необхідного для ефективного виконання бойових завдань у складній та різко змінюваній бойовій, суспільно-політичній та інформаційно-психологічній обстановці. Це вимагало вирішення таких основних завдань:

досягнення морально-психологічної переваги над противником;

підтримання правопорядку і військової дисципліни у підрозділах та військових частинах у ході виконання бойових завдань, забезпечення психологічної стійкості особового складу;

надійного захисту військ і населення від інформаційно-психологічного впливу противника.

Морально-психологічне забезпечення планували і здійснювали диференційовано, залежно від мети і характеру бойових дій та завдань, вирішуваних військовими частинами та з'єднаннями. При цьому враховували морально-психологічний стан особового складу та рівень його навченості, зокрема рівень гірської підготовки. Роботу із військовослужбовцями проводили,

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

виходячи з того, що 75 % офіцерів і прапорщиків десантних підрозділів мали бойовий досвід, яким ділилися з іншими учасниками операції. У підрозділах спеціального призначення комплектували спеціальні групи за такими критеріями: високий професіоналізм, психологічна сумісність, бойовий досвід (38 % офіцерів і прапорщиків, 15 % солдатів і сержантів контрактної служби мали досвід бойових дій у гарячих точках). В інженерних підрозділах основну увагу приділяли особистій відповідальності військовослужбовців за якісне інженерне обладнання позицій та інших об'єктів, розмінування населених пунктів і доріг. Особливу увагу приділяли роботі із державними органами, громадськими і релігійними об'єднаннями, а також населенням республіки й учасниками народного ополчення. Під час спільного виконання завдань із частинами та підрозділами інших військ, військових формувань і органів Російської Федерації відбувався обмін інформацією про суспільно-політичну та інформаційну обстановку, робився прогноз її розвитку. Планування заходів морально-психологічного забезпечення бойових дій відбувалося з урахуванням попереднього бойового досвіду. Узгоджувався порядок роботи з місцевим населенням.

Вирішення завдань морально-психологічного забезпечення досягали виконанням заходів інформаційно-виховної, психологічної, військово-соціальної і культурно-дозвільної роботи та захисту військ і населення від інформаційно-психологічного впливу противника.

Інформаційно-виховну роботу проводили з урахуванням особливостей Північнокавказького регіону, де обстановка змінювалася так динамічно, що не завжди вдавалося провести необхідну моральну та психологічну підготовку особового складу до майбутніх бойових дій. У таких випадках за ініціативою командирів та офіцерів структур виховної роботи перед

військовослужбовцями виступали офіцери, які мали досвід бойових дій у горах.

Під час операції раз на тиждень проводили заняття із суспільно-державної підготовки, а також щоденне інформування особового складу (у підрозділах – 15–20 хв, на пунктах управління 10–15 хвилин). Ті, хто безпосередньо брав участь у бойових діях, нерідко отримували інформацію прямо на позиції.

У проведенні заходів інформаційно-виховної роботи з особовим складом брали участь начальники оперативних груп з'єднань і полків, офіцери штабів і виховних структур. Зокрема на запасному пункті управління Північнокавказького військового округу двічі на день перед початком службових нарад командири військових частин і офіцери штабу протягом 10–15 хв переглядали телепередачі про положення в Республіці Дагестан і отримували інформацію про характер дій наших військ. Щодня офіцери штабу контролювали організацію служби і надавали допомогу у проведенні виховної роботи в підрозділах, виділених для охорони аеродрому, вертолітного майданчика, у вартах, а перед виконанням маршів проводили інструктаж начальників колон і командирів підрозділів.

В інтересах агітаційно-пропагандистської роботи у взаємодії з Міністерством у справах національностей, зовнішніх зв'язків та інформації Дагестану було налагоджено тиражування листівок, звернень до військовослужбовців Збройних Сил і населення, доставку у війська місцевих періодичних видань, у яких до 90 % матеріалів були присвячені підтримці дій об'єднаного угруповання військ. Через засоби масової інформації до військовослужбовців Збройних Сил, жителів республіки із закликом дати відсіч екстремістам постійно зверталися члени Держради, депутати Народного зібрання, багато громадських організацій і рухів Дагестану: Союз письменників, Міжнародний фонд Шаміля “Масліат”, дагестанське відділення

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

Всеросійського ісламського конгресу та інші. Активно застосовували такі форми виховної роботи: індивідуальні і групові бесіди, мітинги, зустрічі з ветеранами, духовенством і місцевим населенням.

У той же час не повною мірою були використані можливості військового друку, радіо і телебачення щодо доведення до військ і громадськості бойових успіхів, пропагування мужності і героїзму тих, хто відзначився у боях. На початковому етапі відчувалася нестача інформаційно-довідкового матеріалу про регіон, суть мусульманської течії – ваххабізму, а також тактику дій незаконних збройних формувань та особливості виконання завдань в умовах гірської місцевості.

Психологічна робота була спрямована на формування у особового складу психологічної стійкості і готовності до ведення бойових дій, зниження психогенних втрат, надання психологічної допомоги і проведення заходів психологічної реабілітації. У результаті понад 80 % особового складу угруповання на другу-третю добу участі в бойових діях адаптувалися до бойових умов, навчилися основним способам самозахисту. Разом з тим після закінчення бойових дій 90 % військовослужбовців страждали на невротичні розлади сну, у 60 % відзначалися неврози нав'язливих станів.

Аналіз психогенних втрат серед учасників бойових дій показав, що понад 70 % отримали бойові психічні травми, лікування яких потребувало застосування комплексу психореабілітаційних заходів, у тому числі спільними зусиллями психологів і медиків. Проводилися заходи силами розгорнутого на базі військового госпіталю у Буйнакську центру психологічної допомоги і реабілітації, штатних пунктів аналогічного призначення.

Досвід організації психологічної роботи у ході операції підтвердив необхідність її проведення безпосередньо в бойових порядках, на рівні батальйонів

(дивізіонів), а також удосконалення системи взаємодії психологів виховних структур із фахівцями медичної служби, органів бойової підготовки, кадрів і комплектування.

Основні зусилля військово-соціальної роботи були зосереджені на реалізації встановлених законодавством Російської Федерації, наказами міністра оборони гарантій і пільг військовослужбовцям та членам їх сімей як однієї з умов підтримання належного морально-психологічного стану військ. Особи, відповідальні за цю роботу, роз'яснювали особовому складу, яких заходів вживає Уряд Російської Федерації і Міністерство оборони для соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей; постійно вивчали і прогнозували соціальну обстановку у військових колективах; оперативно реагували на скарги і заяви, своєчасно оформляли пільги військовослужбовцям, які отримали поранення, та членам сімей загиблих.

У період операції для посилення соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей Міністерство оборони Російської Федерації терміново підготувало такі документи Уряду Російської Федерації: постанову № 930-54 від 20 серпня 1999 року “Про додаткові гарантії військовослужбовцям і співробітникам органів внутрішніх справ, що виконують завдання із забезпечення правопорядку і громадської безпеки в Республіці Дагестан”; постанову № 936 від 25 серпня 1999 року “Про додаткові заходи щодо соціального захисту членів сімей військовослужбовців і співробітників органів внутрішніх справ, що безпосередньо брали участь у боротьбі з тероризмом на території Республіки Дагестан, і загиблих (зниклих безвісті) під час виконання службових обов’язків”; розпорядження № 1294 від 25 вересня 1999 року “Про додаткові заходи із надання матеріальної допомоги для проїзду родичів поранених військовослужбовців до місць їх лікування і проживання там”.

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

У той же час соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей необхідно постійно посилювати. Офіцери, прапорщики, сержанти і солдати, виконуючи бойові завдання, повинні знати, що про їх сім'ї піклуються командири, офіцери-вихователі, місцеві державні органи.

Значну увагу у ході морально-психологічного забезпечення контртерористичної операції приділяли культурно-дозвільній роботі. Окрім сил і засобів військових частин та з'єднань, що входили до складу об'єднаного угруповання військ, в ній активно брали участь концертно-художні бригади ансамблю пісні і танцю Північнокавказького військового округу, вокально-інструментальна група "Форпост" Військового університету Міністерства оборони Російської Федерації, ряд московських самодіяльних авторів-виконавців, виступи яких мали у особового складу великий успіх.

Під час операції було налагоджено тісну співпрацю з Міністерством культури Дагестану, діячами культури і мистецтва, зокрема народним поетом Дагестану Расулом Гамзатовим. Культурно-дозвільну роботу намагалися вести безперервно, проте в деяких районах із слаборозвиненою дорожньою мережею, наприклад Ботліхському, зробити це не завжди вдавалося.

Організацією дозвілля воїнів займалися як військові установи культури, так і нештатні культорганізатори підрозділів. Досвід бойових дій показав доцільність введення в частинах постійної готовності штатних посад організаторів культурно-дозвільної роботи і підготовки відповідних похідних засобів.

Певний відбиток на діяльність військових установ культури наклало створення народного ополчення Дагестану, що потребувало від їх керівників поглибленого вивчення життя, побуту, звичаїв і культурних традицій цієї республіки. Під час організації культурно-дозвільної роботи з військовослужбовцями об'єднаного угруповання військ доводилось, крім

того, зважати на специфіку ведення бойових дій різними родами військ і відповідно планувати різні культурно-дозвільні заходи для сухопутних, повітряно-десантних військ, авіації, внутрішніх військ МВС Росії і частин спеціального призначення.

У системі заходів із захисту військ від інформаційно-психологічної дії противника головні зусилля були зосереджені на випереджувальній контрпропагандистській роботі. Так, офіцери-вихователі постійно проводили з особовим складом бесіди, в яких викривали реакційну суть релігійного фанатизму, злочинний характер дій міжнародних терористів. У ході бойових дій виявляли і знищували джерела радіопередач незаконних збройних формувань і ваххабітів. Для впливу на противника і населення активно використовували гучномовні станції; враховуючи досвід бойових дій у Чечні 1994–1996 років, активніше почали застосовувати листівки, які розкидали з вертольотів. Зазначимо що необхідні сили і засоби психологічної боротьби почали застосовувати зі значним запізненням.

Інформаційно-пропагандистські заходи із захисту військ і населення супроводжували усі етапи операції і проводилися з метою: підтримання авторитету Збройних Сил Російської Федерації; формування громадської думки щодо підтримки дій об'єднаного угруповання військ; інформування про повну згоду і взаєморозуміння місцевих органів влади, населення і силових структур, що беруть участь в операції; демонстрування бажання не допустити відокремлення Дагестану від Росії; забезпечення захисту в інформаційній сфері, у тому числі виявлення потенційних загроз та уразливих точок у власній системі зв'язку, підтримання інформаційної безпеки; нейтралізація діяльності ісламського інформаційного агентства “Кавказ-центр” і чеченско-ваххабітської пропаганди, зокрема випереджувальним поширенням у ЗМІ і правдивим висвітленням у комп'ютерних мережах фактів та подій, які відбуваються в регіоні; придушення

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

волі бандитів до опору на території Дагестану та Чечні; інформування населення Дагестану про заходи соціального, гуманітарного, економічного захисту, які має намір вжити Уряд Російської Федерації після закінчення бойових дій.

Зрозуміло, ефективність морально-психологічного забезпечення багато в чому визначається наявністю та якістю технічних засобів виховання. Підрозділи забезпечували ними в місцях формування, а після прибуття в райони оперативного призначення ставили на постачання на склади технічних засобів Північнокавказького військового округу і Каспійської флотилії. У разі потреби використовували запаси центру. Для випуску друкарської продукції були задіяні друкарня 49 ЦТС, поліграфічні засоби Північнокавказького військового округу і Республіки Дагестан. У зонах нестійкого прийому телевізійного сигналу розгортали приймальні установки супутникового телебачення.

У той же час практика показала, що норми і якість технічних засобів не відповідають завданням морально-психологічного забезпечення військ у сучасних бойових умовах, а отже, необхідно підвищити технічну оснащеність і мобільність технічних засобів інформації, забезпечити підрозділи малогабаритними радіо- і телевізійними приймачами, здатними працювати в будь-яких умовах (від стаціонарної електромережі або від акумуляторів військової техніки).

Досвід організації морально-психологічного забезпечення у ході контртерористичної операції в Республіці Дагестан підтвердив необхідність нарощування матеріальних запасів на операційних напрямках та активного використання відповідної інфраструктури регіонів як частини оперативного забезпечення театру воєнних дій.

Окремо зупинимося на досвіді організації взаємодії з державними органами, громадськими і релігійними об'єднаннями. Через те що підготовчий

етап контртерористичної операції був гранично коротким, виконувати цю роботу довелося безпосередньо у ході бойових дій. Оперативна група Головного управління виховної роботи збройних сил Російської Федерації, командування і штаб об'єднаного угруповання, управління виховної роботи Північнокавказького військового округу роз'яснювали населенню заходи, які виконували війська для знищення незаконних збройних формувань, проводили зустрічі з місцевим духовенством, старійшинами, ветеранами Великої Вітчизняної війни. Про особовий склад постійно піклувалися органи державної влади республіки, населення, громадські і релігійні об'єднання.

У результаті узгодженої роботи вдалося сформувати позитивну громадську думку щодо дій федеральних сил і забезпечити їх схвалення переважною більшістю населення.

Таким чином, аналіз досвіду морально-психологічного забезпечення дій збройних сил Російської Федерації у контртерористичній операції в Республіці Дагестан, Чеченській Республіці дозволяє зробити такі висновки:

по-перше, систему морально-психологічного забезпечення необхідно створювати завчасно на усіх рівнях управління – від стратегічного до тактичної ланки; основні зусилля виховних структур зосереджувати безпосередньо у військових частинах і підрозділах; зміст, прийоми і способи, матеріально-технічну базу морально-психологічного забезпечення удосконалювати комплексно, з іншими видами забезпечення;

по-друге, ефективного морально-психологічного забезпечення можна досягти тільки при узгодженій роботі виховних структур Збройних Сил, інших військ, військових формувань та органів державної влади.

Досвід бойових дій свідчить, що морально-психологічне забезпечення бойових дій має бути орієнтованим на конкретного противника, конкретні умови та види бою з урахуванням особливостей обстановки, завдань, які

будуть вирішуватись у ході бойових дій, та можливостей засобів, що будуть задіяні до їх виконання.

Із досвіду бойових дій федеральних військ на Північному Кавказі випливає, що морально-психологічний стан обох сторін значною мірою залежить і від морально-психологічного стану усього суспільства, підтримки армії народом, суспільними інституціями, засобами масової інформації, і від ступеня розуміння та позитивного ставлення суспільства до цілей та завдань, покладених на війська та збройні сили в цілому.

2.4.3. Особливості урахування психологічних аспектів у ході підготовки та проведення операції армією оборони Ізраїлю “Литий свинець”

Із початком сухопутної фази операції “Литий свинець” бійці руху Хамас та інших палестинських угруповань жорстоко опиралися підрозділам армії оборони Ізраїлю. Найжорстокіші сутички точились навколо основних об’єктів Хамасу в м. Газа: тактично важливих вузлів оборони на площах, перехрестях вулиць, вдало розташованих багатоповерхівок, а також числених підземних командних пунктів, сховищ зброї, бункерів для особового складу, майстерень для збирання ракет “Кассам” та ремонту стрілецької зброї, системи тунелів для прихованого пересування особового складу тощо.

Цілком очевидно, що з суто військової точки зору рух Хамас не міг розраховувати на перемогу у збройному протистоянні з армією оборони Ізраїлю, тому в системі організації опору ізраїльським військам була зроблена ставка на безпрограшний варіант – широке використання території різноманітних цивільних об’єктів для організації опору і запуску ракет “Кассам” (лікарень, мечетей, шкіл, дитячих садочків, сховищ ООН тощо) із

подальшою апеляцією до міжнародної спільноти про ураження цих об'єктів противником. Таку тактику підтверджувала напередодні операції ізраїльська розвідка, яка ідентифікувала використання цивільного населення та цивільних об'єктів як “живого щита”, що повністю супиречить нормам міжнародного гуманітарного права.

Яскравим прикладом подвійного використання об'єктів у секторі Гази була лікарня “Шифа” у центрі м. Газа, де систематично проводили зібрання бойовиків, наради, інструктажі, видавали заробітну плату тощо. До речі, армії Ізраїлю у ході операції так і не вдалось завдати ураження підрозділам Хамас у районі цієї лікарні. Авіаційні удари могли б спричинити занадто великі втрати цивільного населення і нову хвилю масового обурення світової спільноти, а точкові удари спецназу ізраїльської армії не досягли лікарні через її розташування у центрі міста.

Значну інформаційно-психологічну підтримку руху Хамас надавав телевізійний канал сектору Гази *Ramattan*, що перетворився на величезну станцію живого телебачення, де реальні події війни відбувались прямо за порогом редакції і журналісти цілодобово надавали в ефір числений потік трагічних подій.

Під час операції “Литий свинець” канал *Ramattan* був єдиним телевізійним каналом, який мав доступ до театру воєнних дій. Крім того, в роботі агенції була відсутня воєнна цензура, що значно ускладнювала роботу ізраїльських телеканалів, які не мали можливості надавати повідомлення без згоди цензури.

Користуючись можливостями телеканалу, рух Хамас апелював до світової спільноти з приводу загибелі великої кількості мирного населення, дітей. Арабські телеканали також показували дітей в Газі, які осліпли від

білого фосфору, застосовуваного армією Ізраїлю для створення димових завіс, а також як засіб цілевказання найважливіших об'єктів оборони.

Таким чином, керівництво руху Хамас досягло своєї політичної мети, використавши велику кількість жертв в інтересах зміцнення своєї політичної позиції в очах світової спільноти та населення арабських країн. Конфлікт показав, що основою опору в секторі Гази є не ракети і бойовики Хамасу, а люди, які підтримують цей рух, їх у секторі дуже багато, з ними хамасівці знову відродяться, як фенікс із попелу.

Із психологічної точки зору за часом, операція “Литий свинець” армії оборони Ізраїлю розпочалась ідеально, ставши несподіванкою передусім для керівництва руху Хамас, яке очікувало можливий її початок лише після засідання вузького кабінету безпеки Ізраїлю 28 грудня 2008 року, на якому мало вирішитися питання про початок операції. Ізраїльські авіаудари за день до цього виявились повною несподіванкою. Повітряне демонстрування могутності Ізраїлю з використанням авіаційних бомб вагою від 1 т. і більше викликала психологічний шок і страх ще до початку сухопутної фази операції.

З геополітичної точки зору початок збройного конфлікту також був спланований досить вдало. Весь світ у цей час готувався до різдвяних святкувань, тому через тиждень після початку операції, коли весь світ усвідомив, що відбувається, значні людські жертви серед палестинців сприймалися вже просто як статистика.

За інших обставин, перебуваючи під шквалом критики світових гуманітарних організацій та об'єктивів представників ЗМІ, ізраїльтянам було б важче розвивати свої дії в секторі Газа.

Щодо мети операції досить чітко висловився прем'єр-міністр Ізраїлю, який заявив, що після обговорення ситуації з начальником штабу та іншими військовими керівниками, вони дійшли до висновку про відсутність іншої

альтернативи, проведення наземної операції у Газі. На їх думку, армія оборони Ізраїлю увійшла в Газу, щоб знищити інфраструктуру збройних угруповань Хамас. “Наземна операція в Газі не буде легкою прогулянкою”, – психологічно налаштовував особовий склад армії міністр оборони, маючи на увазі очікування потужного опору з боку палестинців.

Аналіз видань показує, що основним чинником психологічної готовності військовослужбовців армії оборони Ізраїлю до бойових дій у цьому конфлікті, як і в усіх інших війнах з арабськими сусідами, є глибокі релігійні мотиви, які зародились ще під час утворення держави Ізраїль на території Палестини після Другої світової війни та у подальшому вдосконалювались під час числених війн і збройних конфліктів із арабськими країнами.

Кожна війна ще більше укріплювала у військовослужбовців армії оборони Ізраїлю віру у свої сили та перевагу над арміями і збройними формуваннями сусідів, загартовувала моральну та психологічну стійкість.

У цьому збройному конфлікті армія оборони Ізраїлю була досить сильною стороною. Збройні формування Хамас у секторі Гази позиціонувались як слабка сторона за своїми політичними, дипломатичними, економічними, інформаційними, суто психологічними та іншими можливостями.

Керівництву Ізраїлю впевненості у своїх діях надавали постійні доповіді по радіо і телебаченню представників ізраїльського інформаційного центру із контртероризму щодо нарощування ударів по території Ізраїлю ракетами “Кассам”, випущеними із сектора Гази. У доповідях ішлося про те, що з 2006 до 2009 року на Ізраїль впало 3459 ракет, у той час як у період з 2003 до 2006 року – 615. Зазначені дані створили сприятливі умови для керівництва Ізраїлю, щоб покарати сусідів.

Напередодні керівництво Ізраїлю провело політико-дипломатичне забезпечення операції на всіх рівнях: систематично виступали керівники (президент, прем'єр-міністр, міністр оборони) з обґрунтуванням можливої сухопутної фази операції, була розгорнута робота прес-служб (у тому числі МО), під час завдання авіаційних ударів територію сектору закидали листівками.

Вагомим психологічним чинником, який передував початку сухопутної операції, була потужна артилерійська підготовка, до якої задіяли артилерію механізованих бригад і військово-морського флоту.

Так, у ніч на 3 січня 2009 року військові частини Ізраїлю за підтримки бронетехніки увійшли в сектор Гази з трьох напрямків: півночі, сходу та півдня анклаву.

За даними *Reuters*, у сухопутній операції були задіяні три армійські бригади – близько 12 тис. військовослужбовців, 150 танків “Меркава”, бронетранспортери М-113, літаки F-15 та F-16, а також бойові вертольоти “Апач”.

Важливою психологічною особливістю операції слід вважати використання на початку дій військ суцільної темряви в ніч з 3 на 4 січня 2009 року у поєднанні з раптовістю наступу. Завдяки цьому військам вдалося дійти від східного кордону до узбережжя Середземного моря, фактично поділивши анклав навпіл, що зменшило втрати особового складу і значно послабило можливості опору підрозділами Хамас.

Із початком бойових дій жорстокі бойові сутички ізраїльського спецназу точились навколо багатоповерхівок м. Гази, звідки можна було вести влучний вогонь по противнику. Вже з перших годин бойових дій стало відомо про десятки загиблих і поранених палестинських бойовиків. Водночас керівництво руху Хамас не передавало дані про втрати в засоби

масової інформації, щоб не формувати комплексу поразки у своїх підрозділах та у місцевого населення.

Із повітря спецназ Ізраїлю прикривали винищувачі F-16 і вертольоти “Апач”, систематично завдаючи ударів по визначених цілях, усього за першу ніч і першу половину 4 січня знищивши 40 підземних тунелів, складів зброї, пускових майданчиків ракет “Кассам”. За даними прес-центру міністерства оборони Ізраїлю, у перший день операції було вбито близько 50 бойовиків “Бригад ель-Кудс” і “Бригад Іззеддина аль-Кассама”. Більшість районів, з яких обстрілювали територію Ізраїлю ракетами “Кассам”, були зайняті військами ізраїльтян. Після цих ударів кількість запусків ракет “Кассам” зменшилась втричі.

Вранці 4 січня стало відомо про втрати ізраїльської армії: близько 10 десантників спецназу отримали важкі, середні і легкі поранення, ще 20 військовослужбовцям надано медичну допомогу безпосередньо в підрозділах.

Психологічну допомогу в армії оборони Ізраїлю організовували з урахуванням досвіду організації психологічного забезпечення операцій у попередніх збройних конфліктах. Ще під час першої лівансько-ізраїльської війни 1982 року особи, які одержали бойову психогенну травму, проходили процес відновлення поблизу лінії фронту. Це дозволяло повертати в підрозділи до 60 % психотравмованих солдатів протягом двох діб. Зараз система психологічної допомоги армії оборони Ізраїлю має нові елементи. Для надання психологічної допомоги на полі бою медичним батальйонам виділяють команди управління психіатрії військово-медичної служби збройних сил, які діють у ланці “дивізія” на відстані 2–5 км від лінії фронту. Кожна група складається із п’яти фахівців: одного психіатра, одного-двох психологів, двох-трьох соціологів. Методи роботи групи в цілому традиційні:

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

організація відпочинку, сну, харчування, прийняття душі, індивідуальна і групова психотерапія тощо. Застосовуючи їх, група здатна протягом трьох діб повернути у стрій значну частину психотравмованих військовослужбовців. Про ефективність такої системи допомоги свідчить такий факт: одна із “груп здоров’я” змогла реабілітувати і повернути до строю 95% особового складу, який раніше мав симптоми психічних розладів.

Одним із важливих аспектів операції є піклування керівництва країни про соціально-правовий захист військовослужбовців і громадян Ізраїлю. Після завершення операції ізраїльський прем’єр-міністр поставив завдання перед міністром юстиції про створення міжміністерської групи для координації правового захисту громадян і військовослужбовців у разі виникнення претензій до них щодо скоєння військових злочинів, а міністр оборони віддав керівництву армії вказівки з організації спеціальної команди у складі розвідників і юристів, яка б збирала відомості, пов’язані з операцією, для їх використання у разі подання позовів проти військових про скоєння злочинів. Юристи з дозволу представників розвідки отримали у своє розпорядження весь матеріал, знятий армійськими операторами, для подальшого їх аналізу та дешифрування.

Для моральної та психологічної підтримки військовослужбовців армії оборони Ізраїлю у країні було створено ряд неурядових організацій, наприклад “Подяка солдатам Ізраїлю”, що підвищувала морально-психологічний стан особового складу, демонструючи громадську підтримку військовослужбовців.

Аналіз інформаційно-психологічної складової операції армії оборони Ізраїлю свідчить про широке використання таких елементів, як залистування з метою попередження про дії військ у цьому районі, а також повідомлення місцевого населення сектору по радіо і телебаченню Ізраїлю, що мали такий

зміст: “Доброго ранку! Це не сон, а кошмар, в який ви потрапити завдяки Хамасу”, або “Залишайтеся вдома, наша ціль – Хамас, а не ви”.

Для посилення психологічної боротьби в інформаційному просторі та психологічного залякування армія оборони Ізраїлю відкрила свій канал на популярному відео-порталі *You Tube*, де розміщувала відеоматеріали бомбардувань ізраїльською авіацією цілей у секторі. Однак через деякий час доступ до ряду відеоматеріалів був заблокований.

У подальшому з’явилося друковане повідомлення з боку армії Ізраїлю: “Ми розчаровані, що представники *You Tube* заблокували доступ до ексклюзивного матеріалу. Держава Ізраїль знову протистоїть руху Хамас, який був заснований для знищення Ізраїлю. Ми намагаємось протистояти і запобігаємо ракетним ударам з боку терористичних угруповань, для чого надали ексклюзивний матеріал, що демонструє успіх операції ізраїльської армії. Про це повинні знати в усьому світі”. Через деякий час частина з заблокованих відеоматеріалів на *You Tube* була знову відкрита.

У контексті проведеного аналізу привертає увагу поведінка резервістів Ізраїлю. З отриманням *SMS*-повідомлень про призов до своїх військових частин майже 100% ізраїльтян прийшли на призовні пункти і взяли участь в операції. Резервісти були спрямовані у військові частини другого ешелону угруповання військ в Газі і на півночі Ізраїлю, де очікувалось загострення ситуації з боку бойовиків угруповання “Хезболла”.

Під час операції в армії Ізраїлю поширювали легенди та міфи як психологічні регулятори бойової поведінки особового складу. Наприклад, стрімко серед солдатів та у релігійних колах розповсюджувалась легенда про врятування двох солдатів-десантників ізраїльською праматір’ю Рахель, яка нібито відвела солдатів від будівлі, що була замінована і на їх очах вибухнула. Інформація про цей випадок швидко була надана через інтернет-

форуми, SMS-повідомлення, електронну пошту, передавана з вуст в уста. Протягом операції “Литий свинець” віра в цю легенду підтримувала бойовий дух багатьох ізраїльських солдатів.

Крім того, релігійні люди і світські громадяни закликали єврейський інформаційний центр в Єрусалимі повідомити імена солдатів, за яких всі вони хочуть молитися. Центр створив для солдатів армії оборони “гарячу лінію”, щоб можна було молитися по телефону.

Щоб не допустити поширення негативної інформації серед особового складу та місцевого населення, військове командування заборонило представникам будь-яких ЗМІ працювати в секторі Гази.

Аналіз та узагальнення результатів операції свідчить, що у ході підготовки та проведення операції ізраїльської армії “Литий свинець” у секторі Гази був використаний комплекс заходів та різноманітних засобів морально-психологічного впливу, що забезпечив виконання завдань операції.

Урахування досвіду морально-психологічного впливу, формування психологічної стійкості, релігійних та ідеологічних мотивів військовослужбовців армії оборони Ізраїлю є цікавим для нас, тому що значну частину їх особового складу (35 %) на сьогодні складають колишні громадяни країн СНД.

2.4.4. Значення морально-психологічного фактора у російсько-грузинській війні 2008 року

Держава і суспільство завжди зацікавлені у стабільному функціонуванні своєї військової організації, гармонізації відносин між особистістю, суспільством і державою. Істотне зниження бойового духу армії, а також відносна втрата контролю з боку державного та військового керівництва за

морально-психологічним станом особового складу військ може спричинити тяжкі наслідки для збройних сил не лише сьогодні, а й у перспективі, тому грузино-російський збройний конфлікт має бути переглянутий і врахований в Україні та її Збройних Силах.

Відомо, що обороноздатність держави складається з матеріальних і духовних елементів. У загальному вигляді, аналізуючи грузино-російський конфлікт, звернемо увагу на духовний елемент обороноздатності – морально-психологічний стан військ обох сторін.

Аналізуючи військовий потенціал Грузії напередодні конфлікту, експерт Центру політичного аналізу “Стратигема” Дмитро Тимчук зазначав, що за останні декілька років збройні сили Грузії значно розвинулися: “Якщо ще недавно, це були фактично “недисципліновані бандформування”, погано озброєні та навчені, то зараз Грузинське керівництво кардинально переглянуло свою військову політику, майже у 30 разів збільшило оборонний бюджет і залучило до підготовки військ американських військових фахівців”. Збільшення витрат було пов’язане із масштабними закупівлями озброєння і військової техніки та реалізацією курсу на комплектування армії особовим складом. Паралельно відбувалася професіоналізація армії – переведення до 90 % особового складу збройних сил на контрактну основу.

Оборонний бюджет Грузії на момент конфлікту зріс до рівня 9–10 % від ВВП країни (для порівняння: у Росії на військові потреби витрачалося усього 2,9 %). На переозброєння армії країна із населенням у 3 млн витрачала \$1 млрд власного бюджету і західні кредити.

Військово-політичне керівництво Грузії вважало свої збройні сили найбільш підготовленими і боєздатними на усьому пострадянському просторі. Проте, як свідчать результати конфлікту, не зважаючи на високий рівень розвитку бойової

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

техніки й озброєння, головна роль на війні належить солдатові, а результати бойових дій залежать від морально-психологічного стану особового складу, його здатності зберігати волю до перемоги, долати страх тощо.

Так, спираючись на оцінки експертів, боєздатність грузинських військ, не зважаючи на зусилля іноземних інструкторів, виявилася не на висоті, якраз через низький морально-психологічний стан особового складу. Як наслідок, російським військам не знадобилося створювати чисельну перевагу, як цього вимагають закони воєнного мистецтва (наприклад, готуючись до наступу, необхідно мати хоча б потрібну перевагу над противником). У грузинів, що наступали на Цхінвал, було 15 тис. солдатів, з них – 4,5 тис. спецназівців грузинського МВС. Їм чотири дні успішно протистояло 588 російських миротворців і близько 2 тис. осетинських ополченців – без танків, артилерії і авіації. Лише потім увійшли російські війська – 12 тис. особового складу і 100 танків Т-72. І грузинської армії не стало.

Таким чином, 588 російських миротворців і 2 тис. осетинських ополченців утримали Цхінвал. Російські війська входили у нескорене місто. Один місцевий житель Цхінвалу розповів кореспондентам про те, як із десятком хлопців утримував рідну вулицю. Їх атакувала грузинська піхота: 200 спецназівців під прикриттям танків. Ополченці під вогнем не могли підняти голови. Тоді був придуманий такий тактичний хід: у танк, що рухався вулицею, з укриття за командою кидали одночасно п'ять гранат, відразу ж після вибуху ополченці з'являлися в отворах вікон і розстрілювали грузинську піхоту, що залягла. Так було спалено п'ять танків, а два місцевих мешканці підірвали два танки разом із собою: кинулися під гусениці з гранатами.

Отже, бойовий потенціал збройних сил Грузії виявився значно нижчим, ніж позиціонований грузинським генералітетом і політичним керівництвом. Найбільш боєздатними виявилися три армійських бригади і частини спецназу,

що стійко боролися і достатньо довго зберігали високий бойовий дух. Активно діяли і загони ополченців грузинських сіл, прилеглих до Цхінвалу. При цьому звичайні піхотні частини істотно поступалися їм у стійкості та навченості, і фактично були не здатні до активних, мобільних дій, ведучи пасивну оборону своїх районів.

Недостатню навченість та морально-психологічну стійкість показали артилерійські частини і, що найнеприємніше для грузинського командування, – танкові підрозділи, які виявилися не лише нездатними до дій у бойовій обстановці, а й незабаром після зіткнення з російськими військами втратили єдине управління, перейшовши у режим кочівних “вогневих точок”, при цьому виявився і низький рівень морально-психологічного стану особового складу екіпажів.

Ось показовий приклад “мужності” грузинських танкістів. Для всіх було загадкою, як росіянам вдалося захопити цілісінькими грузинські танки. У сховищі чи на стоянці – це ще зрозуміло. Але на ходу і під вогнем? Як виявилось, грузинські танкісти просто кинули своїх “коней” і втекли з поля бою, в наслідок чого підбитих танків виявилось втричі менше, ніж “дарованих” – усього двадцять.

Таким чином, виходячи з даних відкритих джерел інформації, російські війська в період з 8 до 12 серпня як трофеїв захопили 65 танків, а також потужні самохідні артилерійські установки 5 САУ “Піон” – калібр 203 мм, 3 “Дани” – калібр 152 мм, 15 БМП-2, 5 самохідних зенітних установок “Оса”, усього близько 200 од. бронетехніки, у тому числі декілька чеських і турецьких бронетранспортерів. Грузинські війська покинули на своїх складах понад 2000 од. стрілецької зброї і тонни боєприпасів.

Деякі аналітики вважають, що грузинські війська довго не зможуть відновити свою боєздатність, адже на кінець конфлікту втратили 90 % бойової

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

техніки й озброєння, збройні сили виявились майже повністю дезорганізованими і, що найголовніше, деморалізованими. Наслідком стало значне зниження авторитету грузинських військових і в цілому збройних сил серед цивільного населення, про що свідчить значне зменшення кількості бажаючих поступити на військову службу.

Оцінюючи морально-психологічний стан російських солдатів, начальник головного управління виховної роботи збройних сил РФ генерал-лейтенант Анатолій Башлаков звертав увагу на значну морально-психологічну перевагу російських військовослужбовців над солдатами армії Грузії під час бойових дій у Південній Осетії. На виїзному пленарному засіданні громадської ради при міністрі оборони РФ у Ногінську А. Башлаков заявив: “Я не відкрию ні для кого таємниці, якщо скажу, що одним із основних висновків, зроблених після закінчення швидкоплинних, але дуже напружених етапів бойових дій у Південній Осетії, є висновок про значну морально-психологічну перевагу російських військовослужбовців над військовослужбовцями армії Грузії, – цитує “Інтерфакс”. – Це стало вирішальним фактором в операції, у якій зіштовхнулися приблизно однакові за чисельністю, складом, озброєнням та наявною бойовою технікою, рівнем навченості угруповання військ. Швидкоплинні, повні драматизму події стали перевіркою на міцність Російської армії. І вона успішно витримала цей іспит”.

Таким чином, найважливішими для бойової готовності військ (сил) є ставлення солдата до свого обов’язку, його бойовий настрій та морально-психологічний стан, що відображується на поведінці особового складу в бою. Кожен воїн повинен свідомо готуватися до бойових дій, у особового складу мають бути сформовані психологічна стійкість та уміння вести бойові дії у будь-яких умовах обстановки. Саме свідомість у вигляді моральних норм, принципів, що склалися під впливом зовнішніх факторів, внутрішнього сприйняття, етичних

категорій добра і зла, обов'язку, честі, совісті, гідності, мужності, героїзму, відображається як сукупність ідей, поглядів, почуттів, які домінують у свідомості військовослужбовця у певний момент і реалізуються у цілісній лінії поведінки чи окремих вчинках, а також надають відповідних рис духовним можливостям людини і колективу в бойових умовах.

Розвиток Збройних Сил України, військове будівництво в цілому відбувається сьогодні у складній і суперечливій соціально-економічній, суспільно-політичній, національно-демографічній обстановці тому грузино-російський збройний конфлікт необхідно урахувати у ході бойової підготовки військ та оцінювання їх боєздатності.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте зміст та особливості організації морально-психологічного забезпечення дій багатонаціональних сил НАТО у Перській затоці у 1991–1992 рр.
2. Розкрийте зміст та особливості організації морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) збройних сил Російської Федерації.
3. Розкрийте особливості урахування психологічних аспектів у ході проведення армією Ізраїлю операції “Литий свинець”.
4. Розкрийте роль і значення морального фактора під час грузино-російського збройного конфлікту.

Рекомендована література:

1. Арзамаскин Ю. Н., Вакаров А. Ф. Морально-психологическое обеспечение боевых действий частей и соединений в вооруженных конфликтах, локальных и региональных войнах: уч. пособие. – М.: ВУ, 2004. – 210 с.
2. Гродненский Н. Н. Первая чеченская: история вооружённого конфликта. – Минск: Современная школа, 2008. – 720 с.
3. Гродненский Н. Н. Вторая чеченская: история вооружённого конфликта. – М.: НП ИД “Русская панорама”, 2010. – 704 с.

Досвід морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил)

4. Закарлюк М. М. Управленческая деятельность командира по организации морально-психологического обеспечения в современных условиях: уч. пособие. – М.: ВА имени М. В. Фрунзе, 1997. – 150 с.
 5. Караяни А. Г, Сыромятников И. В. Прикладная военная психология: уч.-метод. пособ. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
 6. Кулаков В. Ф. Человеческий фактор в современной войне. Пути совершенствования морально-психологического обеспечения Вооруженных Сил // www.sipra.ru
 7. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / под ред. В. А. Золотарева. – М.: Военное издательство, 2000. – 490 с.
 8. Стасюк В. В. Військова психологія видородової діяльності: підручник. – К.: Золоті ворота, 2012. – 458 с.
 9. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. – К.: НАОУ, 2006. – 570 с.
 10. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: монографія. – К.: НАОУ, 2005. – 322 с.
 11. Трошев Г. Чеченский рецидив. Записки командующего. – М.: Вагрус, 2003. – 383 с.
-

3

РОЗДІЛ

СИСТЕМА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

3.1. Система морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Збройних Сил України: сутність та характеристика основних елементів

Важливе значення у процесі оволодіння слухачами необхідними знаннями належить розгляду системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Збройних Сил України та характеристиці її основних елементів.

Загалом поняття “система” широко застосовують в усіх галузях науки і техніки та у повсякденності. “Система” є фундаментальним поняттям як системотехніки, так і базових теоретичних дисциплін: теорії систем, основ системного аналізу, теорії організації, дослідження операцій, всебічного забезпечення Збройних Сил тощо.

Термін “система” (від грец. – утворення, сполучення) – множина взаємопов’язаних елементів, відокремлена від середовища і яка взаємодіє з ним, як ціле. Незважаючи на достатньо тривалий період використання цього терміна у науковому світі, немає загальноприйнятого, стандартного визначення “системи”, натомість є чимало окремих визначень:

комплекс елементів, що перебувають у взаємодії;

цілісний взаємозв'язок множини об'єктів;

стрункий ряд, зв'язане ціле;

впорядкована множина структурно взаємопов'язаних і функціонально взаємозалежних, об'єктів, предметів;

сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія.

Відсутність стандартного визначення спричинена динамічністю перебігу процесів, пов'язаних із людською діяльністю, та принциповою можливістю застосування системного підходу практично у будь-якій сфері діяльності людини, адже *системний підхід* – це найбільш загальне поняття в системних дослідженнях, в основу якого покладено дослідження внутрішньої структури системи та її внутрішніх процесів, а також зовнішні зв'язки, динаміка розвитку та функціонування.

Сутність системного підходу полягає в системній взаємодії людини, об'єкта та середовища (рис. 3.1) .

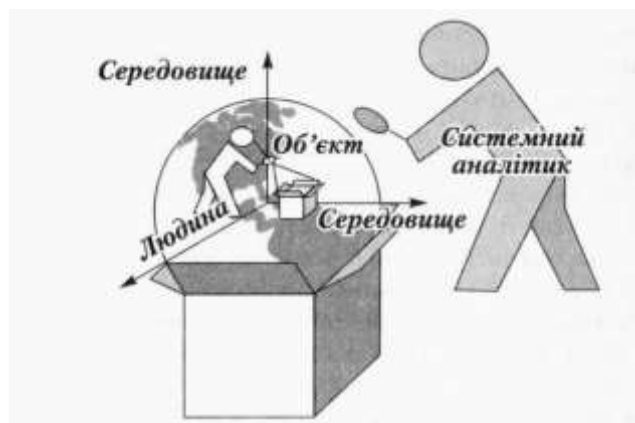

Рис. 3.1. Сутність системного підходу

Головним концептуальним положенням системного підходу є розгляд системи не як простої суми елементів, а як їх сукупності, єдиного цілого, призначеного для досягнення єдиної мети. Цілісність системи обумовлена тим, що всі її елементи слугують досягненню єдиної мети. Цілісність виявляється

і в тому, що зміна будь-якого елемента системи або навмисне його виключення суттєво вплине на всі інші та в кінцевому підсумку негативно вплине на якість досягнення мети. Отже, атрибутом системи є наявність зв'язків (відношень) між елементами. Система як певне цілісне утворення існує лише тоді, коли сила існуючих зв'язків між її елементами більша за нуль, більша за міцність зв'язків за межами системи. Це свідчить про те, що властивості системи хоча і залежать від властивостей її елементів, але не визначаються ними у повному обсязі. Отже, цілісність виявляється в тому, що система має власну закономірну функціональність та власну мету.

Незважаючи на цілісність, будь-яка система піддається умовному поділу. Межа поділу системи визначається поставленим завданням та необхідними умовами його виконання. Це означає, що будь-яка система може бути розглянута як підсистема системи ширшого призначення (рис 3.2).

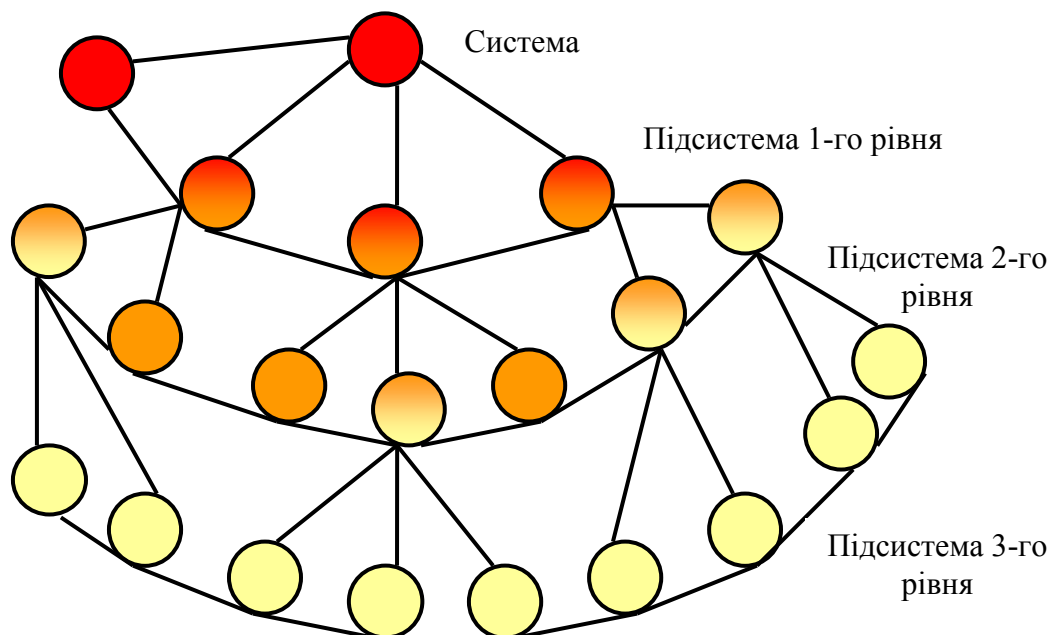

Рис. 3.2. Приклад розподілу системи на підсистеми різного рівня

Підсистема – це набір елементів, автономних усередині більш широкої системи. У результаті першого поділу утворюються системи 1-го рівня,

дальший поділ утворює підсистеми 2-го рівня тощо.

Рис. 3.3. Загальна класифікація систем за ознаками та видами

Поділ системи дає можливість уявити її у вигляді дерева підсистем різних рівнів. Наведене на рис. 3.2 “дерево” за своєю сутністю є простою моделлю будь-якої системи.

Система S являє собою упорядковану пару $S = (A, R)$, де A – множина елементів; R – множина відношень між A . Складність системи, наявність багатьох перехресних зв'язків утворює певну якість, характерну лише для цієї системи – наявність таких властивостей системи в цілому, які не визначаються властивостями окремо взятих елементів.

У цілому поділ системи на класи можливий за різними найбільш суттєвими ознаками (рис. 3.3).

На підставі визначених ознак у науковому світі виділяють два підходи до класифікації систем за їх видами. Одна із них передбачає розподіл систем за найсуттєвішими ознаками і наявність трьох основних підсистем: технічної, біологічної та соціальної (рис. 3.4).

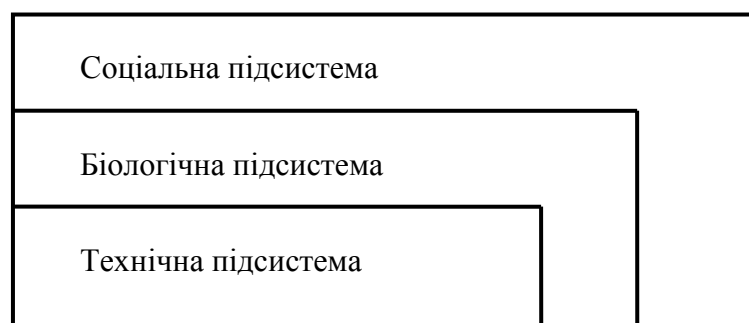

Рис. 3.4. Умовний поділ систем за найсуттєвішими ознаками

Застосування системного підходу під час визначення місця та ролі системи морально-психологічного забезпечення у загальній класифікації систем у цілому та системі всебічного забезпечення військ (сил) безпосередньо звернемося до ширшого поділу систем, що дасть змогу через розділ їх за групами та класами наблизитися до визначення місця та ролі системи морально-психологічного забезпечення у загальній класифікації систем.

На підставі однакового підходу системи поділяються на дві великі групи (рис. 3.5).

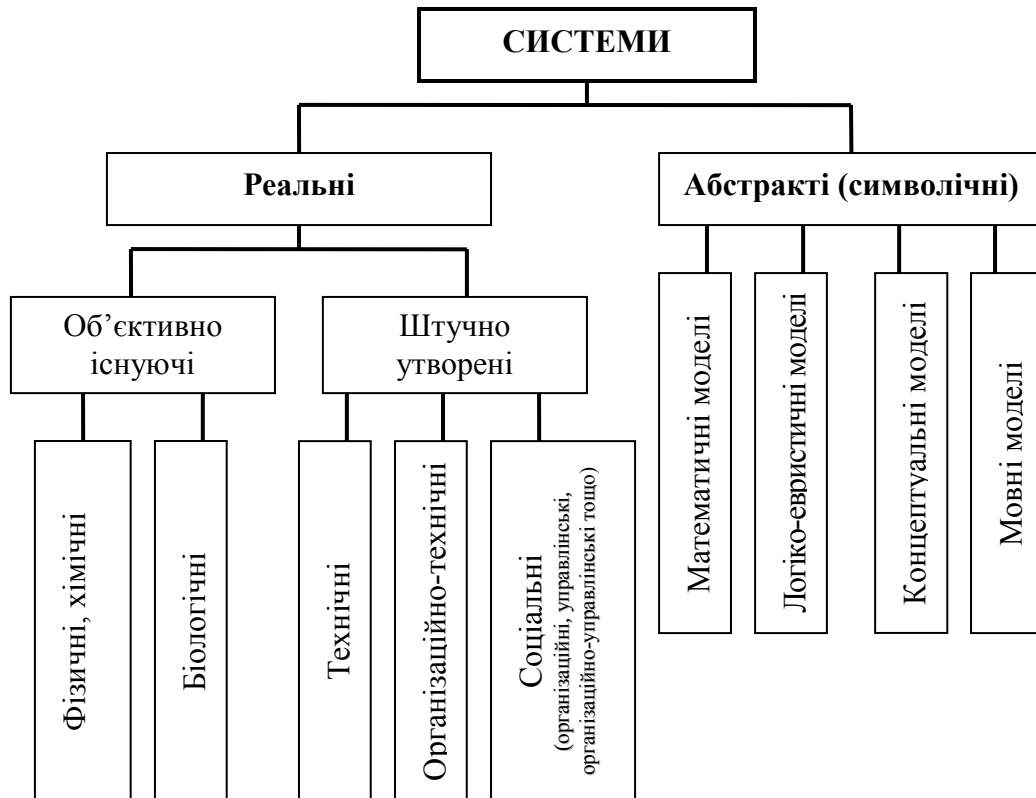

Рис. 3.5. Розподіл систем за групами та класами

Абстрактні (символічні) системи є результатом відображення дійсності в уяві людей. Абстрактні системи об'єктивні за джерелом походження, адже їх першоджерелом є об'єктивно існуюча дійсність. Об'єктами абстрактних (символічних) систем можуть бути поняття, пов'язані між собою певними відношеннями (системи обліку, алгоритми дій, математичні та евристичні моделі, буквені тощо), мови. У методологічних теоріях абстрактні системи називають концептуальними.

Реальні системи – ті, які існують в об'єктивній реальності. Реальні системи поділяють на об'єктивно існуючі (Галактика, Сонячна система, атом, жива клітина, організм) та штучно утворені (суспільство).

Групи поділяються на класи:

об'єктивно існуючі – системи неживої природи (фізичні, хімічні) та живої природи (біологічні);

штучно утворені – системи утворені людством внаслідок цілеспрямованих зусиль для задоволення своїх потреб, отримання певних результатів, що у свою чергу поділяються на суто технічні, організаційно-технічні по типу людина-машина, соціальні.

Технічні системи, спроектовані та виготовлені людиною, здатні вирішувати завдання, поставлені людиною, без безпосередньої участі людини (верстат із програмним забезпеченням). Виділення систем, які складаються тільки з машин, технічних пристроїв майже завжди є умовним, адже ці системи завжди є частиною більших систем – організаційно-технічних, які включають людей.

Організаційно-технічні системи функціонують на підставі взаємодії людей із технічними підсистемами. У системі за типом людина-машина під час вирішення певних завдань людина, взаємодіючи із технічною системою значно впливає на її функціонування.

Соціальні системи мають у своєму складі людей, які визначають процес функціонування систем. У соціальних системах суб'єктом і об'єктом управління є людина (підрозділ, військовий колектив, військова частина, збройні сили, трудові колективи та організації тощо).

Соціальним системам властиві різні рівні невизначеності (непередбачуваності) у процесі реалізації рішень. Не випадково у світовій практиці отримати статус професіонала легше в технічних системах, дещо складніше в біологічних і надзвичайно важко в соціальній.

Таким чином, розглянувши сутність систем в цілому та їх розподіл за групами та класами, можна визначити до якого класу та групи належить система всебічного забезпечення застосування військ (сил) і морально-психологічного забезпечення як одного із видів всебічного забезпечення.

Зважаючи на те, що основу боєготовності та боєздатності збройних сил становлять люди, військові колективи, особовий склад військових частин та з'єднань, цілком аргументовано можна класифікувати їх як соціальну систему. На цій підставі і система всебічного забезпечення військ (сил) належить до реальних, штучно утворених, соціальних систем, елементи якої слугують досягненню єдиної мети – виконанню бойового завдання (досягненню перемоги в оборонному, наступальному бою, інших діях тощо), що й визначає її цілісність як системи.

Нормативно визначено, що всебічне забезпечення організується за єдиним замислом та планом, тобто всі види всебічного забезпечення спрямовані на досягнення єдиної мети виконання покладених завдань залежно від специфіки виду забезпечення та є функціонально взаємопов'язаними елементами єдиної системи.

Тут і надалі як *систему всебічного забезпечення* військ (сил) необхідно розуміти комплекс структурно взаємодіючих та функціонально взаємопов'язаних видів всебічного забезпечення, які у своїй єдності створюють певну цілісність, спрямовану на досягнення єдиної мети – виконання бойового завдання (рис. 3.6) .

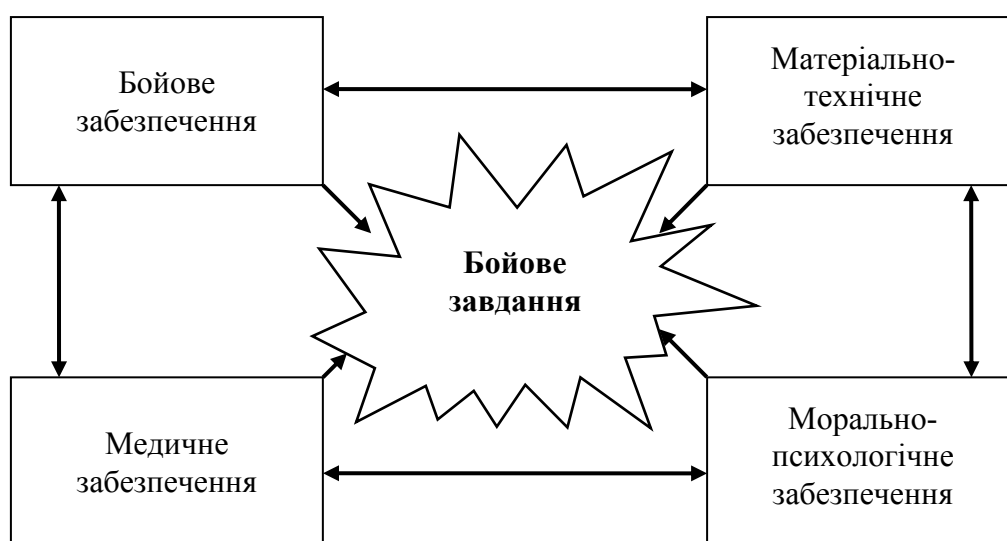

Рис. 3.6. Система всебічного забезпечення військ (сил)

Проте, незважаючи на цілісність, будь-яка система може бути поділена на підсистеми, які є автономними всередині більш широкої системи. Система всебічного забезпечення включає велику кількість елементів, а тому доречним є поділ її на підсистеми.

Саме цим положенням визначається можливість розгляду морально-психологічного забезпечення як підсистеми 1-го рівня системи всебічного забезпечення військ (сил).

Разом з тим морально-психологічне забезпечення, будучи підсистемою системи вищого рівня, саме є чітко структурованим і має базі ознаки системи: наявність об'єкта і суб'єктів, підпорядкованість єдиній меті, наявність елементів (компонентів), взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою тощо.

Систему морально-психологічного забезпечення можна розглядати з точки зору структурного підходу, що полягає у виділенні елементів системи та зв'язків між ними, та функціонального підходу, який полягає у визначенні функцій системи та її елементів, спрямованих на досягнення мети.

Відповідно до *структурного* підходу, основними системоутворюючими елементами системи є:

об'єкт – явище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага і т. ін.;

предмет – одна із функцій, властивостей, характеристик об'єкта;

мета – усвідомлене передбачення бажаного результату, керівництво до дії, яке зумовлює пошук засобів і шляхів досягнення результату;

елемент – частина системи з чітко визначеними властивостями, що виконує певні функції;

компонент – будь-яка частина системи, яка певним чином взаємодіє з іншими частинами (підсистемами, елементами);

суб'єкт – особа, організована група осіб, які виконують властиву їм діяльність, спрямовану на досягнення мети, виконання суспільно значущих функцій;

засоби – предмети, за допомогою яких досягають мети.

Відповідно до нормативного визначення *морально-психологічне забезпечення* – один із основних видів всебічного забезпечення застосування військ (сил), метою якого є формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу, морально-бойових якостей, необхідних для успішного виконання бойових завдань (рис. 3.7 і дод. 1).

Рис. 3.7. Сутність морально-психологічного забезпечення

Аналіз наведеного визначення дає підстави стверджувати:

об'єкт морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення і системи морально-психологічного забезпечення в цілому – особовий склад;

предмет – морально-психологічний стан особового складу;

мета – процес формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу на рівні, необхідному для якісного виконання бойового завдання.

Отже, система морально-психологічного забезпечення – це сукупність функціонально взаємопов'язаних сил, засобів, технологій і методик впливу

на свідомість і психіку, морально-психологічний стан особового складу для якісного виконання ним поставлених бойових завдань (рис. 3.8).

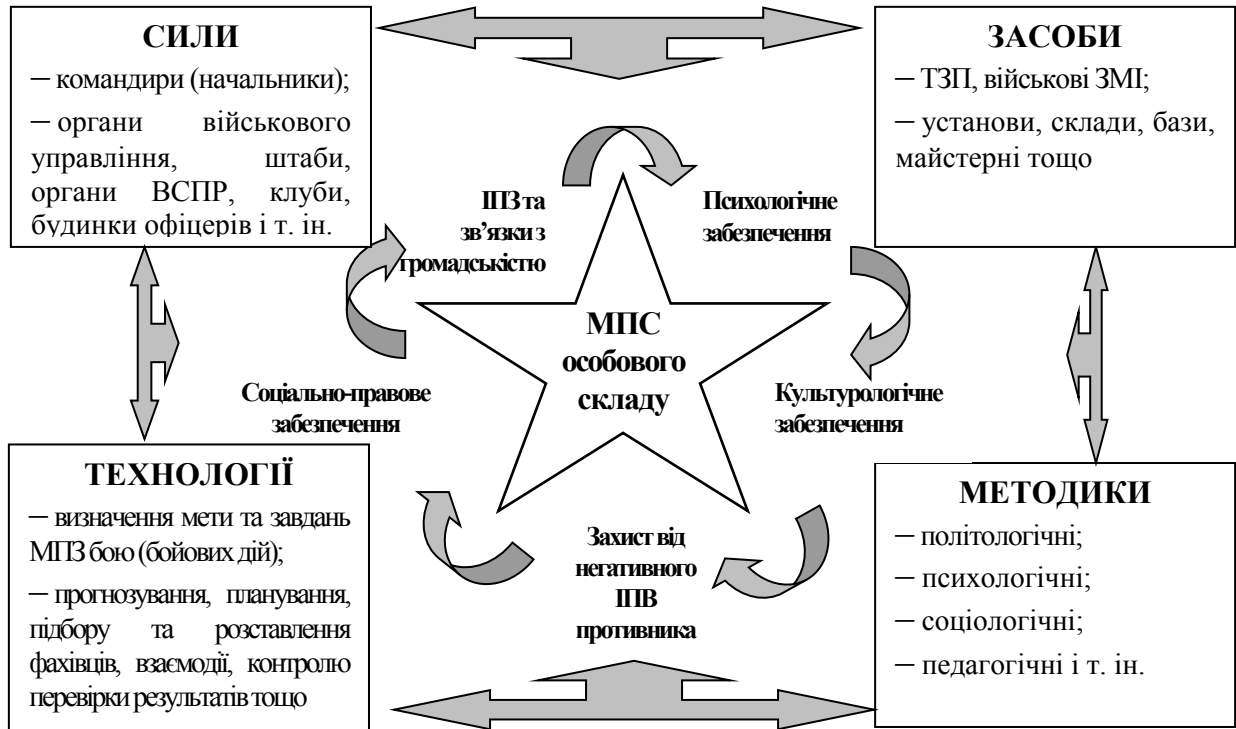

Рис. 3.8. Структурне зображення системи морально-психологічного забезпечення

Елементами системи морально-психологічного забезпечення є інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю, психологічне, соціально-правове, культурологічне забезпечення, захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Відповідно основними *компонентами* системи морально-психологічного забезпечення є сили, засоби, технології та методики, які використовують для впливу на морально-психологічний стан особового складу військ (сил).

У цілому процес функціонування системи морально-психологічного забезпечення можна відобразити у вигляді такого алгоритму:

мета → об'єкт впливу → предмет впливу → завдання → сили (засоби) → технології (методики) = результат (ефективність МПЗ).

Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України

На підставі аналізу бойового завдання та умов (факторів) його виконання, а також висновків з оцінювання морально-психологічного стану особового складу формулюється (уточнюється) мета морально-психологічного забезпечення, визначається об'єкт та предмет впливу, уточнюються завдання, визначаються сили та засоби, технології і методики впливу на морально-психологічний стан особового складу, досягнення результату (ефективності) тощо.

Розглядаючи систему морально-психологічного забезпечення з точки зору *функціонального* підходу, зазначимо, що як будь-яка інша соціальна система (система, пов'язана з людьми та їх взаємовідносинами), система морально-психологічного забезпечення складається з двох самостійних, але взаємопов'язаних елементів – підсистем: *керованої* та *керуючої*.

До *керованої* підсистеми належать особовий склад, який виконує завдання за призначенням та на який спрямовуються основні зусилля системи морально-психологічного забезпечення щодо формування та підтримання морально-психологічного стану на рівні, необхідному для виконання бойового завдання.

До *керуючої* підсистеми належать командири (начальники), штаби, органи управління, виховної та соціально-психологічної роботи – ті, хто забезпечує управління системою морально-психологічного забезпечення в цілому, організовує та здійснює цілеспрямований вплив на морально-психологічний стан особового складу у керованій підсистемі.

Керівництво морально-психологічним забезпеченням здійснюють: Міністр оборони України, начальник Генерального штабу Збройних Сил України – Головнокомандувач Збройних Сил України, командувачі видів Збройних Сил України, оперативних командувань, командири та начальники усіх рівнів відповідно до покладених на них завдань.

Командувачі, командири (начальники) усіх рівнів відповідають за формування та підтримання на належному рівні необхідних морально-бойових якостей, морально-психологічного стану у особового складу. Штаби усіх рівнів організовують залучення сил і засобів родів військ та спеціальних військ в інтересах морально-психологічного забезпечення.

Заступники командирів (командувачів) з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи є безпосередніми організаторами морально-психологічного забезпечення та відповідають за його стан.

Заступники командирів (командувачів) з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи беруть участь у прийнятті рішення на операцію (бойові дії), зобов'язані постійно знати воєнно-політичну, суспільно-політичну та бойову обстановку, морально-психологічний стан своїх військ і населення, військ і населення противника, всебічно їх оцінювати, виробляти пропозиції щодо морально-психологічного забезпечення операції (бойових дій); організовувати доведення завдань морально-психологічного забезпечення до військ (сил); контролювати за їх виконання; безперервно керувати силами і засобами морально-психологічного забезпечення.

Отже, найважливішим елементом керуючої підсистеми є організаційно-управлінська діяльність органів та посадових осіб різного рівня. Зв'язок між керуючою і керованою системами відбувається на основі інформації (віддавання різноманітних вказівок, розпоряджень, наказів), слугує основою для вироблення управлінських рішень, які надходять із керуючої системи в керовану для виконання завдань морально-психологічного забезпечення, і навпаки – для корекції управлінських рішень (рис. 3.9).

На основі цього систему морально-психологічного забезпечення слід розглядати як самокеровану, яка у процесі управління зазнає зовнішніх та

внутрішніх впливів, тісно пов'язаних і взаємообумовлених (чим більший один, тим менший інший).

Рис. 3.9. Приклад зв'язку між керуючою і керованою підсистемами

У системі морально-психологічного забезпечення і її підсистемах (керованій і керуючій) простежуються однорідні групи елементів, які утворюють своєрідні системи меншого рівня – підсистеми.

Матеріально-технічна підсистема являє собою пропорційне поєднання засобів матеріально-технічного забезпечення, що можуть бути використані в інтересах ефективного функціонування системи морально-психологічного забезпечення.

Технологічна підсистема ґрунтується на поділі діяльності суб'єктів за складовими морально-психологічного забезпечення, стадіями, елементами, окремими операціями та процедурами впливу, у тому числі й алгоритмом діяльності командирів (начальників), органів виховної та соціально-психологічної роботи; включає особливий набір правил, норм та методик,

які визначають послідовність операцій у процесі морально-психологічного забезпечення виконання завдань за призначенням і управління ними.

Організаційно-управлінська підсистема ґрунтується на чіткому розподілі повноважень між органами військового управління, виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, створенні та забезпеченні ефективного функціонування системи управління тощо, дозволяє раціонально використовувати сили, засоби, отримувати відповідну інформацію в інтересах морально-психологічного забезпечення.

Органами управління морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України є: Головне управління виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України, управління (відділи) виховної та соціально-психологічної роботи видів Збройних Сил України, оперативних командувань, армійських корпусів, відділи (відділення) виховної роботи військових навчальних закладів, структурних підрозділів Міністерства оборони України, військових частин.

Соціальна підсистема – сукупність соціальних відносин (морально-психологічний стан військовослужбовців та військових колективів), що виникають внаслідок спільної діяльності особового складу, соціальних груп військовослужбовців, військових колективів. До підсистеми належить об'єкт, суб'єкти (сили) морально-психологічного забезпечення та соціальний простір, у якому відбувається їх взаємодія. Соціальна підсистема визначає мету і завдання морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення, формує принципи і методи його організації.

Економічна підсистема являє собою єдність господарських і фінансових процесів та зв'язків.

Усі перераховані елементи взаємопов'язані і складають у своїй єдності цілісну систему морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) (рис. 3.10).

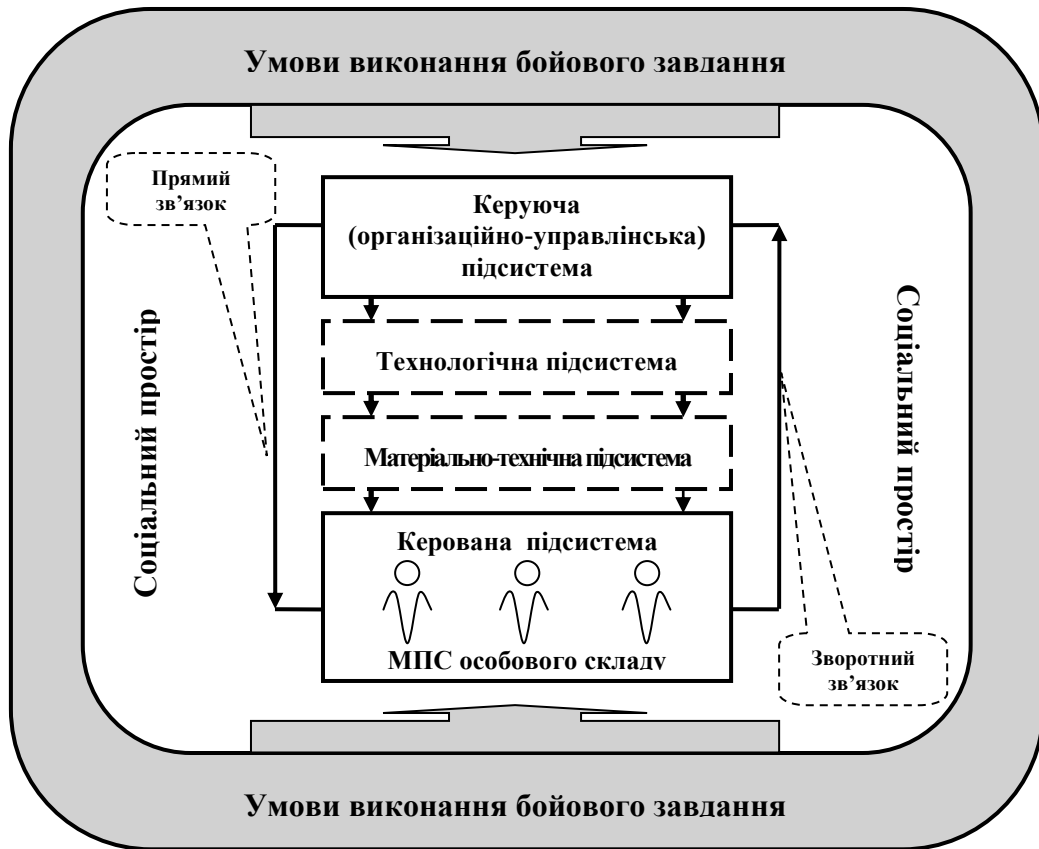

Рис. 3.10. Функціональна модель системи морально-психологічного забезпечення

Поділ системи на підсистеми досить умовний і застосовується лише для аналізу системи морально-психологічного забезпечення, визначення ефективності її функціонування, досягнення позитивного результату діяльності органів управління із формування морально-психологічного стану особового складу військ (сил).

Таким чином, система морально-психологічного забезпечення має всі ознаки складних систем:

наявність складових частин (елементів, підсистем);

наявність тісних зв'язків між ними;

цілісність, що обумовлюється взаємозв'язком та взаємодією окремих структурних елементів;

поєднання відносної самостійності кожного окремого елемента системи з обов'язковим виконанням ним функцій, необхідних для існування системи в цілому.

Разом з тим система морально-психологічного забезпечення становить цілісне утворення з новими властивостями, яких немає у окремо взятого елемента системи всебічного забезпечення:

по-перше, всі елементи системи морально-психологічного забезпечення поєднані певною структурою внутрішніх системоутворюючих зв'язків;

по-друге, системі морально-психологічного забезпечення властива здатність цілеспрямованого впливу на морально-психологічний стан особового складу (формування, підтримування та відновлення);

по-третьє, системі морально-психологічного забезпечення властиві такі ознаки систем, як *єдність* (єдині та загальні для всіх збройних сил мета, принципи, організаційні вимоги, охоплення усього особового складу та *цілісність* (закономірна обумовленість та об'єктивна необхідність її структурних елементів);

по-четверте, система морально-психологічного забезпечення має зовнішні системоутворюючі та системозберігаючі зв'язки, завдяки яким відбувається цільовий вплив на морально-психологічний стан особового складу;

по-п'яте, система морально-психологічного забезпечення є соціальною, її структурні елементи, як і сама система в цілому, можуть адаптуватись до певних умов, зберігати відносну стійкість і самостійність, тому її елементи і система в цілому не залишаються незмінними, а постійно розвиваються разом зі збройними силами, державою, суспільством, змінюються відповідно до державної політики щодо Збройних Сил тощо.

Отже, система морально-психологічного забезпечення належить до соціальних систем є підсистемою першого рівня системи всебічного забезпечення

і одночасно системоутворюючим елементом системи всебічного забезпечення та включає підсистеми нижчих рівнів (рис. 3.11).

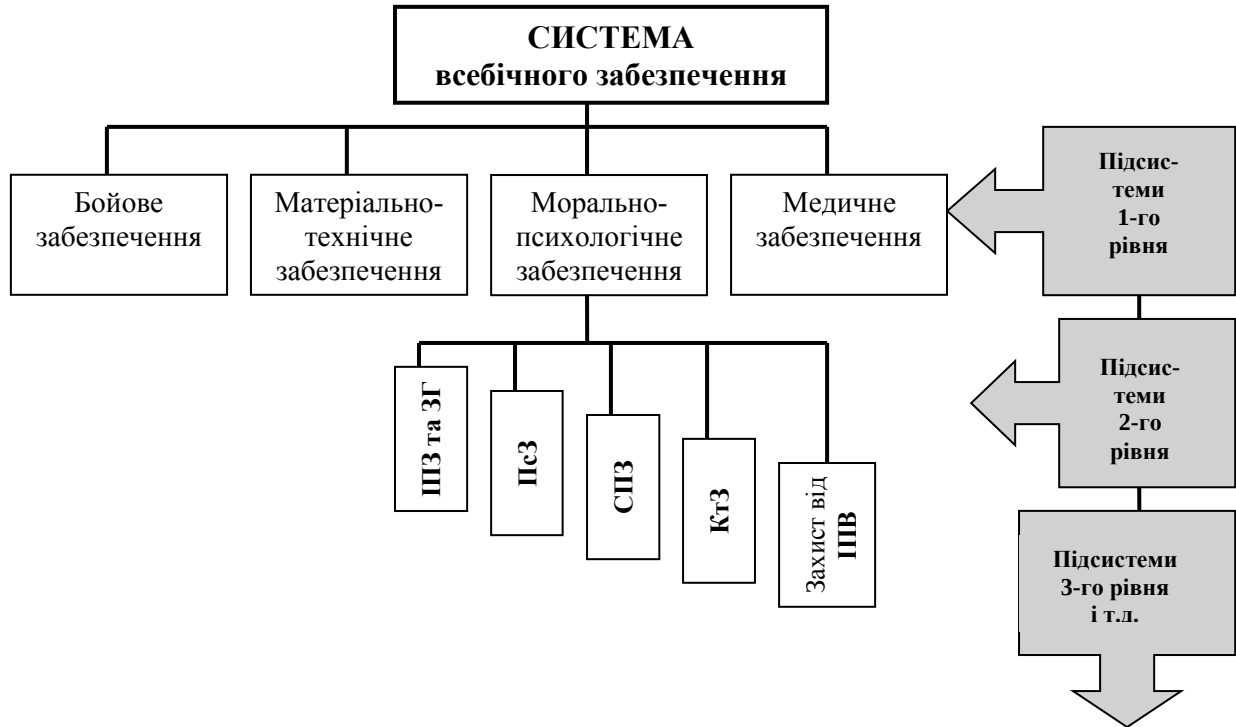

Рис. 3.11. Умовний поділ системи всебічного забезпечення на підсистеми різних рівнів

Запропонований опис системи морально-психологічного забезпечення, її поділ на елементи та їх характеристика становлять практичний інтерес та відкривають можливість розв'язання досить широкого комплексу завдань: розгляду сутності системи всебічного забезпечення застосування військ (сил), місця і ролі в ній системи морально-психологічного забезпечення, глибокого розкриття сутності системи морально-психологічного забезпечення.

Контрольні запитання:

1. Що таке система?
2. Опишіть можливий поділ систем за видами та ознаками.

3. До якого класу систем належить система морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?
4. Що розуміють як систему морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?
5. Назвіть основні структурні та функціональні елементи системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил).
6. Що є об'єктом, предметом і метою системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?

Рекомендована література:

1. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем: учебник. – 2-е изд. – М.: Мир, 1960. – 328 с.
2. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода: уч. пособ. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
3. Большие технические системы: проектирование и управление? учебник / Л. М. Артюшин, Ю. К. Зиятдинов, И. А. Попов, А. В. Харченко: Под ред. И. А. Попова. – Харьков: Факт, 1997. – 400 с.
4. Бусленко Н. П. Моделирование сложных систем: учебник. – М.: Наука, 1978. – 400 с.
5. Вильямский В. С. Основы организации деятельности социальных систем: учебник. – М.: Высшее образование, 2008. – 423 с.
6. Згуровський М. З., Панкратова Н. Д. Основи системного аналізу: учебник. – К.: Видавнича група ВНУ, 2007. – 544 с.
7. Уемов А. М. Системный подход и общая теория систем: учебник. – М.: Мысль, 1978. – 721 с.

3.2. Наукові основи ефективного функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) у Збройних Силах України

3.2.1. Зміст і функції морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)

Система морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) у Збройних Силах України базується на наукових підставах – сукупності перевірених вітчизняною та зарубіжною військовою практикою наукових

Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України

положень і висновків, що визначають спрямованість, зміст морально-психологічного забезпечення, а також шляхи і способи досягнення його мети та завдань.

Першочергове значення мають *теоретико-методологічні основи* морально-психологічного забезпечення: концептуальні положення та висновки військових наук про війну, армію і роль морально-психологічного фактора в досягненні перемоги; політика держави у сфері забезпечення обороноздатності країни, боєготовності та боєздатності Збройних Сил України, навчання і виховання особового складу; теоретичні висновки і практичні рекомендації базових галузей наукового знання (філософії, психології, педагогіки, соціології, політології, права, культурології, воєнної історії тощо) про зміст, форми, методи, та засоби морально-психологічного забезпечення. Це своєрідне джерело наукових ідей про місце і роль у військовій справі (системі всебічного забезпечення військ (сил)), мету і завдання на конкретному історичному етапі розвитку суспільства, держави та її Збройних Сил і в конкретних умовах обстановки. Теоретично-методологічні основи дають можливість командирам (начальникам), органам виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, іншим органам військового управління організовувати та здійснювати морально-психологічне забезпечення на основі глибокого розуміння сутності й особливостей сучасного суспільного розвитку, завдань і призначення ЗС України, вимог щодо їх боєготовності та боєздатності.

До *організаційних основ* морально-психологічного забезпечення належать: створення і комплектування органів виховної та соціально-психологічної роботи з урахуванням необхідності охоплення морально-психологічним впливом усіх сторін духовного елемента обороноздатності держави відповідно до організаційно-штатної ЗС України; створення системи

морально-психологічного забезпечення на базі інтеграції усіх її елементів, спрямування основних зусиль, напрямів діяльності на формування у особового складу необхідних морально-бойових якостей, належного морально-психологічного стану військ (сил); участь в організації та здійсненні морально-психологічного забезпечення усіх без винятку органів військового управління при провідній ролі командирів (начальників), керівників органів виховної та соціально-психологічної роботи тощо (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Структура органів виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України

Організаційні основи морально-психологічного забезпечення доповнюють змістовний бік базисними характеристиками моделі організації, певними засадничими правилами, що регулюють функціонування системи морально-психологічного забезпечення у ЗС України.

Морально-психологічне забезпечення як вид всебічного забезпечення базується також на *правових основах*: його зміст і конкретні завдання визначаються на підставі ряду законів України, указів Президента, постанов та

розпоряджень Уряду, військових статутів, наказів і директив Міністра оборони України, інших нормативних актів при обов'язковому та суворому дотриманні вимог Конституції України щодо виховання військовослужбовців Збройних Сил України у дусі вірності конституційному обов'язку (рис. 3.13) .

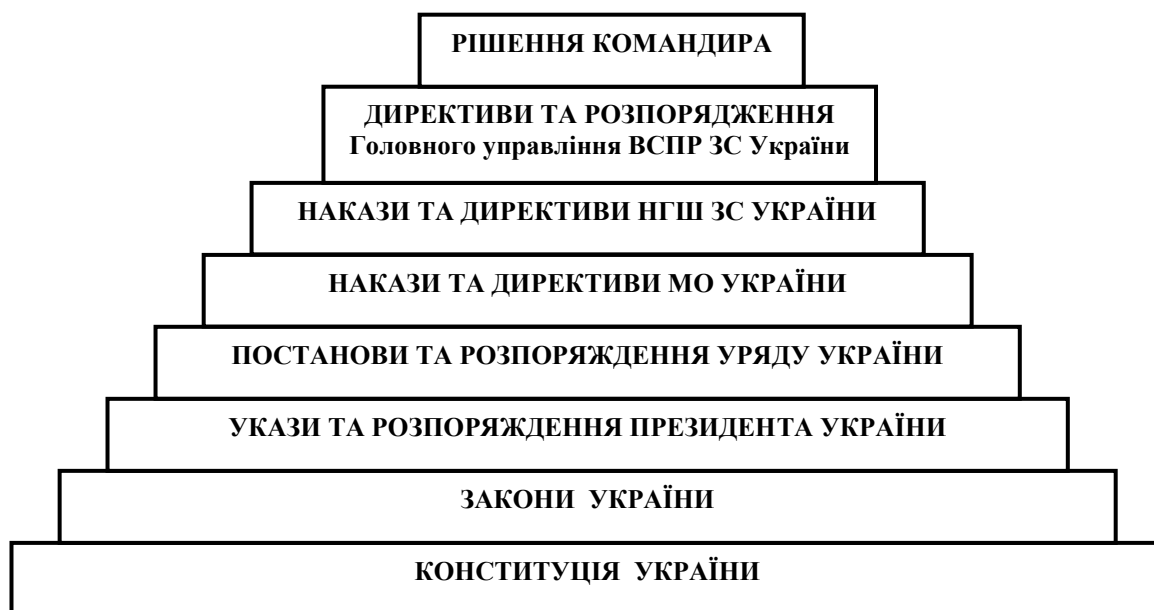

Рис. 3.13. Нормативно-правові основи організації морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України

У Збройних Силах України всебічного забезпечення застосування військ (сил) є комплексним і розглядається, як сукупність бойового (оперативного), матеріально-технічного, морально-психологічного та медичного забезпечення. (рис. 3.14)

Зазначені види всебічного забезпечення взаємопов'язані та взаємозалежні один від одного, адже покликані забезпечити належний рівень боєздатності військ (сил) та успішне виконання ними поставлених бойових завдань.

Морально-психологічне забезпечення як вид всебічного забезпечення інтегрує всі основні форми та методи організованого впливу на свідомість і психіку особового складу:

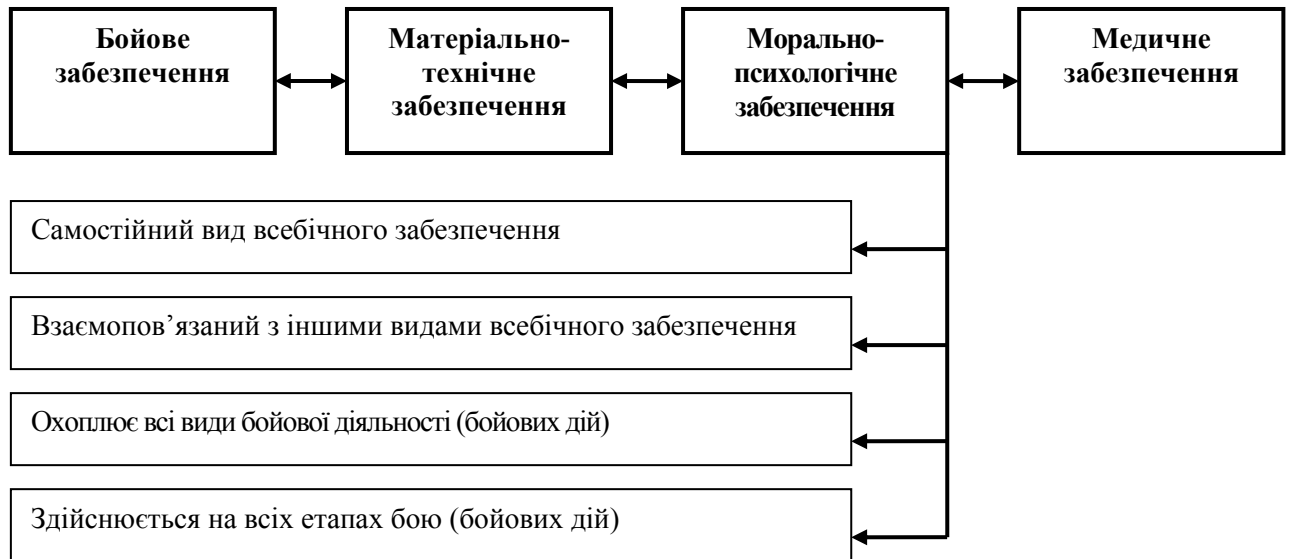

Рис. 3.14. Роль морально-психологічного забезпечення в загальній системі всебічного забезпечення

у ході підготовки до застосування військ (сил) – спрямовується на формування морально-бойових (моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних) та інших) якостей, які визначають зміст і сформованість морально-психологічного стану особового складу військ (сил), відображають його готовність і здатність до активних та організованих дій в умовах сучасного бою.

у ході ведення бойових дій – спрямовується на формування, підтримання та відновлення морально-психологічного стану особового складу військ (сил) на рівні, необхідному для успішного виконання бойових завдань.

Отже, *морально-психологічне забезпечення* – це вид всебічного забезпечення, метою якого є формування, підтримання та відновлення морально-психологічного стану особового складу, морально-бойових (моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних) тощо) якостей, необхідних для успішного виконання бойових завдань.

У системі забезпечення діяльності військ (сил) морально-психологічне забезпечення виконує ряд важливих функцій.

Виховна функція полягає у цілеспрямованому й організованому впливі на свідомість, почуття, волю особового складу для формування у військовослужбовців почуття патріотизму, відданості своєму народові, Батьківщині, військовому обов'язку, особистої відповідальності за захист Вітчизни, почуття військової честі, гордості, колективізму, взаємодопомоги, взаємовиручки тощо.

Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури та героїчне минуле свого народу.

Переконаність – визначальна риса особистості, у якій втілюється активна сила усіх елементів свідомості, що надає цілеспрямованості, впевненості у своїх силах і готовності здолати будь-які труднощі на шляху досягнення соціально значущої мети.

Переконання – система уявлень і знань, які є мотивами поведінки особистості і спонукають її діяти відповідно до своїх поглядів, принципів і світогляду.

Формуюча функція реалізується через формування морально-бойових якостей, морально-психологічного стану необхідних для успішного виконання особовим складом бойових завдань.

Навчальна функція полягає в засвоєнні військовослужбовцями знань, умінь та навичок, необхідних для виконання військовими частинами та підрозділами поставлених завдань, навчання командирів (начальників), офіцерів органів виховної та соціально-психологічної роботи прийомам, методам і технологіям ефективного морально-психологічного впливу на особовий склад військ (сил), надання психологічної само- та взаємодопомоги.

Мобілізуюча функція спрямована на мобілізацію військовослужбовців на виконання конкретних бойових завдань, формування особистої відповідальності за якість їх виконання, збереження стійкості і керованості морально-психологічного стану особового складу, досягнення високого рівня організованості та бойової активності військовослужбовців, їх спроможності витримувати нервово-психологічні навантаження і зберігати боєздатність в умовах дій психотравмуючих факторів сучасного бою.

Мобілізація на ефективне виконання бойових завдань неможлива без доведення до особового складу певної інформації, роз'яснення особовому складу причин, характеру, мети війни (збройного конфлікту).

Інформаційна функція передбачає висвітлення міжнародного і внутрішнього положення держави, покладених на війська (сили) завдань та умов їх виконання; доведення наказів командирів (начальників); роз'яснення військовослужбовцям правових актів воєнного часу і т. ін.; доведення до військовослужбовців відомостей про склад сил і засобів інформаційно-психологічного впливу противника, роз'яснення особовому складу форм і методів впливу, основних каналів поширення інформації; розповсюдження бойового досвіду, пропаганду героїчних подвигів українських військовослужбовців тощо.

Таким чином, інформаційна функція морально-психологічного забезпечення виявляється в управлінні інформаційними потоками, захисті інформаційного простору навколо військ (сил).

Крім мобілізації військовослужбовців на виконання конкретних бойових завдань та досягнення їх високої організованості і бойової активності, основний зміст морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення бою (бойових дій) передбачає прогнозування, профілактику та нейтралізацію негативного інформаційно-психологічного впливу противника; організацію

комплексного захисту психологічних (психофізіологічних) властивостей військовослужбовців.

На реалізацію цих завдань спрямована *захисна функція*, що полягає у забезпеченні духовної та психологічної безпеки військовослужбовців і передбачає запобігання негативним явищам у поведінці військовослужбовців і їх подолання, а також захист морально-психологічного стану військовослужбовців. Важливим завданням є також захист особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, що включає організаційні, випереджувальні (контрпропагандистські) і силові заходи і передбачає визначення чинників воєнно-політичної, суспільно-політичної та бойової обстановки, які можуть бути використані для негативного інформаційно-психологічного впливу на наші війська (сили), а також його спрямованості, об'єктів, змісту і можливих наслідків; участь в організації виявлення сил і засобів психологічних операцій противника та інших деструктивних джерел інформаційно-психологічного впливу, їх можливостей, особливостей використання; нейтралізацію їх діяльності через випереджувальне поширення у вітчизняних засобах масової інформації необхідних відомостей; організацію безперервного об'єктивного інформування військовослужбовців, роз'яснення їм мети, завдань, форм і методів психологічних операцій, можливостей їх технічних засобів; своєчасне знищення інформаційних матеріалів противника, обмеження доступу особового складу до засобів інформаційної комунікації та контроль за змістом їх матеріалів; фізичне знищення, електронне придушення засобів негативного інформаційно-психологічного впливу скоординованими діями розвідки, радіоелектронної боротьби, ракетних військ і артилерії, авіації тощо.

У ході ведення бойових дій особовий склад буде відчувати значні психічні та фізичні навантаження. Результати дослідження свідчать, що серед

військовослужбовців, які брали участь у сучасних бойових діях, 62 % – відчували максимальне психологічне навантаження, 58 % із них під час бою були нездатними вести прицільний вогонь, 80 % солдатів і сержантів та 60% офіцерів перебували у стані стресу, що загрожувало зриву їх діяльності. У цілому після завершення бойових дій від 40 % до 80 % особового складу потребували психологічної та фізіологічної корекції, підтримки. Військові психологи встановили, що 30 % особового складу відчуває найбільший страх перед боєм, 35 % – під час бою, 16 % – після бою, інші – до, після і під час бою (бойових дій). На відновлення морально-психологічного стану особового складу властивими та специфічними морально-психологічному забезпеченню силами та засобами спрямована *відновлювальна функція*.

Таким чином, основними функціями морально-психологічного забезпечення є: *виховна, формуюча, навчальна, мобілізуюча, інформаційна, захисна та відновлювальна*, що мають важливе теоретичне і практичне значення для усвідомлення соціальної ролі і механізму дії морально-психологічного забезпечення. Разом з тим визначений перелік функцій не є остаточним та вичерпним. До загального переліку функцій можуть бути додані функції органів виховної та соціально-психологічної роботи, безпосередньо відповідальних за якість морально-психологічного забезпечення, а саме: управлінська, планувальна, організуюча, контролююча, оцінна та звітно-інформаційна, що становлять основний зміст діяльності службових осіб органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи у ході організації та виконання заходів морально-психологічного забезпечення.

Мета і функції морально-психологічного забезпечення обумовлюють його завдання та способи їх реалізації.

Завданнями морально-психологічного забезпечення є:

Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України

постійне вивчення та прогнозування морально-психологічного стану особового складу, формування у особового складу високих морально-бойових якостей, готовності (за будь-яких умов) захищати Вітчизну, здатності з повним напруженням моральних та фізичних сил діяти на полі бою і здобувати перемогу;

вивчення суспільно-політичної обстановки в районі дій, визначення рівня ставлення населення до військ та їх дій, а також інших умов і факторів, які можуть суттєво вплинути на морально-психологічний стан особового складу та хід виконання ним поставлених бойових завдань;

всебічне інформування особового складу про перебіг та умови виконання бойового завдання, мету війни (збройного конфлікту);

організація та проведення психологічної підготовки особового складу, психологічного супроводження бойових дій, надання психологічної допомоги психотравмованим та їх реабілітація;

роз'яснення особовому складу норм міжнародного гуманітарного права;

забезпечення реалізації прав та гарантій військовослужбовців та членів їхніх сімей;

культурологічне обслуговування та організація дозвілля особового складу;

захист особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника тощо.

Зміст морально-психологічного забезпечення обумовлений призначенням Збройних Сил і безпосередньо залежить від конкретних умов функціонування підрозділів та військових частин, характеру вирішуваних ними завдань у мирний і воєнний час, рівня професійної підготовки і практичного досвіду службових осіб, які організовують і проводять заходи морально-психологічного забезпечення.

Основними напрямками діяльності органів виховної та соціально-психологічної роботи є:

інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю – для адекватного розуміння особовим складом воєнно-політичної, суспільно-політичної та бойової обстановки, завдань військ (сил) та умов їх виконання;

психологічне забезпечення – для формування, підтримання та відновлення у особового складу психічних та психофізіологічних якостей, які забезпечують їх високу психологічну стійкість і готовність виконати поставлені бойові завдання у будь-яких умовах обстановки;

соціально-правове забезпечення – для створення необхідних соціальних і правових умов, дотримання конституційних прав і свобод, задоволення соціальних потреб та інтересів військовослужбовців; дотримання норм міжнародного гуманітарного права; підтримання належної дисципліни, організованості та порядку;

культурологічне забезпечення – для мобілізації особового складу на ефективне виконання бойових завдань, відновлення моральних, психічних і фізичних сил військовослужбовців через задоволення їх культурних і духовних потреб засобами культури та мистецтва;

захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника – для прогнозування, запобігання негативного інформаційно-психологічного впливу противника, його зриву і нейтралізації наслідків.

Для виявлення об'єктивно існуючих настроїв, думок, потреб та запитів особового складу, тенденцій їх розвитку, а також факторів, які суттєво впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців, їх боєготовність та боєздатність, організовують і проводять спеціальні соціологічні дослідження.

У сучасних умовах роль морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення діяльності військ (сил) значно зростає. Зміни, що відбулися в духовному житті суспільства й армії, вирішення складних і відповідальних завдань реформування та розвитку Збройних Сил України, розширення функцій і сфер застосування Збройних Сил об'єктивно посилюють значення морально-психологічного фактора зокрема і морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) в цілому. На етапі реформування та розвитку Збройних Сил надзвичайно важливо, щоб рівень морально-психологічного стану особового складу військ (сил) якнайповніше відповідав їх масштабам і завданням, що є передумовою забезпечення високого рівня їх боєготовності та боєздатності.

Таким чином, морально-психологічне забезпечення як самостійний вид всебічного забезпечення діяльності військ (сил) Збройних Сил України є найважливішим засобом формування та підтримання у особового складу належного морально-психологічного стану, моральної готовності, психологічної та військово-професійної здатності сумлінно виконувати свій військовий обов'язок щодо захисту Батьківщини.

За своїм змістом морально-психологічне забезпечення вирізняється системністю, комплексністю, тісним взаємозв'язком з усіма іншими видами всебічного забезпечення діяльності військ (сил), ґрунтується на міцних теоретико-методологічних, організаційних і правових умовах.

3.2.2. Закономірності та принципи ефективного функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)

Основою ефективного функціонування системи є закономірності та принципи.

Закономірності являють собою об'єктивно існуючий зв'язок постійно повторювальних явищ та процесів у ході формування морально-бойових якостей військовослужбовців, морально-психологічного стану особового складу військ (сил). У цілому пізнання закономірностей дозволяє зрозуміти механізм їх реалізації в діяльності командирів, штабів, органів виховної та соціально-психологічної роботи, а отже, всебічно враховувати їх під час організації та виконання заходів морально-психологічного забезпечення.

Головними закономірностями є такі:

1. *Залежність змісту організації морально-психологічного забезпечення від характеру суспільних відносин у країні, стану духовного життя суспільства.* Морально-психологічний (духовний) чинник стосується усієї системи відносин, що складаються в суспільстві та Збройних Силах на певному історичному етапі. Відображаючи специфіку військової організації, морально-психологічний чинник нерозривно пов'язаний із духовною сферою суспільства, що незмінно виявляється в морально-психологічному стані військовослужбовців.

Процес державотворення та його розвиток, становлення ринкових відносин значно впливають на морально-психологічний стан особового складу Збройних Сил та процес морально-психологічного забезпечення, вимагають відповідності його змісту й організації новим цінностям і орієнтирам, які відповідають духовному та моральному обличчю суспільства, громадського життя в Україні та відображаються на свідомості, моралі, психіці військовослужбовців, ставленні особового складу до військового обов'язку, а отже, і всьому процесі формування необхідних морально-бойових якостей захисників Вітчизни, належного морально-психологічного стану військ (сил).

2. *Обумовленість морально-психологічного забезпечення військовою політикою держави, завданнями, що покладені державою на Збройні Сили України.* Видатний радянський філософ І. О. Ільїн зазначав, що політика як жива діяльність зрештою завжди слугує духу, а гідне творче життя людського духу завжди залишається вищою метою політики. Воєнна політика є частиною загальної політики держави, отже, слова філософа поширюються і на неї.

Сьогодні в центрі уваги воєнної політики держави перебувають питання забезпечення обороноздатності країни в умовах формування нових міжнародних відносин, наявних зовнішніх загроз, складної внутрішньої соціально-економічної ситуації, ускладненої проведенням військової реформи і в її межах – розвитку Збройних Сил, підтримання їх бойової готовності та боєздатності на рівні сучасних вимог. У зв'язку з цим сили та засоби морально-психологічного забезпечення мають бути спрямовані на створення необхідних морально-психологічних передумов успішного вирішення військово-політичних проблем.

Світовий досвід свідчить про наявність різноманітних підходів до організації та здійснення морально-психологічного забезпечення, використання його технологій залежно від політичних цілей та завдань Збройних Сил відбиття зовнішньої агресії, захист конституційної цілісності держави, проведення миротворчих операцій тощо. Це відображає першочергове значення положень військової політики держави щодо морально-психологічного забезпечення, закономірно існуючий взаємозв'язок між ними у військовій справі.

3. *Залежність змісту, методів та особливостей організації морально-психологічного забезпечення від конкретних умов бойової обстановки та характеру бойового завдання.*

Як підтверджує військова практика, діяльність Збройних Сил відбувається в різних умовах обстановки, що створює неоднакові умови функціонування системи морально-психологічного забезпечення. Умови мирного часу відрізняються від умов бойової обстановки, умов виконання навчальних і навчально-бойових завдань в умовах, максимально наближених до реальних бойових дій, за рівнем загроз докорінно відрізняються від реальних умов сучасного бою. Різні умови діяльності військ (сил) Збройних Сил визначають параметри їх підготовки до виконання цих завдань і тим самим – завдання морально-психологічному забезпеченню як одному із видів всебічного забезпечення.

Багатоваріантність умов діяльності військ (сил) вимагає постійного урахування їх специфіки, що позначається на змісті, формах і способах організації морально-психологічного забезпечення. Наприклад, основним змістом морально-психологічного забезпечення в мирних умовах є діяльність командирів (начальників), штабів, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, інших органів військового управління із формування у особового складу необхідних для вирішення навчальних та навчально-бойових завдань морально-бойових якостей та морально-психологічного стану особового складу. У бойових умовах цей зміст збагачується дієвими елементами: заходами із підтримання морально-психологічного стану особового складу на рівні, необхідному для якісного виконання бойового завдання, досягнення морально-психологічної переваги над противником, недопущення дезінформування, деморалізації особового складу своїх військ та дезорганізації їх діяльності тощо.

Визначені відмінності відображаються і у формах та методах морально-психологічного забезпечення під час виконання бойових завдань. А отже, мистецтво управління морально-психологічним станом особового складу

полягає в умілому виявленні і застосовуванні саме тих форм і методів морально-психологічного забезпечення, які відповідатимуть конкретним умовам і будуть найефективнішими.

Зміст, форми і методи морально-психологічного забезпечення залежать від умов реалізації різних видів діяльності Збройних Сил і детермінуються характером навчальних, навчально-бойових та бойових завдань. Наприклад: дії військ у наступі передбачають виконання інших завдань, ніж в оборонному бою, а відповідно і застосування інших підходів до організації, форм і методів морально-психологічного забезпечення дій. Крім особливостей виконання бойового завдання, також необхідно враховувати категорію особового складу, з ким планується проводити заходи морально-психологічного забезпечення, рівень їх підготовки, морально-психологічний стан тощо.

Отже, урахування характеру покладених на війська (сили) завдань та умов їх виконання є однією із важливих умов успішної діяльності командирів, штабів, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи із формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу на рівні необхідному для успішного виконання поставлених завдань.

4. *Залежність ефективності морально-психологічного забезпечення від рівня професійної підготовки військових кадрів, функціонально орієнтованих на його організацію та здійснення.* Командири, службові особи органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, інших органів військового управління, штабів і служб, будучи суб'єктами морально-психологічного забезпечення, безпосередньо втілюють у військову практику технології морально-психологічного забезпечення. Від їх професійності значною мірою залежить ефективність морально-психологічного впливу на всю діяльність військ (сил) у мирний і воєнний час. У зв'язку з цим до військових фахівців висуваються високі вимоги,

насамперед наявність необхідного рівня теоретичної підготовки із тактики, оперативного мистецтва, філософії, психології, педагогіки, соціології, політології, права, культурології, військової історії тощо, тобто в галузі тих знань, які визначають їх професійну компетентність як формальних лідерів, керівників військових колективів, фахівців у справі виховання особового складу. Застосування дослідно-емпіричних підходів не може забезпечити належної ефективності морально-психологічне забезпечення, дійсно надійним підґрунтям мають бути лише наукові знання та науковий підхід.

Військові фахівці повинні мати відповідний рівень фахової підготовки, володіти відповідними вмінням та навичками роботи за напрямком морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил). Це передбачає наявність у них умінь і навичок правильного та доцільного вибору і застосування прийомів формування морально-психологічного стану особового складу, певних динамічних стереотипів діяльності у конкретних умовах обстановки, що є умовою творчого вирішення командирами, начальниками, службовими особами органів виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України завдань морально-психологічного забезпечення в різних умовах.

Фахівцям, які безпосередньо організовують та здійснюють морально-психологічне забезпечення, повинні бути властиві належні особистісні якості, патріотизм, сумлінне виконання військового обов'язку, прагнення підвищувати професійну майстерність, виявляти ініціативу, рішучість, витривалість, самовладання, мужність і героїзм, особисту відповідальність за захист Батьківщини. Тільки при високому рівні особистої відповідальності та сумлінному ставленні до виконання свого службового обов'язку можна викликати у підлеглих душевний відгук, бажання наслідувати приклад у навчанні, службі та бою.

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі військового будівництва професіоналізм військових кадрів загалом і службових осіб органів виховної роботи зокрема за якістю організації морально-психологічного забезпечення оцінюється неналежно. Це обумовлено, головним чином, невизначеністю на державному рівні питань, пов'язаних із подальшим реформуванням і розвитком Збройних Сил України, змінами термінів проходження військової служби усіма категоріями військовослужбовців, пов'язаними із проведеною пенсійною реформою, низьким рівнем технічного забезпечення, перебуванням на озброєнні матеріально застарілих зразків бойової техніки й озброєння, недостатнім фінансуванням бойової підготовки, недостатньою соціально-правовою захищеністю військовослужбовців і найголовніше – складністю системи морально-психологічного забезпечення як найважливішого засобу формування здорового морально-психологічного стану військ (сил).

Практичним віддзеркаленням закономірностей морально-психологічного забезпечення є його принципи – керівні ідеї, науково обґрунтовані вимоги, норми, на основі яких відбувається морально-психологічне забезпечення. Як і закономірності, принципи виконують методологічну та регулятивну функції.

Основними принципами морально-психологічного забезпечення є такі:

постійна бойова готовність сил і засобів морально-психологічного забезпечення – передбачає виконання комплексу заходів із укомплектовування органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи професійно підготовленими кадрами; забезпечення військових частин і з'єднань необхідними технічними засобами пропаганди та підтримання їх у справному стані і постійній готовності до реального використання; забезпечення готовності та здатності органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, службових осіб у разі потреби без яких-небудь істотних

затрат у стислі терміни перейти на “бойовий режим роботи”.

Органи виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи беруть участь у розробленні планів та документів бойової і мобілізаційної готовності, бойової підготовки військ (сил), а також у плануванні та здійсненні заходів морально-психологічного забезпечення виконання ними завдань за призначенням; спільно з командирами, штабами, начальниками родів військ і служб покликані постійно піклуватися про високий рівень бойової і мобілізаційної готовності системи морально-психологічного забезпечення;

комплексність – передбачає глибоку інтеграцію моральної та психологічної складових у формуванні та зміцненні духовного елемента бойової могутності Збройних Сил, тісний зв'язок морально-психологічного забезпечення з усіма іншими видами забезпечення; вимагає одночасного, узгодженого впливу на свідомість, почуття, волю військовослужбовців усіх сил і засобів, наявних у розпорядженні командирів, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, охоплення заходами морально-психологічного забезпечення усіх категорій особового складу з урахуванням їх особливостей.

Успішне втілення принципу комплексності можливе завдяки координуючому впливу органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, що дозволяє цілеспрямовано узгодити усі елементи і забезпечити збереження цілісної системи морально-психологічного забезпечення. Професійно організована робота дає можливість всебічно використати потужний потенціал морально-психологічного забезпечення, не допускати дублювання, охоплювати усі ділянки своїм впливом, маневрувати силами і засобами, зосереджувати їх на вирішальних напрямках;

активність і безперервність – відображає прагнення досягти мети, ініціативу і творчість у вирішенні завдань морально-психологічного забезпечення, оперативне реагування на зміни обстановки тощо. Рівень вираження цього принципу, як свідчить практика, має бути адекватним обстановці, що складається і чим складніша обстановка, тим активнішим має бути морально-психологічне забезпечення. Ця тенденція найповніше характеризує методологічну роль і практичну значущість активності системи морально-психологічного забезпечення.

У той же час морально-психологічне забезпечення – це постійна дія: як не можна зупинити виконання військами (силами) навчальних, навчально-бойових, а за потреби і бойових завдань, так не можна зупинити морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил), покликане забезпечувати духовний елемент, морально-психологічний фундамент цього процесу. Послаблення морально-психологічного забезпечення неминуче спричинить зниження рівня морально-психологічного стану особового складу і готовності військовослужбовців до захисту Вітчизни. Морально-психологічне забезпечення має тривати постійно, у будь-яких умовах обстановки.

Таким чином, морально-психологічне забезпечення як вид всебічного забезпечення є однією із засадничих умов успішного виконання військами (силами) Збройних Сил завдань у мирний час і в бойовій обстановці, найважливішим засобом формування та підтримання у особового складу належного морально-психологічного стану, готовності і здатності військовослужбовців сумлінно виконувати свій військовий обов'язок щодо захисту Вітчизни.

За своїм змістом морально-психологічне забезпечення вирізняється системністю, комплексністю, тісним взаємозв'язком з усіма іншими видами забезпечення, базується на міцних теоретико-методологічних, організаційних і

правових засадах з урахуванням властивих йому закономірностей і принципів.

Нові завдання Збройних Сил України в сучасних умовах передбачають підвищення ефективності усієї системи їх морально-психологічного забезпечення. Робота командирів (начальників), органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи і їх службових осіб у сфері морально-психологічного забезпечення має бути творчою, новаторською, відповідати сучасним вимогам зміцнення обороноздатності держави, реформування та розвитку Збройних Сил, які за будь-яких умов забезпечать її надійну безпеку.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) та розкрийте його сутність.
2. Назвіть функції морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення діяльності військ (сил) та охарактеризуйте їх.
3. Якими є завдання морально-психологічного забезпечення?
4. За якими складовими організовують і здійснюють заходи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?
5. З урахуванням яких закономірностей організовують і здійснюють морально-психологічне забезпечення?
6. Назвіть принципи морально-психологічного забезпечення та розкрийте їх зміст.

Рекомендована література:

1. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. – 87 с.
2. Говоруха В. В., Іллюк О. О. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. – Харків: Військовий інститут внутрішніх військ МВС України, 2002. – 283 с.
3. Морально-психологічне забезпечення бойової підготовки з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України: метод. посіб. / В. І. Алещенко, О. В. Копаниця, В. М. Федічев та ін. – К.: НАОУ, 2000. – 76 с.
4. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України: підручник. – Хмельницький: НАПВУ, 2001. – 448 с.

5. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
 6. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Частина I / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 200 с.
 7. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
 8. Ягупов В. В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 349 с.
-

3.3. Нормативно-правова база функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) у Збройних Силах України

Зміни основних тенденцій сучасних локальних війн і збройних конфліктів: постійне зростання домінанти невоєнних форм боротьби у досягненні мети війни (збройного конфлікту); швидке посилення ефективності та збільшення масштабів психологічних операцій; випереджувальний розвиток новітніх інформаційних технологій, сил і засобів руйнації індивідуального та групового морально-психологічного стану; значне збільшення психогенних втрат серед військ протиборчих сторін; перетворення цивільного населення воюючих сторін засобами морально-психологічного впливу в об’єкт протиборства; відставання технологій і методик протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, всієї системи захисту морально-психологічного стану військ і населення перетворили досягнення морально-психологічної переваги над противником у першочергову та обов’язкову умову перемоги в бою (операції).

Саме тому, спираючись на аналіз геополітичної ситуації в світі та довгострокові прогнози її розвитку, у документах, що стосуються реформування та розвитку Збройних Сил України, визначено одним із головних

факторів обороноздатності держави людські ресурси. Реформування Збройних Сил України має передбачати поширення і закріплення у особового складу військ (сил) гуманітарних і соціальних цінностей. У зв'язку з цим необхідно вжити відповідних заходів щодо удосконалення системи морально-психологічного забезпечення підготовки і застосування військ (сил), а основну увагу спрямувати на формування та підтримання необхідного для виконання поставлених завдань рівня морально-психологічного стану особового складу.

Конкретні вимоги до морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення викладені в ряді нормативно-правових актів нашої держави:

1) у *Законах України* –

– “Про Збройні Сили України” від 06.12.1991, який зобов’язує Міністерство оборони України здійснювати керівництво моральною та психологічною підготовкою військ, а також організацією та забезпеченням військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України;

– “Про оборону України” від 05.10.2000, де зазначено, що обороноздатність держави складається з матеріальних і духовних елементів, є сукупністю воєнно-економічного, соціального, морально-психологічного та політичного потенціалу у сфері оборони. Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, Цивільної оборони України, національної економіки до переведення, у разі потреби з мирного на воєнний стан та відсічі збройної агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони;

2) в Указах Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України –

“Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України” від 04.09.1998 № 981/98, який поряд з іншими елементами, основними складовими виховної роботи визначив морально-психологічне забезпечення бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань, а також морально-психологічне забезпечення військової дисципліни і профілактики правопорушень;

“Концепція гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України”, схвалена Указом Президента України від 12.01.2004 № 28/2004, в якій наголошено, що планування та організація морально-психологічного забезпечення життєдіяльності і застосування Збройних Сил покладається на Генеральний штаб Збройних Сил України, командирів та їх заступників за відповідним напрямком;

“Воєнна доктрина України” затверджена Указом Президента України від 15.07.2004 року № 648/2004 зі змінами, внесеними Указом Президента України № 390/2012 від 8 червня 2012 року, також наголошує на необхідності вдосконалення системи життєзабезпечення Збройних Сил України;

“Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України” від 06.04.2011 № 406/2011, відповідно до якого *Міністерство оборони України* здійснює постійний моніторинг інформаційного середовища, виявляє потенційні та реальні інформаційні загрози в оборонній сфері, проводить попереджувальні інформаційні заходи; перевіряє стан всебічного забезпечення, бойової та мобілізаційної готовності у Збройних Силах; розробляє та вдосконалює програми соціального розвитку Збройних Сил; розробляє та проводить заходи

з розвитку культури і духовності у Збройних Силах, військово-патріотичного виховання громадян України; *Генеральний штаб ЗС України* планує та організовує морально-психологічне забезпечення повсякденної діяльності, підготовки та застосування Збройних Сил; забезпечує правопорядок та додержання військової дисципліни у Збройних Силах, проводить заходи зі зміцнення військової дисципліни та профілактики правопорушень серед особового складу безпосередньо підпорядкованих йому органів військового управління та військ (сил) Збройних Сил;

3) у *наказах Міністра оборони України* –

“Про затвердження Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України” від 05. 05. 1999 № 142, де чітко зазначено, що морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення операцій (бойових дій) є видом всебічного забезпечення застосування військ (сил), метою якого є формування та підтримання морально-психологічного стану, бойових та психологічних якостей особового складу, необхідних для успішного виконання бойових завдань (дод. 1);

“Про введення посад та структурних підрозділів з виховної та соціально-психологічної роботи у Збройних Силах України” від 06. 06. 2008 № 224, де визначено, що безпосередніми організаторами морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) є заступники командувачів, командирів (начальників) з виховної та соціально-психологічної роботи та очолювані ними органи;

“Про затвердження змін до Загальної структури органів з виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України” від 13. 12. 2010 № 659, де обумовило необхідність введення посад заступників командувачів з виховної та соціально-психологічної роботи – начальників управлінь та заміну існуючих посад, а також заступників командирів з виховної роботи у

ротах, батареях зі штатною чисельністю 50 військовослужбовців і більше;

4) *інші нормативні документи* –

“Статути Збройних Сил України”, в розділі про обов’язки командирів (начальників) зазначено, що командири, начальники усіх рівнів відповідно до покладених на них завдань здійснюють керівництво морально-психологічним забезпеченням, відповідають за стан військової дисципліни та морально-психологічний стан особового складу, всебічне забезпечення військової частини (корабля), підрозділу;

основні документи щодо підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України, де визначені місце та роль морально-психологічного забезпечення, розкриті його мета, основні завдання і зміст основних складових морально-психологічного забезпечення;

Що ж привело до такого кардинального підвищення ролі морально-психологічного забезпечення в системі всебічного забезпечення застосування військ (сил)? Можна виділити декілька причин.

По-перше, на думку вітчизняних і зарубіжних військових аналітиків у збройних конфліктах третього тисячоліття досягнення морально-психологічної та інформаційно-психологічної переваги над противником є вирішальною у визначенні переможця. Глобальна інформатизація суспільства створила умови для можливого постійного інформаційно-психологічного впливу на свідомість і поведінку особового складу з метою формування необхідного (негативного чи позитивного) ставлення до певних подій.

Наочним підтвердженням цієї тези є всі збройні конфлікти кінця XX – початку XXI ст. Наприклад, аналіз результатів операції “Буря в пустелі” спонукав міністерство оборони США до розроблення нових способів збройної боротьби: перенесення акценту протиборства з традиційних форм впливу (вогню, удару, маневру) в інформаційно-інтелектуальну площину.

По-друге, досвід війн і збройних конфліктів сучасності показав, що необхідно знати не лише загальні, а й особливі закономірності впливу групового й індивідуального морально-психологічного стану особового складу військ (сил) на хід та результати бою (бойових дій).

В історії воєнного мистецтва є багато фактів, які свідчать, що достатньо високий рівень морально-психологічного стану військ (сил) дозволив їм успішно й ефективно вести боротьбу з противником, що переважає чисельно і технічно, і навіть здобути перемогу. Яскравим є приклад морально-психологічної стійкості особового складу збройних сил СРСР та усього народу під час Великої Вітчизняної війни. Звертаючи увагу на складну бойову обстановку та рівень матеріально-технічного забезпечення, чимало військових теоретиків пророкували, що фашистська Німеччина отримає швидку й блискавичну перемогу над Радянською армією. Проте сталося інакше: тимчасова чисельна перевага сил і засобів німецько-фашистських військ розбилась об морально-психологічну стійкість і безмежну відданість, мужність і героїзм Радянської армії, про що свідчать результати дослідження шведського військового соціолога А. Юнгдала (табл. 3.1) .

Таблиця 3.1

**Дані про зміни морально-психологічного стану населення Німеччини
під час Великої Вітчизняної війни, %**

Рівень морально-психологічного стану	На початку війни	Наприкінці війни
Високий	32	6
Середній	51	16
Низький	17	78

На думку американського соціолога Ч. Мокоса, практика війни у В'єтнамі показала, що навіть найефективніші засоби не можуть забезпечити швидкої перемоги, якщо рівень морально-психологічного стану особового

Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України

складу військ (сил) низький. Так, озброєна за вимогами того часу американська армія у В'єтнамі зазнала поразки і нічого не протиставила морально-політичному та психологічному стану в'єтнамського народу.

По-третє, в умовах сьогодення на передній план виходить морально-психологічна готовність військовослужбовців до ефективного застосування бойової техніки й озброєння.

Військові психологи визначили, що при низькому рівні морально-психологічного стану особового складу підрозділів час виконання ними вогневого завдання збільшується на 35 %, а кількість промахів – від 40 до 50 % тощо.

По-четверте, відсутня дієва система психологічного забезпечення бойових дій. За оцінками російських військових психологів та статистикою шпиталів, де лікували і реабілітували військовослужбовців, які брали участь у бойових діях в Чечні, лише у 17 % особового складу немає порушень психіки. У зв'язку з цим є логічним зазначений рівень нормативно-правового визнання морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення.

У цілому відповідно до вимог керівних документів на морально-психологічне забезпечення покладаються питання забезпечення сприятливих соціально-психологічних умов бойового застосування військових частин і з'єднань Збройних Сил України вирішенням таких завдань:

постійного моніторингу морально-психологічного стану військ (сил), суспільно-політичної обстановки в регіоні (районі дій) та інших умов і факторів, які можуть суттєво вплинути на хід виконання особовим складом поставлених бойових завдань;

всебічного інформування особового складу про умови виконання бойового завдання;

організації та проведення психологічної підготовки з особовим складом, психологічного супроводження операцій (бойових дій), надання психологічної

допомоги та реабілітації психотравмованих для досягнення моральної та психологічної переваги над противником, забезпечення психологічної стійкості особового складу своїх військ;

доведення та роз'яснення особовому складу норм міжнародного гуманітарного права, забезпечення прав та гарантій військовослужбовців і членів їхніх сімей, підтримання правопорядку і військової дисципліни під час виконання бойових завдань;

організації культурологічного обслуговування та дозвілля особового складу;

надійного захисту особового складу військ (сил) від негативного інформаційно-психологічного впливу противника тощо.

Виконувати ці завдання і покликана система морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Збройних Сил України.

Контрольні запитання:

1. Якими правовими документами регламентовано питання морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Збройних Сил України?
2. Назвіть нормативні вимоги щодо морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Збройних Сил України.
4. Розкрийте зміст Наказу Міністра оборони України “Про затвердження Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України” від 05. 05. 1999 р. № 142.

Рекомендована література:

1. Закон України “Про оборону України” // Законодавство України з питань військової сфери: Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут – Україна. – 2003. – С. 58–72.
2. Закон України “Про Збройні Сили України” // Законодавство України з питань військової сфери: Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут – Україна. – 2003. – С. 72–78.

3. Воєнна доктрина України: затв. Указом Президента України від 15. 06. 2004 № 648/2004 в редакції Указу Президента України від 08. 06. 2012 № 390/2012 // Наука і оборона. – 2012. – № 2. – С. 3–11.

4. Наказ Міністра оборони України “Про введення в дію Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України” від 05.05.1999 № 142. – К.: МО України, 1999.

3.4. Методичні основи оцінювання ефективності функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)

Якщо проаналізувати тематику наукових праць та спеціальної літератури, виданих за останні роки, то без сумніву, найбільша кількість робіт присвячена оцінюванню ефективності певних видів та родів діяльності, адже це закономірний процес пошуку конструктивних відповідей на актуальні питання їх розвитку й удосконалення.

Через те що оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення в сучасних умовах є не тільки досить актуальним, а й недостатньо висвітленим питанням, авторський колектив підручника вважає за доцільне розглянути методичні основи оцінювання ефективності функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил).

Морально-психологічне забезпечення, як і всі види всебічного забезпечення, спрямоване на досягнення єдиної мети – виконання бойового завдання (у частині покладених на нього завдань), тому ефективністю морально-психологічного забезпечення слід вважати ступінь безпосереднього впливу цього виду забезпечення на результат виконання поставленого завдання. Проте взяти за основу цей підхід неможливо через складність визначення ступеня безпосереднього впливу морально-психологічного забезпечення на кінцевий результат (виконання бойового завдання), а також через невизначеність вихідних

даних, параметрів, конкретних показників.

Одним із можливих шляхів оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення є визначення зміни морально-психологічного стану. Виконання, невиконання поставленого бойового завдання або часткове його виконання передусім визначається безпосередньою діяльністю особового складу, його морально-психологічним станом, що є метою морально-психологічного забезпечення як виду всебічного забезпечення. Саме тому вихідним положенням під час визначення ефективності морально-психологічного забезпечення має бути ступінь реалізації його мети.

Отже, під ефективністю морально-психологічного забезпечення слід вважати співвідношення між його метою і досягнутим результатом – рівнем сформованості морально-психологічного стану особового складу. Хоча і в цьому разі наявні деякі об'єктивні труднощі:

зміна морально-психологічного стану і відповідно зміна поведінки особового складу у бойових умовах, ще не завжди є результатом проведених заходів морально-психологічного забезпечення;

наявність розбіжностей між установками, мотивами “хочу, можу і треба” і поведінкою особового складу в конкретній ситуації, що певною мірою можуть відрізнятися одна від одної.

Незважаючи на зазначені труднощі, існує потреба визначити дієвість впливу заходів морально-психологічного забезпечення на морально-психологічний стан особового складу, і відповідно на його поведінку.

Критеріями оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення можуть бути зміни в поведінці та діях військовослужбовців: їх активність або пасивність, ініціативність або безініціативність, спроби ухилення від участі в бойових діях виведенням з ладу бойової техніки, симулюванням, намаганням під різними приводами покинути місце ведення

бойових дій тощо, поширення серед військовослужбовців панічних чуток або повне їх несприйняття, розуміння або нерозуміння мети війни, збройного конфлікту, бойових дій, поставленого бойового завдання тощо. Ці дії свідчать про рівень сформованості морально-психологічного стану особового складу і можуть бути критеріями оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення.

На основі аналізу відповідних змін поведінки військовослужбовців можна зробити висновок не лише про зміни морально-психологічного стану особового складу, а й про ефективність морально-психологічного забезпечення. Для цього у військовій практиці використовують такі методи і методики: спостереження за поведінкою особового складу, якістю виконання підлеглими навчальних та бойових завдань; аналіз результатів попередньої бойової діяльності особового складу, частин та підрозділів; опрацювання матеріалів різноманітних соціологічних досліджень та психологічних опитувань; аналіз доповідей, донесень, інших службових документів; вивчення, аналіз та оцінювання характерних тенденцій, змін у поведінці та ставленні особового складу до виконання поставленого бойового завдання; виявлення підрозділів з низьким рівнем згуртованості; визначення категорій особового складу з нестійкою психікою, низьким рівнем сформованості морально-бойовими якостями; аналіз подій, злочинів, грубих порушень військової дисципліни; аналіз результатів бойової підготовки тощо. Проте використання кожного з цих методів окремо може привести до різних, іноді навіть суперечливих результатів.

Аналіз різних підходів до оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення дає підстави стверджувати, що найбільш раціональними та прийнятними є експертне і факторно-критеріальне оцінювання морально психологічного стану особового складу, в яких кількісно

морально-психологічний стан особового складу виражається показниками рівня сформованості морально-бойових якостей особового складу (моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних) (рис. 1.7). Саме ці якості є базовими під час оцінювання рівня сформованості морально-психологічного стану, адже мотиви, рівень бойового досвіду, психологічна готовність і фізичний стан визначають поведінку особового складу в бойових умовах.

Разом з цим реальне оцінювання ефективності будь-якого виду діяльності має бути комплексним і порівнювальним. Ефективність морально-психологічного забезпечення визначають за допомогою математичних методів у вигляді співвідношення між фактично досягнутими результатами і запланованими. При цьому необхідно спиратися на *кількісні* та *якісні* характеристики цього виду забезпечення.

При *кількісному* підході під ефективністю морально-психологічного забезпечення слід вважати співвідношення реальної кількості особового складу, який було охоплено заходами морально-психологічного забезпечення, і планової:

$$E_{\text{кіл}} = \frac{P_{\text{кос}}}{П_{\text{кос}}} \times 100\%,$$

де $E_{\text{кіл}}$ – кількісний показник ефективності морально-психологічного забезпечення; $P_{\text{кос}}$ – кількість особового складу, охопленого заходами морально-психологічного забезпечення; $П_{\text{кос}}$ – планова кількість особового складу, що мала бути охоплена заходами морально-психологічного забезпечення.

Хоча цей підхід необхідний під час визначення ефективності морально-психологічного забезпечення, але недосконалий і не відображає мети морально-психологічного забезпечення. Військові психологи та медики стверджують, що

боєздатність підрозділів і військових частин на 65 % обумовлена функціональним (морально-психологічним) станом особового складу. Тому виникає необхідність застосування на практиці *якісного* оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення, в основу якого покладено результат досягнення мети морально-психологічного забезпечення – морально-психологічний стан особового складу.

У цьому разі під ефективністю морально-психологічного забезпечення можна вважати співвідношення чисельності особового складу, морально-психологічний стан якого внаслідок проведених заходів морально-психологічного забезпечення перебуває на рівні, необхідному для якісного виконання поставленого бойового завдання, до планової чисельності особового складу, що мав бути охоплений заходами морально-психологічного забезпечення:

$$E_{\text{як}} = \frac{P_{\text{мпс}}}{P_{\text{кос}}} \times 100\%,$$

де $E_{\text{як}}$ – якісний показник ефективності морально-психологічного забезпечення; $P_{\text{мпс}}$ – кількість особового складу, морально-психологічний стан якого після проведених заходів морально-психологічного забезпечення перебуває на рівні, необхідному для якісного виконання поставленого бойового завдання; $P_{\text{кос}}$ – планова кількість особового складу, що повинен бути охоплений заходами морально-психологічного забезпечення.

Загалом ефективність морально-психологічного забезпечення буде оцінена правильно коли її результати розглядатимуться у розвитку, тому попередня формула потребує незначного удосконалення, тому що використання в ній показника, який свідчить про планову, а не реальну чисельність особового складу, охопленого заходами морально-психологічного забезпечення, дещо

не відповідає дійсності і призводить до завищення реального показника ефективності.

Надалі, під ефективністю морально-психологічного забезпечення будемо розуміти співвідношення чисельності особового складу, морально-психологічний стан якого перебуває на рівні, необхідному для якісного виконання поставленого завдання, до реально охопленої заходами морально-психологічного забезпечення чисельності особового складу.

Отже, математичний вираз ефективності морально-психологічного забезпечення набуває такого вигляду:

$$E_{\text{мпз}} = \frac{R_{\text{мпс}}}{R_{\text{кос}}} \times 100\%,$$

де $E_{\text{мпз}}$ – загальний показник ефективності морально-психологічного забезпечення; $R_{\text{мпс}}$ – кількість особового складу, морально-психологічний стан якого після проведених заходів морально-психологічного забезпечення перебуває на рівні, необхідному для якісного виконання поставленого бойового завдання; $R_{\text{кос}}$ – реальна кількість особового складу, що був охоплений заходами морально-психологічного забезпечення.

Ця формула достатньо повно відображає ефективність морально-психологічного забезпечення, адже внесений до формули порівняльний аналіз змін рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу забезпечує цілком достовірне оцінювання ефективності цього виду забезпечення.

Таким чином, проведений аналіз методик оцінювання ефективності функціонування системи морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) дає підстави стверджувати, що оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення в цілому є складним процесом, який потребує детального методичного розроблення.

Ефективність морально-психологічного забезпечення може бути визначена як співвідношення між поставленою в конкретних умовах обстановки метою і ступенем її реалізації при оптимальному використанні наявних можливостей.

Перший підхід базується на рівні охоплення особового складу заходами морально-психологічного забезпечення, другий – на переході від одного якісного стану об'єкта до іншого у зіставленні з охопленням особового складу заходами морально-психологічного забезпечення. Використання морально-психологічного стану особового складу як одного із показників ефективності дасть можливість отримати реальний показник ефективності морально-психологічного забезпечення, тобто висновок про ефективність морально-психологічного забезпечення можна робити по зміні морально-психологічного стану особового складу, який є основним критерієм.

Контрольні запитання:

1. З якою метою оцінюють ефективність морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?
2. У чому полягає складність оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?
3. Що є вихідним положенням у ході оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?
4. Який із критеріїв є визначальним під час оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?
5. Розкрийте зміст кількісного підходу до оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил).
6. У чому полягає сутність якісного підходу до оцінювання ефективності морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)?

Рекомендована література:

1. Говоруха В. В., Ілляк О. О. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. – Харків: Військовий інститут внутрішніх військ МВС України, 2002. – 283 с.

2. Ефремов И. И. Военно-социальное управление: уч. пособ. – М. ВУ, 2001. – 257 с.
 3. Меркулов В. Н. Повышение эффективности идеологической, массово-политической работы в армии и на флоте: уч. пособ. – М.: ВПА, 1984. – 252 с.
 4. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
 5. Феденко Н. Ф. Социальная и военная психология: ученик. – М.: ВПА, 1990. – 387 с.
-

4 РОЗДІЛ

ФУНКЦІОНАЛЬНІ СКЛАДОВІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

4.1. Інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю

На початку ХХІ століття людство вступило у нову еру – еру інформаційних суспільств і комунікативних технологій. Інформаційна революція швидко розгортається у збройних силах провідних держав світу і є головним швидкоплинним процесом сьогодення. Енергійно нарощуються технології впливу на головного носія і виконавця збройних функцій – людину, її свідомість і психіку.

Сучасний розвиток інформаційних і комунікативних процесів у суспільстві передбачає розуміння інформаційно-пропагандистської діяльності як спеціально організованого впливу на свідомість, поведінку, почуття і волю людини для досягнення політичних, економічних, воєнних та інших цілей. Зараз, як ніколи, значно поширюються комунікативні технології з елементами маніпулювання громадською думкою – найсуттєвішим фактором впливу на прийняття рішень. Кардинально змінюється характер пропаганди, підвищується її роль у соціальному управлінні. Змінюються підходи до організації і проведення інформаційно-пропагандистського забезпечення військ (сил) на підставі зміни парадигми пропаганди.

Досвід локальних війн і збройних конфліктів кінця XX – початку XXI століття свідчить, що інформаційно-пропагандистський вплив і надалі буде спрямовуватись на людський розум, оскільки дає можливість впливати на найслабшу ланку на полі бою – індивідуальне мислення солдата. Зростатиме роль глобального інформаційного простору, оскільки висвітлення подій наближається до масштабів реального часу, що суттєво впливає на прийняття воєнних і політичних рішень.

Знання основних питань змісту й особливостей організації інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю є завданням кожного офіцера. Сприяти вирішенню цього питання буде матеріал, наведений у цьому розділі підручника.

Інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю – це комплекс цілеспрямованих заходів інформаційного впливу на свідомість особового складу з метою формування стійкого і керованого морально-психологічного стану, необхідних морально-бойових якостей особового складу військ (сил), адекватного розуміння ним воєнно-політичної, суспільно-політичної та бойової обстановки, завдань військ (сил) та умов їх виконання (рис. 4.1).

Мета інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю полягає у всебічному інформуванні особового складу, у формуванні у військовослужбовців почуття патріотизму, вихованні особистої відповідальності за захист Вітчизни, вірності Конституції України, Військовій присязі, Бойовому Прапору, бойовим традиціям, дисциплінованості, сміливості і мужності, готовності до самопожертви в ім'я Батьківщини, створення мотиваційних настроїв у особового складу щодо виконання бойового завдання.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

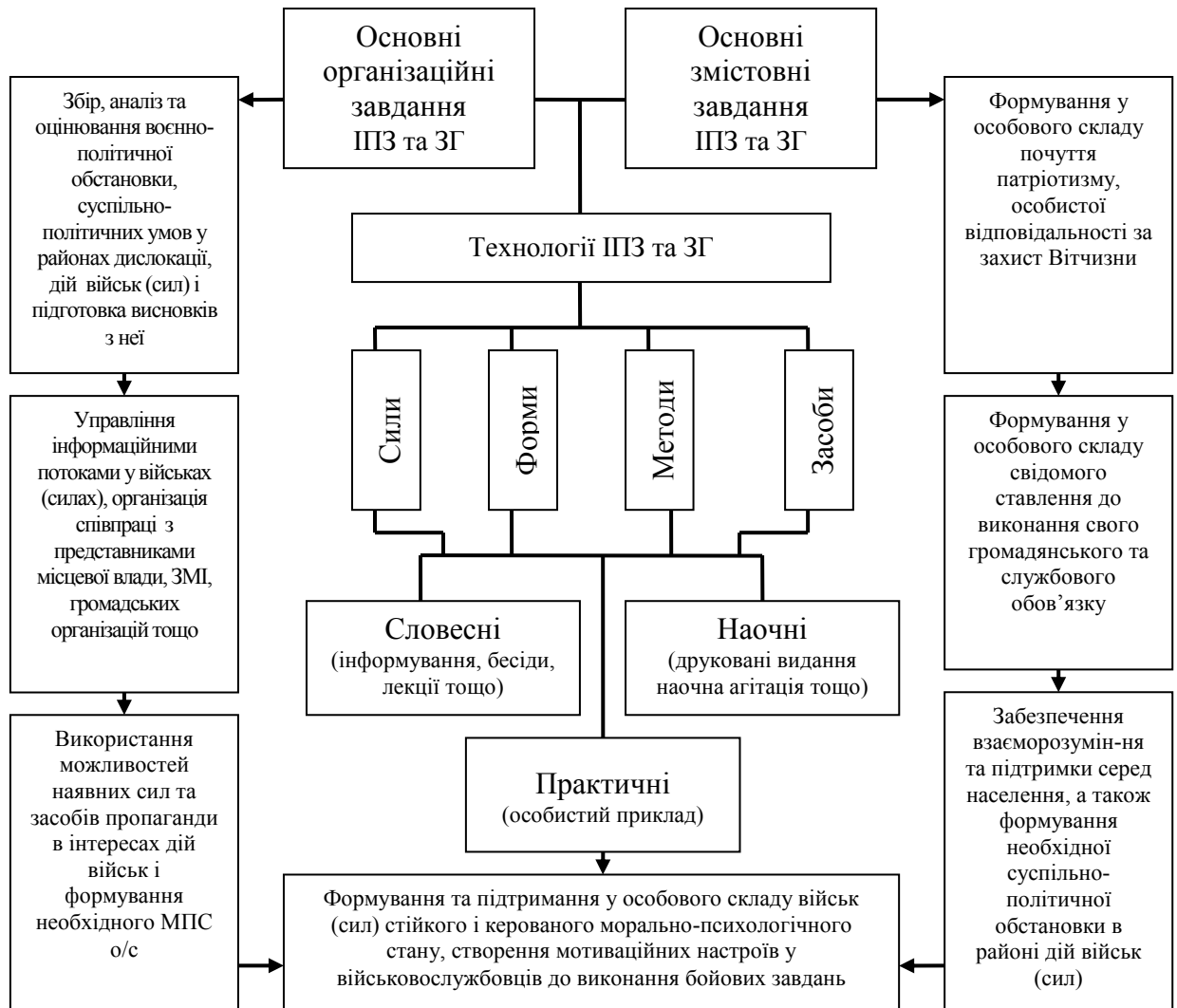

Рис. 4.1. Зміст і особливості організації інформаційно-пропагандистського забезпечення і зв'язків з громадськістю

Основними завданнями інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю є:

виховання у військовослужбовців почуття патріотизму, вірності громадянському обов'язку, особистої відповідальності за захист Батьківщини;

оперативне роз'яснення особовому складу причин, характеру і мети війни (збройного конфлікту, бойових дій), показ міжнародного і внутрішнього стану

держави, завдань збройного захисту держави;

збір, аналіз та оцінювання суспільно-політичної обстановки в районі дій і підготовка висновків з неї;

доведення наказів командирів (начальників), оперативне інформування особового складу про хід бойових дій;

мобілізація військовослужбовців на безумовне виконання поставлених бойових завдань;

формування у особового складу впевненості у надійності та ефективності штатної зброї і бойової техніки, зміцнення віри у перемогу над противником;

поширення бойового досвіду, прикладів мужності, пропаганда героїзму, взаємовиручки, товариських взаємовідносин;

виховання особового складу на національно-історичних та військово-патріотичних традиціях українського народу і його Збройних Сил;

організація співпраці з представниками місцевої влади, ЗМІ, громадських організацій тощо.

Проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю передбачає залучення певних *сил і засобів* (рис. 4.2).

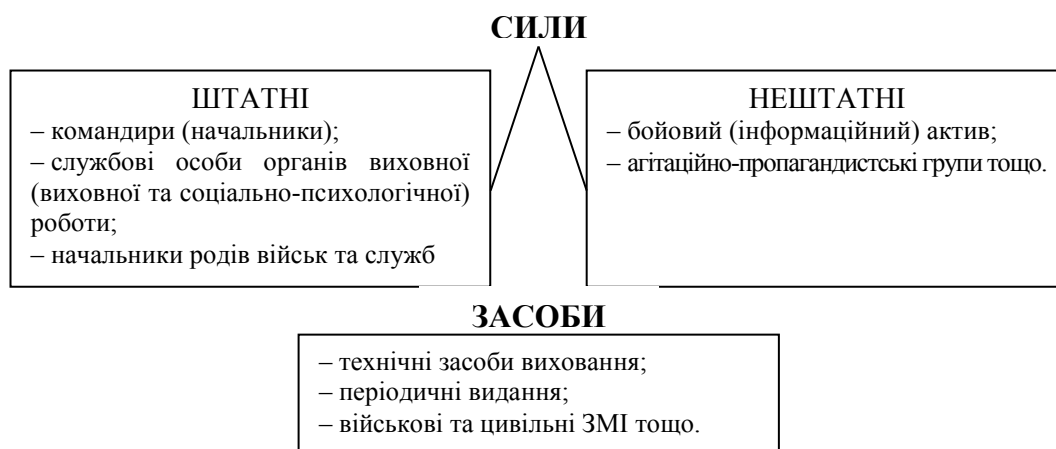

Рис. 4.2. Сили та засоби інформаційно-пропагандистського забезпечення і зв'язків з громадськістю

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Як сили розуміють органи і службових осіб, які займаються безпосередньо організацією та здійсненням інформаційно-пропагандистського забезпечення і зв'язків з громадськістю, які поділяються так:

штатні – командири (начальники), службові особи органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, начальники родів військ та служб;

нештатні – бойовий (інформаційний) актив, агітаційно-пропагандистські групи тощо.

Засобами інформаційно-пропагандистського забезпечення і зв'язків з громадськістю є всі можливі канали доведення до особового складу інформації, “набір інструментів” емоційної дії на свідомість і почуття військовослужбовців, наявні у підрозділах та військових частинах технічні засоби виховання, друкована продукція (газети, журнали, бюлетені), радіо, телебачення, поліграфічне обладнання, наочні засоби інформації, стінгазети тощо.

До штатних технічних засобів виховання належать:

похідний автоклуб ПАК 89 – 1 – у військовій частині;

радіоприймач – у кожній роті (батареї);

магнітофон касетний – у мб (тб, адн);

польова трансляційна установка ПТУ-20 – у мб (тб, адн);

Крім того у Збройних Силах України розроблено ряд перспективних технічних засобів виховання:

пересувний кіно відеосалон ПКВС;

похідний інформаційно-редакційний центр МЦ-4 (базовий варіант ДКР “Зеніт”) – в омбр (рис. 4.3);

похідний інформаційно-редакційний центр (розширений варіант) – в АК;

Рис. 4.3. Похідний інформаційно-редакційний центр МЦ-4

військова стереофонічна трансляційна установка ВСТУ-50 (музичний центр) – у мб (тб, адн);

інформаційна машина переднього краю ДКР “Буран”;

радіоприймач військовий цифровий всехвильовий (ВЦВ) – 2–3 од. у кожній роті (батареї) (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Радіоприймач військовий цифровий всехвильовий

У цілому зміст інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв’язків з громадськістю в бойових умовах залежить від політичної мети

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

війни (збройного конфлікту), наявних сил і засобів інформаційно-пропагандистського забезпечення, поставлених завдань та особливостей бойової обстановки, суспільно-політичних умов виконання бойового завдання, а також морально-психологічного стану особового складу військ (сил). Інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю організується та здійснюється безперервно на всіх етапах діяльності військ (сил) та за будь-яких умов бойової обстановки.

Керівництво інформаційно-пропагандистським забезпеченням та організацією зв'язків з громадськістю є прямим обов'язком командирів (начальників). Безпосередньо організовують інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю відповідні заступниками командирів з виховної (виховної та суспільно-політичної) роботи, а також офіцери з інформаційно-пропагандистського забезпечення відділів, відділень виховної (виховної та суспільно-політичної) роботи військових частин, з'єднань, які повністю відповідають за його стан.

З отриманням бойового завдання здійснюється перехід до оперативних форм проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю, про що у військовій частині (з'єднанні) віддають відповідний наказ. У подальшому заходи інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язки з громадськістю планують за етапами бою (бойових дій). Заходи інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язки з громадськістю відображають у "Плані морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій)". Відповідні заходи до плану морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій) готують: у військовій частині – офіцер з інформаційно-пропагандистського забезпечення відділення виховної роботи, у підрозділах – командири та їх заступники з виховної роботи. Виходячи з вимог керівних документів, до плану можуть бути додані інші інформаційно-довідкові

матеріали та розрахунки.

Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю у бойових умовах передбачає виконання таких заходів:

збирання та опрацювання інформації про суспільно-політичну обстановку, ставлення населення, політичних партій і рухів, громадських організацій, представників релігійних кіл до військ та їх дій;

щоденне проведення в підрозділах і на пунктах управління 15–20 хвилинного суспільно-політичного, військово-технічного та бойового інформування;

організацію та проведення гуманітарних годин залежно від умов бойової обстановки;

налагодження зв'язків між командуванням та місцевим населенням, органами державної влади та місцевого самоврядування;

проведення інформаційно-пропагандистських заходів у взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування в районі дій, громадськими і релігійними організаціями, засобами масової інформації;

завчасну підготовку необхідної друкованої продукції, інформаційно-довідкових матеріалів про район дій, тактику дій противника, етнопсихологічні особливості місцевого населення;

забезпечення особового складу газетами та журналами, розповсюдження пам'яток, листівок, звернень, технічних бюлетенів, організацію роботи похідних бібліотечок;

організацію роботи агітаційно-пропагандистських груп у районах з нестабільною суспільно-політичною обстановкою;

активне використання можливостей військової та цивільної преси, радіо, телебачення тощо.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Збирання та опрацювання інформації про суспільно-політичну обстановку в районі дій.

У ряді документів зазначено, що бій (бойові дії) планують на підставі висновків з оцінювання суспільно-політичної обстановки в районі дій, визначення ставлення населення до військ та їх дій. Оцінювати суспільно-політичну обстановку в районі бойових дій зобов'язані відповідні заступники командирів з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи та офіцери відділень (відділів) з інформаційно-пропагандистського забезпечення.

Як свідчить практика військ, прийняття командиром (начальником) рішення на бій (бойові дії) – це складний і суперечливий процес, який ґрунтується на всебічному оцінюванні обстановки. Адже від правильного аналізу та оцінювання обстановки значною мірою залежать правильність і обґрунтованість рішення командира, а отже, і результат бою.

Помилки під час оцінювання обстановки, суб'єктивізм, нехтування науково-методологічними основами або запізнення з висновками можуть звести нанівець найкращу роботу розвідувальних органів, поставити свої війська у важке, часом безвихідне становище, яке може призвести до значних втрат бойової техніки та особового складу чи поразки.

Наприклад, у 1994 році через помилкове оцінювання суспільно-політичної обстановки в регіоні та бойових можливостей незаконних збройних формувань Чечні, Генеральний штаб Збройних сил Російської Федерації неправильно визначив склад угруповання федеральних військ і час підготовки, майже не були відпрацьовані питання взаємодії між частинами різних міністерств, відомств тощо.

За даними міністра у справах національностей Російської Федерації того періоду М. Д. Єгорова, близько 70 % населення Чечні мало б підтримати введення федеральних військ, близько 30 % могли бути нейтральними, лише

так звані окремі “відщепенці” були налаштовані чинити опір. Саме тому військову операцію передбачалось спочатку провести як поліцейську акцію із роззброєння іррегулярних збройних формувань.

Тодішній Міністр оборони Російської Федерації генерал П. С. Граčov вважав, що для наведення порядку у Чечні необхідний лише один боєготовий парашутно-десантний полк і дві години часу. Через таку хибну думку на першому етапі операції угруповання федеральних військ у Чечні було у 13 разів меншим, ніж задіяне під час депортації чеченців та інгушів у 1944 р., коли інтенсивного збройного спротиву з їх боку не було. Часу на безпосередню підготовку визначених військових частин і підрозділів до ведення бойових дій було відведено у 20 разів менше, ніж на підготовку багатонаціональних сил у зоні Перської затоки. Закономірним став наслідок: з початком операції були виявлені неготовність контингенту російських федеральних військ до виконання поставлених завдань та ненавченість особовий склад ефективним діям у специфічних умовах Чечні. Значна кількість військовослужбовців не змогла повірити, що війна справді розпочалась і потребує максимальної психологічної та фізичної витримки. Недооцінювання противника, а також негативне ставлення населення до російських військ та їх дій призвели до непоправних втрат у живій силі та бойовій техніці. У результаті під час звільнення міста Грозного від чеченських бойовиків ними було знищено близько 60 танків і 300 броньованих машин Збройних сил Російської Федерації, загинуло 1,5 тис. та поранено майже 5 тис. військовослужбовців.

Суспільно-політична обстановка – це історично-конкретна сукупність соціально-економічних, внутрішньополітичних, релігійних, історико-культурних умов, міжнаціональних (міжетнічних) відносин та інших факторів у зазначеному районі (регіоні) країни на певний час.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Під час оцінювання суспільно-політичної обстановки необхідно пам'ятати, що до суб'єктів, які формують суспільно-політичну обстановку в районі (регіоні), належать:

окремі посадові особи;

політичні та громадські лідери;

певні групи осіб, колективи, політичні та громадські об'єднання й організації, рухи і блоки;

органи державної влади;

засоби масової інформації;

релігійні, етнічні та інші організації, що невійськовими засобами відстоюють свої політичні цілі.

Відносини між цими суб'єктами, зміст суперечностей, які виникають у результаті їх взаємодії, і визначають суспільно-політичну обстановку у певному районі (регіоні), державі в цілому. Саме тому під час збирання та опрацювання інформації про суспільно-політичну обстановку в районі дій заступники командирів з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи передусім вивчають ті явища і процеси, які визначають ставлення населення, політичних партій і рухів, громадських організацій та їх лідерів, представників релігійних кіл до військ та їх дій.

Одним із головних завдань інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю у бойових умовах є використання усіх видів інформації для підвищення рівня інформованості особового складу, підтримання необхідного рівня морально-психологічного стану та мобілізації його на успішне виконання поставлених бойових завдань.

Інформування – це діяльність командирів (начальників), посадових осіб органів військового управління, штабів, управлінь, відділів і відділень виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, інших посадових осіб,

спрямована на надання підлеглим необхідних для життя і діяльності відомостей та інформації суспільно-політичного, службового (оперативного, бойового), військово-технічного, побутового характеру.

Інформування спрямоване на регулярне, аргументоване, оперативне доведення та роз'яснення усім категоріям особового складу:

рішень керівництва держави, Міністерства оборони України, Генерального штабу, спрямованих на забезпечення безпеки держави, воєнної політики тощо;

воєнно-політичної обстановки в регіоні, суспільно-політичної обстановки в країні, районах дислокації та застосування військ (сил);

необхідних відомостей про бойову діяльність підрозділів, військових частин і з'єднань тощо.

У ряді керівних документів визначена періодичність проведення інформування особового складу військ (сил): в умовах застосування військ – щоденно у підрозділах протягом 15–20 хв, на пунктах управління протягом 10–15 хв (до інформування залучаються всі категорії особового складу); у бойових умовах з особовим складом проводять: бойове, суспільно-політичне, військово-технічне, правове інформування, а також (у разі потреби) командування військової частини (з'єднання тощо) може проводити заходи з інформування громадськості.

Суспільно-політичне інформування організовують з усіма категоріями військовослужбовців: у період підготовки до бойових дій – у години, визначені у плані морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій), під час бойових дій – за рішенням відповідних командирів, коли бойові дії не ведуться (у перервах між боями, на привалах і т. ін.).

Під час суспільно-політичного інформування основну увагу спрямовують на формування у особового складу почуття патріотизму, особистої відповідальності

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

за захист Вітчизни, роз'яснення особовому складу причин, характеру і мети війни (збройного конфлікту, бойових дій), показ міжнародного і внутрішнього стану держави, завдань збройного захисту держави; доведення суспільно-політичної обстановки в районі (регіоні) дій військ (сил); формування у особового складу впевненості в надійності та ефективності штатної зброї і бойової техніки, зміцнення віри у перемогу над противником; поширення бойового досвіду, прикладів мужності, пропаганду героїзму, взаємовиручки, товариських взаємовідносин тощо.

Методика проведення суспільно-політичного інформування може бути різною. Зазвичай керівник спочатку розкриває зміст теми, а потім відповідає на запитання. У бойових умовах найбільш поширеною формою проведення суспільно-політичного інформування є жива бесіда, особливо якщо тема її пов'язана із внутрішнім життям підрозділу, підготовкою до вирішення певного бойового (навчально-бойового) завдання. У цьому разі інформатор у процесі викладення матеріалу безпосередньо звертається до присутніх з питаннями, залучаючи їх до живої розмови. Такий обмін думками сприяє сприйняттю та засвоєнню особовим складом необхідної інформації, виявленню і роз'ясненню незрозумілих питань. Головне завдання живого спілкування полягає в тому, щоб за допомогою особистого спілкування з військовослужбовцями зміцнити їх морально-психологічний стан, сформувати впевненість у своїх силах, психологічно підготувати до майбутніх бойових дій.

Службові особи, відповідальні за проведення суспільно-політичного інформування у бойових умовах, повинні у кожному окремому випадку диференційовано вибирати способи та форми викладення матеріалу, доведення інформації до особового складу, при цьому ураховуючи тему інформації, загальний настрій особового складу, рівень поінформованості, військову спеціальність, вікові особливості тощо.

Офіцерам, відповідальним за проведення інформування, рекомендується складати план і записувати тези виступу. У короткому виступі, як правило, говорять про актуальність теми, якусь подію або цікаві факти. В основній частині виступу викладають головну ідею та її аргументацію, виявляють альтернативні точки зору, критично аналізують проблему, роз'яснюють шляхи її вирішення, доводять до відома вимоги керівних документів, накази вищих командирів, начальників. Як показує практика, інформування проводять переважно методом розповіді (монологу) або бесіди (діалогу).

В усіх випадках у ході інформування необхідно стимулювати увагу й активність аудиторії поставленням проблемних питань, запрошенням до обміну думками, відповідями на питання, які надходять. Для підтримання інтересу та кращого засвоєння матеріалу доцільно використовувати наочні матеріали (карти, схеми, діаграми, таблиці), а також технічні засоби виховання. Особливу увагу треба звертати на темп викладення матеріалу. Доведено, що оптимальний темп усної мови складає близько 120 слів за хвилину, відхилення від нього ускладнює процес сприйняття інформації.

Не менш важливо вчасно закінчити інформування. Це треба зробити тоді, коли значення виступу стало зрозумілим аудиторії. Наприкінці, зазвичай коротко узагальнюють сказане, підводять підсумок, роблячи практичні висновки або даючи вказівки щодо шляхів вирішення порушених у виступі питань.

Готувати матеріали суспільно-політичного інформування мають офіцери виховних структур. Безпосередньо до проведення суспільно-політичного інформування залучають командирів підрозділів, їх заступників з виховної роботи, офіцерів штабів, начальників родів військ та служб. По можливості перед кожним інформуванням з певною категорією особового складу проводять методичні заняття. У взводах, обслугах, екіпажах та відділеннях до проведення окремих тем суспільно-політичного інформування можуть

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

бути залучені найбільш підготовлені солдати і сержанти.

У цілому суспільно-політичне інформування є ефективним засобом проведення роз'яснювальної роботи серед особового складу, викриття ворожої пропаганди, спонукання особового складу до виявлення моральної та бойової стійкості.

Зважаючи на можливе нерегулярне забезпечення особового складу періодичними виданнями, однією із форм проведення суспільно-політичного інформування може бути колективне читання газет.

Одним із доступних джерел отримання інформації в бойових умовах є радіомовлення. Військово-патріотичні передачі центрального та місцевого радіо і телебачення відіграють значну роль у вихованні та інформуванні особового складу. Офіцери-вихователі, маючи такі можливості, повинні регулярно прослуховувати радіоповідомлення офіційних джерел, узагальнювати їх і доводити до особового складу.

Бойове інформування проводять для оперативного інформування особового складу про хід бойових дій, своєчасного доведення наказів командирів (начальників), мобілізації військовослужбовців на безумовне виконання поставлених бойових завдань тощо.

Бойове інформування проводять безпосередньо перед виконанням бойових завдань і в ході бойових дій у разі різкої зміни бойової обстановки. Головним під час бойового інформування є особистий контакт командирів (начальників) з особовим складом, особисте віддання розпоряджень і наказів підлеглим, їх роз'яснення за допомогою технічних засобів зв'язку, використання бойових листків та листівок-блискавок. Бойове інформування проводять на КП, з особовим складом підрозділів – у масштабі роти (взводу). Так, наприклад, напередодні маршу до особового складу доречно довести завдання маршу, нагадати обов'язки військовослужбовців, сигнали оповіщення і порядок дій за

ними. Безпосередньо на марші командири та їх заступники з виховної роботи повинні постійно контролювати дії особового складу, під час коротких зупинок і привалів – доводити зміни на маршрутах тощо.

Військово-технічне інформування проводять у разі потреби з важливих проблем технічного характеру (інформування про нові зразки своєї бойової техніки й озброєння, бойові можливості техніки й озброєння противника, їх сильні та слабкі сторони, прийоми та способи можливого застосування тощо).

Військово-технічне інформування особового складу, за досвідом війн та збройних конфліктів, може бути застосоване у таких формах:

- а) показові стрільби майстрів прицільного вогню з використанням захоплених у противника зразків бойової техніки та озброєння, як мішеней;
- б) ознайомлення із технікою та озброєнням противника, їх сильними та слабкими сторонами, навчання особового складу боротьби з ними;
- в) усне та друковане пропагування кращих прийомів і способів знищення танків, БТР, літаків і вертольотів противника;
- г) розповсюдження серед особового складу плакатів, листівок, пам'яток з інформацією: “як краще знищити ворожий танк, БМП, БТР, літак, вертоліт”; “вразливі місця ворожих БТР, танків, БМП”; “вмій знищувати танк гранатометом”; “Артилерист! Стрілай сюди, позбавляй танк ходу і вогню” і т.д.

Правове інформування особового складу проводять за потреби, але не рідше одного разу на тиждень, для доведення та роз'яснення особовому складу вимог законів та інших нормативних актів, доведення прав і пільг, які поширюються на учасників бойових дій та членів їх сімей, вимог наказів військового командування, відповідальності за їх невиконання тощо.

Інформування громадськості відбувається з актуальних проблем застосування військ у визначених регіонах, районах, населених пунктах із

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

залученням інформаційного ресурсу регіону (телебачення, радіо, друкованих засобів масової інформації) у формі звернень військового командування до місцевого населення.

Досвід проведення навчань “Взаємодія – 2010”, та “Адекватне реагування – 2011” дає підстави пропонувати такий варіант організації інформаційного забезпечення особового складу в бойових умовах (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Варіант організації інформаційного забезпечення особового складу у бойових умовах

Заходи інформаційного забезпечення	Періодичність	Термін
Суспільно-політичне інформування: у підрозділах на командних пунктах	Щоденно	15–20 хв 10–15 хв
Бойове інформування	Негайно (у разі зміни обстановки)	до 5 хв
Військово-технічне інформування у підрозділах	У разі потреби	10–15 хв
Правове інформування	У разі потреби (не рідше одного разу на тиждень)	10–15 хв
Гуманітарні години	За розпорядженням старшого начальника	До однієї години
Прослуховування інформаційних програм по радіо: у ротах (батареях) – р/п “Маяк-2” у батальйонах (дивізіонах) – “ПТУ-10/20” на КП – р/п “Інтеграл”	Щоденно (при можливості)	9.00; 15.00; 21.00 9.00; 15.00; 21.00 ----- 9.00; 12.00; 15.00; 18.00; 21.00

Для якісного інформування особового складу у бойових умовах широко використовують можливості: довідково-інформаційних центрів (ДЦ); довідково-інформаційних пунктів мб (тб, адн) (ДІП); похідних інформаційних комплектів мр (тр, батр) (ПІК).

Для забезпечення функціонування довідково-інформаційних центрів (пунктів), як правило, виділяють намет, де є радіоприймач, магнітофон, книги (брошури), газети, журнали, довідковий матеріал, настільні ігри, музичні інструменти тощо. На змінних щитах розміщують наочну інформацію: бойовий шлях військової частини, державну символіку, матеріали про можливу відповідальність військовослужбовців за військові злочини, політичну карту світу, карту України тощо. Один з офіцерів-вихователів постійно перебуває на цьому пункті й організовує роботу. Матеріали центру (пункту) оновлюють систематично. У роті для проведення інформаційно-пропагандистських заходів зазвичай комплектують похідний інформаційний комплект наочної агітації.

Однією із організаційних форм інформаційно-пропагандистського забезпечення є проведення в бойових умовах згідно з наказами командирів військових частин (з'єднань) гуманітарних годин методом розповіді та живої бесіди. Гуманітарні години проводять у складі підрозділів – взводів, рот. Тематика гуманітарних годин визначається розпорядженням старшого начальника, порядок проведення – наказом командира військової частини про перехід до оперативних форм проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю. Разом з тим командир військової частини може уточнювати тематику і порядок проведення гуманітарних годин, віддавати з цього приводу відповідні розпорядження, керуючись особливостями бойової обстановки й умовами розташування військ на місцевості.

Провідна роль у створенні та функціонуванні інформаційного поля застосування військ (сил), проведенні заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю належить засобам масової інформації (радіо, телебаченню, глобальним та локальним

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

інформаційним мережам, газетам, журналам тощо). Засоби масової інформації є важливим джерелом отримання різноманітної інформації особовим складом у бойових умовах. Опитування, проведені серед особового складу, показали, що понад 80 % військовослужбовців пріоритетним джерелом інформації вважають телебачення, 40 % – радіомовлення, разом з цим від 60 % до 90 % військовослужбовців читають періодичні видання.

Високо оцінив роль газет у бойовій обстановці письменник П. А. Павленко: “Газета на війні необхідна, як автомат, як граната, вона той обов’язковий пайок духовної їжі, той недоторканий запас бадьорості, без якого солдат не обходився у найбільш безрадісні години тяжких бойових випробувань” (рис. 4.5).

Рис. 4.5. У частину привези свіжі газети

Друковані матеріали дають можливість командирам, офіцерам органів виховної роботи під час підготовки до бою (бойових дій) і в перервах між бойовими діями доводити до особового складу відомості про воєнно-політичну і суспільно-політичну обстановку в країні та за кордоном, роз’яснювати оперативну обстановку, бойові завдання, пропагувати передовий бойовий досвід, героїчні вчинки особового складу, коротко та

доступно викладати основні положення військової присяги, законів воєнного часу, давати поради щодо боротьби з танками, літаками та вертольотами противника.

Отже, періодичні видання є важливою ланкою в системі засобів масової інформації та самостійним елементом у структурі інформаційно-пропагандистського забезпечення.

Центральною пресою у Збройних Силах України є газета “Народна армія” та журнал “Військо України”, регіональними військовими виданнями газета “Флот України” та журнал “Морська держава”.

Мета військової преси – інформаційне забезпечення діяльності військ (сил), зміцнення морально-психологічного стану особового складу, військової дисципліни, організованості та правопорядку у військах (силах), доведення цілей та змісту воєнної політики держави, рішень керівництва держави та Збройних Сил України тощо.

Засоби масової інформації необхідно активно використовувати в інтересах інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв’язків з громадськістю. У зв’язку з цим розроблені та затверджені норми обов’язкового мінімуму забезпечення особового складу періодичними виданнями в бойових умовах: одна газета на десять військовослужбовців. Досвід показує, що на практиці є можливість забезпечити війська значно більшою кількістю періодичних видань за рахунок цивільної поліграфічної бази, додаткових замовлень та отримання цивільних періодичних видань тощо (табл. 4.2). Наприклад, під час Великої Вітчизняної війни в середньому у військових частинах та з’єднаннях діючої армії одна газета припадала на двох-трьох військовослужбовців. Протягом першого воєнного півріччя було заново засновано 7 фронтових та окружних газет, 43 армійських, 169 дивізійних та бригадних газет, але через обмеженість тиражу їх розповсюдженість серед особового складу була недостатньою. У подальшому

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

було вжито зі збільшення тиражу газет, і вже на завершальній стадії Великої Вітчизняної війни в Червоній Армії випускали 18 фронтових, 18 окружних, 9 армійських, 160 корпусних, понад 700 дивізійних газет і 143 газети на флоті. Загальний разовий тираж їх складав 3,5 млн примірників. Крім того, у війська щомісяця надходило 22 млн примірників центральних газет та 700 тис. журналів.

Таблиця 4.2

Приблизні норми забезпечення періодичними виданнями

Назва видання	Управління		Рота, батарея	Клуб в/ч
	бригади	батальйону (дивізіону)		
Військо України	1	—	—	1
Народна Армія	2	1	3	2
Газета виду ЗС (ОК)	2	1	4	2
Голос України	1	1	2	2
Урядовий кур'єр	1	1	2	2
Обласне видання	1	1	За заявками	2
Інші	1	1	За заявками	2

Поряд із газетами широко розповсюдженими в роки війни були й інші види друкованої продукції: журнали, брошури, плакати, листівки, пам'ятки. Підрозділи забезпечували політичною, художньою, документальною та мемуарною літературою. Забезпечували військові частини та підрозділи періодичними виданнями, доставляти кореспонденцію має фельд'єгерсько-поштовий зв'язок. Як у роки Другої світової війни в радянських військах, так і в ході військової операції в Іраку, у військах національної гвардії Іраку масовим тиражем випускали листівки, пам'ятки і плакати на теми: “Як уразити танк”, “Умій уразити танк гранатою”, “Уразливі місця танків, БМП, БТР, вертольотів” тощо. У них показували різні типи машин противника, їх найбільш уразливі місця, малюнки супроводжували надписами: “Артилерист! Стріляй сюди, позбавляй танк ходу та вогню”, “Снайпер! Бий сюди – це очі танка” тощо.

Військову частину забезпечують періодичними виданнями на підставі заявки відповідного заступника командира військової частини з виховної роботи старшому начальнику щодо забезпечення військової частини періодичними виданнями відповідно до встановлених норм з доданням відповідного розрахунку. Місцевими (обласними, районними тощо) періодичними виданнями забезпечують за погодженням із місцевими органами влади, подаючи відповідні заявки в обласні (районні, міські) державні адміністрації, місцеві органи влади за погодженням, самостійно або через старшого начальника.

Для поліпшення ефективності інформаційно-пропагандистського забезпечення в бойових умовах у військових частинах і підрозділах створюють відповідний книжковий фонд – похідні бібліотеки, які комплектують за рахунок наявного книжкового фонду військової частини (стаціонарних бібліотек), якщо такого немає – за рахунок книжкових фондів будинків офіцерів.

Порядок забезпечення підрозділів книжковим фондом встановлює командир військової частини ще за умов мирного часу, про що складають відповідний проект наказу, завчасно оформлюють списки літератури та накладні документи на передання у підрозділи військової частини книжкового фонду бібліотеки частини. Передання літератури у підрозділи відбувається з отриманням бойового наказу.

Похідні бібліотеки, як правило, комплектують із такого розрахунку:

похідна бібліотека клубу військової частини (бригади, полку) – 500 екземплярів книг і брошур, 15 географічних карт;

довідкова бібліотека відділення виховної роботи військової частини (бригади, полку) – 100–150 екземплярів книг і брошур, 10 географічних карт;

похідна бібліотека окремого батальйону – 100–150 екземплярів книг і

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

брошур, 10 географічних карт;

похідна бібліотека роти, батареї та їм рівних – 50–60 екземплярів книг і брошур, 3 географічних карти.

Для підвищення ефективності заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення в період підготовки до бойових дій офіцери органів виховної роботи готують необхідні документи: довідку про бойовий шлях військової частини (з'єднання), бланки бойових листків, листків-блискавок, пам'ятки, брошури, матеріали для бесід, інформувань, гуманітарних годин, виписки з наказу про перехід до оперативних форм проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю. Крім цього, готують канцелярське приладдя.

Для підвищення дієвості заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення доцільним є використання широких можливостей похідних автоклубів. Одним із шляхів удосконалення інформаційно-пропагандистського забезпечення є організація взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, релігійними об'єднаннями та конфесіями тощо.

Найбільш поширеними методами інформаційно-пропагандистського забезпечення є переконання, заохочення, особистий приклад командира (начальника), а іноді і спонукання до дій силою наказу.

Переконання – основний метод у системі інформаційно-пропагандистського забезпечення. Роз'яснення особовому складу важливості виконання бойових завдань відіграє значну роль, оскільки з'ясування важливості та значення бойового завдання не тільки додає особистої значущості їх діяльності, а й наповнює його почуттям відповідальності за надану довіру.

Будь-яка діяльність вважається двічі ефективнішою, якщо буде поміченою та відзначеною командиром (начальником). Саме тому у процесі інформаційно-пропагандистського забезпечення бою (бойових дій) велике значення належить своєчасному і гідному заохоченню військовослужбовців за виявлені старанність, мужність та героїзм під час виконання поставлених бойових завдань. При цьому командир (начальник) має не просто зафіксувати досягнутий підлеглим (підлеглими) успіх, виявити щирю вдячність, гордість за своїх підлеглих, підрозділ, військову частину, показати сприятливий вплив досягнутих окремими військовослужбовцями успіхів під час виконання поставлених бойових завдань на загальний результат, хід виконання бойового завдання.

Для пропаганди передового досвіду, подвигів, прищеплення ненависті до ворога доречною буде організація виступів перед особовим складом військовослужбовців, що мають бойовий досвід.

Командири (начальники) для заохочення особового складу можуть використовувати надані їм права або звернутися з клопотанням про заохочення до вищого начальника, а також застосувати заходи заохочення, не передбачені статутами, але важливі для особового складу у бойовій обстановці. Нерідко слово командира (начальника) особливо цінується, якщо сказане людиною, яка постійно перебуває серед підлеглих, діє нарівні з ними і має всі необхідні морально-бойові якості. Особистий приклад командира (начальника) відіграє мобілізуючу та виховну роль серед особового складу.

Разом з тим складність виконання бойових завдань, небезпека, яка при цьому виникає, у ряді випадків вимагає застосування до підлеглих примусу, наказу. І в цьому випадку командир (начальник), що віддав наказ, зобов'язаний домагатися його неухильного виконання, оскільки ніщо так не знецінює слово командира (керівника військового колективу), як відсутність контролю за його виконанням та наполегливості під час втілення рішення в життя.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

У тяжкі дні оборонних боїв Великої Вітчизняної війни на Південно-Західному напрямку було видано наказ Наркома оборони № 227 від 27 липня 1942 року, у якому визначалось: “Ворог кидає на фронт все нові сили і, не зважаючи на втрати, лізе вперед, рветься в глиб Радянського Союзу... у нас тепер уже немає переваги ні в людських резервах, ні в запасах хліба. Кожен новий клаптик залишеної нами території буде підсилювати ворога та всебічно послаблювати нашу оборону, нашу Батьківщину. Ні кроку назад! Таким повинен бути наш головний заклик”. По-різному зараз трактується зміст цього наказу, адже згідно з ним панікерів та зрадників розстрілювали на місці, для чого були створені загороджувальні загони. Однак головна мета наказу полягала у переконанні кожного командира і солдата в тому, що надалі відступати – означає загубити свою Батьківщину, тому 15 серпня 1942 року була видана додаткова директива ГПУ РСЧА про роз’яснення та використання наказу № 227.

Специфічним методом інформаційно-пропагандистського забезпечення в бойових умовах є координація виховних впливів з урахуванням колективної думки, що склалася у підрозділі, військовій частині, адже бойова діяльність передбачає колективні дії в досягненні мети, виконанні бойового завдання. Формування атмосфери згуртованості і колективної відповідальності за виконання бойового завдання буде сприяти виконанню поставлених завдань, колектив завжди не тільки може допомогти і підказати, а й спитати за недбалість, безініціативність, невиконання бойового завдання. Саме тому кожен керівник повинен вміти використовувати у виховних цілях думку й авторитет колективу.

Ефективність інформаційно-пропагандистського забезпечення залежить не тільки від знання мети і завдань, а й від знання форм проведення відповідних заходів. Безумовно, одні і ті ж форми проведення

заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення не будуть однакові в різних умовах бойової обстановки, проте є форми, які довели право на існування багаторічною військовою практикою, досвідом бойових дій: лекції; доповіді; бесіди; інформування; вивчення звернень, пам'яток, інструкцій, листівок; інструктажі; інструкторсько-методичні та показові заняття; мітинги; обмін бойовим досвідом; виступи учасників бойових дій; прослуховування радіопередач та перегляд телепередач, кіно-, відеофільмів; випуск радіогазет; особистий приклад офіцерів у бою; вручення бойових нагород, цінних подарунків, грамот, подяк; привітання нагороджених у присутності військовослужбовців підрозділу; нагородження частин бойовими орденами; присвоєння почесних звань військовим частинам; урочисте вручення зброї; освячення зброї та бойової техніки; душпастирська робота із військовослужбовцями; організація зв'язків з громадськістю та ЗМІ тощо.

Коротко зупинимося на деяких з них. Серед різноманітних форм інформаційно-пропагандистського забезпечення найбільш поширеною є групова та індивідуальна бесіда.

Групова бесіда – активна форма спілкування командира (начальника) з підлеглими. Характерною її відмінністю від інших форм інформаційно-пропагандистського забезпечення є активна роль не тільки начальників, а й підлеглих. Під час бесіди триває двостороння розмова, у ході якої військовослужбовці відповідають на запитання, задають їх, висловлюють свої думки. Звичайно, невимушену бесіду не проводять без певної цільової установки. Бесіда лише тоді результативна, коли є цілеспрямованою та підводить співрозмовників до певного висновку. При цьому важливо, щоб учасники бесіди запитували про все, що їх цікавить, не почувалися стримано. Бесіда вирізняється гнучкістю, тому її з успіхом можна використати в умовах бойової обстановки.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Тематика бесід може бути різноманітною. У бойових умовах теми бесід підказує саме життя. Бесіди з найбільш важливих і актуальних тем планують заздалегідь. Буває і так, що тему для бесіди пропонують самі підлеглі або диктують майбутні бойові дії. Уміння швидко відгукуватися на запити підлеглих, правильно вибирати тему для розмови є однією з умов продуктивності цієї форми.

У будь-якому разі, неодмінною вимогою до бесіди є тісний зв'язок із життям, практикою та бойовою діяльністю військ (сил).

Провідна роль у бесіді належить керівнику. Від рівня його теоретичної та методичної підготовки значною мірою залежать зміст і дієвість будь-якої бесіди. Готуючись до проведення бесіди, командири (начальники), заступники командирів з виховної роботи повинні вивчити питання, наявні проблеми, зробити відповідні виписки. Разом з тим ретельно продумати зміст, план майбутньої бесіди і методику її проведення, а також визначити, які використовуватиме приклади, цифри, порівняння, літературні образи, наочні матеріали, технічні засоби тощо.

Під час проведення бесіди важливе значення має її початок: бесіду треба починати із суті справи або з чого-небудь цікавого, що приверне увагу підлеглих.

Під час бесіди необхідно триматися просто, вільно, невимушено. У ході бесіди треба використовувати міміку, жести, але не захоплюватися ними, неприпустимо говорити монотонно, треба чітко вимовляти кожне слово, фразу, міняючи темп мови й інтонацію голосу. Необхідно ретельно продумувати кожну пропозицію, кожне слово, уміло застосовувати крилаті вислови, порівняння, яскраві приклади, прислів'я, приказки, літературні образи й інші засоби посилення яскравості й образності мови. Не можна забувати і про те, що надмірна перевантаженість бесіди цитатами, цифрами, таблицями робить виступ таким, що важко сприймається. Не треба захоплюватися іноземними словами.

Важливою в бесіді є заключна частина, у якій підсумовують, узагальнюють все сказане, чітко і зрозуміло формулюють висновки.

Незважаючи на уявну простоту і нескладність, проведення бесіди вимагає затрати значних сил, уміння дохідливо вести розмову з людьми, переконувати, закликати їх до виконання бойових завдань.

Індивідуальна бесіда – розмова однієї особи з іншою, що дозволяє всебічно розглянути проблеми конкретного співрозмовника, відповісти на всі його запитання, дати поради та рекомендації. Це найбільш поширена форма інформаційно-пропагандистського забезпечення.

Досвід показує, що успіх індивідуальної бесіди багато в чому залежить від методики її ведення і дотримання педагогічних правил. Передусім необхідно прагнути до створення невимушеної обстановки, що спонукає до взаємної довіри та відвертості. Можливо, на початку бесіди потрібно поцікавитися станом здоров'я, самопочуттям співрозмовника, дізнатися про рідних та близьких тощо. У ході бесіди не треба виявляти зверхності, підкреслювати свою перевагу в знаннях, досвіді, службовому положенні. Потрібно не повчати співрозмовника, а прагнути провести бесіду спокійно, доброзичливо, тим більше недопустимі грубість, крики, образи, погрози, чим би вони не були викликані, а також загравання з підлеглим, підлабузництво і ухилення від принципових позицій. Речі треба називати своїми іменами, принципово оцінювати факти і події, говорити правду, яка б вона не була. У будь-якій бесіді треба прагнути переконати співрозмовника, а цього можна домогтися, якщо командир (начальник) сам глибоко переконаний у правоті своїх слів.

Індивідуальну бесіду можна провести в будь-якому місці, бажано віч-на-віч зі співрозмовником, оскільки це спонукає до відвертої розмови і взаєморозуміння. Час проведення вибирають так, щоб індивідуальна бесіда проходила без поспіху, не відривала підлеглих від виконання інших завдань.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Мітинги – це масові збори особового складу підрозділів і військових частин для обговорення злободенних питань. Це одна з найефективніших форм виховної роботи в минулому із мобілізації особового складу на вирішення конкретних бойових завдань.

Мітинги проводять, коли необхідно оперативно проінформувати весь особовий склад про видатні події внутрішнього та міжнародного життя, викликати у людей готовність до негайних дій. Такі заходи приурочують до вручення урядових нагород, складання присяги, вручення особовому складу зброї та бойової техніки, відправлення у зону бойових дій, початку виконання бойового завдання. Мітинг дозволяє емоційно звернутися до підлеглих, коли від них потрібно домогтися максимальної самовідданості.

Досвід Великої Вітчизняної війни, дій обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, об'єднаного угруповання військ Російської Федерації на Північному Кавказі (у Чечні та Дагестані) показує, що дієвою формою інформаційно-пропагандистського забезпечення дій військ (сил) є організація діяльності агітаційно-пропагандистських груп, які комплектують з'єднання, оперативні командування, командування видів збройних сил. До їх складу включають лекторів, спеціалістів із роботи з місцевим населенням, культпросвітпрацівників, медиків, юристів, психологів, політологів тощо. Основним їх завданням є робота з місцевим населенням у районі дій військ (сил), нестабільної суспільно-політичної обстановки, компактного проживання етнічних меншин, а також із особовим складом військ (сил). Комплектують групи за окремими наказами із працівників будинків офіцерів, офіцерів органів військового управління та штабів, управлінь, відділів і відділень, науково-педагогічних працівників військових навчальних закладів тощо.

Поряд із заходами інформаційно-пропагандистського забезпечення не менш важливими в ході бойових дій є зв'язки з громадянськістю та ЗМІ.

Як *громадськість* слід розуміти внутрішнє і зовнішнє середовище держави, певної організації. “Зв’язки” означають гармонізацію взаємовідносин між елементами середовища і реалізуються завдяки засобам масової інформації (ЗМІ), які забезпечують комунікацію між організацією і зовнішнім середовищем.

Зв’язки з громадськістю – це управління усією сукупністю комунікаційних процесів певної організації (тут – військових частин, з’єднань, ЗС України в цілому) у відносинах з громадськістю для досягнення взаєморозуміння та підтримки.

Інструментом реалізації завдань зв’язків із громадськістю є засоби масової інформації.

Масова інформація – це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація.

Засоби масової інформації, мас-медіа – преса (газети, журнали), книги, радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити і панелі тощо.

Для усіх цих засобів характерні звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративність виробництва і розповсюдження інформації.

Важливо пам’ятати, що суспільна підтримка дій збройних сил має особливе значення у ході ведення війн та збройних конфліктів, виконання бойових завдань. У разі її відсутності, виявлення антивоєнних настроїв і спроб скласти провину за виникнення і результати збройного конфлікту на армію різко знижується рівень морально-психологічного стану особового складу, військової дисципліни, спроможності військ виконати поставлені бойові завдання. Адже крім інформування громадськості про ключові події, хід бойових дій та обстановку, що склалась, ЗМІ поступово почали виконувати

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

ще одну, не менш важливу функцію, – впливати на свідомість аудиторії для формування певного ставлення до фактів, про які повідомляють.

Отже, зв'язки з громадськістю та ЗМІ є важливим напрямком роботи командирів (начальників) органів виховної та соціально-психологічної роботи і являють собою процес взаємодії командування військової частини (з'єднання) із громадськістю та ЗМІ в районах дислокації військ для досягнення взаєморозуміння та підтримки, а також формування необхідної суспільно-політичної обстановки.

Основними напрямками зв'язків з громадськістю та ЗМІ є такі:

налагодження роботи з відповідними державними органами влади, місцевим самоуправлінням, установами і громадськими організаціями;

налагодження взаємодії із представниками засобів масової інформації;

закріплення відповідних службових осіб військової частини за певними державними органами влади, органами місцевого самоврядування, установами і громадськими організаціями, ЗМІ тощо;

проведення презентаційних заходів (саморекламування);

створення позитивного іміджу особистості командира (начальника), формування доброзичливих взаємовідносин;

формування позитивного ставлення населення до військ та їх дій;

управління процесом взаємодії зі ЗМІ;

контроль за сприйняттям аудиторією, місцевим населенням відповідних повідомлень, ставленням населення до військ та їх дій;

обмін інформацією щодо суспільно-політичної обстановки в районі дій військ тощо.

Командири військових частин та їх заступники з виховної роботи керують процесом організації зв'язків з громадськістю та ЗМІ, для цього їм необхідно знати сутність, організацію і технологію проведення PR-заходів,

які плануються, а також передбачити відповідальність конкретних посадових осіб.

Зокрема за планування, організацію і проведення роботи зі зв'язків з громадськістю та ЗМІ у військовій частині відповідає заступник командира військової частини з виховної роботи.

Розглянемо типову програму довгострокових заходів із зв'язків з громадськістю та ЗМІ на рівні військової частини. Підставою для її розроблення є рішення командира військової частини. Виконання програми доцільно спланувати за трьома етапами.

Мета першого етапу – збір, систематизація та аналіз інформації, тобто проведення певного інформаційно-аналітичного дослідження та формулювання висновків і пропозицій. На цьому етапі виконують такі завдання:

аналізують морально-психологічний клімат у військових підрозділах, загальний морально-психологічний стан особового складу військової частини;

виявляють позитивні і негативні явища у підрозділах військової частини, негативні – усувають, позитивні – узагальнюють і опрацьовують для подальшого використання;

аналізують суспільно-політичну обстановку в районі дій (дислокації військової частини);

визначають цільову аудиторію впливу (державні адміністрації, місцеві органи влади, правоохоронні органи, громадські організації, релігійні конфесії тощо);

здійснюють поглиблений моніторинг ЗМІ (вивчають поліграфічні потужності регіону, визначають пріоритетні канали поширення інформації – преса, радіо, телебачення).

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

На підставі збору й аналізу інформації складають медіа-карту району, в якій зазначають:

загальний перелік ЗМІ;

перелік ЗМІ, з якими доцільно співпрацювати за спеціалізацією (політика, освіта, право), формою власності (державні, приватні, комунальні), ставленням до влади (провладні, опозиційні, незалежні), ставленням до військ та їх дій (підтримують, не підтримують, нейтральні);

реальний тираж і склад аудиторії ЗМІ;

графік виходу видань і програм;

проблематику ЗМІ на основі контент-аналізу;

внутрішню структуру редакцій (головних редакторів, відповідальних секретарів, редакторів відділів, провідних кореспондентів);

адреси редакцій звичайної та їх електронної пошти, номери телефонів і факсів;

обґрунтовують висновок і пропозиції щодо подальшої співпраці.

Висновки і пропозиції за першим етапом доцільно викласти у формі звіту, який заступник командира військової частини з виховної роботи подає на затвердження командира військової частини. Після затвердження командир військової частини збирає службову нараду за участю заступників, командирів структурних підрозділів для обговорення плану дій на другому етапі і призначає тимчасову (позаштатну) групу із зв'язків з громадськістю та ЗМІ, що відповідає за реалізацію поставлених завдань та має виключне право від імені командира інформувати представників громадськості та журналістів. До складу групи рішенням командира військової частини призначають: начальника, заступника начальника, відповідальних офіцерів. Очолює групу та розробляє персональні обов'язки її членів заступник командира військової частини з виховної роботи.

Мета другого етапу – організація інформування громадськості та ЗМІ для сприяння якісному виконанню військовою частиною поставлених завдань.

На цьому етапі виконують такі завдання:

попередньо сегментують інформаційний потік, визначають теми, які можуть зацікавити різні аудиторії;

надсилають листи-повідомлення з намірами про співпрацю (за підписом командира військової частини) на адресу керівників місцевої адміністрації, правоохоронних органів, громадських об'єднань і релігійних конфесій, редакторів ЗМІ тощо;

формують власний інформаційний потік поширенням позитивних відомостей про діяльність особового складу військової частини;

за погодженням з місцевими органами влади розміщують зовнішню рекламу;

організують інформування громадськості і ЗМІ, проводячи прес-конференції, брифінги, конференції, презентації, прес-тури тощо.

Другий етап найважливіший, хоч і найкоротший. Головним критерієм під час його оцінювання є поява зворотного зв'язку між військовою частиною та представниками громадськості і ЗМІ. При цьому кінцевий результат значною мірою залежить від ретельної підготовки, проведеної на попередньому етапі, тому без ґрунтового інформаційно-аналітичного дослідження проводити заходи другого етапу недоцільно, це може призвести до непрогнозованих наслідків.

Також надзвичайно важливо, щоб особовий склад військової частини, командири підрозділів та їх підлеглі усвідомили важливість заходів, спрямованих на інформування громадськості і ЗМІ, безпосередньо брали в них участь, без цього провести ефективну PR-акцію доволі складно.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Мета третього етапу – узагальнити проведену роботу і внести корективи у проведення майбутніх заходів інформування громадськості та ЗМІ. На цьому етапі також виконують ряд завдань:

проводять вибіркове опитування місцевого населення;

проводять опитування представників громадських об'єднань і журналістів;

аналізують опубліковані матеріали;

складають підсумковий звіт за результатами роботи у визначений період, у якому зазначають позитивні сторони співпраці та недоліки, визначають напрямки подальшої співпраці.

Звичайно, запропонована програма організації зв'язків з громадськістю та ЗМІ потребує наближення до реальних умов, цим мають займатися відповідні фахівці на місцях.

В інтересах дій військ (сил) до роботи з громадськістю необхідно залучати представників військових ЗМІ – постійних (акредитованих) кореспондентів, які систематично висвітлюють діяльність військових частин і перебувають у районі дій. Обов'язковою умовою їх залучення є спільне, скоординоване рішення командира військової частини і головного редактора військового ЗМІ.

До сучасної системи військових ЗМІ належать:

друковані засоби – газети, журнали;

аудіовізуальні ЗМІ – радіо, телебачення.

За організаційним підпорядкуванням військові ЗМІ поділяються так:

центральні – журнали “Військо України”; “Наука і оборона”; Журнал “Атлантична панорама”; газета “Народна армія”; Центральна телерадіостудія МО України; офіційний веб-сайт Міністерства оборони України;

регіональні – журнал “Морська держава”; газета “Флот України”; телерадіокампанія ВМС України “Бриз”; регіональні медіа-центри: Харкова, Дніпропетровська, Одеси, Вінниці, Чернігова, Львова.

Роль і місце військових ЗМІ, їх функціональне призначення та завдання закріплені в наказі Міністра оборони України “Про введення в дію Положення про засоби масової інформації Збройних Сил України” від 29 грудня 2003 року № 457.

Зокрема функціональним призначенням військових ЗМІ є оперативне й об’єктивне висвітлення діяльності Міністерства оборони України, інших органів військового управління, особового складу військ (сил), формування позитивного іміджу Збройних Сил України та піднесення престижу військової служби.

Розповсюдження військових друкованих видань, рейтинги теле- і радіопередач з військової тематики, збільшення кількості дописувачів і громадян, які звертаються до військових інформаційних структур з пропозиціями та питаннями, свідчать про зростання суспільної уваги до життєдіяльності і проблем Збройних Сил та підвищення рівня поінформованості громадян у цій сфері.

Іншим важливим напрямком інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв’язків з громадськістю і ЗМІ є формування громадської думки у районі дислокації (дій військ) через цивільні ЗМІ.

Робота з цивільними ЗМІ є пріоритетом діяльності інформаційних структур МО України: Департаменту преси та зв’язків зі ЗМІ, прес-центрів видів Збройних Сил України, регіональних медіа-центрів МО України, прес-центрів оперативних командувань, а також помічників командирів з’єднань по роботі із засобами масової інформації.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Департамент преси та зв'язків зі ЗМІ координує діяльність всіх перерахованих інформаційних структур у межах своїх повноважень і є структурним підрозділом Міністерства оборони України, призначений для виконання функцій офіційного джерела інформації з питань оборони, військового будівництва, життєдіяльності Міністерства оборони України.

Крім вирішення тактичних завдань з інформування громадськості та представників цивільних ЗМІ, фахівці Департаменту преси та зв'язків зі ЗМІ виробляють концептуальні основи – стратегію комунікації Міністерства оборони України із засобами масової інформації та громадськістю України. Головна мета стратегії полягає у створенні розвинутого інформаційного середовища як обов'язкової умови для функціонування ефективної моделі взаємодії органів військового управління усіх рівнів із засобами масової інформації та громадськістю.

Основними формами роботи командування військової частини з громадськістю та ЗМІ є: прес-конференції, брифінги, презентації, прес-тури тощо.

Командири (начальники), офіцери органів виховної роботи повинні знати про ці форми роботи, крім того, безпосередньо брати участь у проведенні відповідних заходів, адже від цього залежатиме результативність роботи зі зв'язків з громадськістю та ЗМІ.

Прес-конференція – це зустріч командування з представниками громадськості, журналістами для надання актуальної інформації.

Робота з організації прес-конференції розпочинається з планування й оповіщення.

Під час планування прес-конференції важливо правильно вибрати час її проведення, на думку PR-фахівців, це дні з вівторка до п'ятниці, краще з 11.00 до 14.00. Пов'язано це графіком виходу газет, теле- і радіопрограм.

Втім, бувають ситуації, коли час не беруть до уваги. Коли необхідно повідомити не просто інформацію, а новину – значущу й актуальну, можна призначати будь-який час. Крім того, повідомлення про “сенсацію” не можна затримувати, інакше цим можуть скористатись журналісти. Ініціювати оприлюднення і тлумачення “гарячої новини” має командування частини.

Перший анонс про прес-конференцію слід дати за тиждень, другий – за дві доби до початку заходу. Повідомлення про захід менше ніж за добу викликає труднощі з присутністю на ньому журналістів. Командирам необхідно оперативно розглядати пропозиції і не затягувати з рішенням щодо проведення прес-конференції.

Не пізніше ніж за добу до прес-конференції варто ще раз зателефонувати представникам ЗМІ, щоб напевно знати про прибуття журналістів та надати допоміжну інформацію.

Модератором прес-конференції є її ведучий – особа, уповноважена оголосити початок заходу, відрекомендувати учасників, надавати журналістам право ставити запитання і закінчити захід.

Як правило, роль ведучого покладається у з’єднанні – на прес-секретаря; у військовій частині – на заступника командира військової частини з виховної роботи.

Головним моментом прес-конференції є виступ командира перед журналістами. Разом із переліком орієнтовних запитань виступ командира готують:

в армійському корпусі – прес-секретар і відповідні заступники та начальники родів військ і служб в частині, що їх стосуються;

у військовій частині – заступник командира військової частини з виховної роботи у взаємодії з відповідними заступниками відповідно до теми прес-конференції.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Головна вимога до виступу – інформативність. Не слід переобтяжувати доповідь цифрами, прізвищами, географічними назвами. Щоб не виникало казусів, до участі у прес-конференції можна запросити експертів, які можуть дати кваліфіковану відповідь на питання, з яких посадова особа є недостатньо компетентною. Під час прес-конференції слід поводитись природно, помірковано емоційно і доброзичливо.

Прес-конференція не повинна тривати більше 30–60 хв, навіть якщо у журналістів ще є запитання. Щоб не виникало непорозумінь з цього приводу, на початку прес-конференції необхідно оголосити регламент її проведення.

Брифінг (англ. *briefing*) – коротка нарада з представниками ЗМІ, під час якої надають погоджену сторонами інформацію, погляди сторін про хід подій тощо; стисла прес-конференція командування для інформування журналістів з однієї актуальної теми.

Ознаками брифінгу є оперативність, менша тривалість (на відміну від прес-конференції), відсутність запитань від журналістів або їх суворе регламентування.

Брифінг організовують для передання інформації журналістам, що передбачає лише викладення проблеми, а не її роз'яснення.

Презентація (від лат. *praesento*) – спосіб передання інформації, офіційне подання чого-небудь нового певному колу запрошених осіб. Як правило, презентацію організовують для реклами, це прес-конференція, поєднана із ознайомленням з чимось.

Як правило, презентація присвячена значущій та актуальній темі, наприклад, ознайомленню з технікою, побутом особового складу.

Презентацію проводять для громадськості і журналістів.

Проведенню презентації передують низка подій, які взаємодоповнюють одна одну: запрошення і зустріч гостей; прес-конференція; презентаційна

частина; неформальне спілкування; супроводження (доповнення) спілкування.

Основною формою роботи з громадськістю і ЗМІ є *інтерв'ю*. Перш ніж давати інтерв'ю, переконайтесь, що перед Вами журналіст акредитованого ЗМІ, який має відповідний дозвіл роботи у військах, вказаній військовій частині; що Ви чітко зрозуміли запитання (при потребі, попросіть повторити запитання ще раз, конкретизувати його); будьте ввічливим та дружелюбним. Перш ніж дати відповідь, вирішіть, яку основну думку Ви бажаєте донести до слухачів; якщо не можете відповісти на запитання, скажіть про це відверто і поясніть чому, порадьте репортерам звернутись до прес-служби, центру зі зв'язків з громадськістю або іншої компетентної посадової особи. Пам'ятайте, що кожен коментар у ході спілкування з представниками ЗМІ є офіційним повідомленням, переконайтесь, аби все, що ви говорили, відповідало дійсності. Відпрацюйте заздалегідь декілька “заяв” по 20–30 с для підтвердження Вашої точки зору. Попередньо потренуйтеся чітко і грамотно висловлюватися.

Під час відповіді на запитання:

відповідайте у межах Вашої компетенції;

давайте чіткі, стислі і правильні відповіді;

не робіть припущень, оскільки Ви – офіційна посадова особа;

уникайте неофіційних коментарів та відповідей;

не вживайте слів “без коментарів”;

уникайте іронічних відповідей;

не сперечайтесь із журналістом, а просто ще раз повторіть Вашу точку зору;

не дозволяйте журналістові підказувати бажані для нього відповіді, якщо це відбувається, негайно підкресліть: “Це Ви так сказали, а не я...”;

не погрожуйте журналісту;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

контролюйте міміку, жестикуляцію за ними можна здогадатись про Ваш настрій;

уникайте попереджень журналістів про те, що далі піде розмова “не для преси”;

якщо до Вас звертаються недержавною мовою, у разі потреби скористайтесь допомогою перекладача. Обов’язково повторіть відповідь на запитання державною мовою.

Для якісної організації та проведення перерахованих заходів роботи з громадськістю та ЗМІ у військовій частині відпрацьовують такі документи:

план-сценарій проведення заходу;

заяву для преси (виступ);

інформаційні матеріали для розповсюдження (прес-реліз);

орієнтовні варіанти запитань та відповідей на них.

Перераховані форми роботи дають можливість ефективно інформувати громадськість і представників ЗМІ.

Крім того, у ході організації взаємодії з представниками місцевих органів влади вирішують питання можливості використання місцевих поліграфічних потужностей, засобів масової інформації, культурно-дозвільних установ в інтересах морально-психологічного забезпечення дій військ.

Таким чином, інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв’язки з громадськістю охоплює широке коло питань і спрямоване на мобілізацію особового складу на успішне виконання поставлених бойових завдань.

Ефективність інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв’язків з громадськістю досягається безперервним аналізом, своєчасним прогнозуванням, цілеспрямованим і систематичним доведенням до органів військового управління, особового складу військ (сил) військово-політичної та бойової обстановки, суспільно-політичних умов виконання бойового завдання,

оперативною пропагандою рішучих, умілих, сміливих дій особового складу, організацією взаємодії з громадськістю та ЗМІ.

Правильно використовуючи й удосконалюючи накопичений вітчизняний і зарубіжний досвід, командири, офіцери органів виховної роботи зможуть забезпечити високу якість інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю під час підготовки й у ході ведення бойових дій і цим сприятимуть успішному виконанню бойових завдань.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте актуальність інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю у практиці військ (сил).
2. Дайте визначення та розкрийте сутність інформаційно-пропагандистського забезпечення і зв'язків з громадськістю в діяльності військ (сил).
3. У чому полягає мета інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю?
4. Перерахуйте та розкрийте можливості сил і засобів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю.
5. Розкрийте основні завдання інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю.
6. Розкрийте особливості організації інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю у бойових умовах.
7. Перерахуйте основні форм заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю у бойових умовах і розкрийте їх зміст.
8. Назвіть і розкрийте основні напрями організації заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю у бойових умовах.
9. Перерахуйте і розкрийте зміст основних форм роботи командування військової частини з громадськістю та ЗМІ.

Рекомендована література:

1. Деркач А. А., Селезнёва Е. В. Идеологическое воздействие: социально-психологические и педагогические аспекты. – М.: Мысль, 1985. – 310 с.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

2. Зонь В. В., Кубіцький С. О., Слонімський В. Г., Великожон М. В. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу Збройних Сил України: навч. посіб. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2007. – 225 с.
3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
4. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Частина I / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 200 с.
5. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
6. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу: навч. посіб. Ч. 1. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 172 с.
7. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу: навч. посіб. Ч. 2. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 192 с.
8. Основи інформації та комунікації: підручник. – К.: НАОУ, 2006. – 279 с.
9. Позняков О. П., Малюга В. М., Дикун В. Г. Основи зв'язків з громадськістю і засобами масової інформації в Збройних Силах України: навч. посіб. – НАОУ, 2008. – 77 с.
10. Ягупов В. В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 349 с.

4.2. Психологічне забезпечення

Сьогодні чітко зрозуміло, що бій – це не тільки узгоджені за метою, місцем та часом удари, вогонь і маневр, а перш за все – жорстке протистояння цілеспрямованих, мислячих людей, що мають необхідні уміння та навички, волю та надії. Від того, у якої із протидіючих сторін моральні та психологічні сили будуть краще сформовані, мобілізовані, адекватні вимогам сучасного бою, значною мірою буде залежати її перемога – результат бою. Все це робить актуальною та практично значущою діяльність командирів, офіцерів органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, штабів щодо психологічного забезпечення бойових дій – подолання особовим складом негативного впливу бойових стрес-факторів.

Психологічне забезпечення є невід'ємною складовою частиною морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил).

Основу психологічного забезпечення на індивідуальному та груповому рівні складають базові знання в галузі загальної, соціальної та військової психології, психології управління, практичної психології, психології праці в особливих умовах, психофізіології тощо. Використання можливостей психологічного забезпечення дозволяє командирам (начальникам) приймати грамотні управлінські рішення і скорочувати до мінімуму людські, організаційні, економічні, тактичні та інші види втрат у повсякденній та бойовій діяльності.

На нинішньому етапі розвитку системи морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) Збройних Сил України ще не всі значущі напрями психологічного забезпечення освоєні й розроблені. Разом з тим тенденція до збільшення впливу психологічного забезпечення на всі сфери діяльності Збройних Сил зростає, тому у цьому розділі підручника будуть розглянуті основні питання організації психологічного забезпечення, сучасного їх розуміння і впровадження у практику морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України.

4.2.1. Сутність, зміст та завдання психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил)

Психологічне забезпечення – це комплекс цілеспрямованих заходів щодо формування, підтримання і поновлення у особового складу військ (сил) морально-психологічного стану, необхідних морально-бойових якостей, психологічної стійкості та готовності виконати поставлені бойові завдання в будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат і збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Основне призначення психологічного забезпечення полягає у формуванні в особового складу військ (сил) Збройних Сил України мотивів, установок,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

настроїв, високого рівня морально-психологічного стану, необхідного для якісного виконання бойових завдань, здатності зносити значні нервово-емоційні навантаження бойових дій.

Мета психологічного забезпечення полягає у повному та своєчасному вивченні відповідності психологічних можливостей особового складу вимогам сучасного бою, формуванні, корекції та відновленні психологічних якостей окремих військовослужбовців і соціально-психологічних характеристик військових колективів, ефективної та раціональної взаємодії командирів (начальників), офіцерів органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи з підлеглими щодо оптимізації їх особистісного потенціалу на успішне виконання бойових завдань.

Загальними завданнями психологічного забезпечення є:

виявлення психологічних особливостей майбутніх бойових дій, їх вимог до емоційно-вольових та психофізіологічних якостей особового складу, злагодженості та згуртованості військових колективів (підрозділів і військових частин);

аналіз впливу факторів бою (бойових дій) на морально-психологічний стан та поведінку особового складу;

аналіз психологічних аспектів тактики можливих дій противника, негативного інформаційно-психологічного впливу тощо;

оцінювання психологічних показників боєздатності підрозділів та військових частин, передусім моніторинг морально-психологічного стану особового складу;

виявлення осіб з нервово-психічною нестійкістю та вжиття психопрофілактичних і психокорекційних заходів;

прогнозування можливих бойових психогенних втрат особового складу;

планування, організація та проведення заходів психологічної підготовки особового складу, підрозділів і військових частин до виконання бойових завдань у конкретних (суспільно-політичних, природно-кліматичних, географічних та ергономічних) умовах обстановки;

формування й утвердження оптимізму і впевненості у особового складу в своїх силах, можливості виконати поставлене бойове завдання;

навчання особового складу психологічним методам надання само- та взаємодопомоги;

розгортання й організація роботи пункту психологічної допомоги та реабілітації;

вжиття заходів професійно-психологічного відбору (добору) особового складу для комплектування, доукомплектування, поповнення підрозділів та військових частин і т. д.

Основною вимогою до організації психологічного забезпечення в бойових умовах є необхідність дотримання системності під час проведення відповідних заходів, що повністю залежить від психологічної специфіки майбутніх бойових дій. Усі внутрішні елементи психологічного забезпечення перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності.

У теорії та практиці психологічного забезпечення виділяють три групи категорій, що відображають внутрішні властивості і закономірності людських станів та відносин:

психологічні категорії індивідуального рівня –

психіка – функція мозку, його діяльність;

психіка особистості – психічні процеси (пізнавальні (відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять, увага, уява); мова; емоційні (емоції, почуття); вольові); психічні стани (натхнення, бадьорість, тривога, депресія, апатія);

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

психічні властивості (спрямованість, темперамент, характер, здібності);
психічні утворення (знання, навички, уміння, звички);

мотивація – система мотивів, бажання, потяг, інтерес, прагнення, ідеал, мета, переконання;

пізнавально-емоційний компонент – якість функціонування пізнавальних психічних процесів особистості;

мотиваційний компонент – зміст і рівень усвідомленості потреб особистості; характеристика відповідних мотивів діяльності особистості, дій, вчинків;

психічні явища – елементи всієї ієрархічної структури психіки особистості;

психологічна готовність – адекватний вимогам діяльності якісний стан компонентів психіки;

психологічна стійкість – рівень стабільності компонентів психіки особистості в умовах, що змінюються, у тому числі бойових;

психологічна складність – неадекватність, відставання в темпі функціонування окремих елементів психіки особистості або їх групи відносно вимог бойової обстановки;

психічне здоров'я – норма розвитку і функціонування психічної діяльності, психіки;

психічна травма – девіантності психіки, набуті під впливом бойових, стресогенних та інших факторів;

психологічні категорії групового рівня –

психологія групи – сукупність соціально-психологічних явищ (групової (колективної) думки, групових (колективних) традицій, групового (колективного) настрою, міжособистісних відносини);

соціально-психологічні процеси – спілкування, навіювання, наслідування, адаптація, ідентифікація, інформування, переконання;

морально-психологічний стан – складне динамічне утворення, в основі якого лежить свідоме розуміння особовим складом необхідності виконання бойового завдання, а також військово-професійна здатність і психологічна готовність військовослужбовців до дій в бойових умовах;

соціально-психологічний клімат – згуртованість (схожість ціннісних орієнтацій), сумісність (психофізіологічна, психологічна);

адаптація – професійна, соціально-психологічна;

категорії інтегрованого рівня або діяльності – психологічні діагностика, інформування, підготовка, допомога, психогенні втрати, психологічне супроводження, психологічна регуляція, самонастрій, психологічні консультації, загартування, корекція, реабілітація, профілактика, морально-психологічний потенціал.

Під час, вирішення завдань психологічного забезпечення бою (бойових дій) головними є такі його *складові*:

психологічне проектування;

психологічна підготовка особового складу;

психологічне супроводження бойових дій;

психологічна допомога психотравмованим військовослужбовцям та їх реабілітація (рис. 4.6).

Щоб реалізувати мету психологічного забезпечення, використовують такі методи:

теоретичні – вивчення документів, вивчення літературних джерел, контент-аналіз, теоретичний аналіз і синтез, абстрагування і конкретизація, моделювання;

Рис. 4.6. Структура психологічного забезпечення

емпіричні – психологічні (бесіда, спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ювання, експертне оцінювання, аналіз результатів діяльності, соціометрія, груповий експеримент); педагогічні (навчання та виховання) – усне викладення, обговорення матеріалу, показ (демонстрування), вправа, практична робота); спеціальні (інформування, закріплення, моделювання, соціально-психологічний тренінг, фотографування та звукозапис, біографічний, групова психокорекція, соціально-психологічна реабілітація, психотерапія;

методи математичної статистики – відбору дослідних одиниць (суцільний, вибірковий, змішаний); опрацювання даних (аналітичний, типологічний, варіаційний, кореляційний).

Нарівні з вищезазначеними в інтересах психологічного забезпечення часто застосовують соціологічні опитування.

Заходи психологічного забезпечення організовують і проводять застосовуючи відповідні сили – командирів (начальників) усіх рівнів, офіцерів

органів виховної роботи підрозділів та військових частин, офіцерів-психологів; медичних працівників; особовий склад мобільних груп (пунктів) психологічної допомоги та реабілітації, а також засоби психологічного забезпечення – пункт психологічної допомоги та реабілітації, медикаментозні засоби тощо.

Таким чином, ефективності психологічного забезпечення досягають єдністю дій та узгодженістю заходів, вживаних командирами (начальниками), штабами, органами виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, медичною службою, іншими посадовими особами та службами.

4.2.2. Зміст і завдання психологічного проектування бою (бойових дій). Психологічна модель бою

Системний підхід до організації психологічного забезпечення передбачає необхідність проведення заходів психологічного проектування, про які мають знати командири (начальники), заступники командирів з виховної роботи, офіцери-психологи для якісної їх організації.

Психологічне проектування полягає в оцінюванні морально-психологічного стану особового складу військ (сил), аналізі психологічного змісту майбутніх бойових дій і закладених у них психологічних умов, що забезпечують оптимальне вирішення бойових завдань і на цій основі – прогнозування можливого отримання військовослужбовцями психогенних травм і розладів, бойових психогенних втрат особового складу, а також динаміки можливих змін морально-психологічного стану військ (сил).

Іншими словами психологічне проектування передбачає виявлення усієї сукупності чинників, які певною мірою визначатимуть установки, мотиви, психічні стани, бойову активність військовослужбовців у майбутній діяльності, і побудову адекватних їм психодіагностичних,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

психопрофілактичних і психокорегувальних програм роботи.

Щоб зрозуміти психологічний зміст бою, бойових дій в цілому, необхідно побудувати психологічну модель бою.

Модель – уявний чи умовний (зображення, опис, схема) образ якогось об'єкта, процесу чи явища. Моделлю може бути будь-який об'єкт, установка, явище або уявний образ, за допомогою яких вивчають більш складні об'єкти, явища. Аналіз моделей та спостереження за ними дозволяє пізнати сутність реально існуючого складного об'єкта, процесу чи явища (прототипу об'єкта), тобто, модель – це спрощене уявлення про реальний об'єкт, процес чи явище. Побудову моделей для дослідження та вивчення об'єктів, процесів та явищ називають моделюванням.

Моделювання – одна з основних категорій теорії пізнання, на якій базується будь-який метод наукового дослідження – теоретичний чи експериментальний.

Психологічна модель бою є уявним образом (зразком), своєрідною картою психічних процесів і явищ, наявних у реальному бою. Теоретико-методологічною базою такої моделі, на думку російських фахівців О. Я. Анцупова, О. Г. Караяні, І. В. Сиромятнікова, вітчизняних представників військової психології М. Й. Варія, О. Д. Сафіна та В. В. Стасюка виступає психологічна концепція конфліктів.

У межах цього підходу як конфлікт розуміють найгостріший спосіб можливого вирішення значних суперечностей, які виникають у процесі соціальної взаємодії і полягають у протидії суб'єктів конфлікту, що зазвичай супроводжується негативними емоціями і відчуттями. У цьому разі, війну та бій розглядають як окремий вид конфлікту, який досяг крайньої форми соціальної гостроти та відбувається із застосуванням засобів збройної боротьби (рис. 4.7).

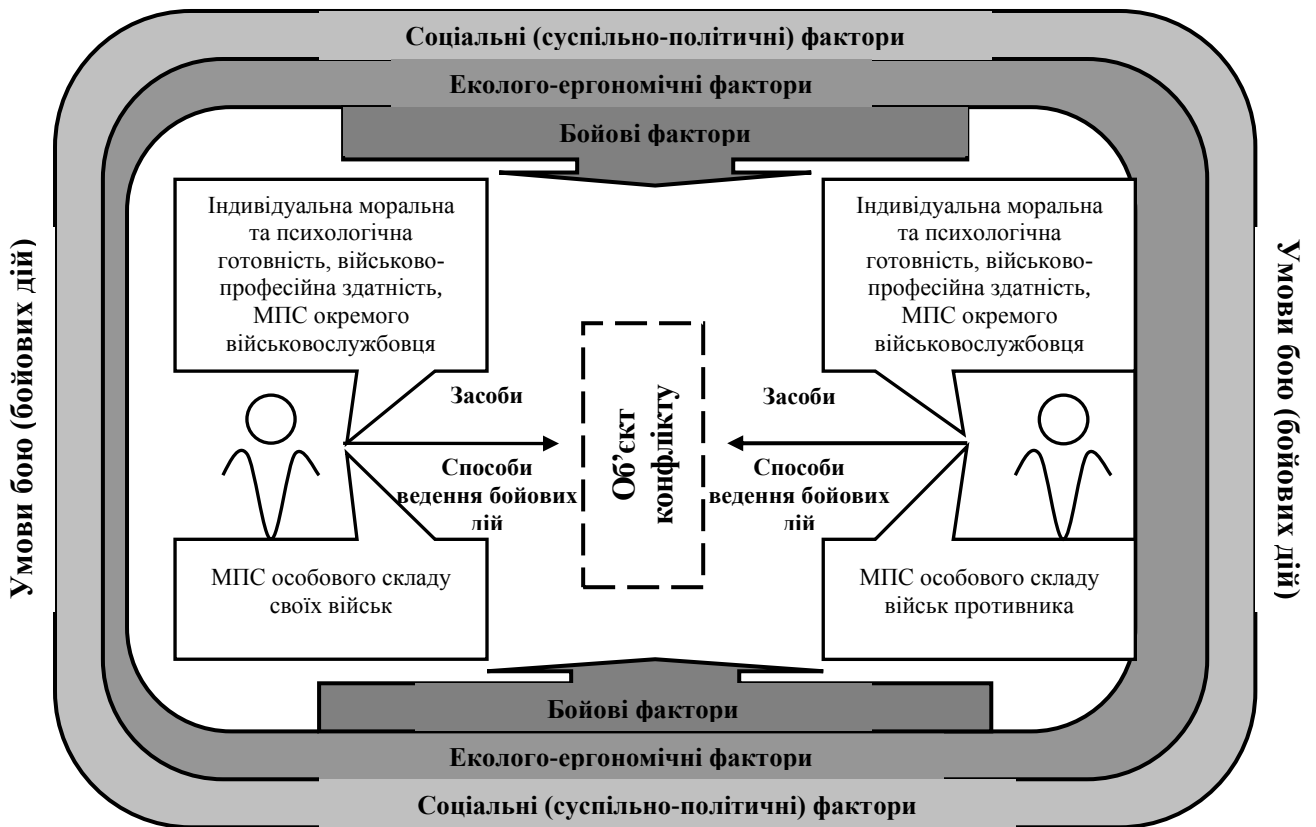

Рис. 4.7. Психологічна модель бою

Дещо удосконаливши структурно-логічну схему конфлікту, психологічну модель бою можна навести як певну сукупність елементів:

об'єкт конфлікту – воля до спротиву, морально-психологічний стан особового складу;

ворогуючі сторони зі сформованим ресурсом конфліктних дій (уявленням про майбутню бойову діяльність, можливий перебіг бою (бойових дій), установками, метою, мотивами, навичками ефективних дій у конкретних бойових умовах, психофізіологічними можливостями) та соціальними рангами;

індивідуальна моральна та психологічна готовність, військово-професійна здатність, морально-психологічний стан військовослужбовців, групові психологічні феномени, що впливають на бойові дії (думки, настрої,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

традиції, згуртованість, психологічний клімат) морально-психологічним станом військ (сил);

бойові дії (вид бою, спосіб, особливості ведення бою);

засоби ведення бою (зброя звичайна, масового знищення, нескортальної дії тощо);

умови ведення бою (соціальні (суспільно-політичні), бойові, еколого-ергономічні фактори).

Якісний стан кожного з елементів визначає стан усіх інших елементів. Наприклад, використання високоточної зброї спричиняє зміну тактики дій військ, необхідність використання спеціальних засобів захисту, призводить до зміни рівня морально-психологічного стану особового складу, поведінки військовослужбовців і їх взаємовідносин.

Зміна громадської думки щодо війни (збройного конфлікту), ставлення місцевого населення до військ та їх дій здатні також вплинути на морально-психологічний стан військ, організованість та бойову активність особового складу, ефективність застосування зброї, бойової техніки, виконання поставленого бойового завдання.

У цілому вплинути на хід та результат бою можна, змінивши якісний стан будь-якого елемента моделі.

Таким чином, психологічне проектування створює передумови для чіткого розуміння психологічного змісту майбутніх бойових дій, бойових ситуацій майбутньої діяльності, що дозволяє з більшою імовірністю визначити:

характеристики людей потрібних для виконання бойових завдань;

завдання, до вирішення яких необхідно готувати військовослужбовців;

моральні, військово-професійні, психологічні (психофізіологічні) якості, які необхідно розвивати у особового складу;

шляхи оптимізації умов, в яких будуть готувати особовий склад до майбутніх бойових дій;

заходи, яких необхідно вжити для якісного планування заходів психологічного забезпечення зокрема, морально-психологічного забезпечення в цілому.

Саме на такій основі проводять: професійно-психологічний відбір військовослужбовців, їх доцільний розподіл за підрозділами (екіпажами, обслугами тощо) з урахуванням психологічної сумісності, моральної та психологічної готовності до бойових дій у конкретних суспільно-політичних, георгафічних, природно-кліматичних, ергономічних та інших умовах обстановки.

Докладніше розглянемо перераховані вище елементи психологічної моделі бою.

Об'єкт бою – здатність і воля противника до опору, що визначається кількісно-якісними параметрами всіх інших елементів моделі. Історія війн та воєнного мистецтва переконливо доводить, що об'єктом протиборства в бою і на війні є не стільки територія, військові об'єкти і бойова техніка, і навіть не жива сила противника, а здатність і воля противника до опору. З цього приводу *П. І. Ізмест'єв* зазначав: “Переможеним вважається той, у чийй свідомості починає формуватися думка про недоцільність подальшого спротиву”.

Помилки в оцінюванні здатності противника до спротиву спричиняють прорахунки в оперативно-тактичних розрахунках та висновках.

Кількісно-якісна характеристика *ворогуючих сторін* визначає масштаб конфлікту, моральні (ідеологічні) аспекти конфлікту, що визначають у учасників бойові установки і мотивацію до бойових дій.

Наприклад, ранг учасників визначає масштаб війни (збройного конфлікту):

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

між коаліціями держав – світова війна;

між коаліцією держав і державою, між державами – локальна або регіональна війна;

між збройними силами держав або частиною сил – локальний воєнний конфлікт;

між угрупованнями військ – операція;

між військовими підрозділами – бій.

Бойову активність особового складу військ (сил) визначають фактори *зовнішні та внутрішні*.

Зовнішні фактори поділяють на соціальні (суспільно-політичні), бойові й еколого-ергономічні.

Соціальні (суспільно-політичні) фактори є основою для формування соціальних мотивів поведінки особового складу та стійких бойових установок. Ставлення народу до війни впливає на бойову активність військовослужбовців за такими напрямками:

по-перше, завдяки роботі механізмів психічного зараження, навіювання, наслідування військовослужбовці засвоюють панівний у суспільстві настрій, формують відповідні установки і мотиви бойової поведінки;

по-друге, бойова готовність особового складу більшою мірою визначається ставленням народу до війни, своєї армії;

по-третє, військовослужбовці заражаються емоційним ставленням народу до противника, що також істотно впливає на активність їх бойових дій.

Таким чином, в умовах війни діє своєрідний соціально-психологічний закон, відповідно до якого психологія суспільства й армії взаємопов'язані, а основне джерело морально-психологічного стану армії, що воює перебуває не всередині неї, а в суспільстві, інтереси якого армія захищає.

У результаті участі військ (сил) в неуспішних для них бойових діях у суспільній свідомості може формуватися негативний “типовий образ” локального воєнного конфлікту, що включає такі елементи:

визнання воєнних дій безглуздими і неефективними;

пояснення причин воєнних дій інтересами вузьких соціальних груп населення держави (фінансово-промислових, кримінальних, політичних);

ставлення до військовослужбовців як до виконавців, які після війни (збройного конфлікту), відповідних подій будуть забуті, покинуті напризволяще.

Від того, який образ потенційного або реального конфлікту склався у суспільній свідомості і яке місце в ньому відведено армії, значною мірою залежить можливість залучення широких соціальних мотивів щодо спонукання військовослужбовців до активних бойових дій, формування необхідного морально-психологічного стану особового складу.

Поведінку військовослужбовців у бою значною мірою визначає згуртованість військових колективів, військових частин і підрозділів, що є своєрідною передумовою (основою) високої морально-психологічної стійкості й активності військовослужбовців.

Серед соціальних чинників, що визначають бойову поведінку (активність) військовослужбовців, важливе місце посідає чітке й авторитетне керівництво бойовими діями з боку командирів (начальників).

Бойові фактори – широкий спектр змінних, що визначають поведінку особового складу в бою: вид та інтенсивність бойових дій, особливості застосування зброї, обсяг і співвідношення втрат сторін тощо. Ефективність бойових дій військ значною мірою залежить і від правильного вибору тактики бойових дій.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Еколого-ергономічні фактори відображають специфіку впливу зовнішніх (географічних, природо-кліматичних, техніко-технологічних) обставин і режиму бойової діяльності (тривалості, режиму, частоти зіткнень з противником, ергономічності бойової техніки, рівня ізолюваності від основних сил тощо) на психологічний та фізичний стан особового складу сторін, що воюють. Знайомі умови та звична бойова діяльність, добре засвоєні способи бойової поведінки дозволяють військовослужбовцям діяти на основі закріплених у підсвідомості моделей поведінки з мінімальним залученням свідомості й емоцій, і навпаки, незнайомі умови і незасвоєні прийоми бойової діяльності обумовлюють необхідність постійного включення свідомості, виникнення негативних емоційних переживань, що знижує ефективність дій особового складу.

Аналіз локальних війн і збройних конфліктів сучасності дає підстави вважати ергономічним фактором рівень ізолюваності підрозділів та військових частин від основних сил.

До *внутрішніх* факторів належать психофізіологічні та індивідуально-психологічні.

Серед психофізіологічних чинників, що визначають поведінку військовослужбовців, важливе значення має тип нервової системи.

Розрізняють три типи нервової системи: сильний, слабкий та середній. Нині відомо, що вплив негативних чинників бою викликає серйозні психологічні розлади, які вимагають медичної допомоги, а отже, повну втрату боєздатності на певний час у воїнів із слабким типом нервової системи (серед військовослужбовців їх близько 15 %). В аналогічних умовах у військовослужбовців із середнім типом нервової системи (таких близько 70 %) бойова активність знижується лише на короткий час. Військовослужбовці з

сильним типом нервової системи (їх приблизно 15 %) не зазнають відчутної психотравмуючої дії бойової обстановки.

Спостереження за бойовою діяльністю особового складу в бойовій обстановці та інших екстремальних ситуаціях показують, що їх поведінка неабиякою мірою залежить від типу темпераменту.

Так, воїни із сангвінічним темпераментом у складних умовах рішення ухвалюють швидко і діють сміливо, у разі невдачі втрачають рішучість лише на короткий час і швидко приходять у норму. Особи із холеричним темпераментом виявляють сміливість і рішучість переважно у стані емоційного піднесення, а у стані падіння сил відчувають несвідомий страх. Люди із флегматичним темпераментом діють активно і сміливо, коли ретельно підготовлені до виконання бойового завдання, їм властива стабільність емоційних переживань, завзятість і витримка. Воїни із меланхолійним темпераментом здатні виявляти рішучість і активність протягом нетривалого часу й у разі подолання незначних труднощів.

Визначаючи психологічну сутність бойової поведінки особового складу, необхідно підкреслити, що військовослужбовець – не сліпе знаряддя в руках зовнішніх обставин бою і природних інстинктів, його поведінка значною мірою визначається особливостями характеру, інтелекту, волі, емоцій, здібностей тощо.

Слід зазначити, що соціальні (суспільно-політичні), бойові, еколого-ергономічні, фізіологічні та психологічні чинники бойової обстановки у різний час, з різною силою і в різних комбінаціях впливають на поведінку особового складу. Небезпечну для життя, бойову обстановку особовий склад сприйматиме неоднозначно, якщо кожен по-своєму буде розуміти мету війни, ставитися до противника, своїх товаришів, командирів. Також готовність до виконання бойових завдань буде залежати від наявності бойового досвіду, типу нервової системи, характеру тощо.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Таким чином, командирам (начальникам), заступникам командирів з виховної роботи на підставі психологічного проектування, аналізу психологічного змісту майбутніх бойових дій і закладених в них психологічних умов, системного підходу до організації психологічного забезпечення необхідно:

чітко усвідомити завдання підрозділу, військової частини та його психологічний зміст;

всебічно оцінити й урахувати умови його виконання;

визначити фактори, які будуть максимально впливати на морально-психологічний стан, поведінку особового складу і хід виконання ним бойового завдання;

оцінити морально-психологічний стан особового складу військ (сил), визначити його сильні та слабкі сторони і на цій підставі розробити пропозиції командирів щодо можливої розстановки військ (сил) за бойовими порядками, планування й організації заходів морально-психологічного забезпечення, психологічної підготовки особового складу з використанням відповідних прийомів, способів та засобів.

**4.2.3. Зміст і особливості оцінювання
морально-психологічного стану особового складу військ (сил)**

Наявний у Збройних Силах України та зарубіжних арміях досвід психологічного забезпечення в бойовій обстановці показує, що важливим завданням психологічного проектування, на основі якого планують морально-психологічне забезпечення в цілому, є *оцінювання морально-психологічного стану особового складу військ (сил)*.

Обстановка сучасного бою висуває надзвичайно складні вимоги до моральної та психологічної готовності, морально-психологічного стану особового складу. Для ефективної діяльності військовослужбовців в умовах сучасного бою необхідні: високий рівень мотивації поведінки щодо виконання поставленого бойового завдання; стійкість морально-бойових якостей; висока професійна та бойова майстерність; здатність особового складу до швидкого входження в бойову обстановку; вміння долати негативний вплив різноманітних факторів; згуртованість військового колективу. У зв'язку з цим формуванню та підтриманню здорового морально-психологічного стану особового складу в умовах підготовки та ведення бойових дій приділяють особливу увагу командири та органи виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи.

У ст. 66 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України визначено, що “командир полку (корабля 1 рангу) у мирний і воєнний час відповідає за виховання, військову дисципліну та морально-психологічний стан особового складу”.

У ст. 72 наголошено, що вивчати й аналізувати морально-психологічний стан, доповідати висновки з нього та надавати пропозиції командирам (начальникам) щодо його поліпшення зобов'язані відповідні заступники командирів з виховної роботи.

Сутність і зміст морально-психологічного стану, його важливість та значущість з точки зору бойової діяльності військ (сил) детально розглянуто у розділі 1 підручника, детальніше зупинимось на практиці його оцінювання. Сьогодні у Збройних Силах України для оцінювання морально-психологічного стану особового складу застосовують ряд методів і методик: соціально-психологічного вивчення (аналізу документальної інформації, спостереження, анкетування), психодіагностики (методики “Коректурна проба”, “Переплутані

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

лінії”, “Червоно-чорні таблиці”, “Розставлення чисел”, “Виявлення слів” тощо), методи оцінювання нервово-психологічної нестійкості (анкета “Прогноз”), методи оцінювання фізичної підготовки, які переважно вивчають окремо властивості особистості, та комплексних методик оцінювання морально-психологічного стану. За більшістю методик посадові особи мають суб’єктивно оцінювати ступінь моральної та психологічної готовності особового складу на основі отриманих статистичних даних (інформації), серед таких – методика, введена в дію “Інструкцією щодо порядку проведення інспектування та підсумкових перевірок у Збройних Силах України”. Перераховані методики цілком можуть бути застосовані для оцінювання морально-психологічного стану особового складу і готовності військовослужбовців до виконання поставленого завдання лише в умовах мирного часу, тому у разі застосування цих методик отриманий результат буде суб’єктивно-формальним.

Аналітичними методиками, які заслуговують на увагу і можуть бути використані під час оцінювання морально-психологічного стану особового складу у бойових умовах, є методики, розроблені М. Й. Варієм, Г. А. Давидовим, В. П. Каширіним, Ю. А. Московчуком.

Методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу військового підрозділу (взводу, роти) у воєнний час, розроблена М. Й. Варієм

За твердженням автора, методика передбачає проведення опитування усього особового складу взводу, роти або за науково обґрунтованою вибіркою (табл. 4.3). Відповіді респондентів ранжують таким чином: так – 3 бали; думаю, що так – 2 бали; не можу визначитись – 1 бал; ні – 0 балів.

Таблиця 4.3.

Показники оцінювання морально-психологічного стану в особливий період

Так	Думаю, що так (переважно так)	Не можу визначитись	Ні	Характеристики
				1. Ви підготовлені до бойових дій?
				2. Ви воюєте за свою Вітчизну, свій народ?
				3. Ви налаштовані на рішучу боротьбу з ворогом?
				4. Ви відчуваєте ненависть до противника?
				5. Ви вірите керівництву держави?
				6. Ви вірите командуванню Збройних Сил, армійського корпусу?
				7. Ви довіряєте командиру військової частини, своєму безпосередньому командиру?
				8. Вас задовольняє бойова техніка і зброя, яка є на озброєнні?
				9. Вас задовольняє рівень забезпечення Вашого підрозділу зброєю, боєприпасами, іншими необхідними для якісного ведення бою матеріальними засобами?
				10. У цьому підрозділі Ви почуваетесь добре і впевнено?
				11. У Вашому підрозділі низький рівень військової дисципліни і статутного порядку?
				12. У Вашому підрозділі багато боягузів, можливих дезертирів?
				13. У Вашому підрозділі переважна більшість особового складу не вірять у можливу перемогу над противником?
				14. Ви не хочете воювати?
				15. Ви не знаєте, навіщо Вам треба вбивати солдатів противника?
				16. У Вас часто виникають думки, що війну нав'язали ті, хто править державою?
				17. Вас постійно мучить страх, що Ви будете вбиті?
				18. Ви проклинаєте тих, хто послав Вас на війну?
				19. Ви не впевнені у можливості здобуття перемоги над противником?
				20. Ви не вірите, що воюєте за свою сім'ю, своїх рідних, свою землю, свій народ?
				21. Ваш підрозділ дуже згуртований?
				22. У Вашому підрозділі завжди високий рівень виконавчої дисципліни?

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Закінчення табл. 4.3

Так	Думаю, що так (переважно так)	Не можу визначитись	Ні	Характеристики
				23. Чи відчуваєте Ви, що воїни Вашого підрозділу діють за принципом: “Один за всіх, всі за одного!”
				24. Якщо виникає в бою ситуація, що Ви можете врятувати життя своїм бойовим товаришам, то чи будете Ви це робити, не зважаючи на ризик бути вбитим?
				25. Україна є для Вас священною землею?
				26. Ви вірите у заклики командирів, якщо потрібно в бою виконати поставлене завдання, то це слід зробити навіть ціною життя?
				27. На Вашу думку, народ позитивно ставиться до мети цієї війни?
				28. Вам знайоме почуття обов’язку за долю Батьківщини?
				29. Незалежність і свобода України для Вас – найвища цінність?
				30. Ви здатні знищити ворога?
				31. Між офіцерами і солдатами Вашого підрозділу часто стаються конфлікти?
				32. Ви не вірите, що у разі Вашої загибелі Ваша сім’я буде соціально захищеною?
				33. Ви постійно відчуваєте якусь внутрішню тривогу?
				34. Стан справ у районі дислокації підрозділу викликає у Вас почуття безвихідності і розпачу?
				35. Ви ні за кого не хочете воювати?
				36. У Вас з’являється бажання здатися в полон?
				37. У Вас часто з’являється бажання самовільно втекти у тил?
				38. Ви будь-що хочете уникнути участі у спеціальних діях?
				39. Ви прийшли б на допомогу товаришам в критичну хвилину?
				40. Чи є для Вас цінністю те, за що Ви воюєте?

Після опитування підраховують загальну суму балів кожного опитаного (респондента, експерта) за формулою:

$$Q_1 = \Sigma (1-10, 21-30) - \Sigma (11-20, 31-40) ,$$

а потім визначають середньоарифметичне значення за формулою:

$$Q_{cp} = \frac{Q_1 + Q_2 + \dots + Q_{n-1} + Q_n}{n} ,$$

де Q_{cp} – середньоарифметичне значення;

Q_1, Q_2, Q_{n-1}, Q_n – кількість балів, набраних кожним респондентом (опитаним, експертом);

n – загальна кількість опитаних, респондентів.

Залежно від середньоарифметичного значення визначають полярність:

позитивна при	$Q_{cp} = 60 \div 37;$
значно позитивна при	$Q_{cp} = 36 \div 13;$
невизначена при	$Q_{cp} = 12 \div (-11);$
значно негативна при	$Q_{cp} = (-12) \div (-11);$
негативна при	$Q_{cp} = (-37) \div (-60).$

Відповідно до такої полярності можна визначити коефіцієнт морально-психологічної рівноваги (R) за формулою.

$$R = \frac{Q_{cp}}{60} .$$

Морально-психологічний стан особового складу буде:

здоровим – при $1 \geq R \geq 0,61$

задовільним – при $0,6 \geq R \geq 0,21$

критичним – при $0,2 \geq R \geq (-0,2)$

деструктивним – при $(-0,21) \geq R \geq (-0,6)$

нездоровим – при $(-0,61) \geq R \geq (-1).$

Здоровий морально-психологічний стан свідчить про цілковиту і повну готовність особового складу до виконання завдань за призначенням; характеризується високою впевненістю в успіху справи, зброї, товаришах,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

командирах, самому собі; високими інтелектуальними якостями військовослужбовців (мобільністю, винахідливістю, ініціативністю, оперативністю мислення); змобілізованістю всіх психічних функцій, що забезпечують повне застосування знань, досвіду, майстерності; швидкістю перебігу психічних процесів; найвищою стійкістю, на яку не можуть вплинути будь-які ситуаційні психологічні впливи; високою бойовою активністю тощо. Таким чином, моральна та психологічна готовність перебуває на максимально можливому рівні.

Задовільний морально-психологічний стан є середнім рівнем морально-психологічної готовності, стійкості і надійності. Особовий склад характеризується здатністю виконувати поставлені командуванням завдання лише на основі чіткого усвідомлення і правильного розуміння політики держави та її керівництва, відданості народові. У певної частини особового складу можуть бути сумніви на рівні підсвідомості, які більш чітко і виразно можуть виявитися у небезпечних ситуаціях, особливо пов'язаних із загрозою для життя. У цілому особовий склад зберігає морально-психологічну стійкість, зібраність, організованість, що виражається у бойовій активності, емоційному піднесенні, інтелектуальних, фізичних і психологічних зусиллях, які опосередковуються соціальною, моральною сутністю військовослужбовців і залежать від їх моральної зрілості, ціннісних орієнтацій і громадської свідомості. Задовільний морально-психологічний стан у цілому свідчить про готовність особового складу до виконання завдань.

Критичний морально-психологічний стан особового складу відображає його низьку соціальну зрілість, неналежну ефективність військової діяльності, а також низький рівень сформованості морально-бойових якостей.

Критичний морально-психологічний стан свідчить про дуже низьку готовність особового складу до виконання завдань, проте має тенденцію до зміни

на краще. Такий стан, як правило, не задовольняє командування.

Деструктивний морально-психологічний стан особового складу характеризує його як соціально неоднорідний, малоефективний у військовій діяльності. Соціальна зрілість особового складу дуже низька, а морально-психологічні параметри мають нестійку, негативну полярність, що призводить до парних, групових та міжгрупових конфліктів, які виникають внаслідок розбіжностей поглядів, ідей, переконань. Фактично такий особовий склад не готовий до бойових дій.

Нездоровий морально-психологічний стан характеризує соціально незрілий особовий склад, зовсім неефективний у військовій діяльності, асоціальну людську спільноту з глибокими протиріччями, що призводять до тривалих парних, групових та загальних конфліктів з високим і помірним емоційним напруженням, афективною нестриманістю і потрясіннями. Нездоровий морально-психологічний стан не забезпечує готовності особового складу до виконання завдань за призначенням.

Головною посадовою особою підрозділу, яка має оцінювати й аналізувати морально-психологічний стан особового складу є заступник командира з виховної роботи.

Методика оцінювання морально-психологічного стану, розроблена Г. А. Давидовим

За запропонованим підходом можна охарактеризувати морально-психологічний стан військовослужбовців, військових частин та підрозділів в цілому. Автор визначає основні структурні елементи морально-психологічного стану: ступінь інформованості особового складу про бойове завдання та способи і

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

хід його виконання, авторитетність і єдність дій командного складу й офіцерів органів виховної роботи; рівень бойової підготовки особового складу; наявність бойового досвіду; ефективність функціонування органів управління; успішність попередніх бойових дій; фізіологічний стан особового складу (своєчасність та достатність відпочинку, виснаженість, втома); укомплектованість частин та підрозділів особовим складом; рівень забезпечення військових частин і підрозділів озброєнням та бойовою технікою, наявність боєприпасів, якість інженерного обладнання позицій; ступінь матеріально-технічного та інших видів забезпечення. Кожна з цих складових є цілком самостійною, хоча тісно взаємодіє одна з одною, тому автор об'єднав їх у три групи факторів

Перша група

1. Ступінь інформованості (*CI*) особового складу про бойове завдання та способи і хід його виконання, авторитетність і єдність дій командного складу та офіцерів органів виховної роботи:

- а) знають все, авторитетні та єдині у своїх діях – 100%;
- б) знають частково, авторитетні, але не єдині у своїх діях – більше 50%;
- в) не знають, не авторитетні – менше 50%.

2. Рівень бойової підготовки (*РБП*) особового складу:

- а) пройшли повний курс бойової підготовки – 100%;
- б) пройшли підготовку за скороченим курсом – більше 50%;
- в) не навчені – менше 50%.

3. Наявність бойового досвіду (*БД*):

- а) значний бойовий досвід – 100%;
- б) участь у кількох боях – більше 50%;
- в) необстріляні – менше 50%.

Друга група

1. Ефективність функціонування органів управління (*ЕОУ*):

- а) діють постійно – 100%;
- б) дія частково порушена – більше 50%;
- в) дія повністю втрачена – менше 50%.

2. Успішність попередніх бойових дій (УБД):

- а) повна перемога над противником – 100%;
- б) примушення противника до оборони – більше 50%;
- в) відхід наших військ та перехід до вимушеної оборони – менше 50%.

3. Фізіологічний стан (ФС) особового складу (своєчасність та достатність відпочинку, виснаженість, втома):

- а) сон 7–8 год на добу та регулярний відпочинок – 100%;
- б) сон уривками, немає часу для відпочинку – більше 50%;
- в) більше доби без сну і відпочинку – менше 50%.

Третя група

1. Укомплектованість (У) підрозділів і військових частин особовим складом:

- а) повна чи приблизно 100%;
- б) укомплектованість 50% та більше;
- в) укомплектованість менше 50%.

2. Ступінь озброєності (О) частин та підрозділів, наявність боєприпасів, інженерне обладнання позицій:

- а) повний боєкомплект, повністю обладнані позиції в інженерному відношенні – 100%;
- б) 0,5 боєкомплекту і на 50% обладнані позиції в інженерному відношенні – більше 50%;
- в) менше 0,5 боєкомплекту, менше ніж на 50% позиції обладнані в інженерному відношенні – менше 50%.

3. Ступінь матеріально-технічного забезпечення (МТЗ) та інших видів забезпечення:

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

- а) безперервне всіма видами – 100%;
- б) тільки боєприпасами – більше 50%;
- в) відсутнє матеріально-технічне забезпечення – менше 50%.

Рівень МПС вимірюють у відсотках за формулою:

$$P_{\text{МПС}} = \frac{1}{3} \times \left[\left(\frac{CI + РПБ + БД}{3} \right) + \left(\frac{ЕОУ + УБД + ФС}{3} \times 0,9 \right) + \left(\frac{У + О + МТЗ}{3} \times 1,1 \right) \right] \times КБЗ,$$

де $КБЗ$ – коефіцієнт бойової злагодженості ($КБЗ = 1$, якщо всі військові колективи повністю злагоджені в бойовій обстановці; якщо колективи ще не злагоджені, але заходи бойового злагодження проводять, коефіцієнт бойової злагодженості буде у межах $0 \leq КБЗ \leq 1$; $КБЗ = 0$, якщо особовий склад охоплений панікою).

Позитивним у цій експертній методиці є можливість отримання командуванням військової частини у ході бою відносно об'єктивної інформації про морально-психологічний стан особового складу та скеровування своєї діяльності на його поліпшення. Співвідношення рівня морально-психологічного стану і коефіцієнта бойової злагодженості дає підстави для висновків про готовність особового складу до ведення бойових дій. Разом з цим запропонований рівень оцінювання морально-психологічного стану (високий – 100 %; нестійкий – більше 50 %; низький – менше 50 %) є недостатньо коректним (гнучким) і вимагає від експертів повного володіння ситуацією, знання реального стану справ у підрозділі, військовій частині.

Експертна методика оцінювання морально-психологічного стану, розроблена В. П. Каширіним

Експерта методика передбачає проведення опитування обмеженої кількості військовослужбовців (по три особи від офіцерського, сержантського та рядового складу. Морально-психологічний стан оцінюють за відповідями на 16 питань,

розділених за двома компонентами: 1–6-те відображають стан військово-професійного компонента, 7–16-те – морально-політичного. В опитувальник можуть бути внесені зміни щодо бойової діяльності, ставлення особового складу до противника тощо. Опитувальник включає такі питання для оцінювання:

1. Ставлення особового складу до військової служби.
 2. Задоволеність військовою службою.
 3. Бажання військовослужбовців оволодіти своєю військовою спеціальністю, вдосконалювати свої військово-професійні навички.
 4. Розуміння необхідності виконання поставлених завдань.
 5. Бажання військовослужбовців брати участь у виконанні завдань.
 6. Рівень військово-професійної навченості особового складу.
 7. Авторитет командира.
 8. Взаємовідносини у військовому колективі.
 9. Злагодженість підрозділу.
 10. Рівень взаємовідносин із місцевим населенням.
 11. Задоволеність взаємовідносинами що склалися у підрозділі (військовій частині).
 12. Стан військової дисципліни.
 13. Задоволеність військовослужбовців своїм соціально-економічним станом.
 14. Ставлення військовослужбовців до внутрішньої політики держави.
 15. Ставлення військовослужбовців до зовнішньої політики держави.
 16. Ставлення військовослужбовців до війни, воєнної політики держави.
- До опитувальника додають шкалу оцінок:
- 5 балів – позитивно;
 - 4 бали – швидше позитивно, ніж ні;
 - 3 бали – важко сказати, нейтрально;
 - 2 бали – швидше негативно, ніж позитивно;

1 бал – негативно.

За результатами опитування обчислюють середньоарифметичне за кожним компонентом і за допомогою спеціальної матриці визначають загальний рівень зрілості морально-психологічного стану (рис. 4.8).

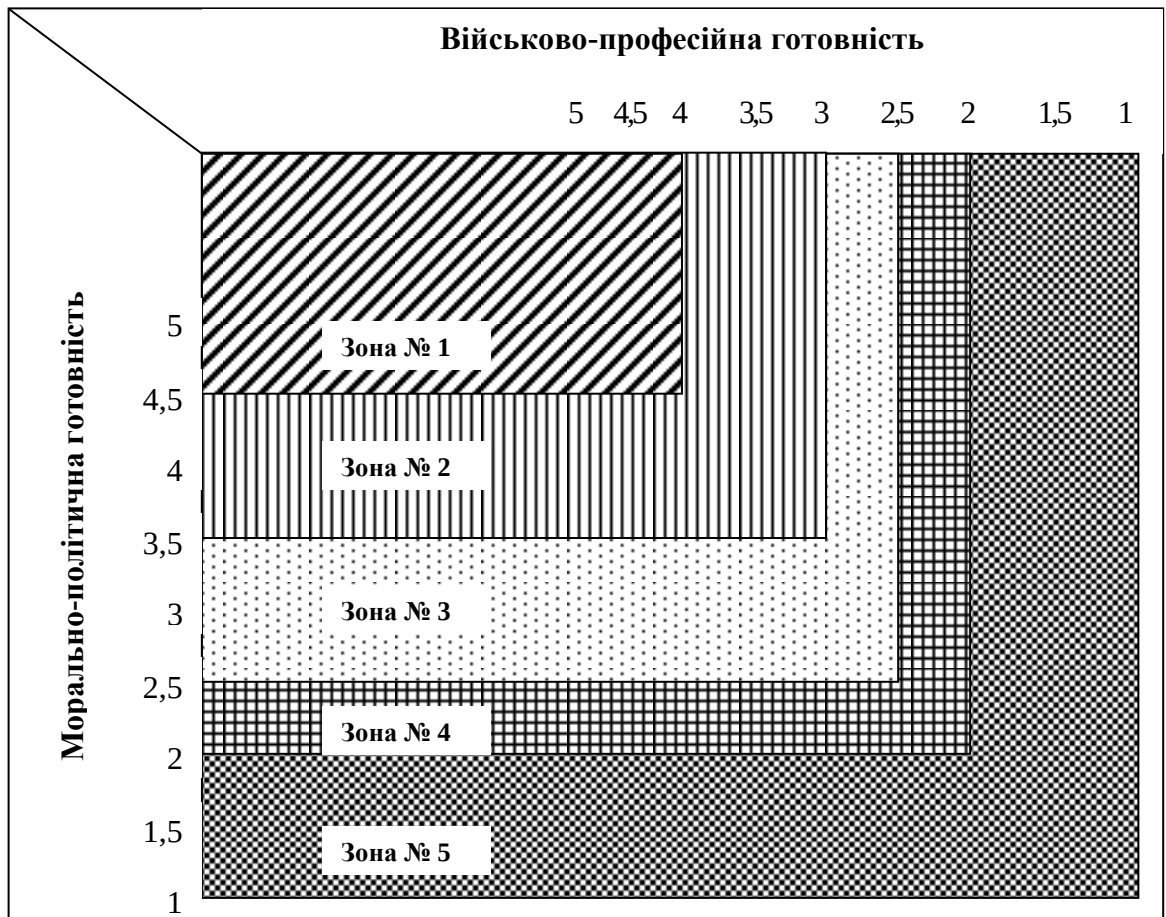

Рис. 4.8. Матриця визначення зрілості морально-психологічного стану особового складу

Використовуючи матрицю, необхідно заповнити табл. 4.4.

Здоровий морально-психологічний стан дозволяє особовому складу вирішувати бойові завдання. Особовий склад, морально-психологічний стан якого не визначено, потребує проведення відповідних заходів для його формування. Підрозділи з незадовільним морально-психологічним станом до виконання бойових завдань не допускають, з ними проводять спеціальні заходи для виявлення причин такого стану справ, можливо розформування, переформування,

зміни командування, проведення відповідної психологічної підготовки особового складу тощо.

Таблиця 4.4

Таблиця визначення рівнів зрілості морально-психологічного стану особового складу за методикою В.П. Каширіна

Рівень зрілості МПС особового складу	Бал	Межі оцінок	№ зони в матриці
Здоровий:			
високий	5	5–4,5	1
середній	4	4,49–3,5	2
низький	3	3,49–2,5	3
Особовий склад перебуває на стадії визначення (швидше нездоровий, ніж низький)	2	2,49–2,0	4
Незадовільний	1	1,99–1,0	5

Методика розроблена Я. М. Кочерганом – лікарем-фізіологом на підставі аналізу наявних підходів до оцінювання морально-психологічного стану, а також особистого бойового досвіду в Афганістані

Методика базується на визначенні кількісних показників основних компонентів морально-психологічного стану військ (сил): військово-професійного, морально-політичного та психологічного. За твердженням автора, отримані результати можуть бути використані під час оперативно-тактичних розрахунків для визначення якісних показників, що разом із кількісними необхідні для прийняття правильного та обґрунтованого рішення у ході планування бою (бойових дій).

Запропонована методика базується на експертних оцінках, які отримують на підставі збору відповідної інформації фахівцями, офіцерами органів військового управління, штабів, органів виховної роботи.

Зміст необхідності інформації, терміни її подання встановлює командир, згідно з табелем термінових донесень. Узагальнені дані про морально-психологічний стан

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

військ противника надають відповідні органи розвідки. Отримані в результаті оцінювання можуть бути доповнені даними відповідних донесень.

Морально-психологічний стан особового складу, на думку автора методики, характеризує духовний бік бойових можливостей військ (сил). Це визначена (реалізована) частина військово-професійного, морально-політичного та психологічного потенціалів особового складу військ (сил); відносно стійкий і в той же час обмежений терміном стан змобілізованості та налаштованості особового складу військ (сил) на вирішення поставлених бойових та інших завдань, ступінь психологічної готовності і здатності особового складу вирішити ці завдання.

Базовими компонентами морально-психологічного стану особового складу автор визначає:

військово-професійний компонент $K_{вп}$ – характеризує військово-професійну готовність особового складу як визначальний ступінь реалізації бойової майстерності, налаштованості військовослужбовців на конкретні бойові дії, умови їх виконання;

морально-політичний компонент $K_{мп}$ – визначає моральну готовність особового складу вирішувати відповідні бойові або військово-професійні завдання;

психологічний компонент $K_{п}$ – характеризує психологічну готовність особового складу вирішувати відповідні бойові або військово-професійні завдання.

Усі компоненти морально-психологічного стану відображаються через групи показників відповідного компонента.

Загальна оцінка морально-психологічного стану особового складу військ (сил) складається з експертних оцінок – рівнів зрілості P_z кожного із базових компонентів морально-психологічного стану і визначає відповідний рівень морально-психологічного стану. Кількісним визначенням оцінки морально-психологічного стану особового складу є показник, отриманий за формулою

$$P_{\text{МПС}} = \frac{P_3(K_{\text{ВП}} + K_{\text{МП}} + K_{\text{П}})}{3}.$$

Кількісне вираження військово-професійного, морально-політичного та психологічного компонентів морально-психологічного стану розраховують як середньоарифметичне суми балів, які виставив експерт за кожний показник відповідного компонента, при цьому кожний показник компонента оцінюють у балах (від 1 до 5) (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

**Групи показників за основними компонентами
морально-психологічного стану військ (сил)**

№ п/п	Основні показники	Оцінка в балах (від 1 до 5)	Середній бал за компонент
а) Показники військово-професійного компонента (Квп)			
1	Ставлення особового складу до військово-політичного керівництва країни, Збройних Сил (більше 50 % особового складу не знає прізвищ військових керівників (Міністра оборони, НГШ тощо), має сумніви щодо їх компетентності та відкрито висловлює свої думки про це — 1 бал; 30–50 % не знає прізвищ військових керівників (Міністра оборони, НГШ тощо), має сумніви щодо їх компетентності та відкрито висловлює свої думки про це — 2 бали; менш ніж 30 % не знає прізвищ військових керівників (Міністра оборони, НГШ тощо), має сумніви щодо їх компетентності та відкрито висловлює свої думки про це — 3 бали; більше 50 % особового складу впевнені у компетентності військово-політичного керівництва країни, Збройних Сил і відкрито висловлює свої думки — 4 бали; повна довіра у переважній більшості особового складу до військово-політичного керівництва країни, Збройних Сил — 5 балів)	a1	$a1 + \dots + a12$ 12
2	Ставлення особового складу до свого командувача (командира, безпосереднього начальника), ступінь довіри до нього (більше 50 % особового складу має сумніви у воєнній компетентності і відкрито висловлює свої думки про це — 1 бал; 30–50 % особового складу має сумніви у воєнній компетентності і відкрито висловлює свої думки про це — 2 бали; менше 30 % особового складу має сумніви щодо воєнної компетентності і відкрито висловлює свої думки про це — 3 бали; більше 50 % особового складу впевнені у воєнній компетентності свого командувача (командира) і відкрито висловлює свої думки про це — 4 бали; повна довіра у переважній більшості особового складу — 5 балів)	a2	

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Основні показники	Оцінка в балах (від 1 до 5)	Середній бал за компонент
3	Рівень впевненості особового складу у своїй військовій майстерності, професійній підготовленості (більше 50 % особового складу вважає підготовку недостатньою і відкрито висловлює свої думки про це – 1 бал; 30–50 % особового складу вважає свою підготовку недостатньою і відкрито висловлює свої думки про це – 2 бали; менше 30 % особового складу вважає свою підготовку недостатньою і відкрито висловлює свої думки про це – 3 бали; більше 50 % особового складу впевнені у своїй військовій майстерності і відкрито висловлює свої думки про це – 4 бали; переважна більшість особового складу впевнені у своїй військовій майстерності – 5 балів)	а3	
4	Рівень взаємовідносин, дисциплінованості військовослужбовців у військовій частині (часто відбуваються прояви нестатутних взаємин – 1 бал; є поодинокі прояви нестатутних взаємовідносин – 2 бали; особовий склад не встиг познайомитися – 3 бали; у особового складу є досвід спільного переживання труднощів військової служби, непоодинокі факти взаємодопомоги – 4 бали; мікроколективи сформовані, масові факти взаємодопомоги, військовослужбовці після лікування у шпиталях, намагаються потрапити виключно до своєї військової частини – 5 балів)	а4	
5	Рівень впевненості особового складу у високій бойовій ефективності та надійності своєї зброї і бойової техніки (більш 20 % особового складу вважає зброю противника більш ефективною і відкрито висловлює про це свої думки – 1 бал; до 50 % особового складу вважає свою зброю і бойову техніку морально застарілою і відкрито висловлює свої думки про це – 2 бали; більше 50 % особового складу вважає, що з наявною зброєю можна протистояти противнику – 3 бали; більше 50% особового складу вважає, що наявна зброя не поступається зброї противника – 4 бали, переважна більшість впевнена у високій бойовій ефективності своєї зброї і бойової техніки – 5 балів)	а5	
6	Наявність бойового досвіду у особового складу (менш ніж у 5 % особового складу – 1 бал; від 5 до 10 % – 2 бали; 10–20 % – 3 бали; 20–50% – 4 бали, понад 50 % – 5 балів)	а6	
7	Рівень бойової активності, ініціативи, готовності до виправданого ризику (відмічається активність і готовність до бойових дій у 5 % особового складу – 1 бал; від 5 до 10 % – 2 бали; 10–20 % – 3 бали; 20–50 % – 4 бали, понад 50 % – 5 балів)	а7	

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Основні показники	Оцінка в балах (від 1 до 5)	Середній бал за компонент
8	Рівень розуміння бойових завдань (бойового завдання) , які стоять перед військами (силами) (з'єднанням, військовою частиною) (більше 50 % особового складу не знає бойового завдання – 1 бал; більше 50 % особового складу має лише загальне уявлення про бойове завдання – 2 бали; більше 50% особового складу в цілому знає зміст бойового завдання – 3 бали; більше 50% особового складу знає конкретне бойове завдання – 4 бала; особовий склад чітко знає своє бойове завдання – 5 балів)	a8	
9	Ступінь військової пильності, збереження воєнної таємниці (часто відбуваються втрата пильності, випадки розголошення воєнної таємниці – 1 бал; є прояви втрати пильності, розголошення воєнної таємниці – 2 бали; є поодинокі прояви втрати пильності, розголошення воєнної таємниці – 3 бали; дуже рідко трапляються прояви втрати пильності чи розголошення воєнної таємниці – 4 бали; немає проявів втрати пильності, розголошення воєнної таємниці – 5 балів)	a9	
10	Ставлення особового складу до ступеня укомплектованості особовим складом , бойовою технікою та зброєю (в цілому негативне – 1 бал; критичне – 2 бали; у цілому задовільне – 3 бали; задовільне – 4 бали; добре – 5 балів)	a10	
11	Ставлення особового складу до рівнів технічного, тилового та медичного забезпечення (у цілому негативне – 1 бал; критичне – 2 бали; у цілому задовільне – 3 бали; задовільне – 4 бали; добре – 5 балів)	a11	
12	Рівень керованості особового складу , точність і якість виконання наказів і розпоряджень (недостатній – 1 бал; в цілому задовільний – 2 бали; задовільний – 3 бали; достатній – 4 бали; високий – 5 балів)	a12	
б) Показники морально-політичного компонента (Кмп)			
1	Ставлення особового складу до зовнішньої політики держави , ступінь її розуміння, схвалення та внутрішнього сприйняття (більше 30 % особового складу відкрито критикує зовнішню політику – 1 бал; більше 30 % особового складу відкрито критикують окремі складові зовнішньої політики – 2 бали; більшість особового складу в цілому поділяє зовнішню політику – 3 бали; 70 % (переважна більшість) особового складу в цілому підтримує зовнішню політику – 4 бали; особовий склад повністю підтримує зовнішню політику держави – 5 балів)	б1	<u>б1+...б13</u> 13

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Основні показники	Оцінка в балах (від 1 до 5)	Середній бал за компонент
2	Ставлення особового складу до внутрішньої політики держави , рішень уряду (в економічній, соціально-правовій, політичній, духовній та інших сферах суспільного життя), ступінь її розуміння, схвалення та внутрішнього сприйняття (більше 30 % особового складу відкрито критикує внутрішню політику – 1 бал; більше 30 % особового складу відкрито критикують окремі складові внутрішньої політики – 2 бали; більшість особового складу в цілому поділяє внутрішню політику – 3 бали; 70 % (переважна більшість) особового складу в цілому підтримує внутрішню політику – 4 бали; особовий склад повністю підтримує внутрішню політику держави – 5 балів)	62	
3	Ставлення особового складу до воєнної політики уряду, ступінь її розуміння, схвалення та внутрішнього сприйняття (більше 30 % особового складу відкрито критикує воєнну політику – 1 бал; більше 30 % особового складу відкрито критикують окремі складові воєнної політики – 2 бали; більшість особового складу в цілому поділяє воєнну політику – 3 бали; 70 % (переважна більшість) особового складу в цілому підтримує воєнну політику – 4 бали; особовий склад повністю підтримує воєнну політику держави – 5 балів)	63	
4	Ступінь розуміння сутності (мети, змісту та характеру) війни (збройного конфлікту) (більше 50 % особового складу не має уявлення стосовно війни (збройного конфлікту) – 1 бал; більше 50 % особового складу мають деяке уявлення стосовно війни (збройного конфлікту) – 2 бали; більше 50 % особового складу в цілому знають причину війни (збройного конфлікту) – 3 бали; більше 50 % особового складу чітко знає причину війни (збройного конфлікту) – 4 бали; майже 100 % особового складу чітко знає причину війни (збройного конфлікту) – 5 балів)	64	
5	Ставлення до воєнної небезпеки держави , ступінь розуміння необхідності поєднання усіх зусиль суспільства для збройного опору агресору, захисту Батьківщини (більше 10 % особового складу вважають пріоритетними особисті і групові інтереси, а не державні і відкрито висловлюються про це – 1 бал; більше 10 % особового складу вважає, що їх головне завдання – збереження особистого життя і здоров'я та відкрито висловлюють свої думки про це – 2 бали; переважна більшість особового складу поділяє необхідність виконання конституційного обов'язку лише за умов надійного соціального захисту – 3 бали; переважна більшість особового складу поділяє необхідність виконання конституційного обов'язку – 4 бали; переважна більшість особового складу свідомо ставить до захисту Батьківщини – 5 балів)	65	

Продовження табл. 4.5

№ п/п	Основні показники	Оцінка в балах (від 1 до 5)	Середній бал за компонент
6	Рівень організації гуманітарної підготовки , суспільно-політичного, військово-технічного та бойового інформування особового складу (незадовільний – 1 бал; недостатній – 2 бали; у цілому достатній – 3 бали; достатній – 4 бали, високий – 5 балів)	б6	
7	Рівень глибини знань і розуміння своїх прав та обов'язків, норм міжнародного гуманітарного права (незадовільний – 1 бал; недостатній – 2 бали; у цілому достатній – 3 бали; достатній – 4 бали, високий – 5 балів)	б7	
8	Рівень дотримання особовим складом правових норм (незадовільний – 1 бал; недостатній – 2 бали; у цілому достатній – 3 бали; достатній – 4 бали; високий – 5 балів)	б8	
9	Рівень дотримання особовим складом норм міжнародного гуманітарного права (незадовільний – 1 бал; недостатній – 2 бали; у цілому достатній – 3 бали; достатній – 4 бали, високий – 5 балів)	б9	
10	Рівень свідомого виконання свого військового обов'язку у бойових умовах, приклади мужності, героїзму, саможертвності (невідомі – 1 бал; поодинокі – 2 бали; непоодинокі – 3 бали; значний відсоток – 4 бали; масові прояви – 5 балів)	б10	
11	Рівень сприйняття інформаційно-психологічного впливу противника (до 50 % особового складу повністю сприймає інформацію противника – 1 бал; 30 % особового складу сприймає лише певні аспекти інформації противника, про що висловлюється – 2 бали; менше 30 % особового складу зазнали негативного інформаційного впливу противника, частково сприйняли інформацію противника, але не впевнені в її достовірності – 3 бали; 30 % особового складу зазнали негативного інформаційно-психологічного впливу противника, але не виявляють ознак його сприйняття – 4 бали; переважна більшість особового складу не сприймає негативного інформаційно-психологічного впливу противника, про що чітко висловлюється – 5 балів)	б11	
12	Рівень взаємовідносин особового складу з місцевим населенням у районі застосування (дислокації) військ (сил) (цілком негативне, вороже ставлення місцевого населення до військ та їх дій, відсутність будь-яких контактів – 1 бал; певні контакти встановлено, проте загальне ставлення населення несприятливе – 2 бали; контакти встановлено, але населення підтримує позицію невтручання у справи військ (сил) – 3 бали; в цілому сприятливі – 4 бали; повна підтримка та взаєморозуміння військ (сил) з місцевим населенням – 5 балів)	б12	

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Закінчення табл. 4.5

№ п/п	Основні показники	Оцінка в балах (від 1 до 5)	Середній бал за компонент
13	Рівень задоволення культурних та духовних (релігійних) потреб особовим складом (незадовільний – 1 бал; недостатній – 2 бали; більш задовільний, ніж ні – 3 бали; достатній – 4 бали; високий – 5 балів)	б13	
в) Показник психологічного компонента (Кп)			
1	Ступінь психологічної готовності особового складу військ (сил) (низький – 1 бал; недостатній – 2 бали; більше достатній ніж ні – 3 бали; достатній – 4 бали; високий – 5 балів)	в1	$\frac{в1+...в5}{5}$
2	Панівний у військах (силах) колективний настрій (не сприяють виконанню поставлених завдань – 1 бал; у незначній мірі сприяють виконанню поставлених завдань – 2 бали; в цілому сприяють виконанню поставлених завдань – 3 бали; сприяють виконанню поставлених завдань – 4 бали; позитивно впливають на виконання поставлених завдань – 5 балів)	в2	
3	Рівень психічних реакцій на застосування противником високоточної та невідомих більшості особового складу зразків зброї (призвели до зриву виконання бойового завдання – 1 бал; призвели до значних психічних розладів та бойових психогенних втрат – 2 бали; значно збільшили час на виконання бойового завдання – 3 бали; призвели до незначних психічних розладів у особового складу, бойових психогенних втрат – 4 бали; суттєво не вплинули на поведінку та морально-психологічний стан особового складу – 5 балів)	в3	
4	Рівень масових реакцій на значні людські втрати (викликали паніку – 1 бал; призвели до значних психічних розладів та бойових психогенних втрат – 2 бали; призвели до незначних психічних розладів у особового складу, бойових психогенних втрат – 3 бали; призвели лише до незначних психічних розладів у особового складу – 4 бали; викликали масове почуття помсти ворогу – 5 балів)	в4	
5	Рівень фізичного стану , витривалості особового складу до виконання бойового завдання (незадовільний – 1 бал; недостатній – 2 бали; у цілому достатній – 3 бали; достатній – 4 бали; високий – 5 балів)	в5	

На підставі отриманого кількісного показника за табл. 4.6 визначають рівень зрілості (сформованості) морально-психологічного стану особового складу.

Таблиця 4.6

**Таблиця визначення рівнів зрілості
морально-психологічного стану особового складу військ (сил)**

Рівень сприяння МПС виконанню бойового завдання	Рівень зрілості МПС	Оцінка (бал)	Межі оцінок
Сприяє виконанню бойового завдання	Високий	5	5–4,5
	Середній	4	4,49–3,5
	Задовільний	3	3,49–2,5
Не сприяє виконанню бойового завдання	Низький	2	2,49–2,0
	Незадовільний	1	1,99–1,0

Разом з тим, як зазначає Я. М. Кочерган, факторно-критеріальні показники за основними компонентами морально-психологічного стану можуть бути дещо змінені, доповнені, адаптовані, зважаючи на реальні умови виконання бойового завдання, а також у разі їх детальнішого наукового обґрунтування.

Методика багатфакторного аналізу морально-психологічного стану особового складу військ (сил), розроблена Ю. А. Московчуком

Застосування методики створює умови для ухвалення командуванням виваженого рішення щодо побудови бойових порядків, дозволяє своєчасно організаційні заходи для підвищення боєздатності підрозділу, військової частини, підтримання морально-психологічного стану особового складу на рівні, необхідному для якісного виконання поставленого бойового завдання (дод. 4).

Під час оцінювання морально-психологічного стану особового складу використовують метод багатфакторного аналізу, що полягає у виявленні, аналізі та вимірюванні числових показників, які характеризують морально-психологічний стан військових колективів та окремих військовослужбовців. Усі запитання групують за факторами і переводять в єдину систему оцінювання – 100 бальну. Показник відповідей за кожним із тверджень

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

(факторів) визначають, як середнє арифметичне, помножене на 10. Отримані показники запитань групують за факторами і середнє арифметичне кожного фактора підставляють у формулу розрахунку рівня морально-психологічного стану:

$$R_{\text{мпс}} = 0,2 \times \left(\frac{\text{ПОЯК} + \text{МПП} + \text{ПП}}{3} \times 1,3 + \frac{\text{СПО} + \text{МСЗ}}{2} \times 1,1 + \frac{\text{МТЗ} + \text{ПФС}}{2} + \right. \\ \left. + \text{МПК} \times 0,9 + \frac{\text{ВД} + \text{ІОС}}{2} \times 0,8 \right).$$

Числові показники кожного фактора фіксують на основі шкали вимірювання (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Фактори і коефіцієнти їх значущість

Скорочена назва	Фактори, що впливають на морально-психологічний стан особового складу	Коефіцієнт
ПОЯК	Професійно-організаційні якості командного складу, стиль керівництва. Рівень довіри військовослужбовців до командування з'єднання, підрозділу	1,3
МПП	Морально-психологічна готовність особового складу до виконання службових обов'язків в умовах ведення бригадою бойових дій	1,3
ПП	Задоволеність особистим рівнем досягнутої професійної підготовки	1,3
СПО	Суспільно-політична обстановка в країні, ставлення до армії, рівень довіри військовослужбовців до керівників держави і Збройних Сил у цілому	1,1
МСЗ	Задоволеність військовослужбовців усіма видами матеріального та соціального забезпечення	1,1
МТЗ	Задоволеність матеріально-технічним забезпеченням бойових дій	1,0
ПФС	Психофізичний стан особового складу на час оцінювання або запланований на час бойового застосування	1,0
МПК	Взаємодопомога, сумісність, товариство, традиції і злагодженість військових колективів. Взаємовідносини між різними категоріями військовослужбовців	0,9
ВД	Задоволеність особового складу станом військової дисципліни	0,8
ІОС	Задоволеність особового складу інформацією про обстановку в країні, Збройних Силах, військовій частині, про реальну бойову обстановку, дії противника, його сильні та слабкі сторони	0,8

Розрахунки коефіцієнтів за кожним із факторів зроблені автором методики на основі аналізу ряду аналогічних методик, ранжування їх експертами, кореляційного аналізу, перевірки на валідність і надійність. Опитування особового складу на етапі підготовки до бою проводять за 50 твердженнями, які необхідно оцінити за 10-бальною системою, де 10 – найвища оцінка або повна згода, 0 – найнижча оцінка або незгода. Отриманий рівень $P_{\text{мпс}}$ вимірюють від 0 до 100 балів і переводять у трирівневий континуальний показник:

оптимальна готовність – від 70,0 до 100;

понижена готовність – від 55,0 до 69,9;

неготовність – від 0 до 54,9.

Оптимальна готовність характеризується вірою особового складу в успіх справи, впевненістю у рівні своєї підготовки виконувати службові обов'язки в умовах бою, у командирах, бойовій техніці, самих собі. Швидкість перебігу психічних процесів і фізіологічний стан дає можливість протягом обмеженого часу приймати розумні рішення і якісно діяти для їх досягнення.

Понижена готовність може мати такі ознаки: військовослужбовці недостатньо змобілізовані на виконання поставлених завдань, у них понижене відчуття особистої відповідальності за кінцевий результат, переважає високий рівень тривожності і відсутнє відчуття особистої вини за можливу невдачу. Особовий склад відчуває недостатність професійної і тактико-спеціальної підготовки. Іноді військовослужбовці проявляють самовпевненість, тому що не уявляють можливих реальних труднощів під час виконання майбутніх завдань. Наявна роздратованість, і недостатня злагодженість у колективі.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Неготовність – ситуативний рівень МПС, коли особовий склад перебуває на межі своїх психофізичних можливостей, або в розпачі, або у шоковому стані, іноді переважає повне небажання діяти в умовах бою, військовослужбовці не бачать сенсу і не розуміють своїх майбутніх дій і їх доцільності. Командний склад не користується авторитетом і довірою у особового складу.

Рівень сформованості морально-психологічного стану особового складу військової частини $P_{мпс}$ визначають за формулою:

$$P_{мпс} = \frac{P_{n1} + P_{n2} + \dots + P_{nn} + P_{ос}}{n},$$

де P_{n1} ; P_{n2} ; P_{nn} – рівень сформованості морально-психологічного стану особового складу окремих підрозділів військової частини;

$P_{ос}$ – рівень сформованості морально-психологічного стану офіцерського складу військової частини;

n – кількість підрозділів (груп категорій військовослужбовців, підрозділів військової частини).

Таким чином, багатофакторна методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу Ю. А. Московчука є відносно завершеною: урахування під час оцінювання морально-психологічного стану особового складу, впливу основних факторів сучасного загальновійськового бою на особистість робить її цілком адаптованою до бойових умов.

Якісний аналіз отриманих у ході оцінювання морально-психологічного стану особового складу результатів за кожним із факторних показників дасть змогу командуванню, офіцерам відділення виховної роботи частини якісніше спланувати заходи морально-психологічного забезпечення, спрямувати зміст відповідних заходів для досягнення максимальної ефективності.

Таким чином, процес оцінювання й аналізу морально-психологічного стану особового складу потребує спеціальної підготовки відповідних посадових осіб, знань специфіки оцінювання морально-психологічного стану за певною методикою, а також знань із соціальної та військової психології, соціології, педагогіки тощо.

Зважаючи на вимоги керівних документів, які регламентують військову діяльність, командири, офіцери органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи повинні постійно вивчати й оцінювати морально-психологічний стан особового складу.

Морально-психологічний стан особового складу вивчають з такими цілями:

визначити його рівень і спроможність впливати на хід виконання бойових (навчально-бойових) та інших службових завдань;

прогнозувати реакції можливих дій особового складу у ході виконання бойових завдань;

визначити ефективні заходи морально-психологічного забезпечення особового складу та ефективність морально-психологічного забезпечення у цілому;

визначити відповідність управлінських рішень з питань організації діяльності та застосування військ, окремих військовослужбовців та організації заходів морально-психологічного забезпечення.

У цілому загальний зміст роботи командування з аналізу й оцінювання морально-психологічного стану особового складу має передбачити:

визначення мети і завдань оцінювання морально-психологічного стану особового складу;

визначення критеріїв та показників рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

виявлення об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на морально-психологічний стан та поведінку особового складу;

визначення оптимальних джерел отримання інформації про морально-психологічний стан військ (сил), можливого використання визначених методів збору інформації та методик оцінювання;

оцінювання морально-психологічного стану особового складу;

встановлення рівня сформованості морально-психологічного стану особового складу;

формулювання висновків і пропозицій.

В усіх випадках отримана інформація щодо морально-психологічного стану особового складу підрозділу чи військової частини в цілому буде точнішою, коли дані, отримані під час експертного опитування, будуть підтверджені і результатами проведених додаткових заходів. Під час оцінювання можуть бути використані такі методи збору інформації:

бесіда з командирами, офіцерами штабів, заступниками командирів з виховної роботи, начальниками родів військ і служб тощо;

опитування різних категорій особового складу;

спостереження за конкретними військовослужбовцями, військовими колективами;

додаткові заходи психологічного діагностування (тестування, анкетування, збір та аналіз незалежних характеристик, соціометрія та упорядкування соціограм, виявлення морально-психологічного клімату у підрозділах військової частини тощо);

аналіз попередньої бойової діяльності і т. ін.

У ході аналізу й оцінювання важливо пам'ятати, що морально-психологічний стан – поняття нематеріальне, проте багатфакторне і різнобічне за своїми проявами, тому необхідно застосовувати системний та

комплексний підхід, який передбачає використання різних методів і методик аналізу й оцінювання морально-психологічного стану. Творче використання вищенаведених методик у поєднанні з інформацією, одержаною від посадових осіб, дозволяє сформуванню об'єктивного уявлення про рівень сформованості морально-психологічного стану особового складу.

4.2.4. Бойові психогенні втрати: причини виникнення, класифікація та особливості прогнозування

Аналіз досвіду бойових дій, які відбулися у другій половині XX – початку XXI століття, свідчить, що підвищення бойових (технічних) характеристик засобів знищення людей, вдосконалення методів психологічної боротьби незмінно спричиняють зростання психогенних розладів серед військовослужбовців, при цьому негативно впливаючи на їх боєздатність, хід і результат бою в цілому.

За оцінками ряду експертів та науковців, психогенні втрати в сучасних війнах можуть складати до 30% і більше від кількості санітарних втрат, тому не враховувати їх реальність сьогодні вже не просто помилково, а й деякою мірою злочинно, тим більше, що психогенні втрати значно сильніше впливають на перебіг бойових дій, ніж фізичні.

На ці обставини ще майже два сторіччя тому вказував *Г. Е. Шумков*: “Ураження психіки бійця є для бойової роботи відчутнішою втратою, ніж поодинокі смерті військовослужбовців, адже порушення психіки у небагатьох учасників бойових дій може спричинити розлад психіки у багатьох їх товаришів, викликаючи при цьому паніку”.

Проте, як показує досвід КШН, деякі командири, штаби, заступники командирів з виховної роботи не уміють, а часто і не хочуть враховувати чинник

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

психогенних втрат у бою: будучи здатними на картах “розгромити” стільки частин евентуального противника, скільки пропонує керівник навчань, не усвідомлюють того, що через фізичні і психогенні втрати, яких зазнали війська, воювати буде нікому.

Не випадково одним із важливих завдань всебічного оцінювання обстановки для якісної підготовки військ до ведення бойових дій є прогнозування кількості можливих бойових психогенних втрат. Вчасно і правильно розраховані можливі масштаби і ступінь втрат боєздатності особового складу внаслідок дії негативних психогенних чинників, дозволяє спрогнозувати обсяги і види необхідної психологічної допомоги й організувати ефективну систему надання психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям та їх реабілітації, швидке повернення їх до строю.

Причини виникнення психогенних втрат у бойових умовах

Діяльність військовослужбовців у бойовій обстановці настільки насичена емоційними переживаннями, що емоційне напруження вважається однією з характерних рис цієї діяльності. На психіку людини під час війни впливає безліч факторів, проте найхарактернішим психологічним чинником у бойовій обстановці є постійна загроза життю, на яку особовий склад змушений об’єктивно реагувати, що виявляється через повторюване почуття страху і за певних умов може зломити психічний опір організму, привести до емоційного зриву.

Це підтверджує у своєму дослідженні військовий психолог шведського інституту військової психології *Я. Агрель*, який зазначає, що 80–90 % бійців постійно відчують страх у бою, що для них є цілком звичайним явищем.

Також встановлено: якщо стресові умови впливають на військовослужбовця тривалий час у ході його перебування в бойовій обстановці, то в нього може

наступати психологічне виснаження. Постійне напруження накопичується через страх смерті й інстинкт самозбереження, адже почуття страху в бою є природним явищем для людини. Додатковими факторами, які прискорюють психічне виснаження, є розриви снарядів і гранат, гуркіт авіації, шум бойової техніки, крик атакуючих і т. ін. Значно загострюють емоційне сприйняття стогони поранених, вигляд убитих, руйнування, завали, пожежі й інші подразники.

Емоційна напруженість – це психічний стан, що характеризується тимчасовим зниженням психічних та психомоторних функцій, професійної працездатності відчутно позначається на поведінці людей у бою.

Психічні розлади, пов'язані зі сприйняттям небезпечної ситуації, характеризуються певними психічними порушеннями, емоційними реакціями, серед яких можна виділити такі:

суб'єктивні – різноманітні переживання;

моторні – поза, міміка, особливості рухової активності;

вегетативні – реакції серцево-судинної, дихальної та інших систем (частота пульсу, тиск тощо);

біохімічні – особливості обміну речовин.

Прояви емоційного напруження залежать від складності бойової діяльності.

Емоційне напруження є складовою частиною адаптивного комплексу, реакцією пристосування військовослужбовця до умов, що змінюються, та зовнішнього середовища. Емоційне напруження створює оптимальний рівень для психофізіологічних процесів, чим сприяє найкращому використанню ресурсів організму відповідно до умов, ситуації. У нормальних формах нервово-емоційне напруження допомагає військовослужбовцям вирішувати професійні завдання завдяки мобілізації ресурсів організму. Разом з тим ступінь емоційної стимуляції має фізіологічну межу, перевищення якої супроводжується розладом

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

фізіолого-біохімічних процесів, порушенням психічних функцій і поведінки людини, що негативно позначається на професійній діяльності, аж до нервово-емоційного зриву.

Перевищення фізіологічної межі приводить до порушень, які умовно можна поділити на три групи:

емоційно-моторні – виявляються в загальній скутості або навпаки метушливості, неправильній напруженій позі, розладах координації руху;

емоційно-сенсорні – виражаються в уповільненому перебігу процесів сприйняття, ускладненому переключенні уваги, сприйнятті команд;

емоційно-інтелектуальні – характеризуються уповільненням мислення, зниженням його критичності, появою невмотивованих дій, погіршенням пам'яті, аж до забування найпростіших інструкцій.

Причинами емоційної напруженості можуть бути:

непідготовленість особового складу до виконання конкретного завдання й невпевненість у власних можливостях;

спогади про пережиту емоційну подію в попередніх боях;

невпевненість особового складу в надійності бойової техніки й озброєння;

надмірне почуття відповідальності, неправильний педагогічний підхід з боку окремих командирів;

психологічна несумісність особового складу підрозділів, екіпажів, обслуг, бойових груп, що спричиняє напруження у відносинах.

Із фізіологічної точки зору емоційна напруженість є неадекватною реакцією організму на зовнішній подразник (сильне фізичне або психологічне напруження), або такі фактори, як переохолодження тіла й голод. На дію подразників організм відповідає стереотипною реакцією пристосування:

перша фаза – тривога і занепокоєння (подразник порушує звичні умови життя людини);

друга фаза – стійкий спротив (мобілізація сил організму, щоб позбутися дестабілізуючої дії подразника). Здебільшого це кінцева стадія відповідної реакції організму, яка свідчить, що людина впоралася зі стресовою ситуацією, зберігши працездатність і боєздатність;

третя фаза – виснаження (організм більше не в змозі ефективно протистояти дії подразника). З настанням цієї фази розвивається бойова психічна травма, симптоми якої виражаються ступенем нервово-психологічного розладу. Найхарактернішими нервово-психологічними розладами є: пригнічений стан, непереборна тривога, переляк, страх або різке нервові порушення, при цьому знижується боєздатність військовослужбовця, а загальний стан здоров'я вимагає евакуації його з поля бою й надання медичної допомоги.

Сила прояву стресу, що виникає в результаті психічної реакції людини на подразники, визначається фізіологічною витривалістю конкретної особистості стосовно психічних впливів, що називається *неврозогенним порогом* (межею).

Внаслідок надмірного за силою й тривалістю психічного напруження, що перевищує межу витривалості особистості, виникають неврози – захворювання, обумовлені функціональним порушенням вищої нервової діяльності (психіки), викликані психічною травмою.

Як показує досвід, бойові психічні розлади і травми серед особового складу, який брав участь у війнах та збройних конфліктах, були виявлені в арміях усіх держав-учасниць і спостерігалися з різною інтенсивністю в усіх родах військ.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Так, під час Другої світової війни з ускладненням обстановки та бойових дій в армії США загальна кількість звільнених від військової служби через психічні розлади склала майже 1млн осіб, безпосередньо у ході війни 450 тис. солдатів були змушені перервати службу в армії, що склало близько 40 % усіх звільнень з військової служби на підставі хвороб, поранень і т. ін. Приміром, після висадки військ у Північній Африці й Нормандії кожен другий американський солдат, який досяг збірного пункту батальйону не будучи пораненим, не міг продовжувати вести бойові дії через психічні розлади.

Як свідчить бойовий досвід, на розвиток неврозів у військовослужбовців впливають такі фактори:

перенапруження збуджувального або гальмівного нервових процесів, активізація рухливості під впливом зовнішніх подразників;

психічні особливості особистості, соціальний зміст особистості, дефекти виховання, підвищена конфліктність;

підсилення психічної травми хворобою, бойовою (фізичною) травмою, пораненням, інфекціями, що послаблює загальну стійкість організму (у т.ч. психічну), внаслідок чого знижується тонус кори головного мозку і підвищується втома нервової системи, порушується психічна рівновага;

хронічне недосипання, систематична перевтома у результаті порушень психогігієнічних вимог, порушення режиму харчування, неповноцінне харчування (нестача вітамінів), різноманітні професійні ризики, обумовлені роботою із токсичними речовинами, впливом електромагнітних хвиль, підвищеного або пониженого барометричного тиску тощо;

інформаційно-психологічний вплив противника на війська, що на думку експертів Пентагона, дозволяє впливати на установки й поведінку особистості для зміни поведінкових та емоційних установок груп людей і окремих осіб.

Таким чином все, що виснажує нервову систему, надмірно збуджує або пригнічує її може спровокувати у людини бойову психогенну травму чи розлад. Наприклад, під час Другої світової війни в діючих частинах Радянської армії спостерігалися різні форми неврозів (бойових психогенних розладів), які можна згрупувати такі:

неврастенія (неврози виснаження, істеричні стани, не обумовлені інфекційними, токсичними, судинними або іншими захворюваннями);

психостенія (неврози тривожних, нав'язливих станів тощо);

істерія (усі варіанти істеричних порушень);

інші реактивні неврози (емоційні неврози, неврози переляку, гострі психогенно-реактивні стани).

З початком бойових дій виявилось, що психологічної (психіатричної) допомоги потребували переважно контужені і потерпілі із межовими (пограничними) станами (здебільшого з психогенними), що становили відповідно 68,8 % і 15 % всієї психоневрологічної патології. Класифікація та кількість психічних розладів у період Другої світової війни наведені в табл. 4.8.

Таблиця 4.8

**Класифікація та кількість психічних розладів у період
Другої світової війни**

Психоневрологічні розлади	Період	
	затишшя, %	активних бойових дій, %
Контузії	22	68
Реактивні стани	19	4
Психози, викликані зовнішніми факторами	12	3
Психози, викликані внутрішніми факторами	10	5
Інші психічні розлади (захворювання)	2	1
Судорожні синдроми	23	13
Інші захворювання	12	6

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Неврози (бойові психогенні травми та розлади) воєнного часу не є принципово новими: у зарубіжній літературі часто вживають поняття “виснаження особового складу в бою”, що дозволяє з’ясувати джерело бойової психогенної травми, розладу, – нервово виснаження, викликане впливом інтенсивних психотравмуючих факторів бойової обстановки. Психотравмуючі фактори впливають не лише на психіку воїна, а й на весь організм. В умовах тривалого емоційного напруження знижується фізіологічний рівень організму, що й обумовлює виникнення психічних травм і розладів. Не випадково основоположник вітчизняної військової хірургії *М. І. Пирогов* назвав війну “травматичною епідемією”.

Умовою виникнення психічних травм та розладів на полі бою є невідповідність психологічних ресурсів особистості вимогам обстановки.

Якщо організм не може адаптуватися до психічних стресів і бойової обстановки, виникають психічні розлади, що можуть бути нетривалими чи тривалими; одноразовими чи повторюваними; моно тематичними чи багатоаспектними; очікуваними чи несподіваними; мало актуальними чи дуже актуальними; такими, що загрожують чи не загрожують здоров’ю; індивідуальними чи значущими для суспільства (оточення); безпосередніми чи опосередкованими тощо.

У свою чергу бойові психічні розлади є першопричиною бойових психогенних травм, які з точки зору інтенсивності можна класифікувати так:

масивні (катастрофічні), раптові, гострі, несподівані, приголомшливі, однопланові, значущі для особистості, природні, суспільні катастрофи;

ситуативні, несподівані, багатопланові, пов’язані із втратою соціального престижу;

продовжено-ситуативні, що спричиняють усвідомлене стійке психічне перенапруження (виснаження), викликані перебігом ситуації, надмірним бажанням,

за будь-яку ціну виконати поставлене бойове завдання за відсутності об'єктивних можливостей досягнення мети тощо.

Більшість психічних травм та розладів виникають через виснаження психіки військовослужбовців, слабкість їх нервової системи, тому звичайний режим діяльності для них стає непосильним. Військовослужбовці стають дратівливими, нестриманими, конфліктними у взаєминах з товаришами і колективом. У такій ситуації звичайна мова товаришів, тон віддавання розпоряджень і вказівок командирів здаються надто голосними, світло дуже яскравим тощо, відзначаються слабкість стримувальних процесів, неможливість контролювати свої емоції.

Бойові психічні травми виникають через емоційний стрес внаслідок перевтоми. Отже, кожен командир, заступник командира з виховної роботи повинен враховувати, що основою більшості психічних травм та розладів є хронічне психонервовофізичне перевантаження (втома, виснаження), характерне для бойової обстановки.

Досвід бойових дій Радянських військ в Афганістані показує, що серед особового складу мотострілкових підрозділів нервово-психічні розлади виникали, наприклад, через тривале перебування в одній позі, тиск лямок заплічного спорядження, вплив несприятливих факторів навколишнього середовища (переохолодження, перегрівання), зневоднювання організму, інфекційні захворювання і т. ін.

Дослідження психологів, зокрема *Я. Агрелля*, свідчать, що емоційно-психічне перенапруження призвело до розвитку несприятливих психічних наслідків у 25 % відсотків учасників війни у В'єтнамі, більше того, серед поранених кількість осіб із психічними розладами досягла 42 %. Було встановлено: чим більше військовослужбовці брали участь у бойових діях, тим більше були схильні до депресивних станів.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

У бойовій обстановці в умовах тривалого перебування під впливом психічного напруження та фізичної втоми у особового складу часто виникають такі психогенні стани, як патологічна реакція на несприятливі умови, ситуацію.

Загалом реактивні стани і психози поділяють так:

ефективно шоківі – найчастіше викликані страхом загрози для життя, зазвичай виражаються в безглуздому занепокоєнні (безпідставних криках, проханнях про допомогу, безпричинному бігу);

реактивна депресія у формі пригніченості – люди у цьому стані сидять у згорбленій позі або лежать, підігнувши ноги, повністю безініціативні;

психогенні маревні психози – виражаються проявами розгубленості, марення;

істеричні реакції або психози характеризуються емоційно-інстинктивними реакціями та виявляються в істеричній поведінці.

У бойовій обстановці реактивні шоківі стани як гострі психогенні розлади виникають в умовах загрози життю (внаслідок розривів снарядів, бомб, інших боєприпасів, у разі застосування високоточної зброї тощо). Характерними у поведінці особового складу є порушення властивості орієнтуватися в навколишньому середовищі, безглузді дії, втеча з поля бою, люди при цьому відчують страх, у разі спроб їх затримати, зупинити чинять різкий опір. Шокові прояви можуть тривати від декількох хвилин до двох-трьох годин.

Стан психогенної депресії виявляється у загальній загальмованості, часом повній нерухомості. Людина завмирає в певній позі, на навколишні події не реагує, на питання не відповідає. Такий стан зберігається від декількох годин до декількох діб.

Для людей у стані маревного психозу характерне демонстративне грубе порушення інтелекту: вони неправильно називають свій вік, поточний день,

місяць і рік, не можуть назвати імен рідних, номери частини, прізвища командирів.

Короткотерміновий розлад мови і слуху без втрати орієнтування, порушення свідомості й поведінки, як правило, виникає у осіб, що зазнали акустичної травми внаслідок вибуху.

Істеричні реакції виявляються нападами істерії та істеричною поведінкою, намаганням залякати оточення або викликати співчуття. Характерна театралізація вчинків (плач, падіння на землю, виривання волосся, розривання одягу і т. ін.). Такі форми поведінки зазвичай короткотривалі і швидко проходять у спокійній обстановці під впливом психотерапії та заспокійливих засобів.

При невротичних станах, як правило, стають звичайними скарги військовослужбовців на неприємний смак або гіркоту у роті, печію тощо. Симптомами, крім того, можуть бути нудота і блювота, розлади апетиту; відчуття гострого голоду, що змінюється у разі вживання їжі повною відмовою від неї; діарея й анорексія внаслідок переляку; у деяких ситуаціях – м'язове посмикування, нервовий тик; судоми (особливо м'язів литок), неприємні відчуття у м'язах (тягне, ниє, прострілює, смикає, скручує); свербіння шкіри; тремор повік і пальців витягнутих рук; блідість або почервоніння обличчя, оніміння кінцівок; підвищена пітливість (особливо долонь); відчуття жару або холоду в різних частинах тіла; періодичний озноб (симптом гусячої шкіри) тощо.

Травми психіки призводять до дезорганізації діяльності нервової системи й організму в цілому, що спричиняє загальну дезорганізацію поведінки, гальмування раніше сформованих навичок, неадекватні реакції на різкі несподівані подразники. Можливе зниження працездатності, розпорошування уваги, звуження його обсягу, помилки в сприйнятті, провали пам'яті, імпульсивні дії, а також втома.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

У бойових умовах військовослужбовці у такому стані можуть зневажати власною безпекою, бути байдужими до долі своїх бойових товаришів, а іноді й здаватися в полон, припиняючи опір, коли є підстави для продовження успішної боротьби з противником.

Нерідко порушення психічної рівноваги у військовослужбовців спричиняє стан надмірної бадьорості, ейфорії, балакучості, малоефективної діяльності. Через некритичність і нездатність реально оцінити обстановку та власні можливості військовослужбовці часто роблять помилки в досить простих ситуаціях, що несприятливо позначається на діях обслуг, екіпажів, бойових груп.

Важливо також зазначити, що психічні травми, отримані в бойовій обстановці, глибоко і тривало впливають на психіку людей. За даними американських фахівців, у понад 15 % чоловіків та 8,5 % жінок особового складу, що брав участь у в'єтнамській війні, страждали яскраво вираженою формою психічного захворювання, відомого як посттравматичний стрес.

Про негативний вплив психоемоційного і фізичного напруження на психічний стан людей свідчить і досвід участі у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, стихійних лих останніх років.

Практика показує, що вже після декількох годин роботи в екстремальних умовах у особового складу спостерігаються ознаки вираженої втоми, головного болю, погіршення пам'яті й уваги. Часто їм надають спокою нав'язливі спогади про картини загибелі людей і відчуття тривоги. Особливо складною була робота в ізолювальному спорядженні, що спричиняє порушення терморегуляції організму, перенапруження функцій дихання і кровообігу, у результаті чого у особового складу виникали стани, що значно знижували працездатність і призводили до дезадаптаційних розладів.

Медико-психологічні дослідження показали, що зниження працездатності в екстремальних умовах насамперед пов'язано з індивідуальними психологічними й фізіологічними особливостями людей. Так, майже 30 % військовослужбовців, призваних із запасу для виконання робіт, через особистісні якості виявилися непридатними для дій у районах стихійних лих і катастроф.

Такі спостереження дозволяють стверджувати, що ступінь чутливості військовослужбовців до впливу психотравмуючих факторів значною мірою залежить від особистісних особливостей, віку і наявності досвіду діяльності у складних умовах бойової обстановки. Отже, незважаючи на те, що на травмування психіки вирішально впливають бойові фактори, ступінь прояву психічних розладів значною мірою залежатиме від особистісного фактора.

Крім цього, травмування психіки спричиняють тривала емоційна напруженість, переважання суб'єктивного уявлення над об'єктивністю й логікою під час аналізу екстремальних умов, у яких перебуває військовослужбовець.

У відповідь на ситуативні труднощі адаптація психіки особистості до конкретних умов бойової обстановки відбувається в кілька етапів:

заперечення емоційного ставлення до обстановки, подій, бойових дій, тобто спроба приховати схвильованість, страх, переживання, прагнення пристосуватися до труднощів;

неадекватне ставлення до ситуації, що виявляється в перебільшенні або зменшенні наявної або можливої небезпеки;

надмірність емоційних реакцій, тобто суб'єктивна реакція людини на вплив подразників (невдоволення, страх, роздратованість, сум, пригніченість або збудженість);

ілюзії;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

помилкові висновки, твердження тощо.

Залежно від ставлення виділяють такі типи особистісних реакцій:

адекватні (нормальні) – поведінка й переживання відповідають отриманій інформації, ситуації та можливим наслідкам, пунктуально виконуються рекомендації, інструкції, розпорядження й команди;

невротичні – з'являється страх перед повторною загрозою життю й можливою смертю; погіршується настрій (з'являються песимізм, внутрішня напруженість, тривога, передчуття лиха); надмірно фіксується увага на своєму здоров'ї; відбуваються прояви демонстративності, прагнення звернути на себе увагу оточуючих; у той же час свідченням невротичної реакції військовослужбовця на вплив подразників може бути й заперечення страху, збудженість, показова рішучість, ігнорування порад, порушення інструкцій, розпоряджень і команд.

У бойовій обстановці відчутно знижують стійкість військовослужбовців до стресових ситуацій такі типові індивідуально-психологічні особливості, як зайва впевненість у собі, підвищений оптимізм, небажання сприймати критику, надмірна впертість, деяка емоційна неадекватність. Це виражається в надмірних реакціях на неіснуючі обставини, замкнутості, підозрілості, схильності до конфліктів з тенденцією загострення на конфліктних ситуаціях і проблемах, високій тривожності, надмірній вразливості, вираженій авторитарності, агресивності, брутальності.

Встановлено, наприклад, безпосередній зв'язок емоцій зі станом організму людини. Під впливом емоцій змінюється секреція й кислотність шлункового соку; швидкість обміну речовин збільшується на 7–8 % при депресивних станах і на 20–25 % при емоціях страху; вміст кальцію у крові підвищується у разі виникнення депресивних станів і знижується при заспокоєнні. Багато дослідників стверджують, що під впливом стресових факторів бойової обстановки, пов'язаних із ризиком для життя, функціональні резерви організму знижуються на 30 %.

Крім психотравмуючих факторів бою, значно впливають на нервову систему військовослужбовців травми, поранення, отруєння, вплив випромінювання, а також патологічні процеси (хвороби). Нервова система, реагуючи на хвороби або болючі відчуття, знижує можливості психіки із протистояння бойовим подразникам й адекватного реагування на психотравмуючу ситуацію.

Межовий момент, коли психіка людини більше не витримує напруження, залежить від її психічної стійкості й нагнітання обстановки бою. Першими ознаками психологічного зриву є збудливість, підвищена чутливість до звуків і незбалансована поведінка, тому командирі необхідно мати якнайбільше інформації про зміни поведінки підлеглих в умовах бою.

Досвід свідчить, що одночасність впливу на особистість великої кількості психотравмуючих факторів бою, як правило, порушує рівновагу нервової системи. У будь-якої здорової людини є межа фізіологічної витривалості, коли її пройдено, може розвинутися психічний розлад.

Таким чином, бойові психогенні травми та розлади виникають на всіх стадіях бою, якщо сила впливу факторів бойової обстановки перевищує захисні можливості організму особистості, тому кожен командир (начальник) повинен знати і враховувати, що основою більшості психічних травм та розладів є хронічне психонервовофізичне перевантаження особового складу, характерне для бойової обстановки.

Якісне, ефективне своєчасне надання допомоги психотравмованим військовослужбовцям значною мірою буде залежати від знань командирами причин їх виникнення та класифікації, що сприяє організації відповідної системи психологічної допомоги у бойовій обстановці.

Класифікація бойових психогенних втрат

Усі втрати особового складу, зазнані військами під час війни (бойових дій), називають загальними і поділяють так (рис. 4.9):

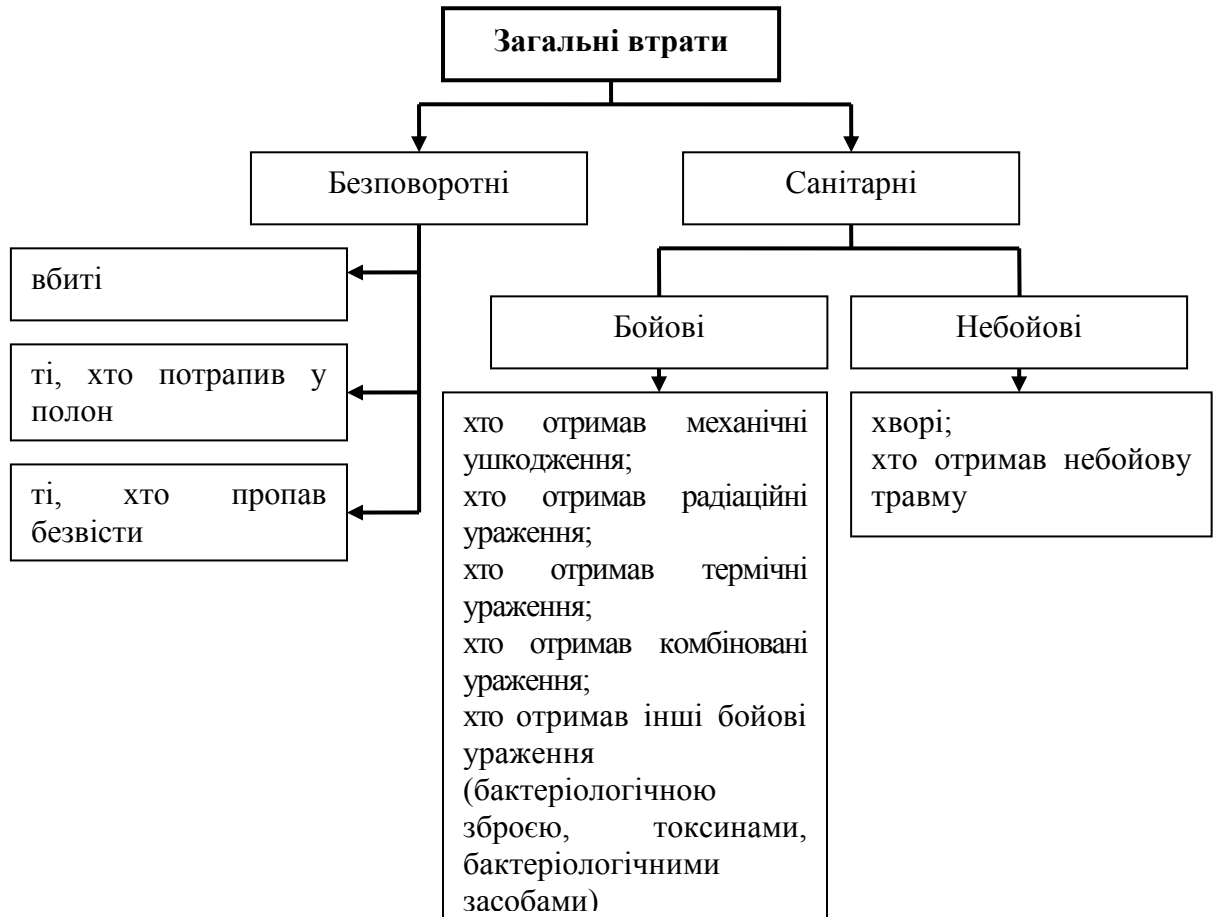

Рис. 4.9. Загальна класифікація втрат особового складу

безповоротні – втрати, що включають убитих, тих, хто потрапив у полон або зник безвісти;

санітарні – особи, що втратили боєздатність (працездатність) не менш ніж на добу і потрапили до медичних пунктів або лікувальних установ.

Залежно від причин, що призвели до втрати боєздатності, санітарні втрати умовно поділяють так:

бойові санітарні – виникли в результаті дії якого-небудь виду зброї чи іншого уражаючого фактора під час виконання бойового завдання;

небойові санітарні – військовослужбовці, які втратили боєздатність через причини, безпосередньо не пов'язані із діями противника або виконанням бойового завдання, а також ті, хто отримав небойову травму.

“Психогенні втрати”, “Психологічні втрати”, “Втрати психіатричного профілю” – терміни, що визначають одне і те ж явище з різних позицій, вважатимемо їх тотожними. Для визначення психогенних втрат серед загальних розглянемо декілька підходів:

1) до психогенних втрат належить особовий склад, що залишився в строю, але втратив боєздатність через дію сильних психотравмуючих чинників;

2) до психогенних втрат належать люди, які нормально поведуться у звичайній ситуації, але втрачають контроль над собою в бою, поведуться неадекватно до вимог бойової обстановки, втратили на певний час доцільну та раціональну активність через порушення регулюючої, управлінської функцій психіки внаслідок дії стрес-факторів. Психогенні втрати складаються із: санітарних психогенних і власне психогенних.

За даними іноземних фахівців, таких військовослужбовців близько 75 %. Переляк, страх, невпевненість, втрата здатності адекватно оцінювати обстановку, фрустрація – ці та інші психічні стани характеризують так звані “короткочасні психологічні втрати”;

3) до психогенних втрат зараховують військовослужбовців, що істотно знизили, втратили або припинили бойову активність унаслідок дії негативних психогенних чинників, тобто є складовою безповоротних та санітарних (бойових і небойових) втрат. Цей підхід є найповнішим, та найближчим до загального.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Отже, до бойових психогенних втрат зараховують особовий склад, який втратив боєздатність унаслідок дії бойових психогенних стрес-факторів на короткий або тривалий час.

Загалом бойові психогенні втрати були завжди. За підрахунками фахівців, у Другій світовій війні бойові психогенні травми склали близько 7 % усіх санітарних втрат, у період арабо-ізраїльських війн (1973 р.) їх кількість зросла до 25 %. На підставі цього зарубіжні аналітики роблять висновок, що бойові психогенні втрати на сучасному театрі воєнних дій можуть скласти до 13 % від загальної чисельності військ і до 30 % від кількості усіх санітарних втрат.

Вітчизняні дослідники стверджують, що нервово-психічні захворювання у 40-й армії в Афганістані з 1979 до 1989 року склали близько 3 % від усієї кількості захворювань. Загалом бойові психогенні травми (розлади) у тричотири рази збільшують рівень психічних захворювань військовослужбовців і на 10–50 % послабляють боєздатність військ.

Американські психологи стверджують: у 65 % особового складу найсильніші переживання спостерігаються на початку бою; у 21 % у ході бою; у 8 % – після бою, а 6 % взагалі не можуть прокоментувати перебіг своїх переживання.

Загалом бойові психогенні травми та розлади виникають на всіх стадіях бою, якщо сила впливу факторів бойової обстановки перевищує захисні можливості організму особистості.

За умовами і терміном прояву бойові психогенні втрати можна поділити на декілька груп.

Перша група – травми і розлади, які виникають за нетривалий час, практично в момент виникнення психотравмуючої ситуації. Військовослужбовці, зазнавши бойових психогенних травм такого типу, можуть стати повністю

загальмованими, погано чи зовсім не реагувати на обстановку, або навпаки виявляти високу активність, бігати, кричати тощо. Нервові потрясіння, яке у цей момент переживають військовослужбовці, настільки сильне, що вони тимчасово втрачають здатність критично оцінювати події, адекватно мислити.

До другої групи належать бойові психогенні травми і розлади, що розвиваються протягом досить тривалого проміжку часу під впливом слабких, але постійно діючих факторів бойової обстановки. Накопичення психологічного напруження відбувається постійно, акумулятивно, інколи непомітно для військовослужбовців.

Не випадково у ході Другої світової війни американські психологи ввели термін “бойове виснаження”, що більшою мірою стосується розладів психіки, викликаних тривалим перебуванням особового складу в бойових умовах (екстремальній ситуації), своєрідною “втомою” від бойової обстановки.

Поведінка військовослужбовців, які зазнали таких травм, є несталою (часто змінюється активність пасивністю і навпаки). Спостереження, проведені російськими фахівцями в частинах, розміщених у “гарячих точках”, свідчать про зміни стилю спілкування між військовослужбовцями: часто солдати або офіцери без достатніх причин починають кричати один на одного, сваряться, виявляють ознаки агресії. Раптові прояви гніву, агресії можуть супроводжуватись соматичними реакціями (головним болем, нудотою, слабкістю у м’язах тощо), високою активністю, після якої швидко настає втома й апатія.

Інколи бойові психогенні розлади другої групи виявляються інакше. Навіть ті військовослужбовці, що мають солідний бойовий досвід, можуть раптово відчувати сильні приступи страху перед виконанням бойового завдання, стають надмірно обережними, схильними до “ритуальної” поведінки.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Загальними симптомами бойових психогенних травм, викликаних нервово-психологічним напруженням, є переляк, прояви вікового регресу (дитячі реакції), беззмистовне буркотіння, тремтіння. Для *гіперактивної* форми характерні метушня у пошуках укриття, агресивність, істеричний крик або плач; крик із підвищеною активністю; дратівливість і злоба; агресивність. Для *загальмованості* характерні стан ступору, апатія, загальмованість рухів, непритомність.

На *психічному* рівні у разі бойових психогенних травм виникають такі розлади: нездатність концентрувати увагу; тимчасова або повна втрата пам'яті; неможливість запам'ятовування інформації; підвищена чутливість до шумів, світла, запахів; порушення логіки та швидкості мислення; порушення критичності сприйняття обстановки та своїх дій; послаблення вольових якостей; зорові та слухові галюцинації.

На *тілесному* рівні виникають такі розлади: часткова втрата і послаблення зору, слуху; часте сечовипускання; розлади шлунка; порушення темпу дихання; порушення циркуляції крові, що призводить до оніміння ніг та рук; сильна напруженість м'язів; часте серцебиття; болі у ділянці серця та грудної клітки; болі в попереку; болі хірургічних шрамів, старих ран; неконтрольоване слиновиділення.

Наведений перелік симптомів не є вичерпним. У кожному конкретному випадку прояви бойових психогенних травм і розладів залежать від умов бойової обстановки, індивідуально-психологічних та групових особливостей особового складу тощо.

До третьої групи належать посттравматичні стресові розлади, що виникають протягом певного часу. Основними симптомами є нав'язливі спогади про психотравмуючі події, намагання позбавитися думки про них; переживання дій, ситуацій; нездатність згадати події, що передували психотравмуючій ситуації; нездатність до співпереживання, співчуття, сімейного життя; відчуття

меншовартості; порушення сну; спалахи гніву та агресії щодо людей і предметів; нездатність зосередити увагу тощо. Із 2,7 млн американців, що брали участь у В'єтнамській війні, 500–700 тис. потребували психіатричної допомоги. Синдром поширення посттравматичних стресових розладів спостерігається у 50–80 % військовослужбовців, що зазнали важкого стресу.

Отже, бойові психогенні втрати поєднують різні типи психогенних травм і розладів, що різняться за рівнями потрясіння, подразниками, дією бойової обстановки (екстремальної ситуації), факторами бою. Для кількісного оцінювання та прогнозування бойових психогенних втрат, як правило, виокремлюють три рівні розладів:

психологічний – особовий склад відчуває легке напруження, збудженість, нездатність зосередитись, легко зазнає впливу негативних настроїв, погано контролює свої дії (поведінку), неточно реагує на команди;

межовий (граничний) – у військовослужбовців можливі апатія або істерія, важка керованість, суттєве зниження рівня якості виконання бойових завдань, службових обов'язків, часткова втрата контролю за своїми діями, вчинками, поведінкою;

психотичний – психологічне потрясіння, коли особистість повністю втрачає контроль над собою, не може контактувати із товаришами по службі, втрачає орієнтацію, перебуває у пригніченому стані та виконує неадекватні дії.

Для дотримання єдиного у Збройних Силах України підходу у класифікації втрат пропонується бойові психогенні втрати також поділяти на безповоротні, санітарні і тимчасові.

Безповоротні психогенні втрати – втрата військовослужбовцями боєздатності, внаслідок якої стає неможливим повернення особового складу до строю взагалі. Психотравмовані військовослужбовці потребують тривалого лікування, надання медичної допомоги та професійної психологічної

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

і психіатричної допомоги у спеціалізованих закладах, проходження курсу соціальної та психологічної реабілітації.

Санітарні психогенні втрати – втрата військовослужбовцями боєздатності, відновлення якої досягають наданням психологічної допомоги та реабілітації у відповідних пунктах надання психологічної допомоги та реабілітації.

Тимчасові психогенні втрати – короткотермінова втрата боєздатності особового складу, відновлення якої досягають методом само- та взаємодопомоги безпосередньо в підрозділі у бойовій обстановці.

До санітарних психогенних втрат належать психогенні травми та розлади психологічного та межового (граничного) рівнів, а до безповоротних – психотичного.

Отже, до бойових психогенних втрат зараховують особовий склад, людей, які втратили боєздатність унаслідок дії бойових психогенних стрес-факторів на короткий або тривалий час.

Уміння грамотно прогнозувати й оцінювати рівень можливих бойових психогенних втрат дозволить своєчасно та обґрунтовано організувати систему їх запобігання, проводити заходи психологічної допомоги і відновлення боєздатності особового складу у військовій частині.

Порядок розрахунку бойових психогенних втрат

Прогнозування й оцінювання можливих бойових психогенних втрат – одне з важливих завдань виявлення рівня боєздатності частин і підрозділів, ефективної організації морально-психологічного забезпечення підготовки особового складу до дій в екстремальних умовах сучасного бою.

У зв'язку з цим проаналізуємо авторські підходи і методики оцінювання і прогнозування можливих бойових психогенних втрат, які могли б бути використані у практиці Збройних Сил України (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

**Методика прогнозування
бойових психогенних втрат серед військовослужбовців у першому бою
(штат підрозділів 100%)**

Підрозділ	Вид бою	Відділення БТР –70	Відділення на БМП-2	Відділення (десант на танку)	Відділення без техніки	Взвод АерВ без техніки	Танковий взвод Т-64 БВ, Т-72	Танковий взвод Т-80	Рота на БМП-2	Рота БМП-3	Танкова рота тб	Танкова рота мб	К
Атака першої траншеї		8–10	2–4				1–2		2–6	1–2	1–2	10–16	1
Бій у глибині оборони		21–26	11–15	24–29	29–35	23–26	3–5	1	8–13	3–7	4–6	28–35	1,7
Відбиття танків, контратак		58–70	21–26	52–65	70–76	37–41	24–29	13–18	17–21	9–16	5–12	39–46	1,8
Бій у лісі (наступ)		31–41	23–25	70–80	71–79	45–48	40–44	35–40	26–28	21–24	14–17	29–35	1,9
Бій в оточені, десант		21–25	26–29	30–35	50–54	31–34	32–37	33–39	25–26	21–24	21–24	34–40	1,9
Оборона в горах		10–12	3–6	3–8	6–9	4–6	4–6	3–4	4–6	2–4	2–4	6–10	1,7
Наступ в горах		35–44	46–48	41–44	21–27	17–19	41–44	41–47	40–43	40–42	35–38	41–44	1,2
Оборона у своєму місті		15–18	15–18	–	25–45	10–12	21–24	19–21	13–15	10–17	13–16	26–29	1,7
Оборона у місті противника		29–35	26–35	–	50–55	34–36	35–40	33–36	29–37	26–34	21–30	34–37	1,8
Оборона у місті нейтральної сторони		16–24	26–27	–	48–52	24–27	38–41	34–37	30–35	24–26	21–27	32–34	1,3
Наступ болотистій місцевості		60–64	28–40	39–40	36–42	60–70	60–70	60–70	45–49	32–42	50–55	62–69	1,2
Оборона у болотистій місцевості		26–28	38–41	31–38	36–41	31–35	54–64	55–70	46–48	45–47	38–41	51–60	1,1
Відхід у лісі		21–28	20–25	21–22	20–21	15–17	14–18	14–16	14–16	14–15	13–16	21–24	1,9
Відхід у горах		10–16	12–18	12–16	11–17	9–12	26–28	27–31	20–24	21–25	31–40	45–51	1,2

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Правило “Трьох п’ятірок”

Правило-методика розроблене фахівцями Воєнно-медичної академії збройних сил Російської Федерації на підставі статистичного аналізу війн і збройних конфліктів другої половини XX ст., дозволяє визначити обсяг можливих психогенних втрат психіатричного профілю за першу добу бойових дій.

За твердженням російських фахівців, правило-методика апробоване у військових частинах і підрозділах збройних сил та інших військових формувань Російської Федерації, які брали участь у першій та другій чеченських кампаніях.

За правилом-методикою із загальної чисельності особового складу, який буде брати безпосередню участь у бойових діях, у п’ятій частині “перша п’ятірка” буде виявлятися певна психічна дезадаптація (психологічного, межового (граничного) та психотичного рівнів), серед яких п’ятій частині “друга п’ятірка” будуть властиві прояви розладів клінічного рівня (межового (граничного), психотичного), а п’ятій частині з них “третя п’ятірка” – реактивні психози (психотичний рівень).

Наприклад, із 1250 військовослужбовців, що будуть брати безпосередню участь у бойових діях (протягом першої доби) у 250 осіб будуть спостерігатися прояви певної психічної дезадаптації, у 50 осіб (п’ята частина від 250) можливі розлади межового (граничного) і психотичного рівнів, а у 10 осіб (п’ята частина від 50) можливий реактивний психоз.

Розрахунок рівнів психогенних втрат за О. А. Бліновим

Запропонований розрахунок рівнів психогенних втрат ґрунтується на матеріалах дисертаційного дослідження кандидата психологічних наук О. А. Блінова.

Авторський теоретичний аналіз дозволяє розглядати механізм прогнозування психогенних втрат на трьох рівнях: батальйон – бригада – корпус. На першому та другому рівнях застосовують експрес-методи оцінювання, на третьому – відповідне програмне забезпечення ПЕОМ.

Визначення психогенних втрат можливе двома способами:

1) застосування фіксованих значень втрат внаслідок бойової психічної травми, відповідно до яких психогенні втрати особового складу, який веде активні бойові дії, вже в перші два-три дні складуть не менше 7–15 % у загальній структурі санітарних втрат з їх подальшим збільшенням зі зростанням інтенсивності і тривалості бойових дій.

Психогенні втрати розраховують за допомогою математичних обчислень, виходячи із загальної чисельності особового складу підрозділів (військових частин);

2) застосуванням табличного та комбінованого способів з урахуванням відповідних умов бойової діяльності.

За допомогою *табличного* способу підсумкові дані отримують із розрахункових таблиць.

Наприклад

Умови. Військовий підрозділ чисельністю 400 осіб займає оборону з метою відбиття переважаючих сил противника. Необхідно визначити можливий рівень психогенних втрат цього підрозділу в умовах ведення ним оборонного бою без застосування зброї масового ураження в перші три доби, якщо вбитих буде до 8 % особового складу, а рівень санітарних втрат може досягти 20 %.

Розв'язання. Спочатку розраховуємо загальні санітарні втрати (B_c):

$$B_c = \frac{400 \times 20}{100} = 80.$$

Відповідь: санітарні втрати складуть 80 осіб.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

За допомогою (табл. 4.10) проводимо розрахунок: суміщаючи показник 7–15% у графі вбитих із показником тривалості бойових дій (1–3 доби), отримуємо показник психогенних втрат 15 % від чисельності особового складу.

Таблиця 4.10

Розрахунок можливих психогенних втрат, у %										
Бойові втрати о/с, %	Кадрові частини					Частини, що формуються				
	День ведення активних бойових дій									
	1–3	3–7	7–14	14–21	21–28	1–3	3–7	7–14	14–21	21–28
1–5	7,5	5	3	2	0,5	15	10	7	4	2
5–7	10	7,5	5	3	1	20	15	10	7	3
7–15	15	10	7,5	5	1,5	30	25	20	10	5
15–20	20	15	12	7,5	3	40	30	25	20	15
20–30	30	25	20	15	10	60	50	40	30	20
30–50	40	35	30	25	20	80	70	60	50	40
50–70	50	45	40	35	30	100	90	80	70	60

Далі розраховуємо кількісний показник психогенних втрат ($B_{пс}$):

$$B_{пс} = \frac{80 \times 15}{100} = 12.$$

Відповідь: санітарні психогенні втрати особового складу цього підрозділу за три доби бойових дій складуть 12 військовослужбовців.

Згідно з методикою комбінованого підходу спочатку детермінують чинники, а потім розраховують втрати за таблицею. Психогенні втрати прогнозують з урахуванням рівня впливу таких факторів:

бойової обстановки – виду і характеру бойових дій, їх інтенсивності;
 противника – його вогневої моці, характеру ведення інформаційно-психологічних операцій тощо;

стану військ противника – адаптованості, фізичної та психічної втоми, морально-психологічного стану, бойового досвіду, захищеності від вогневого впливу, довіри до командування, рівня втрат;

стану своїх військ (аналогічно попередньому пункту);

стану населення – ставлення населення до військ та їх дій, його морально-психологічного стану тощо;

умов місцевості, погоди, часу доби, пори року.

Усі фактори оцінюють за 7-бальною шкалою: 1–2 бали – впливає незначно; 3–5 балів – впливає середньо; 6–7 балів – значно впливає.

Загальну оцінку визначають, як суму балів окремих факторних оцінок. Психогенні втрати прогнозують за таблицями (табл. 4.11–4.12).

Таблиця 4.11

**Прогнозовані психогенні втрати у разі ведення бойових дій
звичайними засобами, %**

Бали	Психогенні втрати	Психогенні втрат (до 1 доби)
6–14	10–13	25–36
15–23	14–15	37–48
24–32	16–17	49–60
33–42	18–20	61–80

Таблиця 4.12

**Прогнозовані психогенні втрати у разі застосування противником
зброї масового ураження, %**

Бали	Психогенні втрати	Психогенні втрат (до 1 доби)
6–14	20–26	37–39
15–23	27–30	40–52
24–32	31–34	53–60
33–42	35–40	61–65

Приклад проведення розрахунків

Виходячи із бойового завдання, оцінюємо психогенні втрати на основі шкали.

Вплив бойової обстановки оцінено у 6 балів; вплив противника – 7 балів; стан противника – 5 балів; стан своїх військ – 4 бали; стан населення – 2 бали; умови місцевості – 2 бали. Сума балів дорівнює: $6+7+5+4+2+2=26$. За допомогою таблиці 4.12 можна визначити, що психогенні втрати особового

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

складу складуть 16–17 % від загальної чисельності особового складу, а короточасні – 49–60 %.

Загальну кількість психогенних втрат $B_{\text{пс}}$ (%) визначаємо:

$$B_{\text{пс}} = \frac{B_1 + B_2 + B_n}{K_n},$$

де $B_{\text{пс}}$ – кількісний показник психогенних втрат у %; B – психогенні втрати за видами бою і місцевості; K_n – коефіцієнт (під час розрахунків беруть найбільший із використовуваних).

Методика розрахунку психогенних втрат особового складу військових частин і підрозділів під час виконання миротворчих місій

Методика розрахунку психогенних втрат у миротворчих контингентах базується на результатах наукового дослідження доктора медичних наук С. Чермяніна.

Психогенні втрати оцінюють, визначаючи ступінь впливу на особовий склад таких факторів:

1) бойової та воєнно-політичної обстановки в районі виконання завдань за призначенням – оцінюють вид, характер, інтенсивність, динаміку бойових дій, наявність та інтенсивність діяльності НЗФ (терористичних організацій), стан конфліктуючих сторін, наявність загрози радіактивного, хімічного та іншого зараження, масових захворювань, ставлення місцевого населення до конфліктуючих сторін, військовослужбовців миротворчих контингентів;

2) умов місцевості та природно-кліматичних умов – оцінюють рельєф і характер місцевості, кількість опадів, температурний режим, пору року, час доби;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

3) бойових факторів на особовий склад НЗФ (конфліктуючих сторін) – оцінюють вогневу міць, успішність ведення бойових дій, здійснення терористичних актів, втрати в живій силі і техніці, навченість, бойовий досвід, адаптованість, фізичну та психологічну втому, морально-психологічний стан особового складу, злагодженість дій НЗФ, ступінь довіри до командування, ступінь вмотивованості особового складу НЗФ на виконання завдань тощо;

4) стану своїх військ (сил) – оцінюють вогневі можливості, успішність дій із виконання бойових завдань, втрати в живій силі та бойовій техніці, навченість, бойовий досвід, адаптованість, фізичну та психологічну втому, згуртованість військових колективів, морально-психологічний стан особового складу, ступінь довіри до командування, ступінь та дієвість інформаційно-психологічного впливу противника, соціально-правова захищеність особового складу, побутові умови тощо.

Вплив кожного фактора оцінюється за 5-бальною шкалою: 1 бал – несуттєво впливає; 3 бали – суттєво впливає; 5 балів – значно впливає.

Формалізованої математичної шкали оцінювання кожного із названих факторів не існує, проте емпірично встановлено, що 1 бал відповідає суб'єктивному емоційному сприйняттю “нормальна обстановка”; 3 бали – “тривожної обстановки”; 5 балів – “складної обстановки”.

Отже, розрахунок впливу факторів, що визначають кількість психогенних втрат, буде таким:

вплив на військовослужбовців бойової та воєнно-політичної обстановки в регіоні (районі) застосування – 1, 3, 5 балів;

умови місцевості та погоди – 1, 3, 5 балів;

вплив бойових факторів на особовий склад НЗФ (конфліктуючих сторін);

стан своїх військ (сил) – 1, 3, 5 балів.

Подальший розрахунок психогенних втрат проводять за допомогою таблиць (табл. 4.13–4.14).

*Таблиця 4.13***Прогнозовані психогенні втрати у разі ведення бойових дій із застосуванням звичайних засобів, %**

Бали	Санітарні втрати	Психогенні втрат
0–6	10–13	25–30
7–14	14–17	31–40
15–19	18–20	41–45
20	18–20	46–50

*Таблиця 4.14***Прогнозовані психогенні втрати у разі застосування конфліктуючими сторонами (НЗФ) зброї масового ураження, %**

Бали	Санітарні втрати	Психогенні втрат
0–6	25–29	30–40
7–14	30–33	41–59
15–19	34–35	60–65
20	34–35	66–70

Психогенні втрати особового складу миротворчих контингентів розраховують залежно від таких психотравмуючих факторів: перебування у складі контингенту до трьох місяців – до 3–4 %; перебування у складі контингенту до шести місяців – до 5 %; виконання завдань із патрулювання, на блокпостах, у складі конвою, охорони – 10–12 %; наявність убитих, поранених і хворих – 6–17 %.

Розрахунок психогенних втрат під час боротьби із НЗФ здійснюється за допомогою таблиці (табл. 4.15).

*Таблиця 4.15***Розрахунок психогенних втрат в залежності від обстановки в районі проведення операції по боротьбі з НЗФ, % від загальної чисельності особового складу**

Термін виконання завдань	Періоди виконання завдань		
	Загрозливий (до початку бойових дій)	Ведення бойових дій	Після бойових дій
До 1 доби	3–4	50–60	10–16
Від 2 діб до 2 тижнів	До 0,5	9–12	6–7
Від 2 тижнів до місяця	–	6–8	3–4
Більше місяця	–	2–5	0,5–2
Усього	3–4,5	70–75	15–20

Методики оцінювання та прогнозування психогенних втрат особового складу після застосування ядерної зброї

Методики розроблені у ході виконання відповідних науково-дослідних робіт представниками воєнної кафедри Новосибірського державного університету на основі аналізу та вивчення наслідків бомбардування американцями японських міст, аварії на ЧАЕС, стихійних лих (землетрусів, ураганів, за своїм впливом на психіку особистості подібних ядерному вибуху.

Методика 1

Рівень психологічних потрясінь (психогенних травм і розладів) особового складу визначають виходячи із закону нормального розподілу (визначають відсоток від тих хто вижив). Вважається, що 20 % військовослужбовців матимуть незначні психологічні розлади, але збережуть боєздатність; 60 % особового складу потребуватиме до 2 год на відновлення боєздатності; 10 % втратять боєздатність на термін до двох діб; 10 % втратять боєздатність на термін понад дві доби, частина з яких потребуватиме госпіталізації.

Методика 2

Дозволяє оцінити кількість психогенних втрат у динаміці залежно від часу, який пройшов від ядерного вибуху. При цьому враховують такі показники:

психогенні втрати санітарного профілю (особовий склад потребує госпіталізації) складають 7–10%;

тимчасові психогенні втрати (часткову втрату боєздатності) визначають за допомогою таблиці (табл. 4.16).

*Таблиця 4.16***Розрахунок залежності тимчасових психогенних втрат від часу, який пройшов від ядерного вибуху**

Термін після ядерного вибуху	Мінімальні втрати, %	Максимальні втрати, %
Через 10 хв	75	88
Через 25 хв	10	58
Через 5 год	30	55
Через 24 год	35	83
Через 5 діб	10	75

Примітки: 1. Відсотки беруть від особового складу, що залишився в живих.

2. Середнє відсоткове значення тимчасових психогенних втрат беруть відповідно до конкретної обстановки із урахуванням безповоротних (фізичних) втрат особового складу.

Методика 3

Дозволяє оцінити психогенні втрати залежно від потужності ядерного боєзаряду, віддаленості підрозділу (військової частини) від епіцентру ядерного вибуху, розташування частин і підрозділів на місцевості (в укріпленнях чи ні), рівня підготовленості особового складу на час після вибуху. Частку боєздатності особового складу після вибуху D_{ti} визначають за формулою:

$$D_{ti} = I - (C_{t0} + V_{ti}),$$

де C_{t0} – безповоротні втрати в момент ядерного вибуху; V_{ti} – психогенні втрати, що настали в момент вибуху і після нього; I – весь особовий склад підрозділу, військової частини.

У свою чергу, V_{ti} визначається за формулою:

$$V_{ti} = a_{t0} \times b_{ti},$$

де a_{t0} – частка всього особового складу, який потрапив у зону ураження; b_{ti} – частка особового складу, який втратив боєздатність в момент ураження, радіус зон психологічного ураження залежить від потужності ядерного боєзаряду та розташування військ на місцевості (табл. 4.17).

Таблиця 4.17

Радіус зон психологічного ураження, км

Потужність боєприпасів, кт	Війська поза укриттям	Війська в укритті котла- ванного типу
1	2,04	1,76
2	2,5	2,2
5	3,4	2,9
10	4,3	3,5
20	5,4	4,3
30	6,1	4,8
40	6,2	5,2
60	7,6	5,8
75	8,2	6,1
100	8,9	6,7

Значення коефіцієнта t_i наведено у таблиці 4.18.

Таблиця 4.18

Значення коефіцієнта психологічного навантаження (t_i)

Час після вибуху, год	Коефіцієнт готовності особового складу		Час після вибуху, год	Коефіцієнт готовності особового складу	
0,1	0,75	0,9	5	0,3	0,72
0,25	0,1	0,58	10	0,35	0,82
0,5	0,12	0,38	18	0,37	0,88
1	0,16	0,4	24	0,38	0,9
2	0,19	0,44	48	0,1	0,75
3	0,22	0,48	100	0,02	0,5
4	0,28	0,62			

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Прогнозування психогенних втрат великої кількості військ

Психогенні втрати розраховують за таблицями (табл. 4.19–4.20).

Таблиця 4.19

**Орієнтовний розрахунок психогенних втрат, % від загальної кількості
особового складу**

Тип психогенного розладу	Наступальна операція			Контр-наступальна операція	Оборонна операція
	Під час підготовки до бойових дій	У ході ведення бойових дій	На напрямку головного удару		
Тимчасові фізіологічні реакції, переважання емоційного напруження зі збереженням критичного оцінювання того, що відбувається	0,01–0,1	0,01–10	0,01–12	0,01–12	0,01–10
Тимчасові патологічні невротичні реакції, які проявляються у зниженні критичного оцінювання того, що відбувається	0,01–0,1	5	8	8	5
Психогенні невротичні стани зі значною втратою можливості цілеспрямованої діяльності, критичного розуміння того, що відбувається	0,01–0,1	2–3	3–5	3–5	2–3
Реактивні психози: гострі психози, які супроводжуються руховим збудженням або гальмуванням; затягнуті психози – депресивні, істеричні та інші стани	0,01–0,1	0,5–1	1–1,5	1–1,5	0,5–1
	0,01–0,1	0,5–1	до 1	1–1,5	0,5–1
Усього	0,01–0,1	0,01–20	0,01–27,5	0,01–27,5	0,01–20

Примітки: 1. 97–98% військовослужбовців (ті, які зазнали 1, 2, 3-го типів психогенних розладів) після отримання психологічної й медичної допомоги повертаються до виконання службових обов'язків.

2. 2–3% військовослужбовців (ті, які зазнали реактивних психозів) чекатимуть кваліфікованої медичної і спеціалізованої психіатричної допомоги.

Таблиця 4.20

**Прогнозування психогенних втрат за групами
нервово-психологічної стійкості (НПС), % від групи**

Тип психогенного розладу	Наступальна (контрнаступальна) операція			Оборонна операція		
	1–2 група НПС	3 група НПС	4 група НПС	1–2 група НПС	3 група НПС	4 група НПС
Тимчасові фізіологічні реакції, переважання емоційного напруження зі збереженням критичного оцінювання того, що відбувається	25%	5–10%	до 5%	25%	10–15%	до 5–10%
Тимчасові патологічні невротичні реакції, які проявляються у зниженні критичного оцінювання того, що відбувається	до 5%	до 10%	15–20%	до 5–7%	до 10–15%	15–20%
Психогенні невротичні стани зі значною втратою можливості цілеспрямованої діяльності, критичного розуміння того, що відбувається	1,5–2%	2–4%	до 10%	до 3%	3–5%	5–10%
Реактивні психози: гострі психози, які супроводжуються руховим збудженням або гальмуванням; затягнуті психози – депресивні, істеричні та інші стани	до 5%	10–12%	15–25%	до 5–10%	15–20%	20–30%
	до 5%	3–5%	15–25%	0,2%	5–7%	20–30%
Усього	до 37%	20–41%	45–70%	45–55%	43–82%	85–100%

Аналіз методик оцінювання та прогнозування можливих психогенних втрат дає підстави зробити такі висновки.

Серед основних завдань підготовки та ведення бою (бойових дій) в арміях провідних країн світу особливе місце відведено прогнозуванню можливих бойових психогенних втрат особового складу, що значно впливають на боєздатність військових частин та підрозділів.

Аналіз наведених методик засвідчує, що метою прогнозування можливого рівня психогенних втрат є виявлення боєздатності особового складу військової частини та організація дієвої системи їх запобігання.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

На підставі заходів психологічного проектування бою, оцінювання морально-психологічного стану особового складу військ (сил) і прогнозування можливих бойових психогенних втрат проводять відповідні корекційні заходи:

корегування системи бойових установок і мотивів поведінки особового складу;

психологічний відбір (добір) військовослужбовців, здатних з'ясувати, оволодіти і потенційно виконати покладені на підрозділ та військову частину завдання;

проведення розподілу (перерозподілу, доукомплектування) особового складу дрібних підрозділів (екіпажів, обслуг, бойових груп) з урахуванням їх психологічної сумісності, рівня боєздатності, професійної підготовленості;

проведення психологічної підготовки військовослужбовців до дій в умовах війни (збройного конфлікту), виконання відповідних бойових завдань у конкретних соціальних (суспільно-політичних), еколого-ергономічних та бойових умовах;

надання особовому складу психологічної допомоги із подолання психотравмуючих чинників бойової обстановки – психологічне супроводження бойових дій;

організовування та надання психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям і їх реабілітація.

4.2.5. Зміст і особливості психологічної підготовки особового складу військ (сил) до бою (бойових дій)

Психологічна підготовка – це система взаємопов'язаних заходів, спрямованих на формування у військовослужбовців та військових колективів

відповідних знань, умінь та якостей, які забезпечують їх психологічну готовність до організованих, активних та ефективних дій на полі бою, стійкість до дії бойових стрес-факторів.

Психологічна готовність характеризується як готовність виявляти різні психічні якості.

Загальна психологічна готовність – потенційна здатність військовослужбовця переналаштувати психіку адекватно до вимог військової служби, специфіки вирішення покладених на війська (сили) завдань. Основу загальної психологічної діяльності складає система морально-бойових якостей, що визначають потенційну готовність та здатність військовослужбовців до подолання труднощів військової служби.

Загальний рівень психологічної готовності особового складу визначають такі чинники:

мотиваційний – виконує спонукальну, мисленнєво-утворювальну та регулятивну функцію;

емоційно-вольовий – виконує контрольно-оцінну функцію;

пізнавальний – забезпечує функцію поточного аналізу та прогнозування динаміки змін бойової обстановки;

операційний – передбачає необхідний рівень військово-професійної готовності, знань, умінь, навичок використання зброї та бойової техніки, необхідну фізичну підготовленість;

комунікативній – характеризує соціально-психологічний аспект військової служби, виконання поставлених завдань у складі екіпажів, обслуг, бойових груп, підрозділів, військової частини.

Ситуативна психологічна готовність – психічний стан, який сприяє подоланню військовослужбовцями конкретних труднощів військової діяльності.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Операційно-виконавча психологічна готовність формується на основі загальної та ситуативної психологічної готовності і включає поведінкові реакції особистості військовослужбовця, способи дій, які стали рефлексорними і майже не підсвідомими.

Отже, сутність психологічної підготовки полягає у формуванні в особового складу морально-бойових якостей, морально-психологічного стану, які б дозволили йому діяти в бою як у знайомій ситуації, звичному середовищі, швидко ідентифікувати події, які відбуваються на полі бою, виявляти загрозові тенденції, своєчасно й адекватно реагувати на них, зберігати необхідний рівень боєздатності та активності в умовах дії психотравмуючих стрес-факторів.

Сукупність структурних компонентів стану психологічної готовності особового складу та їх взаємодія зумовили поділ психологічної підготовки особового складу на загальну, спеціальну і цільову.

Основними вимогами до організації психологічної підготовки є безперервність психологічного впливу на особовий склад, конкретність і цілеспрямованість заходів психологічної підготовки, диференційований підхід під час організації заходів, обов'язкове охоплення заходами психологічної підготовки усього особового складу.

Загальну психологічну підготовку проводять з метою формування у особового складу патріотизму, бойової активності, впевненості у своїх силах та можливій перемозі над противником, готовності до саможертвності.

З точки зору психологічних механізмів мова йде про формування відповідної мотивації, цілеспрямованості, інтелектуальних, емоційних, вольових та інших якостей особового складу, необхідних для ефективного вирішення бойових завдань.

Об'єктом загальної психологічної підготовки є вищі психічні утворення – світогляд, переконання, ідеали, наміри, інтереси, бажання, потреби, від змісту яких зрештою залежить поведінка військовослужбовців під час виконання бойових завдань.

У ході загальної психологічної підготовки у військовослужбовців формують усвідомлення необхідності виконання свого конституційного обов'язку, впевненості у своїх силах і бойовій техніці, об'єктивне уявлення про характер сучасної війни, засоби її ведення, труднощі, які необхідно подолати для перемоги над противником.

Результатом загальної психологічної підготовки має стати перетворення абстрактного патріотизму в мотиваційно-спонукальний фактор бойової діяльності особового складу. Створення у особового складу такого Я-образу, який би ґрунтувався на впевненості у власних можливостях, спонукав військовослужбовців до професійного удосконалювання, був основою належного морально-психологічного стану особового складу. Для цього кожному офіцеру важливо мати об'єктивну інформацію, яка б цілком відображала реальні почуття, думки, настрої, наміри, з якими підлеглі сприймають певну бойову ситуацію. Інтереси бою вимагають, щоб командири (начальники) розуміли, що перехід від мирних до бойових умов (бою) передбачає зміну звичайного сприйняття навколишнього середовища, необхідність в обмежений термін переналаштувати свідомість військовослужбовців із мирного на воєнний лад.

Загальна психологічна підготовка передбачає проведення високоефективних заходів із прищеплення особистості поглядів і переконань, які б цілком відповідали вимогам підтримання високої бойової активності особового складу, збереженню відповідного рівня його психологічної стійкості

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

у будь-яких умовах бою. Корисно у такій ситуації звертати увагу військовослужбовців на відомі події і вчинки.

Отже, *основними завданнями* загальної психологічної підготовки є:

виховання у особового складу почуття патріотизму, любові до Батьківщини, гордості за її історію, народ, збройні сили, бойові і трудові традиції, формування активної громадянської позиції;

формування у військовослужбовців особистих мотивів, необхідності активної участі у виконанні завдань із захисту Вітчизни;

формування професійно зрілих інтересів і поглядів щодо виконання свого службового обов'язку;

формування впевненості у зброї, бойовій техніці, своїх силах;

формування у особового складу реального уявлення про можливий вплив факторів бойової обстановки на морально-психологічний стан (психіку та поведінку) особового складу;

формування здатності витерплювати тривалі фізичні навантаження;

навчання військовослужбовців прийомам психологічної само- та взаємодопомоги;

навчання підлеглих прийомам управління своїм психічним станом, психологічної саморегуляції, вольової мобілізації, зниження больових відчуттів тощо;

формування у командирів (начальників) знань психологічних закономірностей можливої поведінки особового складу в бою;

навчання командирів (начальників) прийомам психолого-педагогічного впливу на особистість та військовий колектив у бою (бойових умовах) тощо.

Загальну психологічну підготовку проводять в умовах мирного (під час планових заходів бойової, професійної та гуманітарної підготовки) та воєнного часу.

Виокремлюють такі форми загальної психологічної підготовки:

психологічна освіта;

психоакцентоване навчання;

спеціальні форми (психотренінги, навчання особового складу прийомам психологічної саморегуляції тощо).

Основною формою загальної психологічної підготовки є *психологічна освіта*, що передбачає систематичне й організоване поширення серед військовослужбовців психологічної інформації для формування у них розуміння закономірностей функціонування людської психіки та поведінки людей в екстремальних умовах, умовах бойової обстановки, навичок і вмінь управління власною психікою, надання психологічної допомоги товаришам по службі.

Практика переконує, що знання тих психологічних явищ, з якими може зіштовхнутися військовослужбовець у складних умовах бойової обстановки, дозволяє психологічно до них підготуватися. Ознайомлення військовослужбовців із типами можливих реакцій на бойові стрес-фактори є своєрідним “щеплення”, що діє за принципом “попереджений – захищений”. На цей факт ще на початку XX ст. вказував відомий військовий психолог *Г. Є. Шумков*, який вважав, що “... завчасне ознайомлення особового складу з умовами бою є завчасним накопиченням бойового досвіду”.

Враховуючи психологічну закономірність “чого не знаю, того й боюсь”, необхідно ще до початку бойових дій забезпечити особовий склад необхідною інформацією. Наприклад, навряд чи можна вважати виправданим і гуманним те, що під час введення радянських військ для участі в бойових діях в Афганістані багато військовослужбовців не тільки не уявляли собі можливого розвитку подій, а й, власне кажучи, були дезінформовані щодо мети, завдань і форм майбутньої бойової діяльності. Так, військовослужбовці 103-ї гвардійської парашутно-десантної дивізії, яку вводили в Афганістан, до

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

останнього дня були переконані в тому, що радянські війська надаватимуть військову допомогу уряду Аміна в захисті держави від зовнішньої агресії, адже лектори політуправління ТуркВО проголошували гасло: “Допоможемо афганській революції й Аміну”. Коли ж надійшла інформація про обставини загибелі афганського лідера, багато офіцерів здивувалися і розчарувалися. Інший приклад: військові частини і підрозділи збройних сил Російської Федерації, які направляли в Чечню, попередньо інформували про переміщення у внутрішні округи. Учасники бойових дій у Чечні свідчать, що багато хто з них зовсім не очікував запеклого опору з боку чеченських збройних формувань і психологічно не був готовий до важких кровопролитних боїв, а сподівався на те, що незаконні збройні формування не зможуть чинити істотного опору федеральним військам і після перших же боїв складуть зброю. Мало хто думав про можливість участі в бойових діях мирних жителів, військовослужбовці не мали повної інформації про чисельність формувань противника, їх бойовий вишкіл тощо.

Заслуговує на увагу досвід роботи командування збройних сил США. Роз’яснювальна робота була проведена з особовим складом американського контингенту в зоні Перської затоки під час підготовки операції “Буря в пустелі”. Серед військовослужбовців розповсюдили пам’ятки про способи ефективного виживання в пустелі, інформаційні матеріали, які розкривали специфіку прояву людської психіки в бойовій обстановці.

Бойова практика свідчить, що психологічна освіта – це неодмінна умова і найважливіший елемент психологічної підготовки особового складу.

Психологічну інформацію доводять в усній (лекції, доповіді, бесіди, виступи учасників і очевидців подій) та друкованій (пам’ятки, листівки, бойові листки, військова преса) формах, переглядом, прослуховуванням та обговоренням кінофільмів, різними повідомленнями тощо.

Ефективність психологічної освіти підвищується, якщо наведена інформація конкретизована, пов'язана із майбутньою діяльністю, відповідає рівню підготовки військовослужбовців та їх настроям, не лякає людей, а сприяє розуміння того, що відбувається. Звичайно, ознайомлення військовослужбовців з інформацією не гарантує надійного захисту психіки військовослужбовців від впливу негативних, травмуючих факторів бойової обстановки (небезпеки, раптовості, несподіванок тощо), однак дозволяє запобігти перетворенню внутрішніх відчуттів і переживань у додаткове джерело психотравматизації.

Отже, систематична психологічна освіта військовослужбовців є ефективним способом їх психологічної підготовки до бою.

Психоакцентоване навчання передбачає внесення у процес бойового навчання елементів напруженості і раптовості, небезпеки і ризику, властивих реальній бойовій обстановці, багаторазові тренування особового складу у цих умовах.

Важливою формою загальної психологічної підготовки є навчання особового складу найпростішим способом психофізичної саморегуляції (використанню різних типів дихання, зміні тону м'язів, впливу на біологічно активні точки тіла, самоконтролю, самопереконанню, самонавіюванню, самонаказу, рефлексорному закріпленню емоційних станів), а також вивчення ним психотропних властивостей лікувальних трав і продуктів харчування тощо.

Спеціальну психологічну підготовку проводять з метою досягнення необхідної дієздатності системи військових знань особового складу, формування умінь, навичок і звичок поведінки військовослужбовців в умовах бою (бойових дій). З точки зору психологічних механізмів мова йде про розвиток специфічних військово-професійних якостей особового складу, які

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

повинні забезпечити психологічну готовність і стійкість військовослужбовців у бойових умовах з урахуванням виду, роду військ та особливостей їх бойової діяльності.

Спеціальну психологічну підготовку проводять у процесі бойової підготовки та бойового злагодження в мирний і воєнний час.

Психологічний зміст спеціальної психологічної підготовки розкриває закономірність “чого не знаю, того боюсь”.

Спеціальна психологічна підготовка передбачає урахування основних причин психологічного напруження в бою, бойовій обстановці: реальної загрози життю, відповідальності за виконання поставленого бойового завдання і життя підлеглих, дефіциту часу та інформації для прийняття рішення і його реалізації, ізоляваності від основних сил, раптовості, новизни обстановки, невизначеності, інформаційного перевантаження, збільшення темпу діяльності тощо.

Головною умовою спеціальної психологічної підготовки є максимальне наближення навчального процесу до реальних бойових дій.

Практика свідчить, що перераховані фактори потрібно моделювати у процесі бойового навчання комплексно, створюючи багатовимірну, полімодальну (що впливає на всі органи почуттів), реалістичну картину сучасного бою. Проте моделювання не повинно бути самоціллю, головним завданням є привчання особового складу до активних та ініціативних дій в умовах підвищених психічних навантажень, забезпечення набуття військовослужбовцями необхідного досвіду подолання труднощів і негативних психічних станів, формування у них комплексу вольових якостей (рішучості, стійкості, самовладання, мужності).

Отже, *моделювання психологічних чинників* – це способи створення таких умов обстановки, які б викликали у особового складу таку ж поведінку та психічні

стани, як і в ході виконання бойових завдань.

Вітчизняний та зарубіжний досвід бойової підготовки переконує, що дієвою формою психологічної підготовки особового складу є “показ поля бою”. Відомий американський фахівець з питань бойової підготовки *P. Pigz* зазначає, що навчальні поля з викошеною травою, розчищеними стежками, пофарбованими мішенями неадекватних розмірів, смугастими стовпцями біля дороги тощо формують у особового складу спотворене уявлення про поле бою. На його думку, навчальні поля мають бути моторошним і неприємним місцем, а створена на них обстановка викликати не просто відразу, нудотний рефлекс, а жах. Для цього доречно використовувати різноманітні імітаційні засоби: магнітофонні записи лементів і стогонів поранених, муляжі зі слідами крові і т. ін. У Збройних Силах України відповідні навчальні поля лише розробляють, що є недоліком у системі бойової і психологічної підготовки.

До способів моделювання факторів небезпеки належать:

створення реалістичної, багатовимірної, полімодальної картини сучасного бою чи окремих його фрагментів під час занять і навчань;

метання бойових гранат, у тому числі під час атаки, на ходу;

проведення стрільб штатними снарядами і занять з вогневої підготовки в нічних умовах;

обкатка особового складу танками, навчання прийомам десантування і спішування з бойових машин і транспортних засобів на ходу;

встановлення і розмінування мінно-вибухових загороджень з бойовим зарядом;

подолання складних перешкод із ризиком для життя (при суворому дотриманні заходів безпеки).

Створення фізичного та психічного напруження досягають:

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

проведенням занять і тренувань в умовах, наближених до регіону майбутніх дій, ускладненій ергономічній обстановці (при інтенсивному шумі, вібрації конструкцій, слабкому освітленні, мерехтінні світла, різких, неприємних запахах, тривалих діях без відпочинку в засобах індивідуального захисту);

імітацією активних і нестандартних дій противника (диверсіями, засідками, масованими нальотами, діями снайперів тощо), протидії місцевого населення;

управлінням інформацією, необхідною для прийняття рішень і ведення бойових дій, нарощуванням обстановки (віддаванням ввідних про відмови техніки, зброї, виконання поставлених завдань скороченими силами, імітацією тривалих затримок у пересуванні колон тощо).

На практиці використовують такі засоби моделювання факторів сучасного бою:

комплексні системи імітації бойової обстановки, комп'ютерні тренажери управління бойовими діями підрозділів, лазерні імітатори стрільб, комп'ютерні тренажери із використанням ефектів віртуальної реальності тощо;

імітація застосування сучасної зброї і боєприпасів (вибухові речовини, імітаційні міни, фугаси, гранати, вибухові та димові пакети, сигнальні й освітлювальні ракети, вогневі суміші, поодинокі постріли, джерела сильного світла, звукові засоби із фонотеками звукової картини бою, імітаційні мінні поля тощо);

імітація результатів застосування зброї і боєприпасів (зруйновані об'єкти, ділянки доріг і мости, макети ушкодженої техніки, муляжі трупів, завали, аудіозаписи криків поранених, контужених, панікерів і т. ін.);

застосування засобів, характерних для реального бою (дротових загороджень і малопомітних перешкод, протитанкових ровів і пасток, барикад, колійних мостів тощо).

Отже, під час бойового навчання військовослужбовець повинен пізнати і, по можливості, відчувати весь спектр впливів, характерних для бойової обстановки (зорових, слухових, кінестатичних, нюхових, смакових, вестибулярних), навчитися правильно реагувати на них і активно діяти в умовах їх ескалації. Моделювання основних психологічних факторів сучасного бою у процесі бойової підготовки дозволяє певною мірою психологічно загартувати військовослужбовців, збільшити їх психологічний потенціал, необхідний для подолання психотравмуючих факторів реальної бойової обстановки.

Виходячи із попередніх вимог до організації спеціальної психологічної підготовки, пропонуємо рекомендації, які визначають зміст організації спеціальної психологічної підготовки особового складу окремих підрозділів механізованої бригади.

Рекомендації щодо змісту і спрямованості заходів спеціальної психологічної підготовки особового складу механізованих підрозділів до бойових дій

Основою організації заходів спеціальної психологічної підготовки особового складу механізованих підрозділів до бойових дій є принцип впровадження у процес підготовки елементів напруження, раптовості, небезпеки та ризику, властивих реальним бойовим діям.

Для формування у військовослужбовців механізованих підрозділів морально-психологічної стійкості та готовності до ведення бойових дій командири, офіцери

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

органів виховної роботи повинні домогтися створення у військовослужбовців чіткого уявлення про картину загальновійськового бою, впевненості у бойовій техніці та зброї, засобах захисту тощо.

Відповідні заходи необхідно спрямувати на формування у підлеглих емоційно-вольової стійкості (обкаткою особового складу танками, подоланням вогневих смуг та водних перешкод, відпрацюванням способів захисту від ЗМУ, отруйних речовин) та професійно необхідних якостей (уважності, пам'яті та гнучкості мислення, відтворенням під час підготовки особового складу елементів напруження, раптовості, небезпеки, ризику, властивих реальній бойовій обстановці).

Командири підрозділів, їх заступники з виховної роботи повинні знати, що напруження в ході підготовки особового складу до бою (бойових дій) досягають збільшенням фізичних та нервово-психологічних навантажень, створенням обстановки з різними перешкодами: інтенсивними світловими та звуковими подразниками, відсутністю достатньої інформації та часу у особового складу на прийняття рішення та виконання завдання; виконанням функціональних обов'язків в умовах, наближених до театру воєнних дій; тривалою активною діяльністю в індивідуальних засобах захисту; тривалими діями вдень і вночі; проведенням бойових стрільб у нічний час, в умовах постійного негативного інформаційно-психологічного впливу противника; навмисним створенням зовнішньої картини бойових дій (муляжами вбитих та поранених, імітацією руїн, пожеж і т. ін.); імітацією отримання особовим складом бойових психогенних травм та розладів; охопленням частини військовослужбовців панікою; необхідністю тривалого і частого подолання характерних перешкод (невеликих водойм, ділянок заболоченої місцевості, завалів, різноманітних загороджень тощо), зон зараження та осередків пожеж, вогнищ; тривалим виконанням обов'язків ізольовано від колективу, у небезпечних умовах обстановки тощо.

При цьому необхідно враховувати, що адаптацію особового складу до можливого раптового настання небезпеки забезпечують неочікуваним застосуванням на незначній відстані від особового складу засобів імітації, умовним виведенням з ладу зброї, бойової техніки, номерів обслуг, членів екіпажів і т. д.; швидкою зміною обстановки та ввідних, прихованою підготовкою та раптовим застосуванням різних перешкод і загороджень у моменти активних дій особового складу.

Для формування емоційно-вольової та психологічної стійкості командири, офіцери органів виховної роботи під час занять з бойової підготовки, бойового злагодження військ повинні створювати елементи небезпеки та ризику через подолання військовослужбовцями складних перешкод в умовах безпосередньої фізичної небезпеки; ведення бойових дій в умовах розривів імітаційних зарядів та мін; перехід в атаку під вогнем “противника” за танками та броньованими машинами піхоти; пересування десантом на танках; метання бойових гранат у русі; подолання водних перешкод із застосуванням ізолюючого протигаза і без нього; подолання заболочених ділянок місцевості та водних перешкод пересуванням тонкою кригою; виконання інженерних робіт під водою; активний захист від вогнебезпечних речовин; обладнання бойових позицій в умовах зараження місцевості; обкатку танками, установлення та розмінування мінно-вибухових загороджень тощо.

Загалом створення обстановки напруженості, раптовості, небезпеки та ризику не є самоціллю. Підвищуючи на етапі підготовки гостроту реакції військовослужбовців, необхідно привчати їх активно діяти в умовах підвищеного фізичного та психологічного навантаження і набувати необхідного досвіду вольових дій для подолання негативних психічних станів, формування комплексу вольових якостей: самовладання, стійкості,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

рішучості, сміливості і мужності.

Обстановки активності і творчості під час підготовки механізованих підрозділів досягають такими прийомами, які спонукають особовий склад до активної розумової роботи та самостійних дій: збільшенням обсягу ввідних і практичною їх реалізацією; виконанням функціональних обов'язків і самостійних завдань у складній та швидкозмінюваній обстановці; вмілою імітацією дій противника.

Командирам підрозділів та їх заступникам з виховної роботи необхідно виховувати у військовослужбовців почуття впевненості у своїй зброї, бойовій техніці та надійності індивідуальних засобів захисту. Цього досягають умілим показом військовослужбовцям переваг своєї зброї та бойової техніки над зброєю та бойовою технікою противника, а також вивченням їх тактико-технічних характеристик.

Для підготовки особового складу до дій в умовах можливого застосування противником зброї масового ураження необхідно детально пояснити підлеглим її уражаючі властивості, а також відпрацювати з особовим складом тверді навички застосування засобів захисту, їх спеціальної обробки, а також надання само- та взаємодопомоги у разі ураження отруйними речовинами. Це сприятиме формуванню у особового складу механізованих підрозділів стійкості, витривалості та впевненості в ефективності захисту від хімічної зброї.

У процесі формування у особового складу механізованих підрозділів моральної та психологічної готовності до дій в умовах пожеж, загорань займистих речовин та сумішей особливу увагу необхідно звернути на виховання у військовослужбовців психологічної стійкості перед вогнем, подолання почуття страху, прищеплення практичних навичок з гасіння осередків пожеж, надання першої медичної допомоги у разі отримання опіків,

зрештою набуття впевненості в можливості виконання бойового завдання в умовах масованого застосування противником займистих речовин. Підготовка особового складу до ведення бойових дій у вищезазначених умовах передбачає показ горіння легкозаймистих речовин, їх здатність досягати під час горіння високих температур, а також стійкість різноманітних матеріалів до впливу високих температур.

Важливими завданнями спеціальної психологічної підготовки особового складу механізованих підрозділів є: формування у підлеглих впевненості в можливості успішної боротьби з танками та броньованими машинами противника усіма наявними на озброєнні військ засобами, організація вивчення уразливих місць можливого противника, способів захисту від танків та БМП.

Подоланню “танкобоязні” сприяє не лише чітке знання військовослужбовцями сильних та слабких сторін танків і броньованих машин противника, а й добра натренованість особового складу вмілому знищенні цієї техніки та неодноразова обкатка танками в різних умовах обстановки.

Для морального та психологічного загартування особового складу механізованих підрозділів у боротьбі з повітряними цілями противника основну увагу звертають на подолання “літакобоязні”.

Загалом в умовах підготовки до бою командирам та їх заступникам з виховної роботи необхідно пам’ятати правила апробовані на практиці, які забезпечують зниження психологічного напруження та втоми особового складу: необхідно забезпечувати своєчасне та калорійне харчування особового складу; дотримуватися норми вживання рідини; забезпечувати максимально можливий відпочинок; уникати випадків самолікування, надавати кваліфіковану медичну допомогу; забезпечувати активне спілкування з товаришами.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Якісно організовані та проведені заходи спеціальної психологічної підготовки особового складу разом з іншими заходами морально-психологічного забезпечення та іншими видами підготовки будуть сприяти формуванню у особового складу механізованих підрозділів впевненості в собі, своїх силах, товаришах; психологічній стійкості та фізичній витривалості військовослужбовців; підтриманню необхідного рівня морально-психологічного стану та всебічній готовності до ведення бойових дій в умовах сучасного бою.

Отже, висока боєздатність особового складу механізованих підрозділів визначається формуванням морально-бойових якостей особового складу у ході якісно організованих заходів спеціальної психологічної підготовки, активним і творчим застосуванням усього арсеналу форм та методів морально-психологічного впливу на військовослужбовців.

Рекомендації щодо спрямованості заходів спеціальної психологічної підготовки в танкових підрозділах

Бойовий досвід і досвід бойової підготовки Сухопутних військ Збройних Сил України свідчить, що боєздатність особового складу танкових підрозділів прямо залежить від морально-психологічного стану членів екіпажу, знань і практичних умінь військовослужбовців, тому пошук шляхів підвищення боєздатності особового складу є важливим завданням органів виховної роботи, командирів (начальників).

Бойові дії танкових підрозділів – це складний процес психологічної діяльності екіпажів, який включає управління бойовою машиною (танком), що забезпечує її рух, і вирішення бойових завдань, від виконання яких залежить досягнення загальної мети бою. Ці процеси взаємопов'язані та

причинно-обумовлені, мають складну (сенсорну, розумово-рефлекторну) форму відображення: сенсорні зміни відображаються у свідомості членів екіпажу та викликають відповідну реакцію, на основі якої командир танка приймає рішення, віддає накази (розпорядження), оператор-навідник та механік-водій виконують відповідні дії.

Отже, виконання бойових завдань у складі танкового екіпажу – це колективна діяльність, ефективність якої залежить від рівня знань, психологічної сумісності, сформованості індивідуальних та колективних навичок, злагодженості дій та морально-психологічного стану членів екіпажу.

Метою спеціальної психологічної підготовки особового складу танкових підрозділів є: формування високої професійної майстерності військовослужбовців-танкістів з техніки управління і тактики ведення бойових дій у різних умовах місцевості, несприятливих погодних умовах та умовах обмеженої видимості; напрацювання у підлеглих необхідних морально-бойових, у тому числі емоційно-вольових якостей (сміливості, рішучості, ініціативності та самостійності), а також упевненості у високих бойових можливостях своєї машини, почуття особистої та колективної відповідальності за її збереження в бою та бойову готовність.

До основних завдань спеціальної психологічної підготовки особового складу танкових підрозділів належать:

подолання негативного психологічного впливу на особовий склад факторів сучасного бою, збереження уваги та швидкості реакції членів екіпажу під час тривалого перебування у специфічних (ергономічних) умовах танка (замкнутого, обмеженого простору);

формування вольових якостей, необхідних членам екіпажу для успішного управління машиною у складних умовах місцевості та бойової обстановки, а також сміливого подолання водних та інших перешкод, інженерних загороджень,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

мінних полів, зон радіоактивного та хімічного зараження;

формування витримки та психологічної стійкості у членів екіпажу до дій в умовах складної звукової обстановки, підвищеного температурного режиму, загазованості повітря, дій у разі виникнення нештатної, небезпечної ситуації, самовладання та почуття взаємодопомоги, взаємовиручки;

виховання прагнення у будь-яких умовах зберегти бойову машину, її боєготовність до виконання бойового завдання, незважаючи на складності та небезпеку;

напрацювання практичних умінь та навичок із виконання обов'язків за інших членів екіпажу.

Командирам танків роз'яснюють особливості виконання бойових завдань у різних видах бою, особливості конкретного виду бою, обстановки, порядок виконання бойового завдання, місце підрозділу в бойовому порядку, вимоги щодо формування психологічної стійкості особового складу екіпажу до дій в умовах сучасного загальновійськового бою.

Операторам-навідникам роз'яснюють особливості ведення вогню прямою наводкою по броньованих машинах противника, ведення вогню із закритих позицій, звертати увагу на уразливі місця бойової техніки противника.

Спеціальна психологічна підготовка механіків-водіїв передбачає формування професійних навичок якісного управління бойовою машиною в умовах сучасного бою:

виконання швидких і чітких скоординованих дій, маневру в стислі терміни зміни позиції, на вузьких ділянках місцевості під вогнем противника, у разі зміщення центру ваги машини та максимального технічного навантаження;

управління танком із зачиненим люком в умовах обмеженої видимості, можливості додаткового оцінювання швидкості танка й орієнтування на місцевості під час руху в бою;

у разі різких ударів танка об ґрунт під час подолання протитанкових траншей, нерівних ділянок місцевості, що може призвести до поломок ходової частини і травмування членів екіпажу;

у разі різких переходів від середньо до сильно пересіченої місцевості, насиченої великою кількістю перешкод і вузьких проходів і т. ін.

Урахування цих особливостей підготовки особового складу танкових підрозділів дозволить:

пришвидшити процес удосконалення професійних навичок членів танкових екіпажів до автоматизму;

розвинути творче мислення та раціональні навички залежно від реальних умов бою;

удосконалити у механіків-водіїв відчуття швидкості, габаритів танка та його центру ваги;

прискорити удосконалення сенсорних і сенсорно-розумових навичок, які разом із моторними забезпечать швидкий перехід від умінь управляти діями екіпажу, водити танк, вести вогонь по противнику до творчого управління, набуття навичок майстерного водіння, ведення прицільного вогню.

Таким чином, спеціальна психологічна підготовка особового складу танкових підрозділів полягає у формуванні у членів екіпажів необхідного рівня військово-професійних та психологічних якостей, сенсорно-моторних навичок для умілого і чіткого управління танком, а також розумових та сенсорно-розумових навичок для умілого і правильного прийняття рішення у ході виконання поставлених бойових завдань. Особовий склад екіпажів комплектують з урахуванням їх моральних, військово-професійних якостей та психологічної сумісності.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Рекомендації щодо спеціальної психологічної підготовки особового складу підрозділів бригадної артилерійської групи до бойових дій

Як свідчить практичний досвід, основи психологічної та емоційно-вольової стійкості і мужності у особового складу артилерійських підрозділів формують у ході здійснення заходів спеціальної психологічної підготовки під час тренувань, занять зі спеціальної і тактичної підготовки, а також вивчення сучасних засобів збройної боротьби.

Належні моральні, психічні та емоційно-вольові якості, військово-професійні навички у військовослужбовців артилерійських підрозділів формують і розвивають під час відпрацьовування особовим складом відбиття раптового наземного та повітряного нападу противника на вогневі позиції військ, командні та командно-спостережні пункти тощо.

Під час відпрацьовування завдань зміни вогневих позицій та командно-спостережних пунктів доцільно практикувати подолання особовим складом різних перешкод і загороджень (завалів, ділянок мінування, водних перешкод, заболочених і піщаних ділянок місцевості тощо), ведення боротьби з диверсійними групами, відбиття раптових повітряних нападів противника.

В усіх випадках необхідно налаштовувати особовий склад артилерійських підрозділів на продовження виконання основного бойового завдання та одночасне ведення боротьби з різними засобами нападу, броньованими машинами противника і подолання різноманітних перешкод.

Специфіка виконання бойового завдання артилерійськими підрозділами, бойової роботи обслугами вимагає від особового складу поєднання вправності і фізичної витривалості під час ведення вогню з максимальною скорострільністю.

Для формування відповідних якостей у особового складу необхідно організувати проведення спеціальних тренувань військовослужбовців в умовах, максимально наближених до реальних умов сучасного бою, в умовах імітації бойових шумів і вогневого ураження противника, в індивідуальних засобах захисту тощо. Особливості тренувань із ведення вогню, їх тривалість мають охоплювати всі можливі випадки стрільби (швидка – під час боротьби з танками, короткочасна – у разі артилерійських нальотів, тривала з максимальною скорострільністю чи дотриманням встановленого режиму вогню і т. п.).

Отже, удосконалення військово-професійних якостей особового складу артилерійських підрозділів, напрацювання у нього навичок швидкої зорово-моторної реакції та переключення уваги, формування необхідного рівня морально-психологічної стійкості військовослужбовців на етапі підготовки до ведення бойових дій вимагає від командирів та їх заступників з виховної роботи продуманої організації заходів спеціальної психологічної підготовки.

У цілому специфіка підготовки особового складу артилерійських підрозділів висуває особливі вимоги до формування у військовослужбовців витривалості, спритності, самовладання, здатності до узгоджених дій у складі бойових обслуг. Особливу увагу звертають на відпрацювання навичок із ведення прицільного вогню по противнику під час його висування до нашого переднього краю, розгортання в батальйонні і ротні колони та безпосередньо перед переднім краєм. Важливим аспектом підготовки артилеристів до бою є формування психологічної готовності до єдиноборства з танками та іншими броньованими машинами противника.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Особливості спеціальної психологічної підготовки особового складу зенітно-ракетних підрозділів

Заходи спеціальної психологічної підготовки з особовим складом зенітно-ракетних підрозділів механізованої (танкової) бригади проводять з урахуванням особливостей, властивих бойовій діяльності операторів і номерів обслуг радіолокаційних станцій, установок і бойових машин.

Основними напрямками організації спеціальної психологічної підготовки особового складу до бойових дій є формування його готовності до відбиття повітряного нападу противника, засвоєння стійких професійних навичок операторів і номерів обслуг; формування високої моральної та психологічної стійкості, нервово-психічної витривалості; розвиток уваги, оперативної пам'яті і швидкості мислення.

Для набуття особовим складом відповідних навичок стійкості до зовнішніх перешкод, вироблення здатності до швидкого пеналаштування уваги відповідно до змін бойової обстановки необхідно організувати тренування особового складу та періодично чергувати його із вирішенням завдань різної складності, що передбачають урахування тактико-технічних характеристик штатної бойової техніки зенітно-ракетних підрозділів.

Формування нервово-психічної витривалості досягають систематичним тренуванням у режимі великого напруження. Для цього необхідно у ході підготовки особового складу створювати на командних пунктах та інших об'єктах складну повітряну обстановку, що передбачає усі види маневру одиночних і групових цілей, застосування завад, створення хибних цілей; тренувати операторів і номери обслуг тривало перебувати в індивідуальних засобах захисту під час відпрацювання завдань в умовах зовнішніх завад, підвищених температур у техніці; чергувати зміну й обладнання вогневих (стартових) позицій із подоланням різних перешкод і загороджень (водних

перешкод, заболочених ділянок місцевості, замінованих ділянок місцевості, завалів тощо) та відбиттям нападів наземного противника.

Під час підготовки операторів, крім розвитку і тренування нервово-психічної витривалості, необхідно формувати у військовослужбовців уважність, оперативну пам'ять і швидкість мислення.

Найважливішими якостями в роботі операторів є стійкість і розподіл уваги. Для формування в короткі терміни стійкості, уважності у військовослужбовців-операторів доцільно до їх тренувань включати завдання зі спостереження за групою цілей, за цілями у разі наявності помилкових цілей, із одночасного спостереження за цілями та показаннями приладів.

Здатність розподіляти увагу найуспішніше формується під час вирішення операторами завдань за пультом управління, коли приладів шість і більше. Під час відпрацювання питань розподілу уваги виконують завдання зі світловими табло й іншими сигнальними засобами (індикаторними лампочками, звуковими сигналами, попереджувальними написами тощо), які відображають готовність комплексу до бою, ведення бойових дій обслугою (екіпажем).

Особливість організації спеціальної психологічної підготовки обслуг (екіпажів) зенітних-ракетних підрозділів до застосування вимагає відпрацювання у особового складу поряд з нервово-психічною та емоційно-вольовою стійкістю впевненості у своїй зброї, технічного мислення, швидкості реакції, уважності та відповідальності за підтримання техніки в готовності до бойового застосування, яких досягають постійним тренуванням із підготовки до бойової роботи, а також раптовими перевітками боєготовності окремих елементів та комплексу в цілому з обов'язковим доведенням результатів перевірки до кожного члена екіпажу (обслуги).

Для підготовки військовослужбовців до умов бою основну увагу звертають на відпрацювання особовим складом умілого застосування зброї у

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

поєднанні зі сміливими та мужніми діями, психологічної готовності до активної боротьби з літаками та іншими повітряними цілями противника в різних умовах обстановки. Ці якості доцільно формувати у ході тренувань із відпрацювання відповідних нормативів бойової роботи, бойових стрільб з імітуванням шумових та світлових ефектів, при можливості доцільно виконати тренувальний обліт вогневих позицій літаками на максимально низьких висотах.

Таким чином, актуальними напрямками організації спеціальної психологічної підготовки зенітно-ракетних підрозділів військ до відбиття повітряного нападу є мобілізація військовослужбовців на якісне засвоєння професійних знань, умінь та навичок, формування високої психологічної стійкості, витривалості, розвиток уваги, оперативної пам'яті, швидкого мислення і протистояння негативному впливу факторів протиповітряного бою, формування у військовослужбовців здатності до тривалого перебування у стані готовності до застосування і негайного виконання раптової команди, уміння швидко обробляти інформацію, доводити її до виконавців.

Рекомендації щодо спеціальної психологічної підготовки військовослужбовців розвідувальної роти механізованої бригади

Дії розвідників часто пов'язані з перебуванням у тилу противника у складі невеликих груп, іноді – самотійно.

Необхідність своєчасного отримання достовірних відомостей про противника та місцевість, труднощі, пов'язані із їх добуванням, постійна загроза викриття і раптової зустрічі віч-на-віч із противником далеко від основних сил – все це висуває особливі вимоги до формування належного морально-психологічного стану та психологічної готовності особового складу розвідроти.

Формування належних морально-бойових якостей у особового складу розвідувальних підрозділів необхідно розпочинати із пояснення ролі і значення розвідки в сучасному бою, популяризації проявів чесності, правдивості у взаємовідносинах і поведінці розвідників, доведення героїчних вчинків воїнів-розвідників, основних умов досягнення успіху під час виконання бойових завдань. Для цього доцільно організувати обговорення героїчних вчинків військовослужбовців-розвідників, вміло заохочувати підлеглих, особливо за перші отримані результати, засуджувати нечесні вчинки, випадки нерішучості, безініціативності, боягузтва.

Для формування у військовослужбовців-розвідників стійкої уваги в умовах зовнішніх перешкод, характерних для бойової обстановки, для якісної психологічної підготовки особового складу до виконання завдань в реальних умовах на заняттях з бойової підготовки, у ході бойового злагодження доцільно імітувати вогонь противника, розриви снарядів і мін, шум двигунів техніки, а вночі періодично освітлювати місцевість ракетами й іншими джерелами освітлення, одночасно з цим перевіряти нормативи з тактичної підготовки.

Надалі удосконалюють зорове та слухове сприйняття розвідників і тренують пам'ять у ході пересувань, наприклад, до місця занять і назад. Під час підготовки, крім відпрацьовування спеціальних навчальних питань (наприклад, розвідки блокпосту) необхідно вимагати від розвідників напрацювання умінь вести спостереження у призначеній смузі чи секторі, а після переміщення їх на нову ділянку місцевості опитувати про результати спостереження.

Під час пересування розвідувальних підрозділів (груп) на місцевості необхідно тренувати особовий склад швидко зорово сприймати місцеві предмети та запам'ятовувати їх.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Для тренування пам'яті розвідників, формування у них навичок швидкого і точного відтворення необхідних даних варто практикувати опитування (спогади баченого чи почутого) на певній ділянці місцевості під час пересування підрозділів (груп), проведення тренувань напередодні або декілька днів потому, організовують проведення з особовим складом спеціальних вправ: вночі показують військовослужбовцям-розвідникам кілька цілей і вимагають визначити місце їх розташування та відстань до них, а потім через декілька годин заслуховують результати спостережень.

Ведення розвідки в тилу противника пов'язане з раптовими і різкими змінами обстановки, що вимагає від розвідників швидкої реакції, спритності й ініціативних дій. Для відпрацювання цих якостей у ході підготовки розвідників до виконання бойового завдання ставлять особовий склад у такі умови, коли обстановка різко змінюється і вимагає негайних дій військовослужбовців: практикують облаштування засідок на шляху просування розвідувальних підрозділів (груп), імітують раптове відкриття вогню противником і несподівані зустрічі з його підрозділами (особовим складом, поодинокими військовослужбовцями тощо).

Одним із головних завдань спеціальної психологічної підготовки розвідників є виховання у них сміливості та рішучості, для цього організують проведення спеціальних занять із подолання перешкод, що відповідають театру воєнних дій. Переважно тренування розвідників проводять вночі, а також в умовах поганої видимості: під час дощу, туману, заметіль і при сильному задимленні місцевості.

Удосконалювати вольові якості розвідників, формувати у них моральну стійкість, психологічну та фізичну витривалість доцільно на спеціально обладнаній місцевості (смузі), у ході підготовки до дій у зруйнованих будинках – імітувати пожежі, а всередині приміщень – мінні сюрпризи та пастки.

У цілому готувати розвідників до виконання завдань за призначенням доцільно на незнайомій місцевості: вчити долати різні перешкоди, загородження під вогнем “противника”, засідки, поводитися під час раптових зустрічей із противником, виховувати зухвалість у діях розвідників, влаштовувати раптові наскоки на важливі об’єкти (пункти управління, вузли зв’язку, радіотехнічні станції, колони противника тощо).

Маршрути пересування розвідувальних дозорів і груп доцільно вибирати поза дорогами, на важкопрохідних ділянках (на болотах, у густому лісі, горах, на водних перешкодах), розташовуючи на них мінно-вибухові й інші загородження, пастки і міни-сюрпризи. Для виховання у розвідників відповідальності, пильності та прагнення до самоконтролю у ході навчань вказують на незграбні, невмілі та неправильні дії, погане маскування, обов’язково роблять військовослужбовцям зауваження.

Щоб психологічно підготувати військовослужбовців-розвідників до виконання бойового завдання, практикують виконання окремих спеціальних вправ та їх комплексу, навчання методам надання першої медичної та психологічної допомоги, самодопомоги тощо. Формуючи у особового складу професійні вміння, психологічну стійкість, фізичну витривалість, мужність і самостійність у діях, командири зможуть сформувати у підлеглих загальну моральну та психологічну готовність до виконання бойових завдань.

Рекомендації щодо організації спеціальної психологічної підготовки військовослужбовців інженерних підрозділів до виконання завдань за призначенням

Спеціальна психологічна підготовка військовослужбовців інженерних підрозділів передбачає моральну, психологічну та фізичну підготовку особового

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

складу, формування впевненості в ефективності своїх дій, можливості успішного виконання завдань у складній обстановці.

Щоб наочно показати уражаючу дію наявних на озброєнні засобів, доцільно продемонструвати особовому складу інженерних підрозділів на практиці можливі реальні наслідки їх застосування (для особового складу, техніки противника, фортифікаційних споруд, мостів, доріг тощо).

У процесі підготовки особового складу до виконання завдань за призначенням доцільно створювати такі умови, які вимагатимуть від нього психологічного та фізичного напруження, рішучості і спритності. Для цього окремі тренування проводять із використанням вибухових речовин, даючи можливість кожному військовослужбовцю попрактикуватися у самостійному підриванні, розмінуванні, мінуванні окремих елементів конструкцій, ґрунту і різних об'єктів.

Під час тренувань з облаштування мінних полів і пророблення проходів у них доцільно створювати обстановку вогневого впливу противника (обстрілювати ділянки мінування, імітувати розриви снарядів, підриви), а в нічний час – підсвічувати місцевість освітлювальними ракетами й іншими джерелами освітлення, що дозволить збільшити психологічне навантаження на військовослужбовців і сприятиме формуванню у особового складу необхідних вольових і професійних якостей.

Щоб підвищити ефективність організації тренувань, сформувати моральну і психологічну стійкість та емоційно-вольову витривалість особового складу, на спеціально облаштованих ділянках переправ імітують мінно-вибухові загородження противника, вогонь його артилерії, удари авіації, створюють димові завіси. Крім того, для якісної підготовки особового складу до форсування водних перешкод практикують перехід від одного виду переправ до іншого, змінюючи місця (переносячи) переправи на інші ділянки форсування.

Важливими у процесі формування морально-бойових якостей особового складу інженерних підрозділів є тренування із подолання боязні води. Особовий склад, виділений для будівництва мостів і налагодження понтонних переправ, механіків-водіїв та мотористів засобів переправлення навчають користуватися рятівними засобами, надавати допомогу постраждалим на воді.

Під час тренувань з обладнання переправ та наведення мостів заохочують ініціативу військовослужбовців з ефективного застосування допоміжних засобів, намагання переправити максимальну кількість особового складу і техніки.

Проводячи підготовку особового складу із обладнання фортифікаційних споруд, необхідно вимагати від військовослужбовців високоякісного і повного виконання усіх завдань у стислі терміни незалежно від наявності засобів механізації, прищеплювати уміння витерплювати моральні, психологічні та фізичні перевантаження, багаторазово зводити споруди за різними варіантами чи скороченою кількістю особового складу обслуг.

Якщо потрібно обладнати шляхи, під'їзди до об'єктів, облаштувати дороги, організовують підготовку особового складу до виконання робіт на місцевості, створення максимальних загороджень, що вимагає від військовослужбовців значного фізичного навантаження, витривалості та уміння робити проходи у різних інженерних загородженнях, а також розвитку почуття відповідальності за виконане завдання в установлений термін. Одночасно формують готовність особового складу інженерних підрозділів до сміливих та рішучих дій із відбиття раптового нападу диверсійних груп і повітряних десантів противника.

У ході підготовки особового складу до виконання завдань з обладнання шляхів можливого маневру, підвезення й евакуації необхідно обмежувати час,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

створювати умови часткового виведення з ладу дорожніх споруд, техніки, імітувати артилерійський вогонь, напади авіації тощо.

Таким чином, ефективність організації спеціальної психологічної підготовки інженерних підрозділів визначається змістом і застосуванням форм і методів, які відповідають обстановці бою, характеру вирішуваних завдань. Основну увагу спрямовують на психологічне та фізичне загартування військовослужбовців, формування у них витривалості і здатності долати будь-які перешкоди під час виконання завдань інженерного забезпечення, виявляючи стійкість до негативного впливу факторів бою, мужність, самостійність та ініціативу.

Основні напрямки спеціальної психологічної підготовки особового складу підрозділів радіаційного, хімічного і біологічного захисту

Виконання особовим складом підрозділу РХБ захисту бригади спеціальних завдань в умовах бою пов'язано з постійною загрозою ураження радіоактивними й отруйними речовинами. Головними завданнями організації спеціальної психологічної підготовки є: психологічна загартованість особового складу; формування впевненості у виконанні своїх завдань в умовах застосування противником зброї масового ураження, надійності індивідуальних засобів захисту та спеціальної техніки; виховання у підлеглих самовладання, психологічної стійкості, мужності та хоробрості.

Знання бойових властивостей та уражаючих факторів ядерної, хімічної, бактеріологічної зброї та запалювальних засобів надасть діям військовослужбовців усвідомленості й обдуманості, що допоможе їм впевнено керувати своєю поведінкою в умовах сучасного бою. Уміння та навички особового складу із підготовки укриття, вмілого використання індивідуальних та

колективних засобів захисту, захисних властивостей штатної техніки, фортифікаційних споруд та місцевості, максимальна автоматизація дій військовослужбовців дасть їм можливість у будь-якій обстановці діяти впевнено, виважено, адекватно й активно, що позитивно вплине на моральну та психологічну готовність, стійкість військовослужбовців до негативного впливу факторів сучасного бою та виявлення кращих властивостей особистості.

Організуючи заходи спеціальної психологічної підготовки з особовим складом підрозділу РХБ захисту, необхідно пам'ятати, що наявність навичок із надання само- та взаємодопомоги у разі виконання завдання в екстремальних умовах заспокійливо впливає на подальшу поведінку військовослужбовців та сприяє злагодженим діям військового колективу в цілому.

Особовий склад підрозділу РХБ захисту повинен твердо знати технічні засоби радіаційної та хімічної розвідки, спеціальної обробки, імітаційні, димові засоби та засоби зв'язку. Оскільки техніку доведеться застосовувати, як правило, у складній та небезпечній для життя обстановці, дії особового складу мають бути доведені до автоматизму. Лише в такому разі особовий склад підрозділу, потрапивши у складну позаштатну ситуацію, справиться з надмірним психологічним та фізичним навантаженням і зможе виконати поставлене бойове завдання.

Чітка організація під час відпрацювання з особовим складом підрозділу РХБ захисту нормативів зі спеціальної підготовки в умовах, максимально наближених до бойових, є одним із основних напрямків діяльності командування, офіцерів органів виховної роботи. Результатом відпрацювання відповідних нормативів у військовослужбовців має бути сформована всебічна впевненість в ефективності та надійності озброєння і спеціальної техніки.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Під час тренувань наочно продемонструвати можливий характер зараження місцевості, озброєння, бойової техніки, стан отруйних речовин у момент їх бойового застосування, ефективність дій антидотів та дегазаційних розчинів. Метою показу дії антидотів та дегазаційних розчинів є відпрацювання у військовослужбовців впевненості в ефективному знешкодженні отруйних речовин, застосовуваних противником.

Під час навчання військовослужбовців прийомам ведення радіаційної розвідки заходи психологічної підготовки спрямовують на виховання сміливості, витримки, здатності діяти відповідно до отриманого бойового завдання. Для цього з особовим складом відпрацьовують навички ретельного виконання робіт з дегазації та дезактивації озброєння і бойової техніки.

Одним зі способів психологічної підготовки особового складу до якісного виконання поставленого завдання є навчання військовослужбовців діям з усунення поломок у спеціальному обладнанні машин та приладів протягом обмеженого терміну.

Щоб сформувати військово-професійні навички, чіткі та злагоджені дії військовослужбовців, емоційно-вольову стійкість особового складу, виділеного для спеціальної обробки місцевості, техніки та озброєння, ще на етапі підготовки відпрацьовують навички із приготування дегазаційних та дезактиваційних розчинів у бойових умовах, визначення порядку їх застосування залежно від виду зараження об'єктів, а також ефективного застосування спеціальної техніки. На етапі підготовки до бойових дій широко практикують навчання особового складу виконанню обов'язків інших номерів обслуг (відділення).

Таким чином, важливими завданнями спеціальної психологічної підготовки є розвиток у військовослужбовців підрозділу РХБ захисту моральної та психологічної готовності, всебічної адаптованості до дій в екстремальних умовах

та відпрацювання усього комплексу дій в умовах застосування противником зброї масового ураження, формування впевненості у надійності індивідуальних засобів захисту та спеціальної техніки.

Рекомендації щодо спеціальної психологічної підготовки особового складу підрозділів зв'язку

Під час організації спеціальної психологічної підготовки поряд із розвитком у військовослужбовців-зв'язківців якостей, загальних для особового складу усіх родів військ, особливу увагу звертають на формування у них впевненості в можливості налагодження стійкого і безперервного зв'язку, особистій майстерності, формування моральної та психологічної стійкості, самовладання, самостійності, уваги та слухової пам'яті.

Висока ефективність діяльності військовослужбовців-зв'язківців безпосередньо пов'язана із впевненістю військовослужбовців у засобах і техніці зв'язку, тому підготовку особового складу до виконання завдань у бойових умовах спрямовують на засвоєння знань з їх будови та можливостей забезпечення стійкого зв'язку в будь-яких умовах обстановки.

Для цього необхідно демонструвати особовому складу надійність засобів зв'язку, навчати радіотелеграфістів приймати інформацію на слух в умовах інтенсивних радіозавад, проводити заходи із придушення завад, маневруючи частотами і режимами роботи радіоапаратури.

У бойових умовах військовослужбовцям-зв'язківцям доводиться забезпечувати зв'язок на значні відстані, що може викликати у особового складу почуття невпевненості в можливості встановлення зв'язку. Щоб виховувати у зв'язківців впевненість у надійності апаратури зв'язку, доцільно призначати недостатньо підготовлених військовослужбовців другими номерами

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

(дублерами) до досвідчених фахівців, на початкових етапах доручати їм чергування лише у разі наявності стійкого зв'язку і лише після цього допускати їх до самостійного забезпечення зв'язком.

Виховувати впевненість у своїй майстерності у особового складу доцільно поступово. На початковому етапі молодосвідчених військовослужбовців-зв'язківців залучають до забезпечення зв'язку у сприятливих умовах і лише після набуття необхідного досвіду – за наявності значного рівня завад. Для формування психологічної стійкості та фізичної витривалості заздалегідь готують зв'язківців до можливого несення бойового чергування (бойової діяльності) протягом двох-трьох діб інтенсивної роботи в умовах активних радіозавад.

На цьому етапі з навчальною метою у ході тренувань варто створювати велике фізичне навантаження телефоністам, механікам спеціальної апаратури максимальною завантаженістю каналів.

Усіх лінійних фахівців зв'язку доцільно привчати до дій в умовах зараженої місцевості, під інтенсивним вогнем противника і т. ін.

Навчання особового складу, а особливо сержантів і старших команд, самостійним діям передбачає тренування з орієнтування на місцевості, рекогносцировки місцевості, вибору місця розгортання апаратних, добору типів антен, вибору трас прокладення кабелю тощо. Особовий склад в екіпажі, відділення комплектують з урахуванням моральних, військово-професійних якостей та психологічної сумісності.

Для розвитку у радистів слухової пам'яті й уваги на етапі підготовки проводять тренування з приймання коротких сигналів і команд на слух без запису.

Отже, якісне виконання бойових завдань особовим складом підрозділів зв'язку можливе на основі завчасно сформованих навичок та впевненості у можливості налагодження стійкого та безперервного зв'язку в умовах ведення

сучасного бою, наявності у підлеглих належного рівня морально-психологічного стану та свідомого ставлення до виконання поставленого завдання.

Таким чином, спеціальна психологічна підготовка особового складу передбачає моделювання впливу на психіку військовослужбовців імовірних факторів сучасного бою. Моделювання бою можливе такими методами: 1) наочним (показом особовому складу відповідних художніх та документальних фільмів, відеороликів, фотографій, малюнків, що демонструють негативні наслідки застосування противником своїх вогневих засобів, високоточної та іншої зброї; показ способів подолання мінних полів, перешкод, зараженої місцевості і т. ін.); 2) тренажерним; 3) комп'ютерним; 4) імітаційним; 5) реального застосування бойової техніки та озброєння; 6) організаційним.

Моделювання бойових дій передбачає етапи: планування, організації, контролю, аналізу та корекції.

На етапі планування конкретного заходу командир (заступник командира підрозділу з виховної роботи) проводить експертизу із виявлення кількості включених до плану заходу психогенних факторів майбутнього бою із загальної кількості можливих. Це дозволить надалі прогнозувати рівень професійної та психологічної підготовки окремих військовослужбовців та екіпажів, підрозділів.

Безпосередньо у ході проведення заходу заступники командирів з виховної роботи (офіцери-психологи) контролюють і аналізують загальний перебіг занять для набуття практичного досвіду дій в умовах бою, безпосередньо корегують поведінку військовослужбовців.

У цілому моделювання бою з точки зору психологічної підготовки особового складу до бойових дій дозволяє: спрогнозувати можливу динаміку дій військовослужбовців та зміну їх морально-психологічного стану в умовах реального

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

бою; виявити причини виникнення психологічного напруження та психічних зривів у особового складу, ступінь його готовності до виконання безпосереднього бойового завдання, участі у бойових діях; показати ефективність усього комплексу заходів бойової підготовки та морально-психологічного забезпечення на етапі підготовки до ведення бойових дій для їх подальшої корекції.

Запропоновані рекомендації з організації спеціальної психологічної підготовки основних підрозділів механізованої бригади (полку) не є вичерпними. Командири (начальники) усіх рівнів, заступники командирів з виховної роботи повинні знаходити найдієвіші форми і методи впливу на підлеглих, щоб формувати у військовослужбовців якості, необхідні для ефективного виконання поставленого бойового завдання.

Цільова психологічна підготовка. Практика свідчить, що навіть у разі найякіснішої організації загальної та спеціальної психологічної підготовки дії особового складу в особливо складній екстремальній обстановці можуть бути неефективними, якщо не приділено достатньої уваги цільовій психологічній підготовці.

Цільова психологічна підготовка спрямована на підготовку психіки військовослужбовців до вирішення конкретного завдання, виконання конкретних дій у складній ситуації, підвищення функціональної активності психіки, зняття астеничних психічних станів через набуття чіткої установки на виконання конкретного бойового завдання.

Метою, цільової психологічної підготовки є формування у особового складу установок на якісне виконання конкретного бойового завдання; активізація та налаштування психіки, вироблення психологічної готовності у групи військовослужбовців і кожної особистості зробити це максимально якісно.

Головним завданням цільової психологічної підготовки є максимальна деталізація динамічного когнітивного образу майбутніх бойових дій. Досвід

показує, що особовий склад ефективно діє там, де командири терпляче і наполегливо пояснюють людям завдання, спосіб, послідовність, час виконання бойового завдання і, як це зробити. З огляду на те, що перед боєм свідомість військовослужбовців істотно звужена й обтяжена думками про себе, необхідно робити це чітко, вимагати від підлеглих багаторазового словесного повторення бойового завдання.

При цьому детально аналізують мотиви дій військовослужбовців, об'єктивні умови виконання завдання (бойові, соціальні (соціально-психологічні), еколого-ергономічні чинники) та суб'єктивні фактори.

Вивчення бойового досвіду військових частин та з'єднань Радянських військ в Афганістані та Російської Федерації в Чечні показує, що для досягнення цієї мети застосовують різні групи методів (табл. 4.21).

Таблиця 4.21

Методи цільової психологічної підготовки військовослужбовців

Методи	Зміст цільової психологічної підготовки
Когнітивні	Психологічна освіта. Макетування майбутнього поля бою. Моделювання (імітація) дій противника в реальних просторово-часових параметрах із подальшим груповим обговоренням їх сильних і слабких сторін. Моделювання бойових подій із використанням тренажерів і комп'ютерних систем
Перцептивні	Психотехніки адаптації органів чуттів до умов майбутніх дій (наприклад, адаптація до темряви, зниження порогу слухової чутливості)
Афективні	Психотехніки групового емоційного зараження і мотивації (мобілізуючі мітинги, збори-обіцянки, заклики, звернення, зустрічі з жертвами насильства противника й ін.). Самопереконавання і самонавіювання. Методика словесно-образного емоційно-вольового керування станами. Аутотренінг. Активна і пасивна м'язова релаксація. Експрес-методики психічної саморегуляції. Сенсibilізація і десенсibilізація
Операційні	Ідеомоторне тренування. Тренажерні методики. Тактико-спеціальні заняття з імітацією дій конкретного противника і психологічних факторів бою
Комплексні	Гетеротренінг. Ситуативно-образний психорегулювальний тренінг. Соціальне моделювання (моделювання інцидентів з місцевим населенням). Гіпноз. Трансові методики. Застосування фармакологічних препаратів – психостимуляторів, актопротекторів, ноотропів, транквілізаторів та ін. Психологічні операції, що підтримують бойові дії. Розміщення особового складу з урахуванням психологічної сумісності, бойового досвіду, динаміки переживання страху. Розміщення бойового активу

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Цільова психологічна підготовка є складною, багатоплановою і багаторівневою діяльністю командирів, штабів, офіцерів органів виховної роботи, медичних працівників і власне військовослужбовця, спрямованою на всебічну підготовку психіки військовослужбовців до активних, ефективних бойових дій, запобігання їх психотравматизації.

Під час організації психологічної підготовки обов'язково враховують *психологічні особливості локальних воєнних конфліктів*. Це передусім стосується роботи з формування емоційно-мотиваційного компонента особистості військовослужбовця через використання суспільних цінностей та емоційно забарвлених загальнодержавних ідей, наприклад, як соціальні мотиви бойової активності військовослужбовців необхідно використовувати мотиви військового обов'язку, професіоналізму, колективізму (внутрішньогрупових цінностей, традицій, норм, самооцінки, санкцій, відносин тощо), бойового азарту, суперництва з противником, особистої помсти та ін.

Хоча між мотивацією і настроєм людини існують множинні зв'язки і взаємопереходи, формування стійкого психологічного настрою військовослужбовців необхідно виділяти в окреме завдання їх психологічної підготовки. Емоційний настрій – це не лише джерело психічної енергії і психологічний механізм залучення людей до складної діяльності, а й умова її якості. Доведено, що сприятливий емоційний стан підвищує ефективність дій приблизно на 20 %, м'язову силу – до 90 %, чутливість зору і слуху – на 35–65 %, дозволяє в 5–10 разів зменшити кількість помилок у воїнів деяких бойових спеціальностей. Доречно згадати, що в бойових діях проти чеченських бойовиків брали участь війська, які ще не звільнились від комплексу провини за афганські, тбіліські, вільнюські, бакинські й інші події.

Результатом цільової психологічної підготовки повинна стати максимальна

мобілізація психічних і психофізіологічних можливостей людини, зосередження особового складу на виконанні конкретного бойового завдання, досягненні мети бойової діяльності.

Поряд з цим одним із важливих завдань спеціальної психологічної підготовки є доцільний відбір (добір), розподіл (перерозподіл) особового складу за підрозділами, командами, бойовими групами з урахуванням вимог бойового завдання, психологічних можливостей військовослужбовців, їх бойового досвіду та функції у колективі.

Отже, психологічно підготувати особовий склад до бойових дій означає:

- 1) завчасно (до вступу у бій) сформувати у них систему психологічних якостей (знань, навичок, установок, умінь, переконань, мотивів, особистих якостей), які визначають потенційну можливість подолання труднощів для успішного виконання поставленого завдання;

- 2) сформувати у військовослужбовців стан психологічної готовності, активності, спрямованості, налаштованості, мобілізації психіки на подолання труднощів майбутньої бойової діяльності; розподілити людей так, щоб військовий колектив сам був своєрідним стимулятором бойової активності і “психотерапевтом” для своїх членів.

Використання у сукупності розглянутих напрямків психологічної підготовки особового складу дає можливість сформувати достатньо високий ступінь емоційно-вольової стійкості та психологічної готовності військовослужбовців до виконання поставлених завдань.

Проте з початком бою (бойових дій) психологічна підготовка не припиняється, а набуває іншого змісту. У ході включення особового складу у вирішення практичних завдань у бойовій обстановці виникають додаткові психологічні навантаження, пов’язані з виникненням перешкод, які неможливо

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

було передбачити, що обумовлює необхідність організації заходів психологічного супроводження бойової діяльності.

4.2.6. Психологічне супроводження бойових дій

Психологічне супроводження полягає у підтриманні емоційно-вольової стійкості військовослужбовців та їх психологічної здатності виконувати поставлені завдання під час бою.

Найважливішим елементом психологічного супроводження бойових дій військ є *психологічна допомога (самодопомога)* – комплекс психологічних, організаційних, медичних заходів, спрямованих на забезпечення успішного подолання військовослужбовцями психотравмуючих факторів бойової обстановки, збереження їх психічного здоров'я і боєздатності (табл.4.22).

У військовій практиці виділяють такі основні способи надання психологічної допомоги: комунікативні, організаційні, фармакологічні (медикаментозні), аутогенні.

До комунікативних способів належать:

вербальні – доведення до військовослужбовців мобілізуючої інформації, переконання (“Ми справлялися і не з такими завданнями, впораємося і з цим”), навіювання (“Ти впораєшся з цим!”), підтримка (“Молодець!”, “Герой!”), психологічне зараження (“Ми або ніхто?”); жарти, накази, погрози тощо;

візуальні – контакт очима, схвальна міміка;

тактильні – дотик, потиск руки, поплескування по плечу, дружні обійми;

емоційні – перебування поряд із підлеглим у скрутну хвилину, співпереживання, дружня посмішка;

поведінкові – особистий приклад, активні та рішучі дії, підтримка діями та вогнем, пригощання сигаретою, водою тощо.

Таблиця 4.22

**Обсяг першої психологічної допомоги залежно
від вираженої психічної реакції**

Тип психічної реакції	Симптоми	Заходи допомоги	Не рекомендовано
Нормальна	Тремор, м'язове напруження, пітливість, нудота, часте серцебиття, стривоженість, діарея, часте сечовипускання	Індивідуально психофізично підтримувати, чітко керувати і підкреслювати позитивні ситуативні моменти, надати можливість спілкування з товаришами	Фіксувати надмірну увагу на цьому стані, підкреслювати серйозність положення, висміювати або залишатися байдужим
Знижена активність, депресія	Військовослужбовці тривалий час сидять або стоять без рухів та не розмовляють	М'яко встановити контакт, спробувати домогтися від них повідомлення про випадок. Виразити солідарність, запропонувати виконання нескладних завдань, забезпечити теплою їжею, чаєм, сигаретами	Виявляти надмірну активність щодо постраждалого, призначати седативні засоби (за винятком надзвичайних випадків), гіперболізувати відчуття солідарності
Особистісна паніка	Безрозсудні спроби втечі, неконтрольований плач, біг по колу	Виявити доброзичливість, запропонувати сісти, покурити, поїсти або випити теплої чаю. Ізолювати, якщо це потрібно	Застосовувати грубі заходи під час ізоляції, обливати водою, призначати седативні засоби (за винятком надзвичайних випадків)
Гіперактивність	Схильність до суперечок, швидка мова, виконання нікому не потрібної роботи	Надати можливість виговоритись, змусити виконати фізичну роботу, запропонувати поїсти, випити теплої чаю або викурити сигарету. Контролювати, не виявляючи інших почуттів	Акцентувати увагу на стані військовослужбовця, вступати з ним у суперечки, призначати седативні засоби
Реакція з домінуванням фізичних компонентів	Нудота, блювота, функціональні паралічі	Показати свою зацікавленість, запропонувати нескладну роботу, створити умови для евакуації в медичний пункт. Стриматися від виявлення інших почуттів	Говорити постраждалим, що з ними нічого не сталося, сварити та висміювати, акцентувати увагу на стані

До організаційних способів належать:

переміщення (евакуація) військовослужбовця в безпечне місце;

ліквідація або блокування джерел травматизації;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

запобігання контактуванню військовослужбовців з деморалізованими особами;

тверде управління діями підлеглих;

поставлення чітких завдань із ведення бойових дій (“Рядовий Михась! Противник праворуч. Знищити!” або “Рядовий Михась! Подивись на сержанта Ковалю. Він діє правильно. Роби, як Коваль!”);

організація доцільного чергування активної та напруженої діяльності, відпочинку, сну, організація своєчасного харчування тощо.

За допомогою *фармакологічних* способів (лікарських препаратів, вітамінів, лікувальних трав та інших препаратів із психотропним ефектом) посилюють і корегують психологічний ресурс учасників бойових дій.

За досвідом ряду війн і збройних конфліктів, у ході ведення бойових дій для оптимізації психічних станів військовослужбовців, зняття втоми, напруження, страху широко застосовують спеціальні психотонізатори, стимулятори і транквілізатори. Найбільш відомими та розповсюдженими заспокійливими засобами є: настоянка валеріани, собачої кропиви, горицвіту, конвалії, екстракт або настоянка глоду, м'ятні краплі, валідол, також у бойових умовах можуть бути використані чай з додаванням звіробою, м'яти перцевої, меліси, валеріани, хмелю звичайного, полину тощо. Для стимуляції центральної нервової системи застосовують: настій кореня женьшеню, лимоннику та кофеїн (каву). Відомі випадки, коли у захоплених у полон афганських моджахедів, чеченських бойовиків знаходили пластикові пакети з глюкозою, цукор, шоколад, пакетики з порошком розчинної кави, адже глюкозу, як і звичайний цукор, шоколад вважають фармакологічними засобами, які швидко засвоюються організмом, підвищують активність, знижують схвильованість, пригніченість, поповнюють енергетичні витрати, знімають деякі больові відчуття, поліпшують зір вночі.

Досвід бойових дій збройних сил США у В'єтнамі, Радянського Союзу в Афганістані, Російської Федерації у Чечні, коаліційних військ у зоні Перської затоки та інших регіонах світу показує, що фармакологічні засоби можуть бути використані з такими цілями:

підвищення активності дій особового складу в умовах небезпеки і хронічної втоми (препарати групи психостимуляторів);

зняття надмірного психічного напруження (релаксатори);

прискорення процесу адаптації військовослужбовців до екстремальних умов життєдіяльності;

підвищення показників окремих психічних функцій тощо.

Перевіреним медикаментозним засобом регуляції психічної діяльності в обстановці дії психотравмуючих чинників є полівітаміни “Аснїтин”, “Аеровіт”, “Тексавіт”, “Декамевіт”, “Ревіт”, “Рибовіт”.

Аутогенні способи психологічної допомоги (самодопомоги) на сьогодні є найвідомішим, доступним і найефективнішим засобом регуляції психічної діяльності. До аутогенних засобів належать найпростіші прийоми саморегуляції (заспокійливе і мобілізуюче дихання; розслаблення м'язів; елементарні формули самопереконавання, самонавіювання, самонаказу), та складні комплекси психорегуляцій (аутогенне тренування; самогіпноз; медитація; нервово-м'язова релаксація та ін.).

Отже, психологічне супроводження передбачає оцінювання морально-психологічного стану, втоми і реальних психогенних втрат серед особового складу, надання психологічної допомоги військовослужбовцям із подолання психотравмуючих ситуацій.

4.2.7. Особливості надання психологічної допомоги та реабілітації психотравмованих військовослужбовців у бою (бойових умовах)

Світовий досвід свідчить, що психологічну реабілітацію можна проводити за різними організаційними схемами. Цікавим є досвід організації психологічної реабілітації у збройних силах Російської Федерації, США, Великобританії, Франції, Ізраїлю.

Російська система надання психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям

Психологічну допомогу психотравмованим у збройних силах Російської Федерації надають у комплексі з медичною допомогою і соціальною системою реабілітації. Психологічна допомога являє собою організований психологічний вплив, спрямований на відновлення такого стану психологічного здоров'я військовослужбовця, яке знову дозволить йому успішно вирішувати бойові (службові) завдання.

Психологічна допомога включає чотири основних етапи:

- діагностичний;
- психотерапевтичний;
- реадaptaційний;
- супроводження.

Основними принципами, на яких базується надання психологічної допомоги у збройних силах Російської Федерації, є оперативність, системність, гнучкість, багатоступеневість.

Основними завданнями надання психологічної допомоги у збройних силах Російської Федерації визначено:

встановлення характеру і ступеня нервово-психічних розладів, визначення індивідуальних особливостей реагування військовослужбовців на отриману психічну травму та необхідних реабілітаційних заходів;

зняття психоемоційного напруження і страху за допомогою комплексного впливу (психотерапевтичних, медичних, біологічних, соціальних і виховних заходів);

регулювання порушень функцій організму, корекція психофізіологічного стану методами психофармакологічних, психотерапевтичних і фізичних вправ;

формування оптимальної психічної реакції на наслідки психічної травми, мобілізація особистості на подолання негативних станів;

оптимальне вирішення психотравмуючої ситуації, відновлення соціального статусу, адаптація особистості до умов зовнішнього середовища за допомогою стимулювання соціальної активності військовослужбовця, а також різних організаційно-педагогічних методів;

оцінювання фізичної і розумової працездатності, професійно-психологічна реабілітація (у разі втрати професійної придатності – професійна переорієнтація), орієнтування на продовження активної бойової діяльності;

вивчення динаміки змін психічних станів у процесі реабілітації, діагностування функціонального стану фізіологічних систем організму, оцінювання ефективності і корекція (у разі потреби) реабілітаційних заходів.

Відповідно до цього основними завданнями командирів різних рівнів є такі:

зняття у військовослужбовців психічного напруження і втоми;

швидке повернення в підрозділи (до строю) людей, які за характером психічних розладів не потребують госпіталізації;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

евакуація військовослужбовців, що зазнали бойових психічних травм, для надання медичної та психологічної допомоги і проведення реабілітації;

відновлення боєздатності і стійкості деморалізованих та дезорганізованих військових підрозділів.

Організація психічної допомоги в бойовій обстановці належить до загальної системи лікувально-евакуаційного забезпечення бойових дій військ (табл. 4.23), яка передбачає поетапне надання психологічної допомоги (своєчасне проведення послідовних реабілітаційно-профілактичних заходів) на етапах медичної евакуації.

Таблиця 2.23

**Російська система надання психологічної допомоги
психотравмованим у бойових умовах**

Вид медичної допомоги	Місце надання допомоги	Тривалість надання допомоги	Тип психологічного розладу	Особи, що надають психологічну допомогу
Перша долікарська (фельдшерська)	Медичний пункт батальйону	Декілька годин	Легкий психічний розлад	Товариші по службі, командири, заступники з виховної роботи, психологи, фельдшер
Перша медична допомога	Медичний пункт бригади (полку)	Від декількох годин до 5 діб	Короткотривалий гострий реактивний стан	Товариші по службі, командири, заступники з виховної роботи, психологи, терапевт, хірург
Кваліфікована медична допомога	Шпиталі для легкопоранених із реабілітаційними центрами, психологічні групи (із армійського загону медичного підсилення)	Від 5 до 20 діб	Гострі реактивні стани середньої тяжкості	Психологи, терапевти, хірург, психіатри
Спеціалізована медична допомога	Воєнні польові неврологічні шпиталі, психіатричні відділення воєнних шпиталів	Більше 3 тижнів	Психіатричні розлади та затяжні форми реактивних станів	Психологи, психіатри

Як складова системи надання медичної допомоги (лікування поранених і хворих) психологічна допомога у збройних силах Російської Федерації включає три основних етапи:

1) діагностичний, у ході якого оцінюють функціональний стан і рівень фізіологічних резервів особового складу, визначають рівень механізмів психологічної адаптації, виявляють ступінь та особливості психоемоційних порушень і відхилень, а також особливості нервово-психічної стійкості;

2) лікувально-реабілітаційний, який включає формування індивідуального підходу, підбір індивідуального психотерапевтичного впливу, контроль за динамікою психічного статусу; корекцію лікувально-відновлювальних заходів;

3) професійної і соціальної адаптації, складовими елементами якої є аналіз ефективності лікувально-відновлювальних заходів; оцінювання ступеня відновлення професійних навичок і боєздатності; проведення професійної переорієнтації і консультування у разі порушення або втрати професійної придатності, відновлення соціального статусу військовослужбовця.

Для якісного надання психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям відповідно до умов та інтенсивності бойових дій складають програму надання психологічної допомоги:

складають схему оптимального проведення психореабілітаційних заходів;

уточнюють стадії лікарського (стаціонарного) етапу і визначають критерії його закінчення;

визначають режими лікування травмованих (загальний, прискорений або індивідуальний);

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

розробляють систему оцінювання для контролю за адаптованістю проведених реабілітаційних заходів.

У плануванні заходів надання психологічної допомоги беруть участь фахівці медичної служби, психологи, командири. Загальні заходи, які проводяться у межах військової частини або підрозділу, погоджує зі штабом і затверджує командир частини.

Таким чином, аналіз системи надання психологічної допомоги психотравмованим у збройних силах Російської Федерації свідчить про таке:

надання психологічної допомоги (термінове, обмежене, тривале) є частиною системи лікувально-евакуаційного забезпечення бойових дій військ;

первинну психологічну допомогу надають у частині за участю медичних працівників, психологів, командирів;

у разі потреби надання кваліфікованої психоневрологічної допомоги командування частини повинне передбачає проведення заходів з евакуації уражених і хворих у центри психологічної реабілітації.

Ізраїльська система надання психологічної допомоги

Під час арабо-ізраїльської війни 1973 року у військовослужбовців траплялися часті бойові психічні травми. Для їх лікування у збройних силах Ізраїлю були відпрацьовані спеціальні методики, створено відповідні підрозділи.

Більшість військовослужбовців із бойовими психологічними травмами евакуювали у тил для лікування в цивільних лікарнях психічного профілю. Частину таких хворих направляли до польових шпиталів, а потім до військових будинків відпочинку для перебування під наглядом психіатрів, які переважно не мали досвіду лікування бойових психічних травм, тому хвороба часто набувала затяжного, хронічного характеру, а військовослужбовців звільняли з лав збройних сил.

У зв'язку з цим у збройних силах Ізраїлю для повернення хворих до військової діяльності були введені нові принципи ешелонованого лікування осіб, які зазнали бойової психічної травми (табл. 4.24).

Таблиця 2.24

Ізраїльська система надання психологічної допомоги

Місце надання допомоги	Місце розташування	Тривалість надання допомоги	Особи, що надають психологічну допомогу
Спеціальна бригада психіатричної допомоги	У розташуванні військ	12–24 год	Товариші по службі, командири
Спеціальний військово-медичний підрозділ	У найближчому тилу	14 діб	Два лікаря психолога, терапевт, чотири робітники допоміжних служб, спортивний інструктор
Тилові військові або цивільні заклади психіатричного профілю	Тилові військові або цивільні лікувальні заклади	2–3 тижні	Психологи, психіатри тощо

Лікування проводять силами спеціальних бригад психіатричної допомоги безпосередньо в розташуванні військ, де внаслідок короткочасної (12–14 год), інтенсивної психоневрологічної допомоги та відпочинку військовослужбовців повертають до військових частин. Тих, хто не виявляє ознак швидкого одужання, евакуюють у спеціальні військово-медичні підрозділи найближчого тилу (другий ешелон неврологічної допомоги).

Хворих, допомога яким у першому й другому ешелонах вважається неефективною, евакуюють у тилові військові або цивільні заклади психіатричного профілю.

До складу спеціального військово-медичного підрозділу другого ешелону входить декілька відділень, у кожному з яких є два лікаря-психолога, один терапевт, а також четверо робітників допоміжних служб та інструктор зі спорту. Використання такої системи дозволяє протягом 72 год повернути до строю до 60 % психотравмованих військовослужбовців.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Отже, в ізраїльській системі надання психологічної допомоги особовому складу та реабілітації військовослужбовців діє принцип ешелонованого лікування, для чого створено спеціальні бригади психіатричної допомоги, які діють безпосередньо в розташуванні військ.

*Система психологічної допомоги і реабілітації у збройних силах
Сполучених Штатів Америки*

Штатно-організаційним розписом в армії США до складу медичної служби кожної дивізії введено лікаря-психіатра. Як визначено інструкцією АК 40-216, його обов'язком є лікування солдатів та офіцерів, які мають легку форму бойової психогенної травми, а також виявлення осіб із вираженими психічними ураженнями для евакуації з передового району бойових дій у шпиталі найближчого тилу. Дивізійний психіатр консультує командний склад і лікарів загального профілю (терапевтів, хірургів) з питань профілактики та лікування бойових психогенних травм, а також ставлення до психотравмованих військовослужбовців.

В основу відпрацьованої американськими фахівцями сучасної методики лікування психотравм покладені три принципи: своєчасність; наближеність місця реабілітації до переднього краю (поля бою); максимальне скорочення терміну лікування.

У системі лікувально-евакуаційного забезпечення передбачено, осіб з бойовими психічними травмами евакуювати в батальйонні медпункти для надання першої медичної допомоги.

Військовослужбовців, боєздатність яких не відновлено протягом кількох годин, відправляють у медичний евакуаційний пункт, розташований у тилівій зоні бригади, для перебування від декількох годин до двох діб залежно від ступеня травми, кількості уражених та бойової ситуації (табл. 4.25).

Таблиця 2.25

**Система надання психологічної допомоги
та реабілітації психотравмованих збройних сил США**

Місце надання допомоги	Вид допомоги	Тривалість надання допомоги
Батальйонний медичний пункт	Перша медична	Кілька годин
Медичний евакуаційний пункт у тилівій зоні бригади	Професійна медична	До 2 діб
Дивізійна медична рота, спеціалізований заклад психічної допомоги розташований в тилівому районі дивізії	Спеціалізована медична	До 2 тижнів
Стаціонарний шпиталь	Спеціалізована медична	Більше 2 тижнів

На евакуаційних пунктах уражених із психотравмою ізолюють від хворих і поранених, їх лікують психологічними методами.

Військовослужбовців, боєздатність яких відновилась, відправляють у свої військові частини, решту евакуюють у дивізійну медичну роту або спеціалізований заклад психіатричної допомоги, розташований у тилівому районі дивізії, у найскладніших випадках – у стаціонарні шпиталі.

Ця система апробована в роки Другої світової війни, під час війни у В'єтнамі і зоні Перської затоки. За оцінками фахівців, її ефективність за різних обставин, складає 45–75 %. Видужання решти військовослужбовців потребує значних термінів лікування та відправлення у стаціонарні шпиталі.

Отже, у збройних силах США діє чітка система психологічної допомоги і реабілітації в системі медико-евакуаційного забезпечення, одним із основних принципів якої є наближення її до поля бою.

Британська система психологічної допомоги і реабілітації

Для надання психологічної допомоги особовому складу у збройних силах Британії створена спеціальна система, основою якої є підрозділи відновлення боєздатності осіб, які зазнали бойових психогенних травм, і польові загони психічної

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

допомоги. До складу кожного загону, що розташовується поблизу району бойових дій, входять психіатр, медсестри та санітари. Завданням загонів є допомога військовослужбовцям, які зазнали стресу, для швидкого відновлення їх боєздатності.

Практика бойових дій у районі Перської затоки показала, що приблизно у 50 % осіб, які зазнали бойових психічних травм, стан психіки і здоров'я (у разі надання кваліфікованої допомоги) відновлювався протягом перших 48 год.

Основною лікувальною тактикою підрозділів з відновлення боєздатності є відпочинок і тривалий спокійний сон швидкого повернення особового складу до своїх частин і підрозділів.

Отже, система психологічної допомоги і реабілітації в британській армії базується на принципі ешелонованого надання психологічної допомоги. Ефективність цієї системи перевірена і підтверджена під час збройного конфлікту у зоні Перської затоки (1990–1991, 2003 роки).

Таким чином, в арміях провідних країн світу існують перевірені на практиці чіткі підходи щодо організації та надання психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям. Психологічну допомогу і реабілітацію військовослужбовців організовують у загальній системі лікувально-евакуаційного забезпечення бойових дій військ. Основним принципом надання психологічної допомоги і реабілітації є ешелонування, тобто своєчасне проведення послідовних реабілітаційно-профілактичних заходів на етапах медичної евакуації. Метою розглянутих систем надання психологічної допомоги і реабілітації у збройних силах провідних країн світу є якнайшвидше повернення психотравмованих військовослужбовців до строю (у свою частину або підрозділ) для подальшого виконання своїх службових обов'язків.

На жаль, у Збройних Силах України питання надання психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям та їх реабілітація у ході бойових дій не розкриті у наукових, навчальних та навчально-методичних виданнях, не визначені нормативно є новими для практики військ та організаційно-управлінської діяльності командирів, офіцерів органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, а також такою складовою частиною психологічного забезпечення, яку ніколи не відпрацьовували у ході командно-штабних навчань. Авторський колектив підручника, на підставі узагальнення розглянутого зарубіжного досвіду, пропонує визначення психологічної реабілітації та відповідний порядок роботи командування військової частини, відділення виховної роботи із профілактики бойових психогенних травм та надання психологічної допомоги.

Психологічна реабілітація психотравмованих – система заходів, які організовує командування військової частини для поновлення у особового складу втрачених або порушених функцій і здатності до нормальної діяльності, проведення психологічної та психофізіологічної експертизи військовослужбовців, а також раціонального розподілу (перерозподілу) військовослужбовців із урахуванням їх функціонального стану.

Система надання психологічної допомоги та реабілітації психотравмованих у військовій частині, з'єднанні передбачає проведення таких заходів: виявлення осіб, які зазнали психічних травм та розладів; навчання військовослужбовців наданню само- та взаємодопомоги; евакуацію (у разі потреби), у батальйонний медичний пункт та надання долікарської допомоги; направлення в медичну роту військової частини (медичний пункт військової частини) військовослужбовців, боєздатність яких не відновлюється протягом декількох годин; направлення військовослужбовців зі складними ураженнями до стаціонарних шпиталів.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Метою системи надання психологічної допомоги і реабілітації є швидке повернення психотравмованих військовослужбовців до строю (у свою військову частину, підрозділ) для подальшого виконання своїх службових обов'язків.

Діяльність системи надання психологічної допомоги і реабілітації базується на таких принципах:

невідкладності;

максимального наближення до передової;

системності;

координації зусиль командирів, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, військових медиків в інтересах запобігання психогенних втрат;

диференційованості, етапності й ешелонованості надання психологічної допомоги (рис. 4.10).

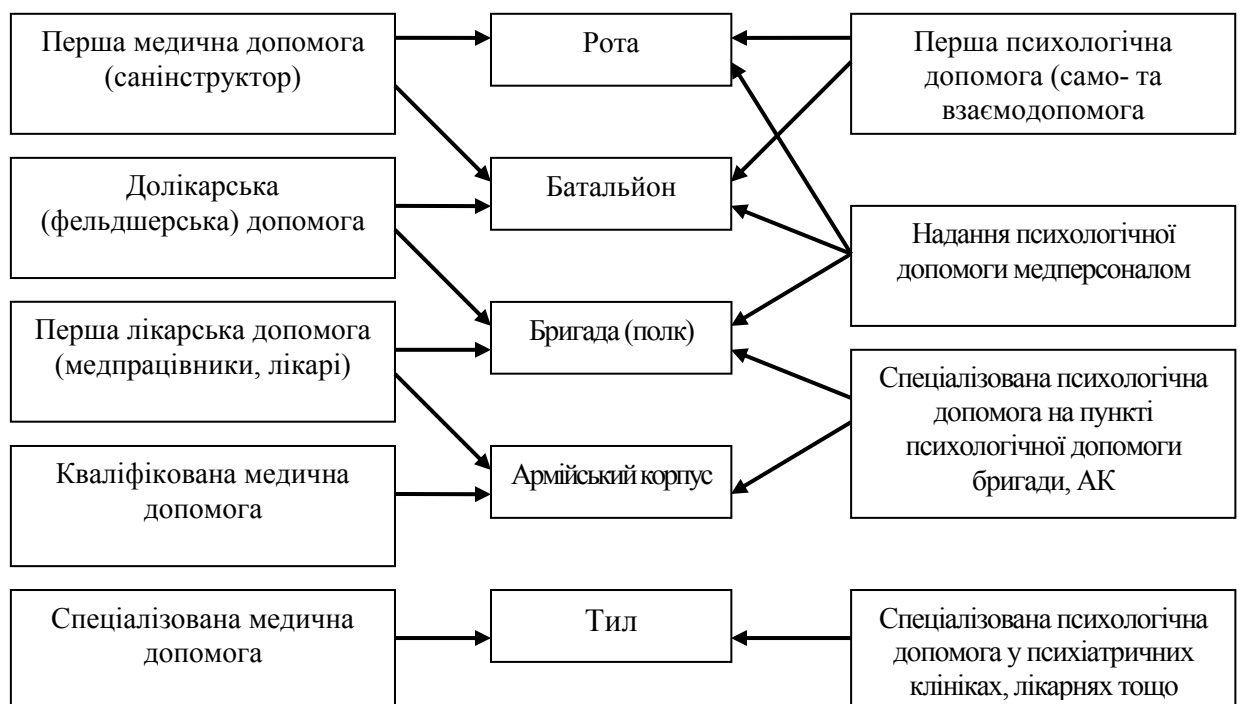

Рис. 4.10. Варіант поєднання ешелонування медичного забезпечення та системи надання психологічної допомоги і реабілітації

Поетапне виконання комплексу зазначених заходів дозволить своєчасно відокремити не тільки хворих і поранених, а й психотравмованих військовослужбовців із терміном повернення до строю від 1 до 3 діб, тобто таких, які залишаються на цьому етапі медичної евакуації в підрозділі, військовій частині, і таких, які підлягають евакуації на наступних етапах.

Спираючись на зарубіжний досвід, а також зважаючи на те, що метою системи є повна оптимізація взаємодії між медичними працівниками підрозділів і військової частини із відповідними командирами (начальниками), заступниками командирів з виховної роботи (офіцерами-психологами), схематично систему надання психологічної допомоги можна навести у такому вигляді (рис 4.11).

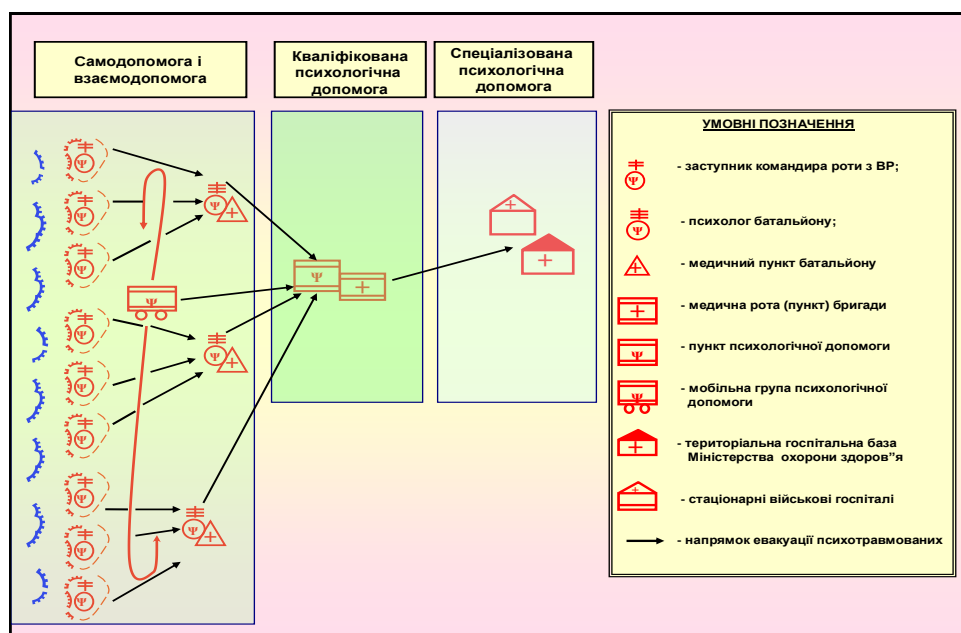

Рис. 4.11. Принципова схема надання психологічної допомоги в бойовій обстановці (варіант)

Основними завданнями запропонованої системи надання психологічної допомоги і реабілітації є такі:

виявлення осіб з нервово-психічною нестійкістю і таких, що зазнали бойових психічних травм та розладів;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

надання само- чи взаємодопомоги силами особового складу підрозділів;
евакуація психотравмованих військовослужбовців у батальйонні медичні пункти та надання їм долікарської допомоги;

прогностичне сортування особового складу на етапах медичної евакуації;

починаючи з підрозділів першого ешелону уніфікація діагностики, лікування та експертизи психологічних розладів у військовослужбовців;

направлення психотравмованих військовослужбовців, боєздатність яких не поновлюється протягом декількох годин, у медичний пункт бригади – пункт психологічної допомоги (у разі потреби);

відправлення військовослужбовців із складними ураженнями до стаціонарних шпиталів.

Система може бути дієвою у разі повної оптимізації взаємодії між медичними працівниками та відповідними командирами (начальниками), заступниками командирів з виховної роботи, психологами підрозділів.

При цьому слід урахувати досвід армій передових країн світу, відповідно до якого військовослужбовців із психотравмами ізолюють від звичайних хворих та поранених. Для підвищення ефективності психолого-психіатричної допомоги військовослужбовцям у ході бойових дій необхідно створити у військовій частині (на воєнний час) мобільну групу психологічної допомоги у складі лікаря-психіатра (психотерапевта), одного-двох психологів, фельдшера і технічних працівників з обов'язковим нормативно-правовим закріпленням її статусу на період підготовки та ведення бойових дій (миротворчої діяльності).

Обов'язками мобільної групи психологічної допомоги вважати: аналіз медико-психологічної та психіатричної ситуації у підрозділах, військовій частині; прогнозування можливих бойових психогенних втрат особового складу (із підготовкою відповідних рекомендацій командуванню про їх можливий обсяг

і систему організації відповідної допомоги з урахуванням бойової і медичної ситуації); проведення скринінгового обстеження військовослужбовців для оцінювання ступеня зниження їх боєздатності та вибору адекватних заходів корегування; визначення потреби в наданні психологічної допомоги різним категоріям військовослужбовців; проведення лікувально-евакуаційних заходів (експрес-діагностики, невідкладної корекції психічного стану, сортування на тимчасово виведених з ладу і тих, хто належить до санітарних втрат; формування евакуаційних потоків); надання методичної та консультативної допомоги медичному персоналу, командуванню, офіцерам підрозділів з питань проведення психогігієнічних та психопрофілактичних заходів, навчання методам надання першої психологічної допомоги та прийомам психологічної реабілітації в умовах бою, екстремальних ситуаціях тощо. Спираючись на досвід ізраїльської армії та досвід збройних сил Російської Федерації у Чечні, мобільну групу психологічної допомоги на час воєнних дій додають медичній роті, для розміщення психотравмованих розгортають пункт психологічної допомоги, де після проведення відповідного обстеження та виконання корекційних заходів для військовослужбовців визначають лікувально-евакуаційну тактику і надають їм медико-психологічну допомогу з терміном лікування до семи діб (за низької, середньої інтенсивності ведення бойових дій – одна-три доби, за високої – сім діб) (рис. 4.12).

Сортувальний пост встановлюють на в'їзді до медичного пункту бригади. Із сортувального посту медичного пункту розпочинається медико-психологічне сортування хворих, поранених і психотравмованих. Через можливе прибуття на сортувальний пост не лише поранених, а й психотравмованих, у разі потреби, крім санітарного інструктора, на санітарний пост викликають фельдшера (лікаря) із групи психологічної допомоги.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Рис. 4.12. Варіант розгортання пункту психологічної допомоги з використанням можливостей медичної служби бригади (полку)

Виявлених психотравмованих військовослужбовців у супроводі фельдшера групи психологічної допомоги направляють до майданчика сортування психотравмованих, який обладнують поблизу сортувального майданчика поранених, неподалік від намету, призначеного для сортування психотравмованих. На майданчику працює сортувальна група у складі психотерапевта, фельдшера та одного-двох санітарів з-поміж легкопоранених, які лікуються у медичному пункті бригади.

Основним завданням сортувальної групи є виявлення осіб передусім із межовим (граничним) та психотичним рівнями розладу. Сортувальна група працює так: лікар (психіатр, психотерапевт) із фельдшером підходять до хворого (психотравмованого), оцінюють його скарги і загальний стан. На підставі отриманих даних лікар робить сортувальний висновок, віддає фельдшеру розпорядження про надання необхідної

медичної допомоги і диктує дані для запису у документ персональної реєстрації.

Військовослужбовців із явними ознаками розладу психотичного рівня відразу із майданчика направляють до психоізолятора для подальшого відправлення в тил (військово-польовий (стаціонарний військовий) багатопрофільний госпіталь). Військовослужбовців із межовим (граничним) рівнем розладу направляють до відділення (палати) психотерапевтичного впливу та відновлення функціонального стану пункту психологічної допомоги бригади (полку). Психотравмовані військовослужбовці можуть бути і пораненими, потребувати медичної допомоги, тому поблизу майданчика сортування психотравмованих необхідно мати засоби для надання медичної допомоги (кисень, антидоти, антибіотики, серцево-судинні, знеболювальні, перев'язувальний матеріал, шини тощо).

На майданчику для роботи сортувальної групи (в укритті) розгортають намет УЗ (УЛ)-68 (можливо використовувати інші, придатні для цього приміщення). Для розміщення психотравмованих доречно встановити підставки для носилок або нари (лавки) для сидіння, столи для реєстрації, медикаментів, вживання (бутербродів, гарячого чаю, кави тощо), умивальник (рис. 4.13).

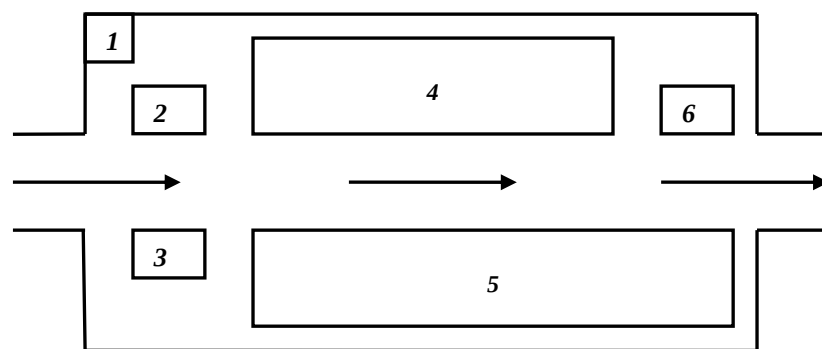

Рис. 4.13. Варіант обладнання сортувальної:

*1 – умивальник; 2 – стіл лікаря; 3 – стіл для медикаментів;
4 – лавки; 5 – односторонні нари; 6 – господарчий куток*

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Психоізолятор призначений для тимчасової ізоляції поранених та хворих із нервово-психічними розладами, психотравмованих військовослужбовців. Як правило, психоізолятор розгортають, у табірному наметі (палатці), землянках або обладнаних для цього приміщеннях.

Психоізолятор забезпечують необхідними предметами догляду за психотравмованими (заспокійливими засобами, заспокійливими сорочками тощо).

Відділення психотерапевтичного впливу та відновлення функціонального стану складається з палати інтенсивного психотерапевтичного впливу та палати відновлення функціонального стану, які обладнують місцями для відпочинку особового складу.

Термін перебування та лікування психотравмованих із межовим (граничним) рівнем розладу у палаті інтенсивного психотерапевтичного впливу не повинен перевищувати трьох діб. Із психотравмованими, переведеними до палати відновлення функціонального стану, постійно працюють психологи, використовуючи методи аудіо- та відеокорекції, проводячи індивідуальні бесіди. Курс реабілітації складає від 1 до 7 днів.

За досвідом російських військ у Чечні, серед виявленого особового складу із бойовими психогенними травмами та розладами у визначений термін 60–70 % військовослужбовців після психокорекції поверталися до строю (у них було усунено синдроми страху, апатії, небажання воювати), 10 % підлягали виведенню із району бойових дій, 20 % – переведення для виконання господарських робіт.

На пункті надання психологічної допомоги (у відділенні психотерапевтичного впливу та відновлення функціонального стану) ведуть звітно-облікову документацію.

Облікові документи відображають дані про кількість і структуру психотравмованих, рівні психогенних травм та розладів, результативність роботи пункту психологічної допомоги за певний проміжок часу. Облікові документи дозволяють також оцінити обсяг виконаних робіт та евакуаційних заходів, вивчити інші важливі для командування бригади питання. До числа облікових документів належать:

облікова картка – заповнюють на тих психотравмованих військовослужбовців, що вибули зі строю не менш ніж на 24 год, і тих, що підпадають під евакуацію. У картці відображають послідовність надання психолого-психіатричної допомоги (дод. 5). Картку заповнюють на майданчику сортування психотравмованих і передають у відділення психотерапевтичного впливу та відновлення функціонального стану;

книга обліку психотравмованих – реєструють усіх, хто звернувся за допомогою. Книгу ведуть у відділенні психотерапевтичного впливу та відновлення функціонального стану (дод. 6).

Крім облікових документів, ведуть і звітну документацію – систематизовані за певний період дані, подані у чітко встановлений термін і за визначеною формою: щоденні (добові) донесення, донесення за етап бою (виконання бойового завдання), позачергові.

У добовому донесенні станом на 20.00 охоплюють період з 20.00 попередньої доби до 20.00 поточної і відображають дані про: завдання та особливості надання психологічної допомоги, кількість, структуру та рівні травмувань військовослужбовців, прийнятих (тих, які звернулись) на пункт Псих Д, результативність роботи пункту Псих Д, підтверджена цифровими показниками (перебувало на обліку (прийнято), повернуто в частину (підрозділ), евакуйовано (за кожним рівнем психотравмованих)), аналіз наявних недоліків в організації діяльності пункту Псих Д та вжиті заходи щодо

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

їх усунення, пропозиції щодо вдосконалення роботи пункту Псих Д. Крім того, в донесенні вказують кому воно адресоване і дані про розміщення пункту психологічної допомоги та реабілітації. Підписується донесення начальником пункту Псих Д.

Комплексна допомога (реабілітаційна програма) на пункті психологічної допомоги повинна включати такі способи:

фізіологічні (глибокий сон, відпочинок, якісне харчування, вживання великої кількості рідини (чаю, соків, кави), душ, польова лазня);

аутогенні (виконання прийомів психологічної саморегуляції, аутотренінг, медитація тощо);

медикаментозні (вживання седативних препаратів, транквілізаторів, антидепресантів, психостимуляторів, фітотерапія, вітамінотерапія тощо);

організаційні (встановлення чіткого режиму роботи та відпочинку, залучення військовослужбовців до активних видів занять із бойової підготовки, несення служби, дотримання військової форми одягу);

психотерапевтичні (індивідуальна та групова раціональна психотерапія, музико-, бібліо-, натуротерапія).

Основним завданням запропонованої системи надання психологічної допомоги є досягнення плавного, безкризового, відновлення та зміцнення особистісного соціального статусу у психотравмованих військовослужбовців, нетравмуючого повернення їх до активних дій у бойовій обстановці.

Як свідчить досвід Ізраїлю, у результаті запровадження такої системи та лікувально-оздоровчих заходів під час війни 1982 року, кількість бойових психогенних травм в ізраїльській армії знизилась до 18,6 %, а повернення до строю постраждалих досяг 75 %.

Американські та російські фахівці вважають, що така система психологічної допомоги та реабілітації у разі створення відповідних умов

дозволить суттєво знизити кількість бойових психогенних втрат, забезпечить повернення до строю 80–90 % уражених протягом двох-трьох діб.

Отже, організація системи надання психологічної допомоги та реабілітації психотравмованих військовослужбовців бригади вимагає:

1) нормативно-правового визначення в керівних документах об'єктивно-предметного поля надання психологічної допомоги особовому складу в бойових умовах;

2) всебічного обґрунтування обов'язків та алгоритму роботи групи психологічної допомоги, завдань пункту психологічної допомоги бригади.

У цілому система роботи відділення виховної роботи військової частини із профілактики бойових психогенних втрат та надання психологічної допомоги передбачає такі заходи:

усвідомлення завдань надання психологічної допомоги та реабілітації;

оцінювання морально-психологічного стану особового складу бригади (полку);

аналіз психологічних аспектів тактики можливих дій противника;

аналіз факторів бою і ступеня їх впливу на морально-психологічний стан та поведінку особового складу;

прогнозування рівня можливих бойових психогенних травм, розладів, втрат особового складу;

формулювання висновків і доповідь пропозицій командирів щодо розгортання системи надання психологічної допомоги в бойових умовах;

розгортання системи (пункту) надання психологічної допомоги;

організацію взаємодії в інтересах своєчасного та якісного надання психологічної допомоги особовому складу;

організацію контролю за своєчасним та якісним наданням допомоги підлеглим, розгортанням та функціонуванням системи (пункту) надання

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

психологічної допомоги;

аналіз ефективності надання психологічної допомоги;

корегування завдань (системи) надання психологічної допомоги.

У зв'язку з цим пропонуємо командуванню, офіцерам виховної роботи ряд рекомендацій, спрямованих на запобігання бойовим психогенним втратам серед особового складу.

Із моменту отримання бойового наказу (розпорядження) на підготовку до ведення бойових дій проблема запобігання бойовим психогенним втратам стає важливим напрямом діяльності командного складу, посадових осіб відділення виховної роботи. Умовно цю діяльність можна поділити на два етапи.

На етапі підготовки. Передусім необхідно використати всі можливості для отримання якнайповнішої характеристики району бойових дій (виконання бойового завдання) (географічні, природно-кліматичні, суспільно-політичні особливості, етнічний та національний склад населення, релігійна і криміногенна обстановка, екологічний стан регіону, стан охорони здоров'я, історико-культурне середовище, стан інформаційного простору і т. ін.), уточнити специфіку виконання завдань, проаналізувати морально-психологічний стан особового складу.

Командиру військової частини та його заступнику з виховної роботи необхідно визначитися із системою надання психологічної допомоги особовому складу в бойових умовах та обов'язковим включенням її елементів у процес забезпечення бою.

У ході проведення роз'яснювальних заходів та інструктивно-методичних занять із командним складом потрібно вивчити сутність, особливості, симптоматику бойових психогенних втрат і заходи першої допомоги. Акцентувати увагу командирів підрозділів на ретельному та максимально

достовірному використанні у ході підготовки особового складу (бойового злагодження підрозділів) елементів моделювання факторів бою (бойової обстановки), оскільки при цьому зменшується відсоток психогенних втрат у реальній обстановці. Застосування різноманітних елементів реальної бойової обстановки у ході бойового злагодження значно знижує ефект їх новизни, і відповідно ступінь психологічного травмування.

Особливу увагу необхідно приділяти налагодженню ефективної системи бойового інформування (створенню каналів оперативного отримання інформації, контингенту бойових інформаторів). Система бойового інформування має функціонувати безперервно – на етапі підготовки, а особливо в ході виконання поставленого бойового завдання, через те що невизначеність, непоінформованість виснажують психіку військовослужбовців більше, ніж жорстока конкретність, спричиняючи негативні емоції, зменшуючи адаптаційні резерви психіки.

Під час організації та проведення заходів морально-психологічного забезпечення важливо зосередитись на актуалізації бойових мотивів, роз'ясненні мети і необхідності виконання поставленого завдання, майбутніх бойових дій. Чим більше бойове завдання буде наповнене для військовослужбовців особистісним змістом, почуттям необхідності його виконання, зрозумілими значущість поставленого завдання та власна роль у його виконанні, сформованою впевненість у собі та своїх товаришах, тим стійкішою буде їх психіка до впливу різних стрес-факторів бойової обстановки.

У підготовчий період визначають час, періодичність та місце проведення спеціальних психопрофілактичних засобів з особовим складом.

Командирам та їх заступникам з виховної роботи важливо пам'ятати ще один перевірений життям принцип: у період підготовки до виконання поставленого завдання та очікування бойових дій особовий склад повинен

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

постійно займатись якоюсь справою (чистити зброю, обслуговувати техніку, тренуватися). Через незайнятість виникають різні деструктивні думки, чутки, плітки, зароджується страх перед невідомістю, загалом знижується морально-психологічний стан особового складу тощо.

Основними напрямками діяльності із запобігання негативним психічним станам військовослужбовців є:

по-перше, формування у військовослужбовців свідомого ставлення до виконання функціональних обов'язків, практичного досвіду дій;

по-друге, формування високої майстерності як необхідної передумови успішного виконання бойових функцій, важливого фактора, що допомагає особовому складу набути впевненості у своїх силах та можливостях, сформувати почуття переваги над противником, яке допоможе швидкому відновленню самовладання;

по-третьє, формування об'єктивного уявлення про майбутні бойові дії (виконання бойового завдання), що є передумовою правильної поведінки в реальній обстановці та чіткого оцінювання ступеня небезпеки бойових факторів;

по-четверте, тренування усіх психічних функцій, насамперед пізнавальної та емоційно-вольової, для отримання правильної інформації про обстановку;

по-п'яте, навчання військовослужбовців прийомам емоційно-вольової саморегуляції.

Із прибуттям у район бойових дій заступник командира частини з виховної роботи має потурбуватись про розгортання й обладнання у близькому тилу пункту психологічної допомоги. Для цього можна використати пусту будівлю, палатку, бліндаж, кунг тощо. На пункті повинно бути тепло, наявні у достатній кількості вода, запас продуктів, обладнані

спальні місця тощо. Необхідно особисто перевірити у санінструкторів і технічних працівників знання симптомів бойових психогенних травм, у особового складу – місця розміщення пункту, а також забезпечити Псих Д заспокійливими препаратами.

Під час бою. Командування, офіцери органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи повинні пам'ятати самі та роз'яснити підлеглим, що військовослужбовці, які зазнали бойових психогенних травм та розладів прирівнюються до тих, які зазнали важкої фізичної травми, вогнепального поранення, контузії, хімічного отруєння тощо.

На зазнані бойові психогенні травми військовослужбовці можуть реагувати двома способами: гіперактивністю чи загальмованістю, рідше – їх поєднання. Час психотравматизації внаслідок зазваної бойової психогенної травми чи розладу залежно від сили, інтенсивності стрес-факторів, індивідуальних психологічних особливостей та інших параметрів може тривати декілька хвилин, годин, днів або й років, тому насамперед необхідно евакуювати постраждалих з поля бою та доставити їх на пункт психологічної допомоги. Якщо евакуація неможлива, психотравмованих військовослужбовців розміщують в укритті, заспокоюють і утримують під наглядом, ізолюють від поранених, виключають наявність можливого доступу до зброї та боєприпасів.

Загальні симптоми бойових психогенних травм розглянуті у 4.2.4. Важливо відрізнити бойові психогенні травми та розлади від стану розгубленості і проявів боягузтва. Жодні заклики, умовляння, заохочення, погрози (аж до розстрілу) не виведуть постраждалого військовослужбовця зі стану дезорієнтації, а можуть лише посилити негативні наслідки розладу психіки. Тому постраждалих осіб якнайшвидше потрібно евакуювати з поля бою.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Після доставлення постраждалих осіб на пункт надання психологічної допомоги необхідно (залежно від температури навколишнього середовища, пори року) обмити їх прохолодною водою (хоча б обличчя та руки, у кращому разі занурити тіло у ванну), зігріти руки і ступні, розтерши їх вовняною тканиною або обливши теплою водою. Потім постраждалому необхідно запропонувати вжити заспокійливі засоби й покласти спати. За відсутності необхідних медикаментів як заспокійливе можна застосувати шприц-тюбик промедолу із індивідуальної аптечки, коли постраждалий прокинеться, його слід нагодувати і знову покласти спати.

Надалі рівень психотравмованості та заходи із відновлення здоров'я постраждалих військовослужбовців визначає фахівець. Як свідчить досвід, під час проведення реабілітаційних заходів у тилу (без відправлення постраждалих до шпиталю) певна кількість військовослужбовців вдається до симулювання тривалості хвороби, тому психолог на пункті психологічної допомоги повинен проводити психотерапевтичні бесіди після піку реакції на бойову психогенну травму, коли постраждалі будуть здатні до розмірковувань. Постраждалих інформують, що термін перебування на пункті психологічної допомоги та реабілітації не перевищує трьох діб, а у разі низької інтенсивності бойових дій – семи діб. Особливу увагу приділяють підтриманню зв'язку постраждалих із товаришами по службі. Усвідомлення того, що бойові товариші продовжують виконувати поставлене бойове завдання, а психотравмована особа (фактично цілком здорова) перебуває на лікуванні є для багатьох військовослужбовців сильним мотивом для повернення до строю.

Персонал обслуговування на пункті психологічної допомоги не повинен діяти байдуже чи агресивно-принизливо, адже це неприйнятно для психіки психотравмованих. Важливою є також підтримка колективу, тому для

поліпшення результатів доцільно організувати опіку над постраждалими, бо наслідки психотравм, хоча й слабо, наявні у психіці достатньо тривалий час.

Отже командири (начальники), офіцери органів виховної роботи військової частини мають цілеспрямовано впливати на свідомість і психіку військовослужбовців у складних умовах сучасного бою, що сприятиме підтриманню морально-психологічного стану особового складу на рівні, необхідному для якісного виконання бойового завдання.

Таким чином, психологічне забезпечення має допомогти військовослужбовцю контролювати себе й обставини в умовах сильного нервово-психологічного навантаження. Психологічне забезпечення, як складова частина морально-психологічного забезпечення має складну структуру, значні сили та засоби для реалізації цільових установок і задуму (рішення) командира на бій (бойові дії), що цілком дозволяє підтримувати на високому рівні морально-психологічний стан підлеглих та успішно вирішувати проблеми морально-психологічного забезпечення бойових дій.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає актуальність психологічного забезпечення бою (бойових дій)?
2. Дайте визначення та розкрийте мету і зміст психологічного забезпечення бою (бойових дій).
3. Назвіть основні завдання психологічного забезпечення бою (бойових дій).
4. Застосуванням яких сил та засобів організовують і проводять заходи психологічного забезпечення бою (бойових дій)?
5. Назвіть основні складові, за якими організовують і проводять заходи психологічного забезпечення бою (бойових дій).
6. Дайте визначення та розкрийте сутність і зміст психологічного проектування бою (бойових дій).
7. Охарактеризуйте основні елементи психологічної моделі бою.
8. З якою метою оцінюють морально-психологічний стан особового складу у ході підготовки та застосування військ (сил)?

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

9. Які методики оцінювання морально-психологічного стану особового складу вам відомі? Коротко розкрийте їх зміст.
10. Розкрийте зміст роботи командира (начальника) з оцінювання й аналізу морально-психологічного стану особового складу військ (сил).
11. Назвіть можливі причини психотравмування особового складу в умовах бою (бойових дій).
12. Яким чином класифікують бойові психогенні травми та розлади у особового складу?
13. Які втрати належать до бойових психогенних втрат?
14. Які методики розрахунку бойових психогенних втрат ви знаєте? Коротко розкрийте їх зміст.
15. Дайте визначення та розкрийте зміст психологічної підготовки особового складу до бою (бойових дій).
16. Розкрийте зміст основних складових психологічної підготовки (загальної, спеціальної та цільової).
17. У чому полягає сутність психологічного супроводження бойових дій?
18. Розкрийте особливості надання психологічної допомоги у бойових умовах за досвідом збройних сил передових країн світу.
19. Перерахуйте і розкрийте зміст принципів побудови системи надання психологічної допомоги у бою (бойових умовах).
20. Розкрийте основні вимоги до можливого розгортання системи надання психологічної допомоги у бойових умовах у підрозділах та військових частинах Збройних Сил України.

Рекомендована література:

1. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. – 87 с.
2. Алещенко В. І., Дикун В. Г., Мулява В. Д. Бойові психогенні втрати: прогнозування, діагностика, профілактика: навч. посіб. – К.: НАОУ, 2005. – 60 с.
3. Алещенко В. І., Хміляр О. Ф. Психологічна реабілітація військовослужбовців з постстресовими психічними розладами: навч. посіб. – Харків: ХУПС, 2005. – 84 с.
4. Бархаев Б. П., Караяни А. Г., Перевалов В. Ф., Сыромятников И. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера: уч. пособ. – М.: Воениздат, 2006. – 488 с.
5. Блінов О. А. Методика прогнозування психогенних втрат: метод. посіб. – К.: ВГП НАОУ, 2003. – 36 с.
6. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні: монографія. – Львів: ВВП ДУ “ЛПГ”, 1996. – 311 с.
7. Военная психиатрия / Под ред. С. В. Литвинцева, В. К. Шамрея. – СПб.: ВмедА, ЭЛБИ-СПб, 2001. – 236 с.
8. Говоруха В. В., Іллюк О. О. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. – Харків: Військовий інститут внутрішніх військ МВС України, 2002. – 283 с.

-
9. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология: уч.-метод. пособ. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
 10. Криворучко П. П., Хміляр О. Ф., Шпак Р. А. Морально-психологічний стан військового підрозділу: оцінка та прогнозування навч. посіб. – К.: НАОУ, 2004. – 52 с.
 11. Макаревич О. П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях: навч. посіб. – К.: ВГІ НАОУ, 2000. – 188 с.
 12. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України: підручник. – Хмельницький: НАПВУ, 2001. – 448 с.
 13. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
 14. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Ч. I / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 200 с.
 15. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
 16. Мосов С. П. Война или мир – выбор за человеком: монография. – К.: изд. дом “Румб”, 2007. – 300 с.
 17. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: навч. посіб. / В. М. Замана, Г. П. Воробйов, П. П. Ткачук та ін. – Львів: АСВ, 2012. – 404 с.
 18. Основи роботи психолога внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. / І. І. Ліпатов, І. І. Приходько, Ю. Б. Ірхін та ін. – Харків: Акад. ВВ МВС України, 2008. – 152 с.
 19. Організація медичного забезпечення військ: підручник / За ред. В. В. Паська. – К.: “МП Леся”, 2005. – 430 с.
 20. Психологічна робота у військах (силах): навч. посіб. – К.: ВГІ НАОУ, 2002. – 120 с.
 21. Психология и педагогика. Военная психология: учебник / Под. ред. А. Г. Маклакова. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.
 22. Решетников М. М. Психология войны: от локальной до ядерной: уч. пособ. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2011. – 496 с.
 23. Стасюк В. В. Військова психологія видородової діяльності: підручник. – К.: Золоті ворота, 2012. – 458 с.
 24. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. – К.: НАОУ, 2006. – 570 с.
 25. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: монографія. – К.: НАОУ, 2005. – 322 с.
 26. Тарасов А. Е., Урбанович А. А. Современная военная психология. – Минск: Харвест, 2003. – 567 с.
 27. Ягунов В. В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 349 с.
 28. Ягунов В. В. Військова й соціальна психологія: навч. посіб. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2000. – 522 с.
-

4.3. Соціально-правове забезпечення

На сучасному етапі розвитку України одним із найскладніших державних інститутів залишаються Збройні Сили, де проблемним є питання забезпечення соціального та правового захисту громадян, які проходять військову службу, та членів їх сімей. Збройні сили є складним соціальним організмом, у якому відбуваються становлення і поступальний розвиток особистості військовослужбовця, що як людина і громадянин виконує свої обов'язки із ризиком для життя.

Доведено, що ефективність бойової діяльності особового складу збройних сил у сучасній війні (збройному конфлікті) залежатиме не лише від уміння військовослужбовців майстерно володіти зброєю та бойовою технікою, психологічної готовності до виконання бойових завдань, а й від створення та забезпечення сприятливих соціальних і правових умов їх діяльності, всебічного задоволення об'єктивних потреб особового складу.

4.3.1. Зміст соціально-правового забезпечення бою (бойових дій)

Одним із важливих компонентів морально-психологічного забезпечення є соціально-правове забезпечення, покликане сприяти створенню необхідних соціальних і правових умов виконання особовим складом завдань за призначенням, адже проблеми соціально-правового забезпечення впливають на усю життєдіяльність особового складу збройних сил як рівноправних членів суспільства, громадян своєї держави, реалізацію їх потреб, прав та обов'язків.

Проблеми та особливості соціально-правового забезпечення Збройних Сил можна розглядати у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні – це діяльність органів державного та військового управління

(рівня Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України), соціальних служб щодо захисту прав і свобод військовослужбовців, підтримання їх ефективного функціонування та гідного існування. У вузькому розумінні соціально-правове забезпечення є складовою виду всебічного забезпечення, комплексом організаційно-управлінських, соціальних, правових, інформаційних, психолого-педагогічних та інших заходів, спрямованих на професійно-діяльнісну адаптацію військовослужбовців до виконання завдань за призначенням, а також (у разі потреби) адресну роботу командування із конкретними військовослужбовцями, окремими категоріями особового складу, членами сімей військовослужбовців.

Коротко зупинимося на широкому розумінні соціально-правового забезпечення, адже реалізація та забезпечення прав людини, громадянина і зрештою військовослужбовця є найважливішою ознакою та завданням держави, її органів влади.

Реалізація прав, свобод, обов'язків людини, громадянина і військовослужбовця передбачає гарантії – відповідні умови і засоби, які сприяють реалізації кожною людиною, громадянином, військовослужбовцем закріплених у Конституції прав, свобод та обов'язків, а також механізм їх забезпечення (рис. 4.14).

Загальні норми, що регулюють питання забезпечення соціального та правового захисту громадян, закладені в міжнародних актах про права людини й громадянина, положення яких є ключовими для розуміння сутності державної соціально-правової політики, призначення соціально-правової роботи з різними категоріями населення, соціально-правового забезпечення у Збройних Сил України.

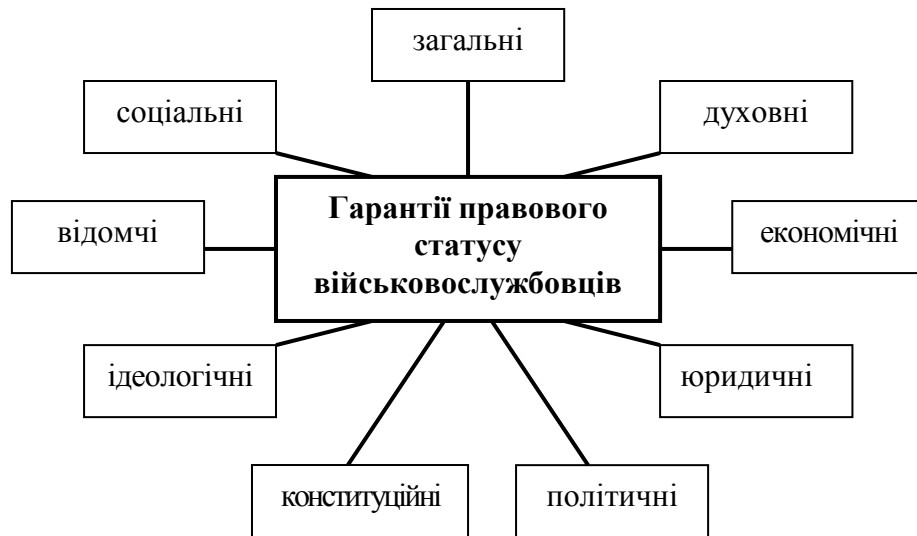

Рис. 4.14. Гарантії правового статусу військовослужбовців

До основних *економічних* гарантій належать:

рівність перед законом усіх суб'єктів права власності та захист державою їх прав;

справедливість і неупередженість розподілу суспільного багатства;

непорушність права приватної власності.

Як *політичні* гарантії розуміють:

політичний плюралізм і свободу не забороненої законами України політичної діяльності;

реальне визнання народу єдиним джерелом влади і поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову.

До *ідеологічних* гарантій належать:

ідеологічна різноманітність суспільного життя;

неприпустимість визнання державою жодної ідеології обов'язковою;

заборона цензури;

забезпечення вільного розвитку мов;

сприяння з боку держави консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури;

розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності усіх корінних народів і національних меншин України.

Соціальні гарантії передбачають можливість задоволення соціальних умов.

Духовні гарантії забезпечують свободу віросповідання.

Юридичні гарантії – це державно-правові засоби, які забезпечують і охороняють права та свободи людини і громадянина механізмом реалізації та охорони прав і свобод людини.

Як юридичні гарантії захисту прав людини розуміють існуючий в Україні механізм, який включає, по-перше, закріплення в Конституції і законах України можливості захищати власні права і свободи, по-друге, закріплення в Конституції і законах України системи органів, які безпосередньо виконують обов'язки захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Відомчі гарантії. Збройні Сили України – це державний інститут, наділений певною специфікою щодо реалізації прав та свобод військовослужбовця.

Конституційні гарантії. Конституція України закріплює цілу систему гарантій захисту честі, гідності та ділової репутації. Так, Основний Закон визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою цінністю. У Конституції України вказано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає за утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що є головним обов'язком держави.

Поряд із правами і свободами Конституцією України також передбачені й обов'язки, одним із яких є захист Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності України. Громадяни виконують обов'язки військової служби відповідно до законодавства. Захист Вітчизни покладається на Збройні Сили

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

України, тому доречно визначитися із правовою основою організації соціально-правового забезпечення Збройних Сил в цілому.

Правовими основами соціально-правового забезпечення є сукупність правових норм, установлених законами, іншими нормативно-правовими актами, що закріплюють основні права і свободи військовослужбовців, забезпечення їх усіма видами постачання, пільги та компенсації за виконання обов'язків в особливих (бойових) умовах і порядок їх надання, а також відповідних обов'язків, прав і відповідальності органів та посадових осіб за їх реалізацію.

У праві відображено не фактичний стан військовослужбовців, а те, чого прагне законодавець, ухвалюючи певний нормативно-правовий акт. Питання соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей регламентовано великою кількістю нормативно-правових актів різної юридичної сили – законами України, наказами Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України.

При цьому не слід вважати тотожними якість соціально-правового забезпечення і рівень, захищеності військовослужбовців що не завжди повною мірою відповідає вимогам нормативних правових актів, які регулюють питання соціально-правового захисту.

Умовно усю нормативно-правову базу з питань соціально-правового забезпечення можна поділити за сферою дії на нормативні правові акти, що належать до системи міжнародного права, і вітчизняні нормативні акти.

Нормативні правові акти, що належать до системи міжнародного права, можна поділити на дві групи:

загальнолюдські нормативні акти – Загальна декларація прав людини 1948 р., пакти 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про цивільні й політичні права;

нормативні правові акти – договори, угоди, що регулюють взаємовідносини

держав у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Основними шляхами і формами розвитку міждержавної нормативної правової бази з питань соціально-правового забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей є:

висновки із міждержавних договорів та угод щодо взаємодії держав у забезпеченні соціально-правової захищеності громадян зазначеної категорії;

приведення національного законодавства у відповідність до міждержавних договорів та угод;

створення системи аналізу проблем правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей і взаємного інформування держав з цих питань;

узгодження перспективного переліку законодавчих актів і міждержавних угод, синхронізація їх ухвалення і введення в дію.

Нормативно-правові акти щодо соціально-правового забезпечення поділяють так:

ухвалені органами законодавчої влади;

ухвалені органами виконавчої влади – підзаконні акти, обов’язкові до виконання на всій території України; визначають механізм реалізації певного закону; мають міжгалузевий зміст; поділяються на постанови (рішення, що є нормативними або найбільш значущими) і розпорядження (рішення з оперативних та інших питань соціальної політики).

відомчі – накази і директиви Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, які видають для виконання рішень органів державної влади за їх дорученням або з власної ініціативи у межах повноважень і компетенції.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

За змістом виокремлюють нормативно-правові документи про загальний військовий обов'язок і військову службу, про право на відпочинок, житло, грошове забезпечення, додаткові грошові виплати, про право на охорону життя і здоров'я, про право власності, пільги, продовольче й речове забезпечення, пенсійне забезпечення, право на освіту, страхові гарантії, захист честі й гідності, свободу пересування і право на вибір місця проживання тощо.

За категоріями осіб, на соціальний і правовий захист яких спрямовані нормативні документи, виділяють нормативно-правові акти про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист, соціальний захист членів сімей загиблих (померлих) військовослужбовців, соціальний захист інвалідів військової служби, соціальний захист жінок-військовослужбовців тощо.

За функціональним призначенням нормативно-правові акти щодо забезпечення соціального та правового захисту поділяють на три групи:

нормативні акти у яких викладено зміст прав і пільг, які надає держава своїм громадянам у зв'язку з виконанням ними військового обов'язку, а також членам їх сімей;

нормативно-правові акти, у яких викладені структура, права, обов'язки й відповідальність органів і посадових осіб, зобов'язаних здійснювати соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей;

нормативні акти, що містять механізм і гарантії реалізації правових норм про соціальний та правовий захист захисників Вітчизни.

Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей забезпечують:

права, що охороняються державою, – узаконені можливості свободи військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, членів їх

сімей, працівників Збройних Сил виконувати певні дії;

пільги – передбачена законом повна або часткова компенсація обмежень морального і матеріального порядку, яких зазнають військовослужбовці та члени їх сімей під час проходження військової служби, виконання службових обов’язків;

гарантії – взяті державою зобов’язання зі створення необхідних умов і забезпечення повної реалізації встановлених законодавством елементів соціального статусу військовослужбовців і членів їх сімей.

Досягнутий у ході проведення комплексу заходів соціального та правового забезпечення рівень відображає соціально-правову захищеність.

Разом з тим забезпечення соціально-правового захисту – це не лише функція держави чи органів державної влади та військового управління, а й певних посадових осіб, командирів (начальників), службових осіб органів виховної (виховної та соціально-правової) роботи зі створення належних організаційно-правових умов, забезпечення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини та громадянина у спеціальних умовах військової служби.

Соціально-правове забезпечення поширюється на усю діяльність військовослужбовців як рівноправних членів суспільства з метою реалізації їх соціально-правових потреб, норм, прав і гарантій як у мирний час, так і в бойових умовах, змінюється й уточнюється з урахуванням військово-політичної, оперативно-стратегічної та суспільно-політичної обстановки.

У бойовій обстановці соціально-правове забезпечення є комплексом цілеспрямованих заходів зі створення необхідних соціальних і правових умов успішного виконання особовим складом бойових завдань через дотримання встановлених законами, військовими статутами, нормативно-правовими актами прав і свобод військовослужбовців, реалізацію їх потреб та інтересів, урахування та застосування норм міжнародного гуманітарного права, зміцнення військової дисципліни, організованості і правопорядку.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Соціально-правове забезпечення в бойовій обстановці як складову морально-психологічного забезпечення організовують на основі законодавства України, указів і розпоряджень Президента України, постанов і розпоряджень Уряду України, наказів і директив Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, вказівок та розпоряджень Головного управління виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України, статутів Збройних Сил України, а також наказів безпосередніх командирів і начальників.

Як підсистема системи морально-психологічного забезпечення соціально-правове забезпечення складається з декількох відносно самостійних, але залежних один від одного елементів (рис. 4.15)

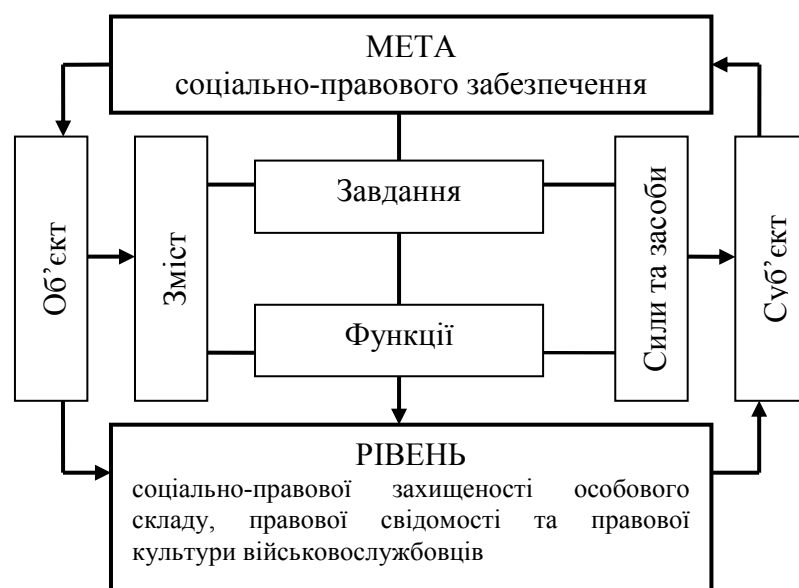

Рис. 4.15. Структура соціально-правового забезпечення застосування військ (сил)

Соціально-правове забезпечення здійснюють від суб'єкта до об'єкта, саме об'єкт, який є головним чинником, що визначає сутність і характер діяльності, тому і характеристику соціально-правового забезпечення бойових дій правомірно розпочати з об'єкта.

У бойовій обстановці є декілька груп об'єктів соціально-правового забезпечення:

конкретні військовослужбовці та певні категорії особового складу – офіцери, прапорщики (мічмани), сержанти і старшини, солдати і матроси, цивільний персонал (весь особовий склад Збройних Сил), а також сім'ї військовослужбовців;

ветерани війни, учасники бойових дій, ветерани Збройних Сил, пільгові категорії (афганці, чорнобильці тощо);

військові колективи – відділення, екіпажі, обслуги, взводи, роти, батальйони і т.д.;

за певних умов бойової діяльності, застосування військ (сил) – цивільне населення, що проживає в районі дій, дислокації військ;

у ході ведення бойових дій, особливо після бою (під час оперативної паузи) – поранені, контужені, психотравмовані, а також особовий склад деморалізованих та дезорганізованих підрозділів, які почали панікувати, зазнали впливу пліток і чуток;

військовополонені.

Кожній із цих категорій, тим більше окремим особам, властиві певні особливості, які потрібно враховувати під час організації та проведення заходів соціально-правового забезпечення та заходів підготовки і ведення бою (бойових дій).

Створюють умови для ефективного виконання покладених на особовий склад обов'язків в бойових умовах суб'єкти соціально-правового забезпечення – військовослужбовці та органи, зобов'язані організовувати соціально-правове забезпечення та управління ним (держава, що здійснює соціальну політику, добродійні і громадські організації). Головним суб'єктом соціально-правового забезпечення є командир, як єдиначальник.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Зокрема Статут внутрішньої служби Збройних Сил України зобов'язує командирів проводити заходи щодо дотримання прав і свобод військовослужбовців, забезпечення їх соціального та правового захисту. Командири (начальники) повинні встановлювати такий внутрішній порядок у підпорядкованих військових частинах і підрозділах, який би гарантував неухильне виконання законів України і положень Статутів Збройних Сил України, при цьому показувати приклад неухильного виконання вимог законодавства, бути ввічливими і справедливими у ставленні до підлеглих, не принижувати, а поважати їх честь і гідність.

Командир (начальник) зобов'язаний постійно виховувати підлеглих у дусі гуманізму та людяності, спираючись на загальні принципи міжнародного права, знати потреби і запити особового складу, приймати рішення за його заявами, скаргами та іншими зверненнями.

Поряд з цим командири (начальники) у мирний та воєнний час відповідають за постійну бойову та мобілізаційну готовність, успішне виконання бойових завдань, бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, правопорядок, морально-психологічний стан підлеглого особового складу і безпеку військової служби, стан і збереження озброєння, бойової техніки і військового майна, матеріальне, технічне, фінансове, побутове забезпечення і медичне обслуговування.

Керуючись у своїй діяльності вищими актами законодавства України, командири (начальники) уповноважені видавати відповідні розпорядчі документи нормативного характеру. Основним є *наказ* – розпорядчий документ військового управління, виданий на правах єдиноначальності командиром військової частини, що містить норми, обов'язкові для виконання підлеглими. Усі інші розпорядчі документи нижчих за підпорядкованістю органів військового управління, військового командування віддають відповідно

до вимог управлінських актів (наказів, розпоряджень) вищого командування та на їх основі.

До суб'єктів соціально-правового забезпечення також належать: штаби, органи військового управління, виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, офіцерські збори, ради сімей військовослужбовців тощо, за певних обставин – органи державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронні органи.

Безпосередніми координаторами соціально-психологічного забезпечення є відповідні заступники командирів з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, крім того, питання організації заходів соціально-правового забезпечення (в частині, що їх стосується), покладаються і на відповідних начальників родів військ та служб.

Дієвість соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці зумовлена повнотою реалізації його основних функцій. Чіткого нормативного визначення функцій соціально-правового забезпечення, на жаль, не існує: деякі автори обмежують їх функціями військово-соціального управління, інші – функціями морально-психологічного забезпечення, його основними завданнями або наближують до загальних функцій відповідно до складових морально-психологічного забезпечення. Водночас аналіз різноманітних джерел дає змогу стверджувати, що функції соціально-правового забезпечення доцільно визначати, виходячи із його мети і покладених на нього завдань. Проаналізувавши окремі, досить самостійні, але тісно пов'язані види діяльності спрямовані на досягнення необхідного рівня соціально-правової захищеності особового складу, авторський колектив підручника пропонує такий підхід до визначення функцій соціально-правового забезпечення. Існують явні функції, що збігаються з метою та завданнями морально-психологічного забезпечення і соціально-правового забезпечення бою (бойових дій), і латентні (приховані), що виявляються лише в динаміці бойових дій.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Виходячи із мети й основного змісту соціально-правового забезпечення, основними його функціями є такі:

гуманістична – означає прояв гуманного ставлення людини до людини;

інформаційно-комунікативна – передбачає поширення соціального, службового, бойового досвіду, спадкоємність традицій, ціннісних установок, а також виявлення, збір, узагальнення і доведення до суб'єктів інформації про військовослужбовців, членів їх сімей, що потребують соціальної та правової допомоги, факти, що вимагають втручання командирів, штабів і органів виховної роботи, формування банку даних про особовий склад, осіб, що потребують соціально-правової допомоги та підтримки;

аналітико-прогностична – забезпечує аналіз передумов та чинників перспективного розвитку процесів соціально-правового забезпечення у масштабах військової частини, вивчення тенденцій соціального напруження на етапі підготовки та ведення бойових дій, громадської думки про стан соціально-правової роботи, соціальної допомоги і правового захисту військовослужбовців, потреб військовослужбовців, прогнозування процесів соціального розвитку у військовій частині, підрозділах у бойовій обстановці;

організаційно-методична – забезпечує організацію і практичне виконання заходів соціально-правового забезпечення, вивчення інноваційних форм соціальної та правової роботи, узагальнення і поширення передового досвіду діяльності відповідних посадових осіб щодо соціально-правового забезпечення, систематизацію інформаційних матеріалів, законодавчих і правових актів, організацію оперативного доведення вимог безумовного виконання особовим складом бойового наказу;

профілактична – призначена для запобігання негативним явищам у військових колективах, передбачає приведення в дію соціально-правових, юридичних, психологічних, педагогічних тощо механізмів запобігання і

подолання негативних соціальних явищ, регулює соціальну поведінку особистості в бойовій обстановці;

афектно-комунікативна – регулює рівень емоційного напруження у військовому колективі, впливає на ситуацію в мікросоціумі, сприяє вольовій регуляції поведінки, самоконтролю, самовладанню військовослужбовця в бойовій обстановці;

інтегративна (соціоінтегративна) – об'єднує та використовує досягнення різних галузей наукових знань (військових і гуманітарних тощо) у вирішенні соціальних та правових проблем особового складу в період підготовки і ведення бою (бойових дій); спрямовує зусилля командирів, штабів, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи на надання необхідної (адекватної) соціальної допомоги та правового захисту військовослужбовцям і членам їх сімей.

Конкретний зміст, форми і методи соціально-правового забезпечення в бойових умовах залежать від мети і характеру покладених на війська (сили), військову частину, підрозділ завдань, умов обстановки, рівня соціального забезпечення та правового захисту військовослужбовців, членів їх сімей.

Усі форми і методи, сили та засоби, які залучають до проведення заходів соціально-правового забезпечення, мають не лише сформувати необхідні морально-бойові якості, підготувати свідомість і психіку, створити необхідний для вирішення бойових завдань морально-психологічний стан особового складу, а й забезпечити їх соціально-правове положення і самопочуття, гідне захисника Вітчизни, гарантувати і захищати їх особисті і цивільні права.

Мета соціально-правового забезпечення полягає в реалізації конституційних прав і свобод, запитів особового складу в умовах виконання бойових завдань, а також сприянні зміцненню єдиноначальності, формуванні

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

у військовослужбовців свідомого підкорення командирам (начальникам), мобілізації їх на безумовне виконання поставлених бойових завдань.

Аналіз сучасної практики діяльності органів військового управління, виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, досвід миротворчої діяльності, проведених командних та командно-штабних навчань свідчить, що *основними завданнями* соціально-правового забезпечення є:

аналіз та прогнозування динаміки соціальних процесів у підрозділах, виявлення існуючих соціальних і правових проблем, потреб і запитів особового складу військової частини та членів їх сімей;

забезпечення правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, реалізації встановлених законодавством України прав, гарантій і пільг;

створення належних умов задоволення соціальних потреб особового складу у бойових умовах;

забезпечення військовослужбовців необхідною інформацією та формування у підлеглих поваги до права, законності і правопорядку;

виховання у військовослужбовців нетерпимості до правопорушень, готовності зі зброєю в руках захищати інтереси держави та її громадян;

формування у особового складу впевненості у виявленні постійної турботи з боку командування, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи з питань задоволення їх матеріально-побутових умов, інших соціальних запитів у бойових умовах;

ведення роз'яснювальної роботи щодо необхідності виконання наказів і директив Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, командування військової частини при обмежених можливостях для задоволення соціальних та матеріально-побутових потреб у ході підготовки і ведення бою (бойових дій). Дієвому вирішенню цих завдань сприяють прогнозування, запобігання

і нейтралізація негативних настроїв військовослужбовців та членів їх сімей викликаних несвоєчасним і неповним задоволенням їх соціальних потреб;

роз'яснення особовому складу норм міжнародного гуманітарного права, необхідності дотримання екологічної безпеки, особливостей поведінки із військовополоненими, мирним населенням;

зміцнення єдиноначальності, правопорядку та військової дисципліни;

налагодження співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування для ефективного вирішення завдань із надання соціально-правової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей, забезпечення безконфліктних відносин військ із цивільним населенням, використання місцевих ресурсів для задоволення матеріально-побутових запитів військовослужбовців та членів їх сімей тощо.

Заходи соціально-правового забезпечення проводять цілеспрямовано і тим активніше, чим складніша і напруженіша бойова обстановка.

Велика група завдань соціально-правового забезпечення пов'язана зі спеціальною (методичною) підготовкою офіцерів, у яких є підпорядкований особовий склад, наданням їм теоретичних знань і практичних навичок з організації та проведення відповідних заходів. Командири, офіцери органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи всіх рівнів повинні узагальнювати і поширювати позитивний передовий досвід, вирішувати соціальні, матеріально-побутові проблеми особового складу.

Організація соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці передбачає вивчення поповнення особового складу, що прибуває, задоволення його матеріально-побутових проблем, аналіз рівня моральної та психологічної готовності до виконання бойових завдань, морально-психологічного стану особового складу.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Важливими є надання своєчасної медичної та психологічної допомоги військовослужбовцям, евакуація поранених, хворих та психотравмованих.

У бойовій обстановці командири (начальники) усіх рівнів зобов'язані розшукати й евакуювати убитих, відправити їх тіла на Батьківщину, організувати поховання військовослужбовців, що віддали життя в боях за честь, свободу і незалежність Вітчизни. Командири, заступники командирів з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи усіх рівнів повинні постійно піклуватися про дотримання військових ритуалів під час поховання, своєчасно повідомляти у військкомати про загибель військовослужбовців для сповіщення родичів і призначення пенсій сім'ям загиблих.

Виходячи з перерахованих завдань соціально-правового забезпечення, командири офіцери органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи організовують його з урахуванням конкретних умов, характеру бойових дій і призначення підрозділів.

Досвід Великої Вітчизняної війни, бойових дій обмеженого контингенту Радянських військ в Афганістані, миротворчої діяльності, командних і командно-штабних навчань свідчить, що успіх соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці залежить від уміння організувати її, спільних зусиль командирів, штабів, органів військового управління, виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, тилу тощо.

Механізм реалізації соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці передбачає три види діяльності:

1) базисну – удосконалення законів, інших нормативних актів у частині, що стосується соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, це прерогатива держави (Президента, уряду, Міністра оборони, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України) як у мирний, так і у воєнний час;

2) організаторську – удосконалення соціально-правового забезпечення, діяльності командирів (начальників), посадовців органів військового управління, офіцерів органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи;

3) практичну – ефективне застосування методів соціально-правового забезпечення, спрямованих на вивчення, аналіз, узагальнення, прогнозування, планування, надання допомоги, формулювання пропозицій тощо.

Для успішного вирішення завдань соціально-правового забезпечення командири, офіцери органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи повинні знати законодавчі і нормативні акти щодо соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, норми сімейного, трудового і житлового законодавства, основи кримінального законодавства, володіти методикою роботи з різними категоріями військовослужбовців, у різному соціальному середовищі військових колективів, членами сімей військовослужбовців, цивільним населенням.

Успіх виконання завдань соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці значною мірою залежить від безперервності і дієвості її виконання командирами, офіцерами штабів, тилу, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи.

Безперервність соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці забезпечують:

визначенням, з'ясуванням і своєчасним поставленням завдань підлеглим командирам, штабам, органам виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, їх інструктажем щодо форм і методів соціально-правового забезпечення, особливостей планування з урахуванням характеру бойових дій та етапів виконання бойових завдань;

продуманим розподілом завдань і повноважень між командирами усіх рівнів, офіцерами штабу, тилу, органів виховної роботи безпосередньо у

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

військовій частині, підрозділах, особливо під час вирішення відповідальних завдань;

безперервною організаторською роботою й активним впливом на особовий склад, знанням настроїв і запитів військовослужбовців, особистим прикладом високої відповідальності у наданні практичної допомоги на місці із соціальних, правових та матеріально-побутових питань;

підтриманням безперервного зв'язку, організацією тісної взаємодії між командирами, штабами, тилом, органами виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, їх взаємним інформуванням, розробленням і виконанням спільних заходів, спрямованих на повне задоволення соціальних потреб військовослужбовців та членів їх сімей;

забезпеченням безперервною і достовірною інформацією про морально-психологічний стан особового складу підрозділів та військової частини, про зміст законів, інших нормативно-правових актів у частині, що стосується соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

своєчасним плануванням і визначенням форм та засобів соціально-правового забезпечення, умілим поєднанням і творчим застосуванням їх відповідно до бойових завдань і обстановки;

підтриманням органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи усіх рівнів у постійній готовності до ведення активної й ефективної соціально-правової роботи виконанням заходів соціально-правового забезпечення;

наявністю резерву військово-соціальних працівників, постійним їх навчанням у ході бойових дій.

Щоб успішно вирішувати завдання соціально-правового забезпечення діяльності військ (сил), у бойових умовах застосовують різноманітні методи, які класифікують так:

за напрямками і формами діяльності – організаційні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, діагностичні, прогностичні, правозахисні, запобіжно-профілактичні, соціально-побутові, комунікативні тощо;

за об'єктом впливу – індивідуальні, групові;

за суб'єктами соціально-правового забезпечення – застосовувані командирами, штабами, органами виховної роботи тощо.

Основними *методами* соціально-правового забезпечення, пов'язаними з діяльністю заступників командирів з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи в бойовій обстановці, є такі:

діагностичний – вивчення соціально-психологічних характеристик (потреб, запитів) особистості військовослужбовця, груп військовослужбовців, особового складу військової частини і поставлення “соціального діагнозу”;

прогностичний – прогнозування можливого розвитку подій, вчинків, процесів у військовому колективі, конкретних підрозділах, моделювання соціальної поведінки військовослужбовців, доповідь пропозицій командирів;

правозахисний – надання допомоги та дотримання прав і гарантій військовослужбовців;

організаційний – організація взаємодії та надання допомоги щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

запобіжно-профілактичний – приведення в дію юридичних, психологічних, медичних, педагогічних тощо механізмів запобігання негативним явищам і надання допомоги;

соціально-медичний – забезпечення надання своєчасної та повної медичної допомоги пораненим і психотравмованим військовослужбовцям;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

соціально-психологічний – організація своєчасного і якісного надання психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям, корекція міжособистісних відносин, реабілітація психотравмованих, сприяння швидшій їх соціальній адаптації, соціальній реабілітації;

соціально-педагогічний – формування відповідних умінь і навичок, виявлення інтересів, запитів і потреб військовослужбовців та членів їх сімей;

соціально-побутовий – аналіз та вивчення соціальних запитів військовослужбовців, доповідь пропозицій командирів, вжиття заходів для максимального вирішення матеріально-побутових питань особового складу у бойових умовах;

комунікативний – встановлення контактів із особовим складом, конкретними військовослужбовцями, організація обміну інформацією, вироблення стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння проблем, потреб і запитів військовослужбовців, військових колективів.

Мистецтво діяльності командирів (начальників), заступників з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи щодо соціально-правового забезпечення полягає в тому, щоб у певній ситуації щодо конкретної людини обрати доцільні методи і методики їх застосування. Застосування певних методів вимагає діалектичного підходу, бо жодна система не може бути рекомендована як постійна, особливо в умовах бойової обстановки. Надійність будь-якого методу соціально-правового забезпечення досягається його обґрунтованістю і дотриманням правил застосування.

Необхідною й обов'язковою умовою успішного застосування методів соціально-правового забезпечення, підвищення їх дієвості й ефективності, якщо дозволяють умови бойової обстановки, є активне застосування соціологічних досліджень для таких цілей:

визначення об'єктивно існуючих настроїв, думок, інтересів, запитів, пропозицій особового складу;

виявлення тенденцій розвитку, змін громадської думки населення, колективної думки у військових колективах;

виявлення соціальних настроїв, що негативно впливають на морально-психологічний стан особового складу, знижують боєздатність особового складу, а також аналізу, узагальнення і доповіді висновків командирів, старшому начальнику;

проведення заходів для вирішення соціальних проблем особового складу, оцінювання ефективності соціально-правового забезпечення.

Успіх виконання завдань соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці значною мірою залежить від *форм* проведення заходів соціально-правового забезпечення, основними з яких є:

моніторинг існуючих соціально-правових проблем і потреб особового складу;

прогноз динаміки можливих змін соціальних процесів у військових частинах, підрозділах;

аналіз стану військової дисципліни та правопорядку у військовій частині;

підготовка висновків із оцінювання соціальної обстановки, стану військової дисципліни і доповідь пропозицій командирів для прийняття управлінських рішень;

планування заходів соціально-правового забезпечення;

правове інформування особового складу;

оперативне доведення та роз'яснення військовослужбовцям наказів командирів (начальників), правових актів воєнного часу;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

проведення інструктажів з питань дотримання заходів безпеки під час бойового злагодження та виконання бойових завдань;

вивчення особовим складом пам'яток з питань дотримання заходів безпеки під час виконання бойових завдань;

доведення до відома військовослужбовців інформації про трагічні випадки, які трапилися на етапі підготовки, чи у ході виконання бойових завдань через легковажність особового складу;

забезпечення підрозділів усіма видами постачання (зброєю, боєприпасами, технікою й іншим майном);

вирішення питань побуту, відпочинку, дотримання правил особистої гігієни в бойових умовах;

аргументоване переконання особового складу в необхідності дотримання норм міжнародного гуманітарного права;

доведення місцезнаходження об'єктів, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права;

організація своєчасного заохочення та виплати особовому складу грошової винагороди за бойові досягнення;

індивідуально-правова робота з особовим складом (проведення правових бесід, консультування, підготовка відповідей на звернення, скарги і заяви військовослужбовців та членів їх сімей, виконання індивідуальних доручень тощо;

забезпечення правильних дій особового складу та поведінки з цивільним населенням в умовах ведення бойових дій, припинення неправомірних дій, свавілля, мародерства тощо;

взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування для виведення цивільного населення з району бойових дій;

залучення органів державної влади та місцевого самоврядування до вирішення завдань соціально-правового забезпечення, надання допомоги сім'ям військовослужбовців.

Успіх соціально-правового забезпечення у бойових умовах залежить від якісного планування, визначення змісту й організації управління соціально-правовим забезпеченням. Загальне керівництво соціально-правовим забезпеченням здійснює командир як єдиначальник через свого заступника з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи. Соціально-правове забезпечення організовують у взаємодії зі штабом, відповідними заступниками командира військової частини, начальниками родів військ і служб.

Управління соціально-правовим забезпеченням полягає у його оптимальному функціонуванні в бойових умовах, умовах воєнного часу і передбачає:

визначення мети, поточних і перспективних завдань соціально-правового забезпечення;

своєчасне і науково обґрунтоване планування заходів соціально-правового забезпечення;

своєчасне й об'єктивне оцінювання рівня бойової підготовки і морально-психологічного стану особового складу військової частини в цілому, окремих підрозділів, рівня правопорядку, стану військової дисципліни, соціальної та правової захищеності особового складу;

аналіз матеріально-побутових проблем особового складу в районі дислокації (бойових дій);

своєчасне поставлення завдань командиром, заступником командира з виховної роботи щодо організації соціально-правового забезпечення;

навчання молодших командирів умінню ефективно вирішувати соціальні проблеми військовослужбовців;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

створення необхідних матеріально-побутових умов для повноцінного відпочинку і відновлення фізичних сил військовослужбовцями;

своєчасне визначення напрямів, форм і методів організації заходів соціально-правового забезпечення з усіма категоріями військовослужбовців, виконання необхідних організаційно-планових заходів з їх реалізації;

доцільний розподіл та розстановку сил і засобів в інтересах проведення заходів соціально-правового забезпечення;

оперативне коригування системи соціально-правового забезпечення залежно від умов бойової обстановки та бойових завдань;

своєчасну доповідь про хід виконання завдань соціально-правового забезпечення.

Ефективність соціально-правового забезпечення визначається досягнутим рівнем соціально-правової захищеності особового складу, правової свідомості та правової культури усіх категорій військовослужбовців.

Ефективності соціально-правового забезпечення досягають:

своєчасним і всебічним інформуванням особового складу про найважливіші проблеми життя країни, Збройних Сил, характер майбутніх бойових дій, умови виконання бойових завдань, отриманням зворотної інформації про морально-психологічний стан особового складу, ступінь задоволення його матеріально-побутових запитів, готовність виконати свій військовий обов'язок;

формуванням у особового складу стійких правових поглядів, уявлень, переконань і почуттів, вихованням високої правової культури, навичок та звичаїв активної правової поведінки, що забезпечує правильне розуміння і виконання своїх службових обов'язків у мирний час і в умовах воєнного часу (бойової обстановки);

задоволенням соціальних потреб військовослужбовців та членів їх сімей, формуванням у особового складу морально-бойових якостей, необхідних для організованого й активного ведення бою (бойових дій), виконання поставлених бойових завдань;

підтримкою й активним відновленням моральних і фізичних сил особового складу, створенням сприятливих матеріально-побутових умов виконання бойових завдань;

виробленням єдиних поглядів і підходів щодо організації соціально-правового забезпечення, підбору, навчання, виховання, розставлення сил і засобів тощо.

Соціально-правове забезпечення в бойовій обстановці організовують і здійснюють за допомогою сил і засобів, які застосовують у загальній системі морально-психологічного забезпечення. Для пропаганди правових знань, роз'яснення інформації про пільги і гарантії військовослужбовцям, членам їх сімей використовують систему військового і державного теле- і радіомовлення; військові та інші ЗМІ, друковані видання, технічні засоби виховання, наявні у військах (силах) стаціонарні рухомі поліграфічні засоби, технічні засоби і майно морально-психологічного забезпечення; мережу теле- і радіомовлення, поліграфічну базу району бойових дій.

Таким чином, процес соціально-правового забезпечення є, з одного боку, активною поведінкою військовослужбовців як суб'єктів права щодо забезпечення належних їм прав, створення і використання можливостей задоволення певних інтересів, отримання конкретних матеріальних та моральних благ, а з іншого – сприянням інших суб'єктів права (передусім держави, уповноважених владних структур, органів військового управління, командирів та начальників) щодо забезпечення законних прав та інтересів особистості військовослужбовця або їх невтручання у сферу її особистої свободи.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Отже, соціально-правове забезпечення як складова морально-психологічного забезпечення являє собою комплекс заходів зі створення необхідних соціальних і правових умов виконання особовим складом бойових завдань.

Соціально-правове забезпечення організовують і здійснюють з метою дотримання конституційних прав і свобод особового складу, задоволення соціальних потреб та інтересів військовослужбовців у ході підготовки і ведення бойових дій, дотримання норм міжнародного гуманітарного права, підтримання високої дисципліни, організованості та порядку.

Соціально-правове забезпечення передбачає: прогнозування динаміки соціальних процесів у підрозділах, військовій частині, з'єднанні та виявлення існуючих соціально-правових проблем і потреб особового складу; створення належних умов для задоволення притаманних військовому середовищу соціальних потреб та інтересів; реалізацію установлених законодавством України прав, гарантій і пільг військовослужбовцям та членам їх сімей; організацію правового інформування особового складу; співпрацю з органами державної влади та місцевого самоврядування з метою ефективного вирішення завдань із надання соціальної та правової допомоги сім'ям військовослужбовців тощо.

4.3.2. Особливості організації соціально-правового забезпечення в умовах бою (бойових дій)

Організація заходів соціально-правового забезпечення бою (бойових дій) покладається на заступника командира військової частини з виховної роботи, який на підставі бойового наказу командира і вказівок старшого начальника

планує морально-психологічне забезпечення бою (бойових дій) у цілому і заходи соціально-правового забезпечення зокрема.

У практиці військ виокремлено два періоди організації та здійснення соціально-правового забезпечення: підготовчий та у ході ведення бойових дій.

Під час планування заходів соціально-правового забезпечення бою (бойових дій) враховують: наявний морально-психологічний стан особового складу, ставлення особового складу до виконання поставленого завдання, рівень соціальної та правової захищеності військовослужбовців, потрібний для проведення відповідних заходів час, місце і роль військової частини, підрозділів у майбутньому бою (бойових діях), прогнозування розвитку соціальних процесів в районах ведення бойових дій тощо.

Для успішного планування заходів соціально-правового забезпечення необхідно чітко конкретизувати завдання на різних етапах бою (бойових дій):

- визначити систему необхідних для досягнення мети соціальних та правових заходів;

- виокремити першочергові заходи соціально-правового забезпечення бою (бойових дій);

- визначити календарні терміни проведення заходів соціально-правового забезпечення і розподіл часу;

- розставити сили, визначити конкретні завдання виконавцям;

- узгодити заходи соціально-правового забезпечення із планом морально-психологічного забезпечення і планом бою (бойових дій) в цілому.

Як правило, у підготовчий період організовують повне забезпечення підрозділів, які відбувають “на лінію вогню”, усіма видами постачання (зброєю, боєприпасами, технікою й іншим майном) для якісного виконання поставлених завдань, зокрема вирішення питань побуту, відпочинку, пересування, інформування, дотримання правил особистої гігієни, задоволення

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

культурних і релігійних потреб військовослужбовців у бойових умовах.

Так, вже у пунктах постійної дислокації доцільно проводити заходи із запобігання травматизму і невинуватених втрат особового складу. Для цього організовують: проведення інструктажів і показових занять з питань дотримання заходів безпеки під час бойової підготовки, бойового злагодження та виконання бойових завдань; вивчення особовим складом пам'яток з цього приводу; доводять до військовослужбовців інформацію про трагічні випадки та наслідки легковажності.

Особливу увагу звертають на навчання підлеглих прийомам надання першої медичної допомоги пораненим, само- і взаємодопомоги психотравмованим, способам евакуації їх з поля бою. Враховуючи важливість вирішення цих питань, слід, як переконує досвід війн і збройних конфліктів, створити спеціальні групи з-поміж військовослужбовців для своєчасної евакуації поранених з поля бою, проведення з особовим складом цих груп спеціальних інструктивно-методичних і практичних занять.

У цей період поряд із роз'ясненням особовому складу його прав і свобод доречно нагадати про покладені на нього Конституцією України обов'язки:

бути вірними українському народові, Військовій присязі, самовіддано, мужньо і вміло захищати свою Вітчизну;

суворо дотримуватися Конституції та законів України, вимог статутів Збройних Сил України, беззастережно виконувати накази командирів;

дорожити честю і бойовою славою захисників свого народу, честю військового звання і військовим товариством;

вдосконалювати військову майстерність, утримувати в постійній готовності до застосування озброєння та бойову техніку, берегти військове майно;

бути дисциплінованими, пильними, зберігати державну і військову таємницю;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

дотримуватися загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України.

Для профілактики правопорушень серед військовослужбовців та запобігання скоєнню злочинів необхідно організувати проведення з особовим складом заходів правового виховання: правового інформування, зустрічей з працівниками військової прокуратури, індивідуальних бесід тощо; роз'яснювати військовослужбовцям правові акти воєнного часу щодо їх прав та обов'язків в бойовій обстановці, відповідальності за військові злочини, невиконання бойових завдань, вимог бойових та загальновійськових статутів тощо.

Нині Україна як суб'єкт міжнародного права взяла на себе правові зобов'язання безумовно дотримуватися міжнародних правових актів, підписаних нею – конвенцій, декларацій, договорів, протоколів: Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни (Гаага, 18 жовтня 1907 р.); Конвенції про деякі обмеження ... в морській війні (Гаага, 18 жовтня 1907 р.); Конвенції щодо захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту (Гаага, 14 травня 1954 р.); Конвенції про заборону розроблення, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення (Гаага, 16 грудня 1971 р.); Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року про поліпшення умов поранених і хворих у діючих арміях; Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року про поводження з військовополоненими; Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни та інших.

Органи виховної роботи і весь командний склад у період підготовки до бойових дій мають довести до особового складу вимоги “Кодексу поведінки учасників бойових дій”, особливо наголосивши на таких:

1. Воювати можна лише з тим, у кого в руках є зброя.
2. Нападу зазнають тільки військові об'єкти.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

3. Слід щадити цивільних осіб і цивільні об'єкти.

4. Не можна заподіювати більшої шкоди (збитків), ніж цього вимагає виконання бойового завдання.

Потрібно роз'яснити, що відповідно до міжнародного права, а також наказів Міністра оборони України до об'єктів, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, належать медичні формування; санітарно-транспортні засоби; цивільні об'єкти; культурні цінності; особливо небезпечні об'єкти; об'єкти цивільної оборони; санітарні зони (місцевості); місцевості, що не обороняються; демілітаризовані зони. Напад на такі об'єкти заборонено.

Під час війни діють правила поведінки щодо противника, які містяться у чотирьох Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 року і у двох Додаткових протоколах до них 1977 року. Загалом на сьогодні 188 держав взяли на себе зобов'язання за Женевськими конвенціями щодо таких питань:

необхідності однакового догляду за пораненими своїми і противника;

поваги до фізичної недоторканності, честі, гідності, сімейних прав, моральних засад і релігійних переконань;

заборони тортур і жорстокого поводження, страти без суду, нещадного знищення, депортації, взяття заручників, мародерства, грабувань і знищення цивільних об'єктів тощо.

Згідно із Женевськими конвенціями і Додатковими протоколами до них, Україна дотримується відповідних зобов'язань. Через те особовий склад інформують про розроблення цих договорів на принципі поваги до особистості та її гідності. Особи, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях або вибули зі строю через хворобу, поранення, полонення чи з будь-якої іншої причини, користуються пошаною і перебувають під захистом від наслідків війни. Тим, хто постраждав, належить надати відповідну допомогу

і виявляти щодо них турботу без дискримінації. Такі дії визначені основними принципами права щодо людини, до яких належать:

право на життя, свободу і безпеку всіх людей;

заборона катувань і жорстокого поводження;

заборона несанкціонованого арешту й утримання під вартою;

право на справедливий суд;

право гуманного поводження з особами, позбавленими волі;

право захисту від незаконного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції;

право на свободу думки та її вираження тощо.

Особовому складу доречно нагадати, що в сучасному українському законодавстві факт полонення наших військовослужбовців не спричиняє негативних соціально-правових наслідків. Крім того, за особовим складом, захопленим у полон, зберігається статус військовослужбовців, щодо звільнення яких військове командування й органи державної влади максимально потурбуються.

Також особовому складу необхідно роз'яснювати, що добровільна здача в полон не гарантує сприятливого результату. Досвід війн і збройних конфліктів XX ст. свідчить, що норм "гуманітарного права" дотримувалися не завжди, не скрізь, а часто протиборчі сторони відверто ігнорували їх. Так, під час Першої світової війни в німецький полон потрапили 1 434 500 військовослужбовців російської армії, з яких до кінця війни померли 5,4 %. Під час Другої світової війни вермахт узяв у полон приблизно 5,7 млн радянських військовослужбовців, з яких до 1945 року померло понад 3 млн, тобто більше половини.

Висока смертність радянських військовополонених була спричинена не лише діями відповідних німецьких служб, а й масовими розстрілами:

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

знищували важкопоранених військовослужбовців, від яких вермахт хотів позбавитися в першу чергу, а також військовополонених, політичні переконання або расова належність яких виділяли їх із загальної маси. Подібною була ситуація і у ході ведення бойових дій обмеженим контингентом Радянських військ в Афганістані, Російської Федерації в Чечні, крім того можна навести приклади знущань та зневажливого ставлення до полонених персоналом в'язниці Абугрей та Гуантанамо.

Під час проведення заходів соціально-правового забезпечення доречно нагадати військовослужбовцям, що відповідно до чинного законодавства осіб, які брали участь у захисті Батьківщини чи бойових діях на території інших держав, вважають ветеранами війни і відповідно до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” їм та членам їх сімей передбачені відповідні пільги та соціальні гарантії.

Окрім правових норм соціальної спрямованості, закріплених у законах мирного часу, в умовах війни держава може прийняти рішення щодо додаткових грошових виплат за успішні бойові дії. Наприклад, у роки Великої Вітчизняної війни був виданий наказ народного комісара оборони про порядок нагородження льотного складу військово-повітряних сил за хорошу бойову роботу. У наказі зазначалося, що льотчикові-винищувачу за кожен збитий ворожий бомбардувальник встановлена грошова винагорода у розмірі 2 000 карбованців, за транспортний літак – 1 500 карбованців, винищувач – 1 000 карбованців. Таку ж практику застосовували під час участі контингентів радянських військ у локальних війнах та збройних силах Російської Федерації під час операції на Північному Кавказі (у Чечні), переважно у ході антитерористичної, кампанії (1999–2000 рр.). Ще до її початку уряд Російської Федерації встановив додаткові грошові виплати військовослужбовцям – безпосереднім учасникам бойових дій. Крім того, час

фактичної участі в бойових діях зараховують у вислугу років (трудоий стаж) для призначення пенсій з розрахунку один місяць за три.

Керівництво Російської Федерації вжило ряд заходів із надання матеріальної допомоги родинам поранених військовослужбовців. Так, були встановлені розміри матеріальної допомоги, яку надавали родичам військовослужбовців для відшкодування проїзду і проживання в місцях лікування особового складу.

У період бойових дій заходи соціально-правового забезпечення необхідно спрямовувати на запобігання та недопущення перевищення посадових повноважень командним складом, випадків самосуду, спроб окремих військовослужбовців вирішити свої соціальні проблеми мародерством і безчинствами щодо громадян, які проживають на території, охопленій війною (у районі дій військ), нестатутних взаємовідносин, розкрадань військового майна для продажу й особистого збагачення. Як свідчить практика застосування військ, особливо небезпечним є час виведення підрозділів і частин у тил на відпочинок після завершення активних бойових дій, коли відмічається різкий спад морального, психологічного і фізичного напруження, який може спричинити сплеск правопорушень. Запобігати негативним проявам можна лише максимально вирішивши соціальні проблеми військ, які виводять на відпочинок: від медичного обстеження до надання психологічної допомоги та всебічної реабілітації. У цей час необхідно організувати:

своєчасне забезпечення особового складу усіма видами постачання за повною нормою;

справедливий розподіл гуманітарної допомоги;

задоволення всіх потреб військовослужбовців, оперативне вирішення питань їх облаштування та побуту;

виплату грошової винагороди за бойові досягнення (льотчикам – за збиті літаки противника; танкістам, мотострільцям, артилеристам – за знищену бойову техніку);

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

вручення бойових нагород тим, хто відзначився, і тим, кому вони не були вручені.

Досвід війн і збройних конфліктів сучасності свідчить, що важливим питанням соціально-правового забезпечення в бойовій обстановці є розвиток взаємодії з центральними та місцевими органами влади, партіями і громадськими організаціями, засобами масової інформації, релігійними установами, що передбачає:

мобілізацію громадськості на надання шефської допомоги підрозділам і частинам, які відбувають у район бойових дій (надання гуманітарної допомоги, відвідання частин представниками місцевої адміністрації, творчої інтелігенції, ветеранських організацій, батьківських комітетів, громадськості, журналістів, концертних та агітаційних бригад, а також надання допомоги госпіталям, в яких перебувають на лікуванні поранені військовослужбовці);

об'єктивне висвітлення в місцевих засобах масової інформації ходу бойових дій, зразків мужності та героїзму військовослужбовців гарнізону;

надання допомоги сім'ям військовослужбовців, що відбули в район бойових дій (реалізація на практиці соціальних гарантій, працевлаштування членів сім'ї, забезпечення житлом, місцями в дитячих дошкільних закладах, пільговими путівками, виплата гарантованої страхової допомоги і т. ін.);

підтвердження в установленому порядку фактів знищення бойової техніки і живої сили противника нашими військами, а також надання необхідних даних про втрати своїх військ;

соціальну реабілітацію поранених та інвалідів, соціальне забезпечення й обслуговування військовослужбовців, які постраждали під час бойових дій, і членів їх сімей;

соціально-психологічну реадаптацію учасників бойових дій до мирного життя (визнання того, що їх участь у бойових діях була соціально необхідною, етично і юридично виправданою).

Таким чином, соціально-правове забезпечення має здійснюватись в єдиному контексті морально-психологічного забезпечення бойових дій, а практична реалізація його мети та завдань є головною умовою створення стабільної соціальної обстановки, ефективного виконання кожним військовослужбовцем свого святого обов'язку перед народом та Батьківщиною.

Незалежно від того, повернувся військовослужбовець додому переможцем чи переможеним, його мають гідно зустріти країна, товариші по службі, члени сім'ї, знайомі. Це дозволить запобігти виникненню можливих негативних наслідків психотравмуючої дії війни на людину, зберегти її психічне здоров'я тощо.

Контрольні запитання:

1. Обґрунтуйте необхідність організації соціально-психологічного забезпечення в бою (бойових умовах).
2. Розкрийте загальний механізм реалізації прав та свобод особового складу у Збройних Силах України.
3. Дайте визначення та опишіть основні структурні елементи соціально-правового забезпечення особового складу військ (сил) у бойових умовах.
4. Розкрийте основні функції соціально-правове забезпечення особового складу військ (сил) у бойових умовах.
5. Від чого залежить зміст заходів соціально-правового забезпечення особового складу військ (сил) у бойових умовах?
6. Перерахуйте основні методи організації соціально-правового забезпечення в бою (бойових умовах).
7. Назвіть і розкрийте зміст основних форм соціально-правового забезпечення діяльності військ (сил) у бойових умовах.
8. Чим визначається і завдяки чому досягається ефективність заходів соціально-правового забезпечення у бою (бойових умовах)?
9. На що спрямовують основні зусилля соціально-правового забезпечення у ході підготовки та ведення бою (бойових дій)?

Рекомендована література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Преса України, 1997. – 79 с.
2. Алещенко В. І. Правове виховання у механізмі формування правової свідомості військовослужбовців Збройних Сил України: навч.-метод. посіб. – К.: НАОУ, 2008. – 224 с.
3. Законодавство України з питань військової сфери: Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
4. Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України від 11. 09. 2004 № 400. – К.: Концерн «ВД «Ін Юре»», 2004. – 144 с.
5. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
6. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Ч. I / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 200 с.
7. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
8. Основи законодавства України: підручник / За заг. ред. Кириленка В. І. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 617 с.
9. Паніматченко Ю. А. Правове регулювання діяльності Збройних Сил України: підручник. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 256 с.
10. Права людини і професійні стандарти для військовослужбовців в документах міжнародних організацій. – К.: Відродження, 1996. – Книга 1. – 77 с.
11. Права людини і професійні стандарти для військовослужбовців в документах міжнародних організацій // Гаазькі та Женевські конвенції. – К.: Відродження, 1996. – Книга 2. – 228 с.
12. Права людини і професійні стандарти для військовослужбовців в документах міжнародних організацій. – 2-ге видання, доп. і перероб. – К.: Відродження, 2002. – 363 с.
13. Ягунов В.В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 349 с

4.4. Культурологічне забезпечення

На сучасному етапі реформування та розвитку Збройних Сил України триває пошук нових підходів реалізації завдань морально-психологічного забезпечення бойових дій військ (сил), шляхом використання усіх його можливостей, зокрема – культурологічного забезпечення.

4.4.1. Мета, завдання й особливості організації культурологічного забезпечення у бойових умовах

Роль і значення культурологічного забезпечення бойових дій визначаються тим, що людина була і залишається головною силою, яка забезпечує перемогу в бою. Успіх бою залежить від сукупного впливу на особовий склад об'єктивних умов та суб'єктивних чинників бойової обстановки (фізичного стану та психологічної втоми особового складу). Так, наприклад, після двох діб інтенсивних бойових дій у особового складу значно знижуються фізична працездатність – на 28 %, статична витривалість м'язів – на 51 %, слухова чутливість – на 32 %, ефективність ураження об'єктів противника (попадання в ціль) – на 40 %. Після бойових дій 40–80 % військовослужбовців потребують психофізіологічної корекції (відпочинку), що можлива передусім завдяки культурологічному забезпеченню.

Культурологічне забезпечення – це комплекс цілеспрямованих заходів для зняття негативних емоційних станів у військовослужбовців, відновлення їх моральних, психічних і фізичних сил, задоволення духовних потреб засобами культури та мистецтва.

Метою культурологічного забезпечення є формування у особового складу засобами культури і мистецтва належних морально-бойових якостей, підтримання на належному рівні морально-психологічного стану військовослужбовців, мобілізація їх на успішне виконання бойових завдань.

Культурологічне забезпечення передбачає виховання у особового складу засобами культури та мистецтва відданості українському народу, своїй Батьківщині, вірності конституційному і військовому обов'язку, моральної готовності військовослужбовців до успішного виконання бойових завдань, безумовного дотримання вимог військової дисципліни та військового правопорядку тощо.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Мети культурологічного забезпечення досягають виконанням конкретних завдань:

організацією вивчення культурних запитів, фізичного та духовного самопочуття особового складу;

постійним та всебічним нарощуванням емоційного стану особового складу;

забезпеченням умов для організації дозвілля і повноцінного відпочинку військовослужбовців з урахуванням бойової обстановки;

культурно-мистецьким обслуговуванням військ, організацією концертів, виступів концертних бригад, культурно-масових заходів, художніх виставок;

вихованням засобами культури та мистецтва у військовослужбовців вірності військовому обов'язку, мужності і героїзму, сміливості і відваги, утвердженням у їх свідомості оптимізму й упевненості у своїх силах;

підтриманням у військових колективах здорового морально-психологічного стану;

організацією взаємодії з державними і місцевими органами культури для проведення спільних заходів культурологічного забезпечення у військах (силах).

За формою проведення заходи культурологічного забезпечення поділяють так:

індивідуальні;

групові;

масові – *прості* (виступи, промови, бесіди, лекції, зустрічі, діалоги, монологи); *комплексні* (тематичні вечори, концерти, вечори запитань, конкурси, вікторини, вечори відпочинку); *великі* (театралізовані свята, фестивалі, огляди художньої творчості, спортивні свята, місячники мистецтв, шоу-видовища, карнавали та ін.).

Для формування у особового складу необхідних морально-бойових якостей,

підтримання на належному рівні морально-психологічного стану військовослужбовців застосовують такі *форми* культурологічного забезпечення:

аналіз культурних запитів фізичного стану і психологічного самопочуття особового складу;

методичну роботу з командирами та їх заступниками з виховної роботи, активом з питань організації заходів культурологічного забезпечення;

організацію (з урахуванням бойової обстановки) повноцінного відпочинку і дозвілля особового складу;

організацію теле-, радіо-, кіно-, відео-, фотообслуговування особового складу;

організацію діяльності польових автоклубів;

організацію діяльності концертних бригад, виступів військових професійних і самодіяльних колективів, діячів культури та інших творчих колективів;

організацію виставкової роботи, показу пересувних музейних виставок тощо;

організацію діяльності польових бібліотек, забезпечення особового складу художньою літературою та періодичними виданнями;

проведення (при можливості) спортивних та спортивно-оздоровчих заходів, що сприяють відпочинку і підняттю бойового духу особового складу;

сприяння діяльності військових художників і письменників;

збір матеріалів для військових музеїв;

організацію постійної взаємодії, ділових зв'язків з державними та громадськими організаціями, місцевими закладами культури в інтересах культурологічного забезпечення діяльності військ;

раціональний розподіл сил і засобів для проведення заходів культурологічного забезпечення;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

вивчення й узагальнення досвіду культурологічного забезпечення;
поповнення технічних засобів виховання тощо.

Під час організації та проведення заходів культурологічного забезпечення необхідно враховувати їх можливості щодо впливу на свідомість, психічний і фізичний стан та поведінку особового складу.

Основними методами впливу є переконання, навіювання, емоційне зараження та наслідування.

Метод *переконання* передбачає цілеспрямований вплив на особовий склад засобами культурологічного забезпечення (піснями, віршами патріотичного спрямування, виступами майстрів художнього слова тощо) для формування у нього свідомого ставлення до виконання свого конституційного обов'язку, розуміння необхідності виконання поставленого бойового завдання.

Так, народна артистка СРСР О. Кусенко писала у своїх спогадах: «Фронтний Будинок Червоної Армії Південно-Західного фронту відрядив мене до Ансамблю фронтової естради, який працював на передовій під самим Сталінградом. Почалося неспокійне мистецьке життя. Ніколи не забуду солдатських очей, які палали ненавистю до ворога, коли вони слухали оповідання О. Японського “Україна”. Після концерту в одній із військових частин 4-го Українського фронту старший лейтенант І. Пропенко сказав: “Ваші правдиві слова доходять до самої глибини душі і запалюють її на боротьбу, на люту помсту ворогу, закликають іти вперед за життя мільйонів, іти навіть на смерть...”».

Артистка Тернопільського театру ім. Т. Г. Шевченка С. Коваль згадувала, що найбільший успіх серед глядачів мав вірш І. Франка “Земле, моя всеплодющая мати”. Цей вірш вона зберігала у своєму репертуарі майже всі роки війни. Палке слово Каменяра надихало бійців у запеклій боротьбі з ворогом.

Навіювання як метод культурологічного забезпечення передбачає вплив на психіку аудиторії неодноразовим повторенням компонентів художнього виступу за допомогою ритму, темпу, речитативу.

Метод *емоційного зараження* базується на здатності людини піддаватися емоційному зараженню переданням емоційного стану від тих, хто виступає до аудиторії.

Для формування у особового складу необхідних моральних, психологічних, фізичних якостей засобами культурологічного забезпечення застосовують метод *наслідування*, механізм якого базується на психологічній схильності, бажанні людини бути подібною до певного героя кінофільму, вистави, літературного твору, пісні тощо.

Рис. 4.16. Пересувний кіновідеосалон (ПКВС)

Культурологічне забезпечення в бойовій обстановці організовують заступники командирів частин з виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи та начальники клубів. Штатними посадовими особами є водії-кіномеханіки польових автоклубів, пересувних кіно-відеосалонів (рис. 4.16),

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

нештатними – фотографи, редактори бойових листків, стінних і фотогазет, гітаристи, військовослужбовці, що вміють грати на музичних інструментах, з досвідом роботи в цивільному житті, барди, художники-аматори тощо.

В інтересах культурологічного забезпечення можуть бути використані можливості:

- 1) Ансамблю пісні і танцю Збройних Сил України;

- 2) центрів військово-музичного мистецтва Збройних Сил України –

центру військово-музичного мистецтва Військово-Морських Сил Збройних Сил України;

центру військово-музичного мистецтва Сухопутних військ Збройних Сил України;

центру військово-музичного мистецтва Повітряних Сил Збройних Сил України;

територіальних центрів військово-музичного мистецтва у Львові й Одесі;

- 3) військово-історичних музеїв Збройних Сил України –

Національного військово-історичного музею України;

Волинського регіонального музею Українського війська та військової техніки;

музею військової авіації;

музею Ракетних військ стратегічного призначення;

військово-морського музейного комплексу “Балаклава”;

музеїв військових навчальних закладів та військових частин;

4) будинків офіцерів.

До засобів культурологічного забезпечення належать:

періодичні видання (газети і журнали), наочна пропаганда й агітація;

мистецькі засоби – усі види та жанри мистецтва (музичне, театральне, циркове, декоративне), художня, науково-пізнавальна та інша література, живопис, хореографія, кіномистецтво тощо;

технічні засоби (музичні інструменти, фонограми, плівки, відео, слайди, радіо і телебачення, комп’ютери, піротехніка);

декоративно-художні засоби (афіші, реклама, запрошення, виставки, костюми, реквізити, декорації).

Вибір форм і методів проведення заходів культурологічного забезпечення залежить від таких чинників:

наявності часу і місця проведення заходу;

мети і завдань морально-психологічного забезпечення;

складу аудиторії;

рівня організаційно-методичної підготовки організаторів заходу;

наявності і можливостей матеріально-технічної бази;

можливостей використання шефських зв’язків, допомоги тощо.

Заходи культурологічного забезпечення бою (бойових дій) планує заступник командира військової частини з виховної роботи на підставі рішення командира на бій (бойові дії) та вимог старшого начальника.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Планування культурологічного забезпечення передбачає:

розрахунок сил і засобів;

визначення напрямів зосередження основних зусиль;

систематизацію культурологічних заходів, встановлення порядку їх проведення.

Заходи культурологічного забезпечення організовують і проводять з урахуванням характеру бойових дій, умов бойової обстановки: переважно на етапі підготовки та після бою (бойових дій), у районах зосередження військ, резервів, у частинах та підрозділах другого ешелону відповідно до плану морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій).

У бойовій обстановці форми проведення заходів культурологічного забезпечення набувають оперативності, зокрема через скорочення у бойовій обстановці можливостей проведення масових заходів, а за певних умов і їх недоцільністю. У бойових умовах перевагу під час проведення заходів культурологічного забезпечення надають роботі з невеликими групами, військовими колективами, підрозділами та використанню таких форм, що не потребують великої кількості часу на їх підготовку і проведення. Однією із головних вимог під час проведення заходів культурологічного забезпечення є дотримання прихованості, маскування, збереження військової таємниці.

Так, під час виконання бойових завдань радянськими військами у Великій Вітчизняній війні, обмеженим контингентом радянських військ в Афганістані, об'єднаним угрупованням російських військ у Чечні найактивніше використовували виступи невеликих концертних бригад та окремих виконавців. Протягом перших п'яти місяців Великої Вітчизняної війни за підтримки творчих організацій, закладів культури було створено 80 концертних бригад, що за роки війни показали лише в діючій армії 437 тис. вистав і концертів.

За даними Головного управління виховної роботи збройних сил Російської Федерації, тільки у вересні-жовтні 1999 року концертні бригади різних округів дали більше 100 концертів; за вісім днів збройного конфлікту між Грузією і Росією (у серпні 2008 року) концертні бригади будинку офіцерів Чорноморського флоту Російської Федерації у зоні бойових дій дали 36 концертів.

Щоб організовувати культурологічне забезпечення, у військові частини направляли концертні бригади і колективи художньої самодіяльності. Оптимальний склад таких бригад, за досвідом війн та збройних конфліктів, складав дев'ять-десять осіб (музична група, виконавці, хореографічна група). На одну бригаду виділяли один автомобіль ПАК. Для більшого охоплення особового складу передбачали можливий розподіл бригад на дві-три групи. Програма виступу концертної бригади (групи) була розрахована на 20–40 хв. За результатами роботи концертної бригади складали звіт, який додавали до документів заступника командира військової частини з виховної роботи.

Як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід організації культурологічного забезпечення, у районі зосередження обладнують місця для проведення заходів культурологічного забезпечення, розгортають наочну агітацію, встановлюють щити з інформаційними матеріалами, організовують роботу похідного автоклубу чи пересувного кіно-відео салону.

Начальник клубу складає план роботи клубної машини у підрозділах військової частини, який погоджують заступник командира військової частини з виховної роботи і начальник штабу та затверджує командир військової частини. У плані обов'язково вказуються конкретний час перебування в підрозділах. Із прибуттям у підрозділ автоклуб розгортає наочну агітацію, роботу радіовузла, начальник клубу проводить з особовим складом коротке суспільно-політичне інформування, показує кіно- чи відеофільми, організовує збір інформації та

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

випуск фотогазет, відеооглядів, видає свіжу пресу тощо.

Організація планування культурологічного забезпечення передбачає такі дії:

моніторинг фізичного стану та психологічного самопочуття особового складу, культурних запитів військовослужбовців;

розрахунок сил і засобів культурологічного забезпечення;

визначення напрямків зосередження основних зусиль та першочергових заходів культурологічного забезпечення, порядку їх підготовки та проведення;

визначення форм і методів проведення заходів культурологічного забезпечення;

раціональний розподіл сил та засобів;

проведення заходів підготовки та розміщення рухомих і стаціонарних засобів культурологічного забезпечення відповідно до плану морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій);

організацію взаємодії з військовими, державними та громадськими закладами культури в інтересах культурологічного забезпечення діяльності військ (сил) тощо.

Як і інші складові морально-психологічного забезпечення, культурологічне забезпечення є результативним у разі тісної взаємодії з інформаційно-пропагандистським, психологічним, соціально-правовим забезпеченням, заходами патріотичного, морального, правового, військового вихованням для мобілізації особового складу на виконання поставлених бойових завдань.

Проведення заходів культурологічного забезпечення не має бути нав'язливим. Досвід проведення таких заходів у ході ліквідації наслідків на Чорнобильській АЕС свідчить, що 100 % військовослужбовців досліджуваних підрозділів у перші два- три тижні із задоволенням відвідували культурно-виховні

заходи, надалі кількість відвідувачів щоденно зменшувалась. На питання про причини такого явища більшість військовослужбовців відповідала, що фізично перевтомлюються і бажають довше відпочити (поспати).

Слід зазначити, що від цілеспрямованого використання сил і засобів культурологічного забезпечення, правильного планування та якісної організації цих заходів багато в чому залежить духовний та емоційний стан військовослужбовців. Командири (начальники), заступники командирів з виховної роботи, офіцери органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи повинні добре знати можливості сил і засобів культурологічного забезпечення, особливості його організації та очікуваний ефект від проведених з особовим складом заходів.

Ефективності культурологічного забезпечення досягають:

постійною готовністю сил і засобів культурологічного забезпечення;

чітким плануванням та якісною організацією заходів культурологічного забезпечення відповідно до плану морально-психологічного забезпечення і бойової обстановки;

узгодженим застосуванням сил та засобів, форм і методів культурологічного забезпечення;

зосередженням основних зусиль на пріоритетних напрямках;

взаємодією з іншими складовими морально-психологічного забезпечення, військовими, державними та громадськими закладами культури для проведення спільних заходів культурологічного забезпечення у військах (силах).

своєчасним відновленням технічного стану та готовності до роботи технічних засобів тощо.

4.4.2. Вітчизняний досвід використання можливостей державних і громадських закладів культури у бойових умовах

В умовах воєнного часу в інтересах культурологічного забезпечення широко використовують можливості шефських зв'язків, державних і громадських закладів культури, театрів та інших установ. Коротко опишемо вітчизняний досвід діяльності театру та кіно в умовах Великої Вітчизняної війни.

З початком війни десятки українських театральних колективів, ансамблів, артистичних та концертних бригад несли своє мистецтво фронтовикам, надихаючи їх на боротьбу за свободу і незалежність Батьківщини. Київський театр опери та балету ім. Т. Шевченка послав на фронт 22 бригади, які дали 920 концертів, Запорізький ім. М. Заньковецької – три бригади, які показали 214 вистав і концертів, Київський драмтеатр ім. І. Франка – 206 вистав і концертів (рис. 4.17).

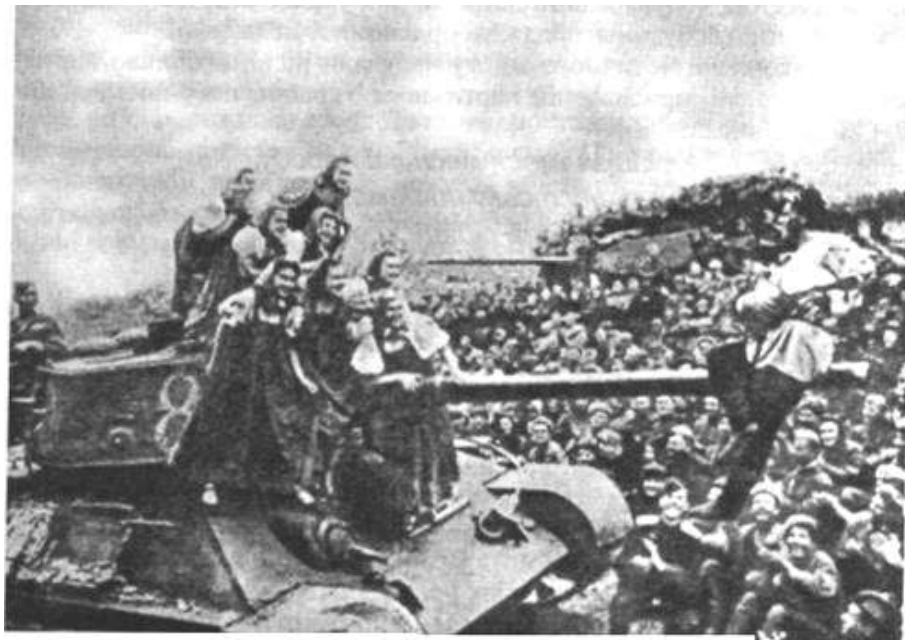

Рис. 4.17. Бригада київських артистів виступає перед танкістами 3-го Українського фронту

Усього театри України послали на фронт 108 концертних бригад, які несли воїнам українську пісню, танці, музику, їх виступи бачили і слухали сотні тисяч бійців.

Розробляючи нові форми художньої агітації, артисти працювали з особливим піднесенням. Театральне мистецтво перенеслось на передову. У концертах перед фронтовиками виступали майстри театрального мистецтва з України І. Гойдай, І. Паторжинський, М. Гришко та ін.

Так, І. Паторжинський згадував про фронтові виступи: “Три місяці нашої присутності на фронті дали нам дуже багато. Ми бачили приклади самовідданого служіння Вітчизні, героїзму... Гумор і сатира гостро сприймалися бійцями. Вони давали відпочинок після їх важкої ратної праці”.

Особливо подобався бійцям гумористичний дует молодих виконавців Ю. Тимошенко та Ю. Березіна (Тарапуньки і Штепселя).

Бойові будні фронтовиків скрашували концертні виступи фронтових ансамблів української пісні і танцю. Один із них, під керівництвом Л. Чернишової, діяв на семи фронтах, дав 2 850 концертів для сотень тисяч воїнів. Артисти ансамблю подолали 80 тис. км воєнних доріг. У бойових умовах виступи ансамблю були часто пов’язані з ризиком для життя. Виступаючи у 383-й стрілецькій дивізії Південного фронту, ансамбль втратив кількох артистів. За самовіддану працю і для популяризації патріотичної української пісні в діючій армії 68 артистів були нагороджені орденами й медалями.

Під час війни патріотичний зміст мали пісні, особливо партизанські. У пісні, присвяченій партизанам України, поет-письменник І. Стецюк писав:

*Ми зємося месники народу,
Фашистську нищимо породу,
Б’ємося за рідний край,
Щоб сонце волі не згасало,*

*Щоб наше щастя розквітало,
До бою. брат, вставай!*

Глибокого патріотизму було сповнене українське кіномистецтво. Вже наприкінці 1941 року відновили роботу студії художніх фільмів: Київська (в Ашхабаді) й Одеська (у Ташкенті). Українська студія хронікальних фільмів працювала в Москві та Куйбишеві на базі центральної студії кінохроніки. У Ташкенті розгорнула діяльність студія “Київ-техфільм”.

Українські кіномитці в цей період створили кілька високопатріотичних художніх фільмів, бойових кіно збірників, зокрема Київська кіностудія зняла фільми “Олександр Пархоменко” Л. Лукова, “Як гартувалася сталь” М. Донського, “Партизани в степах України” І. Савченка. Вищим досягненням в умовах війни став фільм “Райдуга” М. Донського за сценарієм В. Василевської, що одержав багато призів і серед них “Оскар” – премію Академії кіномистецтва США. Цей фільм у 1946 році був удостоєний Державною (Сталінською) премією.

Працівники хронікально-документального кіно створювали своєрідний літопис боротьби з окупантами. При штабах фронтів діяли спеціальні кіно групи, що брали участь у створенні 500 номерів кіножурналів та близько 100 воєнних фільмів, зокрема “День війни”, “Народні месники”, “Чорноморці”, “Битва за Кавказ” та ін.

Кінооператори України у 1943 році паралельно з роботою для Центральної студії кінохроніки почали створювати власні кіножурнали. У квітні цього ж року на екрани вийшли перший номер кіножурналу “Радянська Україна” та кілька спеціальних кіновипусків. Важливою подією 1943 року стало створення документального фільму “Битва за нашу Радянську Україну”, О. Довженка, що супроводжується хвилюючим і пристрасним дикторським текстом, а також глибоко емоційною музикою

А. Штогаренка і Д. Клебанова. Загалом кінозйомки в діючій армії вели 253 оператори.

Провідними темами у творчості композиторів періоду війни були патріотизм, віра у перемогу над ворогом. Лише за два перших місяці війни київські композитори створили більше 40 масових бойових пісень і кілька похідних маршів. Усього за роки війни було написано близько 350 музичних творів різних жанрів, зокрема 4 симфонії, 6 опер, 11 квартетів, квінтетів і тріо, 9 камерних творів, 7 творів для фортепіано, 6 маршів, 7 кантат і великих вокальних творів, понад 130 пісень, романсів та ін.

Отже, культурологічному забезпеченню належить важлива роль у зміцненні єдиності та виховання військовослужбовців, формуванні необхідних для якісного виконання бойових завдань морально-бойових якостей і належного морально-психологічного стану особового складу.

Проблема культурологічного забезпечення як складової частини морально-психологічного забезпечення бойових дій, незважаючи на уявну її малозначність, як і раніше залишається в центрі уваги командирів, штабів, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, військових та цивільних закладів культури. Немає сумніву, що в умовах сучасної війни культурологічне забезпечення потрібне особовому складу більшою мірою, ніж раніше.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте роль та значення культурологічного забезпечення у бойових умовах.
2. Дайте визначення культурологічного забезпечення бою (бойових дій) та зазначте його мету.
3. Розкрийте основні завдання культурологічного забезпечення бою (бойових дій).

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

4. Назвіть і розкрийте сутність основних форм заходів культурологічного забезпечення бою (бойових дій).
5. Назвіть та охарактеризуйте основні методи проведення заходів культурологічного забезпечення в бойових умовах.
6. Хто і якою мірою відповідальний за планування й організацію заходів культурологічного забезпечення у бойових умовах?
7. Розкрийте можливості сил і засобів культурологічного забезпечення.
8. Завдяки чому забезпечується ефективність культурологічного забезпечення у бойових умовах?

Рекомендована література:

1. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. – 87 с.
 2. Говоруха В. В., Іллюк О. О. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. – Харків: Військовий інститут внутрішніх військ МВС України, 2002. – 283 с.
 3. Маслов В. С. Теорія та практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів: монографія. – К.: Логос, 1997. – 174 с.
 4. Морально-психологічне забезпечення бойової підготовки з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України: метод. посіб. / В. І. Алещенко, О. В. Копаниця, В. М. Федічев та ін. – К.: НАОУ, 2000. – 76 с.
 4. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України: підручник. – Хмельницький: НАПВУ, 2001. – 448 с.
 5. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
 6. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Ч. I / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 200 с.
 7. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
 8. Ягунов В. В. Військове виховання: історія, теорія та методика: навч. посіб. – К.: “Graphics Design”, 2002. – 560 с.
 9. Ягунов В. В. Військова дидактика: навч. посіб. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2000. – 400 с.
 10. Ягунов В. В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 349 с.
-

4.5. Захист від негативного інформаційно-психологічного впливу

Психологічну війну люди ведуть з давніх часів, однак ніколи її не афішують. Залякування, дезінформація, підбурювання, міфотворчість – далеко не повний перелік засобів, які застосовують у ході війн і збройних конфліктів. Однак лише у XX столітті процес накопичення, опрацювання та надання дозованої і відповідним чином систематизованої інформації став керованим і спрямованим на досягнення конкретної мети. Потужний розвиток засобів масової інформації, їх проникнення у суспільне життя спричинив неминучість їх використання у воєнній сфері. Якщо у Першій світовій війні фактором досягнення перемоги в бою була вогнева перевага над противником, у Другій світовій – завоювання переваги в повітрі, то за підсумками локальних війн і збройних конфліктів кінця XX – початку XXI ст. головним атрибутом перемоги вважається завоювання переваги в інформаційній сфері (рис.4.18).

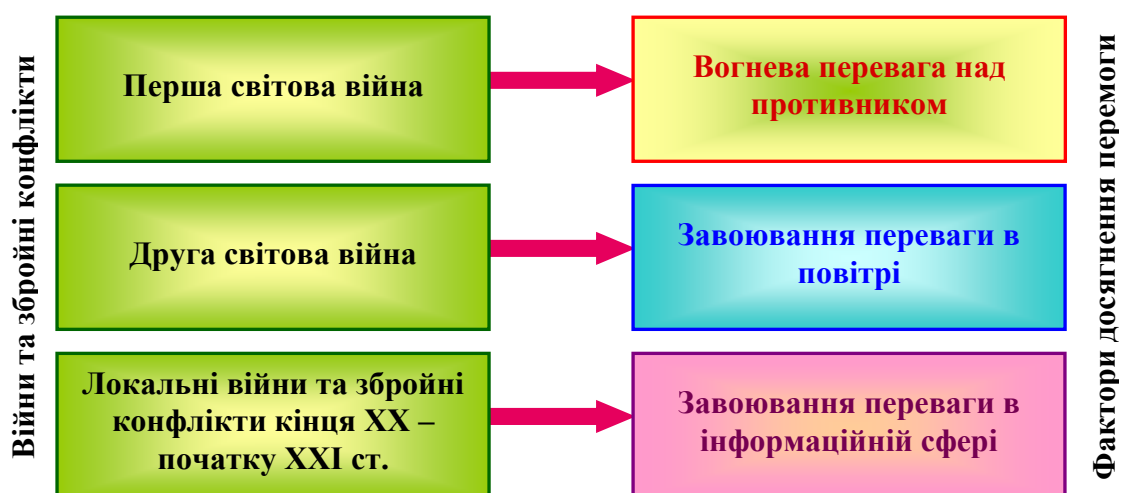

Рис. 4.18. Фактори перемоги

Саме тому, перш ніж розглянути питання захисту, зупинимось на ролі інформаційно-психологічного впливу у сучасній війні, збройному конфлікті.

4.5.1. Інформаційно-психологічний вплив як компонент збройної боротьби

Революція у сфері комунікацій та інформатизації підвищила роль інформаційних факторів у військовій справі. Тривалий час військові вчені і практики багатьох країн світу ведуть наукову полеміку з питання інформаційно-психологічного протиборства: з одного боку, про вплив на інформаційну сферу і свідомість особистості противника, з іншого – про протидію інформаційно-психологічному впливу противника для виконання поставленого завдання, досягнення перемоги в бою, збройному конфлікті тощо.

З'явилися принципово нові концепції ведення війни, бойових дій, що передбачають завоювання інформаційної та морально-психологічної переваги над противником (рис.4.19).

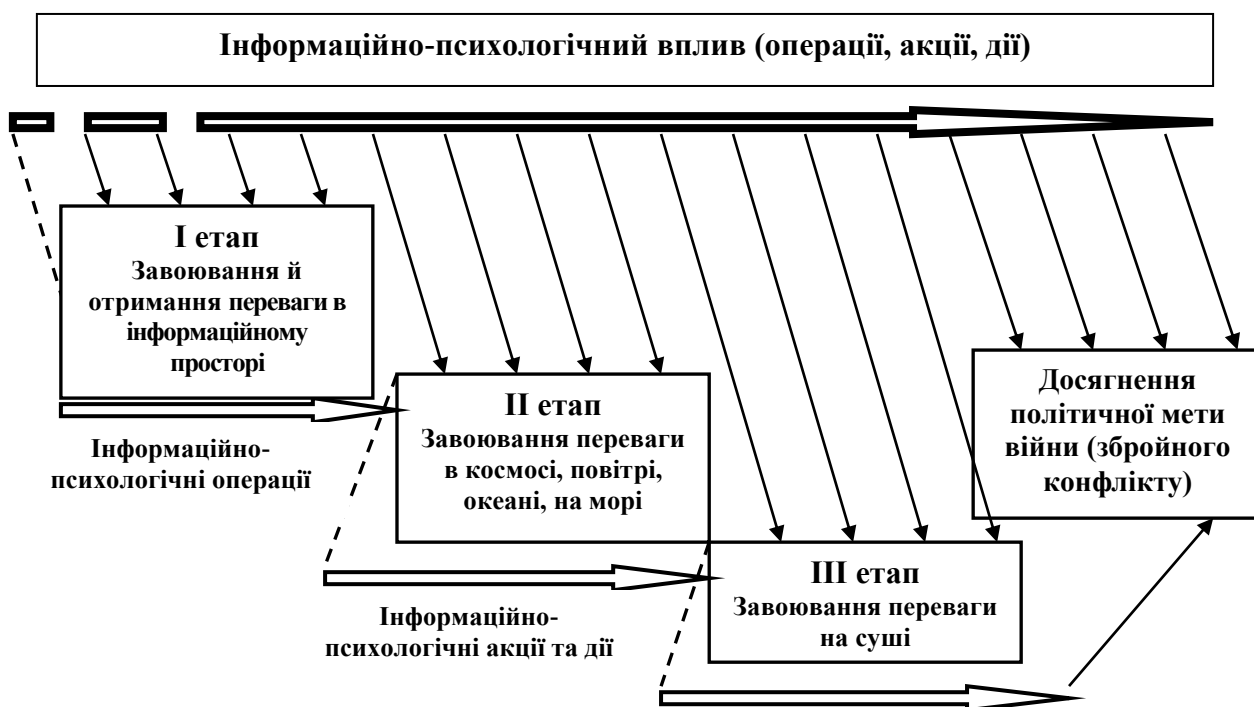

Рис. 4.19. Принципова концепція побудови воєнної кампанії (операції) на сучасному етапі

Практичний досвід свідчить, що ефективність сучасної збройної боротьби визначається не стільки вогневою міццю, скільки ефективністю

інформаційно-психологічного протиборства.

Як свідчать останні події у світі, інформаційно-психологічний вплив без застосування зброї може призвести до таких наслідків:

створення у країні політичної напруженості та хаосу через маніпулювання суспільною свідомістю соціальних груп населення;

дестабілізації політичних відносин між партіями, об'єднаннями й рухами для провокування конфліктів, недовіри, підозрілості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції і навіть громадянської війни;

дискредитація міжнародного авторитету держави, його співробітництва з іншими країнами;

створення в суспільстві, збройних силах атмосфери бездуховності й аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини противника;

зниження рівня інформаційного забезпечення органів державної влади та військового керівництва, управління військами, інспірація помилкових управлінських рішень;

дезінформування населення про ефективність роботи державних органів влади, військово-політичного керівництва, підрив їх авторитету, дискредитація органів управління;

завдання збитків життєво важливим інтересам держави у політичній, економічній, оборонній (воєнній) та інших сферах.

Інформаційно-психологічний вплив є продуктом нових інформаційних технологій, якому властиві такі характеристики:

прихованість – складність контролю за його розробленням і виконанням, наявність можливості приховати наміри;

ефективність – можливість досягти мети, залучивши незначні ресурси;

економічність – низькі фінансові затрати;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

масштабність впливу – можливість впливу на різних рівнях (державному, військовому, особистісному тощо) одночасно;

територіальна незалежність – можливість застосування незалежно від кліматичних, географічних та інших умов.

Як інформаційно-психологічний вплив необхідно розуміти не просто завдання шкоди інформаційно-технічній інфраструктурі військ, системі управління військами тощо, а й цілеспрямований вплив на свідомість особистості для зміни на свою користь морально-психологічного стану особового складу та населення.

Відповідно до світового досвіду інформаційно-психологічного протиборства метою інформаційно-психологічного впливу вважають:

завдання шкоди (ускладнення роботи, виведення з ладу тощо) інформаційно-технічному компоненту держави та її збройним силам (озброєнню і бойовій техніці);

дезінформування, деморалізацію державного та військового керівництва, особового складу військ і населення противника, дезорганізацію їх діяльності.

Такий підхід дозволяє комплексно розглядати питання інформаційного протиборства, не забуваючи про основну постать збройної боротьби – людину (військовослужбовця), адже навіть в умовах інформаційної цивілізації незмінним фактором боєздатності є людина, яка контролює зброю та інформація.

Форми і методи інформаційно-психологічного впливу залежать від політичної мети і масштабів воєнної компанії, воєнно-політичної обстановки у світі суспільно-політичної обстановки у відповідній країні, певному регіоні, морально-психологічного стану військ і населення противника, а також економічних можливостей її проведення. Основними формами інформаційно-психологічного впливу є:

інформаційно-психологічна операція – сукупність узгоджених і взаємопов’язаних за метою, завданнями, місцем і часом інформаційно-психологічних акцій та дій щодо впливу на морально-психологічний стан воєнно-політичного керівництва, особового складу військ, населення противника, щодо вогневого ураження (знищення) об’єктів інформаційної інфраструктури, радіоелектронного придушення його телекомунікаційних систем, а також протидії інформаційно-психологічному впливу на власні сили та засоби, які проводять одночасно і послідовно за єдиним задумом і планом для вирішення визначених завдань в установлений період часу;

інформаційно-психологічні акції – обмежені за масштабом і часом заходи інформаційно-психологічного впливу на конкретний об’єкт (групу об’єктів);

інформаційно-психологічні дії – сукупність узгоджених за метою, завданнями, простором і часом заходів інформаційно-психологічного впливу.

Отже, *інформаційно-психологічний вплив* – це комплекс спеціально спланованих та підготовлених дій, акцій, операцій (заходів, форм і методів) впливу на цивільну та військову інформаційну інфраструктури, морально-психологічний стан особового складу військ (сил) та населення противника для досягнення воєнних, політичних, економічних та психологічних цілей.

Метою інформаційно-психологічного впливу є формування, підтримання у свідомості військовослужбовців та населення противника визначених соціальних ідей, поглядів, уявлень, переконань, негативних емоцій і почуттів, мотивів недовіри та незадоволення діями свого політичного і військового керівництва, усвідомлення свого складного, несприятливого стану, загрози благополуччю і життю, введення їх в оману та схилення до співробітництва, планомірна трансформація їх свідомості та поведінки для сприяння реалізації цілей і завдань військової акції (операції, кампанії).

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Нині набувають актуальності принципи військової пропаганди, сформульовані ще у XIX ст. британським дипломатом лордом Понсонбі: сутність яких зводилася до наступного:

1) *“ми” не хотіли війни* – насамперед у цьому необхідно переконати власний народ, це *“інші”*, *“вони”* почали війну, *“ми”* змушені захищатися;

2) *ворог – це конкретна особа* – не можна ненавидіти весь народ, необхідно персоніфікувати образ ворога, показати населенню, що відповідний керівник, глава держави *“інших”* – психічно хвора, деспотична, продажна людина;

3) *“Наші” дії базуються на принципах любові до людей* – слід замовчувати істинні (політичні, економічні тощо) мотиви, наміри, мету війни, збройного конфлікту, наголошувати необхідно лише на гуманітарних причинах;

4) *дії (наміри) ворога відрізняються особливою жорстокістю і викликають жах, небезпеку для інших* – необхідно максимально оперативно поширити інформацію про жорстокість противника, наголошуючи, що саме йому властиві такі вчинки (насправді жорстокість властива усім арміям світу, але принцип військової пропаганди полягає у доведенні того що саме для армії противника жорстокість є звичайним тактичним прийомом).

На сучасному етапі розвитку військової справи названі принципи не тільки не втратили своєї актуальності, а й розвинулися по-новому. Зараз в інтересах війн і збройних конфліктів інформаційно-психологічний вплив чинять на державному та військовому рівнях, у мирний час – самостійно, у воєнний час – узгоджено з діями угруповань військ (сил).

Завданнями інформаційно-психологічного впливу є:

у мирний час – дестабілізація суспільно-політичної обстановки в державі; деморалізація народу й армії; внесення розбрату між політичними

силами, створення передумов соціального вибуху тощо;

у воєнний час – підлив морально-психологічного стану військ противника; внесення розбрату між армією, народом і владою; підтримка опозиції та підбурювання до непокорі владі тощо;

у воєнний час – завершення процесу формування лояльної влади; нейтралізація осередків опору; боротьба зі шкідливими тенденціями, течіями, сприяння конституюванню влади.

За характером інформаційно-психологічний вплив поділяють так:

наступальний – метою є поширення у противника (уряду країни (блоку країн), населення, військового командування та особового складу військових частин і з'єднань) сумнівів у правоті власних дій, дезінформування, деморалізація та дезорганізація їх діяльності;

оборонний – метою є зміцнення морально-психологічного стану своїх військ, населення, нейтралізація дій інформаційно-психологічного впливу противника, а також захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

В інтересах об'єднань, з'єднань і військових частин інформаційно-психологічні операції, дії, акції проводять на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях.

На стратегічному рівні для інформаційно-психологічних операцій, дій, акцій характерна глобальність, тобто системне застосування можливостей не тільки збройних сил, а й інших державних і недержавних установ.

На оперативному рівні інформаційно-психологічний вплив здійснюють в інтересах досягнення середньострокових цілей, підтримки воєнних кампаній, операцій. За поглядами воєнно-політичного керівництва США, об'єктом інформаційно-психологічного впливу на оперативному рівні є населення та війська певного регіону. Прикладом такої операції є війна в Перській затоці, що

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

показала необхідність тісної координації і взаємодії всіх структур, причетних до ведення психологічних операцій, а також активного залучення до їх проведення засобів масової інформації. Після війни у зоні Перської затоки інформаційно-психологічні операції перестали розглядати як заходи, спрямовані виключно на підтримку військ.

Загалом відповідні операції стратегічного й оперативного рівнів проводять за участю військово-політичного керівництва держави, яке визначає порядок організації та ведення операції, регламентує діяльність усіх органів, які беруть у ній участь. Рішення щодо інформаційно-психологічного впливу приймає військове керівництво. Інформаційно-психологічний вплив здійснюють переважно штатні військові сили психологічних операцій. Відповідний вплив застосовують залежно від рівня інтенсивності бойових дій і завдань військових формувань.

Незалежно від рівня здійснення (операція, акція тощо) інформаційно-психологічний вплив має бути повністю скоординованим і синхронізованим із планом застосування військ.

Загалом поняття “збройна боротьба” передбачає двосторонні активні дії, результатом яких є поразка будь-якої зі сторін з певними втратами з боку кожної сторони. Інформаційно-психологічний вплив як компонент збройної боротьби передбачає можливе досягнення мети збройного конфлікту за відсутності з боку наступаючої сторони втрат (крім матеріальних витрат) у живій силі і техніці.

Так, президент США *Р. Ніксон*, виступаючи на Раді національної безпеки з питань бюджетних видатків сказав, що один долар, вкладений в інформацію і пропаганду, цінніший, ніж десять доларів, вкладених у створення систем озброєння, тому що останнє навряд чи буде використано, а інформація працює щоденно і всюди.

Як зазначає *П. Лайнбарджер*, інформаційно-психологічний вплив можна порівняти із захворюванням на туберкульоз: початок малопомітний, а коли його виявляють, то вже неможливо нічого зробити.

Інформаційно-психологічний компонент у військовій справі нині домінує у США, ФРН, Великобританії, Франції, Китаї. Аналіз джерел з проблем військового будівництва свідчить, що в цих країнах не лише широко застосовують інформаційні технології, створюють відповідну сучасну інфраструктуру, а й формують спеціальні інформаційні війська, сили інформаційно-психологічних операцій для комплексного вирішення інформаційно-психологічних завдань у ході підготовки та застосування військ, виконання ними завдань за призначенням. Так, за даними на 2010 рік уряд США щорічно витрачає на розробки у сфері інформаційної складової майбутніх операцій і бойових дій до 2 млрд доларів.

Основними завданнями військ ПСхО є такі:

ведення інформаційно-психологічного протиборства в мирний і воєнний час;

здійснення інформаційно-психологічного впливу на воєнно-політичне та військове керівництво, підрив морально-психологічного стану особового складу військ і населення противника із застосуванням традиційних форм та методів (преси, радіо, телебачення), новітніх форм і методів (комп'ютерних технологій, генераторів на нетрадиційних принципах дії), спеціальної аудіо- та відеопродукції через Інтернет тощо;

виявлення і руйнування баз даних в інформаційно-комп'ютерних мережах та автоматизованих системах управління, порушення їх функціонування за допомогою апаратно-програмних засобів у глобальних комп'ютерних мережах і телекомунікаційних системах противника;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

відвернення противника від агресивних намірів через роз'яснення населенню та військам противника воєнно-політичної обстановки в регіоні за допомогою радіо- і телевізійних трансляцій, створення відповідних сайтів в інформаційно-комп'ютерних мережах, розповсюдження радіоприймачів із фіксованою частотою та залистування його території;

забезпечення взаємодії з органами державної влади, релігійними і громадськими організаціями тощо;

підтримка сил опозиції, сприяння поглибленню етнічних, релігійних та інших протиріч серед населення і військ противника;

досягнення інформаційної та морально-психологічної переваги, її утримання та нарощування.

Останні теоретичні дослідження і воєнна практика свідчать про необхідність зміщення інформаційних акцій з технічних засобів на індивідуальний людський розум.

Так, однією із тенденцій у системі “війна – інформація – особистість” є спрямування комунікативного впливу на конкретного одержувача інформації – певну категорію (групу) людей, а сприйняття його свідчить про ідентифікацію людей. Вплив у випадку PR спрямовано на визначення сегментів аудиторії, тому що в майбутньому нас очікує колосальна індивідуалізація комунікації, коли кожний буде отримувати особисте послання, складене з урахуванням його інтересів».

Провідні зарубіжні фахівці пов'язують цю тезу з бойовими діями, заявляючи про можливість ідентифікації людини на полі бою та необхідність у зв'язку з цим індивідуалізації інформації. Вважається, що психологічні інформаційні впливи будуть індивідуалізованими за рахунок швидкого пошуку специфічної інформації про родичів військовослужбовців (від хвороби близьких до невірності дружини) і доведення її до військовослужбовців, щоб

посяти сумнів у необхідності якісного виконання військового обов'язку. Крім того, через розширення кіберпростору загального користування стає можливим акцентування індивідуальних інформаційних потоків. Якщо до недавнього минулого пропаганда та інформаційно-психологічний вплив на широку аудиторію здійснювали через мас-медіа, то зараз їх індивідуалізовано.

Ще однією тенденцією нового інформаційно-психологічного впливу вважається зміна спрямованості інформаційних потоків у системі “лідер – маси”. Сучасна карта воєнних конфліктів (Афганістан, Чечня, Ірак, північна Африка тощо) свідчить: якщо у війнах минулого противником переважно була держава, то зараз це певні угруповання людей, радикальні фундаменталісти, екстремістські, етнічні й інші угруповання, їх політичні й духовні лідери тощо. За допомогою управління електронними засобами масової інформації можливе формування необхідної реальності, яку сприйматимуть як об'єктивно існуючу. Більше того, акції оперування фіктивною реальністю відпрацьовують не лише у ході збройних конфліктів, а й мирному житті – під час виборчих кампаній.

Важливою тенденцією сучасного розвитку ряду держав у воєнній сфері є зниження чисельності збройних сил, що ні в якому разі не свідчить про зменшення їх бойових можливостей. Більше того, нині вводять в дію інформаційну зброю – спеціально підібрані засоби, під впливом яких змінюються процеси не лише в інформаційних, а й у соціальних системах відповідно до поставленої мети. Застосовувати інформаційну зброю передбачається на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях. Основними об'єктами впливу будуть інформаційно-технічні системи (від фінансово-економічної до систем управління військами), соціальні системи, групи осіб, окрема особистість.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Основними видами інформаційної зброї є:

засоби, що порушують і паралізують інформаційні системи та мережі, які забезпечують функціонування органів управління державних і військових об'єктів, промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, банків та інших ресурсів, – комп'ютерні віруси та програми типу “Троянський кінь”; логічні бомби; мережеві атаки (сніфери пакетів, Dos, паролі, несанкціоновані доступи); мережева розвідка; зловживання довірою, переадресація портів тощо;

засоби, що здійснюють інформаційно-психологічний вплив на людей, дозволяють маніпулювати їх морально-психологічним станом та поведінкою – ЗМІ, агітаційно-пропагандистські засоби і матеріали; психотропна зброя; технопсихологічна зброя; соматопсихологічна зброя;

засоби РЕБ, які порушують або ускладнюють функціонування електронних засобів, супутників через випромінювання, відбиття електромагнітних, акустичних та інфрачервоних сигналів, – автоматичні, наземні, корабельні, авіаційні, космічні системи, які здійснюють: постановку перешкод; радіоелектронне подавлення; радіоелектронний захист; радіоелектронну розвідку; електромагнітне ураження; комплексний технічний контроль тощо.

Інформаційну зброю застосовують з метою інформаційного впливу – інформаційно-технічного або психологічного. Інформаційно-технічний вплив здійснюють переважно для порушення роботи і виведення з ладу телекомунікаційних систем та електронних баз даних (наприклад, створенням електронних завад, або дезорганізацією їх роботи в результаті несанкціонованого доступу) за допомогою вірусів. Крім програмних загроз з боку хакерів, відомі способи впливу на людей за допомогою високочастотних генераторів, світлової гами й інших технічних засобів,

що не мають територіальних меж. Урахування цього фактора є досить важливо для військової сфери, оскільки інформаційного впливу зазнають психіка людей у погонах, системи контролю та застосування зброї, що може спричинити непередбачувані наслідки (дод. 7-10).

Вплив інформаційної зброї на окремі групи людей, головним чином, відбувається у межах інформаційно-психологічних операцій. Так, передбачається використання інформації для впливу на психіку особистості, що може спричинити необхідні зміни в поведінці об'єкта. На думку деяких американських спеціалістів, існує декілька форм інформаційно-психологічних операцій: проти населення, військ і командування збройних сил противника, а також культурна експансія.

Як свідчить досвід дій радянських військ в Афганістані, російських військ в Чечні і Дагестані, коаліційних військ в Югославії, Афганістані та Іраку, найпоширенішими формами інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ та місцеве населення були друкована, радіо- та усна пропаганда.

Друкована пропаганда. З 1980 до 1989 року в Афганістані опозиційні сили зробили більше 2 тис. спроб поширити серед особового складу 40-ї армії агітаційно-пропагандистські матеріали (наприклад, у 1980 році таких спроб було 34, а у 1987 – 700).

Ще більшого значення друкованій пропаганді надавали фахівці психологічних операцій США. Вже у ході перших нальотів авіації багатонаціональних сил у зоні Перської затоки (1991 р.) на етапі підготовки й у ході проведення операції “Буря в пустелі” на особовий склад іракських частин сипались на лише осколкові та фугасні бомби. Американські та британські війська лише за перших три тижні розповсюдили близько 15 млн листівок і листівок-перепусток для здачі в полон. У листівках містилися запевнення у марності спротиву, неминучості розгрому; переконання щодо

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

здачі в полон, дезертирства, залишення зброї у ході відступу; покладання всієї провини за війну на С. Хусейна. Усього за час операції було розповсюджено до 30 млн екземплярів листівок.

Про високу ефективність застосування листівок свідчать дані дослідження, проведеного спеціалістами резервного 13-го батальйону психологічних операцій армії США по роботі з військовополоненими. Так, 98% полонених іракців заявили, що читали американські листівки, 88% повірили їх змісту, 70% підтвердили, що безпосередньо зміст листівок вплинув на прийняття ними рішення щодо здачі в полон. Усього під час війни в Перській затоці здались у полон 83 962 іракських військовослужбовці.

Радіопропаганда. В Афганістані радіо пропаганду, спрямовану на особовий склад 40-ї армії, вели радіостанції США, Великобританії, ФРН, Пакистану, Ірану російською мовою і мовами народів республік Середньої Азії. Тривалість щоденних пропагандистських передач у 1988 році зросла у вісім разів порівняно з 1980 роком і складала 16 год на добу.

Широко застосовували радіопропаганду і чеченські ідеологи. У ході бойових дій щодобове радіомовлення на російські війська і населення Північнокавказького регіону складало у 1999 році 350 год.

Використовуючи досвід війни у В'єтнамі, багатонаціональних сил у зоні Перської затоки на етапі підготовки й у ході проведення операції "Буря в пустелі" з літаків розповсюдили серед населення Іраку та Кувейту 150 тис. надзвичайно простих транзисторних приймачів із фіксованими частотами прийому радіопередач, які вели в інтересах багатонаціональних сил.

Усна пропаганда. Щоб знизити бойову активність військовослужбовців 40-ї армії радянських військ, опозиційні сили в Афганістані широко застосовували на маршрутах руху колон бойової техніки і піших груп гучномовні

станції, гучномовні пристрої (мегафони, рупори), засоби магнітозапису повідомлень і програм, індивідуальні і групові контакти. У торговельних крамницях, дунканах, уздовж комунікацій розповсюджували магнітофонні касети із записом звернень лідерів опозиційних сил Афганістану.

Під час проведення операції “Буря в пустелі” також приділяли значну увагу усній пропаганді. У ході бойових дій за допомогою гучномовців зі складу 6-го і 9-го батальйонів психологічних операцій армії США, а також п’яти резервних рот було створено і додано командирам військових частин 66 груп спеціалістів із гучномовними засобами.

Найхарактернішими і показовими прикладами впливу на свідомість особового складу військ і населення, зокрема через використання засобів масової інформації, є дії сил НАТО в Югославії (1999 р.), Афганістані (2001 р.) та коаліційних сил в Іраку (2003 р.). Практика здійснення інформаційно-психологічного впливу під час цих конфліктів настільки різноманітна, що протягом наступних десятиліть буде основним джерелом аналізу і вивчення фахівцями в галузі інформаційних війн. Принципові напрямки змісту інформаційно-психологічного впливу у воєнних кампаніях проти Югославії, Афганістану й Іраку, а також загальні плани ведення інформаційно-психологічних операцій були узгоджені і затверджені вищим керівництвом США та інших країн НАТО ще на етапі прийняття рішення про початок воєнної компанії.

Отже, зміст війни чи збройного конфлікту усе більше залежить від безпосереднього та опосередкованого інформаційно-психологічного впливу та можливостей захисту від нього. Крім того, війна почала змінюватися за формою: триває модернізація засобів збройної боротьби, способів і методів її ведення та впливу на протиборчу сторону для досягнення політичних, економічних і воєнних цілей. Головним завданням модернізації є інформаційне

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

насичення зброї, бойової техніки, систем управління військами і сфери свідомості військовослужбовців.

4.5.2. Особливості інформаційно-психологічного впливу у ході операції військ НАТО “Союзницька сила” в Югославії

Інформаційно-психологічне супроводження збройного втручання НАТО в Косово розпочалося у 1998 році. У ЗМІ ряду країн коаліції було ініційовано поетапне нагнітання антисербської істерії і постійне згадування теми “етнічних чисток” в Косово.

Основні завдання інформаційного забезпечення на стратегічному рівні полягали у формуванні позитивної для США і НАТО на Балканах внутрішньої (у країнах самого альянсу) і міжнародної суспільної думки, а також нейтралізації впливу Росії, Китаю та інших країн, які висловлювали незгоду щодо дій НАТО. На оперативно-тактичному рівні цілями інформаційно-психологічної кампанії були – дестабілізація внутрішньополітичної обстановки в Югославії, дискредитація уряду С. Мілошевича в очах власного народу, дезорганізація системи державного управління, деморалізація населення й особового складу збройних сил, спонукання до дезертирства та непокори, заохочення опозиційних до уряду СРЮ організацій, політичних діячів та ЗМІ (рис. 4.20).

Інформаційно-психологічний вплив з боку країн НАТО протягом усієї операції полягав у:

роз’ясненні “гуманних” цілей воєнної акції, яка буде проведена нібито в ім’я “благородних цілей” урятування косовських албанців від “геноциду” і їх “безпечного повернення до рідних домівок”;

переконавання світової спільноти, що тільки НАТО (а не ООН і ОБСЄ) може

бути гарантом миру та стабільності на Балканах і в цілому у світі, а також у необхідності розміщення в Косово міжнародного військового контингенту під егідою НАТО;

демонстрування “монолітної єдності” країн блоку і військової сили альянсу.

Рис. 4.20. Листівка, у якій оголошено керівників Югославії С. Мілошевіча, Р. Караджича та Р. Младіча злочинцями й обіцяно винагороду за їх впіймання

Теле- і радіокомпанії, газети, мережу Інтернет використовували для проведення безпрецедентної за масштабами інформаційно-психологічної кампанії. Основними каналами розповсюдження інформації були впливові ЗМІ: американська газета “Вашингтон пост”, теле- і радіокомпанія Сі-Ен-Ен, англійські журнали “Таймс” і “Економіст”, компанія Бі-Бі-Сі та німецька газета “Ді Вельт”.

Найважливішим інструментом інформаційної війни проти СРЮ стала прес-служба НАТО, аналізувала повідомлення усіх ЗМІ про ситуацію на Балканах,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

розробляла рекомендації для керівництва альянсу щодо вироблення та обґрунтування загальної стратегії висвітлення у ЗМІ воєнних операцій, готувала інформаційні матеріали для прес-конференцій, брифінгів і прес-релізів штаб-квартири НАТО.

У Македонії за фінансової підтримки Франції і Великобританії був налагоджений випуск щоденної газети “Коха диторе” для косовських албанців тиражем 10 тис. екземплярів. У квітні 1999 року керівництво державних радіомовних служб США (“Голос Америки”), Великобританії (Бі-Бі-Сі), ФРН (“Німецька Хвиля”) та Франції (“Міжнародне радіо Франції”) домовились про координацію мовлення на Балканах сербською та албанською мовами, створення аналогічної югославській єдиної мережі середньо- і короткохвильових передавачів та ретрансляторів, які б працювали на частотах югославського державного радіо.

У той же час необхідно відмітити ефективність протистояння інформаційно-психологічному впливу з боку Югославії. Так, югославські телеканали були завчасно підготовлені до такої пропаганди: у першу ніч бомбардування по Югославському телебаченню показували фільм про битву на Косовому полі, а потім протягом кількох днів цілодобово фільм про Другу світову війну і героїчних тітовських партизанів. Тоді ж народився один із головних штампів югославського телебачення: “злочинна агресія НАТО проти незалежної Югославії”, і в усіх повідомленнях про бомбардування протягом одного випуску новин ця фраза звучала не менше двадцяти разів.

Для захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу в югославських ЗМІ використовували дискредитацію противника. Діяльність зарубіжних ЗМІ в Югославії суворо контролювала воєнна цензура, яку політичне керівництво країни пояснювало вимогами воєнного часу. Журналістам, які приїжджали у Югославію, для роботи потрібно було отримати акредитацію

воєнного прес-центру. Багато югославських ЗМІ почали активно використовувати можливості Інтернету для трансляції своїх матеріалів в умовах, коли більшість ретрансляторів зруйнувала авіація альянсу. В Інтернеті сербські хакери навели довгий список злочинів албанських терористів проти поліції та мирних громадян.

Таким чином висвітлення бойових дій НАТО проти Югославії вперше вийшло за межі традиційних засобів масової інформації і відбувалося значною мірою завдяки Інтернету. Разом з тим, за свідченнями військових експертів, однозначно визначити переможця в інформаційно-психологічній війні у ході косівського конфлікту неможливо. Фахівці НАТО домоглися певних успіхів завдяки узгодженості дій, використанню сучасних технологій в інтересах впливу на суспільну думку як в Югославії, так і в усьому світі. Разом з тим потенціал інформаційно-психологічної війни в Югославії був недостатнім для нейтралізації зусиль західних пропагандистів, проте є всі підстави стверджувати, що наступальний вплив на свідомість людей з боку НАТО було здійснено не тільки проти Югославії, а й проти світового співтовариства, що не спостерігалось у жодному збройному конфлікті до цього часу.

4.5.3. Особливості інформаційно-психологічного впливу під час контртерористичної операції військ США “Непохитна свобода” в Афганістані

У ході інформаційно-психологічної операції американське командування, для досягнення поставленої мети задіяло усі наявні сили і засоби США та в результаті отримало санкцію ООН на контртерористичну операцію в Афганістані і заручилося підтримкою 84 країн світу.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Під час проведення інформаційно-психологічних акцій стверджували, що бойові дії ведуть не тільки заради захисту Америки, а й заради афганців, що якісно змінювало розстановку сил на пропагандистському полі. Слід звернути увагу на оперативність інформаційно-психологічної операції: вплив на державному рівні розпочали вже через 24 год після теракту 11 вересня 2001 року після прийняття керівництвом США рішення про проведення контртерористичної операції “Непохитна свобода”, підібрали професіоналів у цій галузі та визначили цільову аудиторію – весь ісламський світ.

Інформаційно-психологічним впливом безпосередньо керувала спеціальна об’єднана оперативна група міністерства оборони США, до роботи якої були залучені представники держдепартаменту, ЦРУ, інформаційних агентств та окремих ЗМІ.

Основними технологічними цілями інформаційно-психологічної операцій були:

роз’яснення народу Афганістану цілей і причин появи американських військових у регіоні;

формування проамериканської орієнтації у політичній еліті для забезпечення тривалого впливу США;

забезпечення співробітництва збоку місцевого населення;

пропаганда воєнних успіхів військ НАТО і Збройних Сил США;

інформаційне забезпечення гуманітарних операцій.

Для досягнення поставленої мети США і Великобританія розмістили у Ісламабаді коаліційний інформаційний прес-центр (медіа-центр швидкого реагування), до складу якого увійшли офіційні представники та цивільні співробітники ЗМІ.

В Афганістан, Пакистан, Узбекистан, Киргизію були перекинуті підрозділи 4-ї групи ПсО Сухопутних військ США, що постійно дислокуються в Форт-Брегг

(штат Північна Кароліна), загальною чисельністю 1200 осіб.

На авіабазу Ханабад (Узбекистан) були передислоковані два літаки ЕС-130Б, обладнані телерадіомовним комплексом “Командо Соло-2”.

Оскільки телебачення при талібах в Афганістані не існувало, а користування телевізором вважалося злочином основними формами інформаційно-психологічного впливу були радіопропаганда і розповсюдження листівок (рис. 4.21–22).

Рис. 4.21. Листівка із зображенням лідерів “Аль-Каїди” і “Талібану” із закликами боротись проти них

З початком бойової фази операції, як це було в Югославії, а потім і в Іраку, американська авіація знищила радіомовні центри талібів, у тому числі офіційну радіостанцію “Голос Шаріату” в Кабулі, що підірвало пропагандистські можливості талібів і забезпечило американським силам ПсО монопольне положення в радіоефірі Афганістану, а також дозволило надалі використовувати для передавання своїх радіопрограм частоти, на яких раніше вели передачі радіостанції талібів.

Однією з особливостей інформаційно-психологічної операції в Афганістані було розповсюдження з літаків гуманітарної допомоги: під час операції з літаків було скинуто більше 2,2 млн продовольчих пакетів з

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

американською символікою, малюнками пропагандистського змісту та дискредитацією керівництва “Талібану” і “Аль-Каїди”. Успішному інформаційно-психологічному впливу значною мірою сприяло прийняття рішення про залучення до ведення інформаційної кампанії приватних PR-організацій і надання 400 млн доларів на пропагандистські заходи у 78 країнах світу, перш за все мусульманських. Це дозволило західним ЗМІ працювати в регіоні більш оперативною і перехопити ініціативу висвітлення афганських подій у близькосхідних ЗМІ, діючи за принципом випередження.

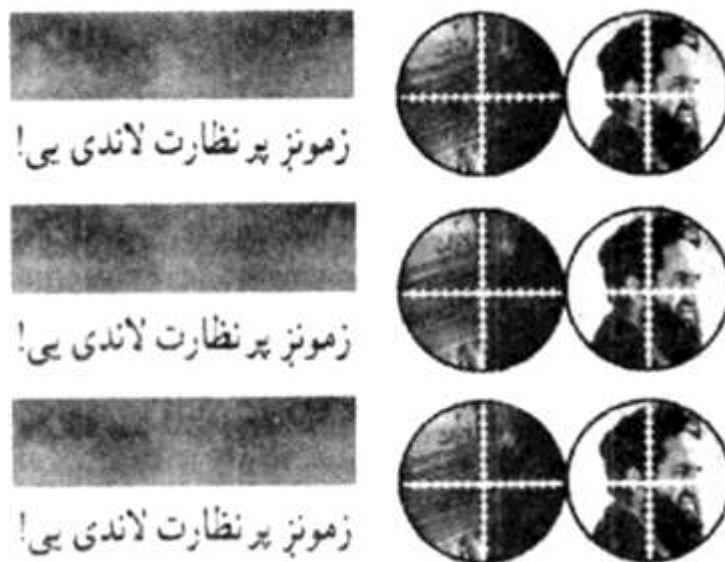

Рис. 4.22. Листівка із зображенням польового командира “Талібану” із закликами боротись проти нього

Форми інформаційно-психологічного впливу залежали від специфіки країни. Спеціалісти ПсО розгорнули радіомовлення загальним обсягом 10 год на добу на мовах дарі, пушту із бортових радіопередавачів літаків ЕС-130Б “Командо Соло-2” та із ретрансляторів, встановлених на територіях Афганістану, Греції, Киргизії. Для розширення аудиторії слухачів з американських літаків над різними районами Афганістану, як і в Іраку у 1991–1992 роках було скинуто більше 100 тис. радіоприймачів із фіксованими частотами.

В Афганістані використовували і друковану продукцію, яку розповсюджували переважно з літаків, на завершальному етапі операції спеціальні моторизовані підрозділи ПсО, роздавали листівки і буклети безпосередньо в руки місцевому населенню.

Всього, під час операції було підготовлено, передано на територію Афганістану та скинуто більш як 80 млн. листівок (населення країни становить близько 27 млн. чоловік).

Ураховуючи, що грамотними є менше 40% населення, пропагандистські документи розробляли, спираючись на засоби наочної агітації, тексти писали переважно короткі і прості, розраховані на менталітет афганця.

Американські спеціалісти розробили декілька десятків адресних листівок, розрахованих на різні соціальні, етичні і релігійні прошарки афганського населення.

Основними темами листівок, спрямованих на мирне населення, були демонстрування відкритості американського керівництва щодо афганського народу; готовність надати йому допомогу в налагодженні мирного життя; дискредитація талібанівського режиму; роз'яснення дій США і їх союзників, спрямованих не проти мирних жителів або Ісламу, а проти джерел тероризму на території Афганістану і руху “Талібан”.

Таким чином, інформаційно-психологічний вплив у ході контртерористичної операції США в Афганістані організовували і проводили на державному та військовому рівнях протягом усієї збройної компанії, що сприяло ефективному налагодженню взаємодії між командуванням американських військ та афганськими польовими командирами, підготовці збройних загонів антиталібської коаліції, розгрому збройних формувань “Аль-Каїди”.

4.5.4. Особливості інформаційно-психологічного впливу у ході операції “Свобода Іраку”

Одним із характерних і показових прикладів інформаційно-психологічного впливу є війна в Іраку у 2003 році.

Статистика втрат особового складу в локальних війнах та збройних конфліктах другої половини ХХ століття демонструє, що американським військам вдавалося воювати без численних жертв. Наприклад, у Косово США не втратили жодного військовослужбовця, на Гренаді – 19, у Панамі – 23, в Іраку (1991 р.) – 148, у Сомалі – 43. Коли в Могадишо протягом одного бою було убито 18 американських військовослужбовців, Білл Клінтон поспішно вивів контингент із Сомалі. Побачивши, як бурхливо реагує громадська думка на такі цифри, президент США і його оточення зрозуміли, що задум операції має базуватися на нових концептуальних положеннях. Згідно із сучасною концепцією побудови воєнної компанії військовим діям передують економічна блокада країни потенційного противника, її політична ізоляція, формування відповідної міжнародної громадської думки, інформаційно-психологічна обробка населення противника, нейтралізація тих, хто співчуває і потенційних союзників, заходи із послаблення військового потенціалу країни. Для цього на міжнародне суспільство та збройні сили чинять такої сили економічний, політичний та інформаційно-психологічний тиск, який знищує навіть думку про будь-яку протидію, а вже потім завдають ракетно-бомбових ударів.

За таким сценарієм розвивалися події і в Іраку у 2003 році. Спочатку Ірак було позбавлено можливості не лише придбати нову зброю, а й закуповувати запчастини для ремонту і модернізації наявної військової техніки й озброєння.

Надалі дії керівництва США були спрямовані на таке:

формування за допомогою ЗМІ суспільної думки населення США (коаліційних держав), що забезпечує підтримку політики уряду;

активне використання дипломатичних каналів формування міжнародної коаліції, включаючи можливості Великобританії, Польщі, Австралії тощо;

маніпулювання міжетнічними, релігійними й економічними розбіжностями для забезпечення підтримки або не вчинення спротиву з боку урядів окремих країн;

підтримання іракської опозиції;

вжиття суворих заходів для недопущення витоку інформації щодо планів військового командування.

Війна проти Іраку у прихованій формі розпочалася задовго до початку наземних бойових дій – введення коаліційних військ на територію країни.

У першій половині 2002 року керівництво США розгорнуло широкомасштабну інформаційно-психологічну кампанію, спрямовану на формування міжнародної суспільної думки, а також сприятливих умов всередині Іраку у межах підготовки до проведення воєнної операції. Інтенсивність і масштаб інформаційно-психологічних заходів зростали протягом року, досягнувши найбільшої активності до початку бойових дій.

Так, за даними аналітиків, протягом короткого проміжку часу головні особи Білого дому зробили 237 заяв щодо розповсюдження недостовірної інформації проти Іраку і Саддама Хусейна. Спеціальний відділ із розслідування Конгресу США за ініціативою конгресмена Генрі Воксман проаналізував заяви адміністрації Дж. Буша з іракської тематики, які прозвучали з початку 2002 до кінця 2003 року. Аналізували заяви п'яти головних осіб адміністрації: президента Дж. Буша, віце-президента Р. Чейні, госсекретаря К. Пауелла, міністра оборони Д. Рамсфелда і радника з національної безпеки К. Райс. Найбільшим “брехуном” виявився Дж. Буш:

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

йому належить 55 недостовірних заяв, у Рамсфелда – 52 неточності, Чейні – 51 неправдиве твердження, Пауел – 50 і Райс – 29 неточностей.

Напередодні війни з Іраком до обману удавалися ще частіше. Президент США Дж. Буш і прем'єр-міністр Великобританії Т. Блер доклали максимум зусиль, щоб показати іракську загрозу якомога актуальнішою і страхітливою. Так Дж. Буш у зверненні до нації заявив, що Саддам Хусейн намагався придбати значну кількість урану, а Т. Блер стверджував, що Ірак у змозі застосувати заборонену зброю протягом 45 хвилин...

У цей же час США вели активні переговори з країнами – членами ООН, прагнучи переконати їх в отриманні частки іракського багатства у разі підтримання резолюції відносно застосування збройної сили проти Іраку. Цю думку чітко висловив директор ЦРУ Джеймс Вулсі у вересні 2002 року: “Франція, Росія та інші мають свої інтереси в Іраку. Ми повинні їм довести, що у разі їх сприяння у справі встановлення нового уряду в Іраку, ми зробимо усе можливе, щоб гарантувати співробітництво з ними нового іракського уряду й американських кампаній. Але якщо вони будуть підтримувати Саддама Хусейна, то буде важче, навіть неможливо у подальшому переконати новий іракський уряд мати з ними справу”.

У лютому 2003 року США намагалися отримати резолюцію Ради Безпеки ООН щодо початку війни проти Іраку. Проте, незважаючи на різноманітні заходи, включаючи телефонні дзвінки президента, Вашингтон не зміг отримати резолюцію, маючи підтримку лише 4 голосів із 15, мандата на ведення війни ООН не видала.

Проте уряд США не втратив схильності до прагматизму, впливаючи на маленькі країни (Анголу, Камерун тощо) такими методами, які можна назвати шантажем.

Хоча жодна з шести сусідніх з Іраком країн і не заявила про підтримку можливої військової акції, проте більшість з них вдалося переконати у необхідності усунення режиму Саддама Хусейна.

Так, Кувейт дав мовчазну згоду на підтримку дій США після оголошення “таємних” агресивних намірів іракського режиму щодо Кувейту.

Для тиску на Саудівську Аравію США у засобах масової інформації відновили кампанію звинувачення окремих представників королівської сім’ї у підтриманні тероризму. Офіційний Вашингтон обіцяв незмінність дружньої політики США до Саудівської Аравії, підкреслював важливу роль королівства в боротьбі з тероризмом.

Певне занепокоєння США викликала і Туреччина. Нове турецьке керівництво прагнуло дотримуватися передвиборних гасел, які припускали можливість силових дій проти Хусейна лише на “законних підставах із дотриманням норм міжнародного права”. Післявиборні заяви Реджепа Ердогана та інших впливових фігур партії “Справедливість і розвиток” свідчили про незгоду Анкари із намірами Вашингтона щодо Іраку. У цій ситуації США у черговий раз вирішили розіграти “курдську карту”: турецьке керівництво було поінформоване, що у разі відмови Анкари від співпраці США спиратимуться на іракських курдів, які контролюють північ Іраку, а в постсаддамівський період сприятимуть їм в отриманні широкої автономії. В Анкарі розуміли, що така автономія в Іраку активізує сепаратистські настрої турецьких курдів. Керівництво Туреччини серйозно побоювалося, що курди в Північному Іраку, скориставшись сприятливим моментом, створять власну державу і заявлять про територіальні претензії.

Єдиною сусідньою країною яка продовжувала заявляти про своє негативне ставлення до можливої військової акції проти Іраку, була Сирія. Під час візитів до Великобританії і Франції сирійський президент Башар Асад

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

відстоював свою позицію і застерігав західних лідерів від підтримки США, оскільки, на його думку, війна в Іраку спричинить загальноє заострення ситуації на Близькому Сході і може стати початком значно більшої війни в регіоні, за що з часом і поплатився.

Так, з одного боку, жодна з арабських країн не заявила про підтримку США в майбутній іракській кампанії, з іншого – всі сусідні з Іраком арабські країни (за винятком Сирії) певним чином співпрацювали зі США з питань підготовки до акції. Зокрема на території Йорданії проходили військову підготовку близько 10 тис. бійців іракської опозиції. У Кувейті під виглядом проведення загальних навчань були зібрані американські військовослужбовці, на кордоні з Іраком – створені опорні пункти збройних сил США. Керівництво Саудівської Аравії проводило таємні переговори з адміністрацією Дж. Буша про можливі шляхи співпраці щодо “врегулювання іракської проблеми”.

У цілому більшість лідерів арабських країн, розуміючи і підтримуючи необхідність усунення від влади в Іраку Саддама Хусейна, у той же час виступали проти вирішення цієї проблеми силовими методами, але не завдяки “арабській єдності”, а через побоювання стати наступним об’єктом американської “антитерористичної кампанії”. Як завжди у критичних ситуаціях на Близькому Сході, місцеві керівники сподівалися не на свої сили, а на допомогу зовнішніх сил, зокрема європейських країн і Росії, які могли б вплинути на США і не допустити війни.

Основним недоліком розгорнутого інформаційно-психологічного впливу щодо міжнародної підтримки політики США був низький рівень її сприйняття країнами Західної Європи. Так, соціологічні дослідження у Франції засвідчили, що понад 70% її населення виступало проти проведення воєнної операції в Іраку. Аналогічною була ситуація в Німеччині й Італії.

Важливим фактором у ході підготовки і проведення інформаційно-психологічної операції, спрямованої на населення Іраку, були якісно організовані та проведені шантаж та підкуп верхівки військового керівництва. За припущеннями ряду аналітиків, США вдалося переконати іранське військове керівництво в необхідності силового усунення режиму Саддама Хусейна, підтвердженням чого є неефективні дії військового командування.

По-перше у розпал війни іракці не висаджували в повітря мости на шляху наступаючих коаліційних військ, не копали протитанкові рови, не розгортали на маршрутах висунання та розгортання протитанкові загородження, не розставляли мінні поля, не споруджували на вулицях барикади. Де був арабський патріотизм? Невже усіх переконали пропагандистські листівки із закликом скласти зброю? З цього приводу кореспонденти американської газети “Дефенс Ньюз” запитували, що ж допомогло Сполученим Штатам швидко виграти війну в Іраку: високі технології, велика мобільність американських військ чи мистецтво шпигунства, “Розумна” бомба чи зелена банкнота?

По-друге, викликала здивування оборона Багдада. Місто, підготовлене до вуличних боїв (нааявні широка річка, 12 мостів, обладнані тунелі, що сприятливо захисту радіальних кварталів), не зробило нічого для власної оборони і було зайняте американськими військами при дивному зникненні іракської армії. За даними лондонського Інституту стратегічних досліджень, війська С. Хусейна налічували близько 1 млн осіб, але фактично в боях, і то лише на початку війни, чомусь брав участь лише один корпус із семи. Крім того, літаки не здійснили жодного польоту, не було застосовано реактивні системи залпового вогню. Незадіяними виявилися більшість танків, БТР, артилерії. Чому?

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

У більшості спостерігачів склалася думка, що Багдад був відверто зданий. Такі “дивності” логічно пояснюються взаємною домовленістю, змовою обох сторін, про що свідчила арабська електронна газета “Алефійя”, у якій повідомлялося, що три генерали, у тому числі племінник експрезидента, генерал-лейтенант Махер Суфьяна Ат-Тикриті, який командував 100-тисячним угрупованням, були підкуплені США і забезпечили падіння Багдада.

Більш показовим є захоплення американськими військами аеропорту імені Саддама Хусейна. Напередодні міністр інформації Іраку оголосив про проведення зразково-показової акції оборони цього об’єкта. До аеропорту висунулися гвардійські частини, причому з неочікуваного для американців боку. Усе було підготовлено для вогневого ураження сил коаліції, але в останню мить деякі ключові генерали відмовилися виконати наказ і не вивели свої частини на вогневі рубежі. Цю ситуацію експерти пов’язують із діяльністю спецслужб США, Англії та Ізраїлю. Іракські генерали були куплені: гроші, минулі образи на диктатора, особисті амбіції і види на післявоєнний Ірак – ось що стало істинною американською “суперзброєю”.

Розслідування, проведене арабськими журналістами в Багдаді, Тікріті і Наджафі, показало, що Пентагону все-таки вдалося укласти угоду з керівництвом партії БААС про майже безперешкодну здачу Багдада. Основною платою стало надання місця проживання у США вищому командуванню Республіканської гвардії і її спеціальних сил. За свідченнями, які просочилися у ЗМІ, на підкуп іракської верхівки було витрачено близько \$ 600 млн, тоді як на аналогічну операцію в Афганістані витратили \$ 200 млн.

Безумовно, підкуп командувачів Республіканської гвардії і Спеціальної республіканської гвардії, а пізніше і керівництва федаїнів міг забезпечити не лише падіння Багдада, а й спрямування усієї війни в інше русло. Країна може

мати цілком боєздатну армію і розумних стратегів, але деморалізація спецслужб, дипломатії і армії робить її військово безсилою. Воістину трагічна доля держави, захисники якої переймаються лише власними інтересами.

Міністр оборони США Д. Рамсфелд на одному з брифінгів на початку війни визнав, що Пентагон постійно контактував із командуванням Республіканської гвардії Іраку. Це повідомлення підтвердив командувач Центрального командування збройних сил США генерал Томмі Френкс виданню “Дефенс Ньюз” (19 травня 2003 р.). В інтерв’ю генерал повідомив, що перед початком війни війська спеціального призначення армії США просочилися на територію Іраку. За допомогою хабарів та підкупів їм вдалося переконати іракських генералів не воювати. У статті “Дефенс Ньюз” є посилання на висловлювання одного із високопоставлених чиновників, який з цього приводу додав: “Знаєте, скільки коштує крилата ракета? Від 1 до 2,5 млн доларів. Хабар – це та сама високоточна зброя, яка досягає мети, але безкровно і не завдає додаткових збитків”.

Таким чином, пропагандистські повідомлення про готовність іракських генералів перейти на бік США були не лише пропагандою.

Факти свідчать, що протягом війни коаліційні війська в атаку на іракські позиції так і не ходили, адже американці не втратили б можливості заповнити телеефір знімками убитих іракських солдатів, узятих на полі бою полонених, знищених зразків військової техніки й озброєння, проте нічого цього не показували навіть після оголошення повної перемоги.

Після подій 11 вересня 2001 року населення США стало набагато підозрілішим та сприйнятливішим до можливості терористичних актів. Це широко використовували представники уряду й адміністрації президента США у зверненнях до нації, в яких йшлося, що С. Хусейн володіє зброєю

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

масового ураження, якою може поділитися з терористами.

Демонічний образ Саддама Хусейна, сформований у свідомості громадян США, вміло нагнітали у засобах масової інформації, тому свідомість цілком миролюбивих громадян США все більше опановувала ідея тотальної всесвітньої війни з тероризмом.

З ефіру лунали звинувачення на адресу Багдада, які послідовно орієнтували населення США проти Іраку: ґрунтовно і всебічно викривалася антигуманність режиму Саддама Хусейна, його злочини перед власним народом, факти деспотизму, порушень прав людини; наполегливо нав'язувалася думка про майбутню небезпеку, яку “таїть для усього людства, а не тільки для Америки, прихована зброя масового ураження”, а також політика підтримки міжнародного тероризму. “Справедливість” і “святість” військової політики США вже не викликали сумніву.

Вершиною “системи доказів” стали фотографії з космосу об’єктів, де нібито зберігається небезпечна для людства зброя. На підставі цього “доказу” формували атмосферу неприязні аж до роздратування і ненависті, а потім витримували тривалу паузу, монотонність якої неминуче породжувала такий психічний стан, коли усі вимагали негайного розв’язання і конкретних, рішучих дій.

Гігантська підготовча робота Вашингтона не була даремною. Інформаційно-пропагандистська кампанія, спрямована на формування суспільної думки серед населення США, дозволила досягнути необхідного результату. Опитування, проведенні серед населення США, показали, що війну підтримують дві третини громадян Америки.

План “неминучої” військової операції США та їх союзників “Свобода Іраку” набував реальних ознак. Американські ЗМІ малювали футуристичні картини блискавичної війни, у ході якої електронні бомби виведуть з ладу усі

телекомунікації противника. Стверджувалося, що супутники й авіаносці, підводні човни і тисячі ракет з високоточним лазерним наведенням, сотні крилатих ракет і 250 тис. солдатів за лічені години зламають опір іракської армії, а танковим з'єднанням знадобиться від 48 до 72 годин, щоб захопити Багдад. Отримавши таку інформацію, американські військовослужбовці напередодні введення військ свято вірили у простоту своєї перемоги.

Для проведення інформаційно-психологічної операції на оперативному і тактичному рівнях були задіяні підрозділи ПсО. Головними завданнями частин і підрозділів психологічних операцій були дискредитація Саддама Хусейна, підрив довіри населення Іраку до свого керівництва, зниження рівня морально-психологічного стану особового складу збройних сил і населення Іраку, пригнічення їх волі і здатності до спротиву. З цією метою застосовували переважно традиційні форми інформаційно-психологічного впливу: радіо і телебачення, друковану й усну пропаганду.

Найінтенсивніше використовували можливості друкованої пропаганди: розповсюдження листівок над іракськими населеними пунктами і позиціями військ, розташованими в заборонених для польотів іракської авіації зонах, почали ще у 2002 році. “Якщо ти готуєшся до бою, тебе чекає вірна смерть. Продемонструй небажання воювати, і ти залишишся живим”, – говорилося в листівці із зображенням двох американських літаків, які атакують танк. Листівка інструктувала іракських танкістів, як повернути башту танка назад і нахилити ствол гармати до землі на знак своєї готовності скласти зброю.

Особливу увагу приділяли застосуванню зброї масового ураження. “Будь-який підрозділ, який виконає наказ застосувати зброю масового ураження, чекає негайний і нищівний удар у відповідь з боку військ коаліції”, – повідомлялося в листівці із зображенням розвідувального супутника та підписом: “Пам’ятай: від нас ніхто не сховається”.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Зміст агіток змінювали відповідно до конкретних військових завдань. Наприклад, на листівках, звернених до солдатів військ протиповітряної оборони, які поширювали ще до війни, як правило, був зображений американський винищувач, що завдає ракетного удару по позиціях іракських сил ППО, із попередженням, написаним арабською мовою: “Бережіться, солдати іракських сил протиповітряної оборони! Не відкривайте вогонь по літаках коаліції і не ведіть стеження за ними за допомогою радарів”! На звороті листівки було написано такий текст: “Втрати і руйнування, які були завдані вашим братам на інших позиціях ППО, є відповіддю на безперервні ворожі дії проти літаків коаліційних сил. Не стежте за літаками коаліції і не ведіть по них вогонь. Ви можете стати наступними” (рис. 4.23).

Рис. 4.23. Листівка, що містить заклик не протидіяти авіації коаліційних військ

Наприклад, 18 березня 2003 р. було скинуто сотні тисяч листівок із закликами здаватися в полон та інструкціями, як це зробити.

У цілому на початку війни американці здійснили безпрецедентне за масштабами масоване розповсюдження листівок на іракські населені пункти і

позиції іракської армії. Тільки 19 березня було розповсюджено близько 2 млн листівок, 21 березня – вже понад 2 млн, надалі кількість агітаційних матеріалів залишалася на такому ж рівні.

У листівках повідомляли про масову здачу в полон іракських військовослужбовців, у тому числі генералів, розгром основних з'єднань іракської армії і Республіканської гвардії. Крім того, у листівках друкували звернення до місцевого населення покинути райони бойових дій (рис. 4.24).

Рис. 4.24. Листівка, що містить звернення до місцевого населення покинути райони бойових дій

Населенню оточених міст повідомляли адреси пунктів надання гуманітарної і медичної допомоги. При цьому підкреслювали, що американські та британські війська готові надати допомогу кожному, хто цього потребує. Інші листівки містили заклики до іракських військовослужбовців та населення слухати радіомовлення американських сил психологічних операцій, наводячи потрібні радіочастоти (рис. 4.25).

Рис. 4.25. Листівка з указаними радіочастотами радіостанцій сил ПсО

Проекти листівок і радіопрограм розробляли у Форт-Брегг (штат Північна Кароліна) у пункті постійної дислокації 4-ї групи ПсО. Частину накладів друкували на місці: за деякими повідомленнями, сили ПсО задіяли стаціонарні друкарні в Кувейті, одну з друкарень сил ПсО розгорнули на одному з американських кораблів у зоні Перської затоки, інші доставляли зі США.

Листівки розповсюджували за допомогою агітаційних бомб M129A1 з винищувачів-бомбардувальників F-16, із транспортних літаків EC-130E і бомбардувальників B-52, а також інших засобів, включаючи розповсюдження з рук у руки безпосередньо особовим складом бойових частин збройних сил США і підрозділів ПсО. У ході сухопутної фази ведення бойових дій розповсюджували листівки за допомогою 155-міліметрових агітаційних артилерійських снарядів. Загалом на позиції іракських військ було скинуто 31,8 млн листівок.

У повітряному просторі Іраку з 12 грудня 2002 року діяли літаки *Commando Solo*. Щодня протягом п'яти годин радіостанція передавала в ефір

послання з чіткою метою: посварити населення і керівництво Іраку. “Народе Іраку! Після того, як Саддам прийшов до влади, рівень життя у вашій країні катастрофічно знизився. Кожен вечір ваші діти лягають спати голодними. Саддам будує для себе один палац за іншим і купує розкішні лімузини – і все це за рахунок іракського народу. Тих грошей, що Саддам витрачає на себе за день, без проблем вистачило б на їжу для звичайної сім’ї протягом року”.

Масована радіопропаганда мала переконати іракців у даремності спротиву. Усю іракську армію якщо вона не візьме участі в бойових діях, США брали на повне фінансове забезпечення. Активно застосовували всілякі “витоки” у ЗМІ помилкових або частково помилкових даних, різних компрометуючих матеріалів. Намагаючись тримати уряд Іраку в постійному напруженні, керівництво США надавало нові, часто перебільшені дані щодо перекидання військ, вказувало “точні терміни” початку військових дій.

Щоб забезпечити цілодобове мовлення програм сил ПсО, було використано вісім літаків EC-130E *Commando Solo*, які зробили 235 літако-вильотів, а також літаки EA-6B. Загальна тривалість мовлення із кораблів ВМС США склала 1900 годин. Окрема група ПсО передавала пропагандистські заклики з території сусіднього Кувейту, використовуючи потужний передавач ЦРУ.

Частини і підрозділи психологічних операцій сил спеціальних операцій збройних сил США не лише застосовували усі традиційні форми і методи інформаційно-психологічного впливу на противника, а й запропонували нові способи з використанням сучасних технологічних можливостей – Інтернету і мобільного зв’язку.

Новим прийомом інформаційно-психологічного впливу стало проведення за допомогою мобільного телефонного зв’язку адресних акцій проти представників іракського військового керівництва, що мало на меті переконати їх відмовитися від участі у бойових діях.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Спеціально підготовлені фахівці розвідорганів США по телефону спілкувалися з іракськими генералами й офіцерами, переконуючи їх не виконувати накази військового керівництва. Психологічний ефект посилювала, наприклад, інформація про найменші подробиці особистого життя.

За даними агентства Рейтер, напередодні операції в офіси багдадських компаній і державних установ надійшли сотні послань, в яких США просили іракців надавати допомогу військовослужбовцям коаліційних військ. У листах, зокрема, говорилося: “Якщо ви зустрінете солдата коаліційних сил, який заблукав, пілота, чий літак був збитий, будь ласка, дайте йому води і їжі, скільки зможете, надайте медичну допомогу, якщо він її потребує. Потім вкажіть йому шлях до безпечного місця, і ви отримаєте винагороду! ”.

Впливовим іракським діячам електронною поштою надсилали листи, в яких обіцяли амністію після ліквідації режиму С. Хусейна в обмін на допомогу у пошуках зброї масового ураження.

Спроби коаліції нейтралізувати мережу телебачення Іраку не були вдалим: американцям та їх союзникам вдалося перервати мовлення іракського телебачення лише на три години 31 березня, а через деякий час міністр інформації країни Сайд Сааф повідомив, що “місцеві ЗМІ працюють так само добре, як і до війни”.

У ході війни командування спеціальних операцій сухопутних військ проаналізувало ефективність інформаційно-психологічного впливу. Всупереч очікуванням виявилось, що, судячи із телевізійних відеозаписів, даних радіоперехоплення і матеріалів допитів військовополонених іракців, морально-психологічний стан противника стає “стабільнішим”, ніж перед початком війни і в перші дні війни. Аналітики вважали: якщо морально-психологічний стан іракців не переломити протягом найближчого часу, це

закріпить в їх свідомості як ідеологія опору, що, у свою чергу, зробить американську перемогу значно важчою.

У зв'язку з цим управління психологічних операцій збройних сил США запропонувало спочатку звести іракських військовополонених у великі групи, підготувати їх відеозйомку і передати провідними світовим телеканалам. Крім того, рекомендувало активніше використовувати іракських опозиціонерів, перекинутих у Кувейт, для агітації в зайнятих селищах, а також у зйомках військовополонених, які “покаялися”, й опозиційно налаштованих верств населення.

Для організації інформаційно-психологічного впливу на власну аудиторію у регіоні Перської затоки перебувала група із 500 американських кореспондентів. У зв'язку з новою тактикою адміністрації Буша, який прагнув досягти схвалення своїх рішень з боку народу США, регламент спілкування представників ЗМІ з військовослужбовцями був дещо пом'якшений порівняно з попередніми кампаніями. Усі журналісти були попереджені, що “робота засобів масової інформації є контрольованою відповідно до правил, визначених під час проведення військової операції”, основними з них є такі:

усі інтерв'ю з військовим персоналом мають бути записані на магнітофонну плівку;

інтерв'ю з пілотами та екіпажами літаків можливі тільки після закінчення польотів;

в інтересах безпеки можуть бути визначені тимчасові обмеження щодо заборони зйомок і репортажів;

обмеження будуть зняті відразу після усунення проблеми безпеки.

Було дозволено публікувати інформацію про об'єкти, які зазнали бомбардувань, загальні дані про наземні бази. Дані про кількість кораблів,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

розгорнутих з'єднань і військових частин, найменування і місце дислокації спеціальних формувань, наступальні операції, скасовані або відстрочені операції публікації не підлягали.

У розпал операції, з 29 березня, були закриті усі інтернет- і телефонні лінії в ланці від дивізії і нижче, які раніше використовували рядовий, сержантський і молодший офіцерський склад для зв'язку з рідними і близькими у США та Європі.

Окрім жорсткої цензури, інформаційний та емоційний потік майстерно контролювали за допомогою умілого дозування матеріалу, суворих заборон на коментарі офіційних осіб.

Під час усієї кампанії в Іраку ретельно приховували та навмисно зменшували успіхи противника і перебільшували його втрати. Особливо старанно американці намагалися зображувати масову здачу в полон іракських військовослужбовців, а інформацію про власні втрати від “дружнього вогню”, зіткнень, катастроф ретельно приховували. Із голлівудським розмахом і традиційно американською символікою по усіх каналах була розтиражована відеоінформація про звільнення з полону рядової американських військ Джесіки Лінч.

Продовжуючи удосконалювати технологію підготовки і ведення інформаційно-психологічної війни, США домоглися очевидних успіхів, переважно у сфері дезінформації і фальсифікації. Держсекретар США К. Пауелл доповідав в ООН, що, за його даними, на озброєнні військових частин іракської армії перебуває біологічна зброя. Керівництво Пентагону висловлювало “занепокоєння”, що Саддам Хусейн віддасть наказ використовувати її під час штурму американськими військами Багдада! Проте в Іраку не вдалося знайти навіть слідів, що вказували б на те, що біологічну зброю коли-небудь там виробляли. Через місяць після закінчення

бойових дій генерал-лейтенант Джеймс Конвей, командувач морської піхоти США в Іраку, змушений був признатися: “Ми обшукали кожен іракський військовий склад від кордону з Кувейтом і до Багдада – і нічого там не виявили”.

Після закінчення бойових дій інформаційно-психологічна кампанія не закінчилась.

Самовільне застосування сили великою державою, вихованою у дусі пошани до законів, – слабкий хід з точки зору політичних наслідків. Неприємне враження від несанкціонованого ООН початку війни потребувало виправлення ситуації. Для цього США швидко оголосили себе переможцями, а адміністрація Дж. Буша-молодшого повернулася в ООН, щоб вирішити потрібне завдання: легалізувати окупацію Іраку, підтримати імідж країни, надати Франції та Німеччині шанс виправити своє колишнє негативне ставлення стосовно дій США, а Росії – підтвердити свою вірність стратегічній лінії зміцнення зв'язків зі США. Результатом стало ухвалення резолюції № 1483 Ради Безпеки ООН, у якій було узаконено військову присутність США і Великобританії, задекларовано відновлення суверенітету Іраку та визнано обраний уряд країни.

Підводячи підсумки проведеної інформаційно-психологічної операції, керівництво сил психологічних операцій збройних сил США в цілому високо оцінило її результати. На їх думку, інформаційно-психологічна операція сприяла успішному вирішенню поставлених перед військами завдань, зокрема швидкому їх просуванню до Багдада. Незважаючи на опір у деяких містах, у цілому іракські збройні сили “не продемонстрували особливої завзятості в бойових діях”. Ухилень від військової служби не було зафіксовано тільки в елітних підрозділах Республіканської гвардії. Легкість, з якою американські війська увійшли в Багдад, також вважають заслугою сил

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

ПсО. Як вважають керівники психологічних операцій, американцям вдалося дезорієнтувати і дезорганізувати іракців, які стали більше думати про порятунок власного життя, ніж про продовження спротиву й оборону столиці.

Однак чимало аналітиків поставили під сумнів “ефективність найбільшої інформаційно-психологічної операції, яку будь-коли проводили збройні сили США”. Так, масової здачі в полон іракських військ не було, кількість дезертирів серед іракських військовослужбовців склала менше 15 %, а його мотивом було не протистояння режиму С. Хусейна чи підтримка коаліційних сил, а бажання іракських військовослужбовців швидше потрапити додому.

Також у ході підготовки інформаційно-психологічної операції американські спеціалісти ПсО допустилися помилок, імовірно викликаних недооцінкою противника, спричиненою ейфорією легкої перемоги у 1991 році. Відмічаючи високий поліграфічний рівень виконання листівок, експерти дуже критично оцінюють їх зміст. Листівки містили переважно загальні відомості. Відчувалося, що їх було підготовлено завчасно, без урахування свіжої оперативної інформації: невизначена мета, погано продумані формулювання перешкоджали розумінню пропагандистського навантаження деяких текстів, особливо враховуючи невисокий рівень грамотності адресатів. Частина листівок містила неприйнятні різкі формулювання, як “злочинний режим Саддама”, “жорстокий режим”, що відштовхувало читачів. Тексти переважно були написані без використання вживаних в Іраку діалектів – класичною арабською мовою, яку в сучасному арабському суспільстві сприймають важко.

Проте інформаційне домінування США, комплексне використання високоточної зброї і потужного арсеналу сил та засобів масової інформації – телебачення, радіо, друкованої пропаганди, комп’ютерної мережі, а також дипломатичних каналів, військових структур ПсО та інформаційної війни – по суті позбавило Ірак можливості ефективно протистояти інформаційно-

психологічному тиску з боку коаліційних сил, чинити ефективний інформаційно-психологічний вплив на особовий склад американських і англійських військовослужбовців. Відсутність достатнього інформаційного ресурсу, інформаційно-психологічне забезпечення виконання бойових завдань насамперед на емоційному рівні без створення відповідної системи та координації діяльності органів державного і військового управління не дали позитивних результатів. Так США домоглися повної і беззастережної перемоги, плодами якої користується і до цього часу.

4.5.5. Особливості інформаційного протистояння у російсько-грузинській війні 2008 року

Хід та наслідки локальних війн і збройних конфліктів у кінці XX – на початку XXI ст. продемонстрували суттєве зростання ролі інформаційно-психологічного впливу. Застосування військових контингентів США, НАТО свідчать про якісно новий рівень розвитку теорії і практики ведення інформаційного протиборства. З огляду на розширення участі Збройних Сил України в миротворчих операціях, посилення боротьби з міжнародним тероризмом, гостра необхідність організації ефективної протидії негативному інформаційно-психологічному впливу потребують удосконалення вітчизняної системи морально-психологічного забезпечення, в частині захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника. Саме тому на сучасному етапі реформування та розвитку Збройних Сил України вивчення та осмислення досвіду інформаційно-психологічного протистояння у російсько-грузинській війні 2008 року набуває особливого значення.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Констатація матеріалів, наведених у відкритих періодичних джерелах та інтернет-сайтів в ході восьмиденної російсько-грузинської війни, дає можливість стверджувати, що інформаційно-психологічне протистояння між зазначеними сторонами розпочалося ще задовго до початку його збройної фази.

З цього приводу “Нью-Йорк Таймс” зазначила, що за декілька тижнів до початку війни мало місце несанкціоноване втручання в роботу порталів Президента та Національного банку Грузії. Як наслідок, сайт Президента Грузії призупинив свою роботу на добу в результаті масової D.D.O.S атаки (Distributed Denial of Service Attack – що і наслідком потоку інформації від атакуючих комп’ютерів на сервера жертви). Після 8 серпня кібератаки стали ще інтенсивнішими, внаслідок чого був заблокований доступ до більшості грузинських веб-сайтів.

У той самий час, російська влада звинувачувала грузинських хакерів в атаках на російські інформаційні сайти, такі як портал агентства РІА “Новості”. Окрім цього, за деякими даними, нападу підпадали й інтернет-сайти російського державного англомовного телеканалу “Russia Today”.

Загалом, висвітлення однієї й тієї ж інформації носило кардинально протилежний характер. За поглядами аналітиків мета російської інформаційної кампанії полягала у всебічній дискредитації грузинського державного керівництва, його “злочинних” намірів щодо миротворчого контингенту російських військ та осетинського населення.

Основна увага інформаційно-психологічної кампанії з боку Російської Федерації була спрямована на внутрішню аудиторію, населення своєї країни, і лише в другу чергу вирішувалися завдання щодо впливу на світову думку.

Так, вже вповодж п’яти діб конфлікту в Гаазький міжнародний трибунал з боку Росії, було спрямовано понад триста позивів з вимогою притягнути до відповідальності керівництво Грузії. Російські ЗМІ зазначали, що від громадян,

які мешкають в зоні конфлікту, у різні інстанції прийнято 2,5 тис. заяв про вбивства родичів та знищення майна.

Інформаційно-психологічний вплив з боку Грузії був розрахований на формування світової думки, що Росія, як держава, є потенційним агресором. З цією метою з перших годин конфлікту в офісі телекомпанії “Тріалеті” м. Горі відкрився медіацентр, який цілодобово обслуговував інформаційні інтереси грузинських та зарубіжних журналістів.

Всі грузинські ЗМІ, зокрема “Грузія Online” телекомпанія “Руставі 2”, грузинське інформаційне агенство “Інтерпресньос”, грузинське радіо “Імеді” тощо активно включились у розповсюдження вищезазначеної інформації. Це знайшло своє відображення в різноманітних прес-конференціях, прес-релізах, багато чисельних відеоматеріалах. Одночасно з початком введення військових частин збройних сил Російської Федерації у Північну Осетію в Грузії було повністю заборонено російське радіомовлення та закрито всі телевізійні канали Росії в інформаційному просторі країни.

Масштабну підтримку грузинських зусиль щодо ведення інформаційної кампанії було надано і з боку провідних світових ЗМІ, зокрема, таких інформаційних агентств, як: “Сі-Ен-Ен”, “Бі-Бі-Сі”, “Рейтерс”. Зпочатком конфлікту радіо “Голос Америки” подвоїло об’єм мовлення в зоні протистояння. Так, замість 30-ти хвилинних щоденних передач, в ефір виходили годинні програми, в тому числі новини, аналітика, інформація і реакція на кризу з колишніх радянських республік.

Злагодженість, плановість, чіткість і послідовність дій, швидка адаптація журналістів до роботи в умовах конфлікту є прямим свідченням завчасної підготовки усього медійного комплексу Грузії до збройного конфлікту. Разом з тим відмічається, що діяльність російських ЗМІ щодо висвітлення конфлікту не була так чітко скоординована, принаймі в перші два дні.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Російський миротворчий контингент за весь період конфлікту так і залишився без постійно діючого прес-центру з групою акредитованих журналістів. На початок конфлікту всі коментарі в ЗМІ подавалися без попередньої підготовки. Відмічається низьким рівнем оперативності розгортання і прес-центру в Генеральному штабі збройних сил Російської Федерації. Так, лише через два дні розпочалися щоденні брифінги для журналістів, які проводив перший заступник начальника Генерального штабу генерал-полковник А. Ноговіцин.

У цілому, ситуація на Кавказі досить чітко показала, що незважаючи на роки вибудування вертикалі влади як в Росії так і в Грузії, у випадку загострення ситуації їх інформаційне поле залишає масу можливостей для реалізації інформаційно-психологічних операцій та іншого роду акцій, спрямованих против інтересів як одної так і іншої держави.

Досвід на Кавказі в черговий раз засвідчив, що для реалізації негативного інформаційно-психологічного впливу супротивниками, як правило, використовуються наступні джерела, канали (технології) поширення інформації:

ЗМІ і спеціальні засоби інформаційно-пропагандистської спрямованості;
глобальні комп'ютерні мережі і програмні засоби швидкого поширення інформаційних матеріалів;

засоби, що нелегально модифікують інформаційне середовище, на підставі якої людина приймає “необхідне” рішення;

засоби створення віртуальної реальності;

пілтки, чутки;

засоби допорогового психосемантичного впливу;

засоби генерування акустичних і електромагнітних полів тощо.

Таким чином, аналіз організації інформаційно-психологічного впливу у ході розглянутих нами війн і збройних конфліктів свідчить про таке:

Хід і результати збройної боротьби прямо залежали від ступеня інформаційно-психологічного впливу, спрямованого на підрив психологічної стійкості особового складу, керованості органів державного і воєнного управління;

Загальними цілями інформаційно-психологічних операцій під час підготовки та ведення бойових дій були:

забезпечення підтримки дій військ (коаліційних сил) світовою спільнотою, населенням і політичним керівництвом країн НАТО;

створення міжнародних правових умов для застосування військ (коаліційних сил);

активне використання дипломатичних каналів для дезінформування міжнародної спільноти;

дискредитація в очах світового співтовариства існуючих режимів у країнах ймовірного противника та їх військово-політичних керівників;

формування позитивної громадської думки щодо дій військ (сил) серед населення країни противника;

маніпулювання міжетнічними, релігійними, економічними розбіжностями в регіоні (країні) для забезпечення підтримки та нездійснення спротиву з боку окремих держав, політичних сил всередині держав;

активна підтримка опозиції всередині країн противника;

підрив морально-психологічного стану особового складу збройних сил противника;

вжиття суворих заходів для недопущення витоку інформації відносно планів військового командування країн НАТО (коаліційних сил) тощо.

4.5.6. Мета, завдання й особливості захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника

Через те, що у ході сучасних війн і збройних конфліктів небезпечним для військ є негативний інформаційно-психологічний вплив противника, виникає необхідність організації та здійснення надійного захисту від нього. Захист – це, по-перше, охорона від зазіхань, діяльність, спрямована на унеможливлення зазіхань і ворожих дій, запобігання будь-якій небезпеці, по-друге, те, що захищає і слугує обороні. Отже, захист, на відміну від протидії інформаційно-психологічному впливу, що передбачає активні дії на противника, спрямований на власну аудиторію, свої війська, особовий склад своїх військ (сил). За відсутності у межах морально-психологічного забезпечення можливостей проведення відповідних активних дій, спрямованих на населення та війська противника, можна говорити лише про надійний захист від інформаційно-психологічного впливу противника безпосередньо у військових частинах і з'єднаннях.

Щоб створити відповідну систему захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника необхідно знати якому впливу необхідно протидіяти.

Попередньо зазначалося, що під час інформаційно-психологічних операцій, акцій, дій для дезінформування, деморалізації та дезорганізації діяльності особового складу застосовують усну, друковану і радіопропаганду (рис. 4.26)

Для реалізації мети негативного інформаційно-психологічного впливу використовують такі канали і засоби поширення інформації:

глобальні комп'ютерні мережі і програмні засоби швидкого поширення в мережі Інтернет пропагандистських інформаційних матеріалів;

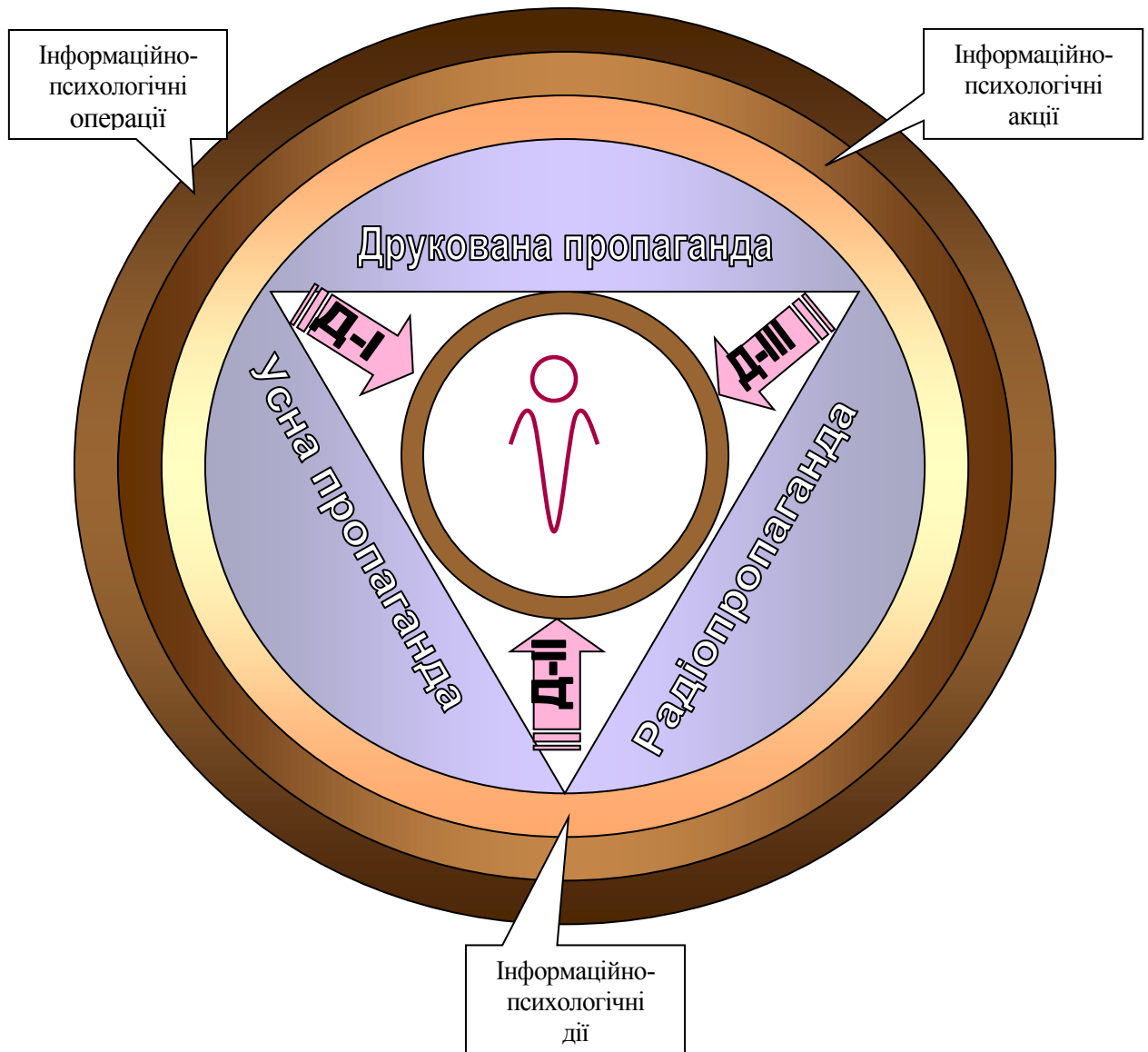

Рис. 4.26. Модель можливого інформаційно-психологічного впливу:

Д-І, Д-ІІ, Д-ІІІ – мета інформаційно-психологічного впливу: Д-І – дезінформування особового складу; Д-ІІ – деморалізація особового складу; Д-ІІІ – дезорганізація діяльності особового складу

засоби масової інформації і спеціальні засоби інформаційно-пропагандистського спрямування;

засоби, що нелегально модифікують інформаційне середовище, під впливом якого людина приймає “необхідне” рішення;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

засоби створення віртуальної реальності;
плітки, чутки;
засоби психосоматичного впливу;
засоби генерування акустичних та електромагнітних полів тощо.

Враховуючи, що “тиха” (завчасна інформаційно-психологічна агресія може бути розпочата за декілька тижнів, місяців і навіть років до початку воєнних дій (у Гренаді – за три роки, у Перській затоці у 1991 році – більш ніж за п’ять місяців, в операції “Непохитна свобода” – за два роки тощо), то і захист від неї має бути адекватним.

Неурахування можливостей інформаційно-психологічного впливу противника може призвести до негативних і навіть трагічних наслідків:

зникнення у населення та військовослужбовців почуття гордості за свою країну, належність до її збройних сил;

зменшення переконаності військовослужбовців у необхідності виконання прямого конституційного обов’язку щодо захисту Батьківщини;

зниження рівня морально-психологічного стану особового складу, виникнення почуття невпевненості, занепокоєння щодо свого майбутнього, майбутнього своїх рідних та близьких, збройних сил і держави в цілому, послаблення в особового складу військ (сил) волі до опору;

виникнення у військових колективах розбрату за політичними, релігійними, етнічними й іншими ознаками, протиставлення рядового й офіцерського складу;

зниження рівня боєготовності та боєздатності військ (сил) через спонукання військовослужбовців до дезертирства, зради, ухилення від виконання наказів командирів (начальників), спричинення сумнівів щодо надійності озброєння та бойової техніки.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що організувати ефективний захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника неможливо без урахування суспільно-політичних, соціально-психологічних, нормативно-правових, науково-прагматичних, організаційно-управлінських і матеріально-технічних умов.

До *суспільно-політичних* умов захисту належать:

розуміння та переконаність населення країни, особового складу збройних сил у правильності курсу політичного і військового керівництва щодо інтересів держави на міжнародній арені;

підтримка населенням, політичними силами, громадськими об'єднаннями та релігійними конфесіями прийнятого рішення щодо збройного захисту держави, застосування збройних сил для недопущення або відбиття можливої чи реальної агресії;

наявність чітко сформованої та окресленої патріотичної позиції вітчизняних засобів масової інформації, їх сприяння консолідації всіх політичних, громадських сил і мобілізації населення країни на реалізацію ефективного захисту від можливої або реальної агресії;

наявність у суспільстві конструктивних соціальних та політичних відносин, які б виключали будь-яке напруження серед різних соціальних категорій населення;

наявність сформованих у суспільстві позитивних соціальнозначущих установок щодо військової служби, збройних сил, а також їх представників – військовослужбовців;

наявність позитивно спрямованого морально-психологічного клімату у військових колективах, атмосфери дружби, корпоративності і згуртованості;

існування в державі реальних можливостей створення контрінформаційних, контрпропагандистських інформаційних потоків, спрямованих на запобігання,

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

зрив та нейтралізацію (мінімізацію) наслідків інформаційно-психологічного впливу противника.

До *соціально-психологічних* умов захисту належать:

існування сформованих механізмів індивідуального та колективного (соціального) інформаційно-психологічного захисту, що ґрунтуються на ідентифікації військовослужбовців із певними соціальними спільнотами й об'єднаннями людей, їх входження в реальні соціальні групи;

використання встановлених суспільством і прийнятих військовослужбовцями певних соціальних установок (оцінок, норм, думок, цінностей тощо);

орієнтованість військовослужбовців на офіційні державні та внутрішньовійськові джерела і засоби інформації;

наявність досвіду інформаційно-комунікативної взаємодії;

наявність та сформованість на особистісному рівні у військовослужбовців утворень і алгоритмів психічної діяльності, які зумовлюють захисну поведінку, індивідуальну систему психологічного самозахисту;

сформованість необхідного рівня морально-психологічного стану у особового складу військ (сил).

До *нормативно-правових* умов захисту належать:

нормативно-правове визнання необхідності організації та виконання заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника у мирний та воєнний час;

наявність керівних документів з організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

наявність і дієвість санкційно-примусової системи спонукання об'єктів (особового складу) до виконання встановлених норм, визначених у нормативних

і правових актах у сфері інформаційно-психологічної безпеки, наказів командирів і начальників щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Науково-прагматичними умовами захисту є такі:

розроблення науковообґрунтованих положень щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

сформованість відповідної наукової бази;

наявність відповідної наукової та методичної літератури з питань захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

наявність науково-конструкторських розробок нових видів і засобів для здійснення інформаційно-психологічного впливу та захисту від нього.

До організаційно-управлінських умов належать:

наявність підготовлених і кваліфікованих фахівців з питань захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

наявність і функціонування чіткої вертикалі (системи) органів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

достатня наявність сил і засобів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

Матеріально-технічні умови передбачають:

наявність відповідної матеріально-технічної бази (засобів) захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

наявність необхідних фінансових можливостей для створення необхідної системи та засобів захисту;

організацію технічного обслуговування наявних у військах технічних засобів виховання та засобів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Зазначимо, що на нинішньому етапі розвитку Збройних Сил попередньо визначені умови реалізовані не повною мірою, що загрожує можливості виконання завдань захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

За змістом захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника – це інформаційно-психологічний вплив на власну аудиторію (яка одночасно є й об'єктом інформаційно-психологічного впливу противника), спрямований на захист певної системи уявлень, настанов, стереотипів тощо, які складають основу морально-психологічного стану військ (сил) і від яких залежить боєздатність особового складу, його здатність вести активні й організовані бойові дії.

У системі морально-психологічного забезпечення захист від негативного інформаційно-психологічного впливу виконує такі функції:

інформаційно-роз'яснювальна – викриття політичної та ідеологічної спрямованості інформаційно-психологічного впливу противника;

політично-орієнтувальна – виявлення намірів, мети і завдань противника та їх роз'яснення об'єктам впливу;

технічно-захисна – розвінчання способів і прийомів, які застосовує противник під час негативного інформаційно-психологічного впливу, показ його соціально-психологічних механізмів;

нейтралізаційна – пояснення ефекту, який очікує отримати противник внаслідок свого інформаційно-психологічного впливу, форм, методів і засобів, за допомогою яких поширює інформацію, та способів протидії;

об'єднувальна – об'єднання певних соціальних груп, військових колективів перед загрозою інформаційної, а можливо і військової агресії;

виховна – виховання у особового складу єдності, здатності протистояти негативному інформаційно-психологічному впливу противника.

Відповідно до функцій, основними *завданнями* захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника є:

виявлення негативних чинників воєнно-політичної, суспільно-політичної та бойової обстановки, які може використати противник для здійснення та посилення негативного інформаційно-психологічного впливу;

визначення мети, завдань, форм, методів і спрямованості інформаційно-психологічного впливу противника, роз'яснення їх особовому складу;

упорядкування використання теле- і радіоприймачів особовим складом; ретельний відбір осіб для роботи на засобах зв'язку та з бойовими документами;

створення груп з-поміж особового складу підрозділів для збору та знищення інформаційно-пропагандистських матеріалів;

налагодження співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування для організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

аналіз адекватності сприйняття особовим складом негативного інформаційно-психологічного впливу, виявлення осіб, які зазнали негативного інформаційно-психологічного впливу противника, організація роботи з ними;

аналіз та оцінювання ефективності захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Організація захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника є етапом практичної реалізації рішення командира (начальника) щодо всебічного забезпечення підготовки та застосування військ в частині, що стосується. Ефективний захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника неможливий без виконання вимог до його організації:

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

завчасності – необхідності проведення випереджувальних, контрпропагандистських та інших захисних заходів;

ідейності – визначеності індивідуальних і колективних позицій серед особового складу військ (відстоювання інтересів своєї країни, народу, дотримання національних і військових традицій тощо);

оперативності – своєчасного реагування на зміни в умовах обстановки;

доступності – використання простих аргументів, доказів та оцінок;

комплексності – максимальної активності на всіх напрямках роботи, всебічного охоплення усіх категорій особового складу, тісної взаємодії всіх служб і родів військ для забезпечення ефективного застосування своїх сил і засобів в інтересах захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

системності і високої інтенсивності – координації, плановості, динамічності і наполегливості усіх зусиль;

емоційності – проведення емоційно-насичених заходів захисту, використання матеріалів, що впливають на емоційну сферу психіки.

Захист особового складу відбувається під час підготовки та виконання бойового завдання і передбачає проведення заходів за такими рівнями:

Перший рівень – випереджувально-профілактичний – передбачає проведення системи заходів із прогнозування негативного інформаційно-психологічного впливу противника та запобігання йому. Включає випереджувальну діяльність суб'єктів: командирів (начальників), органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи тощо. Передбачає формування стійкого і керованого морально-психологічного стану особового складу військ (сил), морально-психологічного імунітету (системи світоглядних, національно-патріотичних, психологічних, військово-професійних знань і переконань, що забезпечують морально-психологічну

стійкість військ в умовах потенційного інформаційно-психологічного впливу). Це копітка і відповідальна діяльність, що потребує комплексного підходу до моральної та психологічної стійкості військовослужбовців, організованості, бойової злагожденості військ (сил).

Особливо важливою на цьому рівні є діяльність відповідних посадових осіб із формування у свідомості військовослужбовців ідейної бази цінностей, що спирається на патріотизм, професіоналізм, а також почуття обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною, а також діяльність із викриття способів, форм і методів інформаційно-психологічного впливу противника. Проте не можна вести мову про формування стійкого, здорового і керованого морально-психологічного стану військ без сформованості у особового складу необхідних військово-професійних якостей, потрібного рівня бойової навченості особового складу, ефективного бойового управління, достатньої укомплектованості військ, належного матеріально-технічного і соціально-правового забезпечення. Крім того, необхідно враховувати бойовий досвід військ, який сприяє адекватному оцінюванню особовим складом бойової ситуації, прийняттю відповідного рішення щодо виконання поставлених завдань. Ці фактори активно впливатимуть на рівень захищеності військ (сил) від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Головними способами вирішення поставлених завдань на рівні військових частин, з'єднань є інформаційно-пропагандистське забезпечення, психологічна підготовка в інтересах захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника. Напрямами захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу є такі:

роз'яснення прийомів і техніки ведення противником пропаганди, змісту його інформаційно-психологічних акцій, дій для вирішення своїх політичних та військових завдань;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

роз'яснення сутності, цілей, завдань, тематики, форм і методів інформаційно-психологічного впливу противника, його спрямованості, істинних намірів та інтересів, можливостей технічних засобів ПсО тощо.

Визначені напрямки можливо реалізувати через заходи інформаційно-пропагандистського забезпечення: суспільно-політичне та бойове інформування військ, деякі завдання щодо нейтралізації інформаційно-психологічного впливу – через психологічне та культурологічне забезпечення.

Другий рівень – оперативного реагування на негативний інформаційно-психологічний вплив противника – передбачає проведення системи контрзаходів, спрямованих на зрив і нейтралізацію впливу противника в умовах активізації інформаційно-психологічного тиску противника, і зосередження на адекватному контрпропагандистському та інформаційно-пропагандистському впливі, активній профілактиці, управлінні, а також психореабілітаційній і психотренінговій роботі. Одним із головних прийомів нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу противника, оперативного реагування є випереджувальне інформування, організоване за принципом первинного сприйняття.

Вітчизняний та зарубіжний досвід застосування військ (сил) свідчить, що організація захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника включає такі дії:

вивчення завдань інформаційно-психологічного впливу противника та мети захисту від нього;

аналіз можливостей сил і засобів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, формулювання висновків з оцінювання ефективності інформаційно-психологічного впливу противника і внесення пропозицій у рішення командира щодо організації захисту;

організацію тісної взаємодії з командуванням інших військових частин, органами управління військових частин та підрозділів інших силових структур, які також будуть задіяні у виконанні завдань щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу;

визначення шляхів і способів вирішення завдань, поставлених командиром та старшим начальником, щодо організації морально-психологічного забезпечення в частині, що стосується захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника під час бою (бойових дій);

вибір прийнятних форм і методів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, визначення строків і виконавців;

визначення заходів захисту у плані морально-психологічного забезпечення та доведення відповідних вказівок до виконавців;

організація виконання намічених заходів, аналіз їх ефективності.

Враховуючи обмежені матеріальні можливості Збройних Сил України, передбачені на організацію морально-психологічного забезпечення в цілому та захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника зокрема, а також відсутність необхідної кількості відповідних спеціалістів важко розраховувати на завчасне розгортання достатніх сил і засобів захисту, тому під час організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника необхідно виходити із наявних можливостей, у першу чергу, органів виховної роботи.

Слід враховувати, що можливості органів виховної роботи вкрай обмежені, тому нині виникла необхідність організації спеціальної підготовки командирів (начальників), офіцерів органів виховної роботи з питань організації діяльності в умовах активного негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Основним критерієм достатності сил і засобів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника у війні (збройному конфлікті) є кількісно-якісне співвідношення відповідних сил та засобів противника і своїх сил та засобів.

До основних оцінних показників організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника належать: військово-політична обстановка в регіоні ескалації конфлікту та суспільно-політична обстановка в районі ведення бойових дій, нагнітання суперечностей і їх загострення до збройного протистояння; рівень навченості і наявність досвіду у посадових осіб, що займаються організацією та проведенням заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; морально-психологічний стан особового складу військ (сил), зокрема здатність військовослужбовців адекватно сприймати інформаційно-психологічний вплив та реагувати на різноманітні пропагандистські матеріали, а також інші способи впливу на інформаційно-психологічне середовище військовослужбовців і їх ставлення до подій, воєнно-політичного керівництва країни та її збройних сил, адміністрації регіону; укомплектованість військ технічними засобами виховання та ін. Ці показники дозволять визначити необхідний склад сил і засобів, який буде здатний, спираючись на загальні можливості військ (сил), місцеву інформаційну, поліграфічну, культурологічну базу, забезпечити виконання військами (силами) завдань щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника – це комплекс узгоджених і взаємопов'язаних заходів, які проводяться для забезпечення духовної та психологічної безпеки військовослужбовців прогнозуванням, запобіганням та зривом негативного

інформаційно-психологічного впливу противника, нейтралізацією його наслідків, недопущенням намагань дезінформувати, деморалізувати особовий склад, дезорганізувати його бойову діяльність (рис. 4.27).

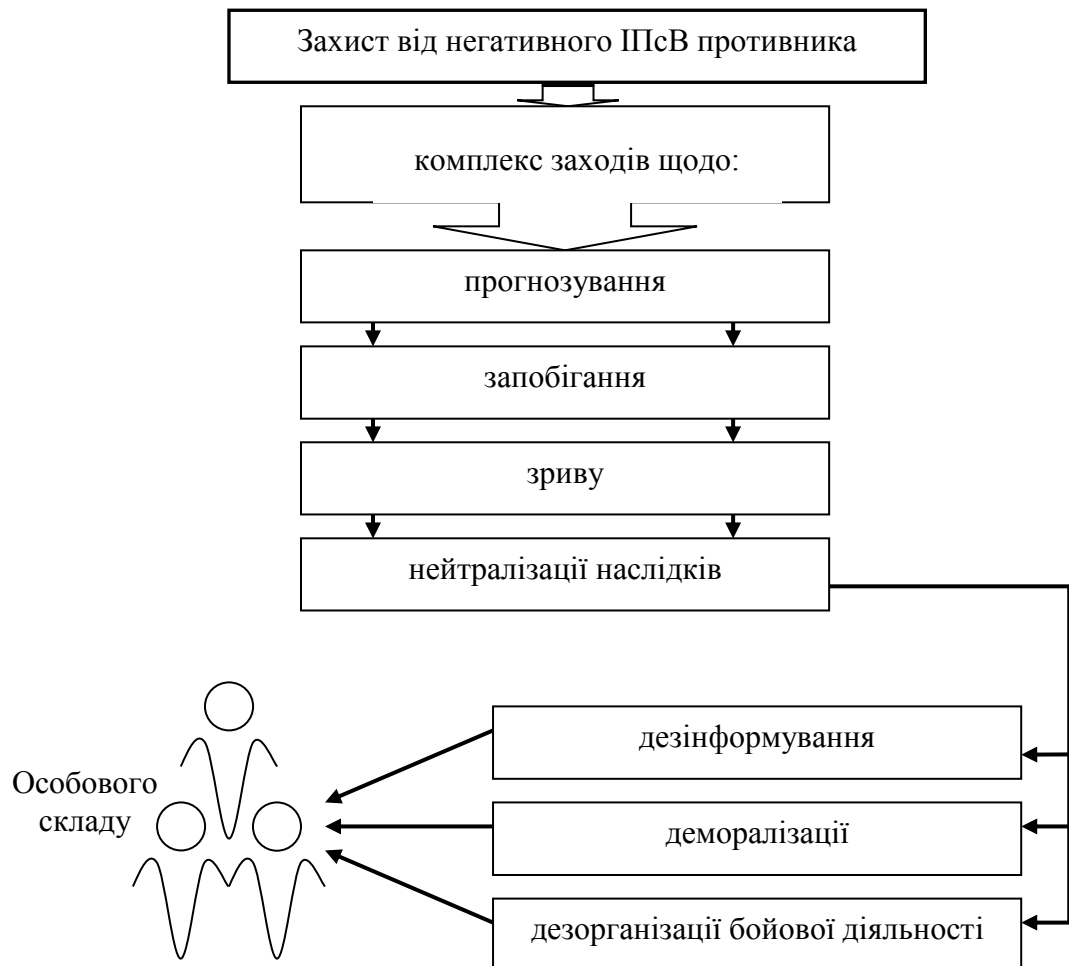

Рис. 4.27. Захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника

Прогнозування передбачає розвідку та виявлення сил і засобів ПсО противника, визначення форм і методів впливу на наші війська, його спрямованості; визначення негативних чинників суспільно-політичної обстановки, які може використати противник для впливу; прогнозування наслідків впливу та реакції, змін поведінки особового складу. Виявлення сил і засобів ПсО противника покладається на органи розвідки.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Запобігання інформаційно-психологічному впливу передбачає: ознайомлення військовослужбовців із силами і засобами ПсО противника, тактико-технічними характеристиками засобів впливу, основними (можливими) каналами розповсюдження інформації, можливими об'єктами впливу; роз'яснення мети, завдань, форм і способів впливу противника; створення та організацію роботи груп військовослужбовців із виявлення, збору пропагандистських матеріалів противника; упорядкування (у разі потреби – заборона) використання теле- і радіоприймачів військовослужбовцями; ретельний відбір осіб для роботи з бойовими документами і на засобах зв'язку.

Зрив негативного інформаційно-психологічного впливу противника передбачає: виявлення деморалізованих військовослужбовців (підрозділів), діагностування їх стану і надання психологічної допомоги; своєчасні та рішучі дії із припинення паніки, чуток, ізоляції деморалізованих військовослужбовців (підрозділів); своєчасне, об'єктивне та психологічно доцільне інформування військовослужбовців про зміни обстановки, застосування противником нових видів зброї і засобів інформаційно-психологічного впливу; виявлення, збір, аналіз і знищення пропагандистських матеріалів противника; виявлення та ураження сил і засобів інформаційно-психологічного впливу противника авіацією, РВіА, придушення його передач засобами РЕБ.

Нейтралізація наслідків інформаційно-психологічного впливу противника передбачає: виявлення деморалізованих військовослужбовців (підрозділів), діагностування їх стану, надання психологічної допомоги, у разі потреби – ізоляцію, виявлення причин виникнення дезорганізації особового складу, усунення її причин та наслідків; роботу з розповсюджувачами деморалізуючих чуток, панікерами, аналіз слабких місць

у системі захисту від інформаційно-психологічного впливу противника; відновлення організованості і боєздатності деморалізованих та дезорганізованих підрозділів, військових частин; застосування відповідних заходів з оптимізації всієї системи захисту від інформаційно-психологічного впливу противника.

Отже, захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника організують таким чином:

у ході підготовки до бою (бойових дій) здійснюють заходи із прогнозування та запобігання впливу;

під час бою (бойових дій) здійснюють заходи щодо зриву впливу та нейтралізують наслідки (рис. 4.28)

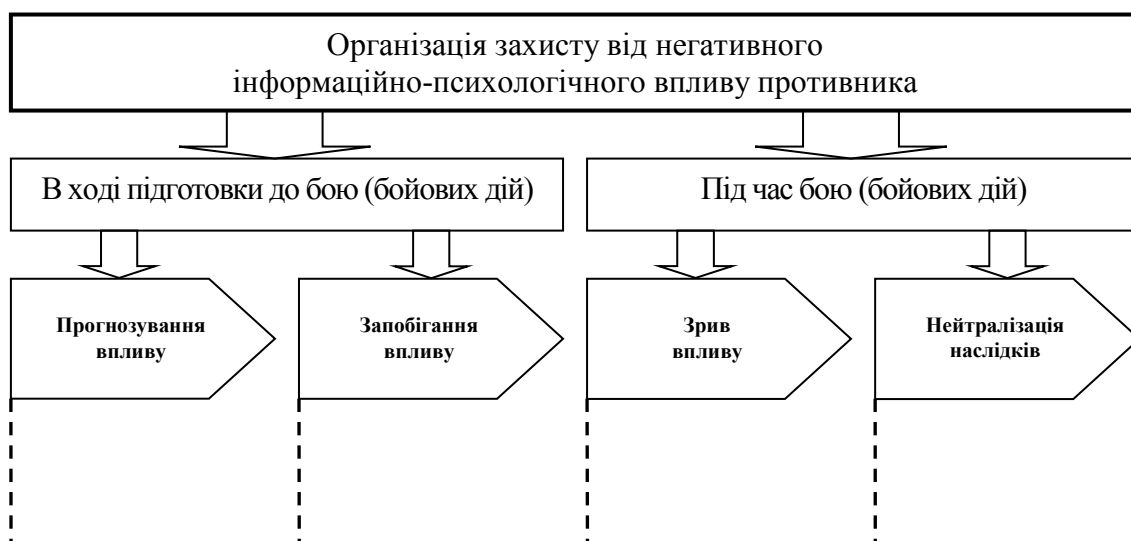

Рис. 4.28. Принципова схема організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника

До проведення заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника залучають широке коло посадових осіб, що позначається на ефективності захисту і потребує чіткого визначення та розмежування функціональних обов'язків посадових осіб, визначення безпосередніх організаторів і виконавців тощо. Варіант можливого розмежування посадових

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

обов'язків суб'єктів захисту наведено нижче.

Основним суб'єктом захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника є посадові особи органів розвідки, які, за досвідом війн і збройних конфліктів, зобов'язані виявляти і добувати відповідні дані.

Начальник розвідки з організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника зобов'язаний:

під час прогнозування впливу – аналізувати і прогнозувати можливості здійснення негативного інформаційно-психологічного впливу противника, його спрямованості, можливості застосування відповідних сил та засобів ПсО;

під час запобігання впливу – виявляти ознаки ведення негативного інформаційно-психологічного впливу противника; проводити розвідку для виявлення сил та засобів ПсО противника їх тактико-технічних характеристик; визначати спрямованість негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

під час зриву впливу – проводити на всіх етапах виконання бойового завдання заходи із виявлення відповідних сил та засобів ПсО противника для їх ураження (виведення з ладу, знищення) усіма можливими засобами (авіацією, РВіА), придушення його передач засобами РЕБ тощо;

під час нейтралізації наслідків – аналізувати й оцінювати ефективність проведених розвіدзаходів щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Безпосередньо організовувати захист в частині, що стосується морально-психологічного забезпечення дій військ (сил), зобов'язані органи виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи.

Заступник командира з виховної роботи організовуючи заходи захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, зобов'язаний:

під час прогнозування впливу – організовувати збір даних про суспільно-політичну обстановку у державі, регіоні та прогнозувати можливості використання противником її негативних чинників в інтересах ПсО; аналізувати морально-психологічний стан особового складу своїх військ, прогнозувати можливості сприйняття негативного інформаційно-психологічного впливу противника та визначати можливі напрямки їх усунення;

під час запобігання впливу – аналізувати й оцінювати обстановку в інтересах морально-психологічного забезпечення для визначення морально-психологічного стану своїх військ та військ противника, ставлення населення до військ та їх дій; визначати спрямованість негативного інформаційно-психологічного впливу противника; усвідомлювати мету і завдання захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; виробляти варіант замислу щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; організовувати роботу відділення виховної роботи та визначати завдання посадовим особам щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; доповідати пропозиції командирів військової частини щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; планувати заходи захисту та ставити завдання підлеглим щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

під час зриву впливу – роз'яснювати особовому складу мету та завдання негативного інформаційно-психологічного впливу противника; доводити до особового складу можливі форми та способи розповсюдження негативного інформаційно-психологічного впливу противника; організовувати своєчасне, об'єктивне та психологічно доцільне інформування особового складу про зміни обстановки, застосування противником нових видів зброї і засобів ПсО; організовувати збір, аналіз та знищення пропагандистських матеріалів;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

під час нейтралізації наслідків – виявляти і нейтралізовувати осіб, які зазнали інформаційно-психологічного впливу противника; виявляти причини дезорганізації особового складу та усувати їх; визначати підрозділи, особовий склад яких найбільше був дезінформований та деморалізований, організовувати профілактичні заходи; аналізувати й оцінювати результати роботи відділення виховної роботи, визначати слабкі та сильні сторони в організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Проте в усій системі забезпечення військ (сил) лише командир як єдиноначальник персонально відповідає за якість організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника. Командир на підставі даних розвідки та пропозицій заступника з виховної роботи приймає рішення на проведення заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Командири підрозділів, начальники родів військ та служб з організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника зобов'язані:

під час прогнозування впливу – виявляти осіб, які можуть піддатися негативному інформаційно-психологічному впливу противника, сприйняли дезінформацію, були деморалізованими та дезорганізованими;

під час запобігання впливу – створювати у підрозділах групи збору та знищення інформаційно-пропагандистських матеріалів противника; впорядковувати використання особовим складом підрозділів теле- та радіоприймачів; організовувати ретельний відбір та призначення осіб для роботи з бойовими документами, на засобах зв'язку тощо;

під час зриву впливу – організовувати збір та знищення в установленому порядку інформаційно-пропагандистських матеріалів противника; рішуче припинення паніку, чутки та плітки, ізолювати військовослужбовців, які

піддалися паніці та деморалізації; своєчасно, обґрунтовано, та психологічно доцільно інформувати особовий склад про зміни обстановки, застосування противником нових видів зброї, форм та методів інформаційно-психологічного впливу;

під час нейтралізації наслідків – організовувати роботу із деморалізованим особовим складом, розповсюджувачами чуток та панікерами; відновлювати організованість і боєздатність дезорганізованих підрозділів тощо.

У цілому захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника є одним із напрямків (складових) морально-психологічного забезпечення.

Планування заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника починають з усвідомлення завдань захисту, визначення його мета та основних завдань.

Усвідомивши завдання захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, починають збирати і аналізувати інформацію. Якість оцінювання обстановки буде залежати від рівня підготовки фахівців, які її проводять. Оцінювання обстановки в інтересах захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника має включати діагностування стану соціальних об'єктів і якісну класифікацію їх властивостей.

Так, у ході оцінювання противника в інтересах морально-психологічного забезпечення на підставі даних розвідки заступник командира частини з виховної роботи робить висновки про наявність сил і засобів ПсО, їх можливості і спрямованість негативного інформаційно-психологічного впливу на наші війська, його форм і методів.

Щоб виявити негативний інформаційно-психологічний вплив противника, доцільно проводити постійний моніторинг та оцінювання змісту

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

інформаційних матеріалів ЗМІ.

Під час оцінювання своїх військ, морально-психологічного стану особового складу враховують рівень сприйняття особовим складом негативного інформаційно-психологічного впливу противника. При цьому виявляють військовослужбовців із низьким рівнем нервово-психологічної стійкості, а також призваних із району бойових дій або таких, що мають близьких та родичів у районі бойових дій. Досвід локальних війн і збройних конфліктів сучасності свідчить, що саме ці військовослужбовці, найчастіше потрапляють під інформаційно-психологічний вплив противника і можуть стати розповсюджувачами дезорганізуючих чуток.

Наступним важливим кроком є підготовка висновків та доповідь пропозицій командирів під час вироблення ним замислу бою (бойових дій) та формулювання рішення. На підставі рішення командира розробляють розпорядження з морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій), яким доводять і завдання захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Заходи захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника відображають у плані морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій), на графічній частині якого відображають:

сили і засоби ПсО противника, їх можливості стосовно інформаційно-психологічного впливу на наші війська та населення;

зони стійкого прослуховування радіостанцій, прийому сигналів телецентрів суміжної держави;

наявність і можливості сил та засобів морально-психологічного забезпечення, використовуваних в інтересах захисту від інформаційно-психологічного впливу противника;

місцеві засоби масової інформації та їх можливості тощо.

Під час різкої зміни обстановки у ході застосування військ (сил) органи виховної роботи можуть розробляти і віддавати вказівки щодо уточнення завдань організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Отже, успішне вирішення завдань захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника у ході підготовки і застосування військ (сил) залежить від умілого планування, організації та управління силами та засобами, що є в розпорядженні командира військової частини, з'єднання.

Цілеспрямованість зусиль захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника буде цілком залежати від умінь командирів, штабів інших посадових осіб визначати мету, основні завдання та оптимальні заходи захисту.

Загальний алгоритм діяльності службових осіб військової частини щодо організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника передбачає ряд послідовних та взаємопов'язаних дій (рис 4.29).

Таким чином, захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника як складова морально-психологічного забезпечення бойових дій триває протягом усього періоду підготовки та ведення бойових дій і має бути: безперервним, комплексним та врахувати психологічні закономірності сприйняття людиною інформації.

Ефективність захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника залежить від скоординованої, своєчасно спланованої та організованої діяльності командування, штабу, начальників родів військ і служб, органів виховної роботи у взаємодії з відповідними органами інших військових формувань та правоохоронних органів, органами державної влади та місцевого самоврядування; від можливості на практиці реалізувати

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

принципи випередження, зрозумілості й емоційності заходів, які проводять; урахування особливостей інформаційно-психологічного впливу противника, морально-психологічного стану своїх військ, обстановки в районі дій, інших важливих чинників.

Рис. 4.29. Алгоритм діяльності службових осіб військової частини щодо організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника

Контрольні запитання:

1. У чому полягає актуальність захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника?
2. У чому полягає зміст сучасної концепції побудови воєнної кампанії?
3. Дайте визначення та розкрийте сутність інформаційно-психологічного впливу.
4. Розкрийте характерні риси інформаційно-психологічного впливу.
5. У чому полягає відмінність між інформаційно-психологічною операцією, інформаційно-психологічними діями та інформаційно-психологічною акцією?

6. Застосуванням яких сил та засобів здійснюють інформаційно-психологічний вплив на сучасному етапі?
7. Назвіть найбільш розповсюджені форми інформаційно-психологічного впливу.
8. Розкрийте особливості інформаційно-психологічного впливу у ході операції “Союзницька сила” в Югославії.
9. У чому полягають особливості інформаційно-психологічного впливу під час контртерористичної операції “Непохитна свобода” в Афганістані?
10. Розкрийте особливості організації інформаційно-психологічного впливу у ході операції “Свобода Іраку”.
11. Що розуміють як захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника?
12. У чому полягає сутність прогнозування негативного інформаційно-психологічного впливу противника?
13. У чому полягає мета запобігання негативному інформаційно-психологічному впливу противника?
14. Що розуміють як зрив негативного інформаційно-психологічного впливу противника?
15. У чому полягає сутність нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу противника?
16. Розкрийте зміст принципової схеми організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.
17. Розкрийте зміст завдань, які належить виконати службовим особам військової частини щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.
18. Розкрийте загальний алгоритм діяльності службових осіб військової частини щодо організації захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Рекомендована література:

1. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. – 87 с.
2. Вернодубов М. Сили і засоби психологічної боротьби: метод. посіб. / М. Вернодубов, О. Шалугін. – Одеса: УВР Півд.ОК, 2000. – 123 с.
3. Говоруха В. В., Ілляк О. О. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. – Харків: Військовий інститут внутрішніх військ МВС України, 2002. – 283 с.
4. Інформаційно-комунікативні технології в гуманітарній сфері Збройних Сил України: досвід, проблеми, перспективи: підручник / В. І. Осьодло, В. В. Стасюк, В. П. Шевчук та ін. – К.: НАОУ, 2007. – 492 с.
5. Информационно-психологическая и психотронная война. – Минск: Харвест, 2003. – 432 с.
6. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, средства, методы, формы, опыт). – Минск: Харвест, 1999. – 448 с.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

7. Лайнбарджер П. Психологическая война. – К.: Логос, 1996. – 350 с.
 8. Литвиненко О. В. Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси: монографія. – К.: НІСД, 2003. – 240 с.
 9. Методы и приёмы психологической войны. – Минск: Харвест, 2006. – 352 с.
 10. Морально-психологічне забезпечення бойової підготовки з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України: метод. посіб. / В. І. Алещенко, О. В. Копаниця, В. М. Федічев та ін. – К.: НАОУ, 2000. – 76 с.
 11. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України: підручник. – Хмельницький: НАПВУ, 2001. – 448 с.
 12. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб. / В. Г. Безбах, В. М. Вилко, О. В. Гаврис та ін. – К.: НАОУ, 2002. – 232 с.
 13. Морально-психологічне забезпечення підготовки і ведення бойових дій: навч. посіб.: Видання II, доповнене, у двох частинах: Ч. I / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Попович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк; за ред. Л. А. Ріпи. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 200 с.
 14. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил): навч. посіб. – К.: НАОУ, 2007. – 196 с.
 15. Почепцов Г. Г. Информационные войны. – К.: Валкер, 2000. – 576 с.
 16. Прибутко П. С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах: монографія. – К.: Вид. ПАЛІВОДА, 2007. – 252 с.
 17. Протидія інформаційно-психологічному впливу противника: навч.-метод. посіб. – К.: НАОУ, 2002. – 36 с.
 18. Толубко В. Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти): монографія. – К.: НАОУ, 2003. – 320 с.
 19. Ягупов В. В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 349 с.
-

4.6. Специфічні складові морально-психологічного забезпечення

Необхідною умовою якісного планування й організації морально-психологічного забезпечення є наявність повної, об'єктивної інформації про явища, відносини і процеси, що відбуваються у військовому середовищі (наприклад, щодо різних соціальних груп військовослужбовців, виявлення лідера) та навколо (наприклад, у пункті постійної дислокації щодо громадської думки, у районі бойових дій – ставлення населення до військ та до їх дій тощо).

У загальному вигляді цю інформацію можна вважати соціальною, тобто такою, що характеризується соціальними показниками, якостями, рисами.

Соціальна інформація є скрізь: в офіційних документах, матеріалах преси, громадських організаціях, у пам'яті керівників установ, командирів, начальників тощо. Проте соціальна інформація має ряд недоліків:

по-перше, не відображає всієї сукупності соціальних фактів, що стосуються життєдіяльності певної соціальної спільноти, до яких належать не тільки реальні акти поведінку керівників і підлеглих, а й зокрема, думки, оцінки, судження людей, без них неможливо визначити реальне ставлення військовослужбовців до виконання своїх службових обов'язків;

по-друге, така інформація не репрезентативна, бо може відображати лише думки керівників про певну проблему, а не загальну, (усереднену) думку всього особового складу військової частини чи підрозділу;

по-третє, не завжди інформація, яка міститься в документах, достовірна й об'єктивна, адже можливе навмисне чи ненавмисне її спотворення.

Визначенню достовірної соціальної інформації сприяють соціологічні дослідження.

4.6.1. Організація спеціальних військово-прикладних соціологічних досліджень

Соціологічним дослідженням, які проводять у збройних силах, притаманні загальні, характерні для будь-якого дослідження ознаки незалежно від сфери проведення і об'єкта пізнання (аналізу).

Спеціальним військово-прикладним соціологічним дослідженням, на відміну від досліджень в інших сферах суспільного життя, притаманні такі особливості:

обмеженість сфери дослідження – об'єктом є збройні сили в цілому, їх підструктурні елементи, військові колективи, військова діяльність, предметом –

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

соціальні відносини, явища і процеси, що складаються у збройних силах як невід'ємній частині суспільства та відносно цілісному організмі;

обмеженість сфери діяльності військового дослідника переважно збройними силами. (винятком є дослідження, пов'язані із комплектуванням армії та флоту, адаптацією звільнених у запас військовослужбовців до умов цивільного життя тощо);

наявністю цільової установки – спрямованість на вироблення практичних рекомендацій з удосконалення військово-соціального управління загалом та морально-психологічного забезпечення зокрема;

склад учасників дослідження – різні категорії військовослужбовців з різним освітнім та інформативним рівнем, службовим досвідом, віком, ставленням до служби і характером військової діяльності, що має бути враховано під час розроблення програми й інструментарію соціологічного дослідження;

особливості діяльності збройних сил – усі структурні елементи збройних сил перебувають у чіткій системі субординації і координації, що позначається на організації досліджень, тому вибрані для дослідження з'єднання і військові частини, терміни проведення дослідження, кількість респондентів та їх категорії необхідно узгоджувати з вищим командуванням;

сувора регламентованість життєдіяльності збройних сил – розпорядок дня, режим функціонування військової частини, зміст завдань обмежують час та обумовлюють проведення конкретного етапу або усього дослідження;

система відносин у військових колективах – важливо створити обстановку довіри, розкнутості мислення військовослужбовців, надати можливість самостійно мислити і вільно висловлювати свою точку зору;

обмеженість використання усього арсеналу методів прикладної соціології (наприклад, поштових і телефонних опитувань, пресових анкет тощо).

Отже, **спеціальне військово-прикладне соціологічне дослідження** – це система логічно-послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур, пов'язаних єдиною метою – виявленням об'єктивно існуючих настроїв, думок, потреб і запитів особового складу, тенденцій їх розвитку, а також факторів, які суттєво впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців, їх боєготовність та боєздатність для подальшого використання у практиці військ (сил), збройних сил в цілому

Процедура – сукупність послідовних пізнавальних та організаційних дій, спосіб організації дослідження.

Структура організації та проведення спеціальних військово-прикладних соціологічних досліджень залежить від його мети. Відповідно до мети соціологічні дослідження поділяють на: теоретичні і теоретико-прикладні.

Метою теоретичних соціологічних досліджень є сприяння вирішенню соціальних проблем розробленням нових підходів до їх вивчення, метою прикладних – практичне вирішення визначених соціальних проблем із подальшою пропозицією про застосування конкретних способів дій у визначений термін.

Теоретико-прикладні і суто прикладні соціологічні дослідження, переважно емпіричні, є підґрунтям досліджень теорій середнього рівня (спеціальних і галузевих) та вищого (загальнометодологічних, фундаментальних).

За видами соціологічні дослідження поділяють на пілотажні (розвідувальні), описові, аналітичні (експериментальні).

Пілотажне (розвідувальне) дослідження – це пробне дослідження, що передуює основному яке проводять для попереднього вивчення маловідомого або зовсім невідомого предмета дослідження, а також апробації інструментарію – анкет. Таке дослідження охоплює, як правило, невеликі обстежувані сукупності.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Під час пілотажного дослідження використовують, як правило, один із методів збору емпіричної інформації – інтерв'ю або анкетування. Вимог щодо визначення обсягу вибірки пілотажного дослідження не існує. Звичайна досліджувана сукупність має нараховувати від 50 до 100 осіб, але до цієї вибірки включають усі значущі групи респондентів відповідно до мети дослідження.

Для проведення пілотажного соціологічного дослідження широко застосовують експрес-опитування, щоб отримати окремі відомості з питань, які на цей час особливо цікавлять командування військової частини:

ставлення військовослужбовців до різних подій і фактів;

оцінювання ефективності заходів (зокрема різних форм і методів занять у системі бойової підготовки, морально-психологічного забезпечення, дієвості управлінських рішень тощо);

виявлення даних, на підставі яких можна було б оцінити та проаналізувати перебіг і результати суспільно-політичних кампаній у районах дислокації частин.

Описове дослідження – складніший вид конкретно-соціологічного аналізу, який застосовується для отримання емпіричної інформації про об'єкт вивчення, на підставі якої можна скласти загальне уявлення про нього.

Описове дослідження проводять коли необхідно вивчити морально-психологічний клімат у військовому колективі; дослідити стан військової дисципліни; проаналізувати зміст і ефективність роботи різних категорій військовослужбовців (командирів, начальників); з'ясувати, як організовано життєдіяльність військовослужбовців в цілому і в кожній зі сфер їх життя.

Аналітичне дослідження – найглибше соціологічне дослідження, метою якого є не тільки опис структурних елементів явища, яке вивчають, а й з'ясування причин, що їх породжують, масштабів їх поширеності та характеру взаємодії.

Слід зазначити, що у чистому вигляді ні описові, ні аналітичні дослідження не існують.

Крім того використовують і інші критерії розрізнення видів соціологічного дослідження, пов'язані із формою і характером проведення дослідження.

Так, залежно від необхідності вивчається предмета дослідження у статичі чи динаміці виділяють точкове (разове) і повторне дослідження.

Точкове дослідження дає інформацію про стан об'єкта аналізу, кількісні характеристики будь-якого явища або процесу у момент його вивчення. Таку інформацію за певних обставин можна визнати статичною через моментальне відображення “зрізу” характеристик об'єкта і відсутність інформації про тенденції його змін у часі.

Повторне дослідження – дослідження одного або різних контингентів, які проводять декілька разів через певні проміжки часу в однакових або змінюваних соціальних умовах. Основними вимогами до повторних досліджень є зіставлення досліджень та обґрунтованість різниці за порівнюваними показниками.

Повторні дослідження поділяють на трендові, панельні, лонгіт'юдні.

Трендові дослідження проводять на аналогічних вибірках або у межах генеральної сукупності з інтервалом у часі, щоб проаналізувати зміни на рівні визначеної групи, сукупності. Розрізняють групові й історичні тренди.

Об'єктом групового тренду є певна вікова група, яка залишається постійною (незмінною) під час повторних досліджень. Вибірка на різних етапах дослідження не обов'язково має складатися з одних і тих же індивідів, важливо щоб респонденти були представниками групи, яку вивчають.

Об'єктом історичного тренду – є певна вікова група, яку обстежують через певний проміжок часу. У цьому разі постійною залишається група, а її

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

склад і час проведення обстежень змінюються. Дані отримують під час обстеження сукупностей, що перебувають в однакових соціальних умовах.

Під час *панельних досліджень* інформацію збирають за допомогою декількох опитувань одних і тих же членів вибіркової сукупності (панелі) через однакові часові інтервали. Це дозволяє аналізувати мотиви, установки, думки представників однієї групи військовослужбовців, наприклад, представників одного строку служби (призову), однієї категорії (професії) військовослужбовців або одного військового звання. Часовий інтервал, який розділяє точкові заміри у таких дослідженнях, як правило, складає від декількох днів до декількох місяців (наприклад, до виконання бойового завдання і після виконання бойового завдання). Усі дослідження проводять за однаковою методикою. Дотримання одноманітності під час проведення панельного дослідження – найважливіша умова коректності його результатів.

Якщо порядок повторного обстеження обирають з урахуванням генезису самої сукупності, яку вивчають відповідно до досягнень нею певної стадії свого розвитку, або систематизують, повторюючи з року в рік панельне дослідження, – це *лонгіт'юдне дослідження* (від англ. longitude – довгота), під час якого ведуть тривале періодичне спостереження за одними і тими ж людьми або соціальними групами.

Використання лонгіт'юдних досліджень є ефективним у разі вивчення процесів адаптації військовослужбовців до умов військової діяльності, проблем однотипних підрозділів, навчальних груп, індивідуальної поведінки окремих військовослужбовців за єдиною методикою. Характерною особливістю лонгіт'юдних досліджень є фіксація динаміки і взаємообумовленості внутрішніх факторів (особистісних особливостей військовослужбовців, членів їх сімей, специфічних характеристик підрозділів, військових частин) при відносній постійності зовнішніх факторів (завдань, вирішуваних частиною,

організаційно-штатної структури, етапів життєдіяльності військового підрозділу).

У лонгіт'юдних дослідженнях використовують, як правило, прямі методи отримання військово-соціологічної інформації – спостереження, опитування, аналіз документів. Складність цього виду дослідження полягає у необхідності збереження контактів між дослідником і респондентом протягом тривалого часу, дотримання єдиної методики у кожному випадку.

Під час проведення повторних досліджень усіх видів важливою умовою їх ефективності є створення баз даних та опрацювання матеріалів дослідження за допомогою спеціальних програмних засобів.

Вибір виду соціологічних досліджень впливає на вироблення концепції спеціального, військово-прикладного соціологічного дослідження, підготовку і забезпечення дослідницького процесу, на зміст і форму необхідних документів. Щоб дослідження було ефективним, необхідно з'ясувати:

задум соціологічного дослідження;

мету і завдання дослідження;

потрібну інформацію (соціальний портрет явища, закономірності і тенденції його розвитку, його зв'язок з іншими явищами тощо);

ступінь глибини аналізу;

можливість використання отриманої інформації;

час, матеріальні і людські ресурси на які може розраховувати дослідник.

Особливістю соціологічного дослідження є те, що у процесі його проведення використовують спеціальні (соціологічні) методи збирання первинної інформації про соціальні процеси, явища і відносини, які дають змогу кількісно та якісно аналізувати соціальні проблеми, зокрема такі складні, як суспільно-політична обстановка, громадська думка, особливості

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

суспільної, групової свідомості людей, наявність і глибина суспільно-політичних, соціально-психологічних або соціально-економічних протиріч тощо.

В інтересах соціологічного дослідження можуть бути використані методи інших наук (економічні, психологічні, історичні тощо), проте основними є специфічні методи вивчення соціальних проблем, які, з одного боку, дуже рідко використовують інші суспільні науки, а з іншого – дають інформацію, яку неможливо здобути іншими методами.

У соціології метод (від грец. – шлях дослідження, спосіб пізнання) – спосіб побудови й обґрунтування соціологічного знання, сукупність прийомів і засобів теоретичного й емпіричного пізнання соціальної реальності.

Для повсякденного життя найбільш цінними і важливими є чотири основних методи соціологічного дослідження: аналіз документів, спостереження, опитування й соціальний експеримент. Коротко розглянемо специфіку цих методів, їх позитивні і негативні сторони під час застосування у процесі спеціального військово-прикладного соціологічного дослідження.

Аналіз документів. Важливим джерелом інформації під час вивчення соціальних проблем є різноманітні документи й матеріали (протоколи, відомості, книги обліку, довідки і т. ін.), що містять інформацію про різні соціальні явища та процеси, що відбуваються у колективах (організаціях, спільнотах): ставлення до свого виду діяльності, рівень активності і результативності, стан військової дисципліни, відносини серед різних категорій особового складу тощо.

Різновидами аналізу службових документів є традиційний і формалізований. Як традиційний аналіз розуміють усю різноманітність розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, що містяться в документі, до певної позиції, яка цікавить дослідника. Цей метод застосовують у будь-якій галузі:

дослідник вибирає з документів ті відомості, які йому потрібні в певній ситуації. Відповідно головним недоліком методу є його тенденційність, суб'єктивізм.

Формалізований метод – контент-аналізу документів – полягає у перетворенні в кількісні показники текстової інформації через виявлення в текстах документів ознак, рис, властивостей які відображають істотні показники і які можна легко підрахувати. У результаті статистичної обробки величезну кількість показників, що містяться в різних документах, зводять до певних узагальнених, тобто якісний зміст документів перетворюють у кількісний.

Спостереження є важливим методом збирання первинної соціологічної інформації про об'єкт через безпосереднє сприйняття і пряму реєстрацію всіх складових та факторів, що його стосуються, значущих з точки зору цілей дослідження. У процесі спостереження вивчають ті аспекти проблем, які виявляють у безпосередній поведінці, діях, усній мові та ін.

Спостереження можна використовувати під час вивчення активності і характеру діяльності різних спільнот людей, причин виникнення конфлікту, поведінки людей у різних життєвих ситуаціях.

Під час проведення невиключених спостережень використовують так зване структуроване спостереження, яке проводять жорстко формалізуючи підходи до аналізу (актів поведінки, усної мови, видів і форм діяльності тощо). Наприклад, під час спостереження на загальних зборах особового складу військової частини за допомогою спеціальних, заздалегідь виділених одиниць спостереження, фіксують різні акти поведінки учасників зборів: загальні розмови, зміст внесених пропозицій, виступів, негативну реакцію на що-небудь і т. ін. Усе це фіксують на спеціальних бланках або картках спостереження, статистично обробляють, і в результаті складають загальну картину певного процесу, явища.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Соціологічний експеримент. Експерименти, які проводять у різних сферах суспільного життя, виконують, як правило, два основних завдання: досягнення ефекту у практичній діяльності та перевірка наукової гіпотези, тобто вивчення ефективності функціонування і розвитку соціальних процесів.

Соціологічний експеримент – це спосіб отримання інформації про кількісні та якісні зміни показників діяльності й поведінки соціального об'єкта внаслідок впливу на нього деяких керованих і контрольованих факторів (змінних). З урахуванням специфіки організації виділяють два типи соціального експерименту: натурний (передбачає втручання експериментатора у природний перебіг подій) і мислений (полягає у маніпуляції не реальними об'єктами, а інформацією про події, що вже відбулися або ймовірно можуть відбутися. Залежно від предмета дослідження, а також специфіки соціальних відносин, на вивчення яких спрямований соціальний експеримент, виділяють економічний, правовий, педагогічний, естетичний, соціологічний, соціально-психологічний, методичний різновиди.

Опитування. У соціології опитування є найбільш важливим і поширеним методом збирання первинної інформації. По-перше, за його допомогою здобувають інформацію про суб'єктивний світ людей, їх уподобання, мотиви діяльності, думки. По-друге, як метод вивчення безпосередніх фактів свідомості опитування дає інформацію майже про всі, у тому числі й зовні невиявлені проблеми життєдіяльності військового колективу, групи, організації, людини. Справді, далеко не всі проблеми відображені в документах (це виключає можливість вивчення їх методом аналізу документів), не про все люди говорять відверто і не все виявляється зовні в їх діяльності (не все може бути вивчено за допомогою соціологічного експерименту), а під час опитування

респондентам можна поставити будь-яке запитання. По-третє, професійний підхід до проведення опитування (правильна організація вибірки, використання спеціальних методик організації опитування та поставлення запитань в анкетах тощо) дає змогу отримати об'єктивну і надійну інформацію про стан громадської думки, ставлення до певних питань, вирішення певного кола проблем, рівня суспільної свідомості тощо.

Основними різновидами опитування є інтерв'ю й анкетування, під час яких застосовують листки опитування, із сукупністю запитань, різних за змістом, формою, функціями.

Анкетне опитування може бути поштовим, пресовим (через газети), телефонним, роздаточним.

До інтерв'ю та анкетування близькі так звані спеціальні процедури, які поєднують метод опитування з методами інших наук:

тести із профпридатності, профорієнтації, виявлення рівня інтелекту;

соціометричні процедури із виявлення неформальної структури групи, вирішення проблем лідерства, групової згуртованості;

лінгвосоціологічні процедури – аналіз інформованості, політичної культури;

метод експертного оцінювання.

Отже, використання усіх зазначених методів і технічних прийомів збирання первинної інформації (особливо у разі одночасного застосування кількох методик) свідчить, що сучасний теоретико-методологічний і методичний рівень організації та проведення спеціального військово-прикладного соціологічного дослідження дає змогу досить точно й об'єктивно вивчати, оцінювати і прогнозувати процеси, явища, що відбуваються у військовому середовищі та навколо нього.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Успішності проведення спеціального військово-прикладного соціологічного дослідження досягають умілою та якісною його організацією – послідовним проведенням єдиного, науково обґрунтованого комплексу заходів для координації діяльності усього колективу дослідників, ефективного і якісного виконання поставлених завдань.

Організаційну роботу розпочинають зі з'ясування соціального замовлення на дослідження – визначення споживача отриманої під час дослідження інформації та передбачуваного способу її використання. Соціальне замовлення оформлюють у вигляді плану (завдання) на підготовку дослідження. Завдання затверджує конкретна посадова особа, що підкреслює значущість і важливість дослідження, окрім цього, завдання певною мірою спрощує доступ дослідника до аудиторії, з якою доведеться працювати.

Надалі працюють за двома основними напрямками: теоретично осмислюють проблему (виявляють головні та другорядні фактори, умови, обставини, що впливають на розвиток протиріч, конфліктну ситуацію тощо) та готують соціологічне дослідження.

Підготовку соціологічного дослідження починають зі складання плану дослідження. Для цього необхідно знати людські і матеріальні ресурси, які є у військовій частині для проведення спеціального військово-прикладного соціологічного дослідження; як проведення соціологічного дослідження пов'язати з ритмом життя підрозділів військової частин, розпорядком дня, особливостями виконання завдань тощо.

Під час підготовки соціологічного дослідження проводять такі заходи:
складають план-завдання на проведення соціологічного дослідження;
розробляють інструкцію дослідникам;
розробляють програму та інструментарій дослідження;

узгоджують питання щодо місця проведення дослідження, забезпечення його організації та вибірки;

складають індивідуальні робочі плани на проведення соціологічного дослідження;

проводять інструктаж щодо соціологічного дослідження, його особливостей, завдань виконавців, термінів виконання робіт.

Підготовчий етап завершують проведенням пілотажного дослідження з невеликою групою (25–30 осіб) для отримання попередньої інформації про об'єкт дослідження, апробації програми та інструментарію.

Безпосередньо під час дослідження проводять низку заходів, узгоджених із командуванням військової частини щодо часу, місця, характеру робіт, категорій тих, кого будуть досліджувати.

Виділяють такі етапи проведення соціологічного дослідження.

I. *Підготовчий* – призначений для вирішення методологічних і теоретичних завдань дослідження, містить такі складові елементи:

а) попереднє ознайомлення з об'єктом дослідження – визначення структури об'єкта, його функцій, мети, змісту й умов діяльності; виявлення перспектив і проблем розвитку об'єкта; встановлення зв'язків з об'єктом;

б) розроблення проекту програми – опис об'єкта, складання його моделі; виявлення проблемних ситуацій; розроблення загальних і робочих гіпотез; побудову концептуальної моделі;

побудову логічного плану дослідження, виявлення методів і процедур за етапами – проблемно-пошуковим, аналітичним, експериментальним, конструктивно-практичним;

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

формування завдань методики і робочого плану.

в) складання робочого плану дослідження та графіка робіт;

г) експертизу та обговорення проекту програми і робочого плану;

д) розроблення методики дослідження –

проектування інструментарію, проведення пілотажного дослідження, складання інструкцій;

складання схем і програм опрацювання й аналізу первинної інформації, схем збору даних;

обговорення й експертиза методик, розмноження інструментарію;

е) побудову вибірки –

визначення типу вибірки (відповідно до мети дослідження);

побудову моделі вибіркової сукупності.

є) підготовку дослідницької групи – за два-три дні до початку роботи організатор дослідження проводить інструктивне заняття з тими, кого залучають до соціологічного дослідження (доводить зміст програми, терміни, керівні документи, способи опрацювання первинної інформації і зведення її до єдиної таблиці, роздає анкети, опитувальні листи, формалізовані документи для спостереження тощо), а також доводить інформацію до командира військової частини (повідомляє мету, зміст дослідження), разом із командиром визначає колективи, термін, місце дослідження, відповідальних посадових осіб, отримує попередню об'єктивну інформацію від командування (працює з документами).

II. *Збір даних* – етап призначений для проведення процедури дослідження і потребує виконання таких завдань:

складання графіку виконання робіт;

збору первинної інформації за заданою методикою (реєстрації заданих параметрів в анкетах; фіксації факторів відхилень від методик);

первинної обробки аудіовізуальних технічних записів;
контент-аналізу відкритих питань анкет.

III. *Результатний*, під час якого збирають облікові матеріали, перевіряють їх; вручну опрацьовують дані, перекладають їх на машинні носії, складають завдання програмісту; статистично опрацьовують дані (обчислюють коефіцієнти, будують статистичні показники, готують ілюстративний матеріал); логічно аналізують отримані дані (описують та інтерпретують, доводять проблемні ситуації і гіпотези); складають підсумковий звіт і подають його замовнику.

Інформацію, отриману під час дослідження, надають командирам (начальникам) тільки в узагальненому вигляді (без уточнення прізвищ) із конкретними пропозиціями щодо використання в інтересах прийняття управлінських рішень.

Звітні документи дослідження є показником професійної майстерності дослідника (соціолога).

Звіт відображає зміст програми спеціального військово-прикладного соціологічного дослідження, порядок його виконання, отримані результати, практичні рекомендації та шляхи їх реалізації. Звіт складається з двох частин:

пояснювальної записки, у якій відображено послідовність виконання програми дослідження, наведено матеріали, розрахунки, їх обґрунтування;

додатку, де наведено цифрові і графічні показники, форми, анкети, бланки тощо.

У структурі звіту виділяють два розділи:

перший – загальна характеристика соціологічного дослідження; реалізація вибірки; опрацювання інформації; склад опитаної вибіркової сукупності; висновки;

другий – аналіз результатів дослідження.

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

Аналітична записка – це документ, який поєднує за змістом особливості службового і науково-дослідницького матеріалу. Обсяг аналітичної записки складає п'ять-десять сторінок друкованого тексту.

У першій частині аналітичної записки відображають характеристику соціологічного дослідження; питання, які вивчають; обстежувані підрозділи, та категорії військовослужбовців; можливі похибки репрезентативності; у другій частині – отримані результати (спочатку висновки, а потім – соціологічні дані як аргумент), таблиці, графіки, які можна розмістити і в додатку до записки.

Практичні рекомендації відображають накопичений позитивний досвід роботи із розв'язання проблеми, можливі підходи, напрямки і способи їх вирішення.

Існують такі вимоги до складання практичних рекомендацій:

чітке визначення, кому рекомендації призначені;

опертя на реальні можливості їх впровадження у практику військ;

універсальність (можливість застосування в усіх військових колективах);

простота, зрозумілість і переконливість стилю написання рекомендацій.

Довідка-довідь – це службовий документ, який надають посадовій особі, від якої було отримане завдання або замовлення на проведення соціологічного дослідження. Зазвичай обсяг довідки-довіді складає дві-три сторінки, на яких стисліше, ніж в аналітичній записці наведено характеристику дослідження, основні висновки і додатки (таблиці, графіки тощо).

За результатами роботи дослідника (або дослідницької групи) протягом 10 діб після надання командирові військової частини звітних документів дослідження складається програма (план) реалізації пропозицій, яка вводиться в дію наказом відповідного командира.

Таким чином, організація спеціального військово-прикладного соціологічного дослідження є єдиним науково обґрунтованим комплексом

заходів, послідовне проведення яких дозволяє координувати діяльність усього колективу дослідників, ефективно і якісно виконати поставлені завдання: виявити об'єктивно існуючі настрої, думки, потреби і запити особового складу, тенденції їх розвитку, а також фактори, які суттєво впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців, їх боєготовність та боєздатність.

4.6.2. Забезпечення військових частин і з'єднань технічними засобами виховання

Однією з важливих умов успішного виконання завдань морально-психологічного забезпечення є діяльність командирів, штабів, начальників родів військ та служб, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, органів постачання із забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання згідно з табелями до штатів військових частин і з'єднань.

Основними завданнями забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання є:

забезпечення військових частин, з'єднань технічними засобами виховання поточного постачання;

накопичення резервів технічних засобів виховання;

забезпечення військових частин і з'єднань технічними засобами виховання (відповідно до штатів воєнного часу) під час їх відмобілізування та приведення у вищі ступені бойової готовності;

поновлення втрат і некомплекту технічних засобів виховання в ході підготовки та виконання бойових завдань.

Забезпечення військових частин та з'єднань технічними засобами виховання передбачає:

Функціональні складові морально-психологічного забезпечення застосування (військ сил)...

створення до початку бойових дій необхідної кількості (відповідно до потреб військ (сил) і прогнозованих втрат) запасів технічних засобів виховання;

розподіл технічних засобів виховання за з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами відповідно до встановлених норм;

своєчасне поновлення (до встановлених норм) втрат технічних засобів виховання;

своєчасне отримання та забезпечення умов зберігання технічних засобів виховання;

підготовку відповідної техніки і технічних засобів виховання до роботи;
організацію правильної експлуатації відповідної техніки і технічних засобів виховання, їх підтримання у справному стані;

своєчасний ремонт несправної техніки і технічних засобів виховання;

забезпечення військових частин і з'єднань запасними частинами, витратними матеріалами, інструментом, експлуатаційною та іншою документацією, необхідними для якісної експлуатації, отримання і ремонту техніки і технічних засобів виховання;

організацію обліку наявності та перевірки технічного стану відповідної техніки і технічних засобів виховання;

організацію та проведення технічної і спеціальної підготовки військовослужбовців, відповідальних (згідно зі штатом у межах їх посадових обов'язків) за зберігання, утримання й експлуатацію техніки і технічних засобів виховання.

Ефективності вирішення завдань забезпечення підрозділів, військових частин і з'єднань технічними засобами виховання досягають:

постійною бойовою та мобілізаційною готовністю технічних засобів виховання;

чітким плануванням і високою організованістю забезпечення підрозділів, військових частин і з'єднань відповідно до планів, завдань та умов конкретної обстановки;

зосередженням основних зусиль щодо забезпечення технічними засобами виховання на найважливіших напрямках дії військових частин і підрозділів;

узгодженням застосуванням усіх наявних сил і технічних засобів виховання;

створенням умов для стійкого та безперервного забезпечення підрозділів, військових частин і з'єднань технічними засобами виховання у бойових умовах;

постійною наявністю резерву сил і технічних засобів виховання, їх умілим використанням;

своєчасним відновленням боєздатності технічних засобів виховання;

стійким і безперервним управлінням забезпеченням підрозділів, військових частин і з'єднань технічними засобами виховання.

Таким чином, метою забезпечення технічними засобами виховання є створення необхідних умов для їх цілеспрямованого використання у бойових умовах відповідно до рішення командира та плану морально-психологічного забезпечення бою (бойових дій). Система забезпечення військ технічними засобами виховання, що склалася у Збройних Силах України, при належному фінансуванні (відповідно до потреб) дозволить своєчасно забезпечувати військові частини і з'єднання засобами поточного постачання технічними засобами виховання, створити мобілізаційні запаси цих засобів, поповнювати втрати і некомплект технічних засобів виховання, організовувати роботу із навчання фахівців прийомам (методам) їх застосування.

Контрольні запитання:

1. У чому полягає необхідність проведення спеціальних військово-прикладних соціологічних досліджень в умовах підготовки та застосування військ (сил)?
2. У чому полягає мета теоретичних соціологічних досліджень?
3. Визначте мету і завдання теоретико-прикладних соціологічних досліджень.
4. Дайте визначення, розкрийте мету й основні завдання спеціальних військово-прикладних соціологічних досліджень у бойових умовах.
5. Назвіть загальні ознаки спеціальних військово-прикладних соціологічних досліджень.
6. Опишіть порядок проведення спеціальних військово-прикладних соціологічних досліджень у бойових умовах.
7. З якою метою організовують і здійснюють забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання?
8. Розкрийте основні завдання забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання у бойових умовах.
9. Які заходи передбачають у військовій частині для своєчасного забезпечення технічними засобами виховання?
10. Від чого залежить ефективність забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання?

Рекомендована література:

1. Аванесов В. С. Тесты в социологическом исследовании: учеб. пособие. – М.: Наука, 1982. – 197 с.
 2. Егоров Л. Г. Методология и методика проведения конкретных социальных и военно-социальных исследований: учеб. пособие. – М.: ВПА, 1978. – 50 с.
 3. Рабочая книга социолога / Под ред. Г. В. Осипова. – М.: Наука, 1983. – 480 с.
 4. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: учеб. пособие / Под ред. В. А. Ядова. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
 5. Семенов В. Е. Метод изучения документов в социально-психологическом исследовании: учеб. пособие. – Л.: ЛГУ, 1983. – 105 с.
 6. Любенюк Д. Г. Методи проведення військово-соціологічних досліджень у Збройних Силах України: навч. посібник. – К., НДМЦ, 1995. – 126 с.
 7. Любенюк Д. Г. Методи обробки та аналізу результатів військово-соціологічного дослідження: навч.-метод. посібник. – К., КВГІ, 1996. – 89 с.
 8. Любенюк Д. Г. Військово-соціологічні дослідження. Питання методики і техніки проведення: навч.-метод. посібник. – К., ВГІ НАОУ, 2000. – 113 с.
-

ЗАКІНЧЕННЯ

Авторський колектив щиро дякує усім читачам цього підручника. Безумовно, не нам судити, наскільки досягнута його мета в навчальному процесі та в практичній діяльності його користувачів, але дуже хотілося б, щоби у них сформувалось глибоке розуміння принаймні такої сукупності базових положень.

Морально-психологічне забезпечення є головним механізмом формування морально-психологічного стану особового складу, в якому виявляється насамперед людський фактор обороноздатності держави і бойовий дух Збройних Сил України в усіх можливих умовах їх застосування

У Збройних Силах України морально-психологічне забезпечення не є оновленою партійно-політичною роботою і не має бути національно особливим чи якимось ситуативно-суб'єктивним явищем. Морально-психологічне забезпечення має спиратися на багаторічний вітчизняний досвід виховання воїнів, формування справжніх захисників Батьківщини, враховувати кращий досвід організації морально-психологічного впливу в арміях провідних країн світу та його реальний бойовий досвід у ході сучасних локальних війн і збройних конфліктів.

Морально-психологічне забезпечення є складною соціальною системою спрямованою на формування і підтримання морально-психологічного стану особового складу, необхідного для успішного виконання ним поставлених завдань.

Морально-психологічне забезпечення – це узагальнене поняття, яке інтегрує всі види й способи організованого впливу на свідомість, підсвідомість

і поведінку військовослужбовців у процесі виконання поставлених завдань. На відміну від традиційної виховної роботи, це комплекс адміністративного, виховного, соціального, правового, психологічного та медико-психологічного впливу на психіку і поведінку військовослужбовців та соціальну психіку військово-соціальних груп. Зміст морально-психологічного забезпечення полягає в організації і проведенні заходів його основних функціональних складових: інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю, психологічного забезпечення, соціально-правового забезпечення, культурологічного забезпечення та захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу

У сучасних умовах керівництво держави, Міністр оборони України визначили основні пріоритети трансформаційного розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року, один з яких передбачає створення єдиної ефективної системи морально-психологічного забезпечення життєдіяльності, підготовки та застосування військ (сил). Певним внеском у вирішення цієї проблеми є наша спроба систематизації й оновлення змісту навчального курсу з морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), його комплексного викладення у вигляді цього підручника.

Під час підготовки підручника було враховано не тільки нормативно-правові вимоги, а й власний досвід практичної роботи авторів у військах, результати їх наукових досліджень, значний педагогічний досвід з викладання усіх аспектів цієї дисципліни.

Автори сподіваються, що слухачі та викладачі військових вузів, а особливо керівники-практики у військах висловлять свої критичні зауваження і пропозиції щодо викладеного матеріалу, які з вдячністю будуть розглянуті і враховані у подальшій роботі.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Концепція морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України

*Затверджена наказом Міністра
оборони України від 05.05.1999 № 142*

1. Загальні положення

1.1. Важливою складовою бойової готовності та боєздатності військ (сил) є високий моральний дух особового складу Збройних Сил України.

Моральний дух – це духовна готовність і здатність військовослужбовців зносити випробування війни (бойових дій), труднощі військової служби, досягати перемоги над ворогом. Взаємопов'язаними сторонами морального духу військ (сил) є морально-психологічний потенціал і морально-психологічний стан особового складу.

Морально-психологічний потенціал – це сукупність духовних можливостей особового складу, його свідомості, професійної підготовленості, які можуть стати фактором перемоги під час бою.

Морально-психологічний стан – це діюча частина морально-психологічного потенціалу, наявні духовні сили військовослужбовців, ступінь їх мобілізованості на виконання конкретної бойової задачі, морально-психологічний фактор досягнення перемоги.

1.2. Військові психологічні операції як складова інформаційної боротьби стають невід'ємною частиною підготовки і ведення воєнних дій. Існує реальна загроза появи психотронної зброї, яка за своїми характеристиками буде наближатися до засобів масового ураження. У протидіючих сторін з'являється можливість активного впливу на моральні та психологічні якості, психофізіологічний стан, настрій, бойову активність особового складу противника. Постійно збільшується кількість психотравмуючих чинників сучасних бойових дій, наслідком яких можуть бути чисельні психогенні втрати.

1.3. Хід і результати збройної боротьби безпосередньо залежать від ступеня моральної готовності та психологічної стійкості військовослужбовців. Це потребує застосування сучасних технологій психологічного (психофізіологічного) захисту особового складу, формування та підтримання необхідного рівня морально-психологічного стану військ (сил).

В умовах війни (воєнного конфлікту) така діяльність здійснюється шляхом проведення комплексу заходів морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій

(бойових дій) і посиляється на результати виховної роботи, морально-психологічне забезпечення приведення військ (сил) у вищі ступені бойової готовності.

1.4. Морально-психологічне забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) – це один із основних видів всебічного забезпечення військ (сил), метою якого є формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу, бойових та психологічних якостей, необхідних для успішного виконання бойових завдань. Морально-психологічне забезпечення здійснюють у тісній взаємодії з оперативним (бойовим), правовим, технічним, тиловим і медичним забезпеченням.

1.5. Систему морально-психологічного забезпечення складає сукупність функціонально пов'язаних сил і засобів, технологій і методик впливу на свідомість і поведінку військовослужбовців, захисту їх психологічних (психофізіологічних) властивостей, реабілітації психотравмованих. Ця система забезпечує реалізацію морально-психологічного потенціалу військ (сил) під час війни (воєнного конфлікту).

2. Мета Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України:

розкрити роль та місце морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України серед інших видів всебічного забезпечення;

визначити складові елементи, внутрішню структуру системи морально-психологічного забезпечення, пріоритети щодо його змісту та організації;

активізувати дослідження технологій і методик впливу на свідомість і поведінку військовослужбовців, захисту їх психологічних (психофізіологічних) властивостей, реабілітації психотравмованих під час бойової діяльності з урахуванням існуючих інформаційних та інших загроз, прогнозів їх розвитку, особливостей форм застосування Збройних Сил України;

визначити головні напрями діяльності органів військового управління стосовно організації морально-психологічного забезпечення, залучення сил і засобів інших видів забезпечення, родів військ та спеціальних військ;

закласти основи створення надійного механізму взаємодії органів військового управління Збройних Сил України з іншими військовими формуваннями України, центральними та іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо координації заходів морально-психологічного забезпечення під час війни (воєнного конфлікту).

3. Основний зміст і принципи морально-психологічного забезпечення

3.1. Основним змістом морально-психологічного забезпечення є: мобілізація військовослужбовців на виконання конкретних бойових завдань, формування свідомого ставлення до них, прогнозування динаміки морально-психологічного стану військ (сил), збереження його стійкості та керованості;

досягнення високої бойової активності особового складу військ (сил), його спроможності витримувати нервово-психологічні навантаження і зберігати боєздатність в умовах дій психотравмуючих факторів сучасного бою;

зрив психологічних операцій противника, прогнозування негативного інформаційно-психологічного впливу та запобігання йому;

організація комплексного захисту психологічних (психофізіологічних) властивостей військовослужбовців, реабілітації психотравмованих.

3.2. Основними складовими морально-психологічного забезпечення є:

інформаційно-пропагандистське забезпечення;
психологічне забезпечення;
воєнно-соціальна робота;
культурно-виховна робота;
інформаційно-психологічна протидія.

3.2.1. Інформаційно-пропагандистське забезпечення – це система цілеспрямованих заходів щодо формування стійкого і керованого морально-психологічного стану на підставі оперативного інформування особового складу про зміст воєнно-політичної та бойової обстановки, покладені на війська (сили) завдання та умови їх виконання.

3.2.2. Психологічне забезпечення – це комплекс заходів щодо формування, підтримання та відновлення у особового складу психологічних якостей, які забезпечують високу психологічну стійкість військовослужбовців, готовність виконувати бойові завдання в будь-яких умовах обстановки. Складовими психологічного забезпечення є прогнозування морально-психологічного стану особового складу військ (сил), психологічна підготовка, психологічне супроводження бойової діяльності, психологічна реабілітація психотравмованих військовослужбовців.

3.2.3. Воєнно-соціальна робота – це діяльність зі створення та забезпечення необхідних соціальних і правових умов для виконання особовим складом військ (сил) бойових завдань; реалізації прав і пільг військовослужбовців, працівників Збройних Сил України, членів їх сімей; дотримання моральних принципів поведінки, норм міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів); підтримання високої дисципліни, організованості та порядку.

3.2.4. Культурно-виховна робота – це діяльність, спрямована на відновлення моральних, психічних та фізичних сил особового складу, його мобілізацію на виконання бойових завдань, задоволення духовних (культурних) потреб військовослужбовців.

3.2.5. Інформаційно-психологічна протидія – це комплекс заходів із прогнозування, профілактики та зриву інформаційно-психологічного впливу противника, нейтралізації його намагань дезінформувати та деморалізувати особовий склад наших військ (сил), дезорганізувати його бойову діяльність.

3.3. Специфічними складовими морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) є спеціальні соціологічні дослідження, організація забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання та поліграфії, кадрове забезпечення органів виховної роботи.

3.4. Морально-психологічне забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) має ґрунтуватися на таких основних принципах:

об'єктивному оцінюванні воєнно-стратегічної ситуації, рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил), урахування оперативної обстановки, форм бойового застосування, умов виконання покладених завдань;

цілеспрямованості морально-психологічного забезпечення на вирішення конкретних бойових завдань, формування необхідного морально-психологічного стану військ (сил);

тісному та нерозривному зв'язку з іншими видами забезпечення Збройних Сил України;

безперервності керованого впливу на свідомість і поведінку військовослужбовців, їх психологічний стан;

диференційованому підході, визначеності змісту, форм та способів реалізації заходів морально-психологічного забезпечення з урахуванням національних, етнічних, культурних, мовних, релігійних та інших особливостей військовослужбовців.

4. Організація і керівництво морально-психологічним забезпеченням

4.1. Керівництво морально-психологічним забезпеченням здійснюють Міністр оборони України, начальник Генерального штабу Збройних Сил України – перший заступник Міністра оборони України, командувачі видів Збройних Сил України, військ оперативних командувань, командири та начальники усіх рівнів відповідно до покладених на них завдань.

Командувачі, командири (начальники) несуть відповідальність за формування та підтримання необхідних морально-психологічних і бойових якостей особового складу.

Заступники командувачів (командирів) з виховної роботи є безпосередніми організаторами морально-психологічного забезпечення та відповідають за його стан. Під час планування та організації заходів морально-психологічного забезпечення вони підтримують постійну взаємодію зі штабами.

4.2. В інтересах морально-психологічного забезпечення у межах чинного законодавства України можуть підтримуватися зв'язки з центральними та іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, використовуватися місцеві засоби телерадіомовлення, друку, заклади й установи культури та відпочинку.

4.3. Планування морально-психологічного забезпечення здійснюється у загальній системі планування застосування військ (сил) та їх всебічного забезпечення.

4.4. Для проведення заходів морально-психологічного забезпечення на підставі рішень Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України – першого заступника Міністра оборони України, заступників Міністра оборони України – командувачів видів Збройних Сил України, командувачів військ оперативних командувань, командирів та начальників усіх рівнів можуть бути залучені сили і засоби родів військ та спеціальних військ.

Органи виховної роботи Збройних Сил України підтримують взаємодію з відповідними структурами Прикордонних військ України, Національної гвардії України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, сил цивільної оборони Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, структурами Служби безпеки України.

Основними питаннями взаємодії є: взаємне інформування стосовно воєнно-політичної та соціально-економічної обстановки; проведення виховних заходів з особовим складом; координація протидії інформаційно-психологічному впливу противника (антидержавницьких сил) на військові формування; спільне використання військових культурно-просвітницьких закладів та засобів масової інформації.

4.5. Органами управління морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України є Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України, управління виховної роботи видів Збройних Сил України, оперативних командувань, відділи виховної роботи структурних підрозділів Міністерства оборони України, об'єднань, військових навчальних закладів, відділення виховної роботи з'єднань, військових частин, установ, закладів.

Органи управління морально-психологічного забезпечення планують, координують і контролюють проведення морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України.

4.6. Найважливіші питання організації морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройними Силами України розглядають на колегії Міністерства оборони України, військових радах видів Збройних Сил України, оперативних командувань та об'єднань.

5. Система реалізації Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України

Першочерговими завданнями реалізації Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України є:

відпрацювання нормативно-правової бази морально-психологічного забезпечення, координація з цих питань зусиль органів військового управління усіх рівнів, науково-дослідних організацій та установ, військових навчальних закладів Збройних Сил України;

створення структурних підрозділів морально-психологічного забезпечення на усіх рівнях військового управління;

удосконалення системи підготовки фахівців з виховної роботи у Збройних Силах України як безпосередніх організаторів морально-психологічного забезпечення;

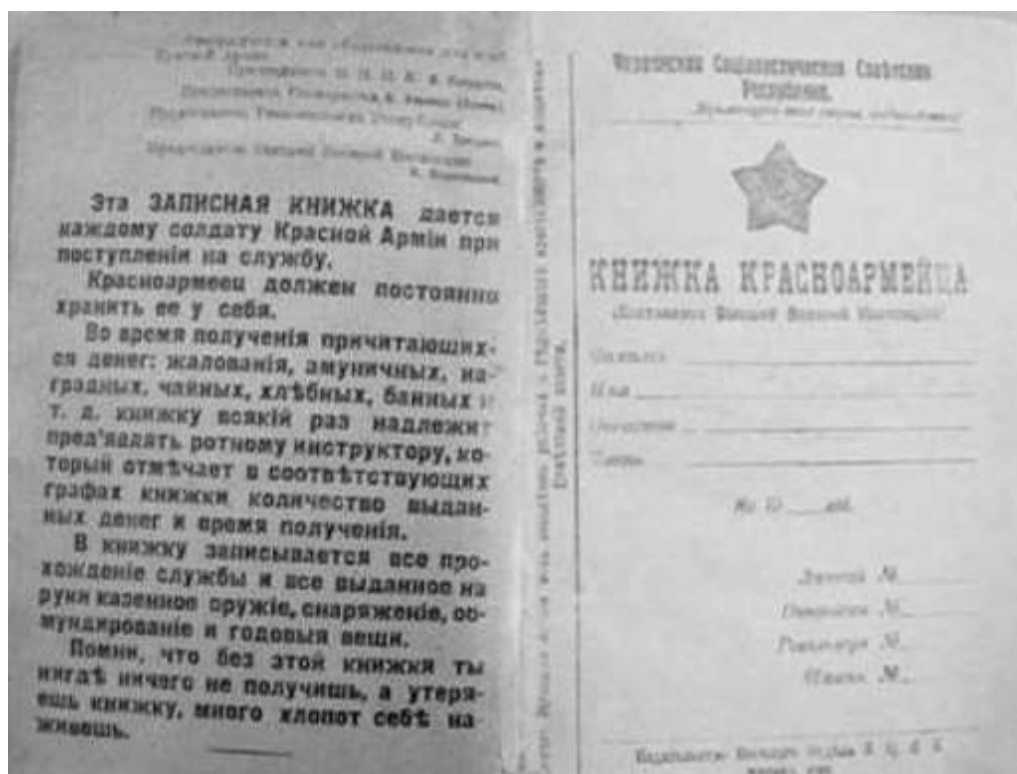
розвиток системи управління морально-психологічним забезпеченням у єдиній системі управління військами (силами);

удосконалення системи навчання слухачів (курсантів) Національної академії оборони України, військових навчальних закладів, студентів військових навчальних підрозділів, які входять до складу цивільних вищих навчальних закладів;

удосконалення організації морально-психологічного забезпечення, створення відповідної методичної бази;

вивчення та впровадження у практику вітчизняного та зарубіжного досвіду реалізації духовної складової бойового потенціалу військ (сил) під час їх бойового застосування.

Книжка красноармейца

В 1918 году была утверждена как обязательная для всей Красной Армии книжка красноармейца, составленная Высшей военной инспекцией. Приказ Революционного Военного Совета Республики от 30 января 1919 года № 189 требовал, чтобы «книжка красноармейца» применялась как официальный документ «для красноармейцев и всех военнослужащих, получающих какие-либо виды довольствия от военного ведомства натурой, за плату и бесплатно». После рассылки отпечатанных экземпляров книжки по воинским частям и учреждениям её (в 1919 г.) стали выдавать на руки красноармейцам для записи прохождения службы, всего выданного казенного имущества – оружия, снаряжения, обмундирования, а также получения жалованья и всех остальных денежных выдач.

Приказом РВС от 18 сентября 1919 года издание первой книжки красноармейца было приостановлено «ввиду необходимости дополнения отчетно-справочных отделов». Этот же приказ потребовал впредь всех красноармейцев снабжать служебной книжкой, объявленной в приказе РВС от 26 февраля 1919 года. Образец новой служебной книжки был разослан во все округа, которые и должны были своим «попечением» приступить к печатанию этих книжек для безотлагательного снабжения ими всех красноармейцев.

Служебная книжка бойца Красной Армии была не просто документом, в который заносились различные данные, но и являлась первым элементарным учебником политграмоты и справочником, где красноармеец мог найти ответы на вопросы как политического, так и служебного характера.

Из книжки красноармейца

1918 г.

*Утверждается, как обязательная для всей Красной Армии. Председатель ВЦИК***Я. Свердлов***Председатель Совнаркома***В. Ульянов (Ленин)***Председатель Высшей военной инспекции***Н. Подвойский**

Эта книжка дается каждому солдату Красной Армии при поступлении на службу. Красноармеец должен постоянно хранить ее у себя...

Кто ты, товарищ?

“Кто ты, товарищ?” Если тебя так опросят, отвечай: “Я защитник всех трудящихся и бедных всего мира”.

“За что ты бьешься?” Если спросят, отвечай: “За правду. Чтобы земля, и фабрики, и реки, и леса, и все богатства принадлежали бы рабочему люду”.

“Чем ты бьешься?” Отвечай: “Я бьюсь винтовкой, и штыком, и пулеметами, а еще верным словом к неприятельским солдатам из рабочих и крестьян, чтобы знали, что я им не враг, а брат”.

“Кто же твой враг, товарищ?” Если тебя так спросят, отвечай: “Мои враги те кровопийцы, кулаки, помещики, капиталисты, что отнимают у трудящихся их кровное добро и заставляют трудовой народ друг друга истреблять”.

“Как же ты бьешься с врагами?” – “Без пощады, пока не сокрушу”.

“Много ли вас, защитников труда и бедноты?” Если тебя так спросят, отвечай: “В резерве у меня вся беднота и пролетариат, трудящиеся всего мира спешат ко мне на помощь”.

Заповеди красноармейца

1. Почему наша армия называется Красной Армией? Наша армия называется Красной потому, что она проливает свою кровь под красным знаменем за нашу Красную Республику, то есть за рабочее, крестьянское государство.

Свою свободу, свои права, свою землю, свои союзы, свои газеты рабочие и бедняки-крестьяне получили кровавой борьбой с помещиками и капиталистами, как будто окрасили своей кровью свои знамена, а потому и цвет нашего знамени – это цвет нашей крови, и та армия, которая бьется и жертвует своей жизнью и кровью за общее счастье трудящихся, называется Красной Армией.

2. Стало быть, красноармеец есть прежде всего член великой единой семьи трудящихся, рабочих и бедняков-крестьян, потому что Красная Армия – это не старое царское войско, а народная, рабочая, крестьянская армия. За кого билось и умирало старое царское войско? За помещика, кулака, хозяина, капиталиста, за его карман.

За кого бьется наша рабочая, крестьянская армия? За рабочего, за крестьянина, за его лучшую жизнь, за землю, которую хотят снова отнять у крестьянина помещики, капиталисты и старые царские генералы.

3. Красноармеец! Рабочий ли ты, крестьянин ли, приказчик, ткач, конторщик, слесарь или какой-либо другой трудящийся человек. Хочешь ты иметь свою землю, теплый угол, обед и сытую довольную жизнь? Хочешь ли ты иметь жену и детей? И хочешь ли ты, чтобы и твоя жена и твои дети были сыты, одеты и обуты? Хочешь ли ты быть сам себе господином и слугой, свободным человеком? Хочешь ли ты иметь свою рабочую, крестьянскую власть – Советы?

Если ты хочешь все это иметь, то должен завоевать все это.

4. Кто же тебе препятствует все это иметь? Враги бедняков – богачи, помещики, капиталисты. Им принадлежит все, тебе ничего. Стало быть, если ты хочешь жить, как нужно жить людям, а не животным, ты должен бороться с помещиками, капиталистами и их друзьями.

5. Кто же друзья капиталистов и помещиков? Богачи, капиталисты и помещики всего мира. Вот почему и зовет тебя на борьбу с этими врагами бедняков Российская Коммунистическая партия.

6. Что же это за партия? Партия – это союз одинаково думающих людей, как и почему нужно бороться за лучшую жизнь, за справедливые порядки и за счастье на земле.

Коммунистической эта партия, эти люди называются потому, что они хотят установить на земле такие порядки, когда не будет богачей и бедняков, когда все – фабрики, заводы, земля, то, что на земле, и то, что в земле, – будет принадлежать трудящемуся народу, всем, а не тунеядцам, как теперь.

Российской, а не русской эта партия называется потому, что ей все равно, кто бы ни был в партии – бедняк-рабочий, крестьянин, немец, турок, англичанин, язычник или православный, лишь бы он был бедняк. А потому партия называется не русской, не немецкой, не еврейской, а Российской.

7. Что же должен особенно помнить каждый красноармеец? Прежде всего, что у него есть оружие, что это оружие досталось всем нам дорогой ценой: пришлось многим нашим братьям сгнить в тюрьме, на каторге, погибнуть на виселице, нужно было страдать долгие годы в окопах, чтобы догадаться, что все зло в царе, помещиках и капиталистах, и чтобы свергнуть и на их место поставить свою рабочую, крестьянскую власть.

Вот какой дорогой ценой досталось оружие тебе, стало быть, и беречь его надобно как зеницу ока своего. Без оружия ты ничто.

8. Как же ты должен обращаться с оружием? Любовно и осторожно.

Любовно потому, что если ты не будешь ходить за ним (чистить, смазывать, разбирать), то оно испортится и пропадет, а без оружия ты ничто.

И беречь ты должен его: добро – то общее, народное, а не твое.

А самое главное, осторожно обращаться с оружием надобно.

Мирному жителю нельзя ни угрожать, ни ранить, ни убивать его нельзя.

Что хорошего, если с оружием в руках женщин насиловать будешь, домашний скраб и добро чужое отнимать станешь? Любить тебя за это не станут, а как от зверя бежать будут и проклинать начнут.

И вместо победы только неприязнь, нелюбовь даже у своих заслужишь.

9. Трусом поганым тоже быть нельзя. Все равно – побежишь ли ты, бросивши сапоги и сумку, или останешься до конца в бою, все равно от смерти не уйдешь. А потому надо бороться так, чтобы либо победить, либо умереть.

10. Как ты должен с товарищами быть? Как равный с равными, и начальство твое – это только более опытные и знающие старшие братья; в бою, в строю, в казарме, за

работой слушаться их приказаний должен, как из казармы вышел – свободный, вольный человек, значит.

11. Но только на одно начальство твое не надейся: проверяй его и сам в оба гляди, чтобы не обманули тебя.

12. И выходит, стало быть, что красноармеец есть трудящийся честный солдат рабочей и деревенской бедноты, за которую он борется и, если нужно, умрет...

Перед торжественным обещанием

Слушай, товарищ! Изучи присягу перед тем, как подписать. На что ты призван? Кто тебя призвал? Тебя призвал трудящийся народ, и дело, для которого ты призван, – твое собственное дело.

Красная Армия не будет лить, как прежняя, драгоценнейшую кровь народа из-за чужого дела и из-за корысти кулаков, помещиков и толстосумов. Красная Армия – защитница трудящихся всех стран, рабочих и крестьян, таких, как ты.

Красная Армия будет сражаться только с теми, кто дерзнет противиться воле рабочего народа, кто захочет отнять у него землю и все достояние и накинуть на его шею рабскую петлю. Она будет защищать тебя и твоих братьев.

Ей служить – служить всему рабочему народу. Ей изменять – предать народ. Ее враги – твои враги. Ее победа – твоя победа, а поражение ее – твоя гибель. Она – ты сам. Служи же ей, как самому себе.

Товарищ! Ты стоишь перед дверями в новый мир, где никто не будет господствовать над трудовым народом и где нас ждет благословение свободного труда. Вступая в ряды армии, как полноправный член, забудь про все, что ты оставил в прежнем мире.

Великой честью облекла тебя Республика, отдав тебе свое доверие. Будь его достоин. Принося присягу перед Советской властью, запечатлей ее у себя в сердце. Скажи себе: “Я буду честным воином Республики, буду братом всем трудящимся и угнетенным, буду беспощаден к их врагам. Я буду верен в службе, тверд и непреклонен, буду совершать подвиги и не успокоюсь до тех пор, пока не сокрушу владычества неправды”.

И знай, что за тобой будут следить с надеждой и любовью трудящиеся всего мира, Республика же будет о тебе заботиться, как мать, и увенчает тебя вечной благодарностью.

Формула торжественного обещания красноармейца

Утверждена на заседании Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов от 22 апреля 1918 г.

1. Я, сын трудового народа, гражданин Советской республики, принимаю на себя звание воина рабочей и крестьянской армии.

2. Перед лицом трудящихся классов России и всего мира я обязуюсь носить это звание с честью, добросовестно изучать военное дело и как зеницу ока охранять народное и военное имущество от порчи и расхищения.

3. Я обязуюсь строго и неуклонно соблюдать революционную дисциплину и беспрекословно выполнять все приказы командиров, поставленных властью рабочего и крестьянского правительства.

4. Я обязуюсь воздерживаться сам и удерживать товарищей от всяких поступков, порочащих и унижающих достоинство гражданина Советской республики, и все свои действия и мысли направлять к великой цели освобождения всех трудящихся.

5. Я обязуюсь по первому зову рабочего и крестьянского правительства выступить на защиту Советской республики от всяких опасностей и покушений со стороны всех ее

врагов, и в борьбе за Российскую Советскую Республику, за дело социализма и братства народов не щадить ни своих сил, ни самой жизни.

6. Если по злему умыслу отступлю от этого моего торжественного обещания, то да будет моим уделом всеобщее презрение и да покарает меня суровая рука революционного закона.

Председатель Центрального Исполнительного Комитета
Я. Свердлов

...Что такое красноармеец

Старая словесность учила: “Солдат есть защитник престола и отечества от врагов внешних и внутренних”.

И поясняла: враги внутренние – это все, кто идет против установленных законов.

Старые законы устанавливались барам-богатеями и их слугами.

Старые законы охраняли собственность богатых, грабительскую их жизнь. Солдат защищал эти законы.

За штыки солдата укрывалось помещичье засилье в деревне, засилье фабриканта на заводе, засилье царской опричнины. И терзали тело трудового народа штыки солдата. Отцеубийцей был солдат, каином проклятым был солдат. Так было. Пока не проникся и солдат сознанием правды и не повернул штык свой против своих подлинных врагов. Тогда умерла старая армия организованного насилия, порабощения.

Напрасно пытались слуги буржуазии – Керенские, Черновы и другие социал-предатели ухватиться за штыки сынов трудового народа, отвести их в прежнюю сторону.

Вооруженной рукой трудовой народ взял землю, волю, установил свою власть.

Распалась старая армия и родилась новая. Родилась Красная трудовая Армия, армия рабоче-крестьянской революции.

Оружие дается теперь в руки рабочим и крестьянам для самозащиты, не для защиты помещиков и капиталистов, не для защиты чуждого солдату, вредного ему дела, как было раньше. Оружие дается солдату для отстаивания его собственных интересов, для защиты земли и воли, интересов городской и деревенской бедноты.

Теперь солдат защищает свое дело. Защищает власть, которая им же самим установлена и подотчетна ему.

Солдат Красной Армии есть защитник интересов рабочих и беднейшего крестьянства, защитник Советской власти, поставленной рабоче-крестьянской революцией, от всех ее врагов.

Солдат Красной Армии – вооруженный пролетарий, передовой борец революции. Он выполняет величайший долг – отстаивание завоеваний революции от ее врагов. Он приносит своему родному классу лучшее, ценнейшее, что имеет, – свою жизнь. Он не продажный наймит и холоп, он вступает в ряды Красной Армии, как передовой борец революции.

Рабочий народ, вручая ему оружие, благословляет его на подвиг неустанной борьбы с врагами революции, благословляет его, как лучшего сына счастливая мать.

Слава и честь солдату Красной Армии, солдату революции!..

Помни, товарищ-красноармеец!

Солдат Красной Армии! Ты защитник интересов рабочих и беднейшего крестьянства, защитник ими поставленной Советской власти от всех ее врагов.

Помни же всегда о своем высоком звании, никогда и ничем не унижай его.

Помни, что оружие вручено тебе Советской властью для служения великой рабоче-крестьянской революции.

Береги оружие, держи его в порядке и никогда не пускай его в ход для своих личных целей.

Будь готов всегда, по первому призыву Советской власти, встать грудью на защиту угнетенных. Будь точен и скор в исполнении приказов. Входи всей душою в военное дело, вникай во всякий приказ. Никогда не переставай учиться воевать.

Будь всегда скромнен и воздержан, чтоб не расстроить рядов Красной Армии, не внести в них развала.

Никогда не ропщи против своей власти, но всячески содействуй ей в ее великой работе на благо трудящихся масс. Помни, что ошибки этой власти – твои ошибки, и дружески помогай ей исправлять их.

Не поддавайся злостной клевете врагов Советской власти, оказывай ей помощь в организации мер, необходимых для блага народа.

Живи всегда в ладу с беднейшим населением, оберегая его труд и не покушаясь на плоды этого труда.

Солдат Красной Армии! Будь всегда чуток к несправедливости, не угашай революционного пламени в сердце твоём.

Будь образцом революционной сознательности – первый – в борьбе, последний – в отступлении.

Подавай всегда пример революционной бодрости, смелости и дисциплины.

Свято поддерживай товарищеский дух, спайку солидарности в рядах красноармейцев.

Никогда не порывай живой связи со своим классом, живи жизнью рабочего класса, участвуй в его партии, не замыкайся от нее.

Солдат Красной Рабоче-Крестьянской Армии! Будь всегда достойным сыном трудового народа, будь стойким борцом великой революции.

**Книжка красноармейца. – М.: Издательство
военного отдела ВЦИК, 1918.**

**Положение
о военных комиссариатах и комиссарах**

г. Москва

6–11 июня 1918 г

I. Общая часть

1. Военный комиссариат является непосредственным политическим органом Советской власти при армии и защитником завоеваний пролетариата и беднейшего крестьянства.

2. На комиссаров возлагается вся тяжесть создания Красной Армии. Поэтому военный комиссар должен быть безупречным революционером и человеком исключительных способностей.

3. Военный комиссар есть лицо неприкосновенное. Оскорбление, а тем более насилие над военным комиссаром при исполнении им служебных обязанностей приравняется к самым тяжким преступлениям против Советской власти.

4. Главная задача каждого военного комиссара заключается в том, чтобы поставить свое военное учреждение на то место, которое ему предназначено общегосударственными планами.

5. Военный комиссар отвечает за благонадежность работы военных руководителей и всего командного состава.

6. Военный комиссар должен искусно использовать военных специалистов для целей Советской республики. Для этого, тщательно наблюдая за их деятельностью, он не должен мешать им делать свое дело в пределах предоставленных им полномочий.

7. Комиссары и все военные руководители и все ответственные лица обязаны поддерживать в красноармейских частях и войсковых учреждениях установленный порядок и строгую революционную дисциплину и проведение в жизнь программы Народного комиссариата по военным делам, декретов и распоряжений Советской власти.

8. Комиссариаты руководят культурно-просветительной жизнью и отпускают для сего кредиты по соответствующим организациям.

9. Лица командного состава, а также исполняющие хозяйственные должности до командира части, согласно декрету “О порядке замещения командных должностей...” от 22 апреля с. г., назначаются командиром части и утверждаются только при неременном согласии комиссара. Военные комиссары составляют списки лиц в подведомственных частях и учреждениях. Аттестационные сведения не составляют секрета по отношению заинтересованных лиц.

10. Если комиссар видит упущение со стороны ответственных лиц, то делает распоряжение об исправлении таковых.

В тех случаях, когда упущение носит явно преступный характер, отстраняет от должности и делает постановление о предании виновного суду.

11. По отношению к военным руководителям военные комиссары имеют право под страхом ответственности временно отстранить их от деятельности, а если находят нужным, арестовать такового, о чем немедленно сообщают в высший комиссариат для

получения надлежащих указаний. Копия распоряжения в таком случае препровождается во Всероссийское бюро военных комиссаров.

12. При устранении кого-либо из должностных лиц, хотя бы временно, от должности, в случае, если комиссары не согласны с оперативными распоряжениями военных руководителей, комиссар посылает мотивированный доклад в следующий высший военный орган и копию передает непосредственно заинтересованному лицу и препровождает Всероссийскому бюро военных комиссаров.

13. Все собрания военных руководителей и начальников учреждений созываются военным комиссаром, присутствие на которых военного комиссара или его заместителя обязательно.

14. Военный комиссар имеет также право распустить войсковые комитеты, организации и учреждения, если деятельность таковых будет найдена вредной для Советской власти или направлена на разрушение в советской армии порядка.

15. При боевых действиях в гражданской войне военный комиссар командует войсками единолично.

16. Все комиссариаты обязаны ежемесячно представлять в высшие инстанции и Всероссийскому бюро военных комиссаров доклады—отчеты о своей деятельности и деятельности военных комиссаров.

17. Военные комиссариаты периодически для общей информации и координации действий созывают съезды комиссаров, обо всем намеченном на съезде сообщают во Всероссийское бюро военных комиссаров и информируют высший военный комиссариат.

18. Военный комиссар изучает военное дело и участвует в тактических занятиях и военных играх вместе с остальным командным составом своей части.

19. Военные комиссары ответственны перед органами, их утвердившими, и перед всем трудовым народом.

20. Военные комиссары могут покинуть занимаемую ими должность не иначе, как заявив об этом полным мотивированным докладом о причине своего ухода в соответствующие учреждения за месяц вперед, и сменяются теми организациями, которыми утверждены.

II. Права и обязанности военных комиссаров

21. Все приказы и приказания военного руководителя, начальника штаба и прочих должны быть подписаны хотя бы военным комиссаром. Если приказ подписан комиссаром, то он входит в законную силу и должен быть исполнен во что бы то ни стало.

22. Обязанность блюсти [надзор] за точным исполнением приказа ложится на военного комиссара, в распоряжение которого предоставляется для этой цели весь авторитет и все средства Советской власти. Военный комиссар, который попустительствует неисполнению приказов, подлежит немедленному отрешению от должности с преданием суду.

23. Комиссары связывают учреждения Красной Армии с центральными и местными учреждениями Советской власти и обеспечивают содействие последних Красной Армии.

24. Комиссар наблюдает за тем, чтобы все работники Красной Армии, сверху донизу, совершали свою работу добросовестно и энергично, чтобы денежные средства расходовались экономно и под строжайшим контролем, чтобы военное имущество Советской республики сохранялось со всей тщательностью.

Додатки

25. Полевые военные комиссары так же, как и Военные советы, не подчинены военно-административным комиссариатам.

26. Комиссариат дивизии составляет аттестационные списки командного состава и должностных лиц в частях дивизии (см. п. 15 “Общая часть”).

27. При инспектировании войсковых частей должны присутствовать члены военного комиссариата.

28. Комиссариат дивизии контролирует деятельность войсковых комитетов и товарищеских судов в частях дивизии и в случае отступления от закона и распоряжений Советской власти, явно несправедливых решений или идущих вразрез интересам власти и порядка в армии приостанавливает постановления и решения названных органов. В случае обнаружения явно преступных действий суда или отдельных членов его делает постановление о расследовании дела следственной комиссией и передает дело военно-революционному трибуналу.

29. Протоколы заседаний комитетов и товарищеских судов препровождаются комиссарами в комиссариат дивизии. Комиссар в войсковой части в случае несогласия с постановлением или решением комитета или суда делает об этом отметку и доводит до сведения комитета или суда, причем такое постановление не может быть исполнено до рассмотрения в комиссариате дивизии.

30. Комиссариат дивизии, если усмотрит в протоколах заседаний войсковых комитетов и товарищеских судов решение, явно вредное и нарушающее порядок в части, или нежелание подчиниться законным требованиям командного состава и инструкторов, имеет право распустить войсковые комитеты или выясняет виновных и делает постановление о привлечении их к суду, отстранив от исполнения обязанностей членов суда до судебного разбирательства или вовсе, как несоответствующих своему назначению.

III. Взаимоотношения военно-административных комиссариатов и Военных советов

31. Местные военные комиссариаты и Военные советы не подчинены друг другу.

32. В случае совместного расположения войск военных комиссариатов и Военных советов начальником гарнизона и комендантом является, согласно декрету, военно-административный губернский, уездный военный комиссар, если только не учреждены особые комендатуры.

33. В этом случае военные комиссары военного комиссариата и Военного совета совместно вырабатывают наряды на гарнизонную службу. В случае недоразумения дело разбирается в высших соответствующих инстанциях.

34. Местные Советы рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (Совдепы) имеют право вызвать для подавления восстания как очередные, так и внеочередные войска и объявить данную местность на военном или осадном положении. Но ни в каком случае войска Военных советов не подчиняются военно-административным комиссарам. Право вызова внеочередных частей для подавления восстания принадлежит только Совдепу.

35. При назначении на командную должность в войсках Военных советов военному комиссару надлежит обращаться в местный военный комиссариат для справки о благонадежности данного лица и для запроса о наличии или же отсутствии поводов к отводу.

36. Военные комиссары различных учреждений ведомства руководствуются общими правилами о правах и обязанностях военных комиссаров и своими специальными инструкциями.

IV. Положение о формировании, управлении и командовании высшими войсковыми соединениями

Формирование, управление и командование высшими войсковыми соединениями не меньше дивизии принадлежит Военному совету в составе трех лиц: двух военных комиссаров и одного военного руководителя. Один из комиссаров назначается председателем Военного совета.

При каждом Военном совете учреждается военный комиссариат согласно штатам – “Приказ по Народному комиссариату по военным делам” от 20 апреля за № 296.

При штабах бригад комиссариатом дивизии назначается по одному политическому комиссариату.

Примечание. Один из комиссаров полка в бригаде считается заместителем комиссара бригады.

При штабе полка состоят комиссар и товарищ комиссара, назначаемые комиссариатом дивизии.

В отдельно стоящих батальонах, отдельных мелких частях назначаются комиссары или комиссариатом дивизии, в случае если эти части входят в состав дивизии, или Всероссийским бюро военных комиссаров.

Из истории гражданской войны в СССР. – М., 1960. – т. 1, С. 130–132.

**Методика
оцінювання морально-психологічного стану особового складу військових частин та
підрозділів Збройних Сил України**

Методика розроблена Ю. А. Московчуком

Морально-психологічний стан (МПС) особового складу – це цілісна, інтегральна сукупність політичних, духовних цінностей і позицій, потреб та інтересів, почуттів, які переважають у свідомості військовослужбовців у цей час чи протягом певного проміжку. Морально-психологічний стан є узагальненою формою прояву політичної і духовної свідомості військовослужбовців, їх морально-психологічної стійкості.

Морально-психологічний стан визначає практичне ставлення військовослужбовців до фактів і явищ реального життя: до внутрішньої і зовнішньої політики держави, воєнної доктрини, дій політичних партій, рухів, окремих політичних діячів, до керівників держави і Збройних Сил, своїх командирів і начальників, до виконання службових обов'язків, вимог дисципліни, товаришів по службі, до самого себе.

Морально-психологічний стан є однією з найважливіших складових бойової та мобілізаційної готовності та сукупністю соціально-психологічних факторів, що впливають на особовий склад і визначають його потенційну спроможність виконувати певні завдання за конкретно визначений проміжок часу.

Своєчасне й об'єктивне оцінювання МПС підрозділів і частин дає можливість військовому керівництву всіх рівнів приймати своєчасні і виважені рішення щодо їх бойового використання або вживати необхідних заходів для підвищення їх бойової та мобілізаційної готовності.

Окрім того, під час оцінювання МПС виявляють ті фактори, що найбільш негативно впливають на особовий склад у цей час і конкретно на цю військову частину або підрозділ. Це, у свою чергу, дає можливість своєчасно вживати відповідних заходів щодо нейтралізації впливу виявлених негативних факторів.

Єдина методика оцінювання МПС значно зменшує частку суб'єктивізму, яка раніше цілком залежала від складу перевіряючих та їх поглядів на ситуацію.

За своєю суттю МПС є сукупністю багатьох факторів, що різним чином впливають на соціально-психологічні явища у військових колективах, тому в методиці закладений принцип, відповідно до якого кожен фактор має свій коефіцієнт значущості щодо рівня його впливу на особовий склад.

Розрахунки таких коефіцієнтів за кожним фактором зроблені на основі їх ранжирування експертами, кореляційного аналізу, перевірок на валідність і надійність. Перелік факторів і коефіцієнтів значущості кожного з них наведені в табл. 1.

Щоб забезпечити достовірність результатів анкетного опитування з достовірністю не менше 95 % (похибка вибірки 5 %), необхідно дотримуватись правил відбору військовослужбовців для проведення опитування (не менше 10 % від загальної чисельності особового складу підрозділу, частини).

Таблиця 1

Перелік факторів і коефіцієнтів їх значущості

Скорочена назва	Фактори, що впливають на морально-психологічний стан особового складу	Коефіцієнт
ПОЯК	Професійно-організаційні якості командного складу, стиль керівництва. Рівень довіри військовослужбовців до командування з'єднання, підрозділу	1,3
МПП	Морально-психологічна готовність особового складу до виконання службових обов'язків в умовах ведення бригадою бойових дій	1,3
ПП	Задоволеність особистим рівнем досягнутої професійної підготовки	1,3
СПО	Суспільно-політична обстановка в країні, ставлення до армії, рівень довіри військовослужбовців до керівників держави і Збройних Сил у цілому	1,1
МСЗ	Задоволеність військовослужбовців усіма видами матеріального та соціального забезпечення	1,1
МТЗ	Задоволеність матеріально-технічним забезпеченням бойових дій	1.0
ПФС	Психофізичний стан особового складу на час оцінювання або запланований на час бойового застосування	1.0
МПК	Взаємодопомога, сумісність, товариство, традиції і злагодженість військових колективів. Взаємовідносини між різними категоріями військовослужбовців	0,9
ВД	Задоволеність особового складу станом військової дисципліни	0,8
ІОС	Задоволеність особового складу інформацією про обстановку в країні, Збройних Силах, військовій частині, про реальну бойову обстановку, дії противника, його сильні та слабкі сторони	0,8

Методи оцінки

Під час оцінювання МПС використовують метод, що полягає у виявленні, аналізі та вимірюванні чисельних показників, що характеризують морально-психологічний стан як військових колективів, так і окремих військовослужбовців. Такий метод називається багатофакторним аналізом. Числові показники кожного фактора фіксують на основі шкал вимірювання. Шкала кожного фактора – це змодельована метрична система на основі заміни різних континуальних показників їх пропорційними числовими значеннями. Для різних факторів в методиці використані два види шкал: шкала інтервалів і шкала відношень. За окремими факторами розроблені інші методики оцінювання: графіки, таблиці тощо. Усі 10 факторів переводяться в єдину систему оцінювання – 100-бальну PQ систему. Отримані PQ показники кожного фактора підставляють у формулу розрахунку рівня морально-психологічного стану:

Варіант формули:

$$R_{\text{мпс}} = 0,2 \times \left(\frac{\text{ПОЯК} + \text{МПП} + \text{ПП}}{3} \times 1,3 + \frac{\text{СПО} + \text{МСЗ}}{2} \times 1,1 + \frac{\text{МТЗ} + \text{ПФС}}{2} + \right. \\ \left. + \text{МПК} \times 0,9 + \frac{\text{ВД} + \text{ІОС}}{2} \times 0,8 \right).$$

Отриманий рівень R мпс в інтервалі від 0 до 100 балів переводять у трирівневий континуальний показник:

1. Оптимальна готовність – від 70,0 до 100,0.
2. Понижена готовність – від 55,0 до 69,9.
3. Неготовність – від 0 до 54,9.

Підсумковий висновок на основі отриманих показників за кожним із 50 стверджень і за факторами детально розкрито в розділі “Підсумки оцінювання МПС”.

Наприклад:

Оптимальний МПС характеризується вірою особового складу в успіх справи, свою підготовленість виконувати службові обов’язки в екстремальних умовах, в командирів, бойову техніку, в самих себе. Психологічний клімат у військових колективах сприяє взаєморозумінню і співробітництву. Швидкість перебігу психічних процесів і фізіологічний стан дає можливість в обмежений час приймати розумні рішення і якісно діяти для їх досягнення.

Знижений МПС може мати такі ознаки: військовослужбовці не мобілізовані на виконання поставлених завдань, у них знижене відчуття особистої відповідальності за кінцевий результат, переважає високий рівень тривожності і відсутнє відчуття особистої вини за можливу невдачу. Особовий склад відчуває недостатній рівень професійної і тактико-спеціальної підготовки, особливо до дій вночі і в екстремальних умовах. Іноді військовослужбовці виявляють впевненість у легкості виконання майбутніх завдань або не уявляють можливих труднощів під час їх виконання. У колективах відчувається роздратованість, вони мало згуртовані. Доцільність дій командування береться під сумнів.

Неготовність – це такий ситуативний рівень МПС, при якому військовослужбовці перебувають на межі своїх психофізичних можливостей або у розпачі, у них шоківий стан, іноді повне небажання виконувати службові обов’язки, вони не бачать сенсу і не розуміють їх доцільність. Керівники не мають авторитету і довіри особового складу.

**Опитувальник (інструкція) по методиці оцінювання
морально-психологічного стану
(для респондентів)**

Зараз проводитиметься опитування з метою виявити Ваше ставлення до деяких проблем. Будуть зачитані 50 стверджень, Ваше завдання: оцінити їх за 10-бальною системою. “10” – це найвища оцінка або повна згода, “0” – найнижча оцінка або незгода, “–” (тире) – ставте, якщо Вам з різних причин важко відповісти. Відповідайте так, як Ви вважаєте, що воно дійсно є, а не так, як би Ви хотіли, щоб було. Пам’ятайте, що Ваші відповіді не є поганими чи хорошими. Будь-яка відповідь нормальна. Відповідайте анонімно – прізвище не вказуйте. З метою удосконалення опитувальника проти номерів незрозумілих стверджень ставте знак питання. Дякуємо.

1. В останні дні своє самопочуття я оцінюю як
чудове – балів (б);
добре – 6 – 9 б;

задовільне – 3 – 5 б;

погане – 2 б;

дуже погане – 0 – 1 б;

2. Бойові завдання, які можуть бути поставлені перед нашою військовою частиною, будуть виконані, в чому я впевнений на б.
3. У разі хвороби, поранення чи інших особистих труднощів у колективі мені завжди допоможуть, в чому я впевнений на б.
4. Свою задоволеність станом військової дисципліни у військовій частині я оцінюю у б.
5. Справедливість командира нашої військової частини я оцінюю на б.
6. Останім часом тривалістю сну і відпочинку я задоволений на б.
7. Свою особисту забезпеченість речовим майном я оцінюю на б.
8. Інформацією про реальну суспільно-політичну (економічну, криміногенну і т.д.) обстановку в районах дислокації і виконання службових обов'язків я задоволений на б.
9. Свою задоволеність грошовим забезпеченням я оцінюю в б.
10. Рівень своєї професійної підготовленості я оцінюю на б.
11. У нашій військовій частині військова дисципліна відповідає статутним вимогам на б.
12. Свою задоволеність харчуванням в останні дні я оцінюю в б.
13. Взаємовідносинами між військовослужбовцями нашої військової частини я задоволений на б.
14. Обґрунтованність, доцільність рішень вищого керівництва держави з військових питань я оцінюю на б.
15. Стан свого здоров'я я оцінюю на б.
16. Мій безпосередній командир справедливий, у чому я впевнений на б.
17. Інформацією про різні події, яку надають командири і начальники, я задоволений на б.
18. Суспільно-політична обстановка в державі на цей час сприяє якісному виконанню мною службових обов'язків на б.
19. Якісним станом озброєння і техніки частини я задоволений на б.
20. Вважаю, що населення держави сьогодні позитивно ставиться до Збройних Сил, на б.
21. Професійну підготовку фахівців нашої військової частини, що визначають бойову готовність, я оцінюю у б.
22. Військовому керівництву Збройних Сил я довіряю на б.
23. Матеріально-технічну забезпеченість своєї професійної діяльності я оцінюю у б.
24. Зі складної ситуації командир нашої військової частини завжди знайде найкращий вихід, у чому я впевнений на б.
25. Офіційною інформацією про події в нашій військовій частині я задоволений на б.
26. Вважаю, що виконувати свої службові обов'язки в бойових чи екстремальних умовах я на сьогодні морально, професійно та психологічно готовий на б.
27. Свого безпосереднього командира як військового фахівця я оцінюю на б.
28. Свою задоволеність пільгами для військослужбовців я оцінюю на б.

Додатки

29. Суспільно-політичні процеси, що відбуваються в країні, мені подобаються на б.
30. Своє бажання служити в армії я оцінюю на б.
31. Рівень згуртованості, дружби, співробітництва між військовослужбовцями нашої військової частини я оцінюю у б.
32. Науково-методичний рівень і практичне значення занять із професійної підготовки за своєю спеціальністю я оцінюю у б.
33. Сьогоднішній стан матеріально-технічного забезпечення діяльності нашої військової частини я оцінюю у б.
34. Свої соціально-побутові умови я оцінюю у б.
35. Практичне значення занять із бойової підготовки я оцінюю у б.
36. Рівень відповідності навчального процесу можливим реальним потребам бойової обстановки я оцінюю у б.
37. Своє самопочуття під час перебування в колективі я оцінюю у б.
38. Висвітленням проблем армії в засобах масової інформації я задоволений на б.
39. Рівень виконання розпоряджень та наказів командирів і начальників у наших військових колективах я оцінюю у б.
40. Побутовими умовами я задоволений на б.
41. Роботою медичної служби нашої військової частини я задоволений на б.
42. Негативні вчинки, дії в нашому колективі відкрито будуть засуджені або припинені, у чому я впевнений на б.
43. Військовий професіоналізм командирів і начальників нашої військової частини я оцінюю на б.
44. Продуманість і доцільність заходів, які проводять у частині у межах бойової підготовки, я оцінюю на б.
45. Задоволеність забезпеченням продуктами харчування (продовольчим пайком) оцінюю у б.
46. Чуйність, доброзичливість, товариськість у колективі військової частини я оцінюю у б.
47. Справедливість накладення дисциплінарних стягнень і заохочень я оцінюю у б.
48. Готовність особового складу нашого підрозділу виконувати бойові завдання я оцінюю у б.
49. Уміння і наполегливість заступника командира частини з виховної роботи у захисті інтересів особового складу я оцінюю у б.
50. Висвітленням проблем армії в цивільних засобах масової інформації я задоволений на б.

Листок опитування
(анонімний)

в/частина _____ підрозділ _____ дата _____

1.	26.
2.	27.
3.	28.
4.	29.
5.	30.
6.	31.
7.	32.
8.	33.
9.	34.
10.	35.
11.	36.
12.	37.
13.	38.
14.	39.
15.	40.
16.	41.
17.	42.
18.	43.
19.	44.
20.	45.
21.	46.
22.	47.
23.	48.
24.	49.
25.	50.

Додатки**Матриця розрахунку**в/ч A0000 підрозділ 1мр дата _____Опитано: — офіцерів, — прапорщиків, — сержантів, 10 солдатів.Усього: 10 чоловік.*(варіант)*

Номер запитання	Номер анкети										Середнє арифметичне балів, помножене на 10
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	7	7	5	10	9	7	9	7	8	5	65
2	5	7	—	—	6	7	6	7	5	8	63,75
3	5	10	10	9	9	10	4	4	8	9	78
4	8	6	7	8	7	6	7	6	5	7	67
5	8	7	6	6	7	7	7	7	8	6	69
6	7	7	10	8	8	7	8	7	8	8	78
7	6	8	6	8	9	8	9	8	7	7	76
8	—	5	6	6	7	5	7	5	5	4	55,56
9	8	6	7	6	6	6	6	6	7	7	65
10	7	7	6	7	6	9	6	7	7	8	70
11	7	6	7	8	6	7	7	8	7	7	70
12	6	7	6	6	7	7	7	7	7	—	66,67
13	6	8	6	7	8	8	8	7	7	7	72
14	7	6	5	4	4	6	6	6	3	3	50
15	9	10	10	7	8	8	9	7	10	8	86
16	8	—	6	8	7	—	7	9	7	7	73,75
17	4	7	4	7	6	7	6	6	6	5	60
18	7	5	6	7	7	5	7	5	6	7	62
19	—	7	8	7	6	7	6	7	7	6	67,78
20	6	3	4	4	3	5	3	6	3	4	41
21	7	5	7	6	6	7	7	6	6	7	64
22	6	6	6	6	6	6	6	6	6	5	59
23	7	5	8	8	7	5	7	5	7	8	67
24	8	8	7	7	8	8	8	8	9	9	80
25	7	7	7	7	6	7	6	7	6	6	66
26	6	6	7	6	6	8	6	6	5	7	63
27	7	8	7	7	8	7	8	7	7	8	74
28	6	3	3	5	5	3	5	5	5	—	44,44
29	6	6	—	5	6	6	6	6	6	6	58,89
30	7	8	7	6	6	8	6	8	6	7	69
31	7	7	6	8	8	7	—	6	8	7	71,11
32	8	6	8	7	7	6	6	6	7	7	68
33	6	7	7	6	8	7	8	7	6	7	69
34	7	6	6	8	6	6	6	6	7	8	66
35	7	7	7	6	6	7	6	5	7	7	67
36	7	6	6	—	6	6	6	6	7	6	62,22
37	6	10	9	8	7	10	4	5	8	7	74
38	3	3	3	4	3	3	3	3	3	—	31,11
39	7	8	7	9	8	8	6	6	7	8	74
40	4	5	6	5	7	5	4	5	5	4	50
41	6	7	8	7	7	7	6	6	6	7	69
42	7	8	7	8	8	8	7	7	7	7	74

Закінчення матриці розрахунку

Номер запитання	Номер анкети										Середнє арифметичне балів, помножене на 10
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
43	7	8	7	6	7	6	7	6	7	6	67
44	7	7	6	7	6	6	7	8	7	7	68
45	8	5	8	7	8	5	8	7	7	7	70
46	6	7	7	7	7	7	7	7	7	6	68
47	6	5	8	8	7	4	7	5	6	7	63
48	7	7	6	8	7	7	7	6	6	6	67
49	7	6	8	7	7	6	7	6	-	7	67,78
50	2	4	5	4	4	4	4	2	2	3	34

Розподіл запитань за факторами

Номер фактора	Назва фактора	Номер запитань
1	ПОЯК	5; 16; 24; 27; 43; 49
2	МПП	2; 26; 30; 48
3	ПП	10; 21; 32; 35; 36; 44
4	СПО	14; 18; 20; 22; 29
5	МСЗ	9; 28; 34; 40; 45
6	МТЗ	7; 19; 23; 33
7	ПФС	1; 6; 12; 15; 41
8	МПК	3; 31; 37; 42; 46
9	ВД	4; 11; 13; 39; 47
10	ІОС	8; 17; 25; 38; 50

Додатки**Підсумки**

Оцінювання морально-психологічного стану особового складу: в/ч А 0000, підрозділ Імр, гарнізон Вінниця, місце проведення – розташування роти, дата проведення – _____, час проведення 17.00 – 18.30. Опитано 10 військовослужбовців строкової служби.

Опитування проводив (проводили): (військове звання, прізвище та ініціали)

1. Отримані такі показники за кожним із стверджень:

Номери тверджень	Показники	Номери тверджень	Показники
1	65	26	63
2	63,75	27	74
3	78	28	44,44
4	67	29	58,89
5	69	30	69
6	78	31	71,11
7	76	32	68
8	55,56	33	69
9	65	34	66
10	70	35	67
11	70	36	62,22
12	66,67	37	74
13	72	38	31,11
14	50	39	74
15	86	40	50
16	73,75	41	69
17	60	42	74
18	62	43	67
19	67,78	44	68
20	41	45	70
21	64	46	68
22	59	47	63
23	67	48	67
24	80	49	67,78
25	66	50	34

Показники за факторами становлять: *ПОЯК* = 71,92; *МПП* = 65,69; *ПП* = 66,54; *МПО* = 54,18; *МСЗ* = 59,09; *МТЗ* = 69,95; *ПФС* = 72,93; *МПК* = 73,02; *ВД* = 69,2; *ІОС* = 49,33.

Загальний рівень МПС *Рмпс* становить 67,07 що в континуальному плані оцінюється як **знижена морально-психологічна готовність** особового складу до виконання завдань за призначенням.

2. Такий рівень МПС можна пояснити недостатнім розумінням особовим складом оперативної-тактичної обстановки та відповідною незадоволеністю рівнем державних гарантій.

3. Разом з тим морально-психологічний клімат у підрозділі, психофізичний стан особового складу у поєднанні з високим ступенем довіри до командирів усіх рівнів та професійним рівнем підготовки військовослужбовців буде всебічно сприяти виконанню особовим складом своїх обов'язків в умовах бою.

4. Для поліпшення морально-психологічного стану пропонується: _____

(підпис)

[illegible]

Додаток 6

**Книга
обліку психотравмованих, прийнятих (тих, які звернулись)
на пункт Псих Д в/ч _____**

Осіб, які звернулись за психологічною допомогою, обліковують окремо за категоріями: рядовий та сержантський склад; офіцери.

У ході реєстрації осіб записують такі дані.

№ п/п	Військове звання, найм. підрозд.	Прізвище, ім'я по батькові	Рік народження	Психологічний статус *	Результат обстеження	Надана допомога *	Примітка (дата повернення у в/ч або евакуації в тил)
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							

* – у графі психологічний статус, описується проблема з якою звернувся (поступив) психотравмований на пункт Псих Д і його психологічний стан;

* – у графі надана допомога, коротко описується заходи психотерапевтичного і психокорекційного плану.

**Класифікація
інформаційно-психологічної зброї за впливами**

Вид зброї	Коротка характеристика впливу зброї
Інформаційно-психологічна	Інформація із засобами її виготовлення, презентації та поширення, структурована для забезпечення її некритичного сприйняття як збудника та регулятора поведінки об'єктами впливу
Психотропна	Фармакологічні препарати, наркотичні, хімічні речовини, які впливають на біохімічні процеси в нервовій системі людини і визначають ступінь її бадьорості, активності, якості сприйняття обстановки, характеристики психічного здоров'я
Технопсихологічна	Технічні засоби, здатні генерувати і спрямовано випромінювати електромагнітні хвилі зі спектром частот, що порушують біоелектричні процеси головного мозку та периферичної нервової системи, викликаючи розлади у психічній діяльності людини
Соматопсихологічна	Технічні засоби, хімічні речовини та біологічні рецептури, які викликають зміни в соматичному стані та фізичній активності людей і на цій основі стимулюють розвиток астенічних психічних станів та імпульсивних моделей поведінки
Психотропна	Люди, наділені паранормальними здібностями (телепати, екстрасенси, пророки та ін.), а також технічні засоби (психотропні генератори, резонатори та ін.), що дозволяють керувати психічними процесами, станом і поведінкою інших людей, на новому якісному рівні вирішувати завдання розвідки, зв'язку й управління.

Додаток 8

**Психотропні засоби,
які можуть бути використані у воєнних цілях**

Назва засобу	Призначення засобу
Фармакологічні припарати	
Психолептики	Лікарські препарати, які заспокійливо та пригнічуюче впливають на центральну нервову систему, а у разі збільшення дози перешкоджають емоційно-вольовій мобілізації особового складу противника перед боєм, викликаючи сонливість, в'ялість і навіть сон у процесі вирішення бойових завдань
Психодизлептики	Речовини, які дезорганізують діяльність мозку, процеси сприйняття обстановки, прийняття рішень, виконання дій
Психоаналептики	Стимулятори активності, боєздатності, стеничного настрою своїх військ
Психоенергізатори	Засоби, які дозволяють військовослужбовцям швидко поновлювати використану енергію, мобілізувати внутрішні ресурси для підтримання високої бойової активності
Ноотропи	Препарати, які сприяють швидкій адаптації воїнів до складних умов обстановки
Бойові отруйні речовини в сублетальних дозах	
Нервовопаралітичної дії	Отруйні речовини, що перешкоджають психічній діяльності військовослужбовця, спричиняють повну втрату можливості керувати своєю поведінкою
Психотоміметичної дії	Отруйні речовини, що дезорганізують роботу мозку, викликають психічні розлади, які супроводжуються галюцинаціями, порушеннями пам'яті, розумових та емоційних процесів, загальним психомоторним збудженням, маренням
Подразнюючої дії	Отруйні речовини, що викликають подразнення слизових оболонок органів чуття військовослужбовців і тимчасово позбавляють їх здатності орієнтуватися в елементах бойової обстановки

Засоби технопсихологічної дії

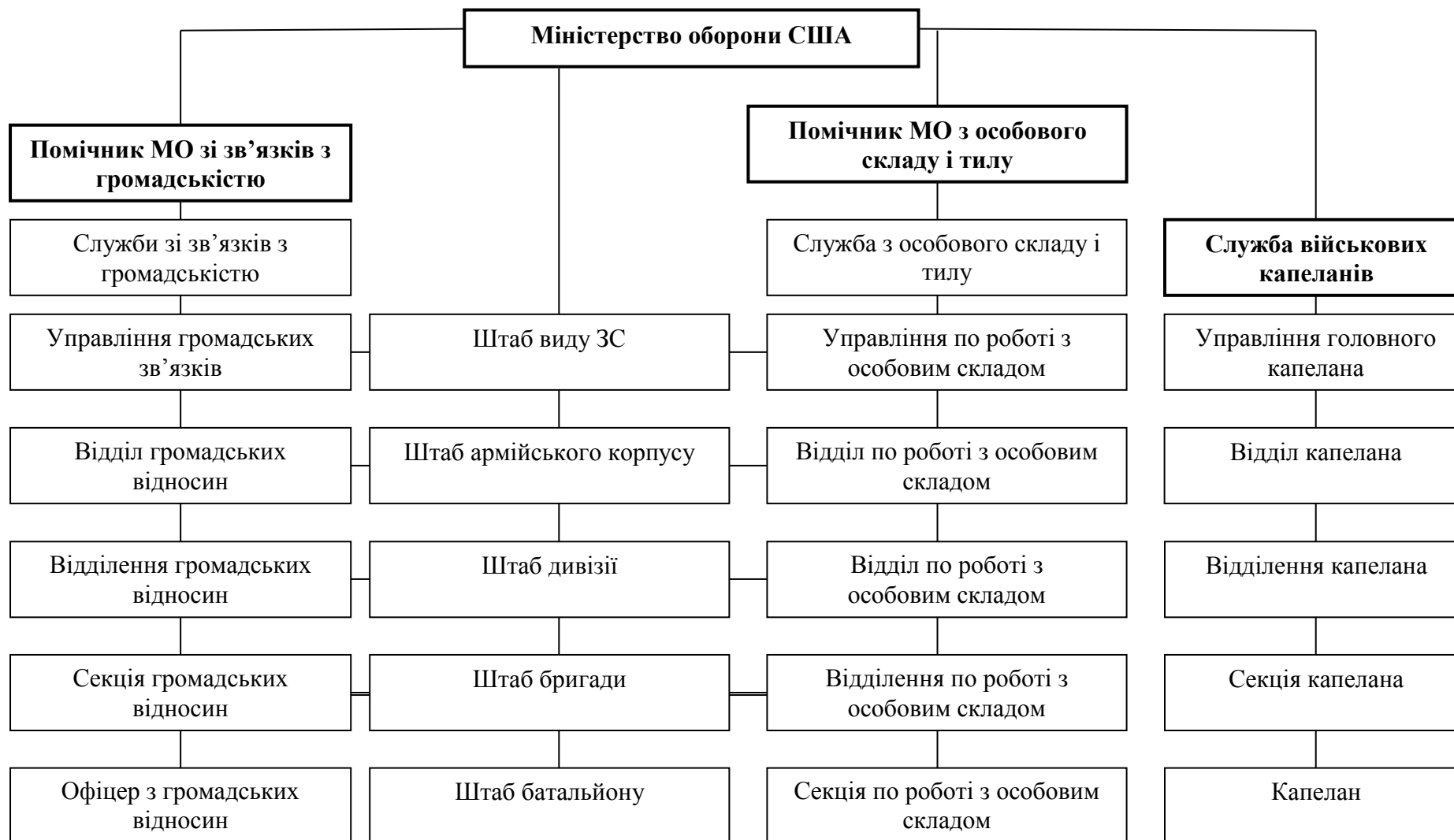
Назва засобу	Коротка характеристика засобу
НВЧ-генератори	Пристрої, призначені для формування випромінювань надвисокої частоти, вплив яких на мозок викликає важковитерплюваний шум, свист і призводить до тимчасової нездатності людиною орієнтуватися в обстановці, взаємодіяти з оточенням, керувати власною поведінкою
Генератори інфразвуку	Пристрої, які генерують пружні хвилі низької частоти (нижче 16 Гц), які під час впливу на нервову систему викликають розлад координації рухів, судоми, блювоту, ураження внутрішніх органів, сильне почуття страху
Джерела некогерентного світла	Пристрої, призначені для формування яскравих світлових спалахів із заданими частотними та амплітудними характеристиками, які під час дії на людину призводять до погіршення загального самопочуття, появи симптомів, які передують епілептичному нападу, тимчасовому осліпленню

Додаток 10

Види соматопсихологічної зброї

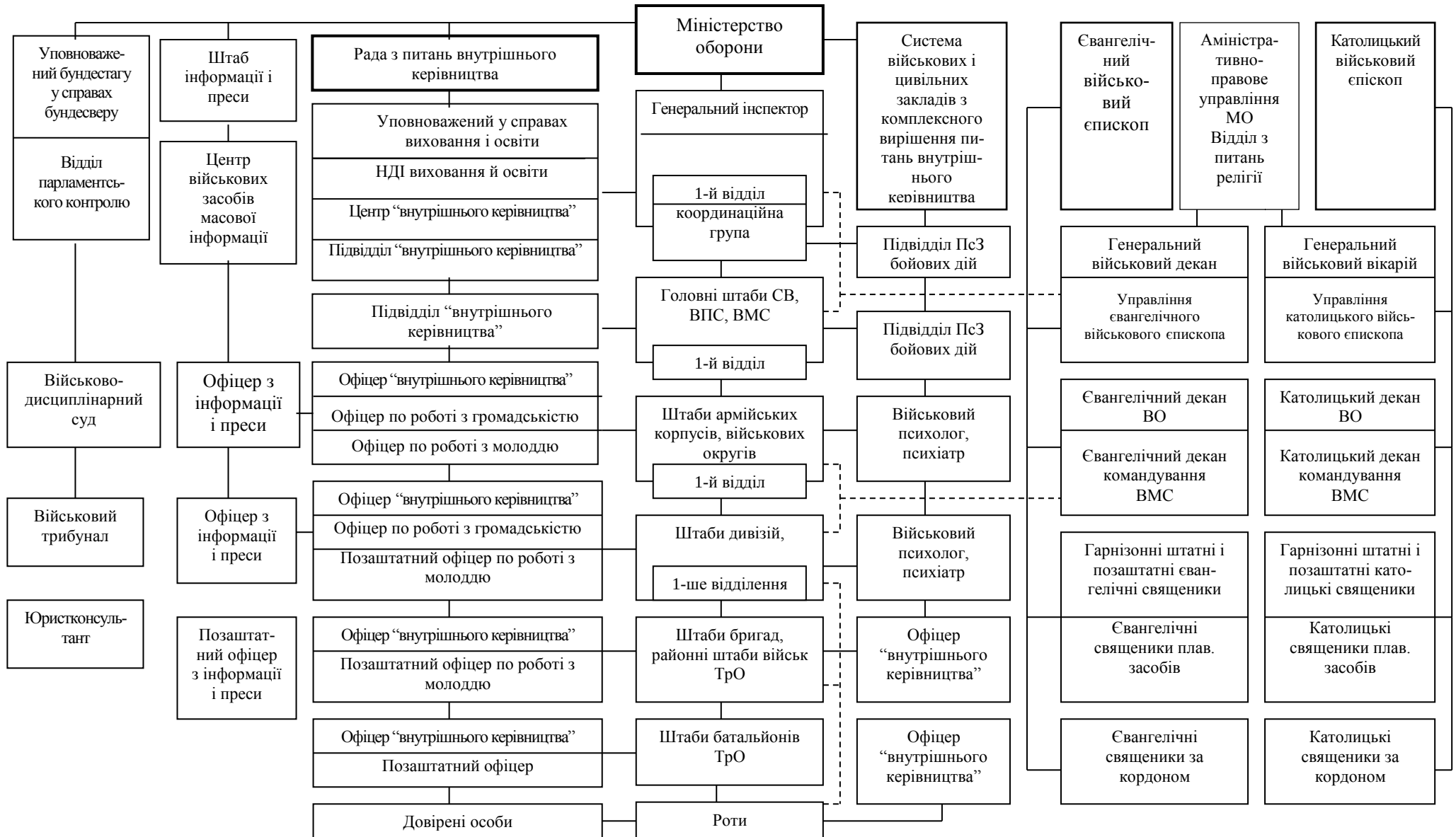
Назва зброї	Коротка характеристика зброї
Лазерна зброя	Лазерні генератори і пристрої, які застосовують для тимчасового осліплення противника
Засоби, які перешкоджають руху людей	Супершвидкотвердні клеєві суміші, які розпилюють над військами противника, щоб приклеїти людей до бойової техніки, ґрунту, одне до одного. Суспензії, які у декілька разів знижують коефіцієнт тертя і роблять неможливим пересування людей і техніки, що породжує почуття безсилля, страху, відчаю
Засоби поставлення “психологічних загороджень”	Генератори важковитерплюваного шуму, речовини із вкрай неприємним запахом, перцеві, послаблюючі, блювотні та інші аерозолі, які розпилюють над певною територією, щоб створити нестерпні умови для перебування на ній військ противника та інших людей
Біологічна зброя нелетальної дії	Мікроорганізми, штучно виведені комахи, які викликають хворобливість (погане самопочуття, нестерпний свербіж, виразки по всьому тілу) і захворювання, які перешкоджають веденню військами противника бойових дій і спричиняють їх деморалізацію
Екологічна зброя нелетальної дії	Засоби створення і підтримання протягом тривалого часу погодно-кліматичних умов, вкрай несприятливих для життєдіяльності військ противника

Структура органів по роботі з особовим складом збройних сил США

Додаток 12

Структура органів по роботі з особовим складом збройних сил Німеччини

СЛОВНИК НАЙУЖИВАНІШИХ ТЕРМІНІВ

Авторитет – загально визнаний вплив індивіда на інших, який ґрунтується на його суспільному положенні, посаді, статусі тощо.

Авторитет командира – вплив на особовий склад на підставі повноважень, делегованих державою (формального авторитету), і сили особистого впливу на підлеглих на підставі професійних знань, організаторських здібностей, уміння працювати з людьми (неформального авторитету).

Авторитетність – здатність особистості здобувати визнання і повагу серед інших людей, бути для них джерелом ідей і зразком для наслідування.

Агітація – поширення певних ідей за допомогою усних виступів і засобів масової інформації (комунікації) (преса, радіо, кіно, телебачення, образотворчого мистецтва тощо) з метою впливу на суспільну свідомість.

Активність – характеристика діяльності і поведінки людини, здатність людини до суспільнозначущих перетворень, яка виявляється у наполегливості, принциповості, послідовності відстоювання своїх поглядів і дій, нетерпимості до недоліків, енергійності, ініціативності та інших морально-вольових якостей. Активність особистості передбачає відповідальність за свої обов'язки, вимогливе ставлення до себе та інших, колективізм, творчий підхід до діяльності.

Актуальний – важливий, значущий на певний час, назрілий, злободенний.

Аналіз – метод теоретичного рівня пізнання, що полягає у розчленуванні цілого на складові частини.

Армія – військовий орган держави, призначений для реалізації її зовнішньої та внутрішньої політики, забезпечення суверенітету, територіальної цілісності, захисту національних інтересів і безпеки за допомогою загрози застосування військової сили.

Афект – короткочасне бурхливе переживання людини (гнів, лють, жах, відчай, раптова велика радість).

Батьківщина – 1) країна стосовно людей, які народилися в ній і є її громадянами; 2) складне суспільне явище, що поєднує різнобічні аспекти життєдіяльності суспільства – соціальний та державний устрій, систему політичних відносин, культуру духовні цінності, особливості мови, побуту, звичаїв народу або нації.

Бій – основна форма тактичних дій військ (сил), узгоджених за метою, місцем і часом ударів, вогню і маневру військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) для відбиття ударів противника, його знищення (розгрому) та виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Бій може бути загальновійськовим, повітряним, протиповітряним, морським. Основні види бою – наступ і оборона.

Безповоротні втрати – втрати убитими, що включають вбитих, тих, хто потрапив у полон та зник безвісті.

Бойова готовність (боєготовність) – визначений стан військ (сил), який характеризується їх здатністю організовано у зазначені терміни розпочати бойові дії та успішно виконати бойові завдання.

Бойова здатність (боєздатність) – стан військ (сил), який дозволяє їм успішно вести

бойові дії та виконувати бойові завдання відповідно до призначення за будь-яких умов обстановки та реалізувати свої бойові можливості.

Бойові дії – організовані дії військових частин і з'єднань усіх видів збройних сил і родів військ під час виконання поставлених бойових завдань.

Бойові можливості – сукупність кількісних та якісних показників, які характеризують здатність підрозділів, військових частин (кораблів) та з'єднань виконувати визначені бойові завдання в установлені терміни у конкретних умовах обстановки.

Бойові психогенні втрати – особовий склад, що втратив боєздатність внаслідок дії бойових психогенних стрес-факторів на короткий або тривалий час.

Вибірка – процес формування вибіркової сукупності: визначення кількості етапів відбору; типів обраних об'єктів репрезентації; способів районування; способів відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження на кожному етапі; обсягу вибіркової сукупності (кількості одиниць спостереження).

Вибіркова сукупність – частина генеральної сукупності, елементи якої є основними об'єктами спостереження, за якими можна буде отримати повне уявлення про сукупність в цілому.

Війна – складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням протиріч між державами, народами, національними і соціальними групами з переходом до застосування засобів збройної боротьби, що відбувається у формі бойових дій між їх збройними силами. Це специфічна форма вияву соціальних відносин, у якій домінує збройна боротьба як продовження політики, що підпорядковує своїм цілям усі сфери суспільного життя.

Віра – цілковите і безвідмовне прийняття людиною певних фактів і тверджень за істинні без будь-яких логічних обґрунтувань, що може суттєво впливати на поведінку і діяльність людини, рішуче скеровувати її у певному напрямі. Сила віри така велика, що перевищує аргументацію логічних доказів і їх підтверджень об'єктивними фактами.

Війська (сили) – військові частини, з'єднання, об'єднання постійних чи тимчасових збройних формувань за ознаками належності чи спільності завдань.

Вітчизна – 1) рідний край; 2) історично належна певному народу територія; сукупність географічних, національних особливостей, природне середовище, населення, особливості історичного розвитку, культури, мови, побуту, звичаїв. Поняття “Вітчизна” ширше за змістом від поняття “Батьківщина”. Нація і Вітчизна є найбільш спорідненими формами суспільного розвитку.

Воєнна доктрина – система офіційно прийнятих у державі (на певному історичному етапі існування) поглядів на війни, збройні конфлікти та їх запобігання, використання військової сили для захисту суверенітету, територіальної цілісності та інших життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави, а також на воєнне будівництво і підготовку країни до оборони.

Воєнна могутність держави – сукупність виділених із воєнного потенціалу сил та засобів для захисту інтересів держави у певний період.

Воєнний потенціал держави – сукупність можливостей держави щодо забезпечення воєнної безпеки.

Воєнний час – період фактичного перебування держави у стані війни.

Воєнні дії – організоване застосування сил і засобів для виконання поставлених бойових завдань частинами, з'єднаннями, об'єднаннями усіх видів збройних сил. Воєнні дії ведуться на землі, у повітрі і на морі у формі боїв, битв, операцій, ударів і систематичних бойових дій.

Воля – властивість психіки, що виявляється у здатності людини свідомо організовувати і регулювати свою діяльність та поведінку, долати труднощі під час досягнення мети.

Ворог – виключно політичне поняття, яке означає сукупність зовнішніх державних, соціальних, етнічних або релігійних утворень, які стоять на позиціях, протилежних позиціям стратегічної столиці.

Втома – тимчасове зниження працездатності людини через тривалу фізичну або розумову працю, психологічне напруження.

Гарантії – взяті державою обов'язки щодо створення необхідних умов і забезпечення повної реалізації встановлених законодавством елементів соціального статусу військовослужбовців та членів їх сімей.

Героїзм – найвище виявлення самовідданості, відваги, хоробрості. Героїзм не є надприродним, це наслідок неймовірної концентрації та виявлення моральних, психологічних та фізичних зусиль індивіда.

Генеральна сукупність – сукупність, яка на думку того, хто проводить дослідження, повністю підпадає під завдання дослідження.

Громадські організації – об'єднання громадян для задоволення і захисту своїх законних соціальних, економічних, національно-культурних, творчих, вікових, спортивних та інших спільних інтересів.

Громадянська війна – збройний конфлікт між громадянами однієї країни з метою встановлення нового політичного, економічного або культурного порядку, становлення та утвердження нової влади і зміни соціального, економічного, політичного або культурного статусу певних прошарків населення.

Гуманітарна допомога – 1) безоплатна (безкоштовна) матеріальна допомога, надана переважно з гуманітарних міркувань, виходячи з почуття жалю, турботи про ближніх; 2) заходи, які проводять для полегшення становища мирного населення в умовах війн і конфліктів шляхом забезпечення населення життєво необхідними предметами першої необхідності.

Деморалізація – морально-психологічний компонент дезорганізації, що виявляється у людей у втраті моральних критеріїв, які є основою дій і вчинків, спаді, настрою, дисципліни, морально-психологічного стану.

Депресія – психічний стан людини, який виникає на фоні негативних емоційних переживань, зумовлених загальним або психічним захворюванням чи реакцією організму на важкі життєві ситуації (смерть близької людини, сильне розчарування в когось або в чомусь, втрата життєвої перспективи тощо). У людини у стані депресії спостерігаються пригнічення, песимізм, сум, відчай, важкі емоційні переживання, занижена самооцінка, загальмованість мови і рухів, порушення сну і т. ін.

Держава – головний інститут політичної системи, наділений вищою законодавчою владою, тобто правом встановлювати і регламентувати соціальні норми та правила громадського життя у межах певної території і використовувати легітимні методи примусу щодо їх дотримання усіма членами суспільства. Держава – головне джерело політичної влади, що використовує її від імені усього суспільства.

Дисципліна – форма координації суспільних зв'язків, яка відповідає нормам моралі та права і реалізується через суворе виконання сукупності усталених правил, заборон, примусів.

Діяльність – форма реалізації людиною своїх матеріальних та духовних можливостей. Діяльність характеризується усвідомленням усього процесу.

Довіра – морально-психологічна категорія, якою характеризують ставлення індивіда до іншої особи і її дій. Ґрунтується на переконанні в чесності і сумлінності цієї особи і

правильності її дій. Недовіра у відносинах між людьми спричиняє напруженість, підозрілість, невпевненість тощо.

Економічний потенціал держави – це сукупність наявних та доданих до мобілізації основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної економічної системи держави, які використовують або можуть бути використані в інтересах суспільства та його захисту. Економічний потенціал складається із природного, трудового, наукового, технічного, технологічного, інформаційного потенціалів тощо.

Емоції – психічні стани і процеси, в яких відображається безпосереднє ситуативне переживання життєвих явищ. Джерелом переживань є об'єктивна дійсність у співвідношенні з потребами конкретної особи.

Ефект – результат, наслідок яких-небудь причин, заходів, дій.

Ефективність – 1) результат, наслідок будь-яких причин, заходів, дій; 2) ступінь співвідношення результатів із витратами; система показників, що характеризують рівень використання потужностей різноманітних систем. Ефективність вимірюють якісними та кількісними показниками.

Жива сила (у військовій справі) – особовий склад військ (сил), які беруть участь у бою операції. Термін застосовують, головним чином, стосовно особового складу військ противника як об'єкта знищення.

Живучість – здатність об'єкта до збереження чи швидкого відновлення своїх основних функцій від впливу на нього негативних факторів.

Забезпечення – 1) сукупність методів, засобів і заходів, необхідних для нормального функціонування певного об'єкта; 2) процес створення надійних умов для функціонування.

Забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання – діяльність командирів, штабів, начальників родів військ і служб, органів виховної (виховної та соціально-психологічної) роботи, органів постачання із забезпечення військ (сил) технічними засобами виховання згідно з табелями до штатів військових частин і з'єднань.

Завдання – запланований для виконання обсяг роботи, є похідним від мети і визначальним для методів.

Закон – зв'язок і взаємозалежність якихось явищ об'єктивної дійсності, що виявляється у певному порядку.

Закономірність – об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами, процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності.

Засіб – те, що слугує знаряддям в якійсь дії, справі.

Засоби збройної боротьби – озброєння, військова техніка тощо.

Захист – прагнення запобігти, убезпечити від несприятливих впливів, втручання.

Захист від негативного інформаційно-психологічного впливу противника – комплекс узгоджених і взаємопов'язаних заходів, які проводять для забезпечення духовної та психологічної безпеки військовослужбовців прогнозуванням, запобіганням та зривом негативного інформаційно-психологічного впливу противника, нейтралізацією його наслідків, недопущенням намагань дезінформувати, деморалізувати особовий склад, дезорганізувати його бойову діяльність.

Заходи – сукупність дій для досягнення чогось.

Збройна боротьба – основна форма боротьби у війні, сукупність воєнних дій для досягнення визначених цілей.

Збройні сили – військове формування, призначена для захисту держави, її суверенітету і територіальної цілісності у разі агресії, війни, одне з найважливіших знарядь політичної влади. Можуть складатися з регулярного і резервного компонентів (включаючи резерви усіх видів і родів збройних сил).

Призначення збройних сил, принципи їх будівництва, навчання і виховання особового складу визначаються суспільством, державним устроєм і політикою держави, а також історичними, соціальними і культурними традиціями.

Збройні Сили України – військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладені завдання оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Зброя інформаційна – пристрої та засоби, призначені для завдання протидіючій стороні максимальної шкоди у ході інформаційної боротьби (інформаційно-психологічних впливів).

Зброя інфразвукова – вид зброї несмертельної дії, що впливає спрямованим випромінюванням інфразвукових хвиль частотою нижче 16 Гц на організм і психіку людини. Наслідками впливу інфразвукової зброї є запаморочення і головний біль, нудота, болісні відчуття у внутрішніх органах, втрата свідомості, іноді сліпота.

Зброя психофізична (психотропна) – вид зброї несмертельної дії, технічні засоби інформаційної, чи енергетичної спрямованості, що впливають на психічні функції та роботу фізіологічних органів і систем людини.

Ініціатива – перший крок у справі, почин; активна провідна роль у будь-яких діях; заповзятість, здатність особистості до самостійних активних дій.

Інтуїція – здатність людини розпізнавати істину без доведень та обґрунтувань, передбачати правильний розвиток подій.

Інформаційна війна – найвищий ступінь інформаційно-психологічного протиборства. Спрямована на розв'язання суспільно-політичних, ідеологічних, а також національних, територіальних та інших конфліктів між державами, народами, націями, класами і соціальними групами через широкомасштабну реалізацію способів і методів інформаційного насильства.

Інформаційно-пропагандистське забезпечення та зв'язки з громадськістю – комплекс цілеспрямованих заходів інформаційного впливу на свідомість особового складу для формування стійкого і керованого морально-психологічного стану, необхідних морально-бойових якостей особового складу військ (сил), адекватного розуміння ним воєнно-політичної, суспільно-політичної та бойової обстановки, завдань військ (сил) та умов їх виконання.

Інформаційно-психологічні акції – обмежені за масштабом і часом заходи інформаційно-психологічного впливу на конкретний об'єкт (групу об'єктів).

Інформаційно-психологічний вплив – комплекс спеціально спланованих та підготовлених дій, акцій, операцій (заходів, форм і методів) впливу на цивільну та військову інформаційну інфраструктуру, морально-психологічний стан особового складу військ (сил) та населення противника для досягнення воєнних, політичних, економічних та психологічних цілей.

Інформаційно-психологічні дії – сукупність узгоджених за метою, завданнями, простором і часом заходів інформаційно-психологічного впливу.

Інформаційно-психологічна операція – сукупність узгоджених та взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом інформаційно-психологічних акцій та дій щодо впливу на морально-психологічний стан воєнно-політичного керівництва, особового складу військ (сил), населення противника, дії з вогневого ураження (знищення) об'єктів інформаційної інфраструктури, радіоелектронного придушення телекомунікаційних систем противника, а також протидії інформаційно-психологічному впливу на власні сили та засоби, які проводять одночасно і послідовно за єдиним задумом і планом для вирішення визначених завдань в установлений період часу.

Інформація – відомості, знання, повідомлення, що допомагають розв'язати певну задачу, виконати певне завдання.

Кваліфікація – рівень підготовленості людини до виконання певного виду діяльності.

Керівництво – приведення стану об'єкта управління відповідно до мети, прийнятих рішень та планів.

Комбатант – у міжнародному праві особа, яка входить до складу збройних сил воюючої країни і бере безпосередню участь у воєнних діях, а також жителі неокупованої території, які з наближенням противника стихійно та масово беруться до зброї для захисту батьківщини.

Комісар – чиновник, призначений у військову частину, наділений урядом особливими повноваженнями – стежити за моральним і політичним духом військових.

Концепція – 1) система поглядів на певне явище; спосіб розуміння, трактування будь-яких явищ, основна ідея теорії; 2) керівний задум, конструктивний принцип певного виду діяльності.

Критерій – ознака, взята за основу класифікації; мірило для визначення, оцінки предмета, явища.

Культурологічне забезпечення – комплекс цілеспрямованих заходів зі зняття негативних емоційних станів у військовослужбовців, відновлення їх моральних, психічних і фізичних сил, задоволення духовних потреб засобами культури та мистецтва.

Лідер – авторитетна особа, якій група за певних обставин надає право приймати виважені рішення, що відповідають інтересам групи і визначають напрям та характер її діяльності.

Локальна війна – військовий конфлікт між державами або коаліціями держав з обмеженою метою, для досягнення якої використовують звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу та географічного району їх застосування.

Мета – 1) те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти суб'єкт, соціальна група або усе суспільство; 2) уявлення про перспективний результат.

Метод – спосіб досягнення мети, сукупність операцій теоретичного або практичного освоєння організованої певним чином діяльності.

Методика – послідовність застосування сукупності методів або прийомів для доцільного виконання будь-якої роботи.

Методологія – 1) вчення про методи пізнання і перетворення світу; 2) сукупність прийомів дослідження, які застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання; 3) вчення про закономірності, принципи, методи і форми пізнання.

Модель – штучно створений людиною абстрактний або матеріальний об'єкт; прообраз, опис або зображення якогось об'єкта, явища; будь-який об'єкт, установка, явище або уявний образ, за допомогою яких вивчають складніші об'єкти, явища.

Моделювання – 1) дослідження об'єктів, систем, явищ, процесів через побудову і вивчення їх моделей; 2) процес створення моделі.

Мораль – система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Моральний дух – духовна готовність та здатність зносити випробування і труднощі військової служби, здобувати перемогу в бою.

Моральна самосвідомість – моральне усвідомлення людиною самої себе як особистості і свого місця у суспільстві.

Моральна свідомість – духовний бік моралі; людська свідомість в її спрямованості на осмислення і розв'язання моральних проблем. У взаємодії з моральною діяльністю і моральними відносинами утворює мораль як системну цілісність. Форма суспільної свідомості,

яка відображає особливості суспільного буття, рівень розвитку міжособистісних відносин, суспільно сформовані уявлення про відповідну поведінку, рекомендаційно-оцінне ставлення до поведінки членів суспільства.

Моральний вибір – акт волевиявлення суб'єкта на основі надання переваги певній системі моральнозначущих цінностей; самостійно прийняте моральне рішення, яке реалізується у цілісній лінії поведінки або окремих вчинках.

Морально-бойові якості – комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних) якостей, необхідних для успішного виконання особовим складом своїх обов'язків у мирний та воєнний час.

Морально-психологічне забезпечення – вид всебічного забезпечення, метою якого є формування та підтримання належного морально-психологічного стану особового складу, морально-бойових (моральних, військово-професійних, психологічних (психофізіологічних) тощо) якостей, необхідних для успішного виконання бойових завдань.

Морально-психологічний (духовний) потенціал держави – прояв суспільної свідомості, що визначає готовність і спроможність людей вирішувати суспільнозначущі завдання, у тому числі воєнні. Сукупність духовних можливостей особового складу, його свідомості, професійної та психологічної здатності, які можуть стати головним чинником перемоги в бою.

Морально-психологічний стан особового складу – ступінь моральної готовності, військово-професійної та психологічної здатності особового складу виконати визначені завдання за будь-яких умов обстановки. Морально-психологічний стан особового складу є інтегральним, підсумковим показником, визначальною складовою узагальненої характеристики боєздатності особового складу, відображає ступінь його моральної, військово-професійної та психологічної готовності до виконання поставленого бойового завдання, що відображається у стійкості та бойовій активності, готовності підлеглих до активних дій в бойових умовах. Основою морально-психологічного стану особового складу є цілісна інтегральна сукупність морально-бойових якостей, рівень сформованості яких і визначає морально-психологічний стан та поведінку особового складу в бою.

Морально-психологічний стан (як предмет та показник ефективності морально-психологічного забезпечення) – динамічна частина морально-психологічного потенціалу, наявних духовних сил військовослужбовців, ступінь їх змобілізованості та налаштованості на виконання конкретного бойового завдання, морально-психологічний фактор досягнення перемоги.

Мотив – спонукальна причина дії і вчинків людини.

Мотивація – система спонукань, які зумовлюють активність особистості і визначають її спрямованість.

Мотивування – обґрунтоване пояснення людиною причин своїх дій і вчинків за допомогою посилання на соціально прийнятні для неї і її референтної групи обставини, що змусили вибрати такі дії.

Мужність – воляова риса особистості, своєрідне поєднання сміливості, витримки, наполегливості та рішучості.

Наказ – письмове або усне розпорядження командира (начальника), звернене до підлеглих, яке вимагає обов'язкового виконання дій, дотримання правил або встановлює певний порядок, стан.

Народ – населення держави, країни.

Настрій – відносно стійкий і тривалий психічний стан, який протягом певного часу емоційно (позитивно чи негативно) забарвлює психічне життя людини.

Науково-технічний потенціал держави – реальні можливості держави використовувати об'єктивні досягнення науково-технічного прогресу. Науково-технічний потенціал включає матеріально-технічну базу, кадри наукової системи, інформаційну систему, організаційно-управлінську підсистему.

Нація – народ, який має власну державність та суверенність і може виступати як самостійний об'єкт зовнішніх відносин.

Некомбатанти – особи, які входять до складу збройних сил, але не беруть безпосередньої участі у бойових діях (священники, медичні працівники, цивільні особи, що забезпечують життєдіяльність збройних сил).

Обережність – риса характеру людини, яка виявляється у попередньому оцінюванні наслідків можливих дій і прийнятті виважених рішень.

Об'єкт – предмет, явище на які спрямована активність суб'єкта.

Обороздатність держави – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту; складається з матеріальних і духовних елементів є сукупністю економічного, науково-технічного, соціального, морально-психологічного (духовного) та воєнного потенціалів.

Організація – підготовка умов, створення можливостей для початку певної справи; створення ситуації, у якій у потрібному порядку виконують певні дії; об'єднання людей із певною метою.

Особистість – особа, що характеризується соціальними якостями, інтегральна цілісність, що має певні потреби, інтереси, здібності, специфічну форму світоглядно-ціннісних орієнтирів, усвідомлює своє буття у процесі життєстверджуючих форм і видів діяльності.

Оцінювання – спосіб встановлення значущості будь-чого для суб'єкта, який діє чи пізнає. Виділяють три типи значущості: теоретичний, ціннісний, практичний.

Паніка – психічний стан, вид поведінки, викликаний переживанням великого страху, який охоплює людину або багатьох людей і породжує нестримне, неконтрольоване прагнення до втечі як засобу уникнення загрози.

Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, готовність служити її інтересам, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури та героїчне минуле свого народу.

Переживання – емоційно забарвлений стан суб'єкта, який вибирає цілі діяльності відповідно до власних прагнень, бажань і мотивів.

Переконаність – визначальна риса особистості, у якій втілюється активна сила усіх елементів свідомості. Переконаність надає діяльності цілеспрямованості, породжує впевненість у своїх силах і готовність здолати будь-які труднощі на шляху досягнення соціально значущої мети.

Переконання – система уявлень і знань, які є мотивами поведінки особистості і спонукають її діяти відповідно до своїх поглядів, принципів і світогляду.

Переляк – психічний стан людини в ситуації раптової, неочікуваної небезпеки; супроводжується виразними захисними рухами або повним гальмуванням рухів.

Підготовка – проведення чого-небудь попередньо для облаштування, організації чогось.

Пільги – передбачена законом повна або часткова компенсація моральних і матеріальних обмежень, яких зазнають військовослужбовці та члени їх сімей під час проходження військової служби, виконання службових обов'язків.

План – заздалегідь намічена система діяльності, перелік запланованих для виконання робіт або заходів, порядок і послідовність виконання із зазначенням термінів і виконавців; документально оформлене управлінське рішення.

Поведінка – сукупність чийх-небудь дій і вчинків.

Подвиг – героїчний, самовідданий вчинок, важлива за своїм значенням дія людини, групи людей, народу, вчинена в екстремальних умовах в ім'я високої суспільної (державної) мети. Подвиг є вершиною героїзму. За видами подвиг може бути військовий, трудовий, науковий тощо.

Показник – виражена числом характеристика певної властивості об'єкта безпеки, процесу або рішення. Показник дає якісно-кількісну характеристику явищ, об'єктів і процесів.

Показники – дані про результати роботи, діяльності.

Політичне управління Червоної армії (інші назви: політичний відділ Революційної військової Ради Республіки, Політичне управління Революційної військової Ради Республіки, Політичне управління Революційної військової Ради СРСР, Політичне управління Робітниче-Селянської Червоної Армії, Головне управління політичної пропаганди Червоної Армії).

Рішення про створення центрального військово-політичного органу, покликаного керувати усією партійно-політичною роботою у Збройних Силах, було прийнято VIII з'їздом ВКП(б) у 1919 році, остаточно створено 18 квітня 1919 року для керівництва партійно-політичною роботою в Червоній Армії наказом Революційної військової Ради Республіки № 674.

Створене у квітні 1918 року Всеросійське бюро військових комісарів 18 квітня 1919 року було перетворене в Політичний відділ Революційної військової Ради Республіки, перейменований 15 травня 1919 році в Політичне управління Революційної військової Ради Республіки – ПУР. Система керівництва партійними органами була закріплена у Статуті РКП(б) 1919 року. У роки громадянської війни ПУР керував політорганом робітниче-селянської Червоної Армії.

Обов'язками Політуправління була “уся політично-просвітницька й агітаційна робота в Червоній Армії і Флоті”. Начальник ПУРу призначався Реввоєнрадою і підпорядковувався їй в адміністративному відношенні. У своїх діях начальник ПУРу керувався наказами Революційної військової Ради Республіки та вказівками ЦК ВКП(б). З 1 вересня 1920 року, з переходом на мирний стан ПУР почав називатися Політуправлінням Червоної Армії (ПУРСЧА).

Потенціал – сукупність сил, засобів, запасів (ресурсів) та можливостей наявних і тих, які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення мети, вирішення завдань.

Принцип – першопочаток; те, що лежить в основі певної теорії науки.

Принциповість – вольова якість людини, яка виявляється в умінні керуватися в діях і вчинках стійкими моральними принципами та переконаннями, що регулюють взаємовідносини між людьми.

Пропаганда – друковане або усне поширення політичних, філософських, наукових, художніх та інших ідей, вчень, політичних, наукових тощо поглядів, знань у суспільстві для формування визначеного світогляду.

Противник – 1) ворог; 2) назва воюючої держави (коаліції держав) з боку конфронтуючої держави (коаліції держав); 3) загальна назва ворожих військ.

Протидія – дія, що перешкоджає іншій дії.

Процедура – сукупність послідовних пізнавальних та організаційних дій, спосіб організації дослідження.

Процеси психічні – процеси відображення людиною об'єктивної дійсності за допомогою центральної нервової системи: відчуття, сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення, мовлення, емоції, почуття, воля.

Психіка – якість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності.

Психологічна допомога – комплекс психологічних, організаційних, медичних заходів, спрямованих на забезпечення успішного подолання військовослужбовцями психотравмуючих факторів бойової обстановки, збереження їх психічного здоров'я і боєздатності.

Психологічна підготовка – система взаємопов'язаних заходів, спрямованих на формування у військовослужбовців та військових колективів відповідних знань, умінь та якостей, які забезпечують їх психологічну готовність до організованих, активних та ефективних дій на полі бою, стійкість до дії бойових стрес-факторів.

Психологічна реабілітація психотравмованих – система заходів, які організовує командування військової частини для поновлення у особового складу втрачених або порушених функцій та здатності до нормальної діяльності, проведення психологічної та психофізіологічної експертизи військовослужбовців, а також раціонального розподілу (перерозподілу) військовослужбовців із урахуванням їх функціонального стану.

Психологічне забезпечення – комплекс цілеспрямованих заходів щодо формування, підтримання і поновлення у особового складу військ (сил) морально-психологічного стану, необхідних морально-бойових якостей, психологічної стійкості та готовності виконати поставлені бойові завдання в будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат і збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Психологічне проектування бою (бойових дій) – оцінювання морально-психологічного стану особового складу військ (сил), аналіз психологічного змісту майбутніх бойових дій і закладених в них психологічних умов, що забезпечують оптимальне вирішення бойових завдань і на цій основі – прогнозування можливого отримання військовослужбовцями психогенних травм і розладів, бойових психогенних втрат, а також динаміки можливих змін морально-психологічного стану військ (сил).

Реактивні стани – тимчасові розлади психічної діяльності особистості, що виникають як реакція у відповідь на вплив психогенної травми.

Регіон – частка світу або країни, яку виокремлено за певними ознаками (адміністративним поділом, територіальним розташуванням, кліматичними особливостями тощо).

Регіональна війна – війна за участю двох або більше держав, обмежена територією одного регіону і переважно стосується інтересів розташованих у ньому країн.

Рішення – висновок про необхідність будь-яких дій, прийнятий після певного обдумування.

Розпорядження – розпорядчий службовий (бойовий) документ, який видає командир частини, начальник штабу (від імені командира частини).

Самосвідомість особистості – усвідомлення індивідом своєї природної, інтелектуально-духовної, особистісної специфіки, національної і професійної належності, місця в системі суспільного виробництва, розподілу і відносин.

Санітарні втрати – особи, що втратили боєздатність (працездатність) не менше ніж на добу і потрапили до медичних пунктів або лікувальних установ.

Свідомість – здатність людини відображати дійсність у мисленні.

Світогляд – усвідомлення людиною навколишнього світу, свого місця у ньому, ставлення до нього та до себе, своїх вимог і намірів щодо світу та шляхів реалізації намірів.

Система – впорядкована множина структурно взаємопов'язаних і функціонально взаємозалежних об'єктів, предметів, елементів, які в органічній єдності утворюють нову якість.

Системний підхід – спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, який передбачає вивчення частин у нерозривній єдності з цілим.

Система всебічного забезпечення військ (сил) – комплекс структурно взаємодіючих та функціонально взаємопов'язаних видів всебічного забезпечення, які створюють певну цілісність, спрямовану на досягнення єдиної мети – виконання бойового завдання.

Система морально-психологічного забезпечення – сукупність функціонально взаємопов'язаних сил, засобів, технологій і методик впливу на свідомість і психіку, морально-психологічний стан особового складу для якісного виконання ним поставлених бойових завдань.

Системний підхід – загальне поняття в системних дослідженнях, в основу якого покладено дослідження внутрішньої структури системи та її внутрішніх процесів, а також зовнішніх зв'язків, динаміки розвитку і функціонування.

Совість – поняття моральної свідомості, яке визначає рівень усвідомлення людиною моральної відповідальності за свої дії і вчинки.

Соціальний потенціал держави – можливості, що визначаються рівнем добробуту суспільства, взаєминами різних категорій класів, груп, станом освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Соціальні гарантії – матеріальні та юридичні засоби, які забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних прав членів суспільства.

Соціально-правове забезпечення – комплекс цілеспрямованих заходів зі створення необхідних соціальних і правових умов успішного виконання особовим складом бойових завдань через дотримання встановлених законами, військовими статутами, іншими нормативно-правовими актами прав і свобод військовослужбовців, реалізацію їх потреб та інтересів, урахування та застосування норм міжнародного гуманітарного права, зміцнення військової дисципліни, організованості та правопорядку.

Спеціальне військово-прикладне соціологічне дослідження – система логічно-послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур, пов'язаних єдиною метою – виявленням об'єктивно існуючих настроїв, думок, потреб і запитів особового складу, тенденцій їх розвитку, а також факторів, які суттєво впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців, їх боєготовність та боєздатність.

Страх – негативний емоційний стан, який виникає у людини у разі появи уявної або реальної загрози для життя чи життєвого благополуччя.

Стрес – стан організму, викликаний дією несприятливих зовнішніх або внутрішніх чинників, який виявляється у формі напруження або специфічних пристосувальних реакцій.

Ступор – стан нечутливості, отупіння, нерухомості у випадках психічних захворювань, отруєнь, травматичних ушкоджень мозку тощо. Ступор характеризується мовчанням і різким пригніченням м'язового тону (заціпенінням), за якого людина тривалий час залишається в стані повної нерухомості, зберігаючи одну і ту саму позу.

Суб'єкт – конкретний індивід або соціальна спільнота, що має свідомість, волю і здатна цілеспрямовано перетворювати дійсність і себе. Перетворення індивіда на суб'єкта відбувається через його взаємодію з іншими людьми, у спільній діяльності.

Сукупний потенціал держави – теоретично можлива множина ресурсів і можливостей, які держава спроможна мобілізувати і використати за певних умов. Сукупний потенціал держави визначається: економічним, науково-технічним, соціальним, морально-психологічним (духовним) та воєнним потенціалами, які можуть бути використані в інтересах суспільства.

Сумлінність – риса характеру особистості, яка виявляється в добросовісному виконанні своїх обов'язків і відповідальності за свої дії і вчинки.

Суспільно-політична обстановка – історично-конкретна сукупність соціально-економічних, внутрішньополітичних, релігійних, історико-культурних умов, міжнаціональних (міжетнічних) відносин та інших факторів у певному районі (регіоні) країни на певний час.

Суспільство – організована сукупність людей, спільнота, що характеризується спільністю соціального, економічного і культурного життя. Термін *суспільство* іноді замінюють запозиченим з латинської мови словом *соціум*.

Темперамент – відносно стійке закономірне співвідношення індивідуально-психологічних особливостей людини, що характеризує динамічну сторону психічної діяльності і поведінки. Виокремлюють два найважливіші аспекти темпераменту: активність і емоційність. Активність характеризує ступінь швидкості, енергійності чи повільності, млявості індивіда у його діях і вчинках, а емоційність – особливості перебігу його емоційних переживань (позитивні чи негативні) і їх модальність (радість, сум, гнів тощо).

Тип нервової системи (вищої нервової діяльності). Розрізняють чотири типи нервової системи (вищої нервової діяльності): холеричний (сильний, нерівноважений, рухливий); сангвінічний (сильний, врівноважений, рухливий); флегматичний (сильний, врівноважений, інертний); меланхолічний (слабкий, нерівноважений, інертний).

Уміння – заснована на знаннях і навичках готовність людини виконувати певну діяльність.

Управління – специфічна функція організованих систем, яка забезпечує їх життєдіяльність, цілеспрямовану динаміку розвитку, реалізацію конкретних програм і практичних завдань.

Управління військами (силами) – діяльність командувачів, командирів, штабів та інших органів військового управління із підтримання постійної бойової готовності військ (сил), підготовки операцій (бойових дій) та керівництва військами (силами) під час виконання поставлених завдань.

Управлінське рішення – сукупність взаємопов'язаних, цілеспрямованих та логічно-послідовних управлінських дій, які забезпечують реалізацію управлінських завдань; вибір із певної сукупності одного або декількох взаємопов'язаних методів впливу на об'єкт управління з метою його зміни або стабілізації. За способом прийняття управлінське рішення може бути інтуїтивним, інтуїтивно-логічним та аналітичним.

Факт – одержаний результат, достовірність якого встановлена і не допускає кількох різних тлумачень.

Фактор (чинник) – причина, умова чи рушійна сила певного процесу або явища, що визначає його окремі аспекти або характер загалом.

Функція – 1) спосіб діяльності предмета або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту; 2) роль, яку виконує певний соціальний інститут у суспільстві.

Характер – складне індивідуальне поєднання стійких рис людини, яке формується під впливом умов її життя і виховання та обумовлює типові для неї способи поведінки.

Хоробрість – морально-психологічна бойова якість військовослужбовця, що характеризує його здатність у небезпечній для життя обстановці продовжувати виконання бойового завдання і своїм прикладом надихати інших військовослужбовців.

Цінність – термін, який використовують у філософії та соціології для виявлення людського, соціального та культурного змісту певних об'єктів і явищ. Цінність – явище соціальне.

Чесність – моральна якість особистості, яка виявляється у вірності обов'язку та своїм переконанням, в умінні добросовісно ставитися до порученої справи.

Шок – термін соціальної психології, який характеризує стан дезорієнтації індивіда під час входження в нове середовище.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК**А**

Аналіз документів	619
Аналітичне дослідження	615

Б

Безповоротні психогенні втрати	400
Бойове інформування	309
Бойові фактори	55
Брифінг	333

В

Військово-професійні якості	25
Військово-технічне інформування	310
Внутрішні фактори	55, 351
Воєнна могутність держави	14
Воєнний потенціал держави	10

Г

Групова бесіда	320

Е

Еколого-ергономічні фактори	55, 351
Економічний потенціал держави	9
Елемент	248
Емоційна напруженість	382
Ефективність морально-психологічного забезпечення	288

З

Завдання морально-психологічного забезпечення	266

Завдання інформаційно-пропагандистського	
забезпечення та зв'язків з громадськістю	297
Загальна психологічна готовність	416
Загальна психологічна підготовка	417
Засоби	249
Засоби масової інформації	324
Закономірності морально-психологічного	
забезпечення	270
Захист від негативного інформаційно-	
психологічного впливу противника	599
Зірка хоробрості	153
Зміст морально-психологічного забезпечення	267
Зовнішні фактори обстановки	53, 349

I

Індивідуальна бесіда	322
Індивідуально-психологічні фактори	56
Інформаційно-пропагандистське	
забезпечення та зв'язки з громадськістю	296
Інформаційно-психологічний вплив	544
Інформаційно-психологічні акції	544
Інформаційно-психологічні дії	544
Інформаційно-психологічна операція	544
Інформування	305
Інформування громадськості	310

K

Керівництво морально-психологічним	
забезпеченням	251
Компонент	248
Культурологічне забезпечення	524

Л

Лонгіт'юдне дослідження	617

M

Мета	248
Методи психологічного забезпечення	342
Моделювання	345
Модель	345
Моральна свідомість	62
Моральні якості	23

Морально-бойові якості	22
Морально-психологічне забезпечення	249, 262
Морально-психологічний (духовний) потенціал	10
Морально-психологічний стан особового складу	30, 35

Н

Науково-технічний потенціал держави	10
Несвідоме	67

О

Об'єкт	248
Обороздатність держави	9
Операційно-виконавча психологічна готовність	417
Описове дослідження	615
Опитування	621
Очікування небезпеки	39

П

Панельне дослідження	617
Переконаність	24
Переконання	317
Підсистема	242
Пілотажне (розвідувальне) дослідження	614
Повторне дослідження	616
Потенціал	9
Правове інформування	310
Предмет	248
Презентація	333
Прес-конференція	331
Принципи морально-психологічного забезпечення	275
Психоакцентоване навчання	422
Психологічна модель бою	346
Психологічна підготовка	415
Психологічна реабілітація психотравмованих	468
Психологічне забезпечення	338
Психологічне проектування	344
Психологічне супроводження бою	455
Психологічні категорії групового рівня	341
Психологічні категорії індивідуального рівня	340

Психологічний фактор	65
Психологічні якості	26
Психофізіологічні фактори	56

С

Санітарні психогенні втрати	401
Система	240
Система всебічного забезпечення	247
Система морально-психологічного забезпечення	249
Система психологічної допомоги та реабілітації	468
Системний підхід	241
Ситуативна психологічна готовність	416
Складові психологічного забезпечення	342
Соціальний потенціал держави	10
Соціальні фактори обстановки	53, 349
Спеціальна психологічна підготовка	422
Спеціальне військово-прикладне соціологічне дослідження	614
Спостереження	620
Соціально-правове забезпечення	494
Соціологічний експеримент	621
Структура морально-психологічного (духовного) потенціалу	11
Суб'єкт	249
Сукупний потенціал держави	9
Суспільно-політична обстановка	304
Суспільно-політичне інформування	306
Сутність морально-психологічного забезпечення	249
Структура свідомості	66

Т

Тимчасові психогенні втрати	401
Точкове дослідження	616
Трендові дослідження	616

Ф

Функції морально-психологічного забезпечення	263
Функціональна модель системи морально-психологічного забезпечення	255

Ц

Цільова психологічна підготовка	451